ЕРНЕСТ ХЕМІНГУЕЙ

ERNEST HEMINGWAY

Collected Edition in four volumes, Volume 2

From the book
DEATH
IN THE AFTERNOON

WINNER TAKE
NOTHING

GREEN HILLS
OF AFRICA

STORIES OF 1936

TO HAVE
AND HAVE NOT

THE FIFTH COLUMN

STORIES OF THE
SPANISH CIVIL WAR

SELECTED
JOURNALISM
1937 - 1939

ERNEST HEMINGWAY

Collected Edition in four volumes, Volume 2

From the book
DEATH
IN THE AFTERNOON

WINNER TAKE
NOTHING

GREEN HILLS
OF AFRICA

STORIES OF 1936

TO HAVE
AND HAVE NOT

THE FIFTH COLUMN

STORIES OF THE
SPANISH CIVIL WAR

SELECTED
JOURNALISM
1937 - 1939

ЕРНЕСТ ХЕМІНГУЕЙ

ТВОРИ В ЧОТИРЬОХ ТОМАХ
ТОМ 2

ІЗ КНИГИ
«СМЕРТЬ ПОПОЛУДНІ»

ПЕРЕМОЖЕЦЬ НІЧОГО НЕ ЗДОБУВАЄ

ЗЕЛЕНІ УЗГІР'Я АФРИКИ

ОПОВІДАННЯ 1936 РОКУ

МАЄШ І НЕ МАЄШ

П'ЯТА КОЛОНА

ОПОВІДАННЯ ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ В ІСПАНІЇ

ВИБРАНА ПУБЛІЦИСТИКА 1937 - 1939

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1980

И(Амер.)
Х37

Редакційна колегія:
ОЛЕСЬ ГОНЧАР
ДМИТРО ЗАТОНСЬКИЙ
ВІТАЛІЙ РУСАНІВСЬКИЙ
КІРА ШАХОВА

Післямова
Тамари Денисової

Х 70304—135
М205(04)—80 передплатне. 4703000000.

© Видавництво
«Дніпро», 1980 р.

ІЗ КНИГИ

«СМЕРТЬ ПОПОЛУДНІ»

From the book

DEATH IN THE AFTERNOON

1932

Переклала
Людмила Гончар

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1980 р.

... Пригадую, як Гертруда Стайн в розмові про кориду захоплено говорила про Хоселіто й показала мені кілька фотографій з Валенсії: він із своїм братом Галло внизу, на арені, а вона та Еліс Токлас сидять у першому ряду; я тоді щойно повернувся з Близького Сходу, де греки, залишаючи порт Смірну, перебивали ноги своїм в'ючним та тягловим тваринам, а потім скидали їх з причалу просто в воду, і я, пригадую, обмовився, що не люблю кориди саме через нещасних коней. На той час я вже брався писати, і найскладніше для мене (окрім усвідомлення того, що ти почуваєш насправді, а не того, як годиться і як тебе навчили почувати) було передати все, що відбувається в житті; описати явища й події, які викликали пережиті тобою почуття. Коли пишеш для газети, то розповідаєш про щось і в той чи інший спосіб передаєш свої почування; це підсилюється злободенністю, яка надає певної емоційності будь-якому повідомленню про те, що сталося в той день; але зобразити саму подію, послідовність життєвих явищ, їхній рух, те первинне, що викликало в тобі почуття, зобразити так, щоб воно звучало переконливо і через рік, і через десять років, а то й завжди, якщо тобі пощастить і ти зробиш це вправно,— мені було не під силу, і я напружено працював, намагаючись домогтися цього. Побачити життя і смерть, тобто насильницьку смерть тепер, коли війни скінчилися, можна було тільки на арені для бою биків, і я страшенно прагнув поїхати в Іспанію, де б міг спостерігати це сам. Я тоді саме вчився писати й починав з найпростішого, а чи не найпростіше і найсуттєвіше з усього — насильницька смерть. Вона позбавлена ускладнень, які супроводжують смерть від хвороби, чи так звану природну смерть, або ж кончину друга або будь-кого, кого ти любив чи ненавидів,— однаково це смерть, одне з явищ, про які варто писати. У багатьох книжках я читав, як автор силкувався описати смерть, а виходила невиразна пляма,— на мою думку, через те, що автор або ж ніколи не бачив смерті, або в останню мить подумки чи й насправді заплющував очі, як ото коли хтось бачить дитину на рейках, яку от-от зіб'є поїзд, а добігти й допомогти вже не може. В цьому випадку, гадаю, можна пробачити авторові, що він заплющує очі, бо той простий факт, що дитину от-от зіб'є поїзд, він і може передати, а сам наїзд сприйматиметься менш напружено; отож мить перед загибеллю дитини — це, можливо, найважливіше, що йому

по силі описати. І так само було б неправдиво зображати розстріл підрозділом солдатів або страту через повішення, і якщо автор прагне увічнити ці вкрай прості речі, як-от хотів Гойя у своїх «Los Desastros de la Guerra», тоді заплющувати очі аж ніяк не годиться. Я дещо бачив, бачив деякі прості речі, і воно закарбувалось у моїй пам'яті, але я або сам був учасником того, або ж одразу мусив писати про це, а отже, вирізняти деталі, найсуттєвіші для репортажу; отож я не мав змоги уважно придивитися до цих подій, як, скажімо, той, хто бачить смерть свого батька чи повішення когось зовсім чужого, і йому не треба відразу ж давати матеріал про це для сьогоднішньої газети.

І от я вирушив до Іспанії подивитися на бій биків і спробувати описати його для самого себе. Мені здавалося, що то буде примітивне, дике й жорстоке видовище і що мені воно не сподобається; але я сподівався побачити і певне, чітко визначене дійство, що мало принести мені відчуття життя й смерті,— його я тоді саме й намагався відтворити. Чітко визначене дійство я знайшов; проте бій биків виявився таким не схожим на примітивне видовище і я так вподобав його, що годі було й намагатися зобразити його в усій повноті при моєму тодішньому письменницькому хисті; і за п'ять років мені нічого не вдавалося написати про це, крім чотирьох коротеньких нарисів; тепер я думаю, варто було почекати десять років. А втім, якби я чекав довше, то чи й взагалі щось написав би, бо існує певна закономірність: коли по-справжньому поринаєш у щось, то скоріше прагнеш не описувати, а вивчати його далі й далі, без кінця; і якщо тільки ти не надто самозакоханий (а саме цим можна пояснити появу багатьох книжок), то ніколи не скажеш собі: отепер я вже знаю все про це і неодмінно опишу його. І, звісно, зараз я, коли пишу ці рядки, так сказати не можу; з роками я бачу, як мало ще знаю, хоч дещо, вже відоме мені, саме сьогодні становить інтерес; і якщо станеться, що мені довго не випаде бути в Іспанії, я все одно напишу про бій биків те, що знаю. Та й не завадило б мати книжку про кориду англійською мовою; може, серйозна книжка, присвячена такій неморальній темі, буде чогось і варта.

Щодо моральності, то я певен в одному: моральне те, після чого почуваєш себе добре, і аморальне — після чого почуваєшся погано; з цих моральних засад, які я аж ніяк не збираюсь відстоювати, бій биків для мене — явище високоморальне, бо, коли я спостерігаю його, мені напрочуд добре, я відчуваю життя і смерть, тлін і безсмертя, а після бою стає невимовно сумно і водночас невимовно легко на душі...

...Наскільки я помітив, людей можна поділити на дві основні категорії: ті, як кажуть психологи, хто відносить себе до тварин, іншими словами, може поставити себе на їхнє місце, і ті, хто відносить себе до людських істот. Досвід і спостереження підказують мені, що перші, тобто найпалкіші обожнювачі собак та іншої звірини, іноді куди жорстокіші до своїх ближніх, аніж ті, хто не так палко визнає свою спорідненість з чотириногими. Як на мене, саме в цьому найсуттєвіша відмінність між людьми; хоч іноді й люди другої категорії, байдужі до тварин взагалі, здатні пережити щире почуття до якоїсь одної собаки, чи кішки, чи, приміром, до коня. Але в них почуття викликає певна якість, притаманна тварині, чи якась спорідненість із нею, а не те, що всі живі істоти самим своїм існуванням заслуговують на нашу прихильність...

...Ці рядки не виправдання бою биків, а спроба показати його в усій цілісності, і щоб досягти цього, необхідно розкрити не тільки його привабливі сторони, а й те, що прихильники його воліли б обійти, замовчати...

...Як і в будь-якому мистецтві, чим глибше вивчаєш його, тим більшу відчуваєш насолоду; проте вже з першого виступу людина напевне знає, до душі їй бій биків чи ні; це за умови, що дивитиметься вона неупереджено і дослухатиметься лише до своїх справжніх почуттів, а не до тих, які, на її думку, годилося б переживати. Декому, мабуть, бій биків анітрохи не сподобається, вдалим буде виступ чи не дуже, і марно тут переконувати, адже й справді, в кориді є щось відверто несправедливе й жорстоке; так дехто відмовляється від вина і, отже, від насолоди, бо гадає, що насолода ця аморальна.

Порівняння з вином не настільки штучне, як може здатися. Вино — одне з найцивілізованіших надбань людства, одне з природних багатств, доведених до досконалості; воно дарує більше можливостей для насолоди й тонкого розуміння, аніж будь-що інше в матеріальному світі, що діє на наші суто плотські відчуття. Розвивати смак до вин і вивчати їх можна з превеликим задоволенням все життя, а що смак стає тоншим і вишуканішим, то й насолода зростає, нехай і починають боліти нирки, нити великий палець на нозі, а суглоби заклякати; і от, врешті-решт, саме тоді, коли по-справжньому добереш смаку, лікарі забороняють тобі навіть краплину до рота взяти. Точнісінько, як ото з оком; по суті своїй око — один з добрих, корисних органів, а з часом (це стосується і не дуже зірких очей, ба й зовсім слабких, які втратили свою гостроту через всілякі надмірності) набуває здатності передавати нашому мозкові дедалі більше радісних емоцій, в міру досвіду людини та її вміння бачити, а не

лише дивитись. Наші тіла рано чи пізно старіють, і ми вмираємо; але я волів би мати піднебіння, яке дало б мені уповні відчути принади Шато Марго чи О'Бріону (хоч і надмірне захоплення цими напоями не дозволить моїй печінці вживати Рішбург, Кортон чи Шамбертен), а не затерпле, жерстяне піднебіння моєї ранньої юності, коли всі червоні вина, окрім портвейну, гірчили, а пити вино означало влити в себе побільше, байдуже чого, аби тільки відчути себе безтурботно. Головне, звісно, в тому, щоб не довелось відмовитися від вина взагалі, як і з очима головне — намагатись не втратити зору. Але в таких випадках багато залежить від долі, і ніхто не може ані уникнути смерті, хоч би як він опирався, ані сказати, яка користь від того чи іншого органа тіла, доки не відчує цього на власному досвіді.

Здавалося б, а при чому тут бій биків? Річ у тім, що людина, яка поглиблює свої знання та вдосконалює смак, здатна діставати насолоду від вина нескінченно; так і любов до бою биків може зростати, поки не перетвориться на непереборну пристрасть. Все ж коли п'єш вино вперше, саме п' є ш, а не смакуєш або насолоджуєшся ним,— зразу відчуваєш, хоч і не розкуштував його до пуття,— чи воно тобі до вподоби, і як впливає, приємно чи ні. Більшість новачків віддає перевагу солодким мароч-ним винам, як Сотерн, Грав або Барсак, та ще іскристим — напівсухому шампанському та бургундському, що приваблюють оригінальним зовнішнім виглядом; з часом усі їх віддав би за гарну пляшечку легкого і водночас такого густого Гран Крю, хоч сама пляшка може бути скромна й непоказна,— без етикетки, пилу й павутиння; залишається тільки неповторний смак вина на язиці, витончений і ніжний, прохолодний в роті й теплий, коли вип'єш його. Так само і в бою биків — спочатку приваблює екзотичність пасео, барви арени, мальовничість фарол та молінет, захоплює рух тореро, яким він торкається морди бика й злегка погладжує його роги,— вся ця надмірна екзотика дуже подобається глядачам. Їм приємно бачити коней в захисних стьобаних жилетах,— це щадить їхні нерви, позбавляє деколи ніяковості, і тим-то вони захоплено вітають ці та інші нововведення. З роками, з досвідом, коли вже розберешся в справжніх вартостях, від кориди чекаєш правдивості та справжньої, ненаграної пристрасті й, певно ж, сподіваєшся класичної довершеності та чистоти виконання всіх суерте; і як з плином часу міняється смак до вин, так і в бою биків — вже не хочеш підсолодженого видовища, а волієш бачити незахищених коней, бачити їхні рани, і краще смерть, аніж запланованe, умисне страждання. І як з вином, тут відразу зрозуміло, підходить тобі це чи ні. Є різні види кориди, на будь-який смак, а якщо жоден із них вас не хвилює або ви взагалі проти цього явища,— що ж, тоді воно не для вас...

...Сонце — це дуже важливо. Теорію, практику й видовище бою биків створювали, розраховуючи на сонце, і коли воно не сяє, втрачаєш майже половину вражень. Іспанці кажуть: «El sol es el mejor torero». Сонце — найкращий тореро, і без сонця найкращого тореро не видно. Він як людина без тіні.

Формально корида — не спорт, а трагедія, в якій убивство бика визначене наперед. Якщо ж матадорові не вдається забити бика, а п'ятнадцять хвилин, відведених для підготовки та самого акту вбивства, вже минули,— то бика, на ганьбу матадорові, виводять з арени живим і, згідно з правилами, вбивають у загоні. Сто проти одного за те, що тореро-професіонал лишиться живим після бою; це коли він досвідчений, розумний, у хорошій формі, спритний і не надто старий. Матадор, що знає свою справу, може свідомо збільшувати небезпеку власної смерті практично до межі, яку сам собі встановить. Однак при цьому він повинен діяти за правилами власної безпеки. Іншими словами, якщо він вправно виконає суерте в надзвичайно небезпечній і все ж геометрично правильній манері, то це робить йому честь. І сором, якщо через власне невміння й нехтування основними правилами бою або через фізичну чи розумову млявість він боїться ризикувати.

...Слід пам'ятати ще й таке. Якщо письменник висловлюється достатньо ясно, то кожен помітить, де він каже неправду. Якщо ж він умисне все ускладнює, інтригує читача, аби лише не висловлюватися чітко (це зовсім інше, аніж порушувати так звані правила синтаксису та граматики, щоб досягти наслідку, якого не можна досягти іншим шляхом), то обман його розкривається не відразу, і письменники, уражені тією самою вадою, з почуття самозбереження вихвалятимуть його. Не треба плутати справжню таємничість з фальшивим містицизмом, в якому немає жодної таємниці і до якого вдається нездара, марно сподіваючись приховати своє невігластво та неспроможність писати правдиво. Справжній містицизм несе в собі таїну, а в світі чимало таємничого; та годі шукати якоїсь таємничості там, де немає хисту; і ходульна журналістика не стане літературою, навіть якщо їй влити дозу псевдоепічного тону. І запам'ятайте ще одне: всі поганенькі письменники захоплюються епосом.

...Колись бики, як правило, були більші, ніж тепер; вони були лютіші, норовистіші, важчі й старіші. Їхній вік не обмежували на догоду матадорові, і на арену їх випускали, коли їм було від чотирьох з половиною до п'яти років, а не від трьох з половиною до чотирьох з половиною, як тепер. Тореро часто починали

як бандерильєро та новільєро, набували майстерності від шести до дванадцяти років, і аж потім їх посвячували в матадори. То були мужні люди, які бачили биків наскрізь і не боялись ні їх, ні труднощів та небезпек свого фаху. А за тих часів бики досягали неймовірної фізичної сили й добряче послуговувались своїми рогами. Кінцевою метою бою був завершальний удар шпагою, справжній двобій людини й тварини, що його іспанці називають «моментом істини». І кожен рух на арені являв тільки підготовку до цієї миті. З такими биками важко було заохочувати матадора підступитися до тварини якнайближче й дратувати її плащем. Плащ матадори використовували, щоб водити бика й відволікати його увагу від пікадорів, а суерте з плащем, за нашими сучасними уявленнями, викликали захват тому, що були смертельно небезпечні, зважаючи на розміри, силу, вагу та жорстокість тварини, а не тому, що виконувалися красиво та граційно. Начебто неймовірно, що людина взагалі може наблизитись до такого звіра на відкритій арені, та ще й скорити його своїй волі; це хвилювало більше, аніж математично вивірені спроби сучасних матадорів торкнути вістря рогів бика, не сходячи з місця. Сучасна корида існує якраз завдяки виродженню биків. Це мистецтво, безумовно, занепадає і, як більшість явищ декадансу, найбуйніше розквітає саме зараз, перед своїм остаточним виродженням...

...Стара пані. Однак у сьогоднішній виставі я не помітила нічого звироднілого чи занепадницького.

Автор. Я також, пані. Але ж сьогодні на арені були доблесний Никанор Вільяльта з Арагону, відважний та преславний майстер Луїс Фуентес Бехарано й Щасливчик Дієго Мазкіаран, сміливець з Більбао.

Стара пані. Як на мене, це люди надзвичайної мужності й витримки. Тож як зрозуміти, сер, ваші слова про декаданс?

— Так, пані, всі вони дуже мужні люди, хоча у Вільяльти голос часом буває трохи писклявий; що ж до декадансу, я мав на увазі не якогось певного матадора, а занепад мистецтва бою биків у цілому, через гіпертрофію деяких його аспектів.

Стара пані. Сер, вас важко зрозуміти.

— Докладніше я поясню згодом; проте справді, пані, «декаданс» не просте слово,— адже тепер воно звучить майже як лайка, критики чіпляють його до всього, чого самі не можуть зрозуміти або що не зовсім відповідає їхнім уявленням про мораль.

Стара пані. Я завжди вважала, що це слово означає щось прогнило, скажімо, придворні звичаї.

— Всі наші слова стираються, пані, через недбале вживання, але ви, з вашою вродженою кмітливістю, вхопили найсуттєвіше.

Стара пані. Перепрошую, сер, та мене мало обходить це просторікування про слова. Хіба ми тут не для того, щоб більше взнати про биків і тих, хто виходить з ними на бій?

— Може, й так, але якщо вже письменник заговорив про слова, він не зупиниться, поки вам не увірветься терпець і ви не побажаєте йому вживати їх більш майстерно, а не тільки розводитись про їхнє значення.

Стара пані. То, може, вам краще припинити це, сер?

— Чи чували ви, пані, про Раймона Радіге?

Стара пані. Боюсь, що ні.

— Це був молодий французький письменник, якому вдалося пробити собі дорогу не лише пером, а й олівцем. Ви розумієте, що саме я маю на увазі?

Стара пані. Та невже?

— Не зовсім, але майже так, пані.

Стара пані. Ви хочете сказати, що він?..

— Атож. Коли Радіге був ще живий, то частенько, знудьгувавшись у плаксивому, манірно-екзальтованому товаристві свого літературного наставника Жана Кокто, тікав від нього й весело проводив ночі в готелі поблизу Люксембурзького саду з однією з двох сестер, відомих в Латинському кварталі натурниць. Кокто прикро вразила така його поведінка, і він казав, що це «декаданс». Він говорив про Радіге з гіркотою та гордістю водночас: «Bebé est vicieuse — il aime les femmes» [1]. Отже, як бачите, пані, термін «декаданс» слід вживати вкрай обережно, бо для різних людей він означає не одне й те саме.

Стара пані. Я одразу відчула неприязнь до цього слова.

— В такому разі повернімося до биків.

Стара пані. Охоче, сер. Але що ж врешті-решт сталося з Радіге?

— Він захворів на черевний тиф після купання в Сені й помер.

Стара пані. Бідолашний.

— Так, і справді бідолашний.

...— А в Іспанії от іще що дивує. З усіх прибуткових справ, з якими мені доводилося стикатись, корида, в суто грошовому розумінні,— явище найбрудніше. Престиж матадора залежить від того, скільки він отримує за один бій. Проте іспанець, чим менше грошей заплатить своїм підлеглим і чим дужче

---

[1] «Малятко порочне, воно любить жінок» *(франц.)*.

поневолить їх, тим більше почуває себе справжнім мужчиною. Це особливо помітно в середовищі матадорів, які майже завжди — вихідці з найбідніших верств. Вони дружелюбні, щедрі, шанобливі й приязні до тих, хто стоїть вище на суспільній драбині, і водночас безжально визискують своїх найманих помічників.

Стара пані. Це стосується всіх матадорів?

— Ні, пані; і я гадаю, що матадорові, оточеному з усіх боків улесливими паразитами, все ж можна простити це гірке бажання вберегти свій заробіток. А взагалі, повторюю, нема людини більш нечесної в розрахунках зі своїми підлеглими, ніж іспанський матадор.

Стара пані. І ваш друг Маера теж був нечистий на руку?

— Маера ні. Він був щедрий, веселий, гордий, злий, він любив міцне слівце й добру чарку. Маера не нітився перед інтелектуалами і не ганявся за багатими нареченими. Йому було любо змагатися з биками, і жив він пристрасно, весело, хоч останні шість місяців свого життя і був дуже нещасливий. Маера знав, що в нього туберкульоз, проте аніскілечки не піклувався своїм здоров'ям; не почуваючи страху перед смертю, він волів краще згоріти до кінця. І то був свідомий вибір, а не бравада. Маера навчав свого молодшого брата й вірив, що той стане видатним матадором. А брат, який, до речі, теж хворів на легені, виявився боягузом. Для всіх нас то було сильне розчарування...

...Розмірковуючи про все це, ви мусите неодмінно пристати до чиєїсь точки зору: або матадора, або глядача. Питання смерті — ось що тут незвичайне. Бій биків — єдине в світі мистецтво, де артист наражається на смертельну небезпеку і де виконавський блиск цілковито залежить від почуття честі матадора. В Іспанії честь — поняття реальне. Pundonor по-іспанськи, це слово означає все: честь, порядність, відвагу, почуття власної гідності й гордість. Гордість — визначальна риса цього народу, і питання честі для іспанця — ніколи не виявляти легкодухості. Один-єдиний раз покажи себе слабодухом, і все — ти назавжди позбудешся честі; і тоді буває, що матадор дає безсоромні видовиська, в яких ощадливо відміряє свої зусилля, а ризикує лише тоді, коли його грошові справи кепські і йому потрібен новий контракт. Від матадора в Іспанії не чекають безконечного успіху, від нього вимагається тільки одне: завжди викладатися до краю...

...У кожній кориді три дії, що по-іспанському називаються los tres tercios de la lidia, тобто три третини бою. Дія перша, коли бик нападає на пікадорів — це suerte de varas, тобто випробування зі списами. Suerte — важливе слово в іспанській мові. Словник дає такі його значення: випадок, ризик, жереб, щастя, доля, удача, випадковість; стан, становище, фатум, талан, неминучість, сорт, вид; рід, метод, спосіб, побит, спритний рух; вправність, майстерність, хитрий фокус та ділянка землі, відокремлена межею. Отже, те, що ми називаємо суерте, тобто кожен рух, виконаний тореро на арені,— це просто довільний переклад з іспанської. Але це найлегший та найкоротший термін для вживання.

У першій дії кориди пікадори верхи виїжджають на арену і, за наказом матадора, намагаються вразити бика списами, а якщо хтось із них падає з коня, матадор зобов'язаний захистити його своїм плащем. Коли президент подає знак про закінчення першої дії і звучить сурма, пікадори залишають арену, і розпочинається друга дія. Далі коней на арені не буде, окрім хіба що мертвих, яких прикривають брезентом. В першій дії основне — це плащі, списи та коні. Саме тут бик може найбільше виявити свою хоробрість чи боягузтво.

У другій дії найголовніше — бандерильї. Це дві палиці, обгорнуті кольоровим папером, приблизно в один ярд, а точніше сімдесят сантиметрів завдовжки, зі сталевим наконечником у формі гарпуна довжиною чотири сантиметри. Бандерильї, дві одночасно, мусять влучити в клубок м'язів на загривку бика якраз тоді, коли бик кидається на бандерильєро. Їхнє призначення — довершити почате пікадорами, тобто пригамувати бика та досягти потрібної посадки його голови; тоді напад цієї тварини буде хоч і не такий стрімкий, зате певніший і точніший. Бандерильї,— їх звичайно чотири пари,— встромляють бандерильєро або пеони, і що головне,— це повинно робитися блискавично й бездоганно. Якщо ж матадор працює з бандерильями сам, йому дають якийсь час на підготовку, і в ці хвилини, як правило, лунає музика. Це найкрасивіша частина кориди, вона найбільше подобається глядачам, а надто тим, хто дивиться кориду вперше. Завдання бандерильєро не лише в тому, щоб влучити у клубок м'язів на загривку бика і змусити його тримати голову нижче, а й у тім, щоб вирівнювати бандерилью і не давати їй перехилятися в той чи інший бік. Дія з бандерильями мусить тривати не більше п'яти хвилин, а коли вона затягується, бик стає вкрай дратівливим, і бій втрачає потрібний ритм...

Після того, як три, щонайбільше чотири пари бандерилій уражають бика, президент кориди наказує починати третю,

заключну дію гри зі смертю. Ця дія і собі складається з трьох частин. Спершу матадор вітає президента й шанобливо присвячує смерть бика йому або якійсь іншій особі, а потім починається дійство з мулетою. Мулета — це ясно-червоний шмат саржі на розпірці, загостреній з одного кінця і з держалном з другого. Вістря проколює тканину, прикріплену до другого кінця держална так, що та спадає складками вздовж розпірки. Мулета дослівно означає костур, проте в кориді — це загострена палиця з ясно-червоним полотнищем; мулетою матадор повинен здолати бика й підготувати його до загибелі. В завершальному етапі матадор тримає мулету в лівій руці, змушуючи бика все нижче й нижче нахиляти голову до землі, а сам тим часом ударом шпаги між лопатки заколює тварину.

Оце такі три дії в трагедії бою биків. Перша з них, дія з кіньми, визначає, якою буде решта вистави, власне кажучи, зумовлює її. Саме тоді бик виходить на арену при своїй повній силі, самовпевнений, швидкий, хижий та войовничий. Усі його перемоги здобуваються саме тоді. І наприкінці першої дії здається, що бик переміг, бо ж він прогнав вершників і тепер один на арені. В другій дії неозброєна людина поруч із биком вкрай спантеличує його, а бандерильї завдають жорстокого болю, і тому його відвага та сліпа лють переноситься на певний предмет. У третій дії бик віч-на-віч з однією людиною, яка шматком тканини мусить підкорити і вбити його, пронісши шпагу спереду над правим рогом і поціливши у вигин між лопатками.

Коли я вперше дивився кориду, єдине, що мені не сподобалось, були бандерильї. Мені здалося, що вони викликають разючу й жорстоку переміну в бикові. З бандерильями на собі він ставав зовсім іншим, і мене обурювало, що тварина втрачає свої дикі, свавільні риси, які принесла з собою на арену; ці риси найсильніше виявляються в поєдинку з пікадорами. Бик з бандерильями вже не боєць, а приречений. Перша дія в кориді — це випробування, друга — винесення вироку, а третя — страта. Та тільки згодом я дізнався, наскільки небезпечнішим стає бик, коли починає захищатись; після того, як бандерильї протверезили його й уповільнили рухи, він напрочуд влучно б'є рогами, точнісінько як ото мисливець, що цілиться в одну-єдину пташку в зграї, замість стріляти в усіх заразом і схибити; нарешті, я побачив, як можна працювати з биком на арені з естетичної точки зору, коли він уже належно ослаблений, але все ще зберігає силу й хоробрість. Відтоді я не переставав захоплюватись биками, але почував до них жалості й співчуття не більше, ніж до полотна художника, чи до брили мармуру для скульптури, або ж до сухого крупнистого снігу під ногами, який розрізаєш лижами.

Я не знаю жодної сучасної скульптури, за винятком хіба творів Бранкузі, яка могла б хоч почасти дорівнятися до тієї пластичної довершеності, що її бачимо в теперішній кориді. Але бій з биком — мистецтво скороминуче, як співи або танці, це одне з мистецтв, яких ще Леонардо радив уникати, і коли виконавець іде від нас, його творіння залишаються жити тільки в пам'яті тих, хто бачив його, і вмирають з ними. І марно роздивлятися фотографії, читати описи чи надто часто згадувати бачене,— цим можна лиш знищити пам'ять про нього. Якби мистецтво бою з биком було тривким, воно увійшло б до ряду вічних мистецтв, але це не так, і тому зникає разом із своїм творцем; а творіння вічного мистецтва не можна навіть оцінити по-справжньому, поки тлінну, тілесну оболонку митця не буде поховано під землею. Корида — мистецтво, пов'язане зі смертю, і смерть знищує його. Але ж, скажете ви, воно не може зникнути зовсім, бо в усіх мистецтвах кожен крок уперед, кожне відкриття розвиває хтось інший; так, справді, ніщо не зникає назавжди, окрім самого майстра. І було б втішно думати, що, якби зі смертю художника ми втрачали і полотна його, то, скажімо, відкриття Сезанна не зникли б, а використовувались би його наслідувачами. Дідька лисого.

Уявіть собі, що картини художника щезають разом з ним, а книги письменника після його смерті відразу знищують, і вони лишаються тільки в пам'яті тих, хто їх читав. Саме так воно і є у бою з биком. Майстерність, метод, технічні новинки, відкриття залишаються; але сам майстер, той, хто винайшов усе це, хто був пробним каменем, першопричиною, зникає, і поки не з'явиться інший, не менш видатний митець, мистецтво першого руйнується епігонами, спотворюється, розтягується, вкорочується, знекровлюється і втрачає найменшу схожість з оригіналом. Кожне мистецтво створюють тільки видатні особистості. Особистість — єдине, що має значення, а всі школи й напрями в мистецтві лише класифікують нездар. Коли ж приходить справді великий митець, він послуговується усім тим, що відкрили й осягли в його мистецтві попередники, у нього є виняткова здатність приймати або відкидати усталені цінності так блискавично, що здається, ніби знання народилося разом з ним,— бо ж як відразу осягнути все, на що звичайній людині потрібне ціле життя; а потім великий художник переступає створене й відкрите до нього і народжує щось своє, власне. Але іноді видатний майстер довго не приходить, а коли він нарешті з'являється, люди, які знали колишніх великих, рідко визнають нового. Вони не хочуть зміни, а прагнуть зберегти все так, як за старих митців, як підказує їм пам'ять. Проте інші,— сучасники, зрештою і старші,— визнають нових видатних художників за їхній дар осягнути все

так неймовірно швидко. Старшим можна вибачити, що не відразу розпізнали справжнього майстра, бо вони, поки чекали, бачили стільки підробок, що стали дуже обачливі й навчилися не покладатись на свої почуття; вони довіряють тільки своїй пам'яті. А пам'ять, безумовно, річ ненадійна...

— Всі історії, пані, які тривають досить довго, завершуються смертю, і поганий оповідач з того, хто хотів би це замовчати. А надто історії про одношлюбність — всі вони неодмінно кінчаються смертю, і часто чоловік, що прожив щасливе подружнє життя, помирає страшенно самотнім. Окрім хіба самовбивці, немає самотнішої людини перед лицем смерті, ніж чоловік, який звікував з доброю дружиною і пережив її. Якщо двоє кохають одне одного по-справжньому, щасливого кінця не буває.

— Не знаю, сер, що ви розумієте під словом «кохання». У вас воно звучить якось недобре.

— Це старе слово, пані, проте кожна людина бере його собі новеньким і сама зношує до краю. Слово це наповнюється змістом, як куля повітрям, і так само швидко втрачає значення. Його можна проколоти, залатати й знову надути, мов ту кулю, і якщо ви самі не пережили кохання, цього слова для вас просто не існує. Всі говорять про кохання, але тільки на тих, хто спізнав його, лежить особливий карб, і я волів би мовчати про нього, бо що може бути безглуздішого, аніж теревенити про кохання... Як на мене, краще підхопити сифіліс, ніж закохатися в іншу жінку й розлюбити свою.

— А яке це має відношення до кориди, сер?

— Ніякого, пані, аніякісінького, це просто діалог: треба ж мені якось відробляти гроші.

— А мене зацікавило. Чи справді на людях, що спізнали кохання, лежить якийсь особливий карб, чи це ви сказали заради красного слівця?

— На кожного, хто пережив велике кохання, коли воно минає, лягає карб смерті. Я говорю це як натураліст, а не як романтик.

— Не дуже ви мене потішили.

— І не збирався, пані; мені лише хотілося чесно відробити свої гроші.

— А часом ви мене добре розважаєте.

— Сподіваюсь, пані, мені ще пощастить розважити вас.

...Стара пані. А як же воно сталося, юначе, що ви стільки говорите й так давно пишете про кориду, а самі не стали матадором? Чому ви не оволоділи цим фахом, якщо він вас так захоплює і ви переконані, що багато знаєте про нього?

— Колись я пробував, пані, але невдало. Я був старий для цього, важкий і надто незграбний. До того ж постаттю я не підходив — широко там, де має бути вузько, і на арені я виступав як мішень, чи, швидше, як тренувальне опудало для бика.

Стара пані. І вас ні разу добряче не поранило? Як це вам вдалося вціліти?

— Вістря рогів затуплювали, пані, інакше бики мене розпанахали б, мов шкатулку з нитками.

Стара пані. Отже, ви билися з биками, яким заздалегідь підпилювали роги. Я була про вас кращої думки.

— Бився — надто сильно сказано, пані. Я не бився з ними, вони просто жбурляли мене по арені туди-сюди.

Стара пані. А вам доводилося мати справу із справді небезпечними биками? Може, тоді вас тяжко поранило?

— Так, я виступав з такими биками, проте залишився неушкодженим, якщо не зважати на безліч синців; коли я, через свою вайлуватість, оскандалився як матадор, то раз у раз падав бикові прямісінько на морду, вчепившись йому за роги,— точнісінько як грішник за спасителя на одній старій картині; принаймні з однаковим запалом. Це завжди викликало в публіці бурю веселощів.

Стара пані. А що ж бик?

— Якщо він був досить сильний, то відкидав мене геть. А ні, то я гарцював на його голові, а бик безнастанно силкувався мене скинути, і так доти, поки комусь із глядачів не вдавалося схопити його за хвіст.

Стара пані. А де очевидці цих ваших подвигів, про які ви тут розбалакуєте? Може, це просто витвір вашої письменницької уяви?

— Та є тисячі свідків, пані. Хоча багато з них, можливо, вже повмирало від уражень діафрагми або інших внутрішніх органів, викликаних надмірним реготом.

Стара пані. І тільки тому ви відмовились від кар'єри матадора?

— Я вирішив не ставати матадором, пані, найперше через свою фізичну невідповідність, та ще зважаючи на щирі поради друзів і на те, що з віком усе важче весело виходити на арену, хіба що після кількох чарок абсенту: це розпалює сміливість, але водночас і злегка уповільнює реакцію.

Стара пані. Я так розумію, що ви вже більше не виступаєте на арені, навіть як аматор.

— Пані, остаточних рішень не існує, проте з роками я все ясніше усвідомлюю, що повинен присвятити себе письменницькому ремеслу. Я чув від своїх літературних агентів, що тепер, після виходу в світ чудових книг містера Вільяма Фолкнера,

наші видавці друкуватимуть усе і не вимагатимуть від автора викреслювати найкращі сторінки його творів; зараз я нетерпляче чекаю, коли почну описувати дні моєї юності, проведені в найкращих будинках розпусти на континенті, серед найвишуканішого тодішнього товариства. Я приберігаю цей матеріал на старість, коли з відстані часу зрозумію і опишу все краще, ніж сьогодні.

Стара пані. А хіба той ваш містер Фолкнер так добре пише про ці заклади?

— Чудово. Містер Фолкнер пише про них просто блискуче. Найкраще з усіх письменників, кого я читав за останніх багато років.

Стара пані. То треба придбати собі його книжки.

— З Фолкнером, пані, ви не прогадаєте. До того ж він ще й плодовитий автор. На час, поки ви отримаєте замовлені книжки, вийде ще не один його новий твір.

Стара пані. Якщо всі вони такі, як ви запевняєте, то їх не буде забагато, скільки не видавай.

— Пані, ви висловили мою власну думку.

...Коли письменник пише роман, йому слід створювати живих людей, а не персонажі. Персонаж — це карикатура. Якщо письменникові пощастить оживити цих людей, то нехай навіть у його книжці не буде надзвичайно яскравих образів, твір цей, можливо, залишиться як одне ціле, як реальна дійсність, як роман. Коли герої, яких створює письменник, полюбляють говорити про старих митців, про музику, сучасний живопис, літературу чи про науку, то нехай і в романі вони говорять про це. Якщо ж не полюбляють, а письменник силує їх, то він шахрай; а якщо він сам розводиться про це, щоб показати свою ерудицію, то він просто хвалько. Коли автор вживає хай і точний вислів чи порівняння там, де воно не потрібне і без нього можна обійтися, то він дешевим марнославством псує свою роботу. Художня проза — це архітектура, а не оздоблювання, і часи барокко минули. Якщо спритний автор вкладає в уста своїм штучно створеним персонажам особисті інтелектуальні мудрування (не видавати ж їх як нариси, бо за це платять менше!),— то не література. Люди в творі, а не вправно зроблені персонажі, мусять виникати з життєвого досвіду письменника, з його знання, розуму, серця, з усього, що в ньому є. У серйозного письменника, якщо йому трохи пощастить, ці люди стануть живими, а не одномірними і житимуть довго. Такому письменникові слід знати по можливості все. Звичайно, цього не буває. Справжній письменник ніби народжується з глибокими знаннями. Проте насправді це не так,— природа дає йому лише хист витрачати менше часу на

навчання, ніж іншим, та ще особливу здатність засвоювати знання наче несвідомо, без зусиль; його інтелект миттю сприймає або ж відкидає вже віддавна усталене. Є речі, які неможливо вивчити швидко, і час — єдине, чим ми по-справжньому володіємо,— треба відміряти на те щедро. Це найпростіші речі, а що ціле життя треба пізнавати їх, найменше зерня нового, яке людина одержує від життя, дуже цінне й становить єдиний її спадок. Кожен правдивий роман збільшує суму людських знань, що ними користується письменник наступної генерації, але й цей письменник мусить неодмінно додати певну частку свого досвіду, щоб осягнути й засвоїти все те, що він одержав у спадок, а потім і собі рухатися далі. Коли письменник-прозаїк добре знає те, про що пише, то може випустити багато з того, що він знає, і читач, якщо книга правдива, відчує пропущене так, наче автор сам висловив це. Айсберг рухається велично саме тому, що лише восьма частина його височіє над водою. Письменник, який замовчує багато чого через своє невігластво, просто робить прогалини в творі. А письменник, котрий настільки легковажно ставиться до літератури, що горить бажанням вразити читача своєю позірною ерудицією, культурою і вишуканістю,— звичайнісінький папуга. І ось що слід пам'ятати: серйозного прозаїка аж ніяк не треба плутати з прозаїком урочистим. Серйозний письменник може бути яструбом, шулікою, ба навіть папугою, а урочистий письменник завжди — надутий сич.

Якщо в іспанців є якісь спільні риси характеру, то найперша з них — це гордість, друга — здоровий глузд, а третя — непрактичність. А що в них є гордість, вбивство їх не лякає,— вони відчувають себе гідними того, щоб розпоряджатися життям. Здоровий глузд підказує їм, що варто цікавитись смертю за життя, а не відганяти навіть думку про неї, у марному сподіванні, що смерті не існує, а тоді раптом довідатись про неї в свою останню годину. Цей здоровий глузд, що його мають іспанці,— твердий та сухий, як рівнини та пласкі узгір'я Кастилії, а що далі від Кастилії, то він пом'якшується. Найкращий він тоді, коли поєднується з цілковитою непрактичністю. На півдні Іспанії цей здоровий глузд набуває екзотичних рис, в узбережних районах він стає розв'язно-курортним, середземноморським, в північних провінціях Наварра й Арагон, де споконвіку особиста хоробрість — понад усе, він — романтичний; а вздовж Атлантичного узбережжя (як і в усіх краях, омитих холодним морем) життя настільки практичне, що не лишається місця для здорового глузду. Для людей, які рибалять в холодних водах Атлантики, смерть — це те, що може настати щохвилини, вона приходить дуже часто, і її треба уникати, як нещасливого випадку на

виробництві; тим-то ці люди не надто клопочуться думками про смерть, для них вона втрачає свою магічну силу.

Для того щоб країна захоплювалась коридою, необхідні дві умови. По-перше, треба розводити биків, і, по-друге, народ має цікавитися смертю. Англійці та французи живуть, щоб жити. У французів існує культ небіжчиків, проте найважливіше для них — втішатися щоденними житейськими клопотами, родиною, спокоєм, забезпеченим становищем і грошима. І англійці живуть не для потойбічного світу, вони не люблять думати, говорити чи згадувати про смерть, шукати її або наражатися на смертельну небезпеку; хіба що для блага батьківщини, заради спорту чи за певну винагороду. А взагалі — це неприємна тема, її слід уникати і по можливості не заглиблюватися в неї. Не варто згадувати про втрати, кажуть вони, і я чув це на власні вуха. Англієць убиває задля спорту, француз — задля здобичі. Всі ж інші вбивства для них — жорстокість. Все воно, звісно, не так просто, як я намагався тут описати; що ж, кожне узагальнення дещо спрощує, а я і прагнув знайти певний загальний принцип, щоб обійтися без винятків...

...Кастільський селянин зовсім позбавлений тієї простакуватості, що, як правило, добре уживається з хитрістю, притаманною жителям Каталонії та Галлего. І хоч клімат у його рідній Кастілії досить суворий, проте це життєдайний край: чоловік тут має їжу, вино, дружину й дітей або ж мав їх; але вигóд ніяких, та й капіталу не густо. Матеріальні блага для кастільця не самоціль, а лише якась часточка життя, а власне життя — це те, що дається нам перед смертю. Поет, у жилах якого текла англійська кров, колись написав: «Життя — реальність, життя — не жарт, і мета його — не могила». А де він сам похований?.. І де ж нині реальність та серйозність його життя? У кастільців напрочуд розвинений здоровий глузд. Ця земля не могла б народити поета, здатного написати такі рядки. Кастільці знають, що смерть — неминуча дійсність, яка неодмінно прийде до кожного, і тільки це певне на землі. Воно настільки вище від усіх найсучасніших вигод, що не зрозуміло, навіщо заводити ванну в кожній американській квартирі або, скажімо, радіо. В Кастілії багато розмірковують про смерть, і якщо люди там набожні, то їхня віра стверджує, що життя незмірно коротше за смерть. Ось чому кастільці виявляють розумний інтерес до смерті, й коли пополудні, за мізерну платню, можна побачити, як погрожують нею, уникають її, відкидають і зрештою приймають, то вони віддають свої сентімо, беруть вхідний квиток і дивляться кориду. Навіть тоді, коли часто-густо, з тих чи інших причин (я намагався їх розкрити в цій книзі), вистава не задовольняє

їхнього естетичного чуття і люди почувають себе емоційно обкраденими...

...Що ж іще має бути в книжці про країну, яку дуже любиш? Рафаель твердить, що тепер усе змінилось і він уже ніколи не поїде в Памплону. «Ла Лібертад», на мою думку, стає надто схожою на паризьку «Тан». Це вже не та газета, через яку ви могли звернутися до кишенькового злодія з проханням повернути гаманця, напевне знаючи, що той помітить вашу об'яву; нині республіканці — шановані люди, і Памплона, звісно, змінилася, проте не настільки, як з роками ми самі. Я переконався, що після чарки-другої все стає майже таким, як і було завжди. Я знаю,— тепер усе змінюється — і нехай. Для мене все вже не те. Тож хай настають зміни. Всі ми залишимо цей світ раніше, аніж він зміниться надто сильно; і після нас, якщо не буде ще одного потопу, влітку так само литиме дощ на півночі Іспанії, і так само соколи витимуть гнізда під банями собору в Сантьяго та в Ла-Гранья, де ми тренувалися з плащем у затінку, на довгих стежинах, посипаних жорствою. Але вже ніколи не вертатися нам з Толедо в темряві, промиваючи фундадором горло від куряви, ніколи не повториться той липневий тиждень у Мадріді й усе, що відбулося тієї ночі. Ми бачили, як усе минало, і бачитимемо ще багато втрат. Найважче — просто жити й робити своє, дивитися, чути, вчитися та розуміти; і писати, коли по-справжньому вивчиш щось,— не зарано, але й не надто пізно. Нехай ті, хто бажає, рятують світ, якщо вони ясно й цілісно бачать його. Тоді кожна часточка, якщо вона показана правдиво, відбиватиме цілий світ. Найголовніше — працювати й навчатися цього. Ні, це ще не справжня книжка, але все ж треба було дещо сказати. Розповісти про деякі прості й потрібні речі...

ПЕРЕМОЖЕЦЬ НІЧОГО НЕ ЗДОБУВАЄ

КНИГА ОПОВІДАНЬ

На відміну від усіх інших видів бою чи боротьби, тут умови такі, що переможець нічого не здобуває: ні полегкості, ні втіхи, ні найменшої слави; а якщо він перемагає досить довго, то не знаходить винагороди і у власній душі.

WINNER TAKE NOTHING

1933

AFTER THE STORM
A CLEAN, WELL-LIGHTED PLACE
THE LIGHT OF THE WORLD
GOD REST YOU MERRY, GENTLEMEN
THE SEA CHANGE
A WAY YOU'LL NEVER BE
THE MOTHER OF A QUEEN
ONE READER WRITES
HOMAGE TO SWITZERLAND
A DAY'S WAIT
A NATURAL HISTORY OF THE DEAD
WINE OF WYOMING
THE GAMBLER, THE NUN, AND THE RADIO
FATHERS AND SONS

Переклав
Володимир Митрофанов

© Український переклад
видавництво «Дніпро» 1974, 1980 рр

ПІСЛЯ ШТОРМУ

Ішлося про дурницю, щось там про те, як робити пунш, а тоді ми завелись битися, і я спіткнувся, і він повалив мене й, притиснувши коліньми до підлоги, обома руками вчепився мені в горлянку, неначе хотів задушити на смерть, а я все силкувався дістати з кишені ножа, щоб різонути його і скинути з себе. Усі були надто п'яні, і ніхто й не думав його відтягти. А він душив мене й бив головою об підлогу; та врешті я видобув і розкрив ножа й різонув його просто по м'язах передпліччя, і він пустив мене. Хоч-не-хоч мусив пустити. А тоді відкотився геть, вхопивсь за порізану руку й почав кричати, а я сказав: «Якого ж ти біса душив мене?».

Варто було б убити його. Цілий тиждень після того я не міг ковтати. Він таки добряче нам'яв мені горлянку.

Отож я накивав п'ятами звідти, бо з ним був чималий гурт, і дехто подався слідом за мною, та я гайнув за ріг і опинився біля пристані, і там якийсь перехожий сказав мені, що на тій вулиці вбили чоловіка. «Хто вбив?» — запитав я, і він сказав: «Хто вбив, не знаю, але вбили»,— а довкола була темрява, під ногами калюжі, і ніде ані вогника, шибки у вікнах повибивані, всі човни викинуті далеко на берег, і дерева повалені буревієм, і геть усе порозкидане; та я підібрав якийсь ялик, і повеслував від берега, і знайшов свою моторку там, де вона завжди стояла,— за Манговим мисом,— неушкоджену, але повну води. Отож я заходився вичерпувати з неї воду, і хоч світив місяць, проте його раз у раз закривали хмари, і хвиля ще не вляглася; та я скерував човен у море і, коли розвидніло, вже виплив за Східну гавань.

Люди добрі, ото був штормисько! Я перший вийшов у море і скажу вам, що такої води ви ніколи не бачили. Вона була зовсім біла, наче в кадобі з лугом, а берега від Східної гавані до Південно-Західного мису не можна було впізнати. Просто серед піщаного пляжу вимило широку протоку. Дерева і все таке інше повивертало геть, і тепер там пролягала протока, а вода в ній біла, мов крейда, і чого там тільки не було: і цілі дерева, і мертві птахи,— і все те пливло за водою. А за прибережними острівцями — сила-силенна пеліканів, наче з усього світу зібрались, і зграї всілякого іншого птаства у повітрі. Мабуть, позліталися туди, в захисток, передчуваючи негоду.

Я цілий день простояв біля Південно-Західного мису, та ніхто за мною не приплив. Мій човен був єдиний у морі, і я

побачив на воді уламок щогли й зрозумів, що десь поблизу розбилося судно, отож і подався його шукати. І врешті знайшов. То була трищоглова шхуна, і над водою видніли тільки цурпалки від її щогл. Вона лежала надто глибоко на дні, так що я не міг нічого з неї дістати. А тому поплив далі в пошуках іншої здобичі. Я вийшов у море раніше за всіх і знав, що, коли трапиться десь якась пожива, вона буде моя. Посуваючись понад обмілинами все далі від місця, де залишилася та шхуна, я довго плив уперед, проте нічого не знайшов. Уже недалеко були грузькі піски, а мені так нічого й не трапилось на очі, і я поплив ще далі, Аж ось, коли вже видно стало маяк Ребекка, я побачив безліч птахів, які скупчилися над чимось у воді, і повернув туди, щоб подивитися, що воно таке, а птахів там справді була ціла хмара.

Я помітив над водою щось схоже на кінець корабельної щогли, і, коли підплив туди, птахи всі разом знялися в повітря й закружляли наді мною. Вода в тому місці, далеко від берега, була прозора, і над самою поверхнею витикалася якась щогла, і коли я наблизився до неї, то побачив, що вона темніє під водою, наче довга тінь, а пропливши просто над нею, угледів на дні пасажирський пароплав — він був геть занурений у воду й величезний, як цілий світ. Я поволі поплив над ним своєю моторкою. Він лежав на боці, вгрузнувши кормою глибоко в дно. Усі ілюмінатори були щільно задраєні, і я бачив, як вилискувало під водою скло, та й увесь корабель добре бачив, і то був найбільший корабель з усіх, які мені будь-коли траплялося бачити; він лежав там, на дні, і я проплив над ним аж до кінця, тоді повернув убік, поставив моторку на якір, і, посунувши ялик уперед по деці, зіпхнув його на воду, й повеслував до корабля, а все те птаство кружляло навколо мене.

Я взяв з собою глибинний окуляр, з яким звичайно ловлять губки, але руки в мене так тремтіли, що я насилу вдержував його. Усі ілюмінатори, які я бачив, пропливаючи над затонулим кораблем, були задраєні, але десь унизу, біля дна, щось напевне розітнулося, бо звідти весь час випливало якесь шмаття. Важко було сказати, що воно таке. Просто шмаття, і край. Ото на нього й полювали птахи. Мабуть, ніхто зроду не бачив стільки птахів разом. І всі вони кружляли навколо мене й лементували несамовито.

Мені було видно все чітко й виразно. Видно було заокруглений борт корабля, і здавалося, він розлігся під водою мало не на милю. Корабель лежав на білому піщаному дні, і отой видимий над водою цурпалок був кінцем чи то передньої, чи то якоїсь там іншої щогли — він скісно витикався з води, похилений на той бік, на якому лежав корабель. Ніс судна був занурений

не дуже глибоко. Я став на літери назви спереду на борту, і голова моя залишилась над водою. Але найближчий ілюмінатор був футів за дванадцять від поверхні. Я ледве дістав до нього багром і спробував вибити шибку, але не зміг. Скло було надто міцне. Тоді я повеслував назад до моторки, взяв гайковий ключ і прив'язав його до багра, проте скла однаково не розбив. Тільки й лишалось дивитися крізь окуляр на той корабель, повний всілякого добра, на який я перший натрапив, а добутися до нього не міг. А добра там, напевне, було мільйонів на п'ять, не менше.

Мене аж у дрож кидало, коли я думав, скільки там має всього бути. За найближчим до поверхні ілюмінатором щось виднілo, але я не міг розгледіти крізь окуляр, що воно таке. Багром не міг нічого вдіяти, отож я роздягся, став на кормі й, глибоко дихнувши кілька разів і затиснувши в руці ключ, пірнув у воду. За мить я вже вхопився за край ілюмінатора й зазирнув усередину, а там була жінка, і її довгі коси розпливлись у воді. Я виразно бачив її за склом і двічі так торохнув ключем по шибі, що мені аж у вухах задзвеніло, проте скло не розбилось, і я мусив випливти на поверхню.

Я вхопився за борт ялика, перевів дух, а тоді заліз усередину, глибоко подихав і знову пірнув. Допливши до ілюмінатора, я міцно вчепився пальцями в його закрайок і щосили вгатив ключем по шибі. Мені було добре видно ту жінку у воді за склом. Її коси, колись туго перев'язані на потилиці, тепер розпливлися на всі боки. Я побачив у неї на руці персні. Її підняло водою до самого ілюмінатора, і я ще двічі вдарив ключем по склу, та воно навіть і не тріснуло. Випливаючи назад, я вже думав, що не витримаю і дихну просто у воді.

Я спустився туди ще раз, і скло врешті подалось, але тільки тріснуло, а коли я виринув, з носа в мене текла кров, і я мусив трохи перепочити, ставши босими ногами на літери назви на носі корабля й вистромивши голову з води, а вже тоді поплив до ялика, перевалився через борт і сів, чекаючи, поки вщухне біль у голові, й дивлячись у воду крізь окуляр; але кров з носа все текла, та так, що довелося промивати скло окуляра. Отож я простягся горілиць на дні ялика, затиснув ніс рукою, щоб спинити кров, і лежав, відкинувши назад голову й дивлячись угору, а наді мною кружляв і кружляв увесь той мільйон птахів.

Коли кров спинилася, я знову подивився крізь окуляр і повеслував до своєї моторки, щоб пошукати чогось важчого за ключ, але нічого там не знайшов, навіть гака, яким підчіпляв губки. Я поплив яликом назад, і вода ставала чимдалі прозоріша, і видно було все, що піднімалося над тією білою піщаною обмілиною. Я пошукав очима акул, та не побачив ніде жодної. А побачити міг би здалеку — така прозора була вода й такий білий

пісок. У ялику була залізна кішка, що правила за якір, то я відрізав її і пірнув з нею у воду. Вона потягла мене вниз повз ілюмінатор, і хоч як я намагався за щось ухопитися, проте втриматись не міг і занурювався усе глибше й глибше. Хоч-нехоч, а кішку довелося пустити. Я почув, як вона глухо вдарилась об щось, і минув, здавалося, цілий рік, поки я виринув на поверхню. Ялик однесло вбік відпливом, і я поплив до нього, а кров з носа текла просто у воду, і мені дуже пощастило, що поблизу не було акул, але стомився я страшенно.

Голова в мене розколювалася від болю, і я ліг у ялику перепочити, а тоді повеслував назад. Було вже за полудень. Я ще раз пірнув з ключем, але так само марно. Ключ був надто легкий. Хоч скільки пірнай, та, не маючи великого молотка чи чогось важкого, однаково нічого не вдієш. Я знову прив'язав ключ до багрища і, дивлячись крізь глибинний окуляр, почав бити в шибку ілюмінатора, аж поки ключ одірвався, і я побачив крізь окуляр, як він ковзнув униз по борту, впав на грузький пісок і зник з очей. Тепер мені вже нічого не лишалося. Ключа я втратив, кішку втратив, отож і повеслував назад до моторки. Я так стомився, що не мав сили втягти ялик на борт, та й сонце вже було при самому заході. Птахи теж розліталися від того місця, де потонув корабель, і я скерував свій човен на Південно-Західний мис, тягнучи ялик на буксирі, а наді мною, попереду й позаду, летіли до берега птахи. Стомився я таки дай боже.

Тієї ночі знову знялася буря й не вщухала цілий тиждень. Нічого було й думати дістатися до потонулого корабля. До мене прийшли з міста і сказали, що з тим типом, котрого я мусив тоді різонути ножем, нічого не сталося, тільки рука поранена, отож я повернувся до міста, і мене відпустили під заставу в п'ятсот доларів. Усе обійшлося гаразд, бо кілька моїх приятелів посвідчили під присягою, що він кинувся на мене з сокирою; та коли ми зрештою вирушили до того корабля, греки вже підірвали його і нічого там не лишили. Сейф вони висадили динамітом. Ніхто навіть не знає, скільки добра вони там хапнули. Корабель віз золото, і вони все його забрали. Обчистили корабель до цурки. А я ж перший знайшов його, та мені не перепало з нього й мідяка.

А загалом жахливий випадок, хай йому чорт. Кажуть, той корабель був уже перед самою гаванською бухтою, коли налетів ураган; отож він не зміг увійти в порт чи, може, його власники не дозволили цього капітанові, бо кажуть, ніби той хотів-таки спробувати; і тоді корабель пішов серед шторму, в пітьмі, гнаний буревієм, намагаючись проскочити в затоку між Ребеккою і Тортугасом, і наразився на ті грузькі піски. Може, в нього зірвало стерно. А може, вони вже взагалі не стернували. Та хоч

як там було, вони однаково не могли знати, що то грузькі піски, і коли вдарились об дно, то капітан, мабуть, наказав відкрити кінгстони, щоб корабель сів міцніше. Але їх занесло на ті піски, і, коли вони відкрили кінгстони, корабель спершу вгруз кормою, а тоді вже похилився на бік. На борту було чотириста п'ятдесят пасажирів та обслуга, і, мабуть, всі вони лишалися там, коли я на нього натрапив. Певно, вони відкрили кінгстони, ледве діткнувшись дна, а тільки-но корабель сів на пісок, його одразу ж почало засмоктувати. А вже тоді вибухнули котли — тим-то й випливало на поверхню оте шмаття, що я бачив. Просто дивно, що навколо не було жодної акули. Ані якоїсь іншої риби. Я б неодмінно вгледів їх проти білого піску.

Зате тепер їх там повно, морських окунів отої величезної породи. Більша частина судна уже вгрузла в пісок, але вони живуть собі всередині, ті величезні окуниська. Декотрі з них важать по триста-чотириста фунтів. Колись треба буде поїхати туди половити. Звідти, де потонув корабель, видно маяк Ребекка. Над тим місцем поставили буй. Корабель наскочив на самий край грузьких пісків, уже при вході в затоку. Щось із сотню ярдів не дотяг. У тій пітьмі та ще за такого шторму вони тільки ледь-ледь схибили, а світла Ребекки не бачили за зливою. Та й незвиклі вони до таких пригод. Капітан пасажирського пароплава не навчений ходити за буревієм. Він має певний курс, а ще в нього, кажуть, є якийсь такий компас, що сам керує куди треба. Вони там, мабуть, і не знали, куди їх несе, а все ж таки мало не потрапили в затоку. А може, в них зірвало стерно. Та хоч як там було, а коли б вони проскочили в затоку, то вже ні на що не наразилися б аж до самої Мексіки. Ото, мабуть, страху набралися, як сіли на дно в таку зливу та бурю і капітан звелів відкрити кінгстони. За такого шторму на палубі нікого бути не могло. Звісно, що всі були внизу. На палубі ніхто б не лишився живий. Та, певно, і внизу було на що подивитися, бо корабель поринав швидко. Я ж сам бачив, як отой мій ключ миттю вгруз у дно. Якщо капітан не знав цих вод, то не міг одразу зрозуміти, що корабель сів на грузькі піски. Зрозумів тільки, що не на каміння. Мабуть, він усе те бачив зі своєї рубки нагорі. І, напевне, здогадався, що воно таке, коли корма почала загрузати. Цікаво, за скільки часу вони поринули. І чи був там з ним старший помічник. Як по-вашому, залишились вони в рубці чи вибралися звідти? Адже трупів так і не знайшли. Ані одного. Ніхто не виплив. А з рятувальним поясом можна довго триматися на воді. Певно, всіх їх там усередині накрило. Так от, греки усе добро й загарбали. Геть-чисто все. Ці, видно, не барилися. Обібрали корабель до цурки. Перші його знайшли птахи, потім я, а вже потім греки, та навіть птахам перепало більше, ніж мені.

ЧИСТА, ЯСНО ОСВІТЛЕНА МІСЦИНКА

Година була пізня, усі вже порозходились по домівках, і в кав'ярні лишився тільки один старий, що сидів у затінку дерева, куди не сягало електричне світло. Удень на вулиці було курно, та на ніч роса прибивала куряву, і старий любив посидіти допізна: він був глухий, проте добре відчував тишу, що западала вечорами. Двоє офіціантів у кав'ярні бачили, що старий уже напідпитку, і хоч то був непоганий клієнт, вони знали, що, хильнувши зайвого, він може піти й не заплатити, отож і не спускали його з очей.

— Того тижня він ледь не вкоротив собі віку,— сказав один.

— Чого?

— Тоскно стало жити.

— А що йому таке?

— Та нічого.

— Звідки ти знаєш, що нічого?

— Таж грошей має до біса.

Вони сиділи вдвох за столиком під стіною, біля самих дверей кав'ярні, й дивилися на терасу, де всі місця були вільні — тільки старий ще сидів у затінку дерева, листя якого ледь ворушилось од вітру. Вулицею пройшов солдат з дівчиною. У світлі ліхтаря блиснули мідні цифри в нього на комірі. Дівчина була простоволоса, вона квапливо дріботіла поряд.

— Заскочить його патруль,— сказав перший офіціант.

— Ну то й що? Аби йому тільки свого домогтися.

— Забирався б з вулиці хутчій. Не минути йому патруля. Оце хвилин п'ять, як тут пройшли.

Старий, що сидів у затінку, постукав чаркою у блюдечко. Молодший віком офіціант пішов туди.

— Чого вам?

Старий зиркнув на нього.

— Ще один коньяк.

— Зовсім уп'ється,— сказав офіціант.

Старий дивився на нього. Офіціант пішов.

— Знов цілу ніч сидітиме,— мовив він до товариша.— А мене вже сон бере. Ніколи не ляжеш раніше третьої. Шкода, що він не доконав себе того тижня.

Він узяв з прилавка пляшку та блюдечко і попростував до столика, де сидів старий. Поставив блюдечко на столик і налив повну чарку коньяку.

— Шкода, що ти не доконав себе того тижня,— сказав він глухому.

Старий покивав пальцем.

— Треба трохи долити,— сказав він.

Офіціант хлюпнув у чарку, так що коньяк перелився через вінця й потік по ніжці на верхнє блюдечко, а їх перед старим був уже цілий стосик.

— Дякую,— сказав старий.

Офіціант відніс пляшку назад до кав'ярні. Тоді знову сів до столика поруч товариша.

— Упився вже,— сказав він.

— Він упивається щовечора.

— Чого він хотів накласти на себе руки?

— Звідки мені знати.

— А як саме?

— Та зробив зашморг і встромив туди голову.

— Хто ж його витяг?

— Племінниця.

— Нащо це їй?

— Злякалася за його душу.

— Скільки в нього грошей?

— До біса.

— Йому вже, мабуть, років вісімдесят?

— Та певно, що не менше.

— Ішов би вже додому. Я ніколи не лягаю раніше третьої. Куди ж це годиться?

— Він любить тут сидіти.

— Бо він самотній. А я ні. Мене жінка в ліжку жде.

— Колись і він мав жінку.

— Ну, тепер йому жінка ні до чого.

— Хтозна. Може, при жінці йому було б краще.

— Його доглядає племінниця.

— Я знаю. Ти ж казав, що вона його витягла із зашморгу.

— Не хотів би я дожити до такого віку. Старі люди бридкі.

— Та не всі. Цей дідок охайний. Ні краплі на себе не розіллє. Навіть тепер, п'яний. Подивись-но.

— Не хочу я на нього дивитися. Нехай би вже йшов собі. Йому байдуже, що інші мусять працювати.

Старий підвів очі від чарки, позирнув через площу, тоді глянув на офіціантів.

— Ще одну,— мовив він, показуючи на чарку.

Офіціант, що поспішав додому, підійшов до нього.

— Кінець,— сказав він, випускаючи слова, як то роблять недотепні люди в розмові з п'яними або іноземцями.— Сьогодні все. Зачинено.

— Ще одну,— наполягав старий.

— Ні. Кінець.— Офіціант витер серветкою край столика й похитав головою.

Старий підвівся, неквапливо полічив блюдечка, тоді витяг з кишені шкіряного гаманця й заплатив за коньяк, додавши півпесети чайових.

Офіціант дивився, як він почвалав геть, той зовсім старий діду-ган,— непевною ходою, одначе з гідністю.

— Чом ти не дав йому посидіти й випити? — спитав його другий офіціант, що нікуди не поспішав. Вони спускали жалюзі на вікнах.— До пів на третю ще далеко.

— Я хочу піти додому й лягти спати.

— Що важить якась там година?

— Для мене вона важить більше, ніж для нього.

— Година — то всього лиш година.

— Ти й сам по-старечому міркуєш. Нехай би він купив собі пляшку й пив удома.

— Ні, то не однаково.

— Звісно, не однаково,— погодився офіціант, що мав жінку. Він не хотів бути несправедливим. Просто він поспішав.

— А ти не боїшся прийти додому раніше, ніж звичайно?

— Ти що, образити мене хочеш?

— Та ну-бо, я ж просто пожартував.

— Ні, не боюся,— відказав офіціант, що поспішав, і, заклацнувши жалюзі, випростався.— Я їй вірю. Вірю як самому собі.

— Ти молодий, маєш віру, маєш роботу,— сказав літній офіціант.— Усе, що треба людині.

— А тобі чого бракує?

— Усього, крім роботи.

— Ти маєш усе те, що й я.

— Ні. Віри я ніколи не мав, та й з літ молодих уже вийшов.

— Ходім. Годі теревені правити, будемо зачиняти.

— Я з тих, що ладні посидіти зайву часинку в кав'ярні,— сказав старший віком.— У гурті людей, що не квапляться йти спати. З усіма, кому потрібна світлинка серед ночі.

— А я хочу додому, хочу лягти спати.

— Ми з тобою різні люди,— сказав старший. Він уже одягся, збираючись іти.— Я кажу не тільки про молодість чи віру, хоч і те й те чудові речі. Кожної ночі мені шкода зачиняти кав'ярню, бо може статися, що хтось її шукатиме.

— Слухай, та є скільки хочеш пивничок, де відчинено до самого ранку.

— Ти цього не розумієш. Наша кав'ярня чиста й затишна. Тут ясне світло. Дуже приємне світло, а під деревами — затінок...

— На добраніч,— сказав молодший офіціант.

— На добраніч,— відказав його товариш. Вимкнувши електрику, він провадив розмову вже сам із собою. Передусім, звичайно, світло, але до того ще має бути чисто й затишно. І не треба ніякої музики. Атож, музика зовсім ні до чого. У нічному барі навіть посидіти спокійно нема де, а це ж єдине, що лишається в таку пору... Та чого ти, власне, боїшся? Ні, це не страх, не боязкість. Це просто ніщо, ти ж сам добре знаєш. Усе довкола — ніщо, і людина також ніщо. Ото й тільки, і потрібна лише якась світла місцинка, і щоб там було чисто й затишно. Є люди, що живуть отак і ніколи цього не відчувають, але ж ти знаєш, що все це *nada y pues nada, y nada y pues nada* [1]. Отче ніщо, що єси в нічому, нехай святиться ніщо твоє, нехай прийде ніщо твоє, нехай буде ніщо твоє як у нічому, так і в нічому. Нічого нашого щоденного дай нам на ніщо, і прости нам ніщо наше, як і ми прощаємо ніщо винуватцям нашим, і не введи нас у ніщо, але визволи від нічого... *pues nada.* Слава тобі, ніщо, сповнене нічого, і хай буде з тобою ніщо твоє...

Він посміхнувся і спинився перед баром, де виблискувала велика парова кавоварка.

— Що замовите? — спитав бармен.

— *Nada.*

— *Otro loco mas* [2],— сказав бармен і відвернувся.

— Маленьку чашечку,— мовив офіціант.

Бармен налив йому кави.

— Світло у вас ясне, приємне, а от прилавок не блищить,— зауважив офіціант.

Бармен подивився на нього, але нічого не сказав. Надто пізня була година для балачок.

— Ще одну? — спитав бармен.

— Ні, дякую,— відказав офіціант і вийшов. Він не полюбляв барів і пивничок. А тепер він одкине геть усі думки й піде додому, до своєї кімнати. Ляже в ліжко і десь аж на світанні врешті засне.

«Кінець кінцем,— сказав він подумки,— може, це просто безсоння. Таке з багатьма буває».

---

[1] Ніщо й тільки ніщо, ніщо й тільки ніщо *(ісп.).*

[2] Ще один божевільний *(ісп.).*

Коли ми з'явилися на порозі, господар бару окинув нас поглядом, тоді простяг руку й накрив скляними покришками обидва блюда з безплатною закускою.

— Налийте пива,— сказав я.

Він націдив пива, зняв лопаточкою піну й чекав, тримаючи кухоль. Я поклав на прилавок п'ять центів, і він посунув пиво до мене.

— А вам? — звернувся він до Тома.

— Пива.

Він налив ще кухоль, зняв піну і, побачивши гроші, віддав пиво Томові.

— Що це за штуки? — спитав Том.

Господар не відповів йому. Він позирнув через наші голови й звернувся до чоловіка, що тільки-но зайшов:

— Слухаю вас.

— Віскі,— мовив той.

Господар дістав пляшку й дві склянки: одну порожню, другу — з водою.

Том простяг руку й зняв покришку з одного блюда. Там були мариновані поросячі ніжки, а щоб їх брати, поряд лежали дерев'яні щипці, схожі на ножиці з двома дерев'яними виделками на кінцях.

— Ні,— сказав господар і знову накрив блюдо покришкою.

Том уже тримав у руці оті ножиці з виделками.

— Поклади назад,— звелів господар.

— Ідіть ви...— сказав Том.

Господар поліз рукою під стойку, не спускаючи з ока нас обох. Я поклав перед ним п'ятдесят центів, і він випростався.

— Слухаю вас.

— Пива,— сказав я, і, перше ніж наливати, він зняв покришки з обох блюд.

— Ці бісові ніжки вже засмерділися,— сказав Том і виплюнув на підлогу те, що вкусив.

Господар промовчав. Чоловік, що пив віскі, заплатив і вийшов не озираючись.

— Сам ти засмердівся,— сказав господар.— Знаю вас таких. Усі ви смердючі поганці.

— Він каже, що ми поганці,— мовив Томмі до мене.

— Знаєш що,— сказав я,— ходімо звідси.

— Забирайтесь геть, поганці,— сказав господар.

— Я вже сказав, що ми йдемо,— відрубав я.— Без вас надумали.

— Ми ще заглянемо,— сказав Томмі.

— Я тобі загляну! — посварився на нього господар.

— Скажи йому, що він не за тих нас має,— обернувся до мене Томмі.

— Ходімо,— відказав я.

Надворі було хороше й темно.

— Що це за бісів закуток? — спитав Том.

— Не знаю,— відповів я.— Гайда на станцію.

Ми увійшли в те містечко з одного кінця, а виходили з другого. Скрізь пахло шкірою, дубом і наваленою купами тирсою. Коли ми дісталися туди, вже смеркало, а тепер зовсім споночіло, бралося на морозець, і калюжі на дорозі підмерзли по краях.

У приміщенні станції сиділи п'ять повій, що дожидали поїзда, шестеро білих чоловіків та четверо індіанців. Там було тісно, гаряче від груби й повно чаду. Коли ми зайшли, ніхто не розмовляв, і віконечко каси було закрите.

— А двері хто зачинятиме? — обізвався чийсь голос.

Я подивився, хто це сказав. То був один із білих. Одягом він не різнився від інших — шкіряні штани, груба картата сорочка, гумові чоботи лісоруба,— але був без шапки, обличчя мав незасмагле, а руки тендітні й білі.

— Ну, може, зачините все-таки?

— А чого ж,— відповів я і причинив двері.

— Дякую,— сказав він.

Чолов'яга, що сидів поряд, пирхнув.

— Ти мав коли справи з кухарем? — звернувся він до мене.

— Ні.

— То можеш побалакати ось із ним.— І повів очима на першого.— Він це полюбляє.

Кухар міцно стулив губи й відвернувся.

— Він мастить руки лимонним соком,— сказав той самий чоловік.— А щоб помив посуд, нічого й думати. Бачиш, які вони в нього білі?

Одна повія голосно засміялась. Уперше в житті я бачив таку гладку повію, та й просто таку гладку жінку. А сукня на ній була з того шовку, що міниться барвами. Були там ще дві дуже гладкі повії, майже такі, як вона, але ця, гладенна, важила щонайменше дев'ять пудів. Хоча б хто її побачив, то не повірив би власним очам. І на всіх трьох були сукні з отого мінливого шовку. Вони сиділи поряд на лаві, мов три гори. Інші дві були звичайнісінькі на вигляд повії — фарбовані перекисом блондинки.

— Ви тільки погляньте на його руки,— сказав той самий чолов'яга й кивнув головою на кухаря.

Гладенна повія знову засміялася, аж сколихнувшись усім тілом.

Кухар обернувся і різко мовив до неї:

— Замовкни ти, бісове одоробло.

А вона й далі сміялася, вся колихаючись.

— Ой боже,— проказала вона. Голос у неї був приємний.— Ой боженьку ж ти мій...

Дві інші гладухи сиділи мовчки, незворушно, і здавалося, що вони несповна розуму, але вони теж були гладенні — хіба що трохи не такі, як та найгладша. Кожна з них напевне заважила б далеко за шість пудів. Дві фарбовані трималися статечно.

Крім кухаря й того чолов'яги, що розказував про нього, там були ще два лісоруби — один з цікавістю прислухався до розмови, але сам заговорити не наважувався, а другий, здавалося, чекав нагоди й собі докинути слівце,— та ще два шведи. На краю лави сиділо двоє індіанців, а один стояв, прихилившись до стіни.

Той, що чекав нагоди пристати до розмови, пошепки сказав мені:

— Мабуть, ото так, наче залазиш на копицю сіна.

Я засміявся і переказав його слова Томмі.

— Побий мене сила божа, коли я ще десь бачив таке,— мовив він.— Ти поглянь на цю трійцю.

Потім озвався кухар:

— А скільки вам років, хлопці?

— Мені дев'яносто шість, а йому шістдесят дев'ять,— відказав Томмі.

— Ха-ха-ха! — зайшлася сміхом гладуха. Вона таки справді мала гарний голос.

Інші повії навіть не всміхнулися.

— Невже не можна відповісти як годиться? — сказав кухар.— Я ж питав вас по-дружньому.

— Одному сімнадцять, другому дев'ятнадцять,— відказав я.

— Що ти верзеш? — обернувся до мене Томмі.

— Не хвилюйся, все гаразд.

— Можете звати мене Еліс,— сказала найгладша повія і знов затряслася від сміху.

— Це твоє ім'я? — спитав Томмі.

— Авжеж,— відказала вона.— Еліс. Правда ж? — І обернулася до лісоруба, що сидів поряд з кухарем.

— Еліс, так і є.

— От би тобі справді таке ім'я,— озвався кухар.

— А це і є моє ім'я,— сказала Еліс.

— А як звати інших дівчаток? — спитав Томмі.

— Гейзел і Етель,— відказала Еліс.

Гейзел і Етель усміхнулися. Вони були не вельми кмітливі.

— А тебе як звуть? — звернувся я до одної з фарбованих блондинок.

— Френсіс,— відказала вона.

— Френсіс, а далі?

— Френсіс Вілсон. Чи тобі не однаково?

— А тебе? — спитав я другу.

— Не будь такий цікавий,— відрубала вона.

— Він просто хоче, щоб ми всі заприятелювали між собою,— втрутився до розмови той, що говорив спершу.— А ти хіба не хочеш?

— Ні,— відказала фарбована.— З вами — ні.

— Ну й злюка,— сказав лісоруб.— Чи ти ба, яка злюка!

Фарбована обернулася до подруги й похитала головою.

— Ото ще мужва репана,— буркнула вона.

Еліс знову зайшлася сміхом і вся затряслася.

— Зовсім не смішно,— сказав кухар.— Ви всі смієтесь, а нічого смішного нема. От ви, хлопці,— куди ви їдете?

— А ви самі куди? — спитав його Томмі.

— Я маю намір поїхати в Каділлак,— відказав кухар.— Бували там коли-небудь? Там живе моя сестричка.

— Сам ти добра сестричка,— сказав лісоруб у шкіряних штанях.

— Невже не можна без дурниць? — спитав кухар.— Чому б нам не поговорити як годиться?

— Каділлак — то звідки був родом Стів Кетчел, та й Ед Уолгест теж звідти,— наважився докинути слово нерішучий лісоруб.

— Стів Кетчел! — вигукнула одна блондинка так, наче від того імені її прорвало.— Його застрелив рідний батько. Еге ж, рідний батько, богом присягаюся. Таких, як Стів Кетчел, і нема більше.

— Хіба його звали не Стенлі Кетчел? — спитав кухар.

— Ой, цить,— відказала блондинка.— Що ти знаєш про Стіва? Стенлі! Ніякий він не Стенлі. Стів Кетчел був найкращий і найвродливіший у світі чоловік. Зроду не бачила такого чистого, такого гарного й білолицього, як Стів Кетчел. Куди там до нього всім іншим. А меткий був який — ну справжній тобі тигр, а вже грішми вмів сипати, як ніхто.

— Ти його знала? — спитав один з лісорубів.

— Чи я його знала? Чи я ж його не знала! Чи я ж його не любила! Ти ще мене питаєш! Я знала його краще, ніж ти знаєш будь-кого в світі, а любила, як самого бога. Стів Кетчел! То був

найкращий, найчистіший і найвродливіший з усіх чоловіків, а рідний батько застрелив його, мов собаку.

— І ти їздила з ним аж на узбережжя?

— Ні. Я знала його ще до того. Він був єдиний, кого я по-справжньому любила.

Всі шанобливо слухали фарбовану блондинку, що говорила піднесеним театральним тоном,— тільки Еліс знову почала труситися. Я відчув це, бо сидів поруч неї.

— Було б тобі вийти за нього заміж,— сказав кухар.

— Я не хотіла псувати його кар'єру,— відказала фарбована.— Не хотіла заважати йому. Одруження було йому ні до чого. Милий боже, який то був чоловік!

— Це ти добре розміркувала,— сказав кухар.— Та все ж таки Джек Джонсон нокаутував його?

— То був нечесний удар,— відказала фарбована.— Той чорний бугай заскочив його зненацька. Стів якраз кинув був його в нокдаун, того Джека Джонсона. Паскудному негрові просто пощастило.

Віконечко каси відчинилось, і всі індіанці пішли туди.

— Стів кинув його в нокдаун,— провадила фарбована,— а тоді обернувся, щоб усміхнутись до мене...

— Ти ж начебто казала, що не їздила з ним,— зауважив хтось.

— Я поїхала тільки на той один бій. Стів обернувся, щоб усміхнутись до мене, а той клятий чорний виродок підхопився і зненацька вдарив. А Стів упорався б і з сотнею таких, як той паскудний негр.

— Добрий був боксер,— підтакнув лісоруб.

— А так, бог свідок,— сказала фарбована.— Бог свідок, що тепер таких боксерів нема. Та він і сам був наче бог. Такий тобі чистий та білолиций, гарний та гладенький, а що вже меткий і проворний — ну достоту мов тигр або ж блискавка.

— Я бачив той бій у кіно,— сказав Томмі.

Ми були зворушені. Еліс уся здригалась, і, глянувши на неї, я побачив, що вона плаче. Індіанці вже вийшли на платформу.

— Він був для мене кращий за всіх чоловіків,— сказала фарбована.— Ми неначе побралися перед богом, і я досі належу йому і завжди буду тільки його. Мені байдуже до мого тіла. Нехай з ним роблять що хочуть. А душа моя належить Стівові Кетчелу. Клянуся богом, він був справжній чоловік.

Всі почували себе ніяково. Було сумно й трохи соромно. Раптом, усе ще здригаючись від плачу, заговорила Еліс.

— Ти мерзенна брехуха,— промовила вона своїм низьким голосом.— Ти ніколи в житті не спала із Стівом Кетчелом і сама це добре знаєш.

— Як ти можеш таке казати? — згорда озвалася фарбована.

— Я кажу правду,— відповіла Еліс.— Бо я єдина з усіх, хто тут є, знала Стіва Кетчела — адже я з Манселони і ще там спізналася з ним, і це правда, ти ж сама знаєш, і хай мене бог скарає, коли це неправда.

— І мене хай скарає,— мовила фарбована.

— Це правда, правда, правда, і ти сама знаєш. Я нічого не вигадую і добре знаю, що́ він мені казав.

— Що ж він казав? — зневажливо спитала фарбована.

Еліс так здригалася від плачу, що насилу могла говорити.

— Він казав мені: «Ти ласий шматочок, Еліс». Ось що він казав.

— Брешеш,— мовила фарбована.

— Ні, це правда,— заперечила Еліс.— Саме так і казав.

— Брешеш,— гордовито наполягала фарбована.

— Ні, це правда, правда, клянуся богом і пречистою дівою!

— Стів не міг такого сказати. Це зовсім не його слова,— зловтішно мовила фарбована.

— Це правда,— сказала Еліс.— І мені однаково, віриш ти чи ні.— Вона вже не плакала й говорила спокійно.

— Не може бути, щоб Стів таке казав,— заявила фарбована.

— А от казав,— мовила Еліс і всміхнулася.— І я пам'ятаю, коли він це казав, і я таки була тоді ласим шматочком, та й тепер я краща від тебе, стара ти постілко.

— Ти мене цим не образиш, коровисько,— сказала фарбована.— І спогадів моїх не відбереш.

— Дурниці,— заперечила Еліс своїм м'яким приємним голосом.— Не маєш ти ніяких спогадів, хіба що про те, як тобі перев'язали труби та ще як ти вперше скуштувала сальварсану. А все інше ти просто вичитала в газетах. А от я чиста, і ти це знаєш, і чоловікам я подобаюсь, навіть отака гладка, і ти це теж знаєш, і те, що я ніколи не брешу, знаєш.

— Не чіпай моїх спогадів,— сказала фарбована,— моїх правдивих світлих спогадів.

Еліс глянула на неї, тоді на нас, і з обличчя в неї збігла тінь образи; вона усміхнулась і раптом стала така гарна, що я аж очам не повірив. Мала вродливе обличчя з приємною гладенькою шкірою, лагідний голос і вся була напрочуд мила й приязна. Але, боже мій, яка ж гладенна. За трьох жінок заважила б...

Том помітив, як я дивлюся на неї, і сказав:

— Ану знімаймося. Ходімо.

— Прощавайте,— сказала Еліс.

— Прощавайте,— відповів я.

— То куди ж вам, хлопці, їхати? — спитав кухар.

— Не туди, куди вам,— відказав йому Том.

ЩАСТИ ВАМ, ПАНОВЕ

За тих часів відстані були зовсім інші, з пагорбів, що їх тепер зрівняно із землею, несло куряву, і Канзас-Сіті дуже скидався на Константинополь. Ви, можливо, не повірите. Ніхто цьому не вірить, але це правда. Того дня йшов сніг, і у вітрині торговця автомобілями, що світилася в ранніх сутінках, стояла гоночна машина, вся посріблена, з написом «*Dans argent*» [1] на капоті. Плутаючи слова «*dans*» і «*danse*» [2], я гадав, що то має означати «срібний танок» чи «срібний танцюрист», і хоча й не знав напевне, чи так воно, чи так, проте, ідучи засніженою вулицею, залюбки милувався машиною і тішився з того, що розумію іноземну мову. Я йшов із салуну братів Вулфів, де на різдво та в День подяки безплатно подавали смажену індичатину, до міської лікарні, що стояла на високому пагорбі над димарями, будинками й вулицями міста.

У лікарняній приймальні сиділи два хірурги невідкладної допомоги, док Фішер і доктор Вілкокс, один — за письмовим столом, другий — у кріслі під стіною. Док Фішер був худий, рудувато-білявий, з тонкими устами, насмішкуватими очима й руками картяра. Доктор Вілкокс — присадкуватий, чорнявий; він ніколи не розлучався з довідником під назвою «Друг і порадник молодого лікаря», де наводилися симптоми й способи лікування різних хвороб. Був там і зворотний покажчик, що давав змогу за симптомами встановити діагноз. Док Фішер казав, що в наступних виданнях до нього слід би додати ще один покажчик, у якому за способом лікування визначалася б хвороба та її симптоми. «На допомогу пам'яті»,— казав він.

Доктор Вілкокс соромився тієї книжки, але обійтися без неї не міг. Вона була оправлена в м'яку шкіру і вміщалася в бічній кишені піджака. Придбав він її за порадою одного із своїх професорів, який сказав йому: «Вілкоксе, ви не маєте права бути лікарем, і я робив усе, що міг, аби вам не дали диплома. Та коли ви вже стали представником цієї вченої професії, раджу вам, докторе Вілкокс, в ім'я людяності придбати собі книжку «Друг і порадник молодого лікаря» і керуватися нею. А передусім навчіться нею користуватися».

Доктор Вілкокс нічого не сказав, але того ж таки дня купив оправлений у шкіру довідник.

---

[1] У сріблі; оздоблено сріблом *(франц.)*.

[2] Танок *(франц.)*.

— А, Горас,— мовив док Фішер, коли я зайшов у приймальню, пропахлу тютюновим димом, йодоформом, карболкою і перегрітими батареями опалення.

— День добрий, панове,— сказав я.

— Що там нового у великому світі? — спитав док Фішер. Він полюбляв деяку пишномовність у висловах, і це здавалося мені надзвичайно вишуканим.

— Дармова індичатина у Вулфів,— відповів я.

— Ви прилучилися?

— Ще й як.

— Велике було товариство?

— Повно. Усі позбігалися.

— Бучні святкові веселощі?

— Та не дуже.

— Ось доктор Вілкокс також трохи прилучився,— сказав док Фішер.

Доктор Вілкокс подивився на нього, тоді на мене.

— Випити хочете? — спитав він.

— Ні, дякую,— відповів я.

— Нема за що,— мовив доктор Вілкокс.

— Горасе,— сказав док Фішер,— ви не проти, що я зву вас просто Горасом, ні?

— Ні.

— Славний наш друзяка Горас. У нас сьогодні стався надзвичайно цікавий випадок.

— Справді,— докинув доктор Вілкокс.

— Пам'ятаєте хлопчину, що був тут учора?

— Котрий це?

— Той, що надумав стати євнухом.

— Пам'ятаю.

...Я саме сидів у них, коли він приходив. То був хлопець років шістнадцяти. Простоволосий, дуже схвильований і переляканий, проте настроєний рішуче. Мав густу кучеряву чуприну, гарну статуру і великі випнуті губи.

— Тобі чого, синку? — спитав його доктор Вілкокс.

— Я хочу, щоб мене кастрували,— відповів хлопець.

— Навіщо? — спитав док Фішер.

— Я вже й молився і все робив, та ніщо не помагає.

— Від чого?

— Від тої мерзенної похоті.

— Якої ще похоті?

— Тої, що вселилася в мене. Якої я не можу перебороти. Цілі ночі молюся, і все марно.

— А що ж із тобою діється? — спитав док Фішер.

Хлопець розповів йому.

— Слухай, хлопче,— сказав док Фішер.— Нічого страшного з тобою не діється. Так воно все й має бути. І нічого поганого в цьому нема.

— Це мерзота,— не вгавав хлопець.— Це гріх проти цнотливості. Гріх проти господа нашого і спасителя.

— Ні,— сказав док Фішер.— Це природна річ. Так і має бути, і згодом ти почуватимеш себе тільки щасливим.

— Ет, нічого ви не розумієте,— мовив хлопець.

— Ось послухай,— сказав док Фішер і почав пояснювати хлопцеві певні речі.

— Ні. Не хочу я цього слухати. І не змушуйте мене.

— Послухай, прошу тебе,— наполягав док Фішер.

— Ти просто клятий дурень,— сказав хлопцеві доктор Вілкокс.

— То ви не хочете це зробити? — спитав хлопець.

— Що зробити?

— Каструвати мене.

— Слухай,— сказав док Фішер.— Ніхто не буде тебе каструвати. Нічого поганого з твоїм тілом не діється. Ти маєш гарне тіло і кинь про це думати. А якщо ти такий побожний, то запам'ятай: те, на що ти нарікаєш, ніякий не гріх, а засіб прилучення до таїнства.

— Я не можу цього перебороти,— вів своєї хлопець.— Молюся і вночі, і вдень. Це гріх, повсякчасний гріх проти цнотливості.

— Ой пішов би ти краще та .....,— сказав доктор Вілкокс.

— Коли ви таке говорите, я вас не чую,— з гідністю відказав хлопець доктору Вілкоксові.— То, може, все-таки зробите мені ласку? — спитав він дока Фішера.

— Ні,— відповів док Фішер.— Я ж сказав тобі, хлопче.

— Та турніть ви його,— озвався доктор Вілкокс.

— Я сам піду,— сказав хлопець.— Не чіпайте мене. Я вже йду.

Це було напередодні, десь близько п'ятої...

— То що сталося? — запитав я.

— А те, що сьогодні о першій ночі хлопчину привезли до нас,— відказав док Фішер.— Він покалічився бритвою.

— Кастрував себе?

— Ні,— сказав док Фішер.— Він не знав, як це робиться.

— Тепер може померти,— докинув доктор Вілкокс.

— Чому?

— Втратив багато крові.

— А присутній тут славний зцілитель, мій колега доктор Вілкокс, який поїхав на виклик, не міг знайти у своїй книжці потрібного визначення на цей випадок.

— Під три чорти ці ваші балачки,— озвався доктор Вілкокс.

— Та я ж кажу це, докторе, з якнайщирішою прихильністю до вас,— промовив док Фішер, дивлячись на свої руки — ті руки, що при його постійній готовності прийти на допомогу та неповазі до федеральних законів не раз завдавали йому прикрощів.— Ось і присутній тут Горас може засвідчити мою величезну до вас прихильність. А щодо випадку з тим юнаком, Горасе, то він просто зробив собі ампутацію.

— Годі вже колоти мені очі цим випадком,— озвався доктор Вілкокс.— Ваші шпильки зовсім недоречні.

— Колоти вам очі, докторе, та ще такого дня, на саме різдво нашого спасителя?

— *Нашого* спасителя? Хіба ви не єврей? — спитав доктор Вілкокс.

— А й справді, справді. Завжди я про це забуваю. Ніколи не надаю цьому факту належного значення. Ви дуже люб'язні, що нагадали мені. *Вашого* спасителя. Ну звісно ж, *вашого* спасителя. Поза всяким сумнівом, *вашого*. А шпильки залишмо до страсного тижня.

— Надто вже ви розумний,— мовив доктор Вілкокс.

— Блискучий діагноз, докторе. Я завжди був надто вже розумний. А вже там, на узбережжі, то напевне аж занадто. Ніколи не будьте надто розумний, Горасе. Хоч у вас такої схильності наче й нема, та часом якісь проблиски я помічаю. Але ж який діагноз — та ще й без книжки!

— Ідіть ви під три чорти,— сказав доктор Вілкокс.

— На все свій час, докторе,— відказав док Фішер.— На все свій час. Якщо є десь таке місце, я неодмінно там побуваю. Та вже навіть і мав нагоду туди зазирнути. Щоправда, тільки мигцем, краєчком ока. Бо одразу ж і відвернувся. А знаєте, Горасе, що сказав той юнак, коли наш добрий доктор привіз його сюди? Він сказав: «Я ж так просив, щоб ви це зробили. Так просив вас...»

— І треба ж, щоб саме на різдво,— мовив доктор Вілкокс.

— Винятковість цього дня особливого значення не має,— зауважив док Фішер.

— Можливо, для вас і не має,— сказав доктор Вілкокс.

— Ви чуєте, що він каже, Горасе? — спитав док Фішер.— Чуєте? Відкопавши моє вразливе місце, мою, так би мовити, ахіллесову п'яту, доктор користається зі своєї переваги.

— Надто вже ви розумний,— мовив доктор Вілкокс.

— Гаразд,— мовив чоловік.— То як?

— Ні,— відказала дівчина.— Не можу.

— Треба розуміти — не хочеш.

— Не можу,— повторила дівчина.— Тільки так і треба розуміти.

— А я розумію так, що не хочеш.

— Що ж,— сказала дівчина.— Хай буде по-твоєму.

— По-моєму не виходить. Якби ж то було по-моєму.

— Весь час було по-твоєму,— сказала дівчина.

О тій ранній годині в кафе ще нікого не було, крім бармена та їх двох за столиком у кутку. Літо кінчалося, і обоє були такі засмаглі, що ніяк не пасували до Парижа. На дівчині був твідовий костюм, її гладеньку шкіру вкривала золотава засмага, коротко підстрижене біляве волосся гарною хвилею лежало над чолом. Чоловік подивився на неї.

— Я уб'ю її,— мовив він.

— Не треба, прошу тебе,— сказала дівчина. Вона мала дуже гарні руки, і чоловік задивився на них. Вони були тонкі, смагляві й напрочуд гарні.

— Уб'ю. Богом присягаюсь, уб'ю.

— Від цього тобі не стане краще.

— Чи ти не могла вдатися до чогось іншого? До якогось не такого неподобства?

— Мабуть, ні,— відповіла дівчина.— То що ти думаєш вдіяти з цим?

— Я ж сказав тобі.

— Ні, я серйозно.

— Не знаю,— мовив він.

Вона подивилась на нього і простягла йому руку.

— Бідолашний мій Філ,— сказала тихо.

Він поглянув на її руки, але простягненої руки не торкнувся.

— Ні, дякую,— тільки й сказав.

— Не треба казати, як мені жаль?

— Ні.

— І пояснювати нічого не треба?

— Я волів би про це не чути.

— Я дуже люблю тебе.

— Атож, оце й доказ.

— Мені так прикро,— мовила вона,— що ти мене не розумієш.

— Я розумію. У тім-то й біда. Я все розумію.

— Так, розумієш,— погодилась вона.— Від цього, звісно, ще тяжче.

— Авжеж,— сказав він, дивлячись на неї.— І весь час розумітиму. І вдень і вночі. Особливо вночі. Усе як є розумітиму. Можеш про це не турбуватися.

— Пробач,— мовила вона.

— Якби це ще був чоловік...

— Не кажи такого. Чоловіка бути не могло. Ти ж знаєш. Хіба ти мені не віриш?

— Оце сказонула,— мовив він.— Вірити тобі... Сміх, та й годі.

— Пробач,— сказала вона.— Я, здається, тільки те й роблю, що вибачаюсь. Та коли ми справді розуміємо одне одного, нема чого вдавати, ніби це не так.

— Атож,— погодився він.— Таки ні до чого.

— Якщо ти захочеш, я повернуся до тебе.

— Ні. Ти мені не потрібна.

Якийсь час вони сиділи мовчки.

— То ти не віриш, що я люблю тебе? — запитала дівчина.

— Не треба говорити дурниць,— відказав чоловік.

— Справді не віриш?

— Чом ти цього не доведеш?

— Раніше ти такий не був. Ніколи не вимагав, щоб я щось доводила. Це нечемно.

— Кумедна ти дівчина.

— А ти ні. Ти дуже милий, і в мене аж серце болить, що я отак тебе покидаю...

— Авжеж, але інакше не можна.

— Так,— погодилась вона.— Інакше не можна, і ти це знаєш.

Він нічого не сказав, а вона подивилась на нього і знову простягла йому руку. Бармен стояв біля дальшого кінця прилавка. Обличчя його було майже таке саме біле, як і куртка. Він знав цих двох і вважав їх за гарну молоду пару. Йому не раз траплялося бачити, як отакі гарні молоді пари розлучались, а потім сходились у нові пари, що ніколи вже не були довго такі гарні. Та він думав не про них, а про перегони. За півгодини можна буде дізнатися навпроти, чи не виграв кінь, на якого він зробив заклад.

— Чом ти не вчиниш по-доброму й не відпустиш мене? — спитала дівчина.

— А як, ти гадаєш, я вчиню?

У дверях з'явилися двоє і підійшли до прилавка.

— Слухаю, сер,— сказав бармен і прийняв замовлення.

— Ти й досі не можеш мені пробачити? Навіть уже знаючи, в чому річ? — спитала дівчина.

— Ні.

— Невже після всього, що в нас було, ми не можемо краще розуміти одне одного?

— Розпуста — то потвора, що тільки зло приносить,— гірко проказав хлопець,— і аби щось там, щось там, її уздріти досить. Та врешті... щось там ще таке... і ти в її обіймах.— Він не пам'ятав усіх слів.— Точніше процитувати не можу,— мовив він.

— Не треба казати «розпуста»,— озвалася вона.— Це не дуже чемно.

— Збочення,— сказав він.

— Джеймсе,— звернувся до бармена один з клієнтів біля прилавка,— у вас чудовий вигляд.

— Це у вас чудовий вигляд,— відказав той.

— Друзяко Джеймсе,— мовив другий.— А ви погладшали, Джеймсе.

— Та просто жах, як роздимає,— сказав бармен.

— Не забудьте влити коньяку, Джеймсе,— нагадав перший.

— Не забуду, сер,— сказав бармен.— Можете мені вірити.

Двоє біля прилавка подивилися на тих двох за столиком і знов обернулись до бармена. Дивитися на нього було зручніше.

— Краще б ти не вживав таких слів,— мовила дівчина.— Це просто ні до чого.

— А як же я маю це називати?

— Не треба ніяк називати. Навіщо якісь назви?

— Саме так воно зветься.

— Ні,— заперечила вона.— В кожному з нас закладено багато всякого. Ти це завжди розумів. І добре з цього користався.

— Годі вже про це нагадувати.

— Просто я хочу тобі пояснити.

— Ну, гаразд,— мовив він.— Гаразд.

— Негаразд, ти хочеш сказати. Я знаю. Все негаразд. Але я повернуся. Я ж тобі сказала. Одразу ж і повернуся.

— Ні, не повернешся.

— Повернуся.

— Ні. А як і повернешся, то не до мене.

— Побачиш.

— А так,— сказав він.— Оце ж і найстрашніше. Можливо, ти таки повернешся.

— Звісно, що повернуся.

— Ну то йди.

— Справді? — Вона ще не вірила, та в голосі її бриніла радість.

— Іди,— повторив він і не впізнав власного голосу. Він ди-

вився на неї, на вигин її уст і опуклості вилиць, на її очі, на волосся, що хвилею лежало над чолом, на кінчик її вуха і на шию.

— Ні, справді? Ой який же ти милий,— сказала вона.— Ти надто добрий до мене.

— А коли повернешся, про все мені розповіси.— Голос його був зовсім чужий, і він сам не впізнавав його.

Вона швидко позирнула на нього. Він видимо дійшов якогось рішення.

— Ти хочеш, щоб я пішла? — поважно спитала вона.

— Так,— поважно відказав він.— Зараз же.— Голос його змінився, у роті пересохло.— Ну ж бо,— мовив він.

Вона підвелась і швидко вийшла. Навіть не озирнулась. Він проводжав її очима. Тепер він був і з вигляду зовсім інший, ніж перед тим, як звелів їй іти. Він устав з-за столика, взяв обидва чеки й пішов з ними до прилавка.

— Я вже не той, що був, Джеймсе,— мовив він до бармена.— Ви бачите перед собою зовсім іншу людину.

— Он як, сер? — озвався Джеймс.

— Розпуста, Джеймсе,— сказав той засмаглий до коричневого хлопець,— це дуже химерна річ.— Він визирнув за двері й побачив, як дівчина простує вулицею. А глянувши у дзеркало, впевнився, що й справді зовсім перемінився зовні. Двоє біля прилавка посунулися, звільняючи для нього місце.

— Ваша правда, сер,— мовив Джеймс.

Ті двоє посунулися ще трохи, щоб хлопцеві було зручніше. Він дивився на своє відображення у дзеркалі за прилавком.

— Я ж казав, Джеймсе, що я вже зовсім не той,— промовив він. Дивлячись у дзеркало, він бачив, що так воно і є.

— У вас чудовий вигляд, сер,— сказав Джеймс.— Певно, ви дуже добре провели літо.

ВИ ТАКІ НЕ БУДЕТЕ

Атака йшла через поле, була затримана кулеметним вогнем з-над дороги у видолинку та з вікон кількох селянських осель, і, не наразившись на опір у містечку, досягла берега річки. Їдучи тією дорогою, Ніколас Адамс раз у раз мусив злазити з велосипеда й штовхати його поруч себе: місцями дорога була зовсім перерита, і з того, як лежали трупи, він бачив, що́ там діялось.

Вони лежали поодинці й купами у високій траві та при дорозі, з вивернутими кишенями; над ними дзижчали мухи, і навкруг кожного тіла чи купи тіл були розкидані папери.

У траві та в хлібах понад дорогою, а подекуди й на самій дорозі було покинуто багато всілякого військового спорядження: похідна кухня, привезена, мабуть, за кращих часів, незліченні ранці з телячої шкіри, ручні гранати, каски, гвинтівки — декотрі прикладами догори, багнетами у землю,— як видно, наприкінці було вже не до окопування; ручні гранати, каски, гвинтівки, шанцеве знаряддя, ящики від боєприпасів, ракетниці з розкиданими довкола патронами, санітарні сумки, протигази, порожні протигазні коробки, приземкуватий кулемет на тринозі серед розсипу стріляних гільз, із вибитим замком і перекинутою порожньою бляшанкою для води, щоб охолоджувати ствол, ящики з повними стрічками, мертва обслуга в чудних позах, а в траві коло неї — знов-таки папери.

Там були дешеві молитовнички, групові фотографії кулеметної обслуги: веселі й здорові хлопці, вишикувані за зростом, наче футбольна команда на знімку до шкільного альманаху,— тепер усі вони лежали в траві, покорчені й розпухлі; пропагандистські листівки, на яких солдат в австрійській уніформі кидав на ліжко жінку; сцена була гарно намальована й анітрохи не схожа на справжнє гвалтування, коли жінці задирають спідницю на обличчя, щоб не кричала, а часом хтось із приятелів ще й на голову сідає. Цих збудливих листівок було там чимало — певне, їх роздавали перед самим наступом. Тепер вони валялись упереміжку з непристойними картками, і там-таки були невеличкі знімки сільських дівчат, зроблені сільськими фотографами, подекуди траплялися фотографії дітлахів — і листи, листи, листи. Коло мертвих завжди багато паперів, отож і бойовище після тієї атаки не було винятком.

Усі ті люди полягли зовсім недавно, і ніхто ще не чіпав ні-

чого, крім кишень. Наших убитих, цебто тих, кого Нік досі ще мав за «наших», було, як він помітив, зовсім мало. Мундири на них також були розстебнуті й кишені вивернуті, і те, як вони впали, показувало, що атаку ведено сміливо й майстерно. Всі трупи, незалежно від походження, однаково порозпухали під гарячим сонцем.

Як видно, наприкінці австрійці боронили містечко з тієї позиції у придорожньому видолинку, і відступати звідти майже не було кому. Серед вулиці лежало тільки троє мертвих — судячи з усього, вбитих при втечі. Будинки в містечку поруйнувало артилерійським вогнем, під ногами були купи тиньку й вапна, з розбитих черепичних дахів стриміли потрощені крокви, у стінах зяяли діри, подекуди з краями, жовтими від гірчичного газу. Скрізь валялося безліч снарядних осколків, а жорства змішалася з кульками шрапнелі. Містечко було зовсім безлюдне, наче вимерле.

Від самого Форначі Нік Адамс не зустрів ні душі, хоч, їдучи зеленою околицею, бачив ліворуч дороги гармати, сховані під прикриттям рясних шовковиць,— він помітив хвилі гарячого повітря, що струміли над листям, там, де сонце розжарило метал. Аж ось він переїхав містечко, дивуючись, що довкола так безлюдно, і рушив далі дорогою понад берегом річки. При виїзді з містечка, де дорога збігала вниз, була широка галявина, і він побачив спокійне річкове плесо, низький закрут протилежного берега та зсушене до білого пасмо прибережного мулу, де окопались австрійці. Відтоді як він був тут востаннє, вся околиця заросла ще дужче й стала аж надто зелена; і хоч вона й увійшла в історію, проте видимих змін не зазнала — звичайне собі понизз'я річки.

Батальйон розташувався ліворуч понад берегом. На схилі був ряд окопів, а в них де-не-де солдати. Нік побачив, де встановлено кулемети й сигнальні ракетниці напоготові. Люди в окопах спали. Ніхто його не зупиняв. Нік рушив далі, та коли він обминав берегову намулину, якийсь молодий лейтенант, з давно не голеним підборіддям і червоними, налитими кров'ю очима, наставив на нього пістолет.

— Ви хто такий?

Нік назвав себе.

— А звідки мені знати?

Нік показав йому перепустку з фотокарткою, засвідчену печаткою Третьої армії. Лейтенант узяв її в руки.

— Я залишу це в себе.

— Е ні,— сказав Нік.— Віддайте посвідку і сховайте свою гармату. Отуди. В кобуру.

— Звідки я можу знати, хто ви такий?

— У перепустці все написано.

— А що, як вона фальшива? Дайте-но її сюди.

— Не будьте дурнем,— весело сказав Нік.— Відведіть мене до свого командира роти.

— Я повинен приставити вас до батальйонного штабу.

— Гаразд,— погодився Нік.— Слухайте, ви знаєте капітана Паравічіні? Високий такий, з вусиками. Він колишній архітектор і говорить по-англійському.

— А ви його знаєте?

— Трохи знаю.

— Якою ротою він командує?

— Другою.

— Тепер він командує батальйоном.

— Чудово,— сказав Нік. Він відчув полегкість, дізнавшись, що Пара живий і здоровий.— То ходім до штабу.

Коли ще Нік виходив з містечка, праворуч, над одним із зруйнованих будинків, вибухнуло три шрапнельних снаряди, і відтоді ніхто більше не стріляв. Та обличчя цього офіцера було наче в людини під сильним артилерійським обстрілом. Так само напружене, та й голос звучав як не свій. Його пістолет дратував Ніка.

— Та сховайте ви його,— сказав він.— Де ви, а де вони — аж ген за річкою.

— Якби я думав, що ви шпигун, я пристрелив би вас тут-таки,— відказав лейтенант.

— Облиште,— сказав Нік.— Ходімо вже до штабу.

Цей офіцер усе дужче дратував його.

Коли Нік зайшов у землянку, де містився штаб батальйону, і віддав честь, капітан Паравічіні, що заступав майора, підвівся з-за столу йому назустріч, ще худіший і ще більше схожий на англійця, ніж звичайно.

— Добридень,— мовив він.— Я вас і не впізнав одразу. Що ви тут робите в цій формі?

— Так мене вирядили.

— Дуже радий вас бачити, Ніколо.

— Я теж. Вигляд у вас нівроку. Як минула баталія?

— Ми провели чудову атаку. Їй-богу. Просто-таки чудову. Ось я вам покажу. Дивіться.

Він показав на карті, як проходила атака.

— Я щойно з Форначі,— сказав Нік.— То бачив по дорозі, як усе було. Справді дуже добре.

— Знаменито. Ну просто чудово. Вас що, приписали до нашого полку?

— Та ні. Маю тут трохи покрутитися, показати свою форму.

— Дивна вигадка.

— Треба, мовляв, щоб люди побачили американську форму й подумали, що скоро нас буде тут багато.

— А звідки вони знатимуть, що це американська форма?

— Ви їм скажете.

— Он як. Розумію. Я викличу капрала, і ви пройдете з ним по позиції.

— Наче якийсь політикан.

— У цивільному було б поважніше. Цивільне вбрання надає людині справжньої поважності.

— І в котелку,— сказав Нік.

— Або ж у м'якому капелюсі.

— Звісно, мені годилося б мати повні кишені сигарет, листівок і всього іншого,— сказав Нік.— А в руках — торбу з шоколадом. Роздавати все це людям, казати їм теплі слова, поплескувати по плечах. Одначе ні сигарет, ні листівок, ні шоколаду не знайшлося. То звеліли ходити так.

— Я певен, що сама ваша поява піднесе дух війська.

— Годі-бо, прошу вас,— сказав Нік.— Мені й так гидко. У принципі я мав би прихопити для вас пляшечку коньяку.

— «У принципі»,— проказав за ним Пара й уперше усміхнувся, вискаливши жовті зуби.— Прегарний вислів. Хочете скляночку граппи?

— Ні, дякую,— відказав Нік.

— Зовсім без ефіру.

— Ще й досі той присмак у роті,— раптом пригадав Нік і виразно відчув його.

— А знаєте, я тоді й гадки не мав, що ви під чаркою, поки ви не розбалакались у машині, як ми верталися.

— Я заливав очі перед кожною атакою,— сказав Нік.

— А от я не можу,— сказав Пара.— Раз спробував був, ще в першому бою, то тільки гірше стало, а потім мало не вмер від спраги.

— Вам це не потрібно.

— Ви куди хоробріший у бою, аніж я.

— Ні,— сказав Нік.— Я знаю себе краще, тож і волію набиратись. І не соромлюся цього.

— Я ніколи не бачив вас п'яного.

— Невже? — спитав Нік.— Так-таки ніколи? А тієї ночі, як ми їхали з Местре до Портогранде, і я уклався спати, й накрився велосипедом замість ковдри, і все підтягував його до підборіддя?

— То було не на позиції.

— Облишмо вже про мене,— сказав Нік.— Цю матерію я знаю надто добре і волів би її не зачіпати.

— Ви побудьте поки що тут,— сказав Паравічіні.— Можете подрімати, коли хочете. Від обстрілу ця фортеця ще не завалилася. Зараз надто жарко кудись іти.

— Нічого, це не горить.

— Як ви себе почуваєте?

— Чудово. Я цілком здоровий.

— Та ні, серйозно.

— Все гаразд. Не можу спати без світла. Ото й тільки.

— Я ж казав, що треба зробити трепанацію. Хоч я й не лікар, а знаю.

— Ну, а вони вирішили, що буде краще, як воно само́ розсмокчеться, отож я й жду. А хіба що? Вам здається, що я схибнутий, га?

— Та ні, вигляд у вас молодецький.

— Ото халепа, коли тебе ви́знають придурком,— сказав Нік.— Потім ніхто вже тобі не вірить.

— Ви б спочили трохи, Ніколо,— сказав Паравічіні.— Це вам, звісно, не той штаб батальйону, до якого ми звикли. Та ми чекаємо, що нас от-от перекинуть в інше місце. А виходити вам зараз, у таку спеку, нема чого — це просто нерозумно. Лягайте ось на розкладачці.

— Що ж, можна й лягти,— сказав Нік.

Він ліг на похідне ліжко. Його дуже засмутило те, що йому так погано, а ще дужче те, що капітан Паравічіні одразу помітив його стан. Ця землянка була не така велика, як та, в котрій його взвод 1899 року народження, щойно прибувши на фронт, тіпався в істериці під час обстрілу пе́ред атакою, і Пара звелів йому виводити їх по двоє із землянки, щоб вони побачили, що нічого з ними не станеться, і він міцно підтягнув ремінцем каски нижню щелепу, щоб не тремтіли губи. Знав, що новачкам усе одно не витримати бою. Знав, що то все безглузда колотнеча... «Коли він не перестане рюмсати, роз'юште йому носа — нехай думає про щось інше. Було б мені застрелити одного, та тепер уже пізно. Вони ще дужче перепудяться. Та зацідіть ви йому в носа! Початок перенесено на п'ять двадцять. Маємо всього чотири хвилини. Роз'юште носа й цьому лобуреві та копніть ногою під зад, щоб аж вилетів звідси. Як, по-вашому, підуть вони чи ні? Якщо ні — застрельте одного-двох і постарайтеся витурити решту. Ви, сержанте, тримайтесь позаду. Нема чого лізти вперед, коли за вами ніхто не йде. Спочатку випхайте їх, а самі за ними. Ну й клята ж колотнеча! Отак. Добре...» Тоді, поглянувши на годинник, промовив рівним тоном, таким ото незворушним рівним тоном: «Савойя». І він пішов тверезий, бо не мав часу набратися, не міг знайти своєї пляшки в тому завалі: ціла стіна завалилася, саме це й зрушило їх з місця; і він

пішов зовсім тверезий — туди, нагору, тим схилом, єдиний раз не заливши очей. А коли вернулися назад, польового лазарету вже не було,— здається, згорів,— і дехто з поранених дістався наниз аж четвертого дня, а дехто й зовсім не дістався, але ми знов наступали, і відступали, і верталися назад — завжди верталися назад. І ото дивина — там була Гебі Деліс, убрана в пір'я: торік мене ти лялечкою звав, ля-ля-ля, тобі зі мною любо, ти казав, ля-ля-ля, коли я в пір'ячку і коли ні,— прекрасна Гебі; а мене звуть Гаррі Пільцер, і ми, бувало, не раз нишком вискакували з другого боку таксі, коли воно насилу вибиралося на крутий горб,— він кожної ночі бачив той горб уві сні, і церкву *Sacré Coeur* [1], білу й роздуту, наче мильна булька. Іноді з ним була його дівчина, а іноді вона була з кимось іншим, і він не міг збагнути, чого це так, але то були ночі, коли річка плинула куди ширша й повільніша, ніж годилося б, і там за Фоссальтою, поміж верб, стояв низький жовтий будинок, з низькою стайнею, а поруч тягся канал; він бував там тисячу разів і ніколи цього не бачив, а тепер воно снилось йому щоночі так само виразно, як і той горб, тільки цей сон лякав його. Той будинок важив для нього більше за все інше, і він бачив його щоночі. Сон цей був йому потрібний, але й страхав його, а надто коли там, під вербами на каналі, спокійно стояв човен; та й береги там були не такі, як на цій річці. Все узбережжя було нижче, наче під Портогранде, де вони бачили, як ті переходили бродом заплаву, послизаючись на мулкому дні й тримаючи над головами гвинтівки, аж поки разом з ними попáдали у воду. Хто дав такий наказ? Якби в нього не мішалися так страшенно думки, він спромігся б усе те з'ясувати. Тим-то й придивлявся до всього так пильно, силкуючись запам'ятати все до ладу, щоб завжди знати, що до чого; та раптом у нього безпричинно плуталось у голові, як от тепер у штабній землянці батальйону, яким командує Пара, а сам він лежить на розкладачці у своїй безглуздій американській формі.

Він сів і розглянувся по землянці. Усі, хто там був, дивились на нього. Пара десь пішов. Він знову ліг.

Спочатку завжди виникали паризькі привиддя, але вони його не лякали, хіба лиш тоді, коли вона йшла з кимось іншим або коли вони боялися натрапити знову на того самого шофера. Ото й усе, що його там лякало. А фронт — ніколи. Фронт йому тепер і не ввижався, і лише один сон завдавав такого страху, що ніяк його не позбутись,— отой довгий жовтий будинок і не така ширина річки. Ось він знову тут, на цій річці, він пройшов через усе те містечко, і там нема ніякого будинку.

---

[1] Серця господнього *(франц.)*.

І річка зовсім не така. То де ж він буває щоночі, і що йому там загрожує, і чого він щоразу прокидається, весь облитий потом, переляканий дужче, ніж будь-коли під обстрілом,— і все через якийсь там будинок, довгу стайню та канал?

Він сів і обережно спустив ноги з ліжка — вони завжди терпли, коли були довго простягнуті,— тоді подивився в очі ад'ютантові, зв'язківцеві та двом ординарцям біля дверей і надів на голову свою обшиту матерією каску.

— Я дуже шкодую, що не маю при собі шоколаду, листівок і сигарет,— промовив він.— Зате ось на мені форма.

— Майор зараз повернеться,— сказав ад'ютант. У тій армії ад'ютанти не мають офіцерського звання.

— Ця форма не зовсім така, як треба,— сказав їм Нік.— Але загальне уявлення дає. Скоро тут буде кілька мільйонів американців.

— Сюди пришлють американців? — спитав ад'ютант.

— О, безперечно. А які американці — вдвічі більші за мене, дужі, щиросерді, вночі всі сплять, ніколи не були ані поранені, ані контужені, ні завалені землею, нічого не бояться, не п'ють, не зраджують своїх дівчат, а багато з них і воші ніколи не бачили. Одне слово, чудові хлопці. Ось побачите самі.

— А ви італієць? — спитав ад'ютант.

— Ні, американець. Погляньте на форму. Її пошив Спаньйоліні, але вона не зовсім така, як треба.

— З Північної чи Південної Америки?

— З Північної,— відказав Нік. Він відчував, що на нього знов находить. Краще б помовчати.

— А говорите по-італійському.

— А хіба що? Вам не подобається? Чи я не маю права говорити по-італійському?

— У вас італійські медалі.

— Тільки стрічки та папери. Медалі дають потім. Або ж залишиш їх комусь зберігати, а той візьме та десь поїде, або ж вони загубляться з багажем. Та в Мілані можна купити інші. Головне, щоб були папери. Хай це вас не турбує. Ось побудете на фронті і теж дістанете медаль.

— Я ветеран Ерітрейської кампанії,— холодно відказав ад'ютант.— Воював у Тріполі.

— Дуже приємно познайомитись.— Нік подав йому руку.— Нелегко, мабуть, довелося. Я помітив ваші відзнаки. А на Карсо ви часом не були?

— На цю війну мене щойно призвано. Спочатку мій вік був застарий.

— Свого часу мені не вистачало літ,— сказав Нік.— А тепер я вже не придатний для фронту.

— Що ж ви тут робите?

— Показую вам американську форму,— відповів Нік.— Думаєте, це не потрібне діло? Вона трохи тисне в комірі, але скоро ви побачите незліченні мільйони людей у такій формі, що налетять сюди, мов сарана. Ви знаєте, коник, або те, що ми в Америці звемо коником,— це, власне, сарана. Справжній коник — маленький, зелений і порівняно тендітний. Принаймні його не слід змішувати з сараною або цикадою — вона видає своєрідний протяглий звук, якого я тепер не можу пригадати. От силкуюся пригадати, а не можу. Здається, вже чую його, і раптом він зникає. Ви мені пробачите, якщо я перерву нашу розмову?

— Іди-но пошукай майора,— звелів ад'ютант одному з ординарців.— Я бачу, ви були поранені,— мовив він до Ніка.

— І не раз,— відказав Нік.— Якщо вас цікавлять шрами, можу показати кілька досить незвичайних, але я волів би побалакати про коників. Тобто це ми звемо їх кониками, а насправді вони сарана. Ці комахи свого часу відігравали неабияку роль у моєму житті. Думаю, це вас зацікавить, а поки я говоритиму, ви можете розглядати форму.

Ад'ютант дав знак рукою другому ординарцеві, і той вийшов.

— Добре придивіться до цієї форми. Знаєте, її пошив сам Спаньйоліні. І ви теж можете дивитися,— сказав Нік зв'язківцям.— Я, власне, не маю ніякого військового звання. Ми підпорядковані американському консулові. Прошу, дивіться. Розглядайте собі скільки хочете. А я тим часом розкажу вам про американську сарану. Ми завжди віддавали перевагу одній відміні, що її звали руда середня. Вона найдовше витримує у воді, і риба бере її найкраще. Є більші різновиди, ті видають на льоту звук, що нагадує калатання гримучої змії,— різкий такий звук,— і мають барвисті крильця: деякі — ясно-червоні, деякі — жовті з чорним,— але у воді їхні крильця розлазяться, і тому принада з них нікудишня, а от руда середня — це гладенька, дебела, м'ясиста кобилка, і я вам її рекомендую, якщо тільки можна рекомендувати те, чого ви, панове, ніколи, мабуть, не побачите. Але мушу особливо наголосити: ви нізащо не назбираєте стільки цих комах, щоб вистачило на цілий день рибалити, коли будете ловити їх руками чи збивати палицею. Це чиста дурниця, безглузде марнування часу. Затямте собі, панове: таким чином ви нічого не здобудете. Єдино правильний спосіб, що його слід би викладати всім молодим офіцерам разом із курсом вивчення стрілецької зброї,— коли б мене про це спитали, а можливо, що таки й спитають,— полягає в застосуванні тенет або невода із звичайної протимоскітної сітки. Два офіцери, тримаючи за протилежні кінці,— або, інакше кажучи, по

одному за кожний кінець,— отаку завдовжки сітку, нахиляються, беруть в одну руку нижній край сітки, а в другу — її верхній край і біжать проти вітру. Комахи, що летять за вітром, натикаються на сітку і застряють у ній. В такий спосіб зовсім неважко наловити величезну кількість комах, і я вважаю, що кожний офіцер повинен завжди мати при собі протимоскітну сітку достатньої довжини, щоб виготовити такий невід на коників. Сподіваюся, панове, що ви мене зрозуміли. Маєте якісь запитання? Коли вам щось неясне в моєму викладі, прошу ставити запитання. Є запитання? Немає? Тоді дозвольте на закінчення навести одну сентенцію. Це слова великого воїна і джентльмена, сера Генрі Вілсона: «Джентльмени, або ви будете панувати, або ж пануватимуть над вами». Дозвольте мені сказати їх ще раз. Я хочу, панове, щоб ви їх добре запам'ятали. Я хочу, щоб, ідучи звідси, ви понесли їх з собою. Джентльмени, або ви будете панувати — або ж пануватимуть над вами. Я скінчив, панове. Бувайте здорові!

Він зняв з голови свою обшиту матерією каску, тоді знову надів її і, пригнувшись під низьким одвірком, вийшов із землянки. Від придорожнього видолинка поспішав Пара у супроводі обох ординарців. На осонні було дуже гаряче, і Нік зняв каску.

— Треба б приладнати до цих штук якусь поливачку,— сказав він.— Піду-но змочу її в річці.— І поліз на високий берег.

— Ніколо! — гукнув Паравічіні.— Ніколо! Куди ж ви?

— А таки, мабуть, не варто.— Нік спустився назад, тримаючи каску в руках.— Хоч мокра, хоч суха — однакова халепа. А ви свою весь час носите?

— Не скидаючи,— відказав Пара.— Скоро й зовсім полисію через неї. Ходімо в землянку.

У землянці Пара запросив його сісти.

— Ви знаєте, нічогісінько вони не допомагають, ці каски,— сказав Нік.— Пам'ятаю, які ми були раді, коли вперше їх одержали, та потім я надто часто бачив їх повні мозку.

— Ніколо,— сказав Пара.— По-моєму, вам слід вернутися назад. Краще й не їздьте на передову, поки не дістанете всього того припасу. Вам тут нічого робити. Коли ви почнете обходити позиції, хоч би й маючи що роздавати, люди збиратимуться коло вас і накличуть на себе обстріл. А цього я не можу дозволити.

— Я знаю, що воно дурниця,— сказав Нік.— Але ж не я її вигадав. Просто я почув, що наша бригада тут, отож і подумав: може, побачу вас чи ще кого знайомого. Я міг би поїхати

в Зензон чи в Сан-Дона. Залюбки поїхав би в Сан-Дона, щоб знову побачити той міст.

— Я не можу дозволити, щоб ви марно тут вештались,— сказав капітан Паравічіні.

— Гаразд,— мовив Нік. Він відчував, як на нього знову находить.

— Ви мене розумієте?

— Авжеж,— відказав Нік. Він силкувався опанувати себе.

— Такі речі треба робити поночі.

— Ну звісно,— сказав Нік. Він знав, що опанувати себе вже не зможе.

— Адже я тепер командую батальйоном,— пояснив Пара.

— А чого б вам і не командувати? — сказав Нік. Ось воно, найшло.— Читати-писати вмієте, правда ж?

— Правда,— лагідно відповів Пара.

— От лиш батальйон у вас мізерний. Та тільки його поповнять, як вам знову дадуть вашу роту. Чому не ховають убитих? Я їх оце бачив, коли їхав сюди. І не маю охоти побачити ще. Як на мене, то їх можна ховати в будь-який час, це ж для вас самих краще. Бо потім усі позадихаєтесь від смороду.

— Де ви залишили свій велосипед?

— У крайньому будинку.

— Ви певні, що він не пропаде?

— Не турбуйтеся,— сказав Нік.— Я скоро піду.

— Полежте трохи, Ніколо.

— Гаразд.

Він заплющив очі, та замість бороданя, що дивився на нього понад прицілом гвинтівки, завмерши перед натиском курка, перед отим білим спалахом і запаморочливим ударом, від якого він упав на коліна, давлячись чимось гаряче-солодким і вихаркуючи його на камінь, тим часом як інші бігли повз нього,— він побачив довгий жовтий будинок з низькою стайнею та річку, набагато ширшу й повільнішу, ніж насправді.

— О боже! — сказав він.— Краще вже йти.— Він підвівся.— Буду рушати, Пара. До вечора ще є час, поїду. Якщо надійшли якісь припаси, вернуся ввечері й привезу. А ні, то приїду іншим разом, коли щось буде.

— Надто жарко ще їхати,— сказав капітан Паравічіні.

— Можете не тривожитись,— сказав Нік.— Тепер зі мною якийсь час нічого не станеться. Ото було напало, але не дуже. Напади минають чимраз легше. Я знаю, коли воно починається, бо стаю страшенно балакучий.

— Я пошлю з вами ординарця.

— Це зайве. Я знаю дорогу.

— Скоро знову приїдете?
— Неодмінно.
— Може, все-таки послати...
— Ні,— сказав Нік.— На знак довіри.
— Ну гаразд. Тоді чао.
— Чао,— сказав Нік.

Він пішов назад тією самою дорогою у видолинку, туди, де залишив велосипед. Ближче до вечора, коли він помине канал, на дорозі буде затінок. Там, за каналом, обабіч дороги ростуть дерева, які не зачепив жоден снаряд. Це ж там вони зустріли колись на марші *Terza Savoia* [1], кавалерійський полк, що тягся по снігу, озброєний списами. У морозяному повітрі з кінських ніздрів вихоплювались білі клубки пари. Ні, то було не там, а десь-інде. Де ж воно було?

— Швидше б уже дійти до того велосипеда,— мовив Нік сам до себе.— А то ще зіб'єшся з дороги й не потрапиш у Форначі.

---

[1] Третій савойський *(італ.)*.

«КРАЛИНА» МАТИ

Коли помер його батько, він був ще зовсім юний, і його імпресаріо поховав старого постійно. Цебто придбав ділянку на кладовищі назавжди. Та коли згодом померла і його мати, імпресаріо розважив, що колись же вони таки охолонуть один до одного. Вони крутили любов; еге ж, він із тих, він «краля», хіба ви не знали? Ну звісно, що так. Отож імпресаріо поховав його матір тільки на п'ять років.

Так от, перше нагадування він отримав, коли повернувся до Мексіки з Іспанії. Там говорилося, що це перше попередження, що п'ять років уже минуло, тож нехай він подбає про те, щоб продовжити термін на материну могилу. Придбати ділянку назавжди коштувало всього двадцять доларів. Тоді вся готівка була в мене, і я сказав: «Дозволь, Пако, я це залагоджу». Та він сказав ні, він сам усе зробить. Сьогодні ж таки піде і зробить. Це його мати, і він хоче подбати про неї сам.

За тиждень надійшло друге нагадування. Я прочитав йому той папірець і сказав:

— А я був певен, що ти уже все зробив.

Ні, мовляв, він ще не встиг.

— То дозволь мені,— сказав я.— Гроші ж осьде, у скриньці.

Ні, відказав він. І нема чого ним попихати. Він сам це залагодить, як до того дійде. Та й навіщо, мовляв, віддавати гроші, поки не приспіло?

— Гаразд,— мовив я.— Тільки ж гляди не забудь.

На той час він мав контракт на шість боїв по чотири тисячі песо за бій, а до того ще й бенефіс. Тільки в столиці він загріб понад п'ятнадцять тисяч доларів. Просто був скнара...

Третє нагадування принесли наступного тижня, і я прочитав йому, що там говорилося. Його попереджали: якщо він не сплатить гроші до найближчої суботи, могилу його матері розкопають, а останки скинуть у загальну яму. Він сказав, що того ж дня поїде до міста і все зробить.

— Чому б не доручити цього мені? — спитав я.

— Не лізь не в свої справи,— відповів він.— Це моя мати, і я сам про неї подбаю.

— Гаразд, хай буде по-твоєму,— сказав я.— Клопочися своїми справами сам.

Він узяв із скриньки потрібні гроші, хоча в ті часи завжди мав при собі не менш як сотню песо, і пообіцяв, що неодмінно

все залагодить. Тоді вирушив з тими грішми до міста, і я вже був певен, що він додержав слова.

Та ще через тиждень надійшло таке повідомлення: оскільки відповіді на останнє попередження не одержано, останки його матері викопано й скинуто в загальну яму на кладовищенському звалищі.

— Боже милий! — сказав я йому.— Та ти ж обіцяв, що заплатиш, і навіть гроші із скриньки взяв, а що тепер з твоєю матір'ю? Боже, страх навіть подумати! Твоя рідна мати — у загальній ямі, на звалищі! Чом ти не дав мені це залагодити? Я б надіслав гроші після першого ж нагадування.

— Це не твоє діло. Вона *моя* мати.

— Не *моє* діло, звісно, але ж *твоє* діло. Що то за серце треба мати, щоб дати вчинити таке з рідною матір'ю? Та ти просто не гідний того, щоб вона колись у тебе була.

— Це моя мати,— сказав він.— І тепер вона стала мені ще дорожча. Тепер мені не треба думати, що вона лежить десь там у домовині, і сумувати з цього. Вона тепер скрізь довкола мене, як ото птахи чи квіти. І завжди буде поруч.

— Боже милий! — мовив я.— Ну що в тебе за серце? Не хочу навіть, щоб ти озивався до мене.

— Вона тепер скрізь довкола,— повторив він,— і я більш ніколи не сумуватиму.

У той час він викидав хтозна-скільки грошей на жінок, намагаючись увести в оману людей і показати себе таким же чоловіком, як усі, але на тих, хто хоч трохи його знав, це не справляло анінайменшого враження. А мені він заборгував більш як шістсот песо і ніяк не хотів віддавати.

— Навіщо тобі зараз гроші? — казав він.— Невже ти мені не довіряєш? Хіба ж ми не друзі?

— Ідеться не про дружбу й не про довіру. Просто, поки тебе не було, я сплачував рахунки власними грішми і тепер хочу, щоб ти їх мені віддав, і ти повинен віддати.

— Я не маю таких грошей.

— Маєш,— сказав я.— У скриньці досить грошей, і ти вільно можеш розрахуватися зі мною.

— Ці гроші потрібні мені на інше,— відказав він.— Ти ж не знаєш моїх потреб.

— Я залишався тут увесь той час, що ти був в Іспанії, і ти передоручив мені всі рахунки, які надходили, усі оті господарські видатки, а грошей ні разу не прислав, отож я витратив більш як шістсот песо з власної кишені, і тепер вони мені потрібні, і ти міг би їх віддати.

— Скоро віддам,— сказав він.— А зараз ці гроші потрібні мені самому.

— Навіщо?

— Я маю свої власні справи.

— То віддав би хоч частину.

— Не можу,— сказав він.— Вони мені страх як потрібні. Але потім я віддам.

В Іспанії він провів усього два бої — там швидко побачили, що він таке, і страшенно його не злюбили, а він справив собі сім нових матадорських костюмів і — отака вже бісова вдача — так недбало спакував їх, вирушаючи назад, що чотири костюми геть зіпсувалися в дорозі від морської води і він не міг їх навіть надягти.

— Бійся бога! — сказав я йому.— Ти їдеш до Іспанії, пропадаєш там цілий сезон і тільки двічі виходиш на арену. Всі гроші, що взяв із собою, ти вгачуєш у костюми, а потім не завдаєш собі навіть клопоту вберегти їх від солоної води, так що їх тепер тільки викинути. Отакий у тебе був сезон, і ти після цього ще торочиш мені про якісь особисті справи. То чом би тоді не розплатитися зі мною, щоб я поїхав і не заважав тобі?

— Я не хочу, щоб ти поїхав,— відказав він,— і я розплачуся з тобою. Але зараз мені конче потрібні гроші.

— Аж так потрібні, що не міг заплатити за материну могилу й дати рідній матері спокійно спочивати? — спитав я.

— Я радий, що з матір'ю так сталося,— промовив він.— Тобі цього не зрозуміти.

— Можу тільки дякувати за це богові,— відрубав я.— А ти віддай те, що мені винен, бо сам візьму із скриньки.

— Скринька тепер буде в мене,— сказав він.

— Ні, не буде,— сказав я.

Того ж таки дня він привів до мене якогось лобуря, голодранця з його рідного містечка, та й каже:

— Цьому *paisano* [1] нема за що доїхати додому, а в нього тяжко захворіла мати.

Той лобуряка був просто покидьок, розумієте, ніхто і ніщо, і він сам його зроду не бачив, але ж земляк, із його рідного містечка, то треба ж показати, який він великодушний і щедрий, справжній матадор.

— Дай йому із скриньки п'ятдесят песо,— звелів він мені.

— Ти ж тільки-но сьогодні казав, що не маєш грошей розплатитися зі мною,— мовив я.— А тепер хочеш дати півсотні песо цьому лобуреві.

— Він мій земляк,— заявив він,— і в нього горе.

— Стерво ти,— сказав я. Тоді віддав йому ключ від скриньки.— Можеш брати сам. Я їду до міста.

---

[1] Землякові *(ісп.)*.

— Не сердься,— мовив він.— Я розплачуся з тобою.

Я вивів машину, щоб їхати до міста. Машина належала йому, але він знав, що я їжджу краще за нього. Я робив усе краще за нього. І він це знав. А він не вмів навіть читати й писати. У місті я думав декого побачити й порадитись, як примусити його віддати борг. Аж він виходить і каже:

— Я їду з тобою і гроші тобі сьогодні віддам. Ми ж добрі друзі. Не треба нам сваритися.

Ми в'їхали в місто, і я сидів за кермом. Тільки-но в'їхали, як він витяг з кишені двадцять песо.

— Ось тобі гроші,— каже.

— Стерво ти безрідне! — відказую я йому і раджу, що зробити з тими грішми.— Ти даєш півсотні песо якомусь лобуреві, а тепер тицяєш мені двадцятку, тоді як винен шістсот. Та я від тебе й цента не візьму. Я вже сказав тобі, на що ти можеш їх ужити.

Я вискочив з машини, не маючи в кишені ані песо й не знаючи навіть, де я тієї ночі ночуватиму. То вже потім я поїхав з одним знайомим і забрав з будинку свої речі. Відтоді й аж до нинішнього року я і словом з ним не перемовився. А оце зустрічаю його якось увечері з трьома приятелями на Гран-Віа в Мадріді, по дорозі до кінотеатру «Каллао». Він до мене з простягненою рукою:

— Привіт, Роджере, друже. Ну, як ти? Я чув, ти мене обмовляєш. Розказуєш про мене всякі вигадки.

— Кажу тільки так, як воно є: що в тебе ніколи не було матері,— відповів я йому. А це в іспанців найгірша образа, якої можна завдати чоловікові.

— Твоя правда,— мовив він.— Коли померла моя бідолашна мати, я був такий молодий, що здається, ніби її й зовсім у мене не було. Дуже мені сумно від цього.

Оце вам «краля». Таких нічим не зворушиш. Хоч ти їм що роби — все марно. Вони тринькають гроші на себе або щоб похизуватися перед людьми, але боргів ніколи не віддають. І спробуйте примусити такого віддати. Я сказав йому все, що про нього думаю, там-таки, на Гран-Віа, при тих трьох його приятелях, але він і тепер заговорює до мене, коли я десь його зустрічаю, так наче ми з ним справді друзі. І що то за кров, яка робить людей отакими?

ЛИСТ ОДНІЄЇ ЧИТАЧКИ

Вона сиділа біля столика у своїй спальні, поклавши перед собою розгорнуту газету, і відривалася від писання тільки на те, щоб позирнути у вікно на сніг, який падав на дах і одразу ж розтавав. Вона писала оцей лист, писала без упину, нічого не закреслюючи й не виправляючи.

Роанок, штат Віргінія.
6 лютого 1933 р.

Шановний Докторе!

Дозвольте мені попрохати у Вас поради в дуже важливій для мене справі. Мені треба щось вирішити, а я не знаю, кому звіритись: батьків питати боязко, отож я й звертаюся до Вас, та навіть і Вам можу відкритись тільки тому, що це буде позаочі. А тепер про саму справу. 1929 року я одружилася з військовослужбовцем Сполучених Штатів, і того ж таки року його послали до Китаю, в Шанхай, де він відбув три роки й повернувся назад, а кілька місяців тому його демобілізували, і він поїхав до своєї матері в Хеліну, штат Арканзас. Тоді написав мені, щоб я теж туди приїхала, і я приїхала й дізналася, що йому роблять якісь уколи. Я, звісно, спитала, і виявилося, що його лікують від... не знаю, як пишеться це слово, але на слух щось ніби «сифілюс». Ви, певно, знаєте, про що йдеться, то відпишіть, чи безпечно мені буде колись знову жити з ним. Відколи він повернувся з Китаю, я ні разу не мала з ним близьких стосунків. Він запевняє мене, що, коли скінчиться лікування, з ним буде все гаразд. Як по-вашому, чи можна цьому вірити? Я не раз чула, як мій батько казав, що краще вже померти, ніж захворіти на цю хворобу. Я вірю своєму батькові, але ще більше хочу вірити чоловікові.

Дуже Вас прошу, порадьте, що мені робити. Я маю дочку, яка народилася, коли її батько був у Китаї.

Наперед дякую Вам і цілком покладаюся на Вашу пораду...

І підписалася.

«Може, хоч він підкаже мені, як вчинити,— говорила вона сама до себе подумки.— Може, таки підкаже. На фотографії в газеті у нього такий вигляд, наче він знає. Атож, розумний вигляд. Він же щодня дає людям поради. То має знати. А я хочу вчинити як належить. От тільки так довго треба чекати. Дуже довго. А скільки я вже чекала. Боже милий, як довго я чекала. Звісно ж, він повинен був їхати, хоч би куди його послали, я знаю, але чому його мало спіткати таке? О боже, як би я хотіла, щоб з ним цього не сталося. Мені байдуже, що́ він там робив, коли воно його спіткало. Але як би я хотіла, щоб цього в нього ніколи не було. Та й не доконче ж мало бути. Просто не знаю, що робити. Я б так хотіла, щоб він ніколи ні на що не хворів. Ну чому, чому він мав захворіти?»

ШВЕЙЦАРІЇ — З ПОВАГОЮ

Частина перша

ПОРТРЕТ МІСТЕРА ВІЙЛЕРА У МОНТРЕ

У станційному буфеті було тепло і ясно освітлено. Добре витерті дерев'яні столики блищали, і на них стояли кошики з солоним печивом у паперових мішечках. Стільці були різьблені, але насиджені й зручні. На стіні висів різьблений дерев'яний годинник, а в глибині приміщення був прилавок. За вікном сипав сніг.

Біля столика під годинником сиділи двоє носіїв і пили молоде вино. Зайшов ще один носій і оголосив, що експрес «Сімплон — Орієнт» прибув у Сен-Моріс із запізненням на годину. Тоді пішов собі. До столика містера Війлера підійшла офіціантка.

— Експрес на годину спізнюється, сер,— сказала вона.— Може, подати вам кави?

— Якщо ви певні, що вона не перешкодить мені заснути.

— Пробачте? — перепитала офіціантка.

— Гаразд, несіть каву.

— Дякую.

Вона принесла з кухні каву. Містер Війлер подивився у вікно на сніг, що мерехтів над освітленим пероном.

— Ви говорите ще якоюсь мовою, крім англійської? — спитав він офіціантку.

— Так, сер. По-німецькому, по-французькому, місцевими говірками.

— Може, ви б чогось випили?

— Ні-ні, сер. Нам заборонено випивати з клієнтами.

— То, може, хочете сигару?

— Ой що ви, сер. Я не курю, сер.

— Оце добре,— мовив містер Війлер. Тоді знову поглянув у вікно, випив каву й закурив сигарету.

— *Fräulein* [1],— покликав він.

Офіціантка підійшла до нього.

— Чого бажаєте, сер?

— Вас,— сказав він.

— Не треба так жартувати зі мною.

— А я не жартую.

— То не треба взагалі такого казати.

— Я не маю часу на балачки,— мовив містер Війлер.— Експрес прибуває через сорок хвилин. Якщо ви підете зі мною нагору, я дам вам сто франків.

[1] Панночко *(нім.)*.

— Як не соромно казати такі речі, сер. Ось я зараз гукну носія, нехай поговорить з вами.

— Мені не потрібен носій,— сказав містер Війлер.— Ні носій, ні поліцай, ні жоден з тих хлопців, що торгують сигаретами. Мені потрібні ви.

— Якщо ви й далі таке говоритимете, вам доведеться вийти звідси. Тут не місце для таких розмов.

— А чого ж ви стоїте? Якби ви пішли, мені б не було до кого говорити.

Офіціантка відійшла. Містер Війлер стежив, чи вона не спиниться коло носіїв. Вона не спинилася.

— *Mademoiselle!* [1] — гукнув він. Офіціантка підійшла.— Принесіть мені, будь ласка, пляшку сіонського.

— Хвилиночку, сер.

Містер Війлер дивився, як вона вийшла, тоді повернулася з вином і поставила його на столик. Він позирнув на стінний годинник.

— Я дам вам двісті франків,— сказав він.

— Прошу вас, облиште ці розмови.

— Двісті франків — неабиякі гроші.

— Щоб ви не говорив такі речі! — відказала офіціантка. Вона аж почала плутатись в англійській мові.

Містер Війлер допитливо глянув на неї.

— Двісті франків.

— Мені гидко на вас дивитися.

— То чого ж ви не підете? Якби ви тут не стояли, я б не міг говорити до вас.

Офіціантка відійшла від столика і стала біля прилавка. Містер Війлер пив вино й усміхався сам до себе.

— *Mademoiselle!* — гукнув він. Офіціантка вдала, ніби не чує.— *Mademoiselle!* — гукнув він ще раз.

Офіціантка підійшла.

— Ви чогось хочете?

— Ще й дуже. Я дам вам триста франків.

— Ви мені гидкі.

— Триста швейцарських франків.

Вона одвернулася й пішла, і містер Війлер провів її очима. У дверях з'явився носій. Той, на котрого містер Війлер залишив свої валізи.

— Поїзд підходить, сер,— мовив він по-французькому.

Містер Війлер підвівся.

— *Mademoiselle!* — гукнув він.

Офіціантка підійшла до столика.

---

[1] Панночко! *(Франц.)*

— Скільки з мене за вино?

— Сім франків.

Містер Війлер одлічив вісім франків і поклав на столик. Тоді надяг пальто і слідом за носієм пішов на перон, де не переставав падати сніг.

— *Au revoir, mademoiselle* [1],— сказав він.

Офіціантка дивилась, як він виходить. «Який бридкий,— подумала вона.— Бридкий і потворний. Триста франків майже за ніщо. Скільки разів я робила це задарма. Та й нема куди тут піти. Якби він щось тямив, то збагнув би, що нема куди. Ні часу на це не було, ні місця. А він — триста франків. І що вони за люди, ті американці».

Стоячи на бетонній платформі біля своїх валіз і дивлячись крізь снігову запону понад колією, туди, де вже наближався чільний ліхтар поїзда, містер Війлер думав про те, що така розвага коштує сущі дрібниці. Власне, коли не брати до уваги вечері, він витратив усього сім франків на пляшку вина та ще франк на чайові. Хоча цілком вистачило б і сімдесяти п'яти сантимів. Якби він дав на чай сімдесят п'ять сантимів, то почував би тепер ще більшу втіху. Один швейцарський франк дорівнює п'ятьом французьким. Містер Війлер їхав у Париж. Він був дуже скрупульозний щодо грошей, а жінки його анітрохи не цікавили. Йому вже траплялося бувати на цій станції, і він знав, що нагору там піти нікуди. Містер Війлер ніколи не ризикував.

Частина друга

МІСТЕР ДЖОНСОН ЗАВОДИТЬ РОЗМОВУ У ВЕВЕ

У станційному буфеті було тепло і ясно освітлено; добре витерті дерев'яні столики блищали; декотрі були накриті скатерками в червону й білу смужку, декотрі — в синю й білу смужку, і на всіх стояли кошики з солоним печивом у паперових мішечках. Стільці були різьблені, але насиджені й зручні. На стіні висів годинник, у глибині приміщення був оцинкований прилавок, а за вікном сипав сніг. Біля столика під годинником сиділи двоє носіїв і пили молоде вино.

Зайшов ще один носій і оголосив, що експрес «Сімплон — Орієнт» прибув у Сен-Моріс із запізненням на годину. До столика містера Джонсона підійшла офіціантка.

[1] До побачення, панночко *(франц.)*.

— Експрес на годину спізнюється, сер,— сказала вона.— Може, подати вам кави?

— Якщо це не надто обтяжливо.

— Пробачте? — перепитала офіціантка.

— Гаразд, подайте кави.

— Дякую.

Вона принесла з кухні каву. Містер Джонсон подивився у вікно на сніг, що мерехтів над освітленим пероном.

— Ви говорите ще якоюсь мовою, крім англійської? — спитав він офіціантку.

— Так, сер. По-німецькому, по-французькому, місцевими говірками.

— Може б, ви чогось випили?

— Ні-ні, сер. Нам заборонено випивати з клієнтами.

— То, може, закурите сигару?

— Ой що ви, сер,— засміялася вона.— Я не курю, сер.

— І я не курю,— мовив Джонсон.— То погана звичка.

Офіціантка пішла, а Джонсон закурив сигарету і взявся до кави. Годинник на стіні показував чверть на десяту. Його наручний годинник трохи поспішав. Поїзд мав прибути о десятій тридцять, плюс година спізнення — отже, об одинадцятій тридцять. Джонсон гукнув офіціантку:

— *Signorina!* [1]

— Чого бажаєте, сер?

— Чи не погодилися б ви розважитись зі мною? — спитав Джонсон.

Офіціантка почервоніла.

— Ні, сер.

— Я не маю на думці нічого поганого. Чи не прогулялися б ви разом зі мною по вечірньому Веве? Коли хочете, візьміть із собою якусь подругу.

— Мені треба працювати,— відказала офіціантка.— Я тут на роботі.

— Знаю,— сказав Джонсон.— А може, хтось підмінив би вас? За громадянської війни таке часто робили.

— Ні-ні, сер. Я повинна бути на місці сама.

— Де ви навчалися англійської мови?

— У школі Берліца, сер.

— Розкажіть мені про це,— попросив Джонсон.— Як, буйна там була братія? З дівчатами рукам волю давали? А жевжики теж були? Скотта Фіцджеральда ви часом не зустрічали?

— Пробачте?

— Цебто чи були студентські літа найкращою порою у вашо-

---

[1] Панночко! *(Італ.)*

му житті? А яку команду виставила школа Берліца минулої осені?

— Ви жартуєте, сер?

— Хіба що трішечки,— сказав Джонсон.— Ви премила дівчина. То як, не хочете розважитися зі мною?

— Ні-ні, сер,— відказала офіціантка.— Може, подати вам ще чогось?

— Так,— мовив Джонсон.— Ви можете принести мені картку вин?

— Авжеж, сер.

Узявши картку, Джонсон перейшов до столика, де сиділи троє носіїв. Вони підвели голови й подивилися на нього. То все були літні люди.

— *Wollen Sie trinken?* [1] — спитав він.

Один з носіїв кивнув головою і усміхнувся.

— *Oui, monsieur* [2].

— Ви говорите по-англійському?

— *Oui, monsieur.*

— То що ми питимем? *Connais-vous de champagnes?*

— *Non, monsieur.*

— *Faut les connaître* [3],— сказав Джонсон.— *Fräulein!* — гукнув він офіціантку.— Ми питимем шампанське.

— Яке саме зволите, сер?

— Найкраще,— відказав Джонсон.— Котре тут найкраще? — спитав він носіїв.

— *Le meilleur?* [4] — перепитав носій, що говорив перше.

— Тільки так.

Носій дістав з кишені окуляри в золотій оправі і схилився над карткою. Тоді провів пальцем по чотирьох друкованих на машинці рядках з назвами та цінами.

— «Спортсмен»,— мовив він.— «Спортсмен» — найкраще.

— Ви згодні, панове? — спитав Джонсон двох інших носіїв.

Один кивнув головою. Другий сказав по-французькому:

— Сам я на цьому не розуміюся, але про «Спортсмена» чув не раз. Кажуть, добре вино.

— Пляшку «Спортсмена»,— мовив Джонсон до офіціантки. Тоді поглянув на ціну в картці: одинадцять швейцарських франків.— Ні, дві пляшки. Ви не будете проти, якщо я підсяду до вас? — спитав він носія, котрий запропонував «Спортсмен».

---

[1] Ви хочете випити? *(Нім.)*

[2] Так, пане *(франц.)*.

[3] Ви знаєте сорти шампанського? — Ні, пане.— Треба знати *(франц.)*.

[4] Найкраще? *(Франц.)*

— Сідайте, прошу. Отут, коли ваша ласка.— Носій усміхнувся до нього, складаючи свої окуляри й ховаючи їх у футляр.— Певне, у пана сьогодні день народження?

— Ні,— відказав Джонсон.— У мене аж ніяк не свято. Моя дружина вирішила подати на розлучення.

— Он як,— мовив носій.— Справді, не свято.

Другий носій похитав головою. Третій був начебто глухуватий.

— Воно, власне, цілком звичайна річ,— сказав Джонсон,— як ото перші відвідини зубного лікаря чи там перше нездужання у дівчини. Але мене це гнітить.

— Та й не дивно,— озвався найстарший літами носій.— Я розумію вас.

— А серед вас, панове, немає розлучених? — спитав Джонсон. Він уже перестав зумисне калічити слова й говорив тепер правильною французькою мовою.

— Ні,— відказав носій, що вибирав шампанське.— Тут розлучаються рідко. Трапляються, звісно, розлучені чоловіки, але їх небагато.

— А в нас навпаки,— сказав Джонсон.— Мало не кожен — розлучений.

— Це так,— підтвердив носій.— Я читав у газеті.

— Сам я, правда, трохи припізнився,— провадив Джонсон.— Це я вперше розлучаюся. А мені вже тридцять п'ять.

— *Mais vous êtes encore jeune*,— сказав носій. Тоді пояснив своїм товаришам: — *Monsieur n'a que trente-cinq ans* [1].

Ті закивали головами.

— Ще дуже молодий,— докинув один.

— І ви справді оце вперше розлучаєтесь? — запитав носій.

— Поза всяким сумнівом,— відказав Джонсон.— *Mademoiselle*, відкоркуйте, будь ласка, вино.

— А скільки коштує розлучення?

— Десять тисяч франків.

— Швейцарськими грішми?

— Ні, французькими.

— А-а... Швейцарськими це буде дві тисячі. Теж не дешево.

— Не дешево.

— То навіщо ж розлучатися?

— Бо від вас цього хочуть.

— А навіщо цього хотіти?

— Щоб одружитися з кимось іншим.

— Але ж це дурниця.

— Цілком з вами згоден,— сказав Джонсон.

---

[1] То ви ще молодий... Панові всього тридцять п'ять років *(франц.)*.

Офіціантка налила всім чотирьом шампанського. Вони піднесли келихи.

— *Prosit* [1],— мовив Джонсон.

— *A votre santé, monsieur,*— сказав носій. Його товариші докинули: — *Salut* [2].

Шампанське мало смак солодкого рожевого сидру.

— А що, у Швейцарії так заведено — відповідати іншою мовою? — спитав Джонсон.

— Та ні,— відказав носій.— Але по-французькому наче культурніше. До того ж тут *la Suisse Romande* [3].

— Але ж ви говорите по-німецькому?

— Еге ж. Там, звідки я родом, усі говорять по-німецькому.

— Зрозуміло,— мовив Джонсон.— То ви, кажете, ніколи не розлучались?

— Ні. Надто вже дорого це коштує. Та я й одружений ніколи не був.

— Он як,— сказав Джонсон.— А ці панове?

— Вони одружені.

— Вам подобається бути одруженим? — спитав Джонсон одного з тих двох носіїв.

— Що?

— Подружнє життя вам до вподоби?

— *Oui. C'est normale.*

— Авжеж,— підтакував Джонсон.— *Et vous, monsieur?*

— *Ça va,*— відказав другий.

— *Pour moi,*— сказав Джонсон,— *ça ne va pas* [4].

— Пан збирається розлучитись,— пояснив перший носій.

— А-а,— протяг другий.

— Ага,— мовив третій.

— Ну що ж,— сказав Джонсон,— здається, тему вичерпано. Мої турботи вас не цікавлять,— звернувся він до першого носія.

— Та ні, чому,— заперечив той.

— Гаразд, поговорімо про щось інше.

— Як хочете.

— Про що ж би нам поговорити?

— Ви до спорту охочі?

— Ні,— відповів Джонсон.— А от дружина моя — так.

— А чим розважаєтесь ви?

— Я письменник.

— І багато за це платять?

---

[1] На здоров'я *(нім.)*

[2] За ваше здоров'я, пане... На здоров'я *(франц.)*.

[3] Французька Швейцарія *(франц.)*

[4] Так. Це звичайна річ.— ...А як у вас, пане? — Гаразд...— А от у мене... негаразд *(франц.)*.

— Ні. Але згодом, коли здобудеш ім'я,— багато.

— Цікаво.

— Ні,— сказав Джонсон,— нецікаво. Пробачте, панове, але я мушу вас залишити. Зробіть ласку, випийте другу пляшку самі.

— Але ж до поїзда ще три чверті години.

— Я знаю,— мовив Джонсон.

Підійшла офіціантка, і він заплатив за вино й за свою вечерю.

— Ви йдете, сер? — спитала вона.

— Так,— відказав Джонсон,— піду трохи прогуляюся. Валізи я залишу тут.

Він надів шарф, пальто і капелюх. Надворі густо сипав сніг. Джонсон озирнувся крізь вікно на тих трьох носіїв за столиком. Офіціантка виливала їм у келихи рештки вина з першої пляшки. Другу, невідкоркована, вона понесла назад за прилавок. «З цього вони матимуть по три франки з дріб'язком кожен»,— подумав Джонсон. Він одвернувся й пішов пероном. Там, у буфеті, йому здавалося, що розмова про оте допоможе йому трохи забутись; але нічого вона не допомогла, тільки гидко стало на душі.

Частина третя

СИН ЧЛЕНА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА У ТЕРРІТЕ

У станційному буфеті в Терріте було чи не занадто тепло; яскраве світло заливало приміщення, і відполіровані столики блищали. На столиках стояли кошики з солоним печивом у паперових мішечках і лежали картонні кружальця під пивні кухлі, щоб мокрі денця не залишали слідів на дерев'яних стільницях. Стільці були різьблені, але насиджені й зручні. На стіні висів годинник, у глибині приміщення був прилавок, а за вікном сипав сніг. Біля столика під годинником якийсь старий пан пив каву й читав вечірню газету. Зайшов носій і оголосив, що експрес «Сімплон—Орієнт» прибув у Сен-Моріс із запізненням на годину. До столика містера Гарріса підійшла офіціантка. Містер Гарріс щойно скінчив вечеряти.

— Експрес на годину спізнюється, сер. Може, подати вам кави?

— Коли ваша ласка.

— Пробачте? — перепитала офіціантка.

— Гаразд,— відказав містер Гарріс.

— Дякую, сер,— сказала офіціантка.

Вона принесла з кухні каву. Містер Гарріс вкинув у чашку цукор, роздушив ложечкою грудочки й подивився у вікно на сніг, що мерехтів над освітленим пероном.

— Ви говорите ще якоюсь мовою, крім англійської? — спитав він офіціантку.

— Так, сер. По-німецькому, по-французькому, місцевими говірками.

— А яка мова найбільше вам подобається?

— Та майже всі однаково, сер. Я не можу сказати, що котрась мені більше до вподоби, а котрась менше.

— Може б, ви чогось випили, ну хоч би кави?

— Ні-ні, сер. Нам заборонено випивати з клієнтами.

— То, може, хочете сигару?

— Ой що ви, сер,— засміялася вона.— Я не курю, сер.

— І я не курю,— мовив Гарріс.— Я не згоден з Девідом Беласко.

— Пробачте?

— Беласко. Девід Беласко. Його завжди можна впізнати, бо він носить комірець задом наперед. Але я з ним не згоден. До того ж він уже помер.

— Пробачте, сер, я можу йти? — спитала офіціантка.

— Поза всяким сумнівом,— відказав Гарріс. Потім нахилився вперед і втупив очі у вікно.

Старий пан, що сидів за столиком оддалік, згорнув газету. Він подивився на містера Гарріса, узяв свою чашку з блюдцем і підійшов до Гаррісового столика.

— Даруйте ласкаво, що я вас турбую,— заговорив він по-англійському,— але мені раптом спало на думку, що ви, можливо, член Американського географічного товариства.

— Сідайте, прошу,— озвався Гарріс.

Старий пан сів.

— Дозвольте запропонувати вам ще чашку кави або чарку лікеру?

— Ні, дякую,— відказав старий пан.

— То, може, вип'єте зі мною келишок вишнівки?

— Ну хіба що. Але замовити дозвольте мені.

— Ні, ні в якому разі.— І Гарріс гукнув офіціантку.

Старий пан дістав із внутрішньої кишені шкіряний портфелик, зняв з нього широку гумову стяжку й видобув якісь папери. Вибравши один з них, він подав його Гаррісові.

— Це моє членське свідоцтво,— пояснив він.— Ви знаєте в Америці Фредеріка Дж. Рассела?

— Боюся, що ні.

— Мені здавалося, він там дуже відомий чоловік.

— А звідки він? З якої частини Штатів, ви знаєте?

— З Вашінгтона, певна річ. Хіба правління Товариства не там?

— Здається, там.

— Здається? Але ви не певні?

— Я давно не був на батьківщині,— сказав Гарріс.

— То ви не член Товариства?

— Ні. А от мій батько — так. Він там уже хтозна-відколи.

— Тоді він має бути знайомий з Фредеріком Дж. Расселом. Це ж один з керівників Товариства. Осьде, зверніть увагу — саме містер Рассел мене рекомендував.

— Я страшенно радий за вас.

— Шкода, що ви не член Товариства. Але ж ваш батько міг би рекомендувати вас?

— Гадаю, що міг би,— відказав Гарріс.— Неодмінно з'ясую це, коли повернуся.

— Дуже радив би вам вступити,— сказав старий пан.— Ви, звичайно, читаєте журнал?

— Поза всяким сумнівом.

— І той номер, де вміщено кольорові таблиці північноамериканської фауни, теж бачили?

— Так. Він є у мене в Парижі.

— А номер з панорамою вулканів Аляски?

— То просто чудо.

— А ще мені дуже сподобалися фотографії диких тварин, ті, що їх зробив Джордж Шайрес-третій.

— Еге ж, достобіса здорово.

— Даруйте, як?

— Чудові фотографії. Той тип Шайрес...

— Ви називаєте його типом?

— Ми з ним давні приятелі,— сказав Гарріс.

— Он як. Отже, ви знайомі із Джорджем Шайресом-третім. Він, певно, дуже цікавий чоловік.

— Еге ж. Чи не найцікавіший з усіх, кого я знаю.

— А Джорджа Шайреса-другого ви також знаєте? Мабуть, і він цікавий чоловік?

— Та ні, він не такий цікавий.

— А мені здавалося, що він має бути надзвичайно цікавий.

— Ви знаєте, хоч як це дивно, але ні. Він далеко не такий цікавий. Я й сам часто дивуюся, чому це так.

— Гм,— мовив старий пан.— Я був схильний гадати, що в тій родині всі мають бути цікавими людьми.

— А ви пам'ятаєте панораму пустелі Сахари? — спитав Гарріс.

— Панораму Сахари? Це ж було років п'ятнадцять тому.

— Справді так. Вона страшенно подобалась моєму батькові.

— А новіші номери йому не так подобались?

— Мабуть, теж подобались. Та він завжди милувався тією панорамою Сахари.

— Вона була чудова. Але як на мене, то її художня вартість набагато перевищувала наукову.

— Ну, не знаю,— мовив Гарріс.— Ті хмари піску, збиті вітром, і той араб зі своїм верблюдом, на колінах лицем до Мекки...

— Як я пригадую, араб там стояв, тримаючи верблюда на поводі.

— Так-так, ваша правда,— сказав Гарріс.— Я мав на думці книжку полковника Лоуренса.

— Але ж у книжці Лоуренса йдеться начебто про Аравію.

— Поза всяким сумнівом,— відказав Гарріс.— Отой араб і нагадав мені про неї.

— Певно, Лоуренс також дуже цікавий чоловік.

— Мабуть, що так.

— Ви не знаєте, що він робить тепер?

— Служить у британській авіації.

— Навіщо це йому?

— Так йому подобається.

— А не знаєте, чи він член Географічного товариства?

— Я не певен.

— Він був би справжньою знахідкою для Товариства. Саме такі люди там і потрібні. Я б радо висунув його кандидатуру, якщо ви вважаєте, що його захочуть прийняти.

— А чого ж не захочуть.

— Я вже порекомендував одного науковця із Веве і одного мого колегу з Лозанни, і їх обох прийняли. Гадаю, вони були б дуже задоволені, якби я висунув кандидатуру полковника Лоуренса.

— Блискуча ідея,— погодився Гарріс.— Ви часто буваєте в цьому буфеті?

— Щовечора приходжу пити каву.

— Мабуть, ви університетський професор?

— Я вже облишив активну діяльність.

— А я оце чекаю поїзда,— сказав Гарріс.— Їду в Париж, а тоді з Гавра пароплавом у Штати.

— Я ніколи не був в Америці. Але дуже хотів би туди поїхати. Можливо, коли-небудь і виберусь на сесію Товариства. Був би надзвичайно радий познайомитися з вашим батьком.

— Я певен, що й він був би радий познайомитися з вами, але торік він помер. Застрелився, знаєте, хоч як це дивно.

— О, щиро вам співчуваю. Не маю сумніву, що то був тяжкий удар і для сім'ї, і для науки.

— Наука знесла той удар пречудово. Ось моя візитна картка,— сказав Гарріс.— Батькові ініціали були Е. Дж., а в мене Е. Д. Я певен, що йому було б приємно познайомитися з вами.

— І для мене то була б неабияка приємність.

Старий пан дістав з портфелика картку й подав Гаррісові. На картці було надруковано:

Д-р СІГІЗМУНД ВАЙЄР
Доктор філософії
Член Американського Географічного Товариства
Вашінгтон, окр. Колумбія, США

— Я дуже пильно берегтиму її,— сказав Гарріс.

ДЕНЬ ЧЕКАННЯ

Ми ще лежали в ліжку, коли він прийшов у кімнату зачинити вікно, і, ледве глянувши на нього, я побачив, що йому нездужається.

Його трусило, обличчя було бліде, і йшов він так повільно, наче все в нього боліло.

— Що з тобою, синку?

— Голова болить.

— То йди знову ляж.

— Ні, я не хворий.

— Іди в ліжко. Зараз я одягнусь і сам прийду до тебе.

Та коли я спустився вниз, він сидів одягнений біля каміна, мій малий дев'ятирічний хлопчик, нещасний і немічний на вигляд. Я приклав руку до його чола й відчув, що в нього гарячка.

— Зараз же лягай,— сказав я.— Ти занедужав.

— Я не хворий,— заперечив він.

Прийшов лікар і зміряв хлопчикові температуру.

— Скільки? — спитав я.

— Сто два.

Внизу лікар залишив мені ліки в трьох флакончиках різних кольорів і сказав, як їх давати. В одному були таблетки проти жару, в другому — проносне, а в третьому — для зниження кислотності. Мікроби інфлуенци, пояснив лікар, розвиваються тільки в кислому середовищі. Він, як видно, досконало знав цю хворобу і, йдучи, сказав, що коли температура не підніметься за сто чотири градуси, то можна не тривожитись. Епідемія не сильна, і ніякої небезпеки немає, треба тільки стерегтися запалення легень.

Повернувшись до кімнати, я записав температуру малого та час, коли які ліки давати.

— Хочеш, я тобі почитаю?

— Гаразд. Якщо ти сам хочеш,— відказав малий. Обличчя його було дуже бліде, під очима — синці. Він тихо лежав у ліжку й неначе збайдужів до всього навколо.

Я почав читати вголос «Піратські історії» Говарда Пайла, та скоро помітив, що він мене не слухає.

— Як ти себе почуваєш, синку? — спитав я.

— Так само... поки що...— відказав він.

Я сів у нього в ногах і читав далі сам собі, щоб згаяти час, поки треба буде знову давати йому ліки. З усього він мав би

заснути, проте, коли я звів на нього погляд, він лежав, утупивши очі перед себе, і вираз їх був дуже дивний.

— Чом би тобі не поспати? А коли настане час приймати ліки, я збуджу тебе.

— Ні, краще я не спатиму.

Трохи згодом він сказав мені:

— Знаєш, тату, якщо тобі тяжко, не треба сидіти тут, коло мене.

— Чого б це мені було тяжко?

— Ні, я хотів сказати: якщо потім буде тяжко, то не треба.

Я подумав, що в нього трохи паморочиться в голові, і, давши об одинадцятій приписані ліки, пішов собі.

День був ясний і холодний; мокрий сніг, що вкрив землю, за ніч підмерз, і все навколо — голі дерева, кущі, купи хмизу, трава, темні проталини — вилискувало, неначе полаковане ожеледдю. Я взяв з собою молодого ірландського сетера й пішов прогулятися понад замерзлою річкою, та на зледенілій дорозі важко було вдержатись на ногах, і мій рудий собака послизався й падав на лапи, та й сам я двічі важко гепнувся на лід і раз навіть упустив був рушницю, так що вона ковзнула далеко вбік по гладенькій кризі.

Під високим глинястим берегом з навислими кущами ми сполохали табунець перепелів, і я встиг підстрелити двох, перше ніж вони зникли за верхнім краєм берега. Декілька птахів посідали на дерева, та більшість поховалися в кущах, і, щоб сполохати їх, я заходився підстрибувати на купах обмерзлого хмизу. Але вони злітали в той час, як я насилу утримував рівновагу на зледенілому й хиткому галуззі, тож поцілити їх було нелегко. Я підстрелив ще двох, у п'ятьох не влучив і повернув назад, радіючи, що натрапив на табунець так близько від дому і що там лишилося ще багато птахів, яких можна буде відшукати іншим разом.

Удома мені сказали, що малий нікого не пускає до своєї кімнати.

— Сюди не можна,— казав він.— Ви заразитесь від мене.

Я піднявся нагору й побачив, що він лежить так само, як і перше,— дуже блідий, лише на вилицях червоні плями від жару,— і так само незворушно дивиться перед себе.

Я зміряв йому температуру.

— Скільки?

— Щось близько ста,— відказав я. Насправді ж було сто два і чотири десятих.

— А було сто два,— сказав він.

— Хто це сказав?

— Лікар.

— Температура в тебе не велика,— сказав я.— Боятися нема чого.

— Я й не боюся,— відказав він.— От тільки все думаю.

— А ти не думай,— сказав я.— Лежи собі спокійно, та й годі.

— Та я спокійний,— відказав він і знову втупив очі перед себе. Було видно, що він напружено силкується зосередитись на якійсь одній думці.

— На ось, проковтни й запий водою.

— Ти думаєш, це щось допоможе?

— Ну аякже.

Я сів, розгорнув книжку про піратів і почав читати, але, помітивши, що він не слухає, спинився.

— Як ти гадаєш, коли я помру? — спитав він.

— Що?

— Скільки ще мені лишилося жити?

— Ти не помреш. Що це ти вигадав?

— Ні, помру. Я ж чув, як він сказав «сто два».

— З температурою сто два градуси ніхто не вмирає. Не говори дурниць.

— А от і вмирають, я знаю. У Франції в школі казали, що коли в людини сорок чотири градуси, вона жити не може. А в мене сто два.

Він цілий день чекав смерті — весь час, від дев'ятої години ранку.

— Бідний мій хлопчику,— сказав я.— Малий бідолахо... Це ж так само, як милі й кілометри. Ти не помреш. Це просто різні термометри. На тому нормальна температура тридцять сім, а на цьому — дев'яносто вісім.

— Ти певен?

— Авжеж,— відказав я.— Це однаково, що милі й кілометри. Ти ж знаєш: якщо проїхати машиною сімдесят миль, то скільки це буде кілометрів?

— Ага...— мовив він.

Проте очі його, незворушно втуплені уперед, оживали повільно. Не відразу минулася й ота напружена зосередженість. А другого дня він був зовсім знесилений і раз у раз плакав через найменші дрібниці.

ПРО ПРИРОДУ МЕРЦІВ

Мені завжди думалось і думається, що війна — це ще не освоєне поле спостережень для дослідника природи. Ми маємо мальовничі й грунтовні розвідки нині покійного В. Г. Хадсона про флору і фауну Патагонії, превелебний Гілберт Уайт напрочуд цікаво розповів про рідкісні, цілком незвичайні випадки появи одуда в Селборні, а єпископ Стенлі подарував нам популярну, проте дуже вартісну «Природу птахів». Тож хіба заказано нам ознайомити читача з деякими цікавими й повчальними фактами щодо природи мерців? Сподіваюся, що ні.

Коли невтомний мандрівник Мунго Парк під час однієї із своїх подорожей мало не пускався духу серед неозорої африканської пустелі, нагий і самотній, вважаючи, що життя його доходить кінця і вже не залишається нічого іншого, як лягти й чекати смерті, йому в око впала маленька квіточка надзвичайної краси. «Хоч уся та рослинка,— пише він,— була не більша за мій палець, я несамохіть замилувався витонченою будовою її корінців, листячка та насінників. То чи ж може той, хто зростив, напоїв вологою і обдарував довершеністю форми таку, здавалося б, нікому не потрібну дрібничку в цьому глухому закутку світу, байдужно споглядати скруту і муки істот, створених за його образом і подобою? Певно, що ні. Такі роздуми не дали мені впасти у розпач, я підвівся і, незважаючи на голод і втому, рушив далі, твердо вірячи, що порятунок уже недалеко, і моя віра не зрадила мене».

На думку єпископа Стенлі, дослідження в будь-якій галузі природознавства, якщо провадити їх з такою-от щирою зацікавленістю і побожним замилуванням, не можуть не зміцнити в нас віри, надії і любові, чого ми, всі разом і кожне зокрема, так потребуємо в наших мандрах по пустелі життя. Тож спробуймо встановити, чим можуть надихнути нас спостереження над мерцями.

На війні мерці людської породи — здебільшого чоловіки, проте на тварин ця закономірність не поширюється, і серед мертвих коней мені нерідко траплялися кобили. Цікавою особливістю війни є і той факт, що тільки там дослідникові випадає нагода спостерігати мертвих мулів. За двадцять років спостережень у мирний час я ні разу не бачив мертвого мула, і мене вже навіть почали брати сумніви щодо того, чи смертні ці тварини

взагалі. Щоправда, були поодинокі випадки, коли я, як мені здавалося, бачив мертвих мулів, та при ближчому погляді виявлялось, що то цілком живі істоти, які тільки мали вигляд мертвих через свою здатність перебувати в стані абсолютного спокою. Але на війні ці тварини гинуть майже так само, як більш поширені й менш витривалі коні.

Мертві мули, яких я бачив, здебільшого траплялися на гірських дорогах або ж попід крутими укосами, звідки їх зіштовхували, щоб звільнити проїзд. У горах, де ми й звикли бачити цих тварин, то було досить стерпне видовище, далеко не таке разюче, як згодом у Смирні, коли греки поперебивали ноги всій своїй в'ючній худобі й поскидали її з набережної у воду. Всі ті мули й коні з перебитими ногами, потопаючи на мілководді, просто-таки волали до якогось Гойї, щоб він змалював цю картину. Хоч, буквально кажучи, вони навряд чи могли волати до *якогось* Гойї, бо Гойя був тільки один і він давно помер, та й дуже сумнівно, щоб ті тварини, нехай би вони навіть і здатні були волати, стали б волати про художнє відтворення їхньої гіркої долі; більш імовірно, що якби вони мали дар мови, то заволали б до когось, хто міг би полегшити їхні муки.

Говорячи про стать мерців, слід відзначити ще один факт: на війні так звикаєш бачити тільки мертвих чоловіків, що видовище мертвої жінки аж приголомшує. Уперше я зіткнувся з такою аномалією після вибуху на заводі військового спорядження, розташованому недалеко від Мілана, в Італії. Ми їхали до місця катастрофи на вантажних машинах позаміськими дорогами, обабіч яких росли тінясті тополі й пролягали рівчаки, де вирувало якесь своє, дрібне тваринне життя, що його я не міг спостерегти до ладу за хмарами куряви, збитої колесами машин. Коли ми дісталися до того місця, де раніше був завод, частину з нас поставили охороняти великі запаси готового спорядження, які чомусь не вибухнули, а іншим наказали гасити пожежу, що вже сягнула суміжного поля; а коли ми виконали це завдання, нас послали шукати трупи поблизу території заводу і в довколишніх полях. Ми знайшли їх таки чимало й позносили до імпровізованої трупарні, і мушу щиро признатися, як моторошно було бачити, що майже всі ті мерці не чоловічої, а жіночої статі. Тоді жінки ще не почали коротко підстригати волосся, як повелося в Європі й Америці протягом кількох пізніших років, отож чи не найдужче вражали,— мабуть, через свою цілковиту незвичність,— усі ті довгі коси на трупах; але ще разючіші були поодинокі трупи без кіс. Пригадую, як, повишукувавши, де тільки могли, цілі тіла, ми заходилися збирати шматки. Багато їх позастрягало в густій огорожі з колючого дроту, якою було обнесено територію заводу, і ми знімали з уцілілих її

частин ті розметані шматки людських тіл, що аж надто промовисто свідчили про величезну силу фугасних зарядів. Чимало шматків ми знайшли далеко в полі, куди вони залетіли по інерції від власної ваги.

Коли ми повернулися в Мілан, я та ще двоє чи троє з нас обговорювали цей випадок і, як пригадую, погодилися на тому, що надприродний характер катастрофи і те, що зовсім не було поранених, великою мірою послабили жах, який вона мала б викликати. Та й те, що ми взялися до діла майже одразу після вибуху і, отже, переносити й складати трупи було, наскільки це можливо, не так огидно, дуже відрізняло цю нашу роботу від тієї, до якої ми звикли на полі бою. Якоюсь винагородою за пов'язані з нею неприємні відчуття став для нас і втішний, хоча й курний, переїзд мальовничою Ломбардією, і, обмінюючись потім враженнями, всі говорили про одне: як добре, що ми приїхали на самий початок пожежі і встигли загасити її, поки вогонь не сягнув отих, судячи з вигляду, величезних запасів уцілілого спорядження. Одностайні ми були і в тому, що збирання шматків тіл — робота неординарна; а найбільш дивовижне в ній — що людське тіло розривається на частини не за анатомічним поділом, а скоріше так, як ото вибухає фугасний снаряд, розкидаючи навкруги осколки найхимернішої форми.

Щоб досягти точності у своїх спостереженнях, дослідник природи може встановити собі певні хронологічні межі, тож і я обмежуся напочатку періодом після австрійського наступу в Італії у червні 1918 року, як таким, що надає до спостереження найбільшу кількість мерців, оскільки спершу ми змушені були відійти, а потім відбили залишену територію і після бою зайняли ті самі позиції, що й раніш, тільки всіяні трупами. Поки мерці лежать не поховані, їхній зовнішній вигляд щодень змінюється. Так, у представників білої раси колір шкіри стає спершу жовтим, потім жовтаво-зеленим, потім чорним. Якщо трупи довго залишаються на пригріві, м'ясо набирає подібності до кам'яновугільної смоли, особливо в місцях переломів чи розривів, і на ньому виразно спостерігається властивий смолі райдужний полиск. Мертві тіла з кожним днем більшають обсягом, аж уніформа на них стає тісною, і часом так розпирають її, що, здається, матерія от-от трісне. Трапляється, що окремі частини тіла роздимаються до неймовірних розмірів, а обличчя робляться опуклі й тугі, мов повітряні кулі. Поряд з цим невпинним процесом розповніння, неабияк вражає і величезна кількість паперів, розкиданих навколо мерців. Остаточне положення трупів перед тим, як їх почнуть ховати, залежить від розміщення кишень на їхній уніформі. В австрійській армії кишені на штанях були ззаду, і відповідно до цього всі ті мерці невдовзі ле-

жали долілиць, з вивернутими задніми кишенями, і довкола них на траві валялись у безладді папери, що були в тих кишенях. Спекота, мухи, характерне положення трупів на траві й безліч розкиданих навколо паперів — ось ті враження, що залишаються в пам'яті. А от дух, що стоїть над полем бою гарячої днини, пригадати не можна. Можна пам'ятати, що був такий дух, але ніщо інше ніколи не здатне його відновити. Не те що дух казарми, який можна раптом відчути, їдучи в трамваї, а тоді скинути оком і побачити того, хто повернув тобі його відчуття. А той дух минає так само безслідно, як і колишнє кохання: пам'ятаєш, що було оте і те, але саме відчуття відновити не можна.

Цікаво, чи побачив би той невтомний мандрівник Мунго Парк, опинившись на полі бою в літню спеку, що-небудь таке, що повернуло б йому надію? Наприкінці червня і в липні серед пшениці квітли маки, на шовковицях буяло рясне листя, і видно було, як хвилі гарячого повітря здіймаються над стволами гармат там, де сонце падало на них крізь маскувальні заслони з гілля; земля по краях вирв, де вибухали снаряди з гірчичним газом, була ясно-жовта, і перший-ліпший зруйнований будинок вабив око більше, ніж ті, що їх ні разу не влучило; але навряд чи хто з мандрівників став би вдихати на повні груди те літнє повітря і, наслідуючи приклад Мунго Парка, впадати у роздуми про істот, створених за образом і подобою божою.

При спостереженнях над мерцями передусім виявлялося, що більш-менш тяжко поранені вмирали так само, як умирають тварини. Одні — швидко, від невеличкої ранки, що від неї, здавалося б, не сконав і кріль. Вони вмирали від тих незначних ран, як ото, буває, вмирають кролі — від трьох-чотирьох дрібок шроту, що начебто нездатні й шкіру пробити. Інші вмирали подібно до котів: з розбитим черепом і уламком заліза в мозку вони лежали по два дні,— достоту мов коти, що навіть з кулею в голові забиваються у вугільний засік і не хочуть конати, аж поки їм не відітнути голову. А може, вони й після того не конають,— недарма ж бо кажуть, що в котів по дев'ять життів,— цього я не знаю, а от люди здебільшого вмирають, як тварини, не як люди. На той час мені ще ні разу не траплялося бачити так званої природної смерті, отож я скидав усе на війну і так само, як невтомний мандрівник Мунго Парк, вірив, що є і щось інше, оте завжди далеке «щось інше»; та зрештою побачив і його.

Єдиним випадком природної смерті, який мені випало спостерігати, окрім смерті від утрати крові, що не дуже тяжка, була смерть від іспанки. При цій хворобі помирають від удушення, захлинаючись слизом, і кінець видно з того, що перед смертю людина знов обертається на немовля, хоча й з усією своєю

дорослою силою, і так само, як немовля пелюшки, заливає простирадла останнім буйним жовтим струменем, що розтікається й капотить уже й після того, як людина померла. А тепер я хотів би побачити смерть кого-небудь із наших самозваних «гуманістів» [1], бо такі невтомні мандрівники, як Мунго Парк чи я, ще живуть і, можливо, таки доживуть і до суто фізичної смерті членів цієї літературної секти, і їм випаде нагода побачити, з якою гідністю ті йтимуть із життя. Мої природознавчі міркування навели мене на думку, що хоча добропристойність — прекрасна річ, проте інтереси дальшого існування людства вимагають, щоб не всі були добропристойні, оскільки сама поза, призначена для продовження роду, не добропристойна, аж надто недобропристойна; і в мене виник ось який здогад: можливо, ті люди з'явилися на світ саме внаслідок якогось добропристойного злягання. Та незалежно від того, звідки вони беруть початок, я сподіваюся побачити кінець декого з них і наперед дивуюся, як хробаки вгризуть оту давно зав'ялену яловичину, бо ж брошурки їхні — то лиш прах, і весь їх запал в примітках.

Хоч, на наш погляд, у природничій розвідці про мерців цілком доречно розглядати згаданих самозваних гуманістів,— навіть якщо на той час, коли наша праця буде опублікована, прибране ними звання вже нікому ні про що не говоритиме,— проте це несправедливо щодо інших мерців, тих, що не стали ще замолоду мерцями з власного вибору, не видавали ніяких журналів, а здебільшого, напевне, ніколи їх і не читали: тих, що їх ви могли побачити гарячої днини з цілим кишлом білої черви там, де колись був рот. Та не завжди тих мерців пригрівало сонце, дуже часто йшов дощ і обмивав їх, якщо вони лежали просто неба, і розмочував над ними землю, якщо вони уже лежали в землі, а часом лив так довго, що земля перетворювалась на болото і мерців вимивало з ям, і тоді треба було ховати їх наново. Узимку в горах доводилось закопувати їх просто у сніг, а навесні, коли сніг розтавав, їх мусив ховати хтось інший. В горах у мерців були мальовничі кладовища,— війна в горах узагалі наймальовничіша з усіх воєн,— і на одному з тих кладовищ, у місцині, що зветься Покол, поховано генерала, якому снайпер прострелив голову. Ось де помиляються автори, котрі пишуть книжки під назвою «Генерали вмирають у ліжку», бо цей генерал умер в траншеї, викопаній у снігу, високо в горах; на голові у нього був альпійський капелюх з орлиним пером,

[1] Хай читач ласкаво пробачить нам цю згадку вже відмерлого явища. Посилання на нього, як і на будь-яке інше явище, зумовлене модою, хоч і вказує на конкретний час, проте збережене тут як таке, що становить певний історичний інтерес, до того ж вилучення його порушило б ритм розповіді. *(Прим. автора).*

посеред чола видніла дірка, в яку не проліз би й мізинець, а на потилиці зяяла така діра, що в ній умістився б і кулак, якби був невеликий і комусь захотілося б його туди засунути; і сніг довкола був геть залитий кров'ю. То був добрячий генерал, так само як і генерал фон Бер, що командував Баварським альпійським корпусом у битві під Капоретто й був убитий в штабній машині італійським ар'єргардом, коли в'їжджав в Удіне на чолі своїх загонів. Отже, якщо ми прагнемо бути хоч якоюсь мірою точними в цих речах, то всякі такі книжки слід називати «Генерали здебільшого вмирають у ліжку».

У горах часом ішов сніг і падав на мерців, що лежали біля перев'язного пункту на схилі, заслоненому горою від артилерійського обстрілу. Їх зносили у печеру, викопану в схилі ще перед тим, як замерзла земля. У тій-от печері й пролежав день, ніч і ще день один солдат, голова в якого була розбита так, як може бути розбитий квітковий вазон,— хоча її й тримали вкупі накладки та майстерно зроблена пов'язка, що вже просякла кров'ю і стужавіла,— а в мозку застряг сталевий осколок. Санітари просили лікаря піти поглянути на нього. Самі вони бачили його щоразу, як заходили туди, а коли й не дивилися на нього, то все одно чули, як він дихає. У лікаря очі були червоні від сльозоточивого газу, а повіки так набрякли, що ледве розтулялися. Він уже двічі оглядав того солдата: перший раз при денному світлі, другий — поночі, з кишеньковим ліхтариком. З цього у Гойї також міг би вийти непоганий офорт — я маю на думці огляд пораненого при світлі кишенькового ліхтаря. Подивившись на нього вдруге, лікар таки повірив, що санітари казали правду і солдат ще живий.

— То чого ви од мене хочете? — запитав він.

Вони нічого не хотіли. Та трохи згодом прийшли просити дозволу винести солдата з трупарні й покласти до тяжкопоранених.

— Ні, ні, ні! — відказав лікар, що мав силу роботи.— А що таке? Чи ви його боїтеся?

— Нам неприємно чути, як він там дихає серед мерців.

— То не слухайте. Якщо ви заберете його звідти, вам зараз же доведеться нести його назад.

— Ми згодні, капітане-докторе.

— Ні,— сказав лікар.— Ні. Ви що, не чули?

— Чом ви не дасте йому вбивчої дози морфію? — спитав офіцер-артилерист, що чекав, поки йому перев'яжуть поранену руку.

— Ви гадаєте, мені морфій ні на що більше не потрібен? А оперувати накажете так? Ви ж осьде маєте пістолета, то йдіть і застрельте його самі.

— В нього уже стріляли,— відказав офіцер.— Якби й в декого з вас, лікарів, постріляти, ви б заспівали іншої.

— Дуже дякую,— мовив лікар, вимахуючи пінцетом у повітрі.— Уклінно вам дякую. А мої очі? — Він показав на них пінцетом.— Як вам таке сподобалося б?

— Сльозоточивий газ. Ми вважаємо, що пощастило, коли тільки цим обійшлося.

— Бо тоді ви тікаєте з позицій,— сказав лікар.— Одразу ж біжите з тим газом сюди, щоб вас послали в тил. А то ще й натираєте очі цибулею.

— Ви з глузду з'їхали. Я пускаю повз вуха ваші образи. Ви божевільний.

Прийшли санітари.

— Капітане-докторе...— мовив один.

— Забирайтеся звідси! — звелів лікар.

Вони зникли.

— Я піду пристрелю того бідолаху,— сказав офіцер-артилерист.— У мене людяна душа. Я не можу допустити, щоб він так мучився.

— Пристрельте,— відказав лікар.— Ідіть і пристрельте. Візьміть на себе відповідальність. А я подам рапорт: пораненого застрелив такий-то лейтенант артилерії на пункті першої допомоги. Ідіть стріляйте. Ну ж бо!

— Ви нелюд.

— Мій обов'язок — допомагати пораненим, а не вбивати їх. Нехай це роблять панове артилеристи.

— То чого ж ви не допомагаєте йому?

— Я вже допоміг. Зробив усе, що тільки можна було зробити.

— Чом ви не звезете його вниз фунікулером?

— А хто ви такий, щоб допитувати мене? Чи ви мій начальник? Чи, може, командуєте цим пунктом? Зробіть ласку, відповідайте.

Лейтенант артилерії мовчав. У перев'язній їх було тільки два офіцери, решта всі солдати.

— Відповідайте,— наполягав лікар, тримаючи пінцетом голку.— Я чекаю вашої відповіді.

— Та розтуди тебе,— сказав артилерист.

— Он як,— мовив лікар.— Он як ви заговорили. Ну що ж, гаразд. Гаразд. Побачимо...

Лейтенант-артилерист підвівся й рушив до нього.

— Розтуди тебе й перетуди,— сказав він.— Розтуди матір твою. Розтуди сестру твою.

Лікар вихлюпнув йому в обличчя повне блюдечко йоду. Засліплений лейтенант метнувся до нього, навпомацки витягаючи пістолет. Лікар швидко забіг йому за спину, підставив ногу,

а коли той упав, кілька разів копнув його носаком і підняв пістолет руками в гумових рукавичках. Лейтенант сів на підлозі, тримаючись за очі здоровою рукою.

— Я уб'ю тебе! — мовив він.— Я уб'ю тебе, як тільки продеру очі.

— Тут я господар,— сказав лікар.— Ви зрозуміли, що тут я господар, і я вам усе прощаю. Вбити мене ви не можете, бо ваш пістолет у мене. Сержанте! Фельдшера!

— Фельдшер на фунікулері,— сказав сержант.

— Промийте цьому офіцерові очі спиртом з водою. В них попав йод. І принесіть мені тазик помити руки. Зараз я візьмуся до нього.

— Я не дам вам до себе доторкнутися.

— Тримайте його міцніше. Він трохи не при собі.

Зайшов один із санітарів.

— Капітане-докторе...

— Чого вам?

— Той солдат у трупарні...

— Геть звідси.

— Він помер, капітане-докторе. Я подумав, що ви будете раді про це дізнатися.

— От бачите, мій бідолашний лейтенанте? Ми сперечаємося з нічого. Іде війна, а ми ведемо нікчемні суперечки.

— Розтуди вас,— озвався артилерист. Він і досі не бачив.— Ви випекли мені очі.

— Це пусте,— сказав лікар.— Нічого з вашими очима не сталося. Пусте. Суперечка з нічого.

— Ой! Ой! Ой! — раптом закричав лейтенант.— Ви випекли мені очі! Я нічого не бачу!

— Тримайте його міцніше,— сказав лікар.— Йому дуже боляче. Тримайте якомога міцніше.

ВАЙОМІНЗЬКЕ ВИНО

Було пополудні, і у Вайомінгу пекло сонце; гори височіли ген оддалік, і видно було сніг на їхніх вершинах, але вони не давали затінку, і в долині жовтіли хліба, на дорозі стояла курява, збита колесами машин, і дерев'яні будиночки край міста смажились на гарячому осонні. Над задньою верандою будинку Фонтенів нависало гілля тінястого дерева, і я сидів там біля столика, і мадам Фонтен принесла з погреба холодного пива. Одна машина звернула з шосе на бічну дорогу й спинилася перед будинком. З машини вилізли двоє чоловіків і зайшли у хвіртку. Я сховав пляшки під стіл. Мадам Фонтен підвелася.

— А де Сем? — спитав один з чоловіків крізь сітчасті двері.

— Його нема. Він на роботі, в копальні.

— Пиво є?

— Ні. Пива вже нема. Ото остання пляшка. Все скінчилося.

— А він що п'є?

— То остання пляшка. Більше нема.

— Та ну ж бо, дайте нам пива. Ви ж мене знаєте.

— Нема пива. То остання пляшка. Скінчилося.

— Ходім, поїдемо десь далі, де можна купити ще й кращого пива,— мовив другий, і вони пішли до машини. Один з них злегка похитувався. Машина рвонулася з місця, круто повернула й поїхала геть.

— Поставте пиво на стіл,— сказала мадам Фонтен.— Чого це ви, боже мій, все гаразд. Що таке сталося? Не треба ховатись.

— Я не знав, що то за люди.

— Та п'яні,— сказала вона.— Оце й погано. Десь потім поїдуть, а скажуть, що купували тут. А може, й самі не пам'ятатимуть.— Вона говорила по-французькому, але тільки почасти, бо в її мові було багато англійських слів і суто англійських зворотів.

— А де Фонтен?

— *Il fait de la vendange.* Боже мій, *il est* схибнутий *pour le vin* [1].

— А ви любите пиво?

— *Oui, j'aime la bière* [2], а Фонтен, *il est* просто-таки схибнутий *pour le vin.*

---

[1] Він порається коло вина... Він (є)... на вині *(франц.).*

[2] Так, я люблю пиво *(франц.).*

Мадам Фонтен була огрядна літня жінка з приємним рум'яним обличчям і сивим волоссям. Вона відзначалася великою охайністю, і в домі у неї все аж блищало. Родом вона була з Ланса.

— Де ви обідали?

— У готелі.

— Харчуйтесь у нас. Недобре їсти по готелях та ресторанах. Харчуйтесь тут.

— Я не хочу завдавати вам клопоту. Та й годують у готелі непогано.

— Не знаю, в цьому готелі я ніколи не їла. Може, там і непогано годують. За все своє життя в Америці я тільки раз була у ресторані. І знаєте, що мені подали? Сиру свинину!

— Невже?

— Правду вам кажу. Та свинина була зовсім не просмажена! А мій син одружений з американкою, то він тепер не їсть нічого іншого, крім консервованих бобів.

— Давно він одружений?

— Та боже мій, я й не знаю. Його дружина важить двісті двадцять п'ять фунтів. Вона не працює і куховарити теж не хоче. Годує його консервованими бобами.

— А що ж вона робить?

— Весь час читає. Нічого знати не хоче, крім тих книжок. Цілий день не вилазить з ліжка і читає книжки. Уже й дітей більше мати не може, така гладенна стала. Місця не лишилося.

— Щось із нею негаразд?

— Та от весь час читає книжки. А він добрий хлопець, працьовитий. Раніше робив у копальні, а тепер на ранчо. Він ніколи не мав діла з худобою, але власник того ранчо сказав Фонтенові, що такого справного робітника в нього ще не було. А коли він повертається з роботи, вона його не годує.

— То чого він не розлучиться з нею?

— У нього нема грошей на розлучення. І потім, *il est* аж сам не свій з любові *pour elle* [1].

— Вона дуже гарна?

— Йому так *здається*. Коли він привів її, я думала, що помру з горя. Він такий добрий хлопець, і так тяжко працює, і ніколи ніде не вештається, не бешкетує. Аж раптом подався ото на нафторозробки й привіз додому цю індіанку. Вона вже тоді важила сто вісімдесят п'ять фунтів.

— Вона індіанка?

— Та індіанка ж, індіанка. Боже мій, тільки й чуєш від неї: «сучий син» та «бісова душа». І нічого не робить.

---

[1] До неї *(франц.)*.

— А де вона зараз?

— Дивиться картину.

— Яку картину?

— В кіно. *Кіно*картину. Тільки й знає читати книжки та ходити в кіно.

— У вас ще лишилося пиво?

— Боже мій, ну звісно. Аякже. Приїздіть до нас увечері.

— Гаразд. Що взяти з собою?

— Нічого не беріть. Анічогісінько. Може, Фонтен уже наточить свого вина.

Той вечір я провів у Фонтенів. Ми вечеряли в їдальні, і на столі була свіжа скатертина. Скуштували й молодого вина. Воно було дуже легке, прозоре й приємне і ще зберігало смак винограду. Крім мене, за столом сиділи мосьє і мадам Фонтени та їхній найменший син Андре.

— Що ви сьогодні робили? — спитав мене Фонтен. То був невеликий на зріст, сухорлявий старий чоловік, виснажений працею в копальнях, з обвислими сивими вусами й ясними очима, уродженець Сантра, що поблизу Сент-Етьєнна.

— Працював над книжкою.

— І гарні там у вас роблять книжки? — спитала мадам Фонтен.

— Мосьє каже про книжку, яку він сам пише. *Un roman* [1],— пояснив Фонтен.

— Тату, можна мені піти в кіно? — обізвався Андре.

— Авжеж,— сказав Фонтен.

Андре обернувся до мене.

— Як по-вашому, скільки мені років? Ви б повірили, що чотирнадцять? — Він був малий на зріст і кощавий, але обличчям виглядав на всі шістнадцять.

— Так. З вигляду тобі чотирнадцять.

— Коли я йду в кіно, я весь зіщулююсь, отак, щоб здаватися меншим.— Голос у нього був високий і ламкий.— Як дати їм чвертьдоларову монету, то так і буде, але й за п'ятнадцять центів мене пускають.

— То я й дам тобі сьогодні тільки п'ятнадцять центів,— сказав Фонтен.

— Ні. Дай, як завжди, чверть долара. Я розміняю по дорозі.

— І щоб одразу ж після кіно йшов додому,— звеліла мадам Фонтен.

— Гаразд, одразу прийду.

---

[1] Роман *(франц.)*.

Андре вийшов з їдальні. Надворі уже відчувалася вечірня прохолода. Він не зачинив за собою дверей, і в кімнату війнув свіжий вітерець.

— *Mangez!* [1] — сказала мадам Фонтен.— Ви ж нічого не їсте.

Я з'їв уже два шматки курчати із смаженою картоплею, три качани кукурудзи, кілька кришених огірків і дві порції салату.

— Мабуть, мосьє хоче кексу,— мовив Фонтен.

— А таки треба було купити для нього кексу,— сказала мадам Фонтен.— *Mangez du fromage. Mangez*, це вершковий. *Vous n'avez rien mangé* [2]. І як це я не догадалася купити кексу. Американці завжди їдять кекс.

— Та я вже й так наївся, що вже нікуди.

— *Mangez! Vous n'avez rien mangé.* Їжте все. Ми ніколи нічого не залишаємо на потім. Треба все з'їсти.

— Візьміть ще салату,— сказав Фонтен.

— І пива я ще принесу,— сказала мадам Фонтен.— Ви ж цілий день працюєте на тій своїй книжковій фабриці, то, певно, зголодніли.

— Вона не розуміє, що ви письменник,— мовив до мене Фонтен. Він був делікатний чоловік, хоча й уживав часом жаргонні слівця і досі пам'ятав пісеньки, що їх усі співали за часів його військової служби наприкінці минулого століття.— Мосьє сам пише книжки,— пояснив він дружині.

— Ви самі пишете книжки? — спитала мадам Фонтен.

— Часом пишу.

— Ой! — вигукнула вона.— Ой, то ви ще самі їх і пишете! Ну, коли так, вам треба більше їсти. *Mangez! Je vais chercher de la bière* [3].

Ми чули, як вона спускається східцями в погріб. Фонтен усміхнувся. Він був дуже поблажливий до людей, яким бракувало його досвіду і знання життя.

Коли Андре повернувся з кіно, ми троє ще сиділи в кухні й розмовляли про полювання.

— На День праці ми всі поїхали до Чистої річки,— сказала мадам Фонтен.— Боже мій, от якби й ви тоді з нами були! Ми поїхали туда вантажною машиною. *Tout le monde est allé* в одній машині. *Nous sommes partis* [4] в неділю. Машиною Чарлі.

— Ми там їли, пили вино й пиво, а один француз, що був з нами, привіз полинівки,— сказав Фонтен.— Француз із Каліфорнії!

---

[1] Їжте! *(Франц.)*

[2] Їжте сир. Їжте... Ви ж нічого не їсте *(франц.)*.

[3] Їжте! Я зараз принесу пива *(франц.)*.

[4] Усім гуртом поїхали... Ми виїхали... *(франц.)*.

— Боже мій, а потім *nous avons chanté* [1]. Якийсь тамтешній фермер прийшов глянути, що воно робиться, то ми і йому налили випити, і він трохи побув з нами. А то ще прийшли італійці і теж хотіли пристати до нас. Ми заспівали пісеньку про макаронників, та вони нічого не зрозуміли. Їм невтямки було, що ми їх не хочемо, але ми просто не стали звертати на них увагу, і вони пішли собі.

— А риби ви багато наловили?

— *Très peu* [2],— відповів Фонтен.— Ми пішли були ловити, але скоро повернулись і знову взялися співати. *Nous avonz chanté*, розумієте?

— А вночі,— сказала мадам Фонтен,— усі жінки полягали спати в машині. А чоловіки залишилися коло вогнища. Раптом серед ночі чую — Фонтен прийшов узяти ще вина, а я й кажу йому: «Боже мій, Фонтене, та залиш хоч трохи на завтра. А то завтра не буде чого випити і всім стане сумно».

— Та ми однаково все випили,— сказав Фонтен.— І на завтра нічого не лишилося.

— Що ж ви робили?

— Рибалили, вже по-справжньому.

— Та й доброї ж форелі наловили. Що правда, то правда. Одна в одну: по півфунта з унцією.

— Яка завбільшки?

— По півфунта з унцією. Саме смажити. Всі як одна.

— Ви любите Америку? — спитав мене Фонтен.

— Це моя рідна країна, ви ж розумієте. І я її люблю як рідну країну. Але їдять у нас не дуже добре. Колись їли добре. А тепер — ні.

— Таки ні,— докинула мадам Фонтен.— *On ne mange pas bien.*— Вона похитала головою.— А ще тут *il y a trop de Polacks* [3]. Коли я була маленька, мати часто казала мені: «Ти їси, як поляки». Я тоді ніяк не могла зрозуміти, що то за поляки, а от тепер, в Америці, зрозуміла. *Il y a trop de Polacks.* Боже мій, а які вони брудні, ті поляки!

— Зате тут чудові місця для полювання і риболовлі,— сказав я.

— *Oui. Ça, c'est le meilleur. La chasse et la pêche* [4],— погодився Фонтен.— У вас яка рушниця?

— Пневматична, дванадцятого калібру.

— То добра зброя,— схвально кивнув Фонтен.

---

[1] Ми співали *(франц.)*.
[2] Дуже мало *(франц.)*.
[3] Не їдять добре... Надто багато поляків *(франц.)*.
[4] Так. Це тут найкраще. Полювання і риболовля *(франц.)*.

— Я теж хочу на полювання,— мовив Андре своїм тонким, наче в малого хлопчика, голосом.

— Тобі не можна,— відказав Фонтен і знов обернувся до мене.— Ви знаєте, ці хлопчиська просто дикуни. Справжні дикуни. Вони ладні перестріляти один одного.

— А я ходитиму на полювання сам! — збуджено й пронизливо вигукнув Андре.

— Не можна,— сказала мадам Фонтен.— Ти ще малий.

— Я ходитиму сам! — не вгавав Андре.— Я хочу полювати на водяних пацюків.

— А що то за водяні пацюки? — спитав я.

— Хіба ви не знаєте? Не може бути. Їх ще звуть ондатрами.

Андре уже встиг дістати з шафи рушницю двадцять другого калібру і тепер тримав її в руках проти світла.

— Вони просто дикуни,— повторив Фонтен.— Дай їм волю, то перестріляють один одного.

— Я полюватиму сам! — зойкнув Андре. Тоді, все ще збуджений, прицілився з рушниці.— Я хочу стріляти водяних пацюків. Я знаю місця, де вони живуть.

— Дай мені рушницю,— сказав Фонтен. І знову пояснив мені: — Справжні дикуни. Їм аби тільки стріляти.

Андре міцніше стиснув рушницю.

— Я ж тільки подивитися взяв. Що, уже й цього не можна? Тільки подивитися.

— *Il est* просто схибнутий *pour la chasse*,— озвалася мадам Фонтен.— *Mais il est trop jeune* [1].

Андре поставив рушницю назад у шафу.

— Ось як ще трохи виросту, то стрілятиму і ондатр, і зайців,— сказав він.— Одного разу я ходив з татом, то він тільки поранив зайця, а я стрельнув і вбив його.

— То правда,— кивнув головою Фонтен.— Він убив того зайця сам.

— Але тато влучив перший,— додав Андре.— А я хочу ходити зовсім сам і стріляти сам. На той рік мені вже дозволять.

Він пішов у куток і сів читати книжку. Я вже погортав її, коли ми після вечері перейшли до кухні. То була бібліотечна книжка — «Френк на канонерському човні».

— Він любить книжки,— мовила мадам Фонтен.— Але це краще, ніж вештатися до ночі з якоюсь ватагою і красти.

— Книжки — діло добре,— докинув Фонтен.— Ось мосьє сам пише книжки.

---

[1] Він... на полюванні... Але він ще надто малий *(франц.)*.

— Це правда, авжеж. Але забагато книжок теж погано,— сказала мадам Фонтен.— *Ici*, в Америці, *c'est une maladie* [1], ті книжки. *C'est* так само, як і церкви. *Ici il y a trop* церков. У Франції, там тільки католики і протестанти, та й то протестантів зовсім мало. А тут стільки всяких церков, що й не злічити. Коли приїхали сюди, я не раз казала: «Боже мій, і що то все за церкви?»

— Що правда, то правда,— погодився Фонтен.— Церков тут багато.

— А оце недавно,— провадила мадам Фонтен,— у нас тут була одна дівчинка, француженка, приїздила в гості зі своєю матір'ю, Фонтеновою двоюрідною сестрою. То вона мені каже: *"En Amérique il ne faut pas être catholique* [2]. Недобре бути католиком. Американці католиків не люблять. Це для них як сухий закон». А я її питаю: «Ким же ти хочеш бути, га? Коли вже ти католичка, то треба нею і залишатися».— «Ні,— каже,— в Америці погано бути католиком». Та як на мене, то католик має залишатися католиком. *C'est* не діло — *de changer sa religion* [3]. Боже мій, аж ніяк не діло.

— Ви ходите до меси?

— Ні. В Америці не ходжу, хіба що коли-не-коли, дуже рідко. Але я залишаюся католичкою. *C'est* не діло — *de changer sa religion.*

— Кажуть, ніби Сміт теж католик,— мовив Фонтен.

— Кажуть, але ніхто цього не знає,— заперечила мадам Фонтен.— Навряд чи він католик. В Америці католиків мало.

— Ось ми католики,— озвався я.

— Так, але ви живете у Франції,— сказала мадам Фонтен.— *Je ne crois pas* [4], що Сміт католик. Хіба він жив колись у Франції?

— Поляки теж католики,— сказав Фонтен.

— Це правда,— погодилась мадам Фонтен.— Вони ходять до костьолу, зате потім, по дорозі додому, кидаються один на одного з ножами й цілу неділю тільки те й роблять, що ріжуться. Та вони не справжні католики. Вони польські католики.

— Усі католики однакові,— сказав Фонтен.— І ті, і ті католики.

— *Je ne crois pas*, що Сміт католик,— повторила мадам Фонтен.— *C'est* просто смішно, якщо він католик. Ні, *je ne crois pas.*

— Він справді католик,— сказав я.

---

[1] Тут... це просто хвороба *(франц.).*
[2] В Америці не треба бути католиком *(франц.).*
[3] Міняти свою релігію *(франц.).*
[4] Я не вірю *(франц.).*

— Сміт — і католик,— мовила мадам Фонтен, немовби міркуючи вголос.— От ніколи б не повірила. Боже мій, він — католик.

— Марі, принеси ще пива,— сказав Фонтен.— Мосьє хоче пити, і я теж.

— Так-так, зараз,— озвалася мадам Фонтен уже з-за дверей. Вона спускалася в погріб, і ми чули, як риплять східці. Андре сидів у кутку і читав. Ми з Фонтеном сиділи біля столу, і він налив у наші склянки пива з останньої пляшки, залишивши трохи на денці.

— Тут справді чудові місця *pour la chasse* [1],— сказав Фонтен.— Особливо я люблю стріляти качок.

— Та й у Франції є де добре пополювати,— мовив я.

— Ваша правда,— погодився Фонтен.— У нас там дичини вистачає.

Мадам Фонтен повернулась із погреба з пляшками в руках.

— Він — католик,— мовила вона.— Боже мій, Сміт — католик.

— Як ви гадаєте, він стане президентом? — спитав Фонтен.

— Ні,— відказав я.

Другого дня по обіді я поїхав до Фонтенів — тінястими вулицями міста, потім курним шосе, а там звернув на бічну дорогу і, зупинившись на узбіччі, залишив машину під огорожею. День знову випав гарячий. Мадам Фонтен вийшла із задніх дверей. Вона була вся наче Санта-Клаус, тільки жіночого роду,— чепурна, рожевощока, з білою головою, і йшла так само перевальцем.

— А, добридень,— мовила вона.— Боже ж ти мій, ну й пече! — І пішла назад у будинок принести пива.

Я сів на веранді й крізь сітчасті двері та листя дерева подивився на осоння і на гори ген удалині. Гори були темні, порізані глибокими борознами, а над ними здіймалися три шпилі і вкритий снігом льодовик, що виднів крізь гілля. Сніг видавався дуже білим, чистим і аж наче несправжнім. Мадам Фонтен вийшла на веранду й поставила на стіл пляшки.

— Що ви там бачите?

— Сніг.

— *C'est joli* [2], сніг.

— Випийте і ви скляночку.

— Гаразд.— Вона сіла на стілець поруч мене.— А той Сміт,— мовила вона,— якщо він стане президентом, то знову буде вільно з вином і пивом, як ви гадаєте?

---

[1] Для полювання *(франц.)*.

[2] Це гарно *(франц.)*.

— Авжеж,— відказав я.— Смітові можна вірити.

— А то ми й так уже сплатили сімсот п'ятдесят п'ять доларів штрафу, коли ото Фонтена заарештували. Нас двічі заарештовувала поліція, а один раз урядовці. Всі ті гроші, що ми призбирали, поки Фонтен працював у копальнях, а я наймалася прати, пішли на сплату. Геть усе віддали. А вони ще посадили Фонтена у в'язницю. *Il n'a jamais fait de mal à personne* [1].

— Він добрий чоловік,— мовив я.— Це просто неподобство.

— Ми ж недорого беремо. За вино — по долару за літр. Пиво — десять центів пляшка. І ніколи не продаєм пива, доки воно не вистигне. А багато хто як тільки зварить, так одразу й продає, а потім у людей голова болить. То що ж вони до нас мають? Посадили Фонтена у в'язницю та ще й сімсот п'ятдесять п'ять доларів узяли.

— Ганьба,— сказав я.— А де це Фонтен?

— Та все коло вина. Тепер треба пильнувати, щоб не прогавити часу,— всміхнулася мадам Фонтен. Вона вже не думала про ті гроші.— *Vous savez* [2], *il est* схибнутий *pour le vin.* Ото вчора увечері він приніс трохи додому того, що ви пили, і ще трішечки молодого. Зовсім молодого. Воно ще не достигло, але він покуштував, а вранці влив трохи собі до кави. До кави, *vous savez! Il est* просто схибнутий *poul le vin! Il est comme ça. Son pays est comme ça* [3]. Там, звідки я родом, на півночі, вина не п'ють. Усі п'ють тільки пиво. Ми жили поряд з великою броварнею. У дитинстві я дуже не любила запаху хмелю, коли його везли до броварні. І в полі теж не любила. Боже мій, ну просто терпіти не могла. А господар тієї броварні якось сказав мені й моїй сестрі: от ви, мовляв, приходьте до броварні та покуштуйте пива, тоді й запах хмелю полюбите. І правду сказав. Ми таки полюбили той запах. Він дав нам попити пива, і після того ми вже не кривилися від запаху хмелю. А от Фонтен, *il est* схибнутий *pour le vin.* Одного разу він уполював зайця і загадав мені приготувати його під винним соусом. Це такий чорний соус до зайця, з вина, масла, грибів, цибулі і всякого там ще. Боже мій, зробила я той соус, а Фонтен з'їв його весь та й каже: «Соус смачніший за самого зайця». У його краях саме так і їдять. Там багато дичини й багато вина. А я люблю картоплю, ковбасу і пиво. *C'est bon, la bière. C'est très bon pour la santé* [4].

— Пиво добра річ,— погодився я.— І пиво, і вино теж.

---

[1] Він ніколи не зробив нікому зла *(франц.).*

[2] Ви знаєте *(франц.).*

[3] Отакий він є. Такий його рідний край *(франц.).*

[4] Добра річ пиво. Дуже добра для здоров'я *(франц.).*

— Ви як Фонтен. Але тут у нас таке було, чого я ще зроду не бачила. Та, певно, й ви такого не бачили. Приїхали якісь американці й почали наливати в пиво віскі.

— Не може бути,— сказав я.

— Так. Боже мій, правду кажу. А одна жінка виблювала просто на стіл!

— Та що ви?

— Правда, правда. Наблювала на стіл. І потім ще собі на ноги. А тоді вони повернулись і кажуть, що наступної суботи хочуть ще приїхати до нас погуляти, то я сказала: ні-ні, боже мій, ні! І коли вони приїхали, замкнула двері на ключ.

— Люди бридкі, коли п'яні.

— Зимової пори, коли хлопці збираються на танці, вони під'їжджають машинами, чекають надворі й кажуть Фонтенові: «Гей, Семе, продай нам пляшку вина»,— або ж купують пиво, а тоді витягають з кишені пляшку самогону, наливають у пиво і п'ють. Боже мій, ніколи ще в житті своєму такого не бачила. Наливати в пиво горілку! Ні, помилуй боже, *цього* я не розумію!

— Вони самі хочуть, щоб їх занудило, бо тоді тільки й знають, що п'яні.

— А іншим разом приїхав до мене один хлопець, що частенько тут буває, і попросив приготувати добру вечерю й вина: вони, мовляв, привезуть з собою дівчат, вип'ють пляшку чи дві, а тоді поїдуть на танці. Гаразд, кажу. Приготувала я вечерю, і вони приїхали, уже добре напідпитку. А тоді почали лити віскі у вино. Боже мій, правду вам кажу. Я до Фонтена: «Їм же стане погано!» А він мені: «Та певно ж». Потім тих дівчат занудило, а такі гарненькі були дівчата, дуже милі. І вони теж блювали просто на стіл. Фонтен хотів був узяти їх попід руки та провести до вбиральні, де їм було б зручніше, але один із хлопців сказав: нехай собі, добре буде й за столом.

Тим часом прийшов Фонтен і стояв слухав.

— То коли вони приїхали знову, я замкнула двері й не пустила їх. «Ні,— кажу.— Хоч півтораста доларів давайте — ні». Боже мій, нізащо.

— Для людей, які отаке витворяють, є одне добре французьке слово,— озвався Фонтен. Він стояв, зморений спекою і ніби ще дужче постарілий.

— Яке?

— *Cochons* [1],— сказав він делікатно, повагавшись якусь мить перед тим, як вимовити таке різке слово.— Вони й були як свині. Це дуже грубе слово,— ніби вибачаючись, додав він,— але ж блювати на стіл...— Він скрушно похитав головою.

---

[1] Свині *(франц.)*.

— *Cochons*,— погодився я.— Вони таки справжні свині. *Salauds* [1].

Брутальність цих слів була не до душі Фонтенові, і він радо перевів розмову на інше.

— Але приїздять до нас і дуже милі люди, дуже виховані. От хоч би офіцери з форту. Напрочуд приємні люди. Хлопці що треба. Всі, хто колись побував у Франції, залюбки приїздять до нас випити вина. І таки справді люблять вино.

— А то був там ще один,— сказала мадам Фонтен,— що його дружина нікуди самого не пускала. То він, було, скаже їй, що дуже втомився, і лягає спати, а коли вона піде в кіно, він давай ходу сюди, часом просто в піжамі, тільки на плечі щось накине. «Марі,— каже,— бога ради, дайте пива». Отак сяде в піжамі і п'є пиво, а потім назад у форт — і в ліжко, поки дружина ще з кіно не прийшла.

— То дивак,— мовив Фонтен— але теж дуже милий. Приємний хлопець.

— Та боже ж мій, ще й який милий,— підхопила мадам Фонтен.— Дружина прийде з кіно — а він уже в ліжку.

— Завтра мені треба виїхати,— сказав я.— До індіанської резервації. Ми їдемо туди на відкриття сезону, полювати лугових тетеруків.

— Он як? Але перед тим, як поїдете зовсім, ще заїдьте до нас. Заїдете?

— Неодмінно.

— На той час і вино достигне,— сказав Фонтен.— Розіп'ємо пляшку разом.

— Три пляшки,— докинула мадам Фонтен.

— Приїду,— пообіцяв я.

— Ми чекатимем,— мовив Фонтен.

— На добраніч,— сказав я.

З полювання ми повернулися невдовзі після полудня. Від п'ятої години ранку ми були на ногах. Першого дня нам полювалося добре, а того ранку не трапилось жодного тетерука. Їхати у відкритій машині було дуже жарко, і ми спинилися пополуднувати під деревом край дороги. Сонце стояло високо, і затінок був зовсім малий. Ми поїли бутербродів та сухого печива з бутербродною начинкою, і нам дошкуляла спрага і втома, отож ми дуже зраділи, коли врешті виїхали на шосе, що вело до міста. По дорозі ми натрапили на скупчення лугових собачок і, зупинившись, почали стріляти в них з пістолета. Двох

[1] Паскуди *(франц.)*.

собачок ми поцілили, та потім облишили стріляти, бо кулі, що не влучали в ціль, ударялися в каміння та грудддя і рикошетом відлітали у поле, а за тим полем видно було дерева понад річкою та якийсь будинок, і ми не хотіли вскочити в халепу через сліпі кулі, що летіли в напрямі того будинку. Отож ми поїхали далі й нарешті опинилися на пагорбі, схилом якого дорога збігала до околиці міста. Ген за рівниною видніли гори. Того дня вони були голубі, і сніг на високих верховинах блищав, як скло. Літо кінчалося, але свіжий сніг ще не припорошив верховин, і там лежав тільки підталий на сонці старий сніг з льодом, що яскраво сяяв удалині.

Нам хотілося затінку й чогось прохолодного. Ми попеклися на сонці, губи в нас пошерхли від спеки та солонцевого пилу. Отож ми звернули на бічну дорогу, спинилися біля будинку Фонтенів і зайшли. У їдальні стояла приємна прохолода. Мадам Фонтен була вдома сама.

— Тільки дві пляшки пива,— сказала вона.— Усе скінчилося. А нове ще не вистигло.

Я поділився з нею дичиною.

— Оце добре,— зраділа вона.— Дякую. Що добре, то добре.— І вийшла, щоб покласти птицю на холод.

Ми допили пиво, і я встав.

— Нам треба їхати.

— Ви приїдете сьогодні ввечері, правда ж? Фонтен принесе вина.

— Ми приїдемо попрощатися.

— Ви уже від'їжджаєте?

— Так. Завтра вранці маємо вирушити.

— Який жаль, що ви їдете. То неодмінно приїздіть увечері. Фонтен приготує вина. Ми влаштуємо вам проводи.

— Приїдемо попрощатися.

Але того дня ще треба було послати телеграми, привести до ладу машину,— одну камеру продірявило гострим камінцем, і вона потребувала вулканізації,— і, лишившись без машини, я пішки подався до міста у всіляких справах, що їх належало залагодити перед від'їздом. До вечора я так натомився, що де там було кудись їхати. Та й не хотілося нам балачок чужою мовою. Хотілося тільки одного: скоріш лягти спати.

Уже лежачи в ліжку, перед тим як заснути,— довкола купчилися речі того нашого літа, наготовлені до пакування, а крізь розчинені вікна долинав прохолодний вітрець з гір,— я подумав, як недобре ми вчинили, що не поїхали до Фонтенів, але одразу ж і заснув. Другого дня ми з ранку до обіду пакувалися й завершували всі свої літні справи. Потім пообідали й десь на другу готові були вирушити.

— Треба заїхати до Фонтенів попрощатися.

— Атож, треба.

— Мабуть, вони чекали нас учора.

— Як по правді, то ми могли поїхати.

— Шкода, що не поїхали.

Ми попрощалися з портьє в готелі, і з Ларрі, і з іншими знайомими в місті, а тоді поїхали до Фонтенів. Обоє — і мосьє, і мадам — були вдома. Вони радо зустріли нас. Фонтен мав постарілий і втомлений вигляд.

— Ми сподівалися, що ви приїдете вчора,— сказала мадам Фонтен.— Фонтен приготував три пляшки вина. А коли ви не приїхали, випив усе сам.

— Ми тільки на хвилину,— пояснив я.— Заїхали попрощатися. Ми хотіли приїхати вчора. Так і думали, що приїдемо, але надто стомилися після полювання.

— Принеси вина,— мовив Фонтен до дружини.

— Нема вина. Ти ж усе випив.

Фонтен засмутився.

— То я піду наточу,— сказав він.— Тут недалеко, за кілька хвилин обернуся. А те я вчора випив. Ми приготували його для вас.

— Я знала, що ви стомилися. Ще й казала йому: «Боже мій, куди ж вони поїдуть такі стомлені»,— мовила мадам Фонтен.— Іди, Фонтене, принеси ще вина.

— Я підвезу вас машиною,— сказав я.

— Оце добре,— зрадів Фонтен.— Так буде швидше.

Ми виїхали на шосе і десь за милю звернули на путівець.

— Вам сподобається це вино,— сказав Фонтен.— Добре вино вийшло. Візьмете з собою до вечері.

Ми зупинилися перед рубленим будинком. Фонтен постукав у двері. Ніхто не озивався. Ми пішли до задніх дверей. Вони теж були замкнені. Біля дверей валялися порожні бляшанки. Ми зазирнули у вікно. Ніде нікого. В кухні було брудно й незатишно, але всі двері й вікна міцно зачинено.

— От бісова жінка. Де ж це вона поділася? — мовив Фонтен. У голосі його бринів розпач.— Ага, я знаю, де взяти ключ,— раптом сказав він.— Ви почекайте тут.

Я спостерігав, як він пройшов дорогою до сусіднього будинку, постукав у двері, поговорив із жінкою, що вийшла на поріг, і нарешті повернувся. В руці у нього був ключ. Ми спробували відімкнути чільні двері, потім задні, але ключ не брав.

— Бісова жінка,— мовив Фонтен.— Десь її понесло.

Зазирнувши ще раз у вікно, я побачив, де він зберігав свій запас вина. Біля самого вікна відчувався дух, що стояв у домі. Він був солодкавий і нудотний, як ото в індіанській хатині.

Раптом Фонтен схопив якусь дошку і заходився копати нею землю під задніми дверима.

— Я таки добудуся туди, бісова жінко,— сказав він.— Таки добудуся.

На задвірку сусіднього будинку якийсь чоловік морочився з переднім колесом старого «форда».

— Не треба цього робити,— сказав я.— Отой чоловік побачить. Він уже дивиться сюди.

Фонтен випростався.

— Ану спробуймо ще раз ключем,— мовив він.

Ми пробували і так, і так, але нічого не виходило. Ключ подавався лише на пів-оберта в кожний бік.

— Ми туди не нопадемо,— сказав я.— Їдьмо краще назад.

— Я підкопаюся під задні двері,— запропонував Фонтен.

— Ні, не треба ризикувати.

— І все-таки спробую.

— Ні,— сказав я.— Побачить той чоловік. Тоді у вас заберуть вино.

Ми вийшли до машини й поїхали назад до Фонтенів, спинившись по дорозі віддати ключ. Фонтен не озивався до мене, тільки лаявся по-англійському. Він був розгублений і прибитий. Ми зайшли в дім.

— От бісова жінка! — сказав він.— Ми не змогли доступитися до вина. До мого власного вина, яке я сам зробив!

З обличчя мадам Фонтен миттю збігла радісна усмішка. Фонтен сів у кутку й підпер голову руками.

— Нам треба їхати,— мовив я.— Ну, нема вина, то й нема. Вип'єте за нас, коли ми поїдемо.

— А де ж поділася та навіжена? — спитала мадам Фонтен.

— Не знаю,— відповів Фонтен.— Не знаю я, де її понесло. А ви поїдете без вина.

— Нічого страшного,— сказав я.

— Ой як недобре,— мовила мадам Фонтен і похитала головою.

— Ми вже поїдемо,— сказав я.— До побачення і всього вам найкращого. Дякуємо за гостинність.

Фонтен похитав головою. Він почував себе винним. Мадам Фонтен була засмучена.

— Не завдавайте собі жалю через те вино,— сказав я.

— Він так хотів, щоб ви покуштували його вина,— озвалася мадам Фонтен.— Ви приїдете на те літо?

— Ні. Можливо, через літо.

— От бачиш? — мовив до неї Фонтен.

— До побачення,— сказав я.— Не думайте більше про цю історію. Випийте тут без нас за наше здоров'я.

Фонтен похитав головою. Навіть не усміхнувся. Він знав, коли все пішло прахом.

— От бісова жінка,— пробурмотів він сам до себе.

— А вчора ввечері у нього було три пляшки,— сказала мадам Фонтен, щоб утішити його.

Та він тільки похитав головою.

— До побачення,— мовив він.

На очах мадам Фонтен блищали сльози.

— До побачення,— сказала вона. Їй було страшенно жаль Фонтена.

— До побачення,— відказали ми. У всіх було дуже кепсько на душі.

Вони залишилися на веранді, а ми сіли в машину, і я ввімкнув мотор. Ми помахали їм руками. Вони сумно стояли поряд у дверях. Фонтен здавався дуже старим, мадам Фонтен була засмучена. Вона помахала нам, а Фонтен повернувся й пішов у дім. Ми виїхали на шосе.

— Вони так побиваються. Фонтен просто сам не свій.

— Треба було поїхати до них учора.

— Еге ж, треба було.

Ми перетнули місто і виїхали на бетоновану дорогу. По обидва боки розлягалася стерня, а ген праворуч височіли гори. Здавалося, ніби ми в Іспанії, але то був Вайомінг.

— Я бажаю їм усілякого добра.

— Не буде їм добра,— сказав я,— і Сміт не буде президентом.

Бетонована дорога скінчилася. Далі пішов гравійний путівець, потім рівнина залишилась позаду, і ми почали підніматися звивистою дорогою між двома узгір'ями. Земля на узгір'ях була червоняста, вкрита сизими острівцями шавлії, і, коли дорога піднялася ще вище, ми знову побачили за пагорбами та рівниною ті гори. Тепер вони були далі, і краєвид ще більше скидався на Іспанію. Дорога круто повернула й знову пішла нагору, і ми побачили попереду куріпок, що купалися в дорожній пилюці. Коли ми під'їхали ближче, вони знялися в повітря, часто лопотячи крильми, потім скісно ковзнули вбік і посідали на схилі нижче від дороги.

— Які вони великі й гарні. Куди більші за європейських.

— В Америці чудові місця *pour la chasse*, як каже Фонтен.

— А коли *la chasse* переведеться?

— На той час вони вже не житимуть.

— Хлопець житиме.

— Ніхто не знає цього напевне,— сказав я.

— Треба було поїхати до них учора.

— Еге ж,— сказав я.— Таки треба було поїхати.

КАРТЯР, ЧЕРНИЦЯ І РАДІО

Їх привезли десь близько півночі, і потім цілу ніч в усіх палатах вздовж коридора було чути, як кричить росіянин.

— Куди його влучило? — спитав містер Фрейзер нічну доглядальницю.

— Здається, в стегно.

— А що з другим?

— Ой, він, мабуть, не виживе.

— А його куди влучило?

— В живіт, двічі. Знайшли тільки одну кулю.

Обидва вони працювали на буряках, один був мексіканець, другий — росіянин; вони пили собі каву в нічному ресторанчику, коли хтось зайшов знадвору і став стріляти в мексіканця. Росіянин заліз під стіл, і там його зрештою влучила сліпа куля, пущена в мексіканця, коли той уже лежав на підлозі з двома кулями в животі. Так про це написали в газеті.

Мексіканець сказав поліції, що сном-духом не відає, хто в нього стріляв. То, мовляв, просто випадково.

— Випадково вистрелив у вас вісім разів і двічі влучив?

— *Si, señor* [1],— відказав мексіканець, якого звали Каетано Руїс.— Він узагалі випадково в мене влучив, той *cabrón* [2],— пояснив він перекладачеві.

— Що він каже? — спитав сержант кримінальної поліції, подивившись на перекладача з другого боку ліжка.

— Каже, то був нещасливий випадок.

— Скажіть йому, хай краще признається, бо однаково скоро помре,— звелів сержант.

— Дзуськи! — мовив Каетано.— Але скажіть йому, що я дуже погано себе почуваю і волів би менше говорити.

— Він каже, що це правда,— сказав перекладач сержантові. Тоді додав півголосом: — Він не знає, хто в нього стріляв. Стріляли ззаду.

— Атож,— мовив сержант.— Але чому тоді обидві кулі влучили в живіт?

— Може, він якраз обернувся,— сказав перекладач.

— Слухайте, ви,— сказав сержант, водячи пальцем перед самим носом Каетано, жовтим, наче віск, що гостро випинався

[1] Так, пане *(ісп.)*.

[2] Козел, бовдур *(ісп.)*.

на помертвілому обличчі, де живі були тільки очі, пильні, мов у яструба.— Мені начхати, хто у вас стріляв, але я повинен з'ясувати справу. Ви що, не хочете, щоб того типа покарали?.. Перекажіть йому,— звелів він перекладачеві.

— Він хоче, щоб ви сказали, хто у вас стріляв.

— *Mandarlo al carajo* [1],— мовив Каетано, що знемагав від утоми.

— Він каже, що не бачив того чоловіка,— пояснив перекладач.— Кажу ж вам, у нього стріляли ззаду.

— Спитайте його, хто поранив росіянина.

— Бідолашний росіянин,— сказав Каетано.— Він одразу беркиць додолу й затулив голову руками. А коли в нього стрельнули, почав кричати і оце досі кричить. Бідолашний росіянин...

— Він каже, що не знає. Може, це той самий чоловік, що стріляв і в нього.

— Слухайте,— сказав сержант.— Тут вам не Чікаго. А ви не гангстер. Зовсім ні до чого вдавати з себе кіногероя. Даремно ви не хочете сказати, хто у вас стріляв. На вашому місці кожен сказав би. Нічого поганого в цьому нема. От ви не скажете, хто це такий, а він візьме та й застрелить ще когось. Якусь жінку чи дитину. Не можна, щоб він отак розгулював на волі... Перекажіть йому ви,— звернувся він до містера Фрейзера.— Я не вірю цьому бісовому перекладачеві.

— Я цілком надійний, будьте певні,— сказав перекладач.

Каетано подивився на містера Фрейзера.

— Слухайте, *amigo* [2],— заговорив містер Фрейзер.— Сержант каже, що ми тут не в Чікаго, а в Гейлі, у штаті Монтана. Ви не бандит, і це вам не кіно.

— *Ya lo creo*,— тихо промовив Каетано.— Я йому вірю.

— Це зовсім не ганьба — виказати свого напасника. Тут усі так роблять, каже він. Він питає: що буде, коли той чоловік, що стріляв у вас, застрелить жінку чи дитину?

— Я не жонатий.

— Він каже — будь-яку жінку, будь-яку дитину.

— Той тип не божевільний,— заперечив Каетано.

— Він каже, що ви повинні викрити його,— закінчив містер Фрейзер.

— Дякую,— сказав Каетано.— Перекладач з вас чудовий. Я й сам можу говорити по-англійському, але кепсько. А розумію все добре. Як це ви зламали ногу?

— Упав з коня.

— Не пощастило вам. Співчуваю. Дуже болить?

---

[1] Груба іспанська лайка.

[2] Друже *(ісп.)*.

— Тепер уже ні. Спершу боліло.

— Слухайте, *amigo*,— почав Каетано.— Я зовсім охляв. Ви вже мені даруйте. Та й болить мені сильно, таки добряче болить. Може, я й помру. Зробіть мені ласку, заберіть звідси цього поліцая, бо я страх як утомився.— Він ворухнувся, немов хотів повернутись на бік, і далі лежав тихо.

— Я переклав йому все дослівно, як ви сказали, і він попросив переповісти вам, що справді не знає, хто в нього стріляв, і що він дуже ослаб, то, може б, ви допитали його потім,— сказав містер Фрейзер.

— А потім він візьме та помре.

— Цілком можливо.

— От через те я й хочу допитати його тепер.

— Я ж кажу: хтось стріляв йому в спину,— озвався перекладач.

— Ой дайте спокій,— сказав сержант кримінальної поліції і сховав у кишеню записник.

У коридорі сержант з перекладачем спинилися біля крісла на колесах, в якому сидів містер Фрейзер.

— Ви, мабуть, теж вважаєте, що йому стріляли в спину?

— Так,— відказав містер Фрейзер.— Йому стріляли в спину. А чого ви питаєте?

— Не гнівайтеся,— сказав сержант.— Добре, якби я міг говорити по-іспанському.

— То чого ж не навчитесь?

— Не треба гніватись. Я не маю ніякої охоти допитувати того іспанця. От якби я знав його мову — тоді інша річ.

— Вам не треба знати мову,— сказав перекладач.— Ви можете цілком звіритись на мене.

— Ой дайте спокій...— сказав сержант.— Ну що ж, бувайте. Колись навідаю вас іще.

— Дякую. Я весь час тут.

— Сподіваюся, вам уже не так погано. Ото не пощастило. Страшенно не пощастило.

— Тепер уже легше, коли почало зростатися.

— Так, але вам ще довго лежати. Дуже довго.

— Будьте обережний, щоб ніхто не стрельнув вам у спину.

— Авжеж,— сказав сержант.— Авжеж. Ну, я радий, що ви більше не гнівається.

— До побачення,— сказав містер Фрейзер.

Після того містер Фрейзер довго не бачив Каетано, але сестра Сесілія щоранку приносила звістку про нього. Він такий терплячий, казала вона, ніколи не ремствує, хоч як йому зараз погано. У нього перитоніт, і всі думають, що він не виживе. Сердешний

Каетано, казала вона, в нього такі гарні руки й таке приємне обличчя. І він ніколи не ремствує. А дух від нього тепер — ну просто жахливий. Він сам часто показує пальцем собі на ніс, усміхається й хитає головою, казала вона. Той дух страшенно йому дошкуляє. Йому аж самому ніяково, казала сестра Сесілія. Їй-право, він такий приємний пацієнт. Завжди усміхається. Він не схотів сповідатись, але пообіцяв, що молитиметься, і за весь цей час, відколи його привезли, ніхто з мексіканців не прийшов його провідати. Росіянин — той на кінець тижня уже вийде з лікарні. От за росіянина вона зовсім не вболіває, казала сестра Сесілія. Хоч він, бідолаха, теж мучився. Куля була замащена й брудна, і рана почала наривати, але він так кричав... До того ж їй подобаються нечестивці. А той Каетано, він таки нечестивець. Напевно, що нечестивець, та ще й неабиякий: такий уже він делікатний, такий тендітний, а руки його ніколи не знали роботи. І зовсім він не працює на буряках. Вона певна, що ні. Руки в нього гладенькі, без жодної мозолі. Вона таки певна, що він якийсь нечестивець. Ось вона зараз піде вниз, помолиться за нього. Сердешний Каетано, як він мучиться, та хоч би тобі словечко зронив. І чого це в нього стріляли? Ох, бідолаха він сердешний, той Каетано! Ось вона вже йде вниз і помолиться за нього...

І вона пішла вниз, і помолилася за нього.

У тій лікарні радіо було добре чути, тільки коли наставав вечір. Казали — чи то через великі поклади руди в окрузі, чи то від якогось впливу навколишніх гір, та хоч там як, а чути було зовсім погано, аж поки надворі западала темрява; зате цілу ніч звук був чудовий і, коли кінчала роботу одна станція, можна було посунутись далі на схід і піймати іншу. Останній припиняв передачі Сіетл, у штаті Вашінгтон, і, коли о четвертій ранку він замовкав, у лікарні завдяки різниці в часі була вже п'ята, а о шостій починалася ранкова музична програма з Міннеаполіса. Її також було чути через різницю в часі, і містер Фрейзер любив думати про тих музикантів, що приходили рано-вранці до студії, і уявляти собі, як вони ще вдосвіта виходять з трамвая, несучи свої інструменти. А може, все було й не так: може, вони залишали інструменти там, де грали; проте він завжди уявляв їх з інструментами. Він ніколи не був у Міннеаполісі й не сподівався колись туди потрапити, але виразно уявляв собі, як там усе виглядає в ту вранішню годину.

З вікна палати було видно поле, де з-під снігу стирчали сухі бур'яни, та голий глинястий узгірок. Одного ранку лікар хотів показати містерові Фрейзеру двох фазанів, що походжали по снігу, і, коли він присував ліжко до вікна, із залізного узголів'я впала нічна лампа й влучила містера Фрейзера по голові. Тепер

у цьому нема нічого смішного, але тоді було смішно. Всі дивились у вікно, і лікар — то був дуже тямущий, поважний лікар,— показуючи на фазанів, посував ліжко до вікна, і тут, наче в якійсь комічній сценці, містера Фрейзера торохнуло обважненою свинцем підставкою лампи прямісінько в тім'я. Ця пригода аж ніяк не в'язалася з лікуванням, та й загалом з лікарняною обстановкою і здалася всім страшенно смішною, мов дотепний жарт щодо містера Фрейзера та лікаря. У лікарні все набагато простіше, навіть жарти.

З другого вікна, коли повернути ліжко, було видно містечко, над яким висіла хмарка диму, та Доусонові пагорби, що тепер, укриті снігом, скидалися на справжні гори. Ото й усе, що він бачив, відтоді як лікар сказав, що їздити в кріслі на колесах йому ще зарано. Та воно й краще лежати в ліжку, коли ти вже в лікарні: два краєвиди, які неквапливо спостерігаєш із кімнати з регульованою температурою, куди приємніші від будь-яких інших, що на них трапляється глянути мимохідь із жарко натоплених порожніх палат, які чекають на нових хворих або щойно звільнились і куди тебе завозять на коротку часинку. Коли довго лежиш в одній кімнаті, краєвид, хоч би який він був, набирає особливої привабності, стає для тебе надто важливим, і ти вже не схочеш його міняти, навіть і дивитись на нього з іншої перспективи. Ото так і з радіо: є речі, що припадають тобі до душі і ти залюбки ними тішишся, а нових і слухати не хочеш. Найкращі мелодії, що їх передавали тієї зими, були «Проста пісенька», «Дівчина-соловейко» та «Маленькі небилиці». Жодну іншу мелодію містер Фрейзер не слухав з такою приємністю. Непогана була ще «Школярка Бетті», але містера Фрейзера невідчепно діймали інші, перекручені слова, щораз непристойніші, якими й поділитися там не було з ким, тож урешті він облишав цю пісню й повертався до футболу.

Десь близько дев'ятої години ранку в лікарні вмикали рентгенівський апарат, і тоді радіоприймач, що на той час брав тільки Гейлі, зовсім виходив з ладу. Багато жителів Гейлі, що мали приймачі, нарікали на той лікарняний рентгенапарат, бо він забивав ранкові передачі, але їх нарікання так ні до чого й не призвели, хоч багато хто вважав, що лікарня чинить негоже, користуючись апаратом саме в ті години, коли люди хочуть слухати радіо.

Десь під той час, коли треба було вимикати приймач, до палати зайшла сестра Сесілія.

— Ну, як там Каетано, сестро Сесіліє? — спитав містер Фрейзер.

— Ой, йому зовсім погано.

— Він непритомний?

— Ні, але, мабуть, скоро помре.

— А як ви себе почуваєте?

— Я так тривожуся за нього... І ви знаєте, жодна жива душа так і не прийшла його провідати. Нехай собі конає, мов собака,— тим мексіканцям хоч би що. Жахливі вони люди.

— Прийдете сьогодні надвечір слухати футбол?

— Ой ні,— відказала вона.— Я надто хвилююся. Краще я молитимусь у каплиці.

— Напевне, й чути буде добре,— сказав містер Фрейзер.— Вони грають на західному узбережжі, отже, на той час у нас буде досить пізня година, щоб послухати без перешкод.

— Ой ні, я не можу. Отой бейсбольний чемпіонат мало не вкоротив мені віку. Коли бив «Атлетік», я просто вголос молилася: «О боже, проясни йому очі! О боже, нехай він влучить! О боже, нехай заб'є!» А потім, коли грали третій раз — ви пам'ятаєте? — була вже зовсім сама не своя. «О боже, ну зроби так, щоб він поцілив! О боже, аби тільки він забив!» А коли мав бити «Кардинал», то був просто жах. «О боже, нехай їм в очах потемніє! О боже, відверни їхні удари! О боже, нехай вони не влучать!» А сьогодні буде ще гірше. Грає ж «Нотр-Дам». Цебто «Богородиця». Ні, краще я буду в каплиці. Молитимусь за богородицю. Вони ж гратимуть на її честь. Ви б написали колись що-небудь на честь богородиці, містере Фрейзер. Ви ж можете. Напевне можете...

— Я не знаю про неї нічого такого, що міг би написати. Мабуть, усе вже написано,— сказав містер Фрейзер.— Та й не сподобається вам, як я пишу. І її теж воно навряд чи потішить.

— Колись ви про неї напишете,— сказала сестра Сесілія.— Я певна, що напишете. Ви неодмінно повинні написати про богородицю.

— А ви все-таки приходьте послухати матч.

— Ні, це понад мої сили. Я буду в каплиці, допомагатиму їм як зможу.

Надвечір, коли від початку гри минуло заледве п'ять хвилин, до палати зайшла послушниця.

— Сестра Сесілія питає, як іде гра.

— Скажіть їй, що наші вже попереду.

За якийсь час послушниця з'явилася знову.

— Скажіть, що наші дають їм доброго чосу,— повідомив містер Фрейзер.

Незабаром він подзвонив черговій доглядальниці.

— Зробіть ласку, спустіться до каплиці або пошліть кого-небудь до сестри Сесілії, нехай скажуть їй, що «Нотр-Дам»

виграє чотирнадцять — нуль на кінець першої чверті і що все йде гаразд. Вона може більше не молитися.

Через кілька хвилин до палати прийшла сама сестра Сесілія. Вона була страшенно збуджена.

— Що означає «чотирнадцять — нуль»? Я зовсім не знаю цієї гри. У бейсболі це чимала перевага. А от на футболі я зовсім не розуміюся. Може, це ще нічого й не означає. Я піду назад у каплицю й молитимусь, аж поки скінчиться гра.

— Вважайте, що їх уже побито,— сказав Фрейзер.— Можете мені повірити. Залишайтесь, послухаймо разом.

— Ні, ні, ні, ні, ні,— відказала вона.— Я йду до каплиці й молитимусь.

Щоразу, як «Нотр-Дам» здобувала очко, містер Фрейзер посилав звістку вниз, а потім, коли давно вже посутеніло, сповістив і про остаточний рахунок.

— Ну, як там сестра Сесілія?

— Вони всі в каплиці,— відказала послушниця.

Наступного ранку з'явилася сестра Сесілія. Вона була дуже вдоволена і впевнена в собі.

— Я знала, що їм не здолати «Богородиці»,— сказала вона.— От вони й не здолали. І Каетано полегшало. Справді полегшало. Сьогодні його прийдуть навідати. В палату до нього ще не можна, але вони прийдуть сюди, і він почуватиме себе краще, бо знатиме, що земляки його не забули. Я ходила в поліцію до отого О'Брайєна, сказала йому, щоб прислав когось із мексіканців провідати сердешного Каетано. Він пообіцяв прислати сьогодні по обіді. Тоді нашому бідоласі відразу стане веселіше. Куди ж то воно годиться, щоб ніхто до нього не приходив!

Надвечір, десь близько п'ятої, до палати зайшли три мексіканці.

— Можна? — спитав найвищий з них, губатий гладун.

— Авжеж, прошу,— відказав містер Фрейзер.— Сідайте, панове. Може, по чарці?

— З превеликою охотою,— відказав здоровань.

— Коли ваша ласка,— мовив найсмуглявіший і найменший на зріст.

— Ні, дякую,— обізвався третій, худий.— Мені в голову шибає.— Він постукав себе по лобі.

Доглядальниця принесла склянки.

— Зробіть ласку, подайте їм пляшку,— сказав Фрейзер.— Це з Ред-Лоджа,— пояснив він.

— У Ред-Лоджі найкраще вино,— сказав здоровань.— Куди краще, ніж у Біг-Тімбері.

— Та звісно,— докинув найменший.— І коштує дорожче.

— У Ред-Лоджі є на всякі гроші,— сказав здоровань.

— Скільки ламп у цьому приймачі? — спитав непитущий.

— Сім.

— Ого! — мовив той.— А скільки коштує?

— Не знаю,— сказав містер Фрейзер.— Я взяв його напрокат. А ви, панове, друзі Каетано?

— Ні,— відказав здоровань.— Ми друзі того чоловіка, що поранив його.

— Нас прислали сюди з поліції,— докинув найменший.

— Ми тримаємо невелику пивничку,— сказав здоровань.— Ось він і я,— кивнув на непитущого.— І в цього теж пивничка.— Він показав на смуглявого коротуна.— Нам у поліції сказали прийти, то ми й прийшли.

— Я дуже радий.

— Ми теж,— сказав здоровань.

— Може, ще по одній?

— А чом би й ні? — відказав здоровань.

— З вашого дозволу,— мовив найменший.

— Я — ні,— сказав худий.— Мені в голову шибає.

— Дуже добре вино,— сказав найменший.

— Чого б вам не покуштувати? — спитав містер Фрейзер худого.— Нехай би трохи й шибнуло.

— Потім голова болітиме,— відказав той.

— А ви не могли б сказати друзям Каетано, щоб вони його провідали? — спитав Фрейзер.

— Він не має друзів.

— Кожна людина має друзів.

— А він не має.

— Хто ж він такий?

— Картяр.

— Добрий?

— Та дай боже.

— У мене,— сказав найменший,— він виграв сто вісімдесят доларів. Тепер таких грошей ніде в світі нема.

— А в мене,— докинув худий,— виграв двісті одинадцять доларів. Завважте, це вам неабищо.

— Я ніколи з ним не грав,— сказав здоровань.

— То він, мабуть, дуже багатий,— зауважив містер Фрейзер.

— Він бідніший за нас,— сказав малий мексіканець.— Тільки й має, що сорочку на плечах.

— Певно, й сорочка тепер нічого не варта,— сказав містер Фрейзер.— Адже попробивана кулями.

— Та звісно.

— А той, що поранив його, він теж картяр?

— Ні, той працює на буряках. Йому довелося виїхати з міста.

— Завважте собі,— сказав малий,— він був найкращий гітарист в усьому місті. Неперевершений.

— Який жаль!

— Ще б пак,— сказав здоровань.— Як він грав на гітарі!

— То більше й нема гітаристів?

— Жодного.

— Акордеоніст є один, той непогано грає,— докинув худий.

— Та ще кілька чоловік грають на інших інструментах,— сказав здоровань.— А ви любите музику?

— Хто ж її не любить?

— А що, як ми колись приведемо сюди музикантів? Ви гадаєте, сестра дозволить? Вона, здається, добра.

— Я певен, що дозволить, коли й Каетано зможе послухати.

— Вона що — трохи схибнута? — спитав худий.

— Хто?

— Ота сестра.

— Ні,— відказав містер Фрейзер.— Вона добра жінка, дуже розумна й приязна.

— Я не вірю ані священикам, ані ченцям та черницям,— сказав худий.

— Він знався з ними в дитинстві,— докинув найменший.

— Я був церковним служкою,— гордо промовив худий.— Тепер я ні в що не вірю. І до церкви не ходжу.

— Чому? Шибає в голову?

— Ні,— відказав худий.— То алкоголь шибає мені в голову. Релігія — опіум бідняків.

— Я вважав, що опіум бідняків — це марихуана,— сказав Фрейзер.

— Ви курили колись опіум? — спитав здоровань.

— Ні.

— Я теж ні,— сказав він.— Мабуть, це дуже погана звичка. Досить лиш почати — і вже несила кинути. Справжнє лихо.

— Як і релігія,— докинув худий.

— Він у нас,— сказав малий мексіканець,— страх як проти релігії.

— Кожному треба бути проти чогось,— чемно зауважив містер Фрейзер.

— Я поважаю тих, що вірять, хоч які вони невігласи,— сказав худий.

— Це добре,— сказав містер Фрейзер.

— Може, вам треба чогось принести? — спитав здоровань.— Вам чого-небудь хочеться?

— Я б охоче купив пива, якби дістати доброго.

— Ми принесемо вам пива.

— Ще по одній на дорогу?

— Вино добряче.

— Так і вам нічого не залишиться.

— Я не можу. Мені в голову шибає. А потім болить страшенно і нудота мучить.

— До побачення, панове.

— До побачення. Спасибі вам.

Вони пішли; потім була вечеря, а тоді — радіо, притишене так, щоб тільки самому чути, і різні станції, що одна по одній закінчували передачі: Денвер, Солт-Лейк-Сіті, Лос-Анджелес, Сіетл. Містер Фрейзер ніяк не міг уявити собі Денвера з тамтешніх радіопередач. Уявлення про це місто він черпав з «Денвер пост», а уточнювала картину «Рокі-Маунтін ньюс». Так само не міг він судити й про Солт-Лейк-Сіті та Лос-Анджелес із того, що доносило звідти радіо. Єдиним враженням від Солт-Лейк-Сіті було те, що місто це охайне, але нуднувате; що ж до Лос-Анджелеса, то його містер Фрейзер і уявити не міг — надто багато розводилися там про дансинги та великі готелі. За тими дансингами не відчувалося самого міста. А от Сіетл він пізнав дуже добре і щоночі їздив великим білим лімузином місцевої таксомоторної компанії (в кожній машині — свій радіоприймач) до заміського готелю на канадському боці і слідкував, як проходять там вечірки,— по тих музичних номерах, що їх замовляли звідти телефоном. Кожної ночі, починаючи від другої години, він бував у Сіетлі, слухав мелодії, виконувані на прохання різних людей, і це місто було для нього таке саме реальне, як і Міннеаполіс, де оті вранішні музиканти день у день вставали вдосвіта і їхали до радіостудії. Містер Фрейзер дуже полюбив місто Сіетл у штаті Вашінгтон.

Мексіканці прийшли знову й принесли пиво, та воно було недобре. Містер Фрейзер прийняв їх, але розмовляти не мав настрою і, коли вони пішли, зрозумів, що більше вони не з'являться. Останнім часом у нього розладналися нерви, а в такому стані він намагався уникати зустрічей з людьми. Нерви його почали здавати на кінець п'ятого тижня, і хоч він тішився, що вони витримали так довго, проте волів не наражати себе на дальші спроби, наперед знаючи, який буде наслідок. Усе це містер Фрейзер відчував уже не раз. Єдиною новиною було для нього радіо. Він не вимикав приймача цілісінькі ночі, притишивши звук так, що ледве було чути, і привчав себе слухати, ні про що не думаючи.

Наступного ранку, десь під десяту, прийшла сестра Сесілія і принесла пошту. Вона була напрочуд гарна, і містер Фрейзер з приємністю дивився на неї і слухав її мову, але пошта, що

надходила ніби з іншого світу, була важливіша. Одначе того дня там не трапилось нічого цікавого.

— У вас уже *куди* кращий вигляд,— сказала сестра Сесілія.— Скоро ви од нас підете.

— Так,— відказав містер Фрейзер.— А ви сьогодні начебто дуже щаслива.

— О, я справді щаслива. Сьогодні я почуваю себе так, ніби можу стати святою.

Містер Фрейзер аж трохи знітився від її слів.

— Справді,— провадила сестра Сесілія.— Саме про це я й мрію. Стати святою. Я мріяла про це ще змалку. Коли була дівчинкою, мені здавалося, що досить зректися світу й піти в монастир, як я стану святою. А я ж так цього хотіла, тож готова була на все, аби воно справдилось. Я думала, що відразу стану святою. Навіть і сумніву не мала. А одного разу мені на мить уявилося, ніби я вже свята. Я була така щаслива, і здавалося, це так легко й просто. Щоранку я прокидалася з надією, що я вже свята, але все марно. Я так і не стала святою. А я ж так цього хочу! Це єдине, чого я завжди хотіла. І от сьогодні вранці я відчула себе так, ніби зможу стати святою. О, я дуже сподіваюся нею стати.

— То й станете. Кожна людина досягає того, чого прагне. Так мені завжди казали.

— Я вже й не знаю. У дитинстві мені здавалося, що це зовсім просто. Я була певна, що стану святою. А коли зрозуміла, що таке не може статись одразу, гадала, що потрібен тільки час. Та тепер воно видається мені майже нездійсненним.

— По-моєму, ви маєте непогані шанси.

— Ви справді так думаєте? Та ні, то ви аби тільки мене втішити. Не треба мене втішати. Я хочу стати святою. Я так хочу стати святою!

— Ви неодмінно станете святою,— сказав містер Фрейзер.

— Ні, мабуть, не стану. Ох, якби я тільки могла! Я була б така щаслива!

— Три шанси проти одного, що ви таки будете святою.

— Ні, не треба мене втішати. Але якби я тільки могла стати святою! Якби тільки могла!..

— А як там ваш приятель Каетано?

— Почав одужувати, але в нього параліч. Одна куля зачепила великий нерв, що проходить через стегно, і йому відібрало ту ногу. Це помітили аж тоді, коли він трохи оклигав і зміг рухатись.

— Може, той нерв ще відживе.

— Я молю бога, щоб віджив,— сказала сестра Сесілія.— Вам треба б з ним побачитись.

— Мені тепер не хочеться нікого бачити.

— Та ні, з ним побачитись вам було б приємно. Його могли б привезти сюди в кріслі.

— Ну гаразд.

Його привезли до палати худющого, аж наче прозорого, з давно не стриженим чорним чубом, веселими бісиками в очах та широкою усмішкою, що відкривала попсовані зуби.

— *Hola, amigo! Qué tal?* [1].

— Як бачите,— відказав містер Фрейзер.— А ви як?

— Та живий, от тільки ногу відібрало.

— Кепсько,— сказав містер Фрейзер.— Але нерв може віджити, і нога буде як нова.

— Кажуть, ніби так.

— Болить дуже?

— Тепер уже ні. А попервах був мало не сказився від болю в животі. Думав, від нього самого сконаю.

Сестра Сесілія потішено дивилася на них.

— Вона розказувала, що ви й не писнули,— мовив містер Фрейзер.

— Таж у палаті стільки людей,— заперечив мексіканець.— А вам дуже боляче?

— Болить добряче. Ну, звісно, не так, як вам. Коли доглядальниці нема, я плачу з годину або й дві. Це мене заспокоює. Нерви в мене розладналися.

— Ви маєте радіо. Якби це мені окрему палату і радіо, я б цілі ночі плакав, криком кричав би.

— Ну, навряд.

— *Hombre, si* [2]. Це ж тільки на користь здоров'ю. Та коли поруч стільки людей, кричати не випадає.

— Зрештою,— сказав містер Фрейзер,— руки маєте цілі. Кажуть, ви заробляєте собі на прожиток руками.

— І головою,— відказав мексіканець, поплескавши себе по лобі.— Але голова не так важить.

— Тут було троє ваших земляків.

— Їх прислали з поліції провідати мене.

— Вони принесли пиво.

— Мабуть, погане.

— Погане.

— Сьогодні ввечері їм знову сказали прийти, потішити мене серенадою.— Він засміявся, тоді погладив себе по животі.— Ще не можна сміятися. А музиканти з них нікудишні.

---

[1] Привіт, друже! Як справи? *(Ісп.)*

[2] Так, друже *(ісп.)*.

— А той, що вас підстрелив?

— Такий самий дурень. Я виграв у нього в карти тридцять вісім доларів. Щоб за таку мізерію та вбивати!

— Ті троє казали, що ви маєте з гри чималі гроші.

— А сам голий як бубон.

— Чому?

— Я бідний ідеаліст. Жертва облуди.— Він знову засміявся, тоді болісно скривився й погладив себе по животі.— Я гравець-професіонал, але грати люблю. По-справжньому грати. Дрібна гра — це чистісіньке шахрайство. Для справжньої гри потрібен талан. А мені не таланить.

— Ніколи?

— Ніколи. Не маю ані крихти талану. Ось, приміром, той *cabron*, що мене підстрелив. Уміє він стріляти? Ні. Перша куля летить у нього бозна-куди. Друга перепадає бідоласі росіянинові. Здається, мені поталанило. Та що ж далі? Він двічі влучає мені в живіт. От йому таки поталанило. А я безталанний. Він би й коняки не влучив, навіть коли б тримався за стремено. Це все тільки талан.

— Я думав, він спершу поранив вас, а тоді вже росіянина.

— Ні, росіянина першого, а мене потім. У газеті помилка.

— А чого ви самі в нього не стріляли?

— Я ніколи не маю при собі зброї. Бо коли б мав, то з моїм таланом уже сто разів висів би на шибениці.— Я — мізерний картяр, ото й тільки.— Він помовчав, тоді провадив далі: — Коли мені трапляється виграти грубенькі гроші, я вдаюсь у велику гру, а коли доходить до великої гри — неодмінно програю. Бувало, сідав грати в кості з трьома тисячами доларів і все програвав, хоча й мав непогану гру. Ще й не раз.

— То чого ж не покинете?

— Якщо я довго проживу, талан ще переміниться. Ось уже п'ятнадцять років мені не таланить. А колись, може, й накотить щастя, отоді розбагатію.— Він усміхнувся.— Гравець із мене добрий, а я дав би собі раду з тим багатством.

— Вам не щастить в усіх іграх?

— Геть в усьому, і з жінками теж.— Він знов усміхнувся, показавши чорні зуби.

— Справді?

— Справді.

— То що ж робити?

— Отак і жити помаленьку, чекати, поки переміниться талан.

— А з жінками як?

— З жінками жодному гравцеві не щастить. Адже він весь час думкою в грі. Та й працювати доводиться вночі. Тоді, коли

годиться бути з жінкою. Жоден чоловік, що працює вночі, не вдержить при собі жінки, коли вона чогось варта.

— Ви філософ.

— Ні, друже. Я провінційний картяр. З одного містечка до другого, тоді до третього, а там десь і до великого міста, а потім — усе з початку.

— А потім — куля в живіт.

— Це вперше в житті,— сказав мексіканець.— Такого ще ніколи не було.

— Я не стомив вас балачкою? — спитав містер Фрейзер.

— Ні,— відказав той.— Це, мабуть, я вас стомив.

— А як нога?

— Та не така вже вона мені потрібна. Про мене однаково — хоч з ногою, хоч без ноги. З місця на місце якось переберуся.

— Бажаю вам щастя, щиро й від усього серця,— сказав містер Фрейзер.

— Я вам теж,— сказав мексіканець.— І щоб біль угамувався.

— Ну, він не довго триватиме. Все минеться. Це дрібниці.

— То щоб швидше минулося.

— І вам того самого.

Того вечора у великій палаті мексіканці грали на акордеоні та інших інструментах; було дуже весело, і по коридору розлягалися хрипкі зітхання акордеона, звуки бубонців, цимбалів та барабана. У тій палаті лежав учасник родео, що одного жаркого й курного надвечір'я перед очима великого натовпу глядачів не вдержався на загривку свого вороного і тепер із зламаним хребтом мав намір, коли трохи одужає і вийде з лікарні, навчитися плести стільці. Був там тесляр, що звалився на землю разом з риштованням і зламав обидві ноги в кісточках та обидва зап'ястки. Він упав навкарачки, мов той кіт, але пружності котячої не мав. Його можна було вилікувати, щоб він повернувся до своєї роботи, та це потребувало багато часу. Був хлопчина з ферми, років шістнадцяти,— у нього неправильно зрослася зламана нога, і її мали знову ламати. І нарешті — Каетано Руїс, провінційний картяр з паралізованою ногою. У своїй палаті в кінці коридора містер Фрейзер чув, як вони всі сміялись і веселилися, слухаючи гру мексіканців, що прийшли з волі поліції. Та й мексіканці приємно гаяли час. Радісно збуджені, вони зайшли до містера Фрейзера привітатися й спитати, що б йому хотілось послухати, а згодом ще двічі приходили грати вечорами, уже з власного почину.

Останнього разу, коли вони грали, містер Фрейзер лежав з розчиненими дверима, слухав ту гучну безладну музику й не міг погамувати думок. Коли вони спитали, що йому заграти, він

попросив «Кукарачу» — в ній була ота лиховісна легкість і облудність, притаманні багатьом мелодіям, під які люди йдуть на смерть. Мексіканці грали голосно й завзято. З погляду містера Фрейзера, ця мелодія була краща від більшості подібних, але враження справляла те ж саме.

Хоч музика й доходила до душі, містера Фрейзера не залишали думки. Звичайно він намагався думати якнайменше — хіба що коли писав,— але тепер йому з думки не йшли оті, що там грали, і слова, що їх сказав один з них — малий.

Релігія — опіум народу. Він таки в цьому переконаний, той жовчний худий співвласник пивнички. Еге ж, але й музика — опіум народу. Той мудрець, котрому «шибає в голову», до цього не додумався. І економіка — опіум народу, так само як і патріотизм в Італії та Німеччині. Ну, а сексуальні стосунки — це теж опіум народу? Щодо певної частини народу — так. Щодо найкращої його частини. Але найперший опіум народу — це алкоголь. О, то неперевершений опіум! Хоч дехто віддає перевагу радіо — воно теж опіум, дешевенький опіум, до якого він і сам тепер вдається. А поряд з тим усім — гра, незаперечний опіум народу, один з найдавніших його різновидів. А ще є честолюбність,— це теж опіум народу, не гірший за віру в будь-які нові форми урядування. Люди завжди хочуть мінімального урядування — аби тільки якнайменше урядування. Свобода, в яку ми вірили, стала тепер лише назвою журналу, що його видає Мак-Федден. І все ж ми віримо в неї, хоч їй і досі не придумано іншого ім'я. Але що є справжній опіум народу? Справжній, істинний опіум? Він це чудово знав. Просто воно ховалося десь у закутку його свідомості, у тій частині, яка прояснювалась вечорами, по двох чи трьох добрих чарках, і в існуванні якої він не сумнівався (насправді ж такої, певна річ, не було). Що ж воно є? Він знав достеменно. То що ж це? Ну звісно ж: хліб — ось опіум народу. Чи він запам'ятає це і чи матиме воно сенс при денному світлі? Хліб — опіум народу.

— Слухайте,— попросив містер Фрейзер доглядальницю, коли вона зайшла в палату.— Зробіть мені ласку, приведіть сюди того низенького худого мексіканця, добре?

— Вам сподобалось? — запитав мексіканець від порога.

— Дуже.

— Це історична мелодія,— сказав мексіканець.— Мелодія справжньої революції.

— Слухайте,— сказав містер Фрейзер.— Чому народ оперують без наркозу?

— Не розумію.

— Чому не кожен опіум народу має добру силу? Що ви хочете зробити з народом?

— Його треба вивести з темноти.

— Не кажіть дурниць. Освіта — опіум народу. Вам слід би це знати. Адже ви її трохи маєте.

— Ви не вірите в освіту?

— Ні,— відказав містер Фрейзер.— У знання — так.

— Я вас не розумію.

— Часто я й сам себе не розумію і дуже з того тішуся.

— Хочете ще раз послухати «Кукарачу»? — збентежено спитав мексіканець.

— Так,— сказав містер Фрейзер.— Заграйте ще раз «Кукарачу». Це краще, ніж радіо.

Революція, думав Фрейзер, це не опіум. Революція — це очищення, надпорив, і тиранія тільки продовжує його в часі. Опіум потрібен перед тим і опісля. Думалось йому легко, чи не занадто легко.

Ось незабаром вони підуть, подумав він, і заберуть з собою «Кукарачу». А він тоді вип'є ще чарчину і ввімкне радіо — адже радіо можна ввімкнути так, щоб ледве було чути.

БАТЬКИ І ДІТИ

Посередині головної вулиці містечка стояв знак об'їзду, але сліди шин вели навпростець, і, розваживши, що там, певне, лагодили дорогу, але вже закінчили, Ніколас Адамс поїхав уперед тією безлюдною брукованою вулицею, раз у раз спиняючись перед світлофорами, що світилися й у неділю, коли ніякого руху не було, а наступного року згасли через брак коштів на електрику; він їхав далі через містечко під розлогими деревами, що на все життя лишаються в серці того, хто там народився і змалку ходив під ними, тим часом як для чужинця вони тільки марно застують сонце і спричиняють вільгість у будинках; поминувши останній будинок, він виїхав на шосе, що простяглося в далину, то піднімаючись нагору, то спадаючи вниз поміж рівно зрізаних глинястих укосів, поросліх молодим пагінням. Нік народився не в цих краях, але йому приємно було їхати тут погожої осінньої днини й роздивлятися навколо. Бавовну вже зібрали, на полях лишилася сама кукурудза, подекуди вперемішку зі смугами червоного сорго, і, отак помалу їдучи — поряд на сидінні спав його син, сьогоднішній перегін наближався до кінця, місце ночівлі визначено,— Нік приглядався, де серед кукурудзи росте соя, а де горох, як гущавина чергується з порубами, чи далеко від полів та чагарника хижки й фермерські будинки, водночас подумки проходячи всю ту місцевість з рушницею, відзначаючи на кожному порубі можливі годо́вища та сховки дичини й прикидаючи, де можна натрапити на виводок і куди він полетить, якщо його сполохати.

Коли полюєш на перепелів і собаки знайшли табунець, не можна заходити між птахами та їх звичним сховком, бо, знявшися з землі, вони всією зграєю полетять просто на тебе: одні стрімко вгору, інші — мало не чіпляючи тебе крильми, та неначе такі величезні, яких ти ніколи й не бачив у повітрі,— і тоді тільки й лишається обернутись і стріляти через плече навздогін, перше ніж вони позгортають крила й трохи не прямовисно шугнуть у чагарі. Отак полюючи в уяві на перепелів, як колись учив його батько, Ніколас Адамс мимоволі почав думати про нього. Щоразу, коли він починав думати про батька, то передусім згадував його очі. Не кремезну постать, не поривчасті рухи, не широкі плечі, не гачкуватий яструбиний ніс, не бороду, що приховувала безвільне підборіддя — ні, завжди тільки очі. Вони глибо-

ко сиділи в очних ямках під захистком великих надбрів'їв, наче цінний апарат, для якого сконструйовано спеціальний захисний пристрій. Ті очі бачили незрівнянно далі й краще, ніж звичайне людське око, і були найвидатнішим батьковим даром. Батько мав зір достоту як у дикого барана чи орла.

Бувало, стоять вони з батьком на березі озера,— а Нік теж мав тоді гострі очі,— і батько каже:

— А ось і прапор підняли.

Нік не бачив ні прапора, ні щогли.

— Онде,— казав батько,— то ж твоя сестра Дороті. Он вона підняла прапор, а тепер іде до пристані.

Нік дивився через озеро й бачив довгу смугу підліска при березі, високий ліс, що починався далі, мис перед бухтою, розчищені пагорби, що належали до ферми, білі стіни їхнього будинку серед дерев, але не міг розгледіти ані щогли з прапором, ані пристані — тільки білий пісок та заворот берега.

— А овець бачиш — отам, на узгірку понад мисом?

— Так.

Нік бачив на сіро-зеленому схилі пагорба невиразну білясту пляму.

— Я можу їх полічити,— казав батько.

Як і всі люди, обдаровані якоюсь здібністю понад звичайну людську потребу, батько був дуже нервовий. До того ж мав сентиментальну душу і, як більшість сентиментальних людей, був водночас і жорстокий, і вразливий. Ціле життя його переслідували невдачі, і не завжди була в тому його вина. Він помер, потрапивши в пастку, яку сам допомагав лаштувати, і перед кінцем усі так чи так його зрадили. Атож, сентиментальних людей часто зраджують. Нік не міг ще написати про батька, хоч і мав намір колись таки написати, але ті перепелині місця збудили спогад про нього, такого, який він був за Нікового дитинства, і Нік знову відчув незмірну вдячність до батька, що навчив його двох речей: рибальства та полювання. Батько добре знався на обох цих справах, на відміну, скажімо, від сексуальних питань, і Нік був радий, що все склалося саме так: адже хтось має подарувати тобі першу рушницю або хоч дати на почин свою і показати, як з нею поводитись, та й жити треба там, де є дичина або ж риба, щоб мати змогу пізнати їх,— і тепер, у тридцять вісім років, Нік любив рибалити й полювати анітрохи не менше, ніж тоді, коли батько уперше взяв його з собою. Захоплення ніколи не пригасало, і Нік був вдячний батькові, що прилучив його до цього.

Що ж до тієї іншої справи, на якій батько не дуже добре знався, то все потрібне до неї знаряддя людина має від природи, і кожен осягає всю ту премудрість без чиїхось настанов, де б він

не жив. Нік добре запам'ятав ті єдині два випадки, коли батько просвітив його в цих питаннях. Одного разу вони були на полюванні, і Нік підстрелив на ялині руду білку. Поранене звіря впало додолу і, коли Нік підняв його з землі, наскрізь прокусило йому кінчик великого пальця.

— Ох ти ж содомська зараза! — вигукнув Нік і хряснув білку головою об стовбур дерева.— Ти глянь, як укусила.

Батько подивився і сказав:

— Висмокчи кров, а дома припечеш йодом.

— Содомська зараза,— знову сказав Нік.

— А ти знаєш, що таке содомська зараза? — спитав батько.

— Ми так на все кажемо,— відповів Нік.

— Так кажуть, коли людина парується з тваринами.

— Навіщо? — спитав Нік.

— Не знаю,— відказав батько.— Але це ганебний злочин.

Це настрахало Ніка, але водночас і збудило його уяву, і він почав думати про різних тварин, але жодна не видалась йому ні досить привабливою, ні придатною на таке діло. Ото було й усе, про що він дізнався у статевих питаннях від батька, коли не рахувати ще одної речі. Якось Нік прочитав у газеті, що Енріко Карузо звинувачено в мужолозтві.

— Що таке мужолозтво?

— Це такий ганебнющий злочин,— відказав батько.

В Ніковій уяві постав славетний тенор з довгою лозиною в руці, який чинив щось дивовижне, незбагненне й ганебне над пишною красунею, схожою на Анну Гелд з малюнка на кришці сигарної скриньки. І Нік, хоч як було йому страшно, постановив собі, коли підросте, бодай раз скуштувати того мужолозтва.

Батько підсумував усю ту матерію, зазначивши, що рукоблудство призводить до сліпоти, божевілля та смерті, а той, хто тягається з повіями, неминуче підхопить якусь гидоту, і що найкраще обминати такі речі десятою дорогою. Зате батько мав пречудові очі, яких Нікові більш ні в кого не траплялося бачити, і він дуже любив батька, любив ще довго й потім. Тепер, знаючи, як усе сталося, він волів би не згадувати навіть і про ті давні дні, коли ніщо й не віщувало лиха. Якби він написав про це, то назавжди б його позбувся. Він позбувся багатьох спогадів, написавши про них. Та для цього ще не настав час. Ще надто багато людей були живі. І він вирішив думати про щось інше. Батьковому лихові однаково вже нічим не зарадиш, та й думав він уже про все те безліч разів. Той лиск, що його навів трунар на батькове обличчя, і досі не стерся в його пам'яті, та й усе інше пригадувалось так виразно, наче було вчора, аж до сум боргових зобов'язань. Він тоді похвалив трунареву роботу. Тру-

нар видимо пишався нею і прийняв похвалу за належне. Та не трунар надав батькові тієї останньої подоби. Він лише наклав кілька хвацьких мазків сумнівної художньої вартості. Обличчя й само змінювалось і зазнавало змін іззовні вже задовго перед тим. А свого остаточного вигляду прибрало в останні три роки. То було б добре оповідання, але ще надто багато людей лишалося живих, і він не міг про все те написати.

Речей, про які вже згадувано, Нік навчився сам, у ялиновому бору за індіанським селищем. Діставався він туди лісовою стежкою, що йшла від їхнього будинку до сусідньої ферми, а потім звивистим путівцем через поруби аж до селища. Він і досі відчував ту дорогу під босими ногами. Одразу ж за будинком ступаєш на м'яку прілу глицю і простуєш через ліс, де повалені стовбури потрухліли на порох, а з розчахнутого блискавкою дерева, наче списи, звисають довгі тріски. Через струмок перекинуто колоду, і досить похитнутись, як полетиш у грузьке чорне баговиння. Вийшовши з лісу, перелазиш через огорожу й потрапляєш на тверду, висушену сонцем стежку, що йде сіножаттю — там росте кінський щавель і коров'як, а ліворуч тягнеться мулке річище струмка, де годуються кулики. На березі струмка стоїть літня хижка. Під стіною хліва — купа свіжого, теплого гною, а поряд — ще одна, давніша, підсохла зверху. Далі знов огорожа й гаряча втоптана стежка від хліва до будинку, а там до самого бору веде розжарена піщана дорога, що перетинає струмок — цього разу через місточок,— де по берегах росте комиш: його вмочаєш у гас і запалюєш, мов смолоскип, коли вночі ловиш рибу з остями.

Далі путівець повертає ліворуч і йде узліссям нагору, а ти вступаєш у бір, на широку глинясту просіку, завжди прохолодну під шапками дерев,— таку широку її зробили для того, щоб витягати з лісу ялинову кору, яку обдирали індіанці. Кору складали у великі довгі стоси й накривали, мов хатки, тією ж таки корою, а облуплені колоди, величезні й жовті, залишалися там, де зрубано дерева. Їх так і кидали гнити в лісі, навіть не обрубували й не палили верховіття. Чинбарні в Бойн-Сіті була потрібна сама кора, і взимку її тягли волоком по кризі через озеро, а лісу з кожним роком меншало, зате більшало голих, випалених сонцем та порослих бур'яном порубів.

Але тоді лісу було ще багато, незайманого лісу з високими рівними стовбурами аж ген до гілля, де ноги м'яко ступали по чистій рудій глиці, що встеляла нічим не поросту землю, і де навіть у найгарячіші дні був холодок,— і вони троє сиділи, прихилившись до грубезного, у два людських зрости завширшки, стовбура, легенький вітрець шелестів у високих верхівках дерев,

прохолодне проміння вкривало землю світляними острівцями, і Біллі сказав:

— Хочеш іще раз лягти з Труді?

— Труді, ти хочеш?

— Еге.

— То ходімо.

— Ні, тут.

— Але ж Біллі...

— А що нам Біллі. Він мій брат.

Потім вони сиділи, всі троє, дослухаючись, чи не обізветься чорна білка, що ховалася десь у верховітті. Чекали, щоб вона подала голос: тоді хвіст її сіпнеться і, вгледівши найменший порух, Нік туди вистрелить. Батько давав йому лише три набої на день. Рушниця в Ніка була одноствольна, двадцятого калібру, з дуже довгим стволом.

— От стерво — і не ворухнеться,— мовив Біллі.

— А ти стрельни, Нікі. Сполохай її. Побачимо, як вона скочить. Тоді ще стрельнеш,— сказала Труді. Як на неї, то була довга промова.

— У мене тільки два набої,— відказав Нік.

— От стерво,— повторив Біллі.

Вони сиділи, прихилившись до дерева, і мовчали. Ніка поймало відчуття полегкості й щастя.

— Едді каже, що прийде якось уночі спати з твоєю сестрою Дороті.

— Що?

— Він таке каже.

Труді кивнула головою.

— Він тільки про те й думає,— підтвердила вона.

Едді був їх старший зведений брат. Він мав сімнадцять років.

— Нехай Едді Джілбі тільки поткнеться вночі й хоч би заговорить до Дороті — то знаєш, що́ я йому зроблю? Уб'ю, отак,— Нік звів курок і, майже не цілячись, потягнув до себе язичка, щоб пробити в голові або череві того паскудного покруча Едді Джілбі діру завбільшки з добрячий кулак.— Отак. Отак і вб'ю.

— То краще йому не приходити,— сказала Труді. Вона засунула руку Нікові в кишеню.

— Краще хай стережеться,— погодився й Біллі.

— Він великий хвалько.— Труді нишпорила рукою в Ніковій кишені.— Але ти не вбивай його. Матимеш багато лиха.

— Отак і вб'ю,— повторив Нік.

Едді Джілбі лежав на землі, і груди його були геть розтрощені пострілом. Нік гордовито наступив на нього ногою.

— Я здеру з нього скальп,— промовив він радісно.

— Не треба,— сказала Труді.— Це погано.

— Здеру скальп і пошлю його матері.

— Його мати померла,— сказала Труді.— Не вбивай його, Нікі. Не вбивай, ну задля мене.

— А коли здеру скальп, викину тіло собакам.

Біллі зовсім занепав духом.

— Хай добре стережеться,— мовив він похмуро.

— І вони роздеруть його на шматки,— сказав Нік, потішений цим видовищем.

Потім, здерши скальп з того покруча й відступника і незворушно спостерігаючи, як собаки шматують його тіло, він раптом беркицьнув назад до стовбура дерева — Труді повалила його, душила й кричала:

— Не вбивай його! Не вбивай! Не вбивай! Не треба! Не треба! Нікі! Нікі! Нікі!

— Та що з тобою таке?

— Не вбивай його!

— Я мушу його вбити.

— Він просто хвалько.

— Ну гаразд,— сказав Нік.— Я не буду його вбивати, тільки щоб він і близько не підходив до нашого дому. Пусти мене.

— От і добре,— мовила Труді.— А тепер хочеш іще? Мені са́ме хочеться.

— Тільки нехай Біллі десь піде.

Нік убив Едді Джілбі, потім подарував йому життя і тепер знову відчув приплив чоловічої сили.

— Іди, Біллі. Ти весь час коло нас крутишся. Іди собі.

— Сучий ти син,— сказав Біллі.— Мені це набридло. Чого ми сюди ходимо? Полювати чи навіщо?

— Можеш узяти рушницю. Ще є один набій.

— Гаразд. Я таки поцілю ту велику чорну.

— Я тобі гукну.

Минуло вже чимало часу по всьому, а Біллі не повертався.

— Як ти думаєш, буде в нас дитина?

Труді, радісно усміхаючись, стулила смугляві ноги й пригорнулася до Ніка. Нік почував себе так, немов частина його єства відлетіла десь ген далеко.

— Певно, ні,— відказав він.

— Чом ні? Скільки завгодно може бути.

Вони почули, як вистрелив Біллі.

— Цікаво, чи влучив.

— А мені байдуже,— мовила Труді.

З-за дерев вийшов Біллі. Рушниця була в нього на плечі, і він ніс чорну білку, тримаючи її за передні лапи.

— Гляньте,— сказав він.— Більша за кішку... Ви вже?..

— Де ти її підстрелив?

— Отам, далі. Побачив, як стрибала.

— Час додому,— сказав Нік.

— Ні,— заперечила Труді.

— Мені треба вернутися до вечері.

— Ну гаразд.

— Завтра підемо полювати?

— Підемо.

— Білку, як хочеш, забери собі.

— Гаразд.

— Після вечері вийдеш?

— Ні.

— Як тобі?

— Добре.

— Ну гаразд.

— Поцілуй мене,— сказала Труді.

Тепер, їдучи машиною в надвечірніх сутінках, Нік уже не думав про батька. Кінець дня ніколи не навіював думок про нього. Кінець дня завжди належав тільки Нікові, і цієї пори йому бувало хороше лише на самоті. Батько вертався до нього пізньої осені або ж напровесні, коли на луках з'являлися бекаси, чи коли він бачив кукурудзу в копах, чи був коло якогось озера, чи зустрічав десь запряжену конем легку коляску, чи то бачив або чув диких гусей, або ж чатував у засідці на качок, пригадуючи, як одного разу крізь снігову куряву шугнув додолу орел і кинувся на обтягнутого брезентом вабця, і як він бив крильми, намагаючись злетіти, не в змозі видобути застряглі в брезенті пазурі. Батько раптом з'являвся біля нього у занедбаних садках, на свіжій ріллі, серед чагарів, на невеликих узгірках, або коли він ступав по сухій траві, щоразу як рубав дрова, носив воду, біля млинів, сидрових пресів і завжди коло вогнищ. Місця, де він жив, були вже не ті, що їх знав батько. Відколи Нікові минуло п'ятнадцять, він більше не мав з батьком нічого спільного.

На морозі батькова борода припадала інеєм, а в гарячі дні він дуже пітнів. Йому подобалось працювати в спеку на фермі, бо ніхто його до того не приневолював і він любив фізичну

працю, а Нік не любив її. Нік любив батька, але не зносив його запаху, і одного разу, коли йому довелося надягти на себе білизну, що стала батькові замала, його аж занудило, і він зняв ту білизну й сховав під камінням у річечці, а вдома сказав, що загубив. Перед тим, коли батько звелів йому надягти білизну, він пояснив, у чому річ, але батько сказав, що її добре випрано. Воно й справді було так. Нік попросив батька понюхати білизну, той сердито нюхнув і сказав, що вона чиста й свіжа. А коли Нік, повернувшись додому без білизни, сказав, що загубив її, його відшмагали за брехню.

Потім він причаївся у дровітні проти розчинених дверей, звівши курок зарядженої рушниці, дивився на батька, що сидів на веранді й читав газету, і думав: «Ось пальну зараз — і все. Пальну — і вб'ю його». Та зрештою гнів його помалу минув, і тільки трохи гидко було, що рушниця та — батьків дарунок. І він подався до індіанського стійбища, сам-один поночі, щоб позбутися того запаху. З усієї родини лише одна сестра мала запах, який йому подобався. Усіх інших він як міг уникав. Це відчуття трохи пригасло, коли він почав курити. Та й добре. Такий нюх годився б мисливському собаці, а людині він був ні до чого.

— Тату, а як ти ходив полювати з індіанцями, коли був маленький?

— Та що ж тут казати...

Нік аж здригнувся від несподіванки. Він і не бачив, що син уже не спить. Тільки тепер помітив, що той сидить поряд. Йому здавалося, що він їде сам, аж ось коло нього син. Цікаво, чи давно він прокинувся...

— Ми цілими днями полювали на чорних білок,— сказав він.— Батько давав мені лише по три набої на день. Казав, що так з мене буде справжній мисливець. Нема чого стріляти аби стріляти. Я ходив у ліс з одним хлопцем, Біллі Джілбі, та його сестрою, Труді. Так ми полювали мало не кожного дня ціле літо.

— Дивні імена, як на індіанців.

— Еге ж, дивні,— погодився Нік.

— Ну, а які вони самі були?

— Вони були оджибвеї,— сказав Нік.— Дуже гарні індіанці.

— Ну, а як тобі з ними було?

— Це важко розказати,— відповів Нік Адамс.

Хіба ж розкажеш, що так гарно, як з нею, першою, тобі ні з ким більше не було; хіба оповіси про ті округлі смугляві стегна, плаский живіт, маленькі тверді перса, руки, що так міцно обіймали, бистрий спраглий язик, імлисті очі, приємний смак рота, а потім — оте неподатливе, туге, солодке, вільготне, любе,

пругке, болісне, повне, безмірне, доконечне, нескінченне, без кінця-краю, і раптом — кінець: злинув великий птах, немов пугач у сутіні, тільки в лісі білий день і на живіт тобі поналипала глиця. Отак, бувало, йдеш на те місце, де жили індіанці, і вже нюхом його чуєш, і ні порожні пляшки від зілля, ні мухи, що дзижчать довкола, не можуть забити духу запашних трав, диму та ще одного, схожого на дух щойно вичиненої кунячої шкурки. Цього не відберуть ніякі анекдоти про індіанців, ні їхні старі баби. Ані нудотний солодкуватий запах, що завжди від них ішов. Ані те, що́ вони зрештою вчиняли. Річ не в тім, як вони кінчали. Вони всі кінчали однаково. Як на той час — добре. Тепер — ні.

А щодо того іншого... Коли ти вбив на льоту одного птаха, то вважай, що вбив усіх летючих птахів, які є. Хоч усі вони різні й літають по-різному, відчуття завжди однакове, і останній птах так само любий, як і перший. Цим він завдячував батькові.

— Може, тобі б вони й не сподобалися,— сказав він хлопчикові.— Але я думаю, що сподобалися б.

— І дідусь жив з індіанцями, коли був маленький?

— Так. Коли я питав його, які вони були, він казав, що мав серед них багато друзів.

— А я колись житиму з ними?

— Не знаю,— відказав Нік.— Це вже як сам схочеш.

— А коли я матиму рушницю й сам ходитиму полювати?

— У дванадцять років, якщо будеш обережний.

— От якби мені вже тепер було дванадцять!

— Буде, й незчуєшся.

— А який був дідусь? Я його зовсім не пам'ятаю, пригадую тільки, що коли мене привезли з Франції, він подарував мені духову рушницю й американський прапорець. Який він був?

— Так просто про нього не розкажеш. Він мав напрочуд гострі очі, був добрий мисливець і рибалка.

— Кращий за тебе?

— Стріляв він так, що куди мені, та й батько його бив птахів не гірше.

— Іду в заклад, що не краще, ніж ти.

— А таки краще. Він стріляв дуже швидко й несхибно. Ніхто більше так не вмів. А от як я стріляв, він завжди сердився.

— Чого ми не поїдемо помолитися на дідусеву могилку?

— Ми живемо в зовсім іншому місці. Звідси туди далеко.

— От у Франції не було б далеко. У Франції ми б поїхали. Треба ж мені помолитися на дідусевій могилці.

— Колись поїдемо.

— А як і ти помреш, я не хочу жити так далеко, щоб ніколи не помолитися на твоїй могилці.

— Та якось це влаштуємо.

— А не можна, щоб нас усіх поховали десь у зручному місці? Нехай би нас поховали у Франції. Ото було б добре.

— Я не хочу, щоб мене ховали у Франції,— сказав Нік.

— Ну, тоді треба пошукати якогось зручного місця в Америці. А чи не можна б поховати всіх на нашому ранчо?

— Непогана думка.

— Тоді б я міг по дорозі на ранчо спинятися й молитися на дідусевій могилці.

— Ти страшенно розважливий хлопчина.

— Але ж погано, що я ніколи навіть не був на його могилці.

— Доведеться поїхати,— сказав Нік.— Таки доведеться.

ЗЕЛЕНІ УЗГІР'Я АФРИКИ

GREEN HILLS OF AFRICA

1935

Переклав
Петро Соколовський

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1980 р.

Філіпові, Чарлзу та Саллі
присвячую

АВТОРОВА ПЕРЕДМОВА

На відміну від того як це буває в багатьох романах, кожен з описаних тут образів чи випадків вигаданий. Якщо комусь із читачів видасться, що коханню в цій книжці не приділено достатньої уваги, то нехай він чи вона введуть сюди любовну інтригу на свій смак. Автор намагався написати цілком правдиву книжку і подивитися, чи може правдивий опис країни та подій, які там відбувалися протягом одного місяця, позмагатися з творчою вигадкою.

Частина перша

ПОЛЮВАННЯ ТА РОЗМОВИ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Ми сиділи в засідці, яку мисливці з племені вандеробо злаштували з гілок та галуззя поблизу солонцю, коли почулося гурчання автомашини. Спершу воно долинало здаля, тому важко було визначити, що то за шум. Потім гудіння урвалося, й ми вже подумали, що нам воно просто вчулося або ж то тільки прошумів вітер. Але гурчання все виразніше поступово наближалось, ставало дедалі гучнішим, і нарешті з надсадним оглушливим дирчанням та брязкотом машина проїхала дорогою позаду нас. Один з наших двох слідопитів — той, що із акторськими замашками,— рвучко підхопився.

— Ну, все пропало! — мовив він.

Я прикрив долонею рота і знаком звелів йому сісти.

— Ну, все пропало! — повторив він і широко розвів руками. Мені він і так не подобався, а зараз — і поготів.

— Зачекай,— прошепотів я.

Та М'Кола похитав головою. Я дивився на його голий чорний череп, а потім він повернув голову, і я побачив ріденькі китайські вусики біля кутиків рота.

— Нічого не вийде,— сказав він.— Хапана м'узурі.

— Та зачекай,— повторив я, і він знову пригнувся, щоб голова не виглядала над сухими гілками. Отак ми просиділи в курній ямі аж до смерку, коли вже не можна було побачити навіть мушку на рушниці, а дичина не йшла. Слідопита-артиста брала нетерплячка, й він сидів як на голках. Перед тим, як загасло останнє світло, він шепнув М'Колі, що, мовляв, уже надто темно, щоб стріляти.

— Помовч,— сказав йому М'Кола.— Бвана [1] може стріляти, коли тобі вже нічого не видно.

Другий слідопит, письменний, ще раз показав свою освіченість — надряпав гострим сучком на чорній шкірі ноги своє ім'я — Абдулла.

У мене це захвату не викликало, а М'Кола дивився на те слово без ніяких почуттів. Трохи згодом слідопит стер літери.

Я востаннє спробував прицілитись у присмерку, але побачив, що то марна справа, навіть якщо широко розсунути гілки.

М'Кола спостерігав за мною.

— Нічого не вийде,— сказав я.

---

[1] Бвана — пан *(мовою суахілі).*

— Атож,— погодився він мовою суахілі.— Вертаємо до табору?

— Так.

Ми повставали, повилазили із засідки й пішли між дерев до шляху, розминаючи ногами зашкарублий пісок, навпомацки просуваючись у кущах, пригинаючись під гіллям. Наш автомобіль стояв за милю звідти. Коли ми підійшли ближче, Камау, наш водій, ввімкнув фари.

Автомашина зіпсувала нам усе. Того полудня ми залишили свій автомобіль на дорозі і обережно підкралися до солонцю. Напередодні пройшов невеликий дощ, який, проте, не залив солонцю — звичайнісінької галявини з клаптем голої, поритої глибокими круглими борознами землі, подовбаної виїмками скраю — де тварини лизали солону грязюку. Ми побачили тут свіжі й довгасті серцевидні сліди чотирьох досить великих самців куду [1], що навідувалися на сіль минулої ночі, та чимало свіжіших і дрібніших слідів, теж куду. Побував тут і носоріг, який, судячи по слідах та розтоптаній купці посліду, приходив сюди щоночі. Засідку ми влаштували на відстані лету стріли від солонцю; сиділи, відхилившись назад, високо піднявши коліна та пригнувши голови в цій повній попелу й сміття ямі, коли крізь сухе листя я зненацька помітив, як із заростів на галявину з солонцем вийшов невеликий самець куду; він застиг, вигнувши могутню шию, сірий і гарний, кручені роги чітко вирізнялись проти сонця, а я тим часом прицілився йому в груди, але не стріляв, щоб не наполохати більших самців, котрі напевно мали смерком надійти сюди. Куду зачув шум мотора раніше від нас і помчав між дерева, та й інша звірина, що прямувала до солонцю через кущі по рівнині або спускалась із порослих лісом пагорбів, миттю позастигала на те несамовите гурчання й брязкіт. Вони напевно прийдуть потім, у темряві, але то вже не полювання.

А тепер ми їхали піщаною дорогою, і світло фар вихоплювало з пітьми очі нічних птахів, що вперто сиділи, припавши до землі; лише коли машина мало не наїжджала на них, вони наполохано злітали; їхали повз багаття подорожніх, які завидна рухалися цією дорогою на захід, далі від голодного краю, куди лежав наш шлях; я сидів, поставивши приклад рушниці на носок черевика, цівка лежала в згині лівої руки і, затиснувши фляжку між коліньми, відкручував ковпачок, потім влив із фляжки віскі в бляшаний кухоль і в темряві простяг його через плече М'Колі, щоб долив туди води з фляги; і після першого ковтка за день, найсмачнішого ковтка з усіх, я сидів і дивився на густі темні зарості обабіч, підставляв обличчя прохолодному нічному

[1] К у д у — гвинторога антилопа.

вітерцеві, вдихав такі приємні пахощі Африки й почував себе цілком щасливим.

Попереду горіло велике багаття, і, коли ми проїжджали повз нього, я помітив на узбіччі автомашину. Я звелів Камау спинитись і здати назад, і коли ми отак під'їхали до вогнища, то побачили там кривоногого коротуна в тірольському капелюсі, шкіряних шортах і сорочці з відкритим коміром; він стояв перед піднятим капотом, оточений натовпом тубільців.

— Може, чимось допомогти? — спитав я.

— Та ні,— відказав він.— Якщо ви, звісно, не механік. Ця машина мене не злюбила. Всі механізми мене не люблять.

— Може, щось із запалюванням? Коли ви проїжджали повз нас, це видно було по бахканню мотора.

— Гадаю, що все куди гірше. Коли б часом не якась серйозна неполадка.

— Якщо ви можете доїхати до нашого табору, у нас є механік.

— А далеко туди?

— Та миль із двадцять.

— Вранці спробую. А зараз боюсь їхати через оце недобре хрипіння двигуна. Він хоче зламатися, бо ненавидить мене. Що ж, так само ненавиджу його і я. Бо якби я вийшов з ладу, йому було б однаковісінько.

— Хочете випити? — Я простягнув йому фляжку.— Моє прізвище Хемінгуей.

— А я — Кандіскі,— відповів він і вклонився.— Прізвище Хемінгуей я вже десь чув. Тільки де? Де ж це я його чув? А-а, згадав. Це *Dichter* [1]. Ви знаєте поета Хемінгуея?

— А де ви читали його вірші?

— В «Квершнітті».

— То це я,— сказав я потішений. «Квершнітт» — то німецький журнал, в якому я надрукував кілька поганеньких віршів та ще одне оповідання — задовго до того, як почав друкуватися в Америці.

— От дивина! — зауважив чоловічок у тірольському капелюсі.— А скажіть-но, якої ви думки про Рінгельнаца?

— Чудовий письменник.

— Ага. То Рінгельнац вам до вподоби. Гаразд. А якої ви думки про Генріха Манна?

— Не дуже високої.

— Ви певні?

— Принаймні читати його я не можу.

— Атож, зовсім нікудишній письменник. Бачу — в дечому наші думки сходяться. Що ви тут поробляєте?

---

[1] Поет *(нім.)*.

— Полюю.

— Сподіваюсь, не на слонову кістку.

— Ні. На куду.

— А от навіщо полюють на куду? Ось хоча б ви, розумна людина, поет, а вбиваєте куду.

— Досі я не вбив жодного,— відказав я.— А проте ми вперто полюємо на них ось уже десять днів. І були б уполювали одного сьогодні, якби не ваша автомашина.

— Знову вона, бідолаха? А вам слід пополювати бодай рік. На кінець чого тільки не настріляєш і починаєш жалкувати. Полювати на якусь одну тварину — безглуздя. Навіщо ви це робите?

— Бо мені так подобається.

— Ну, якщо подобається... А скажіть щиро, як вам Рільке?

— Я читав тільки одну його річ.

— Яку саме?

— «Корнет».

— І вона вам сподобалась?

— Так.

— А мені не вистачає терпіння читати його. Суцільний снобізм. От Валері — зовсім інше. Я розумію Валері, хоч і в нього чимало снобізму. Добре, що ви хоч слонів не стріляєте.

— А я б охоче вбив якого-небудь здоровецького.

— Якого саме?

— Та з бивнями фунтів на сімдесят. Чи й трохи меншого.

— Бачу, в дечому наші думки розходяться. Однак мені приємно познайомитись з представником великої плеяди старого доброго «Квершнітта». Скажіть, а як пише Джойс? Я не такий багатий, щоб купити його книжку. А Сінклер Льюїс — нікчема. Його я купив. Ні, ні, поговоримо про це завтра. Ви не проти, якщо я отаборюся поруч? Ви тут з друзями? У вас компаньйон з білих мисливців?

— Я тут з дружиною. Будемо дуже вам раді. Є ще один білий мисливець.

— А чого він зараз не з вами?

— Він вважає, що на куду треба полювати наодинці.

— Краще на них не полювати зовсім. А хто він? Чи не англієць?

— Так.

— Якийсь мерзотник?

— Ні, дуже хороша людина. Вам він сподобається.

— Гаразд, вам треба їхати. Тож не буду затримувати. Сподіваюсь, що завтра побачимось. Аж дивно, що ми отак зустрілися.

— Справді,— мовив я.— Завтра механік огляне вашого ваговоза. Постараємось допомогти вам.

— На добраніч,— сказав він.— Щасливої дороги.

— На добраніч,— відповів я. Ми рушили, і я бачив, як він ішов до багаття, махаючи рукою до тубільців. Я не спитав його, ні чому це при ньому два десятки тубільців із Центральної Африки, ні куди він їде. За всю розмову я в нього нічого не спитав. Не люблю розпитувати: там, де я виріс, це вважається нечемним. Але ж ми не бачили білої людини ось уже два тижні, відколи виїхали з Бабаті на південь, і ось на цій дорозі, де тільки випадково зустрінеш торговця-індійця, а то все безперервні валки тубільців, біженців з голодного краю, та здибати чоловіка, який у своєму тірольському костюмі нагадує персонаж із карикатури Бенчлі, знає моє прізвище, величає мене поетом, читає «Квершнітт», шанує Йоахіма Рінгельнаца і готовий поговорити про Рільке — то вже щось дивовижне! І саме тут, на довершення цього, фари вихопили з темряви три високі, конічні купи, що парували на дорозі попереду. Я знаком звелів Камау спинитись, і машина загальмувала просто перед тими купами. Вони були два чи три фути заввишки, і коли я торкнувся однієї,— вона була ще зовсім тепла.

— Тембо,— сказав М'Кола.

То був послід слонів, які щойно перейшли дорогу, і було видно, як він парує в прохолодному вечірньому повітрі. А невдовзі ми дісталися до табору.

Удосвіта я встав і поїхав на інший солонець. Добувшись туди через ліс, ми застали там самця куду; він кинувся навтіки з голосним гавкотом, схожим на собачий, тільки більш високим і горловим, втікав він спершу нечутно, а потім з тріском ламаючи кущі, коли відбіг досить далеко, і тільки ми його й бачили. До солонцю важко було підійти непомітно. Його звідусіль обступали дерева, тож дичина ніби сама сиділа в засідці, а нам доводилось підбиратись до неї відкритою місциною. Єдиний вихід — підповзти поодинці, але й тоді стріляти далі, ніж за двадцять ярдів, заважало густе гілля. Звісно, всередині цієї смуги дерев місце для засідки чудове: дичина, щоб дістатись до солонцю будь-звідки, мала пройти по відкритій місцині ярдів двадцять п'ять. Та хоч ми просиділи там до одинадцятої години, жоден куду так і не з'явився. Ми ретельно розрівняли ногами землю на солонці, щоб бачити нові сліди, коли повернемось сюди, і пройшли назад дві милі до дороги. Як дичина, куду навчились приходити на солонець тільки поночі й іти геть удосвіта. Один самець загаявся, і ми злякали його, тож це тільки погіршило нам справу.

Минав десятий день, як ми полювали на великих куду, а я ще жодного разу не бачив дорослого самця. Нам залишались іще три дні, бо з півдня, з Родезії, чимраз ближче насувалися дощі,

і, щоб не пережидати їх тут, треба було дістатись бодай до Хандені, перш ніж вони почнуться. Ми вирішили, що пробудемо тут до сімнадцятого лютого. Тепер щоранку минала година або й більше, поки прояснялось затягнуте кудлатими хмарами небо, і ми відчували наближення дощів, їхнє неухильно розмірене посування на північ так певно, наче стежили за ними по карті.

Полювати на дичину, якої давно жадаєш, яку всіляко силкуєшся перехитрити, гарно тоді, коли — хоч і вертаєш щовечора з порожніми руками — ти гориш мисливським завзяттям, коли знаєш, що все ще попереду, що рано чи пізно тобі неодмінно поталанить і ти досягнеш бажаної мети. І зовсім нікуди не годиться, коли в тебе обмаль часу і ти знаєш,— якщо не вполюєш куду зараз, то, може, і не вполюєш зовсім, ба навіть не побачиш. То вже не полювання. Тут мисливець нагадує тих хлопців, що їх батьки посилають на два роки до Парижа, щоб вони за цей час стали відомими письменниками або художниками; після чого, нічим не прославившись, хлопці повертаються додому й беруться за батьківське ремесло. Полювання існує, поки на світі є мисливці і водиться якась дичина, як ото й мистецтво живопису — поки живуть художники і є фарби та полотно, як і література — поки живуть письменники, є олівець, папір, чорнило чи друкарська машинка, поки письменник має про що писати і знає, що буде дурнем — і таки стане дурнем,— якщо не писатиме. Та хоч там як, а нас настигла негода, звичайна о цій порі року, та й грошей залишалось обмаль, тож те, що мало б приносити мені неабияку втіху щодня — байдуже, вполював би я щось чи ні — силою обставин обернулось у найприкрішу річ у житті — необхідність робити щось за куди коротший, ніж потрібно, час. Сьогодні я встав за дві години до світанку, свідомий того, що в нас лишається тільки три дні, тож, під'їжджаючи десь під обід до табору, я добряче нервував. А там, за столом під кухонним навісом, сидів Кандіскі у своїх тірольських штанях і без угаву просторікував. Я вже був зовсім забув про нього.

— Хелло! Хелло! — привітався він.— Не пощастило? Знов без нічого? То де ж ваш куду?

— Гавкнув раз і втік,— відповів я.— Добрий день, мала.

Вона всміхнулась. Вона потерпала за мене. Удвох із Джексоном вони від самого досвітку прислухались, чи не лясне постріл. Дослухались навіть тоді, коли прибув наш гість, слухали, читаючи, і весь час, поки теревенив Кандіскі.

— І ви його не застрелили?

— Ні. Бо тільки його й бачили.

Я помітив, що Старий, як ми прозвали Джексона, теж непокоїться і сидить як на голках.

Певно, його вже втомила ота безугавна балаканина.

— Випийте пива, полковнику,— мовив він до мене.

— Одного ми сполохали,— вів я далі.— Але стріляти було нерозважно. Там сила слідів. Та більше не з'явився жоден. Вітер підвів. Хай скажуть провідники.

— Як я вже казав полковникові Філіпсу,— озвався Кандіскі, вмощуючи зручніше своє обтягнуте шкіряними шортами озаддя і кладучи дебелу й голу волохату ногу на другу,— вам аж ніяк не можна затримуватись тут. Зрозумійте: наближаються дощі. Коли вони почнуться, то смугу в дванадцять миль довкола годі буде перейти. Сидіти тут не можна.

— Так, він казав це,— підтвердив Старий.— До речі, називайте мене «містер». У нас ці військові звання замість прізвиськ. І не ображайтесь на нас, якщо ви сам полковник.— І повернувся до мене: — Нехай вони западуться, ці солонці. Киньте їздити на них, і ви відразу вполюєте куду.

— Атож, це — марне діло,— погодився я.— Тільки сподіваєшся, що от-от щось уполюєш.

— Пополюйте на пагорбах.

— Гаразд, пополюю, Старий.

— Далися вам ті куду,— сказав Кандіскі.— Не беріть цього так близько до серця. Подумаєш — куду! Та за рік їх можна вбити штук двадцять.

— Тільки не кажіть такого при мисливській інспекції,— зауважив Старий.

— Ви мене не так зрозуміли,— сказав Кандіскі.— Я тільки мав на увазі, що за рік це можна зробити. Звичайно, ніхто не захоче робити такого.

— Безумовно,— погодився Старий.— Житель країни куду міг би це зробити. Адже великі антилопи цієї породи зустрічаються найчастіше саме тут. Але якраз коли вам потрібні куду, їх немає.

— Як бачите, я не мисливець,— сказав Кандіскі.— Чому б вам натомість не зацікавитись життям тубільців?

— А нас воно якраз цікавить,— запевнила його моя дружина.

— Тубільці тут справді цікаві. Ось послухайте...— І Кандіскі став щось жваво розповідати їм.

— Уся біда в тім,— сказав я Старому,— що коли я полюю на пагорбах, мене не полишає думка, що ці бестії внизу, на солонці. Самиці зараз на пагорбах, але не думаю, щоб з ними були й самці. Приходжу ввечері на солонець, а там сліди! Таки справді навідувались на кляту сіль. Певно, вони ходять туди в будь-який час.

— Може, й так.

— Я певен, що там щоразу нові самці. Видно, вони навідуються до солі раз на кілька днів. Деякі, безперечно, вже полохані:

адже Карл застрелив одного. Якби ж то він був убив його відразу, а не ганявся по всій окрузі. Господи, хоч би раз поклав щось першою кулею! Дарма, найдуть нові куду. Нам лишається тільки чекати: не могли ж вони геть усі дізнатись про нас. Проте він добряче пополохав тутешню дичину.

— Він щоразу так хвилюється,— сказав Старий.— Але хлопчина хороший. Пам'ятаєте, як гарно він тоді поклав леопарда? Кращого пострілу годі й бажати. Нехай вони трохи заспокояться.

— Атож. Я не маю на нього ніякого зла, хоч і лаюсь.

— А якби вам засісти біля солонцю на цілий день?

— Таж почав кружляти клятий вітер і порознóсив наш запах на всі боки. Тепер уже нема сенсу сидіти там, хіба що далі поширювати його. Може, вітер ущухне. Сьогодні Абдулла прихопив із собою відро попелу.

— Так, я бачив, як він ніс.

— Отож коли ми підібрались до солонцю,— вітер ані дмухне, та й розвиднілось досить, щоб стріляти. Абдулла вже перевіряв попелом, чи немає вітру. Я наказав тубільцям спинитись і з Абдуллою тихо став пробиратися вперед. На мені були черевики на повстяній підошві, а земля там пухка й чорна. І все ж наполохали поганця ярдів за п'ятдесят.

— А вуха в куду ви коли-небудь бачили?

— Чи бачив я вуха в куду? Та якби побачив у якогось поганця, його б давно вже оббілували.

— Так, це хитрі бестії! — погодився Старий.— Щось мені не до вподоби оце полювання на солонцях. А вони не такі й хитрі, як воно здається. Вся біда в тім, що ви полюєте на них якраз там, де вони особливо сторожкі. Адже їх стріляють на солонцях споконвіку.

— Саме в цьому й весь смак,— відказав я.— Я ладен полювати так і місяць. Люблю полювати з засідки. Не треба гасати, пріти. Бо нічого не треба робити. Сиди собі, лови мух і годуй ними мурашиних левів у пилюці. Приємно! Тільки якби ми мали час...

— Отож-бо й воно. Часу мало.

— Так от,— казав тим часом Кандіскі моїй дружині,— ви неодмінно мусите подивитися оці великі нгоми — танці на тубільних святах. Це справжні національні танці.

— Послухайте,— сказав я Старому.— Отой другий солонець, де я був звечора, найкращий, якби тільки не та клята дорога поблизу.

— А слідопити кажуть, що туди йдуть лише дрібні куду. Та й надто він далеко. Вісімдесят миль туди й назад.

— Знаю. Але ж там були й сліди чотирьох великих самців. Сам бачив. Та якби не вчорашній ваговоз. А що, як засісти там

сьогодні звечора? Просиджу ніч і ранок, а тоді й кину цей солонець. Туди заходив і велетенський носоріг. В усякому разі, сліди величезні.

— Що ж, гаразд,— погодився Старий.— Пристукніть заразом і гемонського носорога.— Старий був проти вбивства всього того, на що ми не полювали, вбивства першого-ліпшого звіра, вбивства задля ефекту, вбивства задля вбивства, за винятком тільки тих випадків, коли мисливський запал брав гору над відразою до вбивства або коли вбити було вкрай необхідно, щоб здобути першість у мисливському ремеслі. Я бачив, що він пропонує мені носорога, аби зробити мені приємне.

— Я не вбиватиму його, якщо він не виявиться надто вже хорошим.

— Гаразд, убийте вже цього пройдисвіта,— мовив Старий, підносячи його мені в дарунок.

— Ой Старий...

— Атож, убийте його,— вів далі Старий.— Дістанете задоволення, порішивши його самотужки. А ріг продасте, якщо він вам не потрібен. У вас є ліцензія ще на одного носорога.

— То як,— спитав Кандіскі,— виробили план? Вирішили, як перехитрити бідолашних тварин?

— Так,— відповів я.— А як там ваш ваговоз?

— Ваговозові прийшов кінець,— відповів австрієць.— Та я й радий. Надто багато чого з ним пов'язано. Він — це все, що зосталось у мене від моєї шамби. Тепер усе пішло прахом і жити стало значно простіше.

— А що таке «шамба»? — спитала моя дружина.— Я вже не вперше чую це слово. Але чомусь незручно питати, що значить те чи інше тутешнє слово.

— Шамба — це плантація,— пояснив Кандіскі.— Її вже немає, і єдине, що від неї зосталось,— це ваговоз. Цим ваговозом я вожу робітників на шамбу одного індійця. То дуже багатий індієць: вирощує сізаль. А я в нього управителем. Індієць уміє мати зиск із сизалевих шамб.

— І взагалі з нічого,— мовив Старий.

— Так. Там, де ми банкрутуємо, де ми пропадаємо від голоду, він робить гроші. Проте мій індієць дуже інтелігентний чоловік. Він цінує мене. Для нього я уособлюю європейську організованість. Я оце саме їздив організовувати пункти по вербуванню тубільців. А це забирає час. Треба справити враження. Я не бачив сім'ї три місяці. Усі пункти вже організовано. Усе можна легко зробити й за тиждень, але враження буде далеко не те.

— А де ж ваша дружина? — спитала його моя дружина.

— Вона з донькою чекає на мене вдома, на плантації, де я працюю управителем.

— Вона вас дуже любить? — спитала моя дружина.

— Мабуть, бо інакше давно б пішла від мене.

— Скільки років вашій доньці?

— Пішов чотирнадцятий.

— Мабуть, гарно мати доньку.

— Ви навіть не уявляєте собі, як це гарно. Це ніби друга дружина. Розумієте, моя дружина знає все, що я думаю, що кажу, в що вірю, що можу зробити й чого не можу зробити та ким не можу стати, одне слово, все. Так само і я знаю все про дружину, геть усе. Але тепер в сім'ї є нове створіння, якого ви не знаєте, яке не знає вас, яке любить вас, хоч не знає, і незнайоме вам обом. Таке чудове створіння, ваше і водночас чуже, дякуючи якому всі ваші розмови... як би це краще пояснити? Ну, воно, так би мовити... для вас... для вас обох як ото кетчуп [1] Хейнца до страви, щодня.

— Це чудово,— зауважив я.

— У нас є книжки,— провадив він далі.— Тепер я не спроможний купувати нових книжок, але ми завжди можемо поговорити. Порозмовляти, обмінятись думками — це так цікаво. Ми обговорюємо все. Геть усе. У нас широкі інтереси. Раніше, коли в нас була шамба, ми передплачували «Квершнітт». Це створювало враження приналежності до дуже блискучої плеяди людей. Людей, з якими ми хотіли б спілкуватись, якби це було можливо. А ви знайомі з цими людьми? Адже ви, мабуть, з ними зустрічались?

— З декотрими,— відповів я.— З одними в Парижі. З іншими в Берліні.

Я не хотів розбивати ілюзії цього чоловічка, тож і не став наводити подробиць про цих блискучих людей.

— То чудові люди,— збрехав я.

— Як я заздрю вам, що ви їх знаєте,— мовив він.— А хто, на вашу думку, великий письменник в Америці?

— Мій чоловік,— відповіла моя дружина.

— Ні, це в вас говорить сімейна гордість. Справді — хто? Звісно, не Ептон Сінклер і не Сінклер Льюїс. Хто ваш Томас Манн? Хто ваш Валері?

— У нас немає великих письменників,— відповів я.— Усім нашим хорошим письменникам завжди в певному віці щось робиться. Я міг би пояснити, але довго слухати і надокучить вам.

— Поясніть, прошу,— аж стрепенувся він.— Для мене це велика втіха. Це ж бо найкращі хвилини життя. Життя духовного. Це вам не полювання на куду.

— Ви ж іще нічого не почули,— сказав я.

---

[1] Кетчуп *(англ.)* — соус з томатів, грибів і т. ін.

— Але зараз почую. Тільки випийте ще пива, щоб розв'язався язик.

— А він у мене й так розв'язаний,— сказав я.— Завжди розв'язаний, так що далі нікуди. Проте ви самі щось нічого не п'єте.

— А я взагалі не п'ю. Шкідливо для інтелекту. Та й не відчуваю потреби. Але поясніть мені. Поясніть, прошу.

— Гаразд, слухайте,— почав я.— У нас, американців, були свої талановиті письменники. Едгар По був талант. То був митець слова, майстер композиції, але він уже помер. Були в нас і майстри риторики, котрим удавалось узнати — з чужих біографій або під час власних мандрівок — певні невигадані подробиці про деякі справжні речі, скажімо, про китів, але всі ці подробиці тонули в риториці, як ото родзинки в плум-пудингу. Часом з'являються автори, котрі не вдаються до пудинга — і воно добре. Такий Мелвілл. Однак люди хвалять його за риторику, хоч вона не має в нього особливої ваги. Вони вкладають містику в його твори, а її там немає.

— Так,— мовив він,— розумію. Але ж риторика — це наслідок роботи інтелекту, його здатність працювати. Риторика — це голубі іскри, якими сипле динамомашина.

— Буває й так. Але часом це тільки голубі іскри — а що крутить сама динамомашина?

— Так. Кажіть далі.

— А я вже й забув, про що говорив.

— Е ні. Продовжуйте. Не вдавайте дурника.

— Вам доводилось коли-небудь вставати вдосвіта?

— Щодня встаю о цій порі,— відповів він.— Ну, ну, далі.

— Гаразд. Були й інші письменники, котрі писали, як ото англійці, вислані з старої Англії, яку ніколи не вважали своєю батьківщиною, до Нової Англії, яку вони й намагались створити. Чудові люди зі скромною, засушеною й бездоганною мудрістю унітаріїв. Літератори, квакери з почуттям гумору.

— Хто ж це такі?

— Емерсон, Готорн, Уїтьєр і компанія. Всі наші класики раннього періоду, котрі не знали, що нова класика не буває схожа на ту, яка їй передувала. Вона запозичує з усього гіршого за неї, з усього, що не стало класикою. Так робили всі класики. Декотрі письменники народжуються тільки для того, щоб допомогти іншому письменникові написати одне речення. Але нова класика не повинна походити від попередньої або ж бути на неї схожою. До того ж усі ці письменники були джентльменами або силкувались ними бути. Усі вони були вкрай добропристойні. Не вживали слів, якими люди завжди послуговувались і послуговуються, слів, що й далі живуть у мові. Так само не можна сказати, що вони мали плоть. От інтелект у них був, це так. Доб-

ропорядний, сухенький, бездоганний інтелект. Нудну я завів розмову, але ж ви самі мене попросили.

— Кажіть, кажіть.

— У той час був один письменник, якого вважають справді хорошим — це Генрі Торо. Не можу нічого сказати про нього, бо й досі не спромігся прочитати його книжок. Але це ще ні про що не свідчить: я не можу читати й інших натуралістів, якщо вони не пишуть точно і вдаються в літературщину. Натуралістам слід займатись своєю справою, зосібно, а хтось інший повинен систематизувати й описувати їхні відкриття. Письменники теж повинні працювати кожен окремо. Вони можуть бачитись один з одним тільки тоді, коли роботу зроблено, та й то не надто часто. Інакше вони робляться схожі на письменників Нью-Йорка. Вони достоту як ті рибальські черви в пляшці, що намагаються увірвати знання й харч через спілкування один з одним і з самою пляшкою. Часом та пляшка — образотворче мистецтво, часом — економіка, а часом економіка, піднесена до ступеня релігії. Ті, що опинились у пляшці, залишаються там на все життя. Бо поза пляшкою вони самотні. А самотніми вони бути не хочуть. Бояться залишитись на самоті зі своїми переконаннями, і жодна жінка не здатна покохати когось із них так, щоб той забув свою самотність, спілкуючись із цією жінкою, або зумів поєднати її самотність зі своєю чи зазнати з нею чогось такого, в порівнянні з чим усе інше не має ніякого значення.

— Ну, а як же все-таки з Торо?

— Вам треба самому почитати його. Можливо, і я зберуся, пізніше. Пізніше можна зробити майже все.

— Випий ще пива, Тату.

— Давай.

— А що ви скажете про хороших письменників?

— Хороші письменники — це Генрі Джеймс, Стівен Крейн і Марк Твен. Не обов'язково в такому порядку. Для хороших письменників не існує рангів.

— Марк Твен — письменник-гуморист. Інших я щось не знаю.

— Уся сучасна американська література бере свій початок від книжки Марка Твена «Гекльберрі Фінн». Коли читатимете її, спиніться на тому місці, де негра Джіма викрадають у хлопців. Це і є її справжній кінець. Усе, що далі,— чисте шарлатанство. Але це у нас найкраща книжка. З неї вийшла вся американська література. До «Гекльберрі Фінна» нічого не було. І нічого рівноцінного відтоді не з'являлось.

— А що ви скажете про інших?

— Крейн написав два гарних оповідання: «Шлюпка» і «Голубий готель». «Голубий готель» написано краще.

— І яка доля спіткала його?

— Він помер. І це не дивно, бо він помирав від самого початку.

— А інші два?

— Обидва дожили до похилого віку, але не стали мудрішими з літами. Не знаю, чого їм, власне, бракувало. Адже ми робимо з наших письменників невідь-що.

— Не розумію.

— Ми губимо їх, як можемо. Насамперед, економічно. Вони починають заробляти гроші. Письменник може добре заробити тільки випадком, хоча зрештою хороші книжки завжди приносять зиск. А заробивши певну суму, наші письменники починають жити розкішно і тут потрапляють у пастку. Тепер їм доводиться писати, щоб підтримувати цей спосіб життя, своїх жінок і так далі, і вони пишуть погань. У них погань виходить не навмисне, а тому що вони поспішають. Бо пишуть тоді, коли не мають чого сказати, коли, так би мовити, воду в колодязі вичерпано. Бо в них заговорило честолюбство. Далі, раз зрадивши собі, вони виправдовують це, і в них виходить ще більше пóгані. А ще буває: вони починають читати критику. І якщо вірити критикам, коли ті співають тобі хвалу, то доводиться вірити їм, коли вони обзивають тебе нездарою: і тоді ти втрачаєш віру в себе. Нині в нас є два хороших письменники, які не можуть писати, бо втратили віру в себе, начитавшись критики. Коли вони ще писали, то їхні твори часом були хороші, часом посередні, а часом і зовсім погані, але все хороше залишилось би. Та вони начитались критичних статей і вважають, що треба писати тільки шедеври. Такі самі шедеври, які, як твердили критики, виходили в них раніше. Звісно, то не були шедеври. То були просто хороші книжки. А нині вони зовсім не можуть писати. Критики зробили їх нездарами.

— Хто ж це такі?

— Їхні імена нічого вам не скажуть, але, можливо, за цей час вони написали щось нове, знову злякались і знов стали нездарами.

— Та що ж усе-таки відбувається з американськими письменниками? Говоріть ясніше.

— Нічого не можу вам сказати про давніші часи, бо мене тоді й на світі не було, але зараз з ними відбувається всяке. У певному віці письменники-чоловіки перетворюються на метушливих бабусь. Письменниці ж стають Жаннами д'Арк, тільки без її уміння боротися. І ті й ті вважають себе духовними вождями. Байдуже — ведуть вони кого-небудь за собою чи ні. Якщо вони не мають послідовників, то вигадують їх. І марно протестувати тим, кого вони назвали своїми послідовниками. Їх звинуватять у зраді. Хай йому дідько! Чого тільки не буває з нашими

письменниками! Але це ще не все. Є й такі, що намагаються врятувати свої душі писаниною. То найлегший вихід. Інших занапащають перші гонорари, перша похвала, перша критика, перша думка про те, що вони більше нездатні писати, перша думка, що вони нічого іншого не можуть робити, або ж, налякавшись, вони вступають до організацій, які думатимуть за них. Трапляється й таке, що письменник сам не знає, чого, власне, йому треба. Скажімо, Генрі Джеймс хотів розбагатіти. І, звісно, це йому не вдалося.

— А ви?

— Я маю багато інших інтересів. Я задоволений своїм життям, але мушу писати, бо якщо не напишу певної кількості сторінок, то життя втрачає для мене свою принадність.

— А чого *ви* хочете?

— Писати якомога краще і, пишучи, вчитися. А до того ж я живу й іншими інтересами й радощами.

— Полюванням на куду?

— Так, полюванням на куду й іще багато чим.

— Чим саме?

— Та багато чим.

— А ви знаєте, чого ви хочете?

— Так.

— І вам справді подобається те, чим ви займаєтесь зараз,— оце безглузде полювання на куду?

— Не менше, ніж відвідання Прадо.

— І ви вважаєте, що одне варте другого?

— Перше мені так само необхідне, як і друге. Не кажучи вже про інші речі.

— Звичайно. Інакше й бути не може. Але хіба це справді щось дає вам?

— Дає.

— І ви знаєте, що вам потрібно?

— Безперечно. І те, що мені потрібно, я маю.

— Але ж на це треба грошей.

— А я завжди можу заробити гроші, до того ж мені щастить.

— То, виходить, ви щасливий?

— Коли тільки не думаю про інших.

— Виходить, ви думаєте й про інших?

— Звичайно.

— Але нічого для них не робите?

— Нічого.

— Анічогісінько?

— Ну, може, трошки.

— Як ви гадаєте, ваша творчість варта, щоб нею займатись, вона може бути самоціллю?

— Звичайно.

— Ви певні цього?

— Цілком.

— Така певність, мабуть, дуже приємна.

— Так,— відповів я.— Це єдина приємна річ у письменницькій роботі.

— Усе це починає звучати серйозно,— зауважила моя дружина.

— Бо це дуже серйозна тема.

— Бачите, він може серйозно дивитись на деякі речі,— сказав Кандіскі.— Я так і знав, що для нього мають існувати й інші серйозні проблеми, крім куди.

— Причина, через яку нині кожен намагається уникнути цієї проблеми, заперечити її важливість, довести, що займатися нею марно, що це вкрай важко. Необхідно поєднати багато факторів, щоб це виходило.

— Про що це ви?

— Про те, як можна писати. Про те, чого прозаїк може досягти, якщо він досить серйозний і йому щастить. Тут є четвертий і п'ятий виміри, і їх можна опанувати.

— Ви так гадаєте?

— Я це знаю.

— А коли письменник опанує їх — тоді що?

— Тоді все інше не має значення. Це найзначніше з усього, що він спроможний зробити. Можливо, він зазна́є невдачі. Але якийсь шанс на успіх у нього є.

— Таж це ви все говорите про поезію.

— Ні. Це куди важче за поезію. Це проза, якої ще ніхто ніколи не писав. Але її можна написати, без вивертів і шарлатанства. Без усього того, що не витримає перевірки часом.

— Чому ж її й досі не написано?

— Бо для цього потрібно надто багато факторів. Перше, потрібен талант, неабиякий талант. Такий, як скажімо, у Кіплінга. Далі потрібна самодисципліна. Самодисципліна Флобера. Далі повне усвідомлення того, якою може бути ця проза, й чисте сумління, таке саме незмінне, як, скажімо, еталон метра в Парижі, щоб не допуститися фальшу. Далі від письменника вимагається інтелект і об'єктивність, а головне — уміння вижити. Спробуйте поєднати оце все в одній особі та ще щоб вона переборола всі впливи, які тяжать над письменником. Найважче для нього — через брак часу — вижити й довести свою роботу до кінця. Як би я хотів, щоб ми мали такого письменника й могли читати його книжки. Ну, а тепер, може, поговорімо про щось інше?

— Мені цікаво вас слухати. Звичайно, я не з усім згоден.

— Ну, звичайно.

— А може, вип'ємо по чарці? — спитав Старий.— Вам не здається, що чарка тут зарадить?

— Ні, ви спершу скажіть мені, що саме, що конкретно занапащає письменників?

Я вже стомився від цієї розмови, яка перетворилась на інтерв'ю. Ну, гаразд, дам йому інтерв'ю, і кінець. Тепер, перед сніданком будувати фрази із тисячі невловних понять — це казна-що!

— Політика, жінки, спиртне, гроші, честолюбство. І так само відсутність політики, жінок, спиртного, грошей і честолюбства,— глибокодумно відповів я.

— Ну, тепер воно й справді все ясно,— зауважив Старий.— Тільки-от спиртне... Ось чого я не розумію. Це завжди видавалось мені безглуздим. Як на мене, це слабкість характеру.

— Це просто спосіб завершити день. У цьому є свої переваги. Скажіть, вам ніколи не хотілось змінити свої погляди?

— Давайте по одненькій,— сказав Старий.— Агов, М'Венді!

Старий ніколи не пив до сніданку, хіба що забувшись, і я розумів, що він намагається порятувати мене.

— То давайте всі вип'ємо,— запропонував я.

— Я не п'ю,— відказав Кандіскі.— Піду до машини й принесу свіжого масла на сніданок. Щойно з Кандоа, несолоне. Чудове масло. А ввечері посмакуємо на солодке однією віденською стравою. Мій кухар навчився добре готувати її.

Він відійшов, і моя дружина сказала:

— Ти говорив страшенно глибокодумно. Що ти там казав про жінок?

— Яких жінок?

— Ну, коли говорив про жінок.

— Нехай їм біс! — відказав я.— Це ті, з якими зв'язуєшся, коли буваєш напідпитку.

— То он що ти тоді робиш!

— Та ні.

— Я не зв'язуюсь ні з ким, коли п'яна.

— Ну годі, годі,— сказав Старий.— З нас ніхто ніколи не буває п'яним. Господи, як цей чоловік любить побалакати!

— Після бвани М'Кумби він ще не мав нагоди виговоритись.

— На мене напала словесна дизентерія,— мовив я.

— А як бути з його ваговозом? Чи витягнемо ми його на буксирі, не поламавши нашого?

— Та витягнемо,— сказав Старий.— Коли наш повернеться з Хандені.

Потім, коли ми сиділи під зеленим тентом у затінку розлогого дерева і під приємними повівами вітерцю уминали свіже масло, січеники з м'яса газелі й картопляне пюре, зелену кукурудзу

та консервовані фрукти на солодке, Кандіскі сказав нам, чому в цьому краю так багато вихідців зі Східної Індії.

— Бачите, під час війни сюди було перекинуто індійські війська. Їх вивезли з Індії, бо англійці боялись нового заколоту. Вони запевнили ага-хана, що оскільки індійці воюють в Африці, то можуть вільно селитися тут і приїжджати в справах. Вони не можуть порушити обіцянки, й індійці перебрали країну від європейців до своїх рук. Вони тут нічого не купують і відсилають усі гроші до Індії. Коли вони заробляють купу грошей і вертають додому, то на їхнє місце наїжджають бідні родичі і далі грабують країну.

Старий слухав мовчки. Він ніколи не став би сперечатися з гостем за столом.

— То все ага-хан,— сказав Кандіскі.— Ви американець. Так ви нічого не знаєте про ці витівки.

— Ви воювали під командуванням фон Леттова? — спитав його Старий.

— Від початку й до кінця,— відповів Кандіскі.

— То був хоробрий солдат. Я захоплювався ним.

— А ви воювали? — спитав Кандіскі.

— Так,— відповів Старий.

— А я невисокої думки про фон Леттова,— сказав Кандіскі.— Так, він воював. І краще за інших. Коли нам потрібен був хінін, він наказував здобувати його в бою. Як провіант і спорядження. Але потім перестав дбати про своїх солдатів. Після війни я був у Німеччині. Їздив туди клопотатися про відшкодування збитків. «Ви австрієць,— сказали мені,— тож і дійте через австрійські інстанції». Я поїхав до Австрії. «Навіщо ж ви воювали?» — спитали мене там.— Ми не можемо брати на себе відповідальність за це. Скажімо, ви поїдете воювати до Китаю. То ваша особиста справа, і ми нічим не можемо допомогти».

«Але ж я пішов воювати як патріот,— висунув я сміховинний доказ.— Я воював, де міг, бо я австрієць і знаю свій обов'язок».— «Гаразд,— відказали мені.— Це чудово. Але ви не можете вимагати, щоб ми оплачували вам ваші благородні почуття». Отак мене посилали від одного до другого, та врешті з цього так нічого й не вийшло. І все ж я дуже люблю Африку. Тут я втратив усе, однак маю більше, ніж будь-хто в Європі. Мене тут усе цікавить. Тубільці, їхня мова. У мене багато зошитів із нотатками. До того ж я почуваю себе тут справжнім королем. А це дуже приємно. Прокинувшись уранці, випростую ногу, і служка надягає на неї шкарпетку. Потім випростую другу ногу, і він надягає другу шкарпетку. Вилізаю з-під москітної сітки, і мені вже наставляють штани. Ну, хіба це не казкове життя?

— Справді, казкове.

— Коли ви приїдете сюди вдруге, ми вирядимося в сафарі, щоб вивчати життя тубільців. Зовсім не будемо полювати, хіба що заради харчування. Зараз я вам покажу один тубільний танок і проспіваю пісню.

Пригнувшись, то піднімаючи, то опускаючи лікті й зігнувши коліна, він зачовгав круг столу, співаючи. У нього те виходило справді гарно.

— Це тільки один танок із тисячі,— зауважив він.— А тепер я піду. Вам уже час поспати.

— Це не спішна справа. Побудьте ще.

— Ні. Вам треба поспати. Та й я перепочину. Масло я заберу, а то геть розтане.

— Побачимось за вечерею,— сказав Старий.

— А тепер — спати. Бувайте.

Коли він пішов, Старий сказав:

— Знаєте, мені щось не віриться в те, що він наговорив про ага-хана.

— Та ніби схоже на правду.

— Звісно, він почуває себе скривдженим,— сказав Старий.— Кожен почував би себе так на його місці. Фон Леттов був диявол, а не чоловік.

— Він дуже розумний,— озвалась моя дружина.— Так гарно говорить про тубільців. Однак ставиться неприхильно до американських жінок.

— Я теж,— відгукнувся Старий.— Взагалі він славний чоловік. А вам, видно, таки треба подрімати. Адже виїздити доведеться десь о пів на четверту.

— То скажеш їм, щоб розбудили мене.

Моло підняв задній край намету, підперши його потім пальцями, щоб продимав вітер, і я ліг з книжкою. Свіжий вітер прохоплювався всередину під нагріту парусину.

Коли я прокинувся, час було виїздити. По небу повзли дощові хмари, й стояла задуха. Провідники запакували в ящик з-під віскі кілька бляшанок з консервованими фруктами, шматок смаженого м'яса фунтів на п'ять, хліб, чай, маленький чайник, кілька бляшанок згущеного молока та чотири пляшки пива. Окрім того, прихопили брезентовий мішок з водою і підстілку, що мала правити нам за тент. М'Кола поклав у машину дубельтівку.

— Не кваптесь вертатись,— мовив Старий.— Ми чекатимемо вас, скільки буде треба.

— Гаразд.

— Ми привеземо цього славного чоловіка машиною до Хандені. А своїх людей він пошле вперед пішки.

— А ви певні, що машина витримає? Сподіваюсь, ви чините так не тільки тому, що Кандіскі — мій знайомий?

— Треба ж щоб він вибрався звідси. Машина повернеться сьогодні ввечері.

— А мемсаїб [1] і досі спить,— сказав я.— Може, вона захоче прогулятись і постріляти цесарок?

— Я тут,— озвалась моя дружина.— Про нас не турбуйся. Як мені хочеться, щоб сьогоднішнє полювання було вдале!

— До післязавтра не висилайте людей на дорогу виглядати нас. Якщо знайдемо добру місцину, то затримаємось.

— Щасти вам!

— Щасливо залишатись, люба. До побачення, містере Джексон.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Покинувши холодок нашого табору, ми поїхали звивистою, схожою на піщану річку, дорогою вслід за вечірнім сонцем повз густий чагарник обабіч дороги, повз зелені пагорби, що височіли над чагарями, обганяючи групи тубільців, що простували на захід. Одні були зовсім голі, коли не брати до уваги ганчірки, зав'язаної вузлом на плечі, і несли луки та сагайдаки зі стрілами. Інші несли списи. Заможніші йшли під парасольками й були вбрані в білу тканину, що спадала широкими складками; за ними пленталися жінки з горщиками та сковорідками. То там, то там попереду, на головах інших тубільців видніли паки та в'язки шкур. Увесь той люд тікав від голоду.

Виставивши ноги з кабіни далі від нагрітого двигуна, низько насунувши капелюха на очі від сліпучого сонця, я дивився на дорогу, на людей та жадібно заглядав у прогалини серед чагарника, чи не видно там якої дичини, а машина тим часом рухалася на захід.

Раз в одній прогалині, де було виламано чагарник, ми помітили трьох невеликих самиць куду. Сірі, череваті, довгошиї з довгими вухами на дрібних головах, вони метнулись у хащу й зникли з очей. Ми вийшли з машини й уважно оглянули землю на тому місці, однак слідів не виявили.

Трохи далі дорогу перебігав табун прудконогих цесарок, вони дріботіли, високо задерши нерухомі голови, як рисаки. Коли я вистрибнув з машини й помчав навздогін, вони шугнули вгору, притиснувши ноги до важких тіл, і, ляпаючи короткими крилами та пронизливо кудкудакаючи, полетіли до дерев попереду. Я двічі вистрелив, і два птахи важко гупнули додолу, де й залишились лежати, тріпочучи крилами. Підбіг Абдулла й за мусульманським звичаєм повідрізав їм голови, щоб м'ясо годилось для

[1] Пані — у звертанні до іноземки *(інд.)*.

їжі. Він поклав їх у машину, де сидів М'Кола й сміявся добродушним старечим сміхом з мене й з тих дурнів, що стріляють птахів,— так він завжди сміявся, відколи я, ганебно схибивши кілька разів підряд, неабияк посмішив його. Дарма що сьогодні я не схибив, йому однаково було смішно, як і тоді, коли ми вбивали гієну,— останнє смішило його найбільше. М'Кола завжди сміявся, коли падав убитий птах, а коли я хибив, він аж надривався з реготу й голова його тряслась.

— Спитайте його, якого він дідька регоче? — спитав я якось у Старого.

— З бвани,— відповів М'Кола, замотавши головою.— І з пташок.

— Це ви йому смішні,— сказав мені Старий.

— Казна-що! Я — смішний! Дідько б його взяв!

— Ви йому видаєтесь дуже смішним,— повторив Старий.— А от мемсаїб і я ніколи б не стали з вас сміятись.

— Стріляйте їх самі.

— Е ні, це ти у нас пташиний стрілець. Адже ти сам себе ним визнав,— сказала мемсаїб.

Отак полювання на птахів стало у нас своєрідним приводом для жартів. Якщо я влучав, усе глузування переходило на птахів, М'Кола тряс головою, сміявся й, крутячи руками, показував, як птах перекидався в повітрі. Якщо ж я хибив, то сам ставав блазнем цієї вистави: М'Кола тільки дивився на мене й трясся від сміху.

І тільки гієни здавались йому смішнішими. Дуже смішила його гієна, коли вона серед білого дня нахабно і вистрибом біжить із повним черевом по рівнині і раптом дістає кулю в зад, тоді щодуху кидається вперед і летить сторчголов. М'Колі весело було дивитись на гієну, коли та, спинившись оддалік біля солоного озера, щоб озирнутися, й поранена в груди, перекидалась на спину, догори повним черевом і всіма чотирма лапами. І ніщо не смішило його так, як гієна, гостроморда й смердюча, яка вискакує з високої трави просто перед вами й, підстрелена з десяти кроків, несамовито крутиться на місці, ніби ганяючись за своїм хвостом, поки не впаде мертва.

М'Кола тішився, коли бачив, як гієну вбивали майже впритул. Тоді весело ляскала куля й кумедно було дивитись, як гієна з тривожним подивом зненацька відчувала смерть усередині себе. Ще цікавіше було йому спостерігати, як у гієну стріляли віддалік і вона, підскочивши з несподіванки, починала шалено крутитися круг себе, в спечному мареві, навислому над рівниною,— з тією блискавичною швидкістю, яка свідчила, що вона ганяється за маленькою нікельованою смертю, що засіла в ній. Та найбільшою втіхою М'Коли,— тоді він починав махати руками, тряс

головою, сміявся й відвертався, ніби соромлячись за гієну,— межею його веселощів було, коли гієна, майстерним пострілом поранена на бігу в зад, починала скажено крутитися, кусаючи й рвучи саму себе, поки витягала власні нутрощі, а тоді спинялась, висмикувала їх і жадібно пожирала.

«Фізі»,— казав тоді М'Кола й тряс головою, глузливо побиваючись, що от, мовляв, існують же такі бридкі тварюки. Фізі, гієна, двостатева саможерка, пожирачка стерва, страшний ворог корів з телятами, хижак, що перегризає жижки, завжди готова вчепитися зубами в обличчя людини, що спить, із жалібним виттям ходить вона назирці за подорожніми, смердюча, гидка, своїми міцними щелепами перекушує кістки, які не під силу навіть левові, бігає вистрибом з одвислим черевом по рівнині, все озираючись своєю нахабною мордою дворняги; постріл із маленького манліхера — і починається жахливе кружляння на місці. «Фізі,— сміявся М'Кола, соромлячись за гієну і трясучи своєю чорною лисою головою: — Фізі. Сама себе жере. Фізі».

Гієна викликала в нього зловтішні, а птахи — добродушні жарти. Моє віскі теж викликало в нього добродушні жарти. А було їх у нього чимало. Про деякі з його витівок я розповім пізніше. Іслам і всі інші релігії теж викликали веселі жарти. Він кепкував з тих, хто вірив у такі речі. Чаро, мій другий збroєносець, маленького зросту чоловічок, був поважний і дуже побожний. На рамадан він навіть слини не ковтав до заходу сонця, і я бачив, як він нетерпляче поглядав на захід. Він мав при собі пляшку з якимсь чаєм і все торкався до неї пальцями, поглядаючи на сонце, а М'Кола непомітно стежив за ним, удаючи, ніби дивиться в інший бік. Йому було смішно, та він цього не показував. Адже то було щось таке, над чим він не міг сміятись відверто, тож, почуваючи себе вище цього, він тільки дивувався, які ж бо люди дурні. Магометанство тут було модне, і всі інші провідники з вищих верств сповідували саме його. Воно вважалось ознакою знатності, справді авторитетною вірою, яка давала могутнього бога й ставила людину вище інших, а за це можна трошки й потерпіти, дотримуючись дещо складніших приписів щодо їжі. Я це розумів, а М'Кола — ні, та й не намагався зрозуміти; він стежив, як Чаро поглядав на призахідне сонце, з отим байдужим виразом, який його обличчя прибирало щоразу, коли йшлося про речі, котрих він не сприймав. Чаро конав від спраги, однак, як людина побожна, не смів порушити заборони, а сонце сідало страшенно повільно. Якось я подивився на його червоний диск над деревами й штовхнув Чаро ліктем, і він усміхнувся. М'Кола урочисто простяг мені фляжку з водою. Я похитав головою, і Чаро усміхнувся знову. Обличчя М'Коли байдуже застигло. Нарешті сонце зайшло, й Чаро жадібно приклався спраг-

лими устами до перехиленої пляшки; його борлак швидко заходив угору і вниз. М'Кола глянув на нього й відвів погляд.

Раніше, перш ніж ми заприятелювали, Чаро зовсім не довіряв мені. Хоч що там ставалось, він прикривався своєю байдужістю. Тоді Чаро подобався мені куди більше. Ми розуміли один одного, коли йшлося про віру; Чаро був у захваті від моїх влучних пострілів, завжди тиснув мені руку й усміхався, коли вдавалося підстрелити особливо рідкісну дичину. Мені це лестило й було приємно. М'Кола вважав ці перші успіхи простою випадковістю. Мовляв, побачимо далі. Ми тоді ще не вполювали чогось вартого уваги, та М'Кола, власне, й не був моїм зброєносцем. Він був зброєносцем містера Джексона Філіпса, а до мене його приставили тимчасово, тож я для нього нічого не означав. До мене він не виявляв ні прихильності, ні неприязні. А до Карла ставився з чемною зневагою. Кого він любив, то це Маму — мою дружину.

Того вечора, коли було вбито першого лева, ми вертали до табору вже зовсім поночі. Полювання вийшло невдале, сталося непорозуміння. Ми заздалегідь домовилися, що першою вистрелить Мама, та оскільки ми вперше вийшли на лева, а вже був вечір, надто пізня пора для полювання на лева, то після першого влучного пострілу по ньому могли стріляти всі підряд. Задум був розумний: сонце вже заходило, і, якби поранений лев сховався в хащах, ми б мали з ним клопоту в темряві. Пригадую, яким жовтим, головатим і здоровенним видався мені лев проти маленького деревця, схожого на садовий кущ, і коли Мама, ставши на коліно, звела рушницю, мене так і поривало сказати, щоб вона прицілилась певніше. Ляснув короткий постріл з манліхера, й лев підтюпцем побіг ліворуч, широко й водночас легко та тихо перебираючи лапами, мов велетенський кіт. Я вистрелив із спрінгфілда, лев упав і завертівся, я вистрелив удруге, але надто поспішно, і куля тільки збила біля нього хмарку пилу. Лев уже лежав, розпластавшись, на животі; сонце щойно торкнулося вершечків дерев, яскраво зеленіла трава, а ми підступали до лева, як ото каральний загін чи якась банда, з рушницями напоготові, не знаючи, чи він убитий, чи тільки приголомшений. Коли ми підійшли близько, М'Кола жбурнув у нього каменем і влучив левові в бік, і з того, як камінь ударився об непорушне тіло, можна було визначити, що звір неживий. Я був певен, що вбила його Мама, але знайшов тільки одну дірочку від кулі в задній частині тулуба під самим хребтом: куля пройшла майже наскрізь і застрягла в грудях. Вона промацувалась під шкурою, і М'Кола, зробивши надріз, витяг її. То була чотирнадцятиграмова куля від мого спрінгфілда, саме вона й звалила його, пробивши легені й серце.

Мене так вразило, що лев упав мертвий від одного пострілу, коли ми чекали нападу, героїчного двобою й трагічного кінця, що я відчував скоріше розчарування, ніж радість. То був наш перший лев, ми були зовсім не досвідчені мисливці й сподівались чогось іншого. Чаро і М'Кола потисли руку Мамі, потім Чаро підійшов до мене і теж потис мені руку.

— Гарний постріл, бвана,— мовив він на суахілі.— Піга м'узурі.

— Ви стріляли, Карле? — спитав я.

— Ні, тільки збирався, коли вистрелили ви.

— А ви не стріляли, Старий?

— Теж ні. Ви б почули.— Він відкрив затвор і вийняв два патрони сорок п'ятого калібру.

— Я певна, що не влучила,— сказала Мама.

— А я був певен, що це ти вбила його. Я й зараз так вважаю,— заперечив я.

— Мама влучила,— сказав М'Кола.

— Куди саме? — спитав Чаро.

— Влучила,— повторив М'Кола.— Влучила.

— Це ви поклали його,— сказав мені Старий.— І він перекинувся як кролик.

— Щось мені не віриться.

— Мама піга,— наполягав далі М'Кола.— Піга сімба [1].

Коли ми, поночі вертаючи до табору, побачили багаття, М'Кола раптом зайшовся зливою швидких співучих, на високій ноті слів мовою вакамба, скінчивши словом «сімба». І з табору гукнули щось у відповідь.

— Мама! — закричав М'Кола. Тоді знов полився потік слів. Потім: — Мама! Мама!

Із темряви вигулькнули носії, кухар, білувальник, слуги й старший провідник.

— Мама! — не переставав вигукувати М'Кола.— Мама піга сімба!

Увесь гурт пританцьовував, в такт приплескуючи долонями, із грудей вихоплювались протяглі, хрипкі, ніби рикання лева, крики, які означали приблизно: «От так Мама! От так Мама! От так Мама!»

Швидкоокий білувальник підняв Маму вгору, велет-кухар і слуги підхопили її, інші товпилися довкола, випростуючи руки, щоб бодай підтримати її; пританцьовуючи, всі обійшли довкола багаття й попрямували до нашого намету, співаючи:

— От так Мама! Ха! Ха! Ха! От так Мама! Ха! Ха! Ха!

Вони виконували танок і пісню про лева, наслідуючи його

[1] Мама вбила. Вбила лева *(суахілі)*.

глухий задишливий рик. Біля намету вони опустили Маму на землю і кожен соромливо потис їй руку, провідники й слуги казали: «М'узурі, мемсаїб», а М'Кола й носії — «М'узурі, Мама», вимовляючи це з особливим почуттям.

Пізніше, коли ми сиділи на стільцях біля вогню зі склянками віскі, Старий сказав моїй дружині:

— Це ви застрелили лева. М'Кола вб'є кожного, хто скаже, що не ви.

— Знаєте, мені вже здається, ніби його й справді застрелила я,— відповіла Мама.— Не уявляю, як би я почувала себе, коли б справді сталося так. Запишалася б далі нікуди. Як чудово почувати себе переможцем!

— Добра наша Мама! — мовив Карл.

— А я певен, що його застрелила саме ти,— сказав я.

— Ну, годі про це! Мені приємно навіть від того, що всі так думають. Знаєте, мене вдома ніколи ще не носили на руках.

— В Америці дуже невихований народ,— сказав Старий.— Просто дикуни.

— Ми відвеземо вас на острів Кі-Уест,— мовив Карл.— Бідолашна наша Мама!

— Годі вже про це,— попросила Мама.— Я надто розчулена. Може, їх слід щедро винагородити?

— Вони старалися не для цього,— відказав Старий.— Однак, мабуть, непогано б дати їм щось із нагоди свята.

— Я ладна дати кожному купу грошей,— сказала Мама.— Адже ж це так приємно почувати себе переможницею!

— Добра наша Мама,— мовив я.— Та ти ж справді вбила лева.

— Ні, я схибила. Навіщо ти дуриш мене? Дай мені просто втішатися перемогою.

У всякому разі, М'Кола довго не визнавав мене. Поки Мама не використала свою ліцензію цілком, вона була його улюблениця, а ми просто люди, що лізуть не в своє діло, заважаючи Мамі полювати. Та коли її ліцензія вийшла і вона вже більше не ходила на полювання, М'Кола зовсім втратив цікавість до неї. А коли ми почали гасати за куду й Старий щоразу залишався в таборі, посилаючи Чаро з Карлом, а М'Колу зі мною, то М'Кола втратив повагу до нього. Звичайно, тільки на якийсь час. М'Кола був зброєносцем Старого, його почуття до нас були сьогодні такі, а завтра інші і тільки після довгого часу спільних переживань могли стати більш постійними. Однак у наших стосунках щось уже змінилося.

Частина друга

ПОЧАТОК ПОЛЮВАННЯ

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Це було ще тоді, коли з нами полював Друпі, невдовзі після того як я, перехворівши, вернувся з Найробі і ми з Друпі вирядились пішки до лісу пополювати на носорогів. Друпі був справжній дикун з важкими повіками, що майже закривали очі, з досить-таки величною поставою, гарний мисливець і досвідчений слідопит. Йому будо десь так років тридцять п'ять, з одежі він носив тільки шматок тканини, зав'язаний на плечі, та ще подаровану якимсь мисливцем феску. І завжди мав при собі списа. М'Кола носив старий американський військовий кітель кольору хакі з двома рядами гудзиків — цей кітель призначався Друпі, але той довго не з'являвся, і кітеля йому не діставалось. Старий двічі привозив його Друпі, аж поки М'Кола сказав: «Віддай його мені».

Старий віддав йому кітеля, і відтоді М'Кола не знімав його. Той кітель, пара шортів, пухнаста вовняна шапочка й плетений армійський светр, який він надягав, коли прав кітель,— ото була й уся одежа М'Коли, поки він не прибрав до рук мою непромокальну куртку. Взутий він був у сандалі, вирізані зі старих автомобільних покришок. У нього були стрункі, гарні ноги з міцними литками, як у Бейба Рута, і пригадую, як же я здивувався, коли він зняв кітель і я побачив його старече тіло. Воно виглядало, як ото на фотографіях Джефріза й Шаркі в літньому віці: потворні в'ялі біцепси й запалі груди.

— Скільки ж років М'Колі? — спитав я Старого.

— Та, певно, за п'ятдесят,— відповів Старий.— У нього в тубільній резервації дорослі діти.

— А які в нього діти?

— Самі ледарі. Він не може дати їм ради. Ми якось узяли одного носієм, але той ні на що не здатний.

М'Кола не почував заздрощів до Друпі. Він розумів, що йому далеко до нього: Друпі куди вправніший мисливець, спритніший і догадливіший слідопит, і взагалі на все мастак. М'Кола захоплювався Друпі, як і всі ми, й ніколи не забував, що дістав його кітель. Він був носієм, перш ніж став зброєносцем і почав полювати з нами; він вважав, що ми з ним полюємо як рівні, а Друпі керує ловами.

Гарне то було полювання. Першого дня ополудні ми відійшли милі з чотири від табору по глибокому сліду носорога, що тягнувся серед трав'янистих пагорбів між невисокими, схожими на

занехаяні садові, деревами, прямому та рівному, наче його проклав інженер, із фут завглибшки. Ми звернули зі сліду, де він пірнув в улоговину між пагорбами, схожу на висохлий зрошувальний рів, видерлись, обливаючись потом, на невеликий, але крутий пагорб, сіли перепочити, прихилившись спинами до схилу, й заходилися оглядати в бінокль місцевість. То була гарна зелена рівнина, під узгір'ям густо поросла лісом, вкрита пагорбами й поперетинана руслами кількох річок, що витікали з лісу на горі. Де-не-де смуги лісу спускалися до підніжжя, і ми сподівались, що саме десь там і вийде носоріг. Якщо дивитись з порослої лісом гори вниз, то видно було річки й горбастий схил, що поступово переходив у рівнину, вкриту бурою, випаленою сонцем травою, а ген через рівнину темніла долина Ріфт та виблискувало озеро Маньяра.

Ми лежали на схилі пагорба, пильнуючи, чи не з'явиться носоріг. Друпі сидів навпочіпки на протилежному схилі, пильно вдивляючись у далину, а М'Кола присів нижче нас. Зі сходу віяв прохолодний вітрець, женучи по траві хвилі. Небом густо пливли великі білі хмари, а високі лісові дерева на схилі гори стояли так щільно і були такі ряснолисті, що, здавалося, можна ходити по їхніх кронах. За горою зяяла ущелина, далі синіла лісом ще одна гора.

До п'ятої години ніде нічого не було видно. Потім простим оком я нагледів темну цятку, що пересувалася краєм долини до смуги лісу. В бінокль я побачив, що то носоріг; маленький здаля, але чіткий, весь червоний у променях надвечірнього сонця, він швидко біг схилом, нагадуючи рухами жука-плавунця. Далі з'явилося ще три, темні в тіні дерев; два з них стали битися біля кущів, йдучи один на одного з низько нахиленими головами. У бінокль вони здавалися зовсім малими, і поки ми на них дивилися, почало смеркати. До ночі ми б не встигли зійти з пагорба, перетнути долину й видертися по крутому схилу, щоб підійти до них на рушничний постріл. Тож ми повернули до табору, обережно ступаючи, зійшли схилом у темряві, намацали ногою слід і рушили ним, кривуляючи між темних пагорбів, поки серед дерев побачили багаття.

Весь той вечір ми були вкрай збуджені: ще б пак, адже бачили аж трьох носорогів укупі! А рано-вранці під час сніданку прийшов Друпі й сказав, що менше ніж за дві милі від табору на узліссі пасеться стадо буйволів. Ми мерщій подалися туди, ще відчуваючи в роті смак кави та лососини, перейняті отим ранковим хвилюванням, від якого сильніше калатає серце. Тубілець, якого Друпі залишив наглядати за буйволами, показав, де вони перейшли глибокий яр і дісталися до лісової галявини. Він сказав, що в стаді з дванадцять голів, і серед них — два великі

самці. Ми обережно пішли звіриними стежками, розсуваючи ліани; там і тут траплялися сліди та купи свіжого посліду, але хоч ми заходили все далі в ліс, надто густий для полювання, і зробили велике коло, буйволів не було видно. Тільки раз ми почули крики кліщоїдів і побачили, як вони пролетіли,— ото й усе. В лісі було багато носорожачих слідів та куп посліду, але ми бачили тільки зелених лісових голубів і мавп; коли ми вибралися з хащів, то були по пояс зарошені, а сонце вже підбилося високо. День стояв жаркий, вітер іще не знявся, і ми розуміли, що носороги та буйволи, які поночі виходили з лісу, тепер знов позаходили в хащу перепочити в холодку.

Мої супутники повернулися до табору, де лишалися Старий і М'Кола. У нас вийшло м'ясо, і я вирішив походити трохи з Друпі, сподіваючись щось уполювати. Я вже одужав від дизентерії, й мені було приємно блукати серед невисоких пагорбів, блукати просто так, навмання, а принагідно й пополювати, щоб роздобути м'яса. До того ж мені подобався Друпі, подобалося дивитись, як він ходить. А він ходив перевальцем, легко переставляючи ноги, й мені подобалося дивитись на нього, відчувати траву під м'якими підошвами черевиків та приємну вагу рушниці, яку я тримав за шийку приклада, поклавши ствол на плече; сонце тим часом припікало, зрошуючи мене потом і швидко висушуючи росу на траві. Та ось війнув прохолодний вітрець; здавалось, ми йшли покинутим садом десь у Новій Англії. Я відчував, що знову можу влучно стріляти, і чекав нагоди, щоб здивувати Друпі своєю вправністю.

З вершини пагорба за якусь милю від нас ми побачили двох конгоні [1], жовтих на тлі узгірка, і я знаком показав Друпі, що треба йти за ними. Ми рушили вниз і в видолинку вигнали водяних козлів — самця і двох самиць. Як я вже знав, водяний козел — єдина місцева дичина, не придатна для їжі, та й перед тим я вполював куди кращого представника цієї породи. Я прицілився, але оскільки пам'ятав про його неїстівне м'ясо, то не вистрелив, і він зник з очей.

— Не стріляєш, куро? — спитав Друпі мовою суахілі.— Думі суна — хороший звір.

Я, як міг, пояснив йому, що вже вбив раніше кращого за цього і що його м'ясо не годиться їсти.

Він усміхнувся.

— Піга конгоні м'узурі.

«Піга»,— гарне слово. Воно звучить так само, як «вогонь!» або ж вигук «влучив!». «М'узурі», що означає «добре», «чудово», «краще», спершу звучало для мене, як назва одного з наших

[1] Конгоні — велика антилопа, поширена в Східній Африці.

штатів, і не раз під час переходів я складав речення на суахілі зі словами «Арканзас» і «М'узурі»; тепер це слово стало звичним, не вирізнялось, як чужомовне, стало таким самим простим і звичайним, як і інші слова мови суахілі, і мені вже не здавалися дивними й потворними розтягнені мочки вух, племінні шрами чи то воїни зі списами. Племінні шрами й татуювання видавалися мені природними, ба навіть гарними прикрасами, і я жалкував, що не маю таких. Мої шрами не йшли ні в яке порівняння з їхніми: були неправильні, невиразні, а то й просто нагадували рубці! Одного я мав на лобі, і часом мене питали, чи я, бува, не вдарився об щось головою. Зате Друпі мав показні шрами під вилицями та інші, рівні й гарні, на грудях і на животі. Я саме думав, що один тільки шрам у мене ще так-сяк: на підошві правої ноги, що нагадував вирізьблену різдвяну ялинку, і об нього швидко протиралась шкарпетка. Аж тут ми зігнали пару болотних антилоп. Ці відбігли ярдів на шістдесят, спинившись під деревами, і тільки-но стрункий граційний самець повернувся, я вистрелив і влучив йому в бік якраз над лопаткою. Він підстрибнув і дременув геть.

— Піга,— зауважив Друпі, усміхнувшись. Ми обидва чули, як ляснула куля.

— Куфа,— мовив я.— Він убитий.

Коли ми підійшли до нього, він лежав на боці, серце його шалено стукотіло, хоч з усього видно було, що він мертвий. Друпі не прихопив мисливського ножа, а я мав тільки складаного. Я намацав пальцями серце біля передньої ноги, чуючи, як воно б'ється під шкурою, й устромив туди ножа, але лезо було коротке й лише відштовхнуло серце. Я відчував під пальцями пружне й гаряче биття серця, відчував, як лезо впирається в нього, повернув ножа, навпомацки перерізав артерію, й гаряча кров бризнула мені на пальці. Випустивши кров, я заходився потрошити антилопу своїм складаним ножем, хизуючись перед Друпі: дочиста вибрав нутрощі, вийняв печінку, обережно вирізав жовчний міхур, поклав печінку на жмуток трави, а поряд — нирки.

Друпі попросив у мене ножа: тепер він хотів показати свій хист. Вправно розрізав і вивернув шлунок, викинув із нього траву, добре витрусив його, тоді поклав у нього печінку та нирки й, відтявши ножем гнучкий прутик з дерева, під яким лежала антилопа, зшив ним шлунок і то так, що вийшла гарна торбинка, куди можна було класти й усі інші ласощі. Потім вирізав палицю, почепив на її кінець торбинку за шов і перекинув палицю через плече — точно так, коли я ще був малий, носили в носовику свій скарб волоцюги, зображувані на рекламі мозольного пластиря «Блу Джей». То був чудовий спосіб, і я вже уявляв, як

покажу його колись Джонові Стайбу у Вайомінгу, а він усміхатиметься своєю ніяковою усмішкою глухого (в Джона доводилося жбурляти камінням, щоб спинити його, коли зареве олень), і я знав, що́ він скаже. А скаже він ось що: «Їй-богу, Ернсте, це діло».

Друпі вручив мені палицю, зняв із себе шмат тканини, що заміняв йому одежу, обв'язав ним тушу антилопи й завдав собі на спину. Я хотів допомогти йому, пропонуючи на мигах зрізати гілляку, почепити на неї антилопу й понести вдвох, але Друпі волів нести сам. Отак ми й вирушили до табору — я з торбинкою з шлунка антилопи на кінці палиці через плече й рушницею за спиною, а Друпі, весь зрошений потом, заточуючись під тушею, попереду. Я став умовляти його підвісити антилопу на дереві, а потім прислати по неї носіїв, і ми вже були поклали її в розвилку дерева. Та коли Друпі зрозумів, що я ладен навіть кинути антилопу, аби тільки він не підірвався, то знову завдав тушу на плечі, і отак ми дістались до табору, де тубільці довкола багаття голосно зареготали, побачивши у мене через плече торбинку зі шлунка.

Саме таке полювання було мені до вподоби. Ніяких поїздок у машині — скрізь тільки пішки, нерівна місцевість замість гладеньких рівнин, тож я був цілком задоволений. Я тяжко перехворів і тепер з радістю відчував, як щодень прибуває сила. Я був дуже схуд, зголоднів за м'ясом, а зараз без усякої шкоди для себе міг їсти все, що завгодно. Щодня з мене пóтом виходило все, що я випивав з друзями біля вечірнього багаття, в спеку я лежав у затінку дерев під повівами прохолодного вітерцю, читав книжку і радів, що не треба нічого писати і що о четвертій годині знову йдемо на полювання. Я навіть листів не писав. Єдина справді люба мені істота — не рахуючи дітей — була тут зі мною, тому мені не хотілось ділитися враженнями з тими, що були далеко, хотілося просто жити цим життям, бути цілком щасливим і відчувати приємну втому. Я знав, що влучно стріляю, і пишався цим, почував себе добре, безтурботно і впевнено, що набагато приємніше переживати самому, аніж чути від когось.

Ми вирушили одразу ж після третьої години, щоб на четверту дістатись до нашого пагорба. Але тільки близько п'ятої ми нарешті побачили першого носорога, коли він, вайлувато перевалюючись на своїх куцих ногах, перейшов пагорб саме там, де ми вперше помітили його звечора. Потім він зайшов у ліс неподалік від місця, де вчора билися два носороги. Ми рушили туди; спустившись з пагорба й перетнувши зарослий видолинок, ми пішли вгору крутим схилом до акації з жовтим цвітом, що була нам за позначку місця, де носоріг зайшов у ліс.

Ідучи отак на акацію проти сильного вітру, що гуляв схилом,

я намагався ступати якомога повільніше і підклав під капелюх носовичок, щоб піт не заливав окулярів. Я знав, що, можливо, за мить треба буде стріляти, й тому сповільнював крок, щоб не викликати надмірного серцебиття. При полюванні на великого звіра,— якщо мисливець бачить, куди стріляє, і стріляє влучно,— похибки бути не може, хіба що засапається від бігу чи сходження на крутий схил, або ж у нього розіб'ються чи запітніють окуляри, а напохваті немає ганчірки чи паперу, щоб їх протерти. З окулярами найбільше мороки, і я звичайно мав при собі чотири носовички, і перекладав їх з лівої кишені до правої, коли вони просякали потом.

Ми обережно наближались до акації з жовтим цвітом, як ото мисливець наближається до перепелиного виводка, перед яким собака зробив стійку, але носорога там уже не було. Обходили все узлісся, там видніло повно слідів і свіжого посліду, та носорога не було. Сонце сідало, почало сутеніти, а ми ходили вздовж і вшир лісистим схилом, сподіваючись знайти носорога на якійсь галявині. Коли геть споночіло, щоб стріляти, Друпі раптом зупинився й припав до землі. Пригнувшись, він показував рукою вперед. Підповзши до нього, ми побачили двох носорогів, великого й маленького, що стояли по груди в кущах навпроти, по той бік неглибокого видолинка.

— Самиця з малям,— пошепки мовив Старий.— Стріляти не можна. Дайте я хоч роздивлюся на її ріг.— І з цими словами він узяв у М'Коли бінокль.

— Вона бачить нас? — спитала Мама.

— Ні.

— Далеко від нас?

— Ярдів за п'ятсот.

— Боже, ну й велика! — прошепотів я.

— Так. Велика самиця,— погодився Старий.— Цікаво, а де ж самець? — Старого охопило радісне збудження.— Тільки надто темно, стріляти можна хіба що зовсім зблизька.

Повернувшись до нас задом, носороги спокійно паслися. Здається, ці тварини ніколи не ходять повільно. Вони або біжать, або непорушно стоять на місці.

— Чого це вони такі червоні? — спитала Мама.

— Бо викачались у глині,— пояснив Старий.— Нам треба квапитися, поки ще не зовсім смеркло.

Сонце вже зайшло, коли ми вийшли з лісу й побачили внизу під схилом пагорб, звідки в бінокль спостерігали за носорогами. Треба було зійти вниз, перетнути долину й вертати додому шляхом, яким і прийшли, однак з дурного розуму ми вирішили пройти узліссям по схилу. І ось так поночі, тримаючись цього прямого маршруту, ми рушили через глибокі підступні виярки, що

здаля видавалися гайками, ковзались, чіплялися за ліани, спотикалися, лізли вгору і знову сповзали дедалі нижче, потім з неймовірним зусиллям знов видиралися по схилу, а ліс повнився нічними звуками, чувся хрипкий рик леопарда, що полював на бабуїнів, я боявся змій і в пітьмі з острахом торкався кожного підозрілого корінця чи гілочки.

Навкарачки ми перетнули дві глибокі ущелини, а тоді при місяці перебралися через довгу й страшенно круту відногу гори; ми рухалися вервечкою, здиралися обережно й повільно, крок за кроком чіпляючись за виступи й підтягуючись на високому стрімкому схилі, страшенно потомлені, насилу тягнучи важкі рушниці — і так аж до гребеня, де полегшено зітхнули. Перед нами розкинулась залита місячним сяйвом рівнина; потім ми знову йшли вниз, угору й прямо через невисокі пагорби; ми падали від утоми, але попереду вже блимали вогні, й нарешті ми вступили до табору.

І ось я сиджу біля вогню, кулюся від вечірньої прохолоди зі склянкою віскі з содовою і чекаю, коли брезентова ванна на чверть наповниться гарячою водою.

— Купасі, бвана.

— Чорт забирай, більше я вже не зможу полювати на гірських баранів,— озиваюсь я.

— А я і досі не могла,— відказує Мама.— Це все ви мене силували.

— А ти дряпаєшся по горах краще за будь-кого з нас.

— Як ви гадаєте, Старий, ми зможемо ще коли-небудь полювати на гірських баранів?

— Не знаю,— відповів Старий.— То вже, мабуть, як вийде.

— Їзда на оцих клятих машинах просто нестерпна.

— Якби робити такий перехід щовечора, то й незчулися б, як днів за три пройшли б весь шлях.

— Атож. Але я все одно боятимуся змій, хоч ми ходитимемо отак щовечора цілісінький рік.

— Згодом твій страх мине.

— Ніколи,— відповів я.— Я їх боюся нестямно. Пам'ятаєте, коли я, не помітивши вас за деревом, торкнувся вашої руки?

— Ще б пак,— відповів Старий.— Тоді ви відскочили ярдів на два. То ви справді так боїтеся змій чи тільки вдаєте?

— Страшенно боюся. Відколи пам'ятаю себе.

— Та що це з вами сьогодні, хлопці? — спитала Мама.— Поговоріть краще про війну.

— Ми вкрай потомилися. А ви воювали, Старий?

— Куди мені воювати,— відповів Старий.— Де ж той лобуряка з віскі.— І блазнювато загукав тоненьким фальцетом: — Кей-ті! Агов, Кей-ті!

— Купасі,— тихо, але наполегливо повторив Моло.

— Я дуже стомився.

— Мемсаїб купасі,— з надією мовив Моло.

— Зараз іду,— сказала Мама.— А ви швидше допивайте своє віскі. Я зголодніла.

— Купасі,— суворо мовив Кейті до Старого.

— Сам купасі,— огризнувся Старий.— Одчепись.

Кейті відвернувся, і на його осяяному вогнищем обличчі майнула посмішка.

— Ну гаразд, гаразд,— примирливо мовив Старий.— То вип'ємо по одненькій? — спитав він мене.

— Можна й ще по одненькій,— відповів я,— а тоді вже будемо купасі.

— Купасі бвана М'Кумба,— сказав Моло.

Мама підійшла до вогню в своєму голубому халаті й високих протимоскітних чоботях.

— То йдіть уже,— сказала вона.— А коли скупаєтесь, вип'єте ще. Тут гарна тепла й мулиста вода.

— От причепились,— зауважив Старий.

— Пам'ятаєш, як ми полювали на баранів, а в тебе злетів капелюх і мало не впав на барана? — спитав я у Мами: під дією віскі я перенісся думками у Вайомінг.

— Іди вже купасі,— відповіла вона,— а я тим часом перехилю чарочку.

Назавтра ми встали вдосвіта, поснідали й подалися нишпорити по узліссю та глибоких видолинках, де до схід сонця Друпі бачив буйволів. Але їх уже не було й сліду. Ми ще довго ходили, та так і повернулись до табору ні з чим і вирішили послати автомашини по носіїв, а самі йти пішки туди, де сподівались знайти воду в руслі річки, що витікала десь на гірському схилі — трохи далі від місця, де звечора ми бачили носорогів. Там, ближче до гори, ми думали стати табором, щоб звідти обстежувати нові місця на узліссі.

Ваговози мали привезти Карла, який досі самотньо полював на куду. На нього, здається, напала нудьга, чи відчай, чи те й те разом; наступного дня він міг би вирушити в долину Ріфт — роздобути м'яса й пополювати на сернобика. А якби ми вистежили гарного носорога, то відразу б сповістили його. Вирішили в дорозі стріляти в носорогів тільки при зустрічі з ними, щоб передчасно не сполохати їх, до того ж у нас кінчалося м'ясо. Носороги, видно, страшенно полохливі,— я ще у Вайомінгу пересвідчився, як ляклива дичина кидає зручні для полювання місця — невелику або й середніх розмірів рівнину чи то смугу пагорбів — після перших же пострілів. Старий порадився з Друпі, ми розробили план дій і послали Дена з ваговозами вербувати носіїв.

Під вечір вони привезли Карла, його спорядження і сорок мбулусів, гарних тубільців з пихатим вождем — єдиним серед них у шортах. Карл змарнів, зблід, у очах проглядали втома й майже розпач. Він вісім днів полював на куду, вперто вистежував дичину серед пагорбів і не міг ні до кого й озватися по-англійському; за всі ці дні вони бачили тільки двох самиць куду та ще сполохали одного самця, не досяжного для кулі. Провідники казали, що бачили й другого самця, але Карл подумав, що то конгоні, чи то йому здалося, ніби вони сказали йому, що то конгоні, й не вистрелив. Він неабияк лютився на них через це, а взагалі полювання вийшло невдале.

— Я не бачив у нього рогів. Не вірю, що то був самець,— сказав Карл. Полювання на куду стало тепер для нього болючою темою, тож ми її більше не зачіпали.

— Нічого, в долині він уполює сернобика й заспокоїться,— зауважив Старий.— Невдача гнітюче подіяла на нього.

Карл схвалив наш задум, за яким ми мали перебратись на нове місце, а він вирядитись по м'ясо.

— Як скажете,— відповів він.— Згоден геть з усім.

— Трохи постріляє — повеселішає,— мовив Старий.

— Ми вб'ємо носорога. А потім ви. Хто вб'є перший, вирушить у долину на сернобика. А може, вполюєте сернобика ще завтра, коли підете по м'ясо.

— Як скажете,— повторив Карл. Він з гіркотою згадував оті нещасливі вісім днів, коли в спекоту видирався на пагорби, вставав удосвіта, а вертав уже поночі, полюючи на дичину, що її суахільську назву ніяк не міг запам'ятати, ходив із слідопитами, котрим не довіряв, їв наодинці, не мав співрозмовника, а дружина, з якою не бачився вже три місяці, була за дев'ять тисяч миль; цікаво, як там його собака та як там на роботі, і де вони в дідька подівались, ті антилопи, невже він схибив, коли стріляв, але ні, не могло такого бути, ніколи не схибиш у справді відповідальну мить, певно, що ні — він у це твердо вірив, а що, коли він розхвилювався і все-таки схибив, і чому це хтозна-відколи немає листів, тільки ж провідник сказав, що то конгоні, атож, усі вони так сказали... Але нам він і словом не прохопився про це, а тільки мовив: «Як скажете» — якимсь аж розпачливим голосом.

— Ну ж бо, веселіше, хлопче,— мовив я.

— А я і так веселий. З чого це ви взяли?

— Випийте.

— Не хочу пити. Хочу куду,— дідько б його вхопив!

Згодом Старий зауважив:

— А я гадав, він упорається сам, якщо ніхто не буде квапити й смикати його. Але все обійдеться. Він молодець.

— Треба, щоб хтось чітко вказував йому, що саме робити, й водночас не заважав йому, не сіпав його,— сказав я.— Для нього найбільша мука — стріляти при людях. Він не такий задавака, як я.

— Він звалив леопарда на диво гарним пострілом,— докинув Старий.

— Двома,— уточнив я.— Другий був такий же влучний, як і перший. Чорт забирай, він чудово стріляє. Утре носа будь-кому з нас. Але він нервує, а я його підганяю і дратую цим ще дужче.

— Так, часом ви до нього надто прискіпливі,— погодився Старий.

— Але ж він добре знає мене. Знає моє ставлення до нього. Він не ображається.

— І все ж, гадаю, з нього будуть люди,— сказав Старий.— Головне бути впевненим у собі. Адже він справді влучний стрілець.

— Ще б пак! Він поклав найкращого буйвола, найкращого водяного козла й найкращого лева,— визнав я.— Йому нема чого нарікати.

— Найкращого лева вбила мемсаїб, друже. Затямте собі.

— Радий це чути. Проте й він убив чудового лева й здоровенного леопарда. Усе, що він уполював, гарне. У нас іще вдосталь часу. Тож йому нема чого журитися. Якого дідька він такий похмурий?

— На полювання треба вийти рано-вранці, поки не надто спечно для маленької мемсаїб.

— Вона краще себе почуває, ніж усі ми.

— Вона просто чудова! Ходить коло нас, як маленький тер'єр.

Ополудні ми ходили на пагорби й довго оглядали місцевість у бінокль, але нічого вартого уваги не побачили. Після вечері ми всі сиділи в наметі. Маму неабияк обурило порівняння з тер'єром. Якщо вже бути схожою на собаку,— чого вона, звісно, не бажала,— то вже на вівчарку, породисту, сухорляву, довгоногу й гарну. Її хоробрість була така природна й така простодушна, що вона зовсім не думала про небезпеку; та й від усіх небезпек нас оберігав Старий, а до нього вона почувала цілковиту довіру й щиро обожнювала його. Старий був для неї взірцем справжнього чоловіка: хоробрий, великодушний, розумний, з почуттям гумору, терплячий і чуйний, він ніколи не втрачав самовладання, не хвалився, не скаржився,— хіба що жартома,— полюбляв хильнути, як і личить справжньому чоловікові, і, на її думку, був напрочуд вродливий.

— Як ти вважаєш — Старий гарний?

— Ні,— відповів я.— От Друпі гарний.

— Друпі красивий. То ти справді не вважаєш, що Старий гарний?

— Та ні ж бо. Він мені подобається так само, як і будь-хто з чоловіків, яких я знаю, але який же з нього в біса красень!

— А по-моєму, він гарний. Адже ти розумієш моє ставлення до нього?

— Звичайно. Я і сам люблю цього поганця.

— І ти справді не вважаєш, що Старий гарний?

— Ні.— І, помовчавши, спитав: — А хто, по-твоєму, гарний?

— Бельмонте, Старий і ти.

— Не будь такою патріоткою,— відказав я.— А от скажи, хто в нас вродлива жінка?

— Гарбо.

— От і ні. Вродлива Джозі. І Марго.

— Так, вони вродливі. А я — ні.

— Ти чудова.

— Давай краще поговоримо про містера Джексона. Мені не подобається, коли ти називаєш його Старим. Це зневажливо.

— А ми з ним завжди попросту, коли разом.

— Бачу, а от я його дуже поважаю. Правда ж, він чудовий?

— Так, але йому не доводиться читати книжок, написаних жінкою, якій він допомагав друкуватись і яка закидала йому, що він заздрісний.

— Сама вона заздрісна й зловмисна. Тобі ні в якому разі не слід було допомагати їй. Дехто такого ніколи не простить.

— Просто прикро, що весь талант пішов на злобу, безглуздя й самовихваляння. Справді, страшенно прикро. І прикро, що ти не здогадувався, яка вона, поки вона не зійшла на пси. А знаєш, що найцікавіше: вона не вміла писати діалогів. То було жахливо. Вона вчилася цього з моїх книжок і використала в своїй книжці. Так вона доти ніколи не писала. Вона не могла простити мені, що навчилася цього в мене, і боялася, що помітять, звідки воно в неї, тож і стала на мене нападати. Смішні то були наскоки. Але, слово честі, вона була-таки чудова, поки не стала честолюбною. Отоді вона б тобі сподобалася.

— Можливо, але навряд,— відказала Мама.— А нам весело, скажи? Без усіх отих людців.

— Ще й як, чорт забирай! Відколи себе пам'ятаю, у мене що не рік, то веселіший.

— І хіба ж не чудовий містер Джексон?

— Так, він чудовий.

— О, як приємно чути, що ти це кажеш. Бідолашний Карл.

— Чому?

— Бо він тут без своєї дружини.

— Справді,— погодився я.— Бідолашний Карл.

Назавтра вранці ми знову вирушили попереду носіїв угору і вниз через пагорби глибокою, зарослою лісом долиною, потім угору і вниз через довгий схил, порослий густою, чіпкою травою, усе вперед, угору і вниз, час від часу перепочиваючи в холодку під деревами і знов крокуючи вперед, угору і вниз, насилу прокладаючи стежку крізь високу траву під пекучим сонцем. Обливаючись потом, ми всі п'ятеро йшли вервечкою: Друпі й М'Кола з важкими рушницями, обвішані торбами, баклагами й фотоапаратами, Старий і я, теж з рушницями, а за нами — мемсаїб, що наслідувала ходу Друпі, в капелюсі набакир, страшенно задоволена прогулянкою і рада, що чоботи не муляють. Нарешті ми добулися до акацієвого гайка над ущелиною, що тягся смугою від гребеня далі схилом до води; тут ми поприставляли рушниці до дерев і прилягли в холодку під їхнім густим шатром. Мама витягла з торби книжки, й поки вона й Старий читали, я пішов ущелиною до струмка, що стікав зі схилу, де знайшов свіжі лев'ячі сліди й чимало проходів, прокладених носорогами в густій траві, що була тут вище людського зросту. Знемагаючи від спеки, я піднявся назад піщаним дном ущелини й, з полегкістю прихилившись спиною до стовбура, почав читати «Севастопольські оповідання» Льва Толстого. То одна з його ранніх книжок, у ній гарно описувався бій, де французи беруть редут, і я замислився про Толстого й про ту велику перевагу, яку дає письменникові воєнний досвід. Війна — одна з найважливіших тем і, звичайно, така, коли найважче писати правдиво, і письменники, котрі не бачили війни, із заздрості до своїх досвідченіших колег, прагнуть применшити важливість теми, виставити її, як щось потворне, ба навіть як плід хворобливої уяви, а тим часом це справді незамінний досвід, якого вони не набули. І тут у мене зринули спогади про Севастопольський бульвар у Парижі, про те, як я їхав додому велосипедом зі Страсбурга в дощ та які слизькі були трамвайні колії, як було їхати по маслянистому слизькому асфальті та бруківці серед вуличного руху; згадав, як ми тоді мало не оселилися на бульварі Тампль,— перед очима постала та квартира, умеблювання, шпалери,— але натомість найняли мансарду в павільйоні на вулиці Нотр-Дам-де-Шан у дворі, де був тартак (і раптові завивання циркулярок, запах тирси, крона каштана над дахом, а на нижньому поверсі — божевільна жінка, як ми цілий рік сиділи без грошей, оповідання одне за одним верталися поштою назад крізь щілину в воротях тартака разом з короткими відмовами, в яких їх ніколи не називали оповіданнями, а тільки анекдотами, нарисами,

contes [1] тощо, їх уперто не хотіли брати й ми харчувалися цибулею і пили кагор з водою), і я згадав, які були гарні фонтани на площі Обсерваторії (переливчаста рябизна на бронзових кінських гривах, бронзових торсах і плечах, зеленавих під тоненькими струменями води) та як у Люксембурзькому саду — там, де найкоротша алея до вулиці Суффло,— поставили погруддя Флобера, того, в кого ми вірили, кого любили беззастережно, тепер важкого, камінного, як і личить кумирові. Він не бачив війни, зате бачив революцію і Комуну, а революція — це ще краще, якщо не стаєш фанатиком, бо всі говорять однією мовою. І громадянська війна — найкраща з воєн для письменника, найдовершеніша. Стендаль бачив війну, і Наполеон навчив його писати. Тоді він учив усіх, тільки ж ніхто більше не навчився. Достоєвський став Достоєвським після заслання до Сибіру. Несправедливість виковує письменників, як кується меч. Я питав себе: а от якби Тома Вулфа було заслано до Сибіру або на острів Тортугас, чи з нього вийшов би письменник і чи стало б це для нього достатньою спонукою, щоб він позбувся свого багатослів'я і засвоїв почуття пропорції? Може, так, а може, й ні. Він завжди видавався сумним, як і Карнера. Толстой був невисокого зросту. Джойс середнього, і він довів себе до сліпоти. Я згадав той останній вечір,— я п'яний з Джойсом, і він цитує з Едгара Кіне «Fraîche et rose, comme au jour de bataille» [2]. Ні, я, здається, щось плутаю: коли ми бачились, він продовжував розмову, перервану за три роки перед тим. Приємно було бачити в наш час великого письменника.

Я прагнув тільки одного: працювати. Мене не дуже обходило, як воно все вийде. Я більше не сприймав свого життя серйозно, будь-чиє життя — так, а тільки не своє. Інші прагнули того, чого я не хотів, але я знав, що всього того доб'юсь, якщо працюватиму. Праця — ось те одне і єдине, що давало мені задоволення, а як я живу — то діла не стосується, я житиму, де і як мені заманеться. Тут, де я живу тепер, мені дуже подобається. Тут, в Африці, небо краще, ніж в Італії. Дідька лисого! Найкраще небо в Італії, Іспанії і в Північному Мічігані восени, і восени ж — над Мексіканською затокою поблизу Куби. Краще небо ще можна знайти, але не країну.

Чого я зараз хотів — то це знову повернутися до Африки. Ми ще не покинули її, але, прокинувшись уночі, я лежав, слухав її звуки й уже тужив за нею.

От і зараз, дивлячись через прогалини між верховіттям дерев на небо, де вітерець гнав білі хмари, я так палко любив Африку,

---

[1] Казки *(франц.)*.

[2] Свіжий і рум'яний, як у день битви *(франц.)*.

що був невимовно щасливий, ніби після обіймів коханої, коли, спустошений, ти відчуваєш, що воно ось-ось знову наповнить тебе, і ось воно знову полонило тебе, і ти ніколи не зможеш володіти всім до решти, але те, що є,— твоє, а тобі хочеться більшого, жадаєш мати його й жити ним, володіти знову й довіку жити цим нібито тривким завжди, яке кінчається так раптово; і спиняється час, іноді зовсім завмирає, ти знову чекаєш, поки він почне свій плин, а він усе бариться. Але ж ти не самотній: якщо ти коли-небудь справді кохав жінку щиро й невдавано, то й вона тебе завжди кохатиме; байдуже, куди вона піде від тебе й кого покохає,— тебе вона кохатиме найдужче. Тож якщо ти коли-небудь так любив жінку або країну, то ти щасливий, а що ти колись помреш — те байдуже. Зараз, в Африці, я прагнув пізнавати її дедалі більше, мене цікавило все: зміна пір року, дощі, коли нема як мандрувати, невигоди, якими розплачуєшся за те, що ти справді тут, назви дерев, тварин і птахів, аж до найдрібніших; я хотів вивчати мову й неквапом блукати по країні. Я любив природу змалку: природа завжди краща від людей. Я здатен відчувати прихильність лише до небагатьох людей водночас.

Мама спала. На неї, сплячу, приємно було дивитися; вона спала спокійно, згорнувшись клубочком, як тваринка, і нічим не виказувала отієї безживної закляклості, як Карл, коли спав. І Старий спав спокійно, але я відчував, що його душі тісно в тілі. Тіло вже ніби було не по ньому. З літами воно змінилося — трохи потовщало, трохи втратило попередні обриси, трохи обрезкло, під очима віддимались капшуки, але всередині він залишався молодий, стрункий, ставний і міцний, як і в ті дні, коли полював на левів під Вамі; тепер уві сні він лежав переді мною такий, яким Мама бачила його завжди. М'Кола і вві сні лишався старим — без минулого і без таємниць. Друпі не спав: він сидів навпочіпки і виглядав наших носіїв.

Ми побачили їх ще вдалині. Спершу над високою травою виткнулись ящики, тоді вервечка голів, потім носії зійшли в улоговину, і тільки де-не-де проти сонця виблискував кінчик списа; далі вони піднялися на плоскогір'я, і я побачив вервечку людей, що наближалися до нас. Вони взяли надто ліворуч, і Друпі помахав їм рукою. Коли вони підійшли і почали ставати табором, Старий попередив їх, щоб не здіймали шуму, й ми зручно розташувались у кріслах під тентом і розмовляли перед обідом. Надвечір пішли на полювання, але ніякої дичини не побачили. Назавтра вранці пішли знову і знов нічого не побачили, надвечір — те саме. То були цікаві прогулянки, однак — без наслідку. Вітер уперто віяв зі сходу, місцевість перетинали, підступаючи до самого лісу, коротенькі пасма пагорбів, і якби ми тільки

перейшли через них, вітер відразу поніс би наш запах, насторожуючи дорогою всіх тварин. Надвечірнє сонце засліплювало очі, а коли воно врешті сідало за пагорби, на рівнину по цей бік спадала густа тінь і то якраз тоді, коли носороги виходили з лісу: отож уся місцевість на захід була ввечері не придатна для полювання, а там, де ми могли полювати, не траплялося дичини. М'ясо принесли носії, яких ми послали до Карлового табору. Вони доставили розрубані на шматки туші газелей і антилоп-гну; припале пилом м'ясо висохло на сонці, і носії збуджено метушились біля багать, смажачи м'ясо на прутиках. Старий дивувався, куди подівалися всі носороги. Що не день вони траплялися рідше, і ми розмірковували, чого б це: може, вони пасуться вночі при повному місяці й вертають до лісу вдосвіта чи, може, до них дійшов наш запах, або вони почули нас і тому ховаються? Я висловлював усілякі припущення. Старий піддавав їх сумніву з властивою йому дотепністю, часом вислуховуючи їх із чемності, а часом з цікавістю — як, скажімо, припущення щодо місяця вповні.

Ми лягли рано, вночі випав дощ, а скоріше не дощ, а коротка злива з гір; назавтра ми встали до світу, перетнули високе пасмо над нашим табором, зійшли в річкову долину й видерлися на крутий протилежний берег, звідки видно було всі пагорби та узлісся. Над нами пролетів табун диких гусей; але ще не настільки розвиднілось, щоб можна було чітко вирізняти узлісся в бінокль. На вершинах трьох різних пагорбів у нас сиділи дозорці, і ми чекали, поки досить розвидніє, щоб бачити їхні сигнали.

Раптом Старий вигукнув:

— А гляньте на цього поганця! — й звелів М'Колі подати рушниці.

М'Кола вистрибом подався схилом униз, а ми побачили на протилежному боці потічка, просто перед собою, носорога; він риссю біг понад берегом, потім прискорив біг і, взявши навпростець, повернув до води. Носоріг був бурий, з досить довгим рогом, і його швидкі точні рухи здавалися напрочуд легкими. Я схвильовано дивився на нього.

— От перейде потік,— мовив Старий,— і можна стріляти.

М'Кола тицьнув мені спрінгфілда, і я відкрив затвор, щоб упевнитись, що рушниця заряджена кулями. Носоріг зник з очей, але шлях його було видно за коливанням високої трави.

— Як ви гадаєте, далеко до нього?

— Та ярдів триста.

— Зараз покладу цього поганця.

Я вдивлявся в траву, а сам зусиллям волі узяв себе в руки, приборкав хвилювання, мовби закрив якийсь клапан, прибираючи отієї незворушності, необхідної для пострілу.

Ось він знову з'явився, збіг на мілке, всипане галькою дно потічка. Думаючи тільки про те, що він досяжний для влучного пострілу, я прицілився, взявши трошки наперед носорога й натис на спуск. Я чув, як ляснула куля, і бачив, як носоріг хитнувся на бігу. З голосним форканням він кинувся вперед, розбризкуючи воду. Я вистрелив знову, і позад нього знявся невеличкий фонтанчик, потім іще раз, коли він заходив у траву — і, видно, знову не влучив.

— Піга! — вигукнув М'Кола.— Піга!

Друпі теж підтвердив цю думку.

— То ви влучили в нього? — спитав Старий.

— Не інакше,— відповів я.— Гадаю, він мій.

Друпі вже біг за носорогом, а я, перезарядивши рушницю, теж кинувся слідом. Півтабору бігло через пагорби, галасуючи й розмахуючи руками. Носоріг пробіг перед ними й подався понад берегом туди, де ліс спускався до самої долини.

Надійшли Старий і Мама. Старий ніс свою дубельтівку, а М'Кола — мою рушницю.

— Друпі розшукає слід,— сказав Старий.— М'Кола присягає, що ви влучили.

— Піга! — сказав М'Кола.

— Він чмихав, як паровик,— озвалась Мама.— А який він був гарний, коли біг, правда?

— Поспішав додому з молоком для своїх діток,— докинув Старий.— А ви певні, що влучили? Адже він був страшенно далеко.

— Знаю точно, що влучив. Більш ніж певен, що смертельно поранив його.

— Але краще про це нікому не кажіть,— сказав Старий.— Вам все одно не повірять. Дивіться! Друпі знайшов сліди крові.

Внизу під нами Друпі зірвав серед високої трави якусь стеблинку й показував нам. Потім нагнувся й швидко пішов по кривавому сліду.

— Піга! — сказав М'Кола.— М'узурі!

— Підемо горою; звідти буде видно, якщо Друпі втратив слід,— мовив Старий.— Ви тільки гляньте на нього!

Друпі зняв з голови феску й тримав її в руці.

— Оце й усі пересторога, потрібні йому,— зауважив Старий.— Ми йдемо з важкими рушницями, а Друпі тільки з головним убором.

Друпі йшов по сліду з одним тубільцем. Раптом обидва спинилися. Друпі підняв руку.

— Вони почули його,— сказав Старий.— Швидше!

Ми подалися до них. Друпі пішов нам назустріч і щось сказав Старому.

— Він тут,— пошепки пояснив Старий.— Вони чують кліщоїдів. Один з тубільців каже, що чув і фаро. Ми зайдемо проти вітру. Ви з Друпі йдіть уперед, а мемсаїб хай іде за мною. Візьміть дубельтівку. Отак.

Носоріг сховався серед високої трави, десь за кущами. Коли ми підійшли, то почули щось ніби низький протяглий стогін. Друпі глянув на мене через плече й усміхнувся. Звук повторився — цього разу носоріг зітхнув, ніби захлинався кров'ю. Друпі сміявся.

— Фаро,— прошепотів він і приклав долоню до щоки: мовляв, заснув. Потім ми побачили, як знялась і швидко затріпотіла крильми, летячи геть, зграйка гостродзьобих пташок-кліщоїдів. Тепер ми вже напевне знали, де носоріг, і поволі рушили в той бік, розсуваючи високу траву. Носоріг лежав на боці мертвий.

— Про всяк випадок стрельніть у нього ще раз,— порадив мені Старий.

М'Кола подав мені спрінгфілд. Я побачив, що курок зведено, люто глянув на М'Колу, став на коліно й вистрелив носорогові в шию. Він не ворухнувся. Друпі потис мені руку. Те саме зробив і М'Кола.

— Уявляєте собі — він звів курок,— мовив я Старому.

Думка, що М'Кола ніс за моєю спиною рушницю зі зведеним курком, лютила мене.

А М'Колі хоч би що. Він радісно погладжував ріг носорога, міряв його розчепіреними пальцями і шукав дірку від кулі.

— Вона в тому боці, на якому він лежить,— сказав я.

— Бачили б ви, як він охороняв Маму,— мовив Старий.— Тому й звів курок.

— А він уміє стріляти?

— Ні,— відповів Старий.— Але вистрелив би.

— І прострелив би мені штани! Екзотичний поганець!

Підійшли інші, і ми гуртом перевернули носорога, поставили його так, що здавалося, ніби він стоїть на колінах, і позрізали довкола нього траву, щоб зробити кілька знімків. Куля влучила під лопатку, трохи позаду легенів.

— Надзвичайно влучний постріл,— визнав Старий.— Надзвичайно влучний. Тільки не думайте хвалитися ним.

— Доведеться вам видати мені свідоцтво.

— І ми обидва вславимось як брехуни. А ці носороги дивні тварини, га?

Ось воно, довге, незграбне, важенне створіння, схоже на доісторичну істоту; шкура, як вулканізована гума й аж якась наче прозора, а на ній погано загоєна рана від суперникового рога, яку роздзьобали птахи; товстий, круглий, гострий на кінці хвіст;

по тілу повзали багатоногі пласкі кліщі; волохаті з країв вуха, маленькі свинячі очиці, а на носі — ріг, нахилений уперед, порослий біля основи мохом. М'Кола подивився на нього й похитав головою. Я з ним погодився: тварина справді-таки дивна.

— То як вам його ріг?

— Непоганий,— відповів Старий.— Але нічого надзвичайного. А от постріл надзвичайно влучний.

— М'Кола неабияк задоволений носорогом,— сказав я.

— Та ти й сам не натішишся,— озвалася Мама.

— Я просто не тямлюсь від нього,— сказав я.— Але краще облишмо про це, бо як розбалакаюсь! Хіба вам не однаково, що я думаю? Я можу все це обміркувати, прокинувшись якоїсь ночі, коли ви спатимете.

— Та й слідопит ви гарний і напрочуд влучно стріляєте птахів у повітрі,— мовив Старий.— То що ви нам іще скажете?

— Відчепіться! Я обмовився про це тільки раз, і то напідпитку.

— Тільки раз! — вигукнула Мама.— Та хіба він не торочить нам це щовечора?

— Коли на те пішло, то я й справді влучно збиваю птахів на льоту.

— Дива, та й годі! — сказав Старий.— Ніколи б не подумав. А що ви ще вмієте?

— Ідіть к бісу!

— Краще не згадувати йому про той постріл, а то він стане нестерпним,— порадив Старий Мамі.

— Ми з М'Колою знаємо це й без вас,— відказав я.

М'Кола підійшов до нас.

— М'узурі, бвана,— промовив він.— М'узурі сана.

— Він вважає, що у вас це вийшло не випадково,— переклав Старий.

— І не переконуйте його, що це не так.

— Піга м'узурі,— провадив далі М'Кола.— М'узурі.

— Здається, він тієї ж думки, що й ви,— зауважив Старий.

— Бо він мій друг.

— Та вже бачу,— сказав Старий.

Дорогою до табору я знічев'я застрелив болотну антилопу ярдів з двохсот, перебивши їй шию біля голови. М'Кола був дуже задоволений, а Друпі не тямився від захвату.

— Треба вже спинити його,— мовив Старий до Мами.— Признайтеся, куди ви цілились?

— У шию,— збрехав я. Хоч цілився в лопатку.

— Вийшло просто чудово! — визнала Мама. Справді куля ляснула, як бейсбольна бита об м'яч, і антилопа звалилась, мов підтята.

— Здається, він несусвітенний брехун,— сказав Старий.

— Жоден з нас, великих стрільців, не дістає визнання за життя. Побачите, що буде, коли ми повмираємо.

— Для нього визнання — це щоб нести його на плечах,— сказав Старий.— Цей влучний постріл остаточно запаморочив його.

— Гаразд, побачите далі. Я таки завжди влучно стріляв.

— Та ніби пригадую одну газель,— підкусив мене Старий.

Я теж пам'ятав цю газель. Я гасав за цією красунею цілісінький ранок, не раз підкрадався, але, очманівши від спеки, те й робив, що хибив, а потім забрався на мурашник, щоб вистрелити по іншій, куди непоказнішій газелі, перепочив, не влучив з п'ятдесяти ярдів, але вона стояла і дивилася на мене, задерши голову, і я вистрелив їй у груди. Вона присіла на задні ноги, та щойно я рушив до неї, підхопилась і, заточуючись, побігла. Я сів і зачекав, поки вона спиниться, бо, видно, не могла вже бігти далі; не підводячись, просунувши руку за ремінь рушниці, я став стріляти їй у шию, неквапно, старанно, і не влучив вісім разів підряд, однак у пориві нестримної, дедалі шаленішої люті стріляв у одне й те саме місце і в той же спосіб; збройносці сміялись, а тут іще під'їхав ваговоз з тубільцями, які теж здивовано стежили за мною. Мама й Старий не мовили й слова, а я все сидів, намагаючись у холодній упертій затятості перебити антилопі шию, замість підійти до неї ближче й прогнати її з цієї маревної розжареної сонцем рівнини. Усі мовчали. Я простяг руку до М'Коли по нову обойму, ретельно прицілився, вистрелив і знову не влучив; тільки десятим пострілом перебив ту кляту шию. І відвернувся, навіть не дивлячись на антилопу.

— Бідолашний Тато,— сказала Мама.

— Сліпить сонце та й вітер заважає,— зауважив Старий. Тоді ми з ним іще не були добре знайомі.— Всі кулі били в одне місце. Я бачив, як вони здіймали пилюку.

— Я поводився, як дурень,— сказав я.

Принаймні відтоді я навчився стріляти. Досі мені майже завжди везло, та й сприяли щасливі випадки.

Показався табір, ми спинились і стали кричати. На наш крик ніхто не з'явився. Та ось зі свого намету вийшов Карл. Побачивши нас, він відразу пірнув усередину, потім вийшов знову.

— Агов, Карле! — гукнув я.

Він помахав мені рукою й знов зник у наметі. Тоді вийшов і рушив нам назустріч. Карл тремтів від хвилювання, і я побачив,— що він оце тільки змивав з рук кров.

— То що у вас? — спитав я.

— Носоріг,— відповів він.

— Щось негаразд?

— Ні. Ми вбили його.

— Чудово! І де ж він?

— Он за тим деревом.

Ми пішли туди. Там лежала щойно відрізана голова носорога. Він був удвічі більший за мого. Маленькі очиці були заплющені, і в кутику одного ока червоніла крапелька крові, мов та сльоза. Голова вражала розмірами, ріг вигинався гарною лінією. Шкура в дюйм завтовшки брижами звисала позаду голови й білила на місці зрізу, як щойно покраяний кокосовий горіх.

— Якої довжини ріг? Дюймів тридцять?

— Та ні, тридцяти не буде,— заперечив Старий.

— І все ж гарний носоріг, містере Джексон,— сказав Ден.

— Та непоганий,— погодився Старий.

— Де ви його підстрелили?

— Просто біля табору.

— Він стояв у кущах,— додав Ден.— Ми почули, як він форкав.

— Ми були навіть подумали, що то буйвіл.

— Гарний носоріг,— повторив Ден.

— Я страшенно радий, що ви його вклали,— сказав я Карлові.

Отак ми й стояли втрьох, щиро бажаючи повітати товариша, похвалити його носорога,— менший ріг якого був довший за великий ріг у нашого [1],— цього велетенського диво-носорога з кривавою сльозою в оці, цю обезглавлену омріяну тварину, але натомість розмовляли, як пасажири на кораблі, що відчували перші ознаки морської хвороби, або люди, які зазнали чималих фінансових збитків. Нам було соромно за себе, але ми нічого не могли з собою вдіяти. Я хотів сказати Карлові щось приємне, щире й натомість спитав:

— Скільки разів ви стріляли в нього?

— Не знаю. Не лічили. Разів п'ять чи шість.

— По-моєму, п'ять,— уточнив Ден.

Бідолашний Карл, слухаючи кислі поздоровлення трьох друзів, відчував, що його радість від гарної здобичі потроху розвіюється.

— Ми теж убили носорога,— сказала Мама.

— Чудово! — мовив Карл.— Більшого, ніж мій?

— Та де там! Жалюгідний недоросток.

— Я дуже жалкую,— сказав Карл просто і щиро.

— Чого ще вам шкодувати після такого носорога? Та це ж справжній красень. Чекайте, я зараз принесу фотоапарат і сфотографую його.

Я пішов по апарат. Мама йшла поряд, узявши мене під руку.

---

[1] У африканського носорога два роги — передній великий, а за ним другий, значно менший.

— Тату, тільки постарайся поводитися по-людськи,— сказала вона.— Бідолашний Карл! Ви зіпсували йому весь настрій.

— Знаю. Я, як можу, намагаюсь так не поводитись.

Нас наздогнав Старий. Він похитав головою на мої слова.

— Ніколи ще не почував себе так по-дурному,— мовив він.— Мені оцей його носоріг — як удар під груди. Звісно, я в захваті від його успіху.

— Я теж,— сказав я.— І навіть хотів, щоб він мене перевершив. Справді, та й ви це самі знаєте. Але чому він не застрелив хорошого носорога з рогом на один, два або вже нехай на три дюйми довшим, ніж у мого? Чому він неодмінно мусив виставити мене на посміх? Проти його носорога наш просто жалюгідний.

— Зате ви можете пишатися таким пострілом.

— К бісу той постріл! Клята доля. Боже, який же гарний його носоріг.

— Ну, гаразд, а зараз візьмімо себе в руки й поводьмося з ним, як цивілізовані люди.

— Ми поводилися просто жахливо! — сказала Мама.

— Атож,— підтримав я.— А втім, я весь час намагався поводитись люб'язно. Ви ж знаєте, я щиро радий за нього.

— Так, ви поводилися люб'язно,— сказала Мама й докинула: — Обидва.

— А ви бачили, як повівся М'Кола? — спитав Старий. М'Кола похмуро подивився на носорога, похитав головою й пішов геть.

— А носоріг таки чудовий,— сказала Мама.— Нам тільки треба поводитись пристойно, і в Карла відразу поліпшиться настрій.

Але було вже пізно. Настрій у Карла так і не поліпшився, та й нам самим досить довго було невесело. Наші носії повернулись до табору з ношею, і ми бачили, як вони, та й усі інші, пішли туди, де в холодку лежала голова носорога. Всі мовчали. І тільки білувальник радів, побачивши в нашому таборі такий трофей.

— М'узурі сана,— мовив він до мене, міряючи ріг розчепіреними пальцями.— Кубва сана!

— Н'діо. М'узурі сана,— погодився я.

— Це бвана Кабор убив його?

— Так.

— М'узурі сана.

— Так,— підтвердив я.— М'узурі сана.

Білувальник виявився єдиним джентльменом серед нас. Ми намагалися ніколи не змагатись на полюванні. Карл і я поступались один одному найкращими нагодами, які траплялися. Я щиро любив його, а він був зовсім позбавлений себелюбства і завжди готовий до самопожертви. Я знав, що стріляю краще за нього,

та й витриваліший на ноги, і все ж проти його трофеїв моя здобич видавалася мізерною. На моїх очах він зробив кілька дуже невдалих пострілів, а я за весь час ганебно хибив тільки двічі,— стріляючи в оту газель та ще в дрохву на рівнині,— і все ж Карл завжди перевершував мене в здобичі. Спершу ми кепкували з нього, і я був певен, що надолужу своє. Але щось воно не надолужувалось. І ось тепер, полюючи на носорога, я хотів досягти успіху на новому місці. Ми послали Карла по м'ясо, а самі вирушили туди. Карла ми не кривдили, але й не панькалися з ним, і все ж він знову мене перевершив. І якби тільки перевершив — то ще півбіди. Проти його носорога мій видавався таким миршавим, що я не міг виставляти його голову у містечку, де ми з ним жили. Карл просто перекреслив мій успіх. Мені залишалося тільки згадувати свій чудовий постріл, цього вже ніхто не міг відібрати, тільки ж знов-таки той постріл був такий чудовий, що я знав: рано чи пізно я почну сумніватися, чи не був то просто щасливий випадок, який не давав ніяких підстав для моєї самовпевненості. Атож, цим носорогом друзяка Карл примусив неабияк замислитися нас усіх. Тепер у своєму наметі він писав листа, а ми зі Старим сиділи під тентом, обговорюючи наші подальші дії.

— Хай там як, а він уже вбив носорога,— сказав Старий.— Це заощадить нам час. Тільки ж тепер ви не зможете вдовольнитися своїм носорогом.

— Аж ніяк.

— Тим-то нам краще тікати звідси. Тут щось негаразд. Друпі каже, що знає гарну місцину — туди зо три години їхати баговозом та ще з годину йти пішки. Ми можемо вирушити туди сьогодні надвечір впорожні, потім відішлемо ваговози назад, а Карл із Деном поїдуть до Муту-Умбу, отам хай і полює на свого сернобика.

— Чудово.

— До того ж у нього є нагода сьогодні ввечері або ж завтра вранці принадити леопарда на тушу носорога. Ден каже, що чув рик. Ми постараємось убити носорога в тому місці, про яке каже Друпі, а далі ви всі троє почнете полювати на куду. Треба на це залишити якомога більше часу.

— Гаразд.

— Не страшно, якщо і не вб'єте сернобика. Згодом десь та вполюємо.

— А якщо й не вполюємо — не страшно. На це ще є час. А куду я хочу вполювати.

— Уполюєте. І то неодмінно.

— Мені б одного, бодай одного, зате гарного! А на носорогів мені начхати: на них тільки полювати приємно, а так вони ні

до чого. Проте хотілося б убити такого, який не виглядав би мізерним проти Карлового.

— Атож.

Ми виклали план дій Карлові, й він сказав:

— Гаразд, як скажете. Бажаю вам убити носорога вдвічі більшого за мого.

Він говорив від щирого серця. І настрій його поліпшився так само, як і у всіх нас.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Місце, розхвалене Друпі, куди ми дістались надвечір і куди довго їхали під пекучим сонцем поміж червонястих, порослих миршавим чагарником пагорбів, видалося нам препоганим. Усі дерева поблизу були окільцьовані, щоб знищити муху цеце. Ми розбили табір проти курного й брудного тубільного селища. Грунт тут був червоний і такий вивітрений, аж здавалося, він от-от розвіється без сліду. Наш табір стояв на пагорбі, відкритий усім вітрам, під кількома засохлими, майже без тіні, деревами; нижче біг потічок, а за ним стояли глиняні хижки тубільців. Ще завидна ми з Друпі та двома місцевими провідниками зробили вихід за село на невисоке кам'янисте пасмо, за яким пролягала глибока долина, майже каньйон. В нього з протилежного боку ламаними кривулями спадали бічні долини. По них росли густі гаї, поміж ними зеленіли травами пагорби, а ще вище, на гірському пасмі, розкинувся рясний бамбуковий ліс. Каньйон спускався до долини Ріфт, звужуючись у своєму дальньому кінці, де розтинав стіну цієї ущелини. А ген далі, за порослими травою пасмами та схилами, зводилися вкриті густим лісом узгір'я. Це місце видавалося зовсім не придатним для полювання.

— Якщо ми побачимо якусь тварину на тому боці, доведеться спускатись аж на дно каньйону. А потім добиратись до лісу через оті кляті виярки. А тим часом дичина зникне з очей, і ми поскручуємо собі в'язи на якомусь схилі. Надто вже тут стрімко. Оці нібито такі міленькі та положисті виярки схожі на той, у який ми влізли, коли того вечора вертали до табору.

— Мабуть-таки, справа кепська,— погодився Старий.

— Достоту в такому самому місці я полював на оленів. Було це на південь від Лісової річки у Вайомінгу. Усі схили тут надто круті. Просто жах! Завтра ми поплатимося за свою нерозважливість.

Мама мовчала й була спокійна: Старий привів нас сюди, він нас звідси і виведе. Її непокоїло лиш одно: щоб чоботи не натерли ніг. Вони вже й зараз трохи терли, і її обходило тільки це.

Я собі розводився, як важко полювати в цій місцевості, і ми повернулись до табору, похмурі й люті на Друпі. Багаття яскраво горіло на вітрі, а ми сиділи проти нього і спостерігали, як сходить місяць, та слухали виття гієн. Але після кількох склянок віскі місцевість уже не видавалася такою безнадійною.

— Друпі присягається, що це гарне місце,— сказав Старий.— Щоправда, каже, вів нас не сюди, а кудись далі. Але запевняє, що й тут непогано.

— Я люблю Друпі,— сказала Мама.— І цілком йому довіряю.

До багаття підійшов Друпі, а з ним два тубільці зі списами.

— То що він ще скаже? — спитав я.

Тубільці щось заджерготали, а потім Старий переклав:

— Один із цих вояків запевняє, що сьогодні за ним гнався велетенський носоріг. Звісно, будь-який носоріг видасться в таку хвилину велетенським.

— Спитайте його, який завдовжки був ріг?

Тубілець показав, що ріг був завдовжки з його руку.

Друпі посміхнувся.

— Гаразд, ідіть,— сказав Старий.

— А де це було? — спитав я.

— Ет, десь отам,— відповів Старий.— Там. Десь аж отам. Та ви й самі знаєте. Там, де завжди трапляються такі випадки.

— Ну й чудово. Саме туди зібралися й ми.

— Добра ознака, що Друпі не занепадає духом,— сказав Старий.— Він, здається, цілком певен, що все буде гаразд. Зрештою, то його витівка.

— Так, але видиратись на гори доведеться нам!

— Підбадьоріть його,— мовив Старий до Мами,— а то він навіть мені може зіпсувати настрій.

— Може, поговорімо про те, як він влучно стріляє?

— Е ні, зарано. Та і я ще не засмучений. Просто такі місця для мене не первина. Нічого, це все піде нам на користь. Тож трохи менше крутіть носом, Татусю.

Назавтра я пересвідчився, що був хибної думки про нове місце.

Ми поснідали вдосвіта й вирушили перед сходом сонця, піднімаючись вервечкою на пагорб за селом. Попереду виступав місцевий провідник зі списом, за ним Друпі з моєю рушницею й флягою, далі я зі спрінгфілдом, Старий з манліхером, Мама, радіючи, що вона, як завжди, йде впорожні, М'Кола з дубельтівкою Старого й другою флягою і, нарешті,— двоє місцевих жителів зі списами, брезентовими мішками з водою та скриньками з харчем. Ми вирішили переждати денну спеку десь у холодку й повернутись до табору, коли стемніє. Приємно було

сходити на пагорб за ранкової прохолоди, зовсім інакше, ніж надвечір, коли каміння й пилюка аж пашать від денної спеки. Доти курна стежка, що нею постійно ходила худоба, була зараз прибита росою. Кругом рясніли сліди гієн, і коли стежка дійшла до сірого кам'янистого пасма, звідки було видно глибоку ущелину, а далі протяглася понад її краєм, ми побачили на одному з курних виступів свіжий слід носорога.

— Він щойно пройшов,— сказав Старий.— Певно, бродять тут уночі.

Внизу, в ущелині, видніли вершечки високих дерев, а в просвітках між ними зблискувала вода. Навпроти височів стрімкий пагорб і зяяли вже обстежені нами звечора виярки. Друпі й місцевий провідник,— отой, за котрим гнався носоріг,— про щось перешіптувались. Потім рушили вниз крутою стежиною, що довгими кривулями спускалась на дно ущелини.

Ми спинились. Досі я не помічав, що Мама кульгає. І зненацька спалахнула сімейна суперечка: кожен з нас пошепки доводив свою правоту в питанні про ті давні зношені черевики та чоботи, які не можна вже було носити,— а тепер причиною були її тісні чоботи. Щоб чоботи менше тисли, обрізáли спереду короткі вовняні шкарпетки, надягнені на прості шкарпетки, а то й зовсім знімали шкарпетки, і чоботи ставали просторіші. Але на крутому спуску ці іспанські мисливські чоботи знову зробились закороткими в носку, і знову зайшла давня суперечка про розміри чобота та про те, чи чоботар,— на той бік я спершу став несвідомо, як перекладач, коли ми їх купували, а потім став палким прибічником його теорії,— вчинив слушно, подовживши, як того й вимагала логіка, за рахунок носка п'яту. Але тепер чоботи знову тисли, і це було сильніше за всяку логіку, і тут уже не допомагав аргумент, що нові чоботи завжди тиснуть перші кілька тижнів, поки добре розносяться. І от товсті шкарпетки знято, Мама обережно ступила кілька кроків по схилу вниз, пробуючи, чи не тисне цупка шкіра носка в пальці, і наша суперечка вщухла, і їй зовсім не хотілось видаватись страдницею, а навпаки, хотілося триматись бадьоро, щоб сподобатись Старому, а мені було соромно, що я поводився, як останній негідник, через оці чоботи, висловлюючи свої слушні міркування, коли їй було боляче, і взагалі було соромно за всі мої слушні міркування, висловлені будь-коли, і я, спинившись, шепнув їй про це, і ми обоє розтягли обличчя в усмішці; усе знов стало гаразд, і з чобітьми також: без товстих шкарпеток вони стали набагато зручніші, і я тепер ненавидів усіх тих поганців, що міркують слушно, а надто одного свого, відсутнього тут, американського приятеля — я сам щойно позбувся цієї звички міркувати слушно і вже напевно більше так не міркуватиму. Слідом за Друпі ми

сходили вниз крутою, що спускалась довгими кривулями, стежкою на дно ущелини, яке згори видавалося вузьким порізом, там росли товсті й високі дерева, а між лісистих берегів в'юнився потічок.

Ми спинилися в затінку дерев з велетенськими гладенькими стовбурами, від яких низом, мов артерії, розходилися круглі товсті корені; жовтава зелень цих дерев нагадувала французький ліс після дощу зимового дня. Але тут дерева були гіллясті, вкриті пишним листям, а під ними з дна потічка, мов той папірус, ріс очерет футів дванадцять заввишки й густий, як пшениця на лану. Травою понад потічком пройшла якась дичина, й Друпі нахилився, щоб роздивитися слід. До нього підійшов М'Кола і теж став розглядати; обидва пройшли трохи вперед, низько нагинаючись до землі, потім повернулися до нас.

— Нюаті,— пошепки мовив М'Кола.— Буйвіл.

Друпі щось шепнув Старому, а той мовив до нас своїм низьким, хрипким од віскі голосом:

— Униз понад річкою пройшло стадо буйволів. Друпі каже, що серед них є кілька великих. Назад вони не вертали.

— Вистежмо їх,— запропонував я.— Я б охочіше вбив ще одного буйвола, ніж носорога.

— Так само ми можемо зустріти й носорога,— сказав Старий.

— Боже, який дивний край! — вигукнув я.

— Чудовий! — погодився Старий.— І хто б міг подумати!

— Дерева, як на картинах Андре,— сказала Мама.— Яка ж бо краса! Ви тільки погляньте он на ту галявку. То ж Массон. От би сюди доброго художника.

— Як чоботи — не тиснуть?

— Та ні, все гаразд.

Ми йшли слідами буйволів повільно і обережно. Вітру не було, але ми знали, що коли він почнеться, то віятиме зі сходу, вгору ущелиною, нам в обличчя. Ми йшли по сліду вздовж потічка, і трава дедалі вищала. Двічі доводилося лягати й повзти, а очерет тут стояв такий густий, що вже за два фути нічого не було видно.

Друпі нагледів у багнюці свіжий слід носорога. Я вже думав, що буде, коли нам назустріч цим вузьким проходом посуне носоріг, що́ тоді робитиме кожен із нас. Хвилююча зустріч, але мені вона була не до вподоби. Це вже скидалось на пастку, та й треба було подумати про Маму.

Невдовзі, коли струмок звернув убік і ми вийшли на берег з високої трави, я чітко відчув запах дичини. Я не палю, і під час полювання ще вдома кілька разів я чув носом лосів у їхню шлюбну пору перш ніж бачив їх. Я легко міг знайти за запахом і лігво старого самця в лісі. Лось-самець пахне мускусом; це

особливий, але приємний запах, добре мені знайомий, проте запах, що його я відчув тут, був для мене незвичний.

— Я чую їх,— шепнув я Старому, і він мені повірив.

— Кого саме?

— Не знаю, але запах дуже гострий, ви чуєте?

— Ні.

— Спитайте в Друпі.

Друпі кивнув і всміхнувся.

— Тут усі нюхають тютюн,— сказав Старий.— Тож я не певен, що вони можуть почути дичину.

Ми знов заглибилися в очерет, що стояв вище людського зросту; ступали повільно, обережно, тихо, крок по кроку, як уві сні або в уповільнених кінокадрах. Тепер я впевнено чув невідомий мені запах, то дужче, то слабше, і це мені не подобалось. Ми стояли біля самого берега, а слід вів далі в болото, поросле ще вищим очеретом, ніж той, крізь який ми щойно продирались.

— Я їх чую зовсім близько,— шепнув я Старому.— І я не жартую, повірте.

— Вірю,— відповів Старий.— А може, краще піднятись на берег і обійти це місце горою?

— Гаразд.— А вже на горі я сказав: — Цей очерет лякає мене. Мені б не хотілося полювати в ньому.

— Навіть на слонів?

— Навіть на слонів.

— Невже й слона полюють серед таких заростей? — спитала Мама.

— Так,— відповів Старий.— А щоб стріляти, вилазиш комусь небудь на плечі.

«Є ж люди,— подумав я.— Куди мені до них!»

І ми рушили правим берегом понад болотом з високим сухим очеретом. На тому боці росли високі могутні дерева, а за ними височіла стрімка стіна ущелини. Самого струмка не було видно. Над нами праворуч купчилися пагорби, де-не-де порослі чагарями. Спереду, за болотом, русло потічка звужувалось, і гілля дерев майже сходилося над ним.

Зненацька Друпі схопив мене за плече, і ми обидва присіли. Він тицьнув мені дубельтівку, а сам узяв спрінгфілда. Потім показав уперед, і за поворотом я побачив голову носорога з чудовим довгим рогом. Голова поверталася з боку в бік, я бачив нашорошені, що посіпувались, вуха й маленькі, як у свині, очиці. Я зняв запобіжника й порухом звелів Друпі лягти. Але тут М'Кола озвався: «Тото! Тото!» — й схопив мене за руку. Друпі й собі швидко зашепотів: «Манамукі! Манамукі! Манамукі!» — обидва благали мене не стріляти. То була самиця з малям. Я опустив рушницю, й самиця, форкнувши, побігла очеретом геть. Носоро-

женяти я так і не побачив. Якийсь час очерет хитався і шурхотів там, де обоє продирались крізь нього, потім усе затихло.

— Шкода, дідько б його взяв,— прошепотів Старий.— Гарний був ріг!

— А я мало не вколошкав її,— сказав я.— Не додивився, що то самиця.

— М'Кола бачив маля.

М'Кола шепотів щось Старому й завзято кивав головою.

— Він каже, що там є ще один носоріг: він чув форкання,— переклав Старий.

— Давайте піднімемося вище, звідти буде видно, якщо вони вилізуть, і кинемо туди чим-небудь,— запропонував я.

— А й справді,— погодився Старий.— Може, там і самець.

Ми пройшли берегом трохи вище, звідки було видно високі зарості очеретів. Старий тримав напоготові рушницю, я зняв на своїй запобіжника, а М'Кола жбурнув палицю в очерет, де, як казав, чув форкання. І відразу щось гучно форкнуло, але очерет стояв рівно й непорушно. Потім очерет трохи далі захитався, почувся тріск,— якийсь великий звір продирався до того берега, але який саме, не було видно. А за хвилину я розглядів чорну спину й широко розставлені гострі роги буйвола, що ліз на крутий берег. Він швидко здирався вгору дужими ногами, витягши шию й високо піднявши рогату голову, його загривок напружився, як у розлюченого бика. Я прицілився йому вище лопатки, в місце, де починалася шия, але Старий спинив мене.

— Надто дрібний,— тихо мовив він.— Не варто його вбивати — хіба що на м'ясо.

А мені буйвіл видався велетенським; він саме став боком до нас, повернувши задерту голову в наш бік.

— У мене дозвіл ще на трьох, а там, куди ми їдемо, вони не водяться,— відказав я.

— А м'ясо в нього смачнюще,— прошепотів Старий.— Гаразд, стріляйте. Але будьте насторожі: пострілом ви можете вигнати носорога.

Я присів, відчуваючи в руках незвичну вагу дубельтівки, прицілився буйволові під лопатку і, приготувавшись до віддачі, натис на гачок, але пострілу не було. У спрінгфілда спуск легкий, плавний і безвідмовний, а тут мені здалося, що гачок уперся в скабу: його ніби заклинило. Це скидалось на жахливий сон, коли ото марно силкуєшся вистрелити. Тоді я відпустив палець, розслабився і, затамувавши подих, знову натис на гачок. Ударило в плече, гримнув оглушливий постріл, і я побачив, що буйвіл не тільки не впав, а кинувся ліворуч, схилом угору; я вистрелив із другого ствола, але тільки збив кам'яні скалки та пилюку біля його задніх ніг. І перш ніж устиг перезарядити дубельтівку, він

уже зник з очей. Отут ми й почули форкання й тріск — ще один носоріг вискочив із протилежного кінця очеретяних заростей і помчав під високі дерева на нашому боці, тільки на мить промайнувши перед нашими очима.

— Ото й був самець,— зауважив Старий.— Подався вниз понад потічком.

— Ндіо. Думі! Думі! — настирливо торочив Друпі, підтверджуючи, що то був самець.

— А я таки поранив клятого буйвола,— сказав я.— Щоправда, не знаю куди. Хай їм грець, тим дубельтівкам! Ну й спуск!

— Зі спрінгфілда ви б напевне вбили його,— сказав Старий.

— Я б принаймні знав, куди влучив. Гадаю, що з дубельтівки такого калібру або вкладу його, або не влучу, а бачите — тільки поранив.

— Нехай трохи побігає,— сказав Старий.— Дамо йому час.

— Боюсь, що я поранив його в живіт.

— Важко сказати. Хоч він щодуху і помчав геть, але міг перекинутись уже за сто ярдів.

— От клята дубельтівка! — бідкався я.— Не вмію я стріляти з неї. Гачок ходить так, як ото консервний ключ на останніх обертах, коли відкриваєш бляшанку з сардинами.

— Рушаймо далі,— сказав Старий.— Тут бозна-скільки тих носорогів.

— А буйвіл?

— Ніде він не дінеться. Нехай втрачає сили, поки не звалиться.

— Уявіть собі, якби ми зостались внизу й оця тварюка посунула з очерету.

— Атож,— притакнув Старий.

Усе це мовилося пошепки. Я глянув на Маму. У неї був вигляд, наче вона втішалася гарною музичною виставою.

— Ти не помітила, куди влучила куля?

— Ні, не помітила,— пошепки відповіла вона.— Як ти гадаєш, там іще є буйволи чи носороги?

— Там їх тисячі. То що далі, Старий?

— Ваш буйвіл міг перекинутись десь за поворотом,— відповів Старий.— Ходімо туди.

І ми пішли берегом, украй напружені, а коли наблизились до вузької смуги очерету, то зачули, що крізь її високі зарості продирається якась велика тварина. Я звів рушницю, дожидаючи того, що мало вийти звідти. Але воно не з'являлось, тільки очерет хитався. М'Кола робив мені знак рукою не стріляти.

— Бісове маля,— сказав Старий.— Видно, їх двоє. Але куди ж це зашився чортів буйвіл?

— Як ви в біса бачите, що там маля?

— Визначаю за тріском в очереті.

Ми стояли і дивилися на воду, на берег, затінений гіллям високих дерев, на русло струмка, що в'юнився в далечину, аж раптом М'Кола показав на пагорб праворуч.

— Фаро,— прошепотів він і простяг мені бінокля.

Там, на схилі пагорба, піднявши голову, нашорошивши вуха й поводячи носом, дивився у наш бік носоріг; у бінокль він здавався велетенським. Старий розглядав його в свій бінокль.

— Не кращий за того, якого ми вбили,— тихо мовив він.

— Зараз я можу влучити йому просто в шию,— шепнув я.

— У вас за ліцензією зостався тільки один,— відказав Старий.— І вам потрібен гарний носоріг.

Я простяг бінокля Мамі.

— Я і так бачу його,— відмовилася вона від бінокля.— Ох же й великий!

— Він може кинутися на нас,— сказав Старий.— Отоді вже вам доведеться стріляти.

Тим часом, поки ми дивилися на цього, з-за великого дерева з кучерявою верхівкою з'явився ще один носоріг, трохи менший.

— Їй-богу, маля,— мовив Старий.— А то самиця. Добре, що ви не вистрелили. Вона б напевно кинулася на нас.

— Та сама самиця? — пошепки спитав я.

— Ні. У тієї був здоровенний ріг.

Нас охопило нервове збудження, якась хмільна веселість, як ото завжди при надмірі дичини. Таке почуття з'являється, коли рідкісна дичина або риба раптом трапиться в такій неймовірній кількості.

— Подивіться лишень на неї. Вона відчуває, що щось негаразд. Дарма що не бачить і не чує нас.

— Але ж вона чула постріли.

— Вона здогадується, що люди поблизу, тільки ще не зрозуміла, де саме.

Самиця, така велика й така смішна, що нею можна було замилуватися, стояла просто перед нами, і я прицілився їй у груди.

— Чудова мішень!

— Кращої годі й шукати! — погодився Старий.

— То що будемо робити? — спитала Мама. Вона була практична жінка.

— Обійдемо її,— відповів Старий.

— Якщо ми пройдемо низом, вона навряд чи нас почує.

— Хтозна,— відказав Старий.— Головне, щоб не напала.

Але вона на нас не напала, а тільки похилила голову й побрела вгору схилом разом із своїм майже дорослим малям.

— А тепер,— мовив Старий,— нехай Друпі йде вперед і пошукає сліди самця. А ми поки що почекаємо тут.

Ми посідали в холодку; Друпі пішов одним берегом струмка, а місцевий провідник — другим. А коли повернулись, то повідомили, що носоріг пішов понад струмком униз.

— Чи не помітив котрийсь із вас, який у нього ріг? — спитав я.

— Друпі каже, що великий.

М'Кола пройшов кілька кроків угору по схилу. Раптом він пригнувся й помахав нам рукою.

— Нюаті,— сказав він, приставивши руку дашком до лоба.

— Де? — спитав Старий.

М'Кола показав, пригнувся ще нижче, і, коли ми підповзли до нього, простяг мені бінокля. Буйволи були нижче за течією, далеко від нас, на верхньому виступі одного із схилів у кінці ущелини: спершу ми нарахували шість, а тоді й вісім буйволів, чорних, з дебелими шиями й лискучими рогами. Одні паслись, інші стояли, піднявши голови й озираючись.

— Он той — самець,— сказав Старий, дивлячись у бінокль.

— Котрий?

— Другий праворуч.

— А мені вони всі видаються самцями.

— Бо далеко. А той справа — гарний бик. А тепер давайте перейдемо струмок і спробуємо підібратися до них згори.

— А вони не підуть геть?

— Ні. Найімовірніше, зійдуть до води, коли зробиться спечно.

— То ходімо.

Ми перебралися через струмок, перестрибуючи з одного поваленого стовбура на другий, і на протилежному березі побачили добре протоптану звірину стежку, яка понад берегом ішла дещо вище по схилу в холодку під густим шатром дерев. Ми крокували нею швидко й тихо; струмок під нами майже ховався за запоною листя. Був ранній ранок, але вже зривався вітер, і над нашими головами шелестіло листя. Ми перебралися через виярок, що спускався до струмка, й заглибились у густий чагарник, щоб не помітили буйволи, потім вийшли за деревами на галявку і поза широкою скелею зійшли на пагорб, щоб наблизитись до череди згори. Ми спинилися за цією скелею; я, обливаючись потом, заткнув носовичка під капелюха й послав Друпі на розвідку. Невдовзі він повернувся й сказав, що буйволи зникли. Нам не було їх видно згори, отож ми перетнули виярок і схил пагорба, щоб перейняти їх на шляху до води. Наступний схил був випалений, і на його підніжжі стирчав обгорілий чагарник. На попелі видніли сліди буйволів, що вели в густі зарості. Тут хаща була непрохідна та ще й переплетена ліанами. Слідів униз понад

струмком не було видно, з чого ми зробили висновок, що буйволи вже на березі струмка, на тому місці, яке ми бачили зі звіриної стежки. Старий сказав, що тут у нас нічого не вийде. Дерева росли так густо, що коли б ми і вигнали буйволів, стріляти однаково було б марно. Бо не можна буде відрізнити самців від самиць, сказав він. Буде видно тільки суцільну чорну масу. Старий самець сірий, а хороший стадний самець чорний, як і самиця. Тож, вигнавши їх тут, ми тільки зашкодимо справі.

Була вже десята година, й на відкритій місцині ставало жарко, сонце пекло згори, а вітер здіймав довкола хмари попелу. Усе живе забирається в такий час у гущавину. Отож і ми вирішили знайти затінок, де б можна було полежати й почитати в холодку, далі поснідати й так перебути жарку пору дня.

Минувши пожарище, ми зійшли до струмка й спинилися, геть мокрі, під високими тінистими деревами. Подіставали з тюків шкіряні куртки й дощовики, порозстеляли їх на траві під деревами, щоб можна було сидіти, спершись спинами об стовбури. Мама дістала книжки, а М'Кола розпалив невеличке багаття й заходився кип'ятити на чай воду.

Вітер шумів високо в листі. В затінку було прохолодно, та досить було виткнутися на сонце чи виставити руку або ногу, як сонце давалося взнаки. Друпі пішов на розвідку вниз понад струмком; ми лежали й читали, і я чув, як насувається спека, сушить росу, нагріває листя, а сонце прогріває воду струмка.

Мама читала книжку, яка їй не подобалась,— «Іспанське золото» Джорджа А. Бірмінгама. У мене все ще були «Севастопольські оповідання» Толстого, і в тому самому томі я прочитав чудову повість «Козаки». У ній розповідалося про літню спеку, комарів, ліс — такий різний у різні пори року — та річку, що її переходили татари, вчиняючи набіги, одне слово, я знову опинився в тодішній Росії.

Я думав, яка ж реальна для мене Росія часів нашої Громадянської війни, така сама реальна, як будь-яке інше місце, скажімо, Мічіган або прерія на північ від міста та ліси довкола пташиного розплідника Еванса, думав, як ото, завдяки Тургенєву, я сам жив у Росії, як жив у родині Будденброків або лазив до неї у вікно в «Червоному й чорному», а одного ранку, коли ми ввійшли в Париж через міську браму, у нас на очах на Гревській площі кіньми четвертували Сальседа. Все це я бачив сам. І це ж мене так і не прив'язали до диби, бо я був вишукано чемний з катом, коли нас з Кокона́ страчували; я згадував Варфоломіївську ніч, як ми ловили гугенотів, і я потрапив тоді в засідку в її будинку, і як я почував себе, пересвідчившись, що ворота Лувру справді зачинені, або, дивлячись на його тіло під водою, коли він упав зі щогли, згадував Італію — завжди кращу за будь-

яку книжку, як я лежав у каштановому гайку, а восени в туман ходив через місто повз собор до Ospedale Maggiore, стукаючи гвіздками чобіт по бруківці; згадував раптові зливи навесні в горах та армійський дух, як ото присмак мідяка в роті. В спеку поїзд спинився в Дезенцано, поблизу озера Гарда, і оті війська виявилися чеським легіоном, а наступного разу йшов дощ, а ще наступного це було вночі, а ще я проїздив повз те озеро у ваговозі, а потім бачив його, вертаючись звідкись, а ще раз підходив до нього поночі з боку Серміоне. Бо ж ми були там і в книжках, і не в книжках — а там, де була один, може побувати й будь-хто інший. Земля врешті вивітрюється, і пил летить геть за вітром, люди вмирають, зникаючи безслідно, крім хіба тих, що займаються мистецтвом, але й вони тепер хочуть кинути свою роботу, бо надто вона самотня, надто важка й не модна. Економіка тисячолітньої давності дивує нас своєю примітивністю, а мистецький витвір живе вічно, тільки ж творити вкрай важко, а тепер до того ж і не модно. Люди не хочуть більше займатися мистецтвом, бо їх вважатимуть не модними, і вощі, що повзають по літературі, їх не похвалять. До того ж творити вкрай важко. То як же бути. А ось так. І я читав далі про річку, через яку переправлялися татари, вчиняючи набіги, про п'яного старого мисливця, про дівчину і про те, як по-різному там буває в різні пори року.

Старий читав «Річарда Карвелла». Ми купили все, що тільки могли знайти в Найробі, і вже дочитували книжки.

— Це вже я читав,— сказав Старий.— Хороша книжка.

— Я пам'ятаю зміст. Книжка справді хороша.

— Дуже хороша книжка, тільки шкода, що я читав її раніше.

— А в мене жахлива,— озвалась Мама.— Ти б її не подужав.

— Хочеш почитати цю?

— Ти справжній лицар,— відказала вона.— Ні, я вже дочитаю свою.

— Ну ж бо, бери.

— Я відразу ж віддам її тобі.

— Агов, М'Коло! — гукнув я.— Пива!

— Н'діо,— з притиском відповів він і дістав із ящика, якого один із тубільців увесь час ніс на голові, обплетену соломою пляшку німецького пива, одну з отих шістдесяти чотирьох пляшок, що їх Ден закупив на німецькому торговельному складі. Шийку було обвито срібною фольгою, а на чорно-жовтій етикетці намальовано вершника в обладунку. Пиво було ще холодне після ночі, і коли М'Кола відкрив пляшку, воно повільно полилося в три кухлі, пінисте й густе.

— Ні,— сказав Старий.— Шкідливо для печінки.

— Пийте, нічого не буде.

— Ет, гаразд.

Ми випили, та коли М'Кола відкрив другу пляшку, Старий рішуче відмовився:

— Пийте самі. Вам воно смакує більше. А я піду подрімаю.

— А тобі налити, Мамо?

— Одну крапельку.

— Мені буде більше,— сказав я.

М'Кола тільки всміхався й хитав головою, дивлячись, як ми п'ємо. Я сидів, прихилившись спиною до дерева, дивився, як вітер жене хмари, й пив пиво просто з пляшки. Так воно довше було холодним та й взагалі краще смакувало. За якусь хвилину Старий і Мама вже спали, а я знов узявся за Толстого, став перечитувати «Козаків». Чудова повість!

Коли вони прокинулися, ми поснідали хлібом з холодним м'ясом та гірчицею, відкрили банку консервованих слив і випили третю — останню — пляшку пива. Потім почитали знову, й усі троє лягли спати. Я прокинувся, бо захотів пити, й почав відкручувати ковпачок на флязі з водою, коли раптом почув форкання носорога і тріск кущів біля струмка. Старий не спав і теж зачув шум; ми схопили рушниці й мовчки кинулися туди, звідки чувся шум. М'Кола розшукав слід. Носоріг ішов угору понад струмком, а потім, почувши нас десь ярдів за тридцять, побіг геть. Ми не могли йти по сліду, бо вітер був би нам в спину, тому зробили гак від струмка й повернулися до згарища, заходячи звірові спереду, згори, а вже звідти, проти вітру, обережно густим чагарником рушили до струмка. Але носоріг уже зник. Нарешті Друпі знайшов слід: носоріг перебрів на другий берег і подався в пагорби. Судячи зі сліду, він був не дуже великий.

До табору було ще далеко, щонайменше чотири години ходу, і то здебільшого вгору по схилу, але спершу треба було вибратися з глибокої ущелини, до того ж ми мали вистежити пораненого буйвола. Тим-то, повернувшись до згарища, ми вирішили забрати з собою Маму й рушати далі. Спека ще не спадала, але сонце вже стояло на вечірньому прузі, тож добру частину дороги ми мали пройти звіриною стежкою високим, добре затіненим берегом струмка. Коли ми повернулися, Мама вдавано обурилась: мовляв, пішли отак, а її покинули. Але то вона тільки дражнила нас.

Ми вирушили: Друпі й тубілець зі списом повели нас затіненою звіриною стежкою, яку сонце, пробиваючись крізь листя, цяткувало яскравими плямками. Та, замість свіжого ранкового лісового запаху, в ніс ударив гидкий сморід, наче десь нагидили коти.

— Що це так смердить? — спитав я пошепки Старого.

— Бабуїни,— відповів він.

Цілий гурт цих мавп пройшов перед нами, і їхній послід був скрізь. Ми прийшли туди, де з очерету повискакували носороги та буйвіл, і я визначив місце, де, на мою думку, стояв буйвіл, коли я вистрелив. М'Кола й Друпі нишпорили довкола, мов ті собаки-шукачі, і мені здавалося, що вони зайшли принаймні на п'ятдесят ярдів вище, ніж треба, коли Друпі підняв із землі й показав нам якийсь листок.

— Він побачив кров,— сказав Старий.

Ми підійшли туди. На траві було багато крові, вже почорнілої, і чітко вирізнявся слід. Друпі й М'Кола рушили обабіч сліду, урочисто вказуючи довгими стеблинками на кожну пляму крові. Я завжди вважав, що краще одному слідопитові рухатися повільно, а другому піти вперед, але вони ступали поряд, нахиливши голови, вказуючи на кожну висохлу крапельку своїми стеблинками, і щоразу, коли, згубивши слід, знову знаходили його, то нахилялися зірвати травинку або листок із темною плямкою. Я йшов за ними з спрінгфілдом, за мною — Старий, а за ним — Мама. Друпі ніс мою дубельтівку, а Старий тримав свій карабін. М'Кола ніс за спиною Мамин манліхер. Ніхто не мовив і слова, як люди, заклопотані серйозною справою. Там, де буйвіл пробирався у високій траві, на травинках обабіч видніли плями крові. Отже, куля пройшла навиліт. Тепер уже важко було визначити колір свіжої крові, тож напочатку я тішив себе сподіваннями, що прострелив буйволові легені. Але згодом ми побачили на камінні послід із кров'ю, а далі буйвіл залишав такий кривавий послід усюди, де тільки видирався по схилу. Скидалося на те, що куля пробила кишки або шлунок. І я відчував сором.

— Якщо він кинеться на нас, то не турбуйтеся за Друпі та інших,— тихо мовив Старий.— Вони встигнуть врятуватися. Спиніть його кулею.

— Бабахну йому просто в морду,— відповів я.

— Тільки без фокусів,— сказав Старий.

А слід ішов усе вище, потім двічі зробив коло, тоді безладно закривуляв між скелями. В одному місці він сходив до річки, перетинав одну з її приток, потім знову вертався на той самий берег і вився поміж дерев.

— Мабуть, ми знайдемо його мертвим,— шепнув я Старому.

Побачивши цей безцільний гак, що його зробив буйвіл, я уявив собі, як він плентав тут, тяжко поранений, готовий от-от упасти.

— Сподіваюсь,— відповів Старий.

Але слід вів далі й далі, трава все рідшала, й шукати буйвола ставало дедалі важче. Тепер я вже не бачив відбитків ра-

тиць, а вгадував його шлях тільки за темними блискучими висохлими бризками крові на камінні. Кілька разів ми зовсім губили слід, і тоді всі троє починали нишпорити довкола; врешті хтось віднаходив його, кидав пошепки: «Даму»,— і ми йшли далі. Нарешті слід, спускаючись по осяяному останніми променями сонця скелястому схилу, привів нас на берег до довгої і широкої смути сухого очерету. Тут очерет був ще вищий і товщий, ніж навіть на болоті, звідки буйвіл вискочив уранці, і ми помітили кілька звіриних стежок, що пірнали в нього.

— Краще мемсаїб туди не ходити,— сказав Старий.

— Нехай лишається тут із М'Колою,— погодився я.

— Краще мемсаїб туди не ходити,— повторив Старий.— Не знаю, навіщо ми її взяли з собою.

— Вона може зачекати тут. Друпі хоче йти вперед.

— Правда ваша. Треба подивитися, що там далі.

— Зачекай тут із М'Колою,— шепнув я дружині через плече.

Ми рушили за Друпі через густий і височенний, вищий від нас футів на п'ять, очерет, сторожко ступаючи стежкою, затамувавши подих. І я згадав того буйвола, коли ми вбили аж трьох за один раз: тоді старий самець вискочив із чагарів, заточуючись, мов п'яний, і я миттю помітив його роги, виступ на голові, витягнуту вперед морду, маленькі очиці, побачив, як на сірій, ніби лускатій шиї під рідкою шерстю перекочуються м'язи та грудки жиру, виказуючи його силу й лють; я дивився на нього захоплено, ба навіть із повагою, але він біг повільно, по кожному пострілі я відчував, що куля влучила й що він уже наш. Але зараз усе складалось інакше; не лунало частих пострілів, ніхто не вганяв кулю за кулею в приголомшеного буйвола, він навіть не вискакував; і я твердо пам'ятав, що тільки він з'явиться, я повинен холоднокровно стріляти в нього. Він, звісно, нахилить голову, наставить роги, як ото завжди роблять бики, і відкриє найвразливіше місце, а я вистрелю йому туди, а тоді відскочу вбік, в очерет, і якщо не втримаю в руках рушниці, то має стріляти Старий. Все ж я був певен, що встигну вистрелити й відскочити, якщо мені не забракне терпцю діждатися, поки з очерету виткнеться голова буйвола. Я знав, що зможу зробити все це і постріл буде для нього смертельним; але ж скільки чекати? В цьому все й полягало. Скільки ще чекати? І ось тепер, ідучи вперед, я був певен, що буйвіл тут, і переймався найприємнішим почуттям — піднесенням перед рішучим двобоєм, де я мав діяти справді рішуче, вчинити щось без вагань і без страху, а саме: вбити й вийти переможцем, нікого не засмутивши, без усякого почуття відповідальності,— залишалося тільки здійснити те, на що я, безперечно, був спроможний. Тож я тихо ступав уперед, втупившись у спину Друпі й не забуваючи раз у раз

протирати окуляри. Та раптом позаду почувся шум, і я озирнувся. За нами йшли Мама і М'Кола.

— Боже! — вигукнув Старий, знетямлений від люті.

Ми відвели Маму на берег і пояснили їй, що вона повинна залишатися там. Виявилося, вона спершу не зрозуміла, що їй було сказано. Не зрозуміла, що їй треба чекати нас на березі. Почула, як я прошептав щось, і подумала, що їй треба йти за М'Колою.

— І налякала ж вона мене! — мовив я до Старого.

— Вона бігає за нами, як вірний тер'єрчик,— відповів він.— А це вже не годиться.

Ми виглянули з-за очерету.

— Друпі хоче йти далі,— сказав я,— і я йтиму, скільки й він; коли він скаже «годі», ми припинимо переслідування. Врешті-решт я прострелив черево цій тварюці.

— Тільки не наробіть дурниць.

— Я покладу цю тварюку першим пострілом. Аби тільки вона виткнула носа.

Усе ще відходячи від переляку, якого нагнала на нас Мама, я заговорив надто голосно.

— Ходімо,— сказав Старий.

Ми пішли за Друпі, а зарості дедалі густішали; не знаю, як почував себе Старий, але я на півдорозі взяв у М'Коли дубельтівку й, знявши запобіжника, тримав палець на гачку; мої нерви були напружені до краю, коли Друпі врешті спинився, похитав головою й промимрив: «Хапана». Очерет став такий густий і переплутаний, що не було нічого видно вже на відстані фута. Виходило справді кепсько, а сонце освітлювало тепер тільки схил пагорба. Але нас обох тішило те, що Друпі сам припинив переслідування, і я полегшено зітхнув. У заростях, куди ми забрели, мій план полювання виявився б просто безглуздим, і лишалося тільки сподіватись, що Старий добив би буйвола зі свого чудового карабіна, якби я схибив з моєю поганючою дубельтівкою сорок сьомого калібру, за якою я визнавав єдине достоїнство — громоподібний постріл.

Ми ступали стежкою назад, коли з пагорба долинули крики носіїв; тож ми, продираючись крізь очерет, кинулись туди, де було вище й зручніше стріляти. Носії розмахували руками й кричали, що буйвіл вискочив з очерету й пробіг повз них; тоді М'Кола й Друпі стали показувати кудись, а Старий ухопив мене за рукав і потяг туди, звідки краще було видно. І тут у променях надвечірнього сонця майже на вершині пагорба, на тлі кам'янистого схилу я побачив двох буйволів. Їх чорні шкури вилискували проти сонця, один був набагато більший за другого, і,

пригадую, я подумав, що то наш буйвіл, він зустрів самицю, і вона повела його за собою.

Друпі простяг мені спрінгфілд, я просунув руку в ремінь і, звівши рушницю, побачив у прорізі буйвола. Я внутрішньо завмер і прицілився йому під лопатку, але щойно хотів натиснути на гачок, як буйвіл кинувся навтіки; я ривком узяв перед нього й вистрелив. Я бачив, як він нагнув голову й здибився, мов той кінь, а тоді кинувся схилом угору; я викинув гільзу, подав затвор уперед і ще раз вистрелив навздогін, певний, що він тепер мій. Ми з Друпі побігли за ним, і я, поки біг, чув глухий рев. Я спинився й гукнув Старому:

— Чуєте? Він мій!

— Ви поранили його,— відказав Старий.— Це справді так.

— Чорт забирай, я вбив його. Ви що — не чули, як він ревів?

— Ні.

— То послухайте.— Ми стояли, дослухаючись, і ось знову почувся протяглий жалібний рев.

— А й справді,— зауважив Старий, зачувши те сумне ревіння.

М'Кола схопив мене за руку, а Друпі плеснув по спині, і всі ми, сміючись, подались бігцем на пагорб, обливаючись потом, пробираючись попід деревами й перелазячи через скелі. Серце в мене несамовито калатало, і я спинився, щоб перевести дух, витер піт з обличчя, протер окуляри.

— Куфа! — сказав М'Кола, і слово «мертвий» гримнуло в його устах, мов постріл.— Н'діо! Куфа!

— Куфа! — усміхнувшись, підтвердив Друпі.

— Куфа! — повторив М'Кола; ми знову потисли один одному руки й подерлися далі. І ось ми побачили попереду буйвола: він лежав на спині, витягнувши шию й майже повиснувши на рогах, які загнались у дерево. М'Кола встромив пальця у дірку від кулі біля лопатки й радісно закивав головою.

Підійшли Старий і Мама з носіями.

— Він навіть кращий, ніж ми гадали,— мовив я.

— Це не той. Оце-то буйвіл! А з ним, видно, був наш.

— А я думав, що з ним була самиця. Здаля я міг і не розрізнити.

— Так, до них було ярдів чотириста. Ні, ви таки вмієте стріляти з цієї пукавки.

— Коли я побачив, як він нахилив голову і став дибки, то зрозумів, що йому кінець. Освітлення було чудове.

— Я бачив, що ви влучили й що це інший буйвіл. І подумав, що тепер доведеться мати справу з двома підранками. Але спершу не почув реву.

— Дивно було слухати цей рев,— сказала Мама.— Він такий сумний. Як ото звук рога в лісі.

— А мені він видався страшенно веселим,— заперечив Старий.— Ні, таки не завадить випити з цієї нагоди. Оце-то постріл! Послухайте, чому ви ніколи не казали нам, що вмієте стріляти?

— Ідіть к бісу!

— А чи ви знаєте, що він неабиякий слідопит і збиває птахів на лету? — звернувся Старий до Мами.

— А буйвіл гарний, правда ж? — спитала Мама.

— Еге ж, чудовий. Дарма що молодий.

Ми спробували сфотографувати буйвола, але при нас був тільки маленький апарат-коробка, до того ж заклинило затвор, що викликало сердиту суперечку; а тим часом сутеніло, і я почав нервувати, дратувався, вичитував усім за фотоапарат, лаявся з досади, що не можна сфотографувати здобич. Бо не може людина довго перебувати в такому збудженні, яке я пережив сьогодні в очереті; убивши, хоч і буйвола, ви якось втрачаєте свій попередній запал. Однак то таке почуття, що ним не станеш ділитися з ближніми, тож я випив склянку води й тільки попросив у дружини пробачення за свої слова. Вона відповіла, мовляв, пусте, і все обійшлося: ми стояли поряд, дивлячись, як М'Кола робить надрізи, щоб зняти шкуру з голови, й відчували ніжність одне до одного, й починали все розуміти — як воно вийшло з фотоапаратом і все інше. Я випив віскі, але воно видалося мені несмачним і не досить міцним.

— Налийте мені ще,— попросив я. І друга чарка подіяла.

До табору нас повів тубілець, за яким гнався носоріг, а Друпі залишився: він мав зняти шкуру з голови буйвола, а тоді він та інші мали, розрубавши тушу, підвісити шматки на деревах, щоб не дістали гієни. Тубільці боялися йти в темряві, і я залишив Друпі свою дубельтівку: він сказав, що вміє стріляти. Я вийняв патрони, поставив затвор на запобіжник і подав йому рушницю: мовляв, вистрели. Він приставив рушницю до плеча, приплющив замість лівого праве око і натис на спуск, потім ще й ще. Тоді я показав йому, як діє запобіжник, звелів кілька разів поставити й зняти запобіжник і клацнути затвором. Поки Друпі марно намагався вистрелити з поставленої на запобіжник рушниці, М'Кола зверхньо дивився на нього, а Друпі аж якось знітився. Я залишив йому дубельтівку й два патрони, й тубільці заходилися коло туші, а ми вирушили в пітьмі за провідником по сліду другого буйвола, не заплямованому кров'ю, до вершини пагорба, а звідти до табору. Ми здиралися на схили, переходили ущелини та виярки й урешті добулися до головної гряди, де було темно й холодно; місяць іще не зійшов, і ми плентали в пітьмі, падаючи від утоми. Одного разу М'Кола з важкою рушницею Старого,

флягами, біноклями й сумкою з книжками, крикнув провіднико-ві, який швидко крокував попереду, щось схоже на лайку.

— Що то він сказав? — спитав я Старого.

— Та щоб той не дуже задавався своєю швидкою ходою, бо серед нас є і старі люди.

— Кого він мав на увазі — вас чи себе?

— Обох.

Урешті над рудими пагорбами зійшов димчасто-червоний місяць, і ми пройшли через село, що блимало тьмяними вогниками, повз щільно позачинювані глиняні хижки, де пахло гноєм, потім перейшли струмок і побралися вгору по голому схилу, де перед нашими наметами горіло багаття. Ніч була холодна й вітряна.

Вранці ми знову вирядилися на полювання, біля джерела виявили слід носорога й перетнули по сліду всю схожу на фруктовий сад місцевість, аж до долини, що стрімко сходила в ущелину. Стояла задуха, й тісні чоботи, як і напередодні, муляли Мамі ноги. Вона не скаржилась, але я бачив, що їй боляче. Ми почували солодку, заспокійливу втому.

— Нехай їм біс,— сказав я Старому.— Стрілятиму, тільки коли трапиться дуже великий. А за таким можна марно ганятися цілий тиждень. Вистачить того, що я вбив, кидаймо це місце і розшукаймо Карла. На рівнині можна пополювати на сернобика, роздобути шкури зебр, а там узятися й до куду.

Ми сиділи під деревом на вершині пагорба, звідки було видно довколишню місцевість — ущелину, що спускалася в долину Ріфт, і озеро Маньяра.

— От би взяти носіїв з легким вантажем і пополювати по цій долині та на берегах озера,— сказав Старий.

— Було б чудово! А машини поїдуть уперед і зачекають нас в ... як то пак зветься те місце?

— Майя-Мото.

— А чом би нам і справді не зробити так? — сказала Мама.

— Спитаймо в Друпі, яка та долина.

Друпі не знав, але провідник зі списом сказав, що долина кам'яниста і майже непрохідна там, де потік спадає в ущелину. На його думку, з вантажем ми там не пройдемо. Тож ми відмовилися від свого задуму.

— І все ж саме так треба мандрувати,— мовив Старий.— Носії обходяться дешевше, ніж бензин.

— А чи не можна буде зробити кілька піших походів, повернувшись із цього полювання? — спитала Мама.

— Можна,— відповів Старий.— Але по великого носорога треба буде йти аж на гору Кенія. Отам ви вполюєте такого як слід. І куду тут рідкість. Вони знову-таки водяться в Кенії, в Калалі,

тож їдьмо туди. А тоді, якщо все буде гаразд, ще встигнемо спуститися в Хандені й пополювати чорних антилоп.

— Ну, час рушати,— мовив я, не рухаючись з місця.

Ми вже давно змирилися з Карловим носорогом. І раділи, що він убив такого, і все стало на своє місце. Може, він уже вполював і сернобика. Мабуть, думав я. Славний хлопець цей Карл, і добре, що він настріляв більше за мене.

— Як ти себе почуваєш, моя бідолашна Мамо?

— Чудово. Звісно, я б охоче перепочила, бо дуже стомилися ноги. Але мені подобається таке полювання.

— То давайте вернемось, поїмо, а тоді підемо на рівнину.

Ввечері ми спинилися на місці нашого старого табору в Муту-Умбу, під великими деревами, неподалік від дороги. Тут ми колись уперше стали табором в Африці, і дерева були такі самі височезні, гіллясті й яскраво-зелені, струмок — такий самий чистий і швидкий, а місцина — така сама гарна, як і того першого разу. Хіба тільки ночі стали задушливіші, дорога вкрилася товстим шаром пилу, а ми вже встигли побачити чимало нових місць.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

До долини Ріфт ми добувалися червонястою піщаною дорогою через високе плато, потім угору і вниз через поросслі чагарником пагорби й далі лісистим схилом аж до краю ущелини, звідки видно було рівнину внизу, темний ліс і довге, мілке при берегах озеро Маньяра, всипане в своєму дальньому кінці безліччю рожевих цяточок — то стояли у воді фламінго. Далі дорога стрімко збігала лісом униз, ішла по рівному дну долини повз оточені лісом оброблені ділянки, на яких зеленів маїс, банани та якісь не знайомі мені дерева, повз індійську крамничку й численні хижки, через два містки над прозорими бистрими потічками й знову лісом, тепер уже рідшим, із широкими галявинами, поки ми не звернули на бічну дорогу, курну й вибоїсту,— вона привела нас крізь чагарники до тінистого табору Муту-Умбу.

Увечері, коли ми попоїли й смеркло, фламінго знялися в повітря. Зачувся шум, схожий на посвист качиних крил, коли зграя летить вдосвіта, тільки більш голосний, протяглий і розмірений.

Ми зі Старим трошки хильнули, Мама була стомлена, а Карл знову ходив похмурий. Ми зіпсували йому радість від носорога, а тепер, коли це вже минуло, він боявся, що йому не пощастить у полюванні на сернобика. Та й тоді вони зустрілися не з леопардом, а з левом, здоровенним, чорногривим, який ніяк не хотів іти від туші носорога, коли назавтра вони прийшли туди — стрі-

ляти ж у нього не виходило, бо то був якийсь лев'ячий заповідник.

— От прикрість! — мовив я і спробував засмутитися, однак почував себе надто весело, щоб поділяти чийсь кепський настрій; тож ми зі Старим, украй стомлені, сиділи, попивали віскі з содовою і розмовляли.

Другого дня ми вистежували сернобиків у сухій і курній долині Ріфт, аж ось помітили далеко за пагорбами табун,— трохи вище масайського села. Сернобики були схожі на масайських ослів, якби не гарні й прямі, поставлені навскіс чорні роги, і всі, як один, видавались чудовими. Та, придивившись уважніше, я помітив, що два чи три самці виглядали краще за інших; сидячи на землі, я вибрав, як мені здавалося, найгарнішого, і, коли табун розтягся вервечкою, прицілився й вистрелив. Я чув, як ляснула куля, бачив, як сернобик відбіг від інших і став дедалі швидше кружляти, й зрозумів, що влучив. І більше не стріляв.

Як потім виявилось, Карл вибрав собі того самого. А я не знав і вистрелив, корисливо прагнучи бодай цього разу вполювати кращу здобич; усе ж Карл, перш ніж тварини втекли, збивши за собою хмару сірої куряви, убив і іншого сернобика, не гіршого від мого. Якби не їхні чудові роги, то полювання на них було б не більш захоплюючим, аніж на свійських ослів. Коли під'їхав ваговоз і М'Кола з Чаро зняли шкури з голів та розібрали туші, ми поїхали до табору в хмарах куряви, від якої наші обличчя посіріли, а долина перетворилася на нескінченне спечне марево.

Ми пробули в тому таборі два дні. Ще мали здобути кілька зебрячих шкур, що їх обіцяли друзям в Америці, а білувальникові потрібен був час, щоб обробити їх як слід. Полювання на зебр вийшло нецікавим; тепер, коли трава повигоряла, рівнина за пагорбом здавалась одноманітною, жаркою й курною; пригадую, ми сиділи біля мурашників: ген удалині, в сіруватій імлі біг табун зебр, збиваючи куряву, а по жовтій рівнині, де над якоюсь білою плямою кружляли птахи, мчав до нас ваговоз із тубільцями, що мали розібрати тушу й відвезти м'ясо до селища; через цю кляту спеку я зробив кілька невдалих пострілів по газелі, яку тубільці попросили вбити їм на м'ясо,— після трьох-чотирьох пострілів я поранив її, потім аж до обіду ганявся за нею по рівнині, поки не підібрався до неї на рушничний постріл і не вбив.

Того дня ми проїхали через село повз крамничку індійця — він провів нас запобігливою усмішкою, що поєднувала в собі дружню прихильність і боязке сподівання крамаря-невдахи,— звернули ліворуч вузькою, серед чагарів, стежиною в густий ліс, переїхали через струмок по хисткому дерев'яному містку і по-

котили далі; згодом ліс порідшав і ми опинилися на трав'янистій савані, що тяглася аж до поросłого очеретом озера — майже висохлого, тільки ген в дальньому кінці поблискувала вода та рожевіли фламінго. На узліссі під тінистими деревами тулилося кілька рибальських куренів, а далі хвилювалися під вітром трави савани; дно висохлого озера здавалося білувато-сірим від безлічі тварин, які стривожено заметушились, помітивши нашу машину. То були болотні антилопи, котрі здаля, коли рухались, видавалися на диво незграбними, а зблизька, коли стояли,— стрункими й граційними.

Ми виїхали з густої невисокої трави на сухе дно озера; праворуч і ліворуч від нас текли струмки, утворюючи поросле очеретом, поперетинане потічками болото аж до озера, що відступило; літали качки, ми бачили великі зграї гусей на трав'янистих купинах серед болота. Дно було щільне й тверде, і ми їхали, поки воно не зробилося вологим і м'яким; ми повиходили з машини й вирішили, що Карл і Чаро та я і М'Кола підемо понад болотом, стріляючи і зганяючи птахів, а Старий і Мама подадуться до високого очерету на березі озера, де струмок також утворював болітце, що на нього, як ми сподівалися, мали перелітати качки.

Ми бачили, як вони перетинали відкриту місцину — висока дебела постать у вилинялій вельветовій безрукавці й маленька — в штанах, куртці кольору хакі, похідних черевиках і кристатому капелюсі; коли, пригнувшись, вони зникли в сухому очереті, вирушили й ми. Та ледве дістались до найближчого струмка, як виявилося, що наш задум нікуди не годиться. Навіть обережно вибираючи, де б ступити, ми по коліна провалювались у прохолодний мул, а коли твані поменшало й стало більше купин серед води, я кілька разів провалився по пояс. Качки й гуси не підпускали нас близько, а щойно перша зграя перелетіла на болітце, де в очереті засіли наші мисливці, як почувся різкий короткий дублет із Маминої рушниці; качки шугнули вбік і полетіли до озера, інші дрібніші зграйки, а так само й усі гуси теж перебралися на відкриту воду. Зграя чорних ібісів, схожих своїми загнутими донизу дзьобами на велетенських коровайок, знялася з болота по той бік струмка, де йшов Карл, покружляла високо над нами й знову сіла в очерет. Скрізь зустрічалися бекаси, чорні й білі кулики, і, втративши надію підкрастися до качок, я почав стріляти бекасів, чим викликав невдоволення М'Коли. Ми перейшли болото, потім я перебрів потічок, де вода сягала мені до пліч і довелося тримати над головою рушницю й мисливську куртку з патронами в кишенях; по дорозі до очерету, в якому засіли Мама й Старий, я зустрів іще один глибокий бистрий потічок, над яким літали чирки, і вбив трьох.

Уже майже споночіло, коли я знайшов Старого й Маму на

другому березі, біля самого озера. Скрізь потічок був глибокий, щоб іти вбрід, а дно багнисте, але я все-таки знайшов розмитий слід бегемота, що вів у воду. Тут дно було досить тверде, проте вода сягала мені під пахви. Коли я перебрів потічок, видобувся на берег і став обтрушуватись, наді мною просвистіла зграя чирків; я вистрелив навмання в пітьмі, те саме зробив і Старий — і три чирки важко впали у високу прибережну траву. Пошукавши, ми знайшли всіх трьох: з розгону вони залетіли набагато далі, ніж ми сподівались. Тим часом зовсім посутеніло, і ми побрели по сірому засохлому мулу до машини; я був мокрий як хлющ, в черевиках хлюпала вода. Мама раділа, що ми настріляли качок — уперше після полювання в Серенгеті: ми всі пам'ятали, яке в них смачне м'ясо. Попереду вже видніла машина, що здаля здавалася зовсім маленькою, а за нею смуга багна, потім трав'яниста савана, а ще далі — ліс.

Назавтра ми повернулися до табору з полювання на зебр, вкриті сірим шаром пилу й поту після їзди машиною по рівнині. Мама й Старий зосталися в таборі — їм не було чого робити на полюванні, хіба що ковтати пилюку, ми ж із Карлом цілісінький день пеклися на сонці в хмарах куряви, й між нами спалахнула суперечка, яка звичайно починається так:

— Чого ж це ви!

— Та вони ж були надто далеко.

— Ви їх просто прогавили.

— А я кажу: вони були надто далеко.

— Тільки наполохали їх...

— Стріляли б самі!

— З мене досить. Нам потрібно всього дванадцять шкур. Нубо, ворушіться.

Потім хтось умисне стріляє раніше, щоб показати, що його квапили, підводиться з-за мурашника і, сердито відвертаючись, підходить до товариша. А той самовдоволено питає:

— Ну, то що там ще?

— Та вони хтозна-як далеко — казав же вам,— відповідає той безнадійно розпачливим голосом.

Самовдоволений зневажливо кидає:

— Та ви гляньте на них!

Зебри, які були забігли хтозна-куди, помітили ваговоз із тубільцями, зробили коло й тепер стоять боком до мисливців, і то зовсім близько.

Розпачливий дивиться, мовчить, надто вже розлючений, щоб стріляти. Потім буркає:

— То стріляйте!

Але самовдоволений — принциповий, як ніколи,— відмовляється:

— Стріляйте самі.

— Е ні, з мене досить,— заперечує той, не тямлячися з люті. Він розуміє, що в такому стані стріляти марно, і всюди вбачає підступ. Завжди щось підводить! Усе робиться в незвичних умовах, поради дають абиякі, не зважають на обставини, а стріляти доводиться привселюдно або похапцем.

— У нас поки що одинадцять шкур,— каже самовдоволений, уже жалкуючи. Бо бачить, що не слід було підганяти товариша, а дати йому спокій, бо, кваплячи, тільки дратуєш його. Знов він повівся негарно через свою впертість.

— Тепер ми напевно вб'ємо ще одну зебру. Вертаймо до табору. Агов, Бо, під'їжджай сюди!

— Е ні, полюватимемо далі. Стріляйте ви.

— Ні, вертаємо до табору.

Під'їжджає автомашина, і ви котите курною рівниною; роздратування минає, й ви знову відчуваєте, що часу обмаль.

— Про що ви думаєте? — питаєте в товариша.— Про те, який я сучий син, еге?

— Та про сьогоднішній вечір,— відповідає він, зморщуючи в усмішці запилене обличчя.

— Я теж,— кажете ви.

Та ось надходить вечір, і ви знову вирушаєте в дорогу.

Цього разу на вас високі брезентові чоботи, їх легко витягнути з болота; ви перестрибуєте з купини на купину, пробираєтеся через болото протоками, борсаєтесь у воді, а качки відлітають собі до озера, але ви робите чималий гак праворуч і теж виходите до озера; пересвідчившись, що дно щільне й тверде, ви по коліна в воді підкрадаєтесь до великих табунів; гримить постріл, ви пригинаєтесь, М'Кола теж; простір довкола повниться качками, ви збиваєте двох, ще двох, іще одну високо над головою і не влучаєте ще в одну, яка проноситься над самою водою; усі вони, свистячи крильми, вертаються так швидко, що ви не встигаєте заряджати й стріляти; невдовзі, вирішивши використовувати поранених як підсадних, стріляєте тільки на вибір, знаючи, що можна набити їх стільки, скільки піднесете; стріляєте по качці, яка високо летить просто над головою,— це справжній coup de roi [1],— і великий чорний птах падає в воду біля М'Коли, він сміється, а тим часом чотири підранки пливуть геть, і ви вирішуєте добити їх. Мусите бігти по коліна в воді, щоб наздогнати останню; послизнувшись, падаєте долілиць, тоді сідаєте просто в багні і тішитесь, що вимокли до нитки, що брудна вода приємно холодить, протираєте окуляри, виливаєте з рушниці воду, прикидаючи, чи вистріляєте патрони, перш ніж порозбухають

[1] Королівський постріл *(франц.)*.

картонні гільзи, а М'Кола знай хихотить: йому смішно, як ото ви впали. З мисливською курткою в руках, повною битих качок, він раптом припадає до землі, і табун диких гусей пролітає зовсім низько, а ви гарячково силкуєтесь загнати в ствол мокрий патрон. Нарешті вам це вдається, ви стріляєте, але гуси вже далеко, ви запізнились; після пострілу в повітря злітає така хмара фламінго, що небо над озером рожевіє. Потім вони сідають. Але тепер щоразу після пострілу ви обертаєтесь і бачите миттєвий зліт цієї казкової хмари та її повільне осідання.

— М'Кола! — кажете ви, показуючи рукою поперед себе.

— Н'діо,— відповідає він, дивлячись на птахів.— М'узурі.— І подає вам нову пачку патронів.

Ми й доти гарно полювали, але найвдалішим було полювання на озері, а потім у дорозі три дні поспіль ми їли холодних чирків, найсмачніших з усіх диких качок — їхнє м'ясо соковите й ніжне. Ми їх їли з гострою приправою й запивали червоним вином, купленим в Бабаті, їли, сидячи при дорозі, чекаючи автомашин, їли на тінистій веранді маленького готелю в Бабаті і пізно вночі, коли машини врешті прибули й ми вечеряли в будинку приятеля одного з наших друзів, на високому пагорбі,— ніч була холодна, ми сиділи за столом у теплих куртках, а оскільки довго чекали на машину, що поламалася в дорозі, то хильнули зайвого й страшенно хотіли їсти; Мама танцювала під грамофон з управителем кавової плантації і з Карлом, а мені дошкуляли нудота й нестерпний головний біль, і я топив свої прикрощі у віскі з содовою разом зі Старим на терасі. Було темно, і віяв рвучкий вітер; невдовзі на стіл подали паруючих чирків зі свіжими овочами. Цесарки теж чудовий наїдок, і в багажнику машини я приберіг одну на вечір, однак чирки виявилися куди смачнішими.

З Бабаті ми проїхали через пагорби й залісену смугу на рівнині до підніжжя гори, де тулилися маленьке сільце й місіонерська станція. Тут ми стали табором, щоб пополювати на куду, які, нам казали, водяться на узгір'ях і в лісистих низинах.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Ми отаборились на відкритій сонцю місцині — під усохлими деревами, окільцьованими, щоб прогнати мух цеце, а на порослих чагарями, нерівних узгір'ях полювалося важко: доводилося долати стрімкі схили. Зате на залісених низинах полювати було легко — тут ми ніби гуляли по оленячому парку. Та скрізь було повно мух цеце: вони роїлися довкола, боляче кусали руки, потилицю, за вухами, шию і тіло крізь сорочку. Я носив із собою густу гілку і відганяв мух; отак ми прохо-

дили тут цілих п'ять днів від світання до смеркання, вертали додому поночі, страшенно стомлені, але раді прохолоді й пітьмі, коли не надокучали мухи. Ми полювали по черзі по пагорбах і на рівнині, й Карл дедалі хмурнішав, дарма шо вбив гарну чалу антилопу. Полювання на куду викликало в нього складні особисті переживання, і він, як завжди, коли розгублювався, винуватив у своїх невдачах когось або щось: провідників, пагорби, низини. Пагорби не виправдали його сподівань, а низинам він не вірив. Я щодня чекав, що він от-от підстрелить куду і заспокоїться, однак що не день його переживання ускладнювали лови. Карл показав себе кепським альпіністом, і узгір'я були для нього справжньою мукою. Щоб якось полегшити йому полювання, я брав на себе більшу частину облав у пагорбах, але бачив, що він, стомлений марними ловами, вже почав думати, що куду водяться саме на пагорбах і він даремно полює по низинах.

За ці п'ять днів я бачив понад десяток самиць куду і одного молодого самця з табунцем самиць. Великі сірі антилопи зі смугастими боками, кумедно маленькими голівками, великими вухами й круглими животами швидко й нечутно зникли в хащах. У самця на рогах уже видніли перші кривулі, але самі роги були короткі й недоладні, і коли він у пітьмі промчав повз нас краєм галявини, третій у вервечці з шести самиць, то був схожий на справжнього самця не більше, ніж лосеня на великого старого лося з могутньою шиєю, темною гривою, чудовими рогами і темно-рудою шерстю — усім, що личить цьому лісовому сурмачеві зі статурою коня ваговоза.

Іншого разу надвечір, коли долиною між крутих пагорбів ми вертали до табору, провідники показали нам двох тварин: вони промчали в промінні надвечірнього сонця по вершині пагорба, тільки на мить майнувши сірими в білі смуги боками між дерев; зі слів провідників, то були самці куду. Ми не роздивилися їхніх рогів, а поки вибралися на пагорб, сонце вже сіло й важко було знайти якісь сліди на кам'янистому грунті. Однак ми помітили, що ноги в них довші, ніж у самиць, тож, можливо, то й справді були самці. Ми нишпорили серед кам'яних гряд до сутінків, але марно, так само нічого не знайшов назавтра й Карл, коли ми послали його туди.

Ми часто виганяли водяних антилоп, а якось, блукаючи кам'янистою грядою над глибоким виярком, підійшли до антилопи, що зачула наші кроки, але не запах. М'Кола схопив мене за руку, й ми застигли, розглядаючи антилопу футів за десять від нас, гарну, з темним коміром круг шиї; вона наставила вгору роги, дрижала й роздимала ніздрі. М'Кола всміхався, стискаючи пальцями мій зап'ясток, і ми стояли й дивилися, як дрижала антилопа, відчуваючи небезпеку, що загрожувала невідь-звідки. Потім

десь удалині важко гримнула старовинна рушниця тубільного мисливця, антилопа зірвалася й, майже перестрибнувши через нас, помчала грядою вгору.

Назавтра ми з Мамою полювали на порослій лісом рівнині і, діставшись до її кінця, де росли тільки купки кущів, зачули тихий хрипкий рик. Я запитливо глянув на М'Колу.

— Сімба,— невдоволено відповів він.

— Вапі? — пошепки спитав я.— Де?

Він показав.

— Лев,— шепнув я Мамі.— Мабуть, той самий, що рикав уранці. Вертайся он під ті дерева.

Ми чули лев'ячий рик іще вдосвіта, коли прокинулись.

— Краще я піду з тобою.

— Та негарно буде перед Старим,— сказав я.— Зачекай там.

— Гаразд. Тільки будь обережний.

— Я стрілятиму стоячи й тільки напевно.

— Гаразд.

— Ходімо,— мовив я М'Колі.

Вигляд у нього був зосереджений і невдоволений.

— Вапі сімба? — спитав я.

— Там,— похмуро відповів він і вказав на острівці густої колючої зелені. Порухом руки я наказав одному з провідників вернутися разом з Мамою. Ми зачекали, поки вони відійшли ярдів на двісті, до узлісся.

— Вперед! — звелів я.

М'Кола похитав головою, навіть не всміхнувшись, однак пішов слідом. Ми повільно посувались уперед, вдивляючись у зарості, але нічого не бачили. Потім знову зачувся рик, уже трохи далі й праворуч.

— Ні! — прошепотів М'Кола.— Хапана, бвана!

— Вперед! — відказав я, а тоді приставив вказівний палець до шиї, а великий скерував донизу й шепнув: «Куфа»: мовляв, уженну поганцеві кулю в шию і порішу його.

М'Кола знов захитав головою, його обличчя було налякане й зрошене потом.

— Хапана! — шепотів він.

Попереду громадився мурашник, ми видряпалися на його верхівку стрімким глиняним боком і роззирнулися довкола. Але серед зелених кактусоподібних чагарів не можна було щось розгледіти. Моє сподівання побачити лева звідси виявилось марним, тож ми злізли з мурашника й пройшли ще кроків двісті через зарості схожих на кактуси чагарів. Спереду знову зачулося бурчання, а згодом і далі,— рик, басистий і промовистий. Відколи я зліз із мурашника, мій запал уже пропав. Спершу я сподівався зробити влучний постріл зблизька — адже якби я вбив лева сам,

без Старого, то довго тішився б такою перемогою. Я твердо вирішив стріляти тільки напевне, бо вже здобув трьох і мав певний досвід, але цього разу хвилювався дужче, ніж будь-коли досі в Африці. Я відчував, що нічим не завинив би перед Старим, убивши лева, коли трапилася така нагода, та зараз ми ще й неабияк ризикували. Лев відходив у міру того, як ми наближалися, однак відходив надто повільно. Видно, рухався він неохоче: певно, наївся вранці, коли ми його чули, і збирався полежати з повним черевом. М'Колі все те не подобалось. Важко сказати, що мучило його дужче — відповідальність за мене перед Старим чи гостре відчуття своєї безпорадності в цьому небезпечному полюванні,— хай там як, а він був сам не свій. Та ось він поклав руку мені на плече, наблизив своє обличчя до мого й тричі завзято хитнув головою.

— Хапана! Хапана! Хапана, бвана! — заперечував, нарікав та благав він.

Зрештою, не було чого тягти його за собою далі, якщо стріляти однаково неможливо, та й сам би я відчув велику полегкість, повернувши назад.

— Гаразд,— погодився я.

Ми рушили назад тією ж дорогою, перетнули відкриту рівнину й добулися до дерев, де нас чекала Мама.

— То ви хоч бачили його?

— Ні,— відповів я.— Але кілька разів чули рик.

— А не було страшно?

— Трішечки, та й то наприкінці,— відповів я.— Але я б уколошкав його куди охочіше, аніж будь-яку іншу дичину.

— Яка ж я рада, що ви повернулись! — мовила вона.

А я тим часом дістав з кишені словника й склав фразу каліченою мовою суахілі. Для цього мені довелося знайти слово «подобатись».

— М'Колі подобається сімба?

До М'Коли знову повернулася здатність усміхатись, і від цього його китайські вусики по кутиках рота заворушились.

— Хапана,— відповів він і замахав рукою перед своїм носом.— Хапана!

«Хапана» означало «ні».

— Стріляти куди? — запропонував я.

— Добре,— палко погодився М'Кола.— Краще. Набагато краще. Тендалла, так. Тендалла.

Проте ми ще не бачили жодного самця куди довкола нашого табору й через два дні вирушили до Бабаті, потім до Кондоа, а звідти через увесь той край аж до Хандені, на узбережжя.

Мені не подобався ні цей табір, ні провідники, ні сам край.

Складалося враження, що він сходжений уздовж і впоперек і все тут давно виполюване. Ми знали, що тут є куду і принц Уельський застрелив таку антилопу якраз за цим табором, проте нинішнього сезону тут уже ходили три мисливські експедиції, та й тубільці полюють — вони буцімто охороняють свої посіви від бабуїнів, однак коли зустрічаєш тубільця, озброєного кованим міддю мушкетом, то трохи дивно, що той ганяє бабуїнів миль за десять від своєї шамби, ба навіть серед пагорбів, де водяться куду. Я рішуче виступав за те, щоб рушати далі й пополювати на новому місці, неподалік від Хандені, де ніхто з нас доти не був.

— Гаразд, їдьмо,— погодився Старий.

Нове місце було як знахідка. Куду знай вибігали на галявини, а ми сиділи, дожидаючи найбільших, і били кращих з них. До того ж поблизу водилися чорні антилопи, і ми постановили: хто перший уб'є куду, той піде полювати на чорних. Я страшенно радів, Карл так само повеселішав у цій новій дивній країні, де нелякані тварини були такі довірливі, аж нам незручно було вбивати їх.

Ми вирушили, як тільки розвидніло, без носіїв, котрі ще мали зняти табір і наздогнати нас на двох автомашинах. В Бабаті ми спинились у маленькому готелі над озером, де докупили консервів і холодного пива. Потім подалися на південь дорогою Каїр—Кейптаун. Дорога була добра, рівна і пролягала через лісисті пагорби над безкраїми і жовтими масайськими степами й далі навпростець через плантації, де старі жінки з висхлими мішкуватими грудьми й сухоребрі діди обробляли мотиками маїсові поля; ми долали одну за одною курні милі й нарешті, проминувши випалену сонцем долину, де вітер здіймав хмари дрібного піску, під'їхали до гарного німецького гарнізонного містечка Кандоа-Іранджі.

Ми сказали М'Колі дожидати автомашини на перехресті, поставили свою машину в холодку й пішли на військове кладовище. Хотіли зробити візит представникам місцевої влади, але саме був час сніданку, й ми, не бажаючи турбувати їх, обійшли мальовниче, чисте, доглянуте кладовище, де лежати мертвому не краще й не гірше, ніж будь-де, випили пива в холодку від дерева: тут тебе огортала вогка прохолода після нестерпної спекоти, яка ніби аж давила на шию та плечі. Перепочивши, завели машину й виїхали на дорогу, щоб разом з автомашинами рушити на схід, у нові краї.

То були нові для нас місця, але й тут раз у раз зустрічалися уже знайомі прикмети. Ми їхали дорогою, протоптаною караванами й чередами худоби по скелястих виступах, яка вище губилася серед камінних осипів, потім — між двома шерегами дерев і врешті заглибились у пагорби. Край цей дуже нагадував Арагон, і тільки тоді я подумав, що ми не в Іспанії, коли, замість в'ючних мулів, ми зустріли по дорозі гурт босоногих тубільців без головних уборів, за одяг яким правили шматки білої тканини, зав'язаної біля плеча на взірець тоги. Та коли вони пройшли, мені знову здалося, ніби я їду верхи через Іспанію гірською дорогою з високими деревами обабіч; по крупу переднього коня снує невідчепна мошва, та сама, що тут, в Африці, заїдає левів. Якщо така мошка залізе під сорочку в Іспанії, то мусиш роздягатися, щоб убити її. Бо інакше вона перебігає від коміра по спині, залазить під пахви, повзає по животу, понад поясом, і якщо не спіймати відразу, то вона почне гасати так швидко й спритно, не даючи себе піймати, що хоч-не-хоч скинеш із себе все, тільки б спекатися її.

Того дня, бачачи, як під хвостом у коня роїться мошва, і сам неабияк терплячи від неї, я зазнавав таких жахливих мук, яких доти зазнав тільки раз: коли лежав у лікарні зі зламаним правим передпліччям,— рука безживно звисала, гострий кінець кістки врізався в м'яз, де потім утворився опух із гнійником, що згодом прорвав. П'ять тижнів я майже не спав і якось уночі, на самоті зі своїм болем, раптом подумав, що так, певно, почуває себе лось, коли рятується з перебитою лопаткою від мисливця. Тієї ночі я пережив усе те, що й він від миті, коли був поранений кулею, й до кінця, і, мабуть, марив, що то мені кара за лихі вчинки всіх мисливців. А згодом, коли видужав, то подумав, якщо то й справді була кара мені, то я її відбув і принаймні віднині усвідомлюю, що чиню. Я поводився так, як повелись зі мною. Я був підстрелений, покалічений, але вижив. Я завжди сподівався, що мене вб'ють не сьогодні, то завтра, і, щиро кажучи, був готовий до цього. А оскільки я любив полювати, то вирішив, що полюватиму доти, поки вбиватиму на смерть, а коли не зможу, тоді й ловам кінець.

Якщо ти ще замолоду відбув повинність перед суспільством, демократією і таким іншим і, не даючи себе більше вербувати, визнаєш відповідальність тільки перед самим собою, то на зміну приємному заспокійливому духові товариства до тебе приходить таке, що ти здатний відчувати, тільки перебуваючи на самоті. Цього я ще не можу визначити точно, однак це відчуття з'являється тоді, коли гарно й чесно напишеш про щось і без-

сторонньо оціниш написане, а тим, кому платять за читання та рецензії, ця тема не до вподоби, і вони кажуть, що все це висмоктано з пальця, але ти все ж упевнений у цінності свого витвору; або ж коли ти робиш щось, що звичайно вважається не серйозним, а ти все ж певен, що то винятково важлива справа і вона завжди була важлива, як і всі узвичаєні речі; і коли в морі ти залишаєшся з ним наодинці і бачиш, що цей Гольфстрім, з яким ти зжився, який ти знаєш і знову пізнаєш, тече, як тік іще до появи людини на землі, і омиває цей довгий, гарний і нещасливий острів із давніх-давен, перш ніж Колумб побачив його береги, і все, що ти можеш довідатись про Гольфстрім, про те, що завжди жило в ньому, вічне й вартісне, бо ж ця течія тектиме й після того, як усі індіанці, всі іспанці, англійці, американці, кубинці і всі устрої, багатство, бідність, мучеництво, самопожертва, продажність і жорстокість — усе це попливе й зникне, мов вантаж баржі, на якій вивозять покидьки в море — смердючі, усіх кольорів веселки упереміш із білим,— перехилившись набік, вона вивертає все це у синю воду, і вода стає блідо-зеленою футів на двадцять—двадцять п'ять углиб; усе, що тоне, йде на дно, а на поверхню спливають пальмові гілки, корки, пляшки, перегорілі електричні лампочки, зрідка презерватив або набряклий корсет, аркуші з учнівського зошита, собака зі здутим черевом, здохлий пацюк, напівзгнилий кіт; і ганчірники, котрі не поступаються історикам зацікавленістю, проникливістю й точністю, кружляють довкола на човнах, виловлюючи здобич довгими жердинами. У них своя точка зору. І коли в Гавані гарно йдуть справи, то невидима течія Гольфстрім забирає п'ять барж цього вантажу щодня, а миль на десять далі вздовж берега вода чиста, синя й спокійна, як і до зустрічі з буксиром, що тягне баржу; а пальмові віти наших перемог, перегорілі лампочки наших відкриттів і використані презервативи наших палких кохань пливуть, такі малі, нікчемні на хвилі єдино неминущого Гольфстріму.

Сидячи на передньому сидінні, я так поринув у думки про цей край та море, що й незчувся, як ми виїхали з Арагону й з'їхали до піщаної річки з півмилі завширшки, облямованої зеленими деревами, де по золотавому піску були розкидані лісові острівці; вода в річці текла під піском, тварини приходили на водопій поночі, вибивали гострими копитами ямки, куди швидко набігала вода. Коли ми перейшли ту річку, настав уже полудень, назустріч нам усе йшов люд, покидаючи голодний край, що розкинувся попереду нас, а обабіч бігли назад невисокі дерева та густі кущі. Далі дорога пішла вгору, і ми опинились серед голубих пагорбів, старих, вивітрених, де росли схожі на бук дерева, а на схилах купками стояли хижки, диміли вогнища,

пастухи гнали додому череди худоби, отари овець і кіз, проглядали оброблені ділянки землі. І я сказав дружині:

— Як у Галісії.

— Атож,— погодилася вона.— Сьогодні ми проїхали через три іспанські провінції.

— Справді? — здивувався Старий.

— Ніякої різниці,— відповів я.— Тільки хижки не такі. А місце, куди нас привів Друпі, нагадує Наварру. Такі ж вапнякові пагорби, той же самий краєвид, ті ж дерева понад річками та джерелами.

— Дивна здатність у чоловіка — закохуватись у країну.

— Які ж бо ви філософи,— докинула Мама.— Тільки ж де ми станемо табором?

— Тут,— відповів Старий.— Чи будь-де. Аби тільки біля води.

Отаборились у затінку дерев, біля трьох великих джерел, куди тутешні жінки ходили по воду; й ми з Карлом кинули жереб, де кому полювати, і пішли бродити довкола двох пагорбів неподалік, по той бік дороги від табору, над тубільним селищем.

— Це країна куду,— казав Старий.— Тут вони трапляються де завгодно.

Однак у лісі я зустрів тільки череду масайської худоби і, розходивши ноги після цілоденної їзди в машині, вернувся ввечері до табору; ніхто ще не спав: Мама й Старий у піжамах сиділи проти вогню, а Карла не було досі.

Він повернувся чомусь пригнічений — певно, не зустрів жодного куду,— блідий, похмурий і мовчазний.

Пізніше, біля багаття, він поцікавився, куди ходили ми, і я сказав, що ми полювали біля підніжжя нашого пагорба, поки наші провідники не зачули Карла з його супутниками; тоді ми перейшли через пагорб і повернулися до табору.

— Що значить «зачули»?

— Та він сказав, що чує вас. І М'Кола теж.

— Здається, ми кинули жереб, кому де полювати!

— Атож, кинули,— підтвердив я.— Але ж ми не знали, що, обійшовши пагорб, забралися на вашу територію, поки провідники не зачули вас.

— А ви самі чули нас?

— Та чув ніби якийсь шум,— відповів я.— А коли приклав долоню до вуха, провідник щось сказав М'Колі, і той відповів: «Бвана». Я спитав: «Який бвана?», і він відповів: «Бвана Кабор», тобто ви. Тут ми зрозуміли, що далі йти нам не можна, перетнули пагорб і вернулися в табір.

Він нічого не сказав, але обличчя його було сердите.

— Не сердьтеся,— мовив я.

— Та я не серджуся. Просто я дуже стомився,— відказав він.

Я повірив йому, бо ж рідко зустрінеш великодушнішу, чуйнішу й самовідданішу людину, ніж Карл; однак захоплений думкою про куду, він був сам не свій.

— Швидше б він уполював свого куду,— сказала Мама, коли Карл пішов до свого намету купатись.

— То ви зайшли на його ділянку? — спитав Старий.

— Та ні,— відповів я.

— Він ще вб'є куду там, куди ми їдемо,— сказав Старий.— А може, йому поталанить на самця з рогами в п'ятдесят дюймів.

— Хай щастить,— сказав я.— Хоч і я, справді, не проти підбити такого.

— Підіб'єте, хлопче,— сказав Старий.— Я і не сумніваюся.

— Де там в біса! Зосталось усього десять днів.

— Ще й чорних постріляємо — ось побачите. Хай-но тільки нам почне щастити.

— А довго вам доводилось підстерігати їх у гарному місці?

— Буває, просидиш тижнів зо три, та так і не побачиш жодного. А часом підстрелиш першого ж ранку. Це ж полювання, і тут важко щось визначити заздалегідь, як і завжди, коли полюєш на велику дичину.

— А мені таке полювання до вподоби,— відказав я.— І не хочу, щоб цей хлопчина перевершив мене. Адже, Старий, він убив найкращого буйвола, найкращого носорога, найкращу водяну антилопу...

— А ви вб'єте найкращого сернобика,— сказав Старий.

— Сернобик — то хіба дичина?!

— Його голова прикрасить ваш дім.

— Та я жартую.

— У вас краща палу, краща газель. Ви здобули першосортну водяну антилопу. Ваш леопард нічим не гірший від Карлового. Але він перевершує вас там, де все залежить від удачі. Цьому хорошому хлопцеві — неймовірно везе. Здається, він втратив апетит.

— Ви ж знаєте, як добре я до нього ставлюся. Не гірше, ніж до будь-кого іншого. Але хотілося б, щоб він звеселів. То вже не полювання, коли брати все так близько до серця.

— Нічого, він іще вполює куду в наступному таборі й не тямитиметься від щастя.

— Я просто нестерпний зануда,— мовив я.

— Авжеж,— сказав Старий.— То вихилимо по одненькій?

— Можна,— погодився я.

Карл вийшов з намету, спокійний, приязний, лагідний і чуйний, як завжди.

— Швидше б дістатися до нового місця,— зауважив він.— Ото було б гарно.

— Так, було б чудово,— відповів я.

— Розкажіть нам про ті місця, містере Філіпс,— попросив Старого Карл.

— Я там не бував,— відказав Старий.— Та, кажуть, полювати там приємно. Антилопи пасуться на відкритих місцинах. Один старий голландець запевняв мене, що там зустрічаються гарні екземпляри.

— Сподіваюся, ви здобудете самця з рогами дюймів на шістдесят,— мовив мені Карл.

— Це ви його здобудете.

— Та ні,— заперечив Карл.— Не смійтеся з мене. Я радітиму будь-якому куду.

— Ну, ви застрелите неабиякого самця,— озвався Старий.

— Не смійтеся з мене,— повторив Карл.— Мені вже досить щастило увесь цей час. Я буду радий будь-якому куду, навіть наймиршавішому.

Він, звісно, вгадував наші думки, однак, як добра й лагідна людина, міг усе те зрозуміти й вибачити.

— Хороша ви людина, Карле,— мовив я, підігрітий віскі, нашим взаєморозумінням і добрим самопочуттям.

— Непогано нам тут ведеться, еге ж? — вигукнув Карл.— А де ж це добра наша Мама?

— Я тут,— озвалася Мама з темного закутка.— Я ж у вас тихенька.

— Таки так,— підтвердив Старий.— Проте відразу ставите свого чоловічка на місце, коли він часом розійдеться.

— Саме за це й люблять жінок у всьому світі,— відповіла Мама.— Скажіть мені іще щось приємне, містере Джексон.

— Будь ласка: ви відважні, як маленький тер'єр.— Старий, як і я того вечора, здається, хильнув зайвого.

— Ой як гарно! — Мама відхилилась у кріслі, обхопивши руками коліна над халявками чобіт. Глянувши на неї, я побачив проти багаття її блакитну фланелеву піжаму та відблиски вогню на чорному волоссі.— Люблю, коли ви починаєте порівнювати мене з тер'єром. Тоді я певна, що от-от зайде розмова про війну. До речі, панове, ніхто з вас не був на війні?

— Щоб хтось із нас та не був! — відповів Старий.— Із нас, сміливців, що будь-коли жили на світі, а ваш чоловік ще й неперевершений мисливець на птахів і найдосвідченіший слідопит.

— Тепер, коли він п'яний, ми хоч чуємо святу правду,— зауважив я.

— Нумо вже вечеряти,— запропонувала Мама.— Я таки страшенно зголодніла.

Удосвіта ми сіли в машину й вибралися на дорогу, проминули селище, проїхали через густі чагарі й дісталися до кінця рівнини, оповитої туманом, який не встигло розсіяти сонце; і тут зненацька далеко попереду побачили антилопу, яка паслася, велика й сіра в непевному ранковому світлі. Ми спинили машину край чагарника, вийшли, присіли на землю й у бінокль побачили ще ближче до нас цілий табун конгоні, а серед них єдиного сернобика, схожого на гладкого масайського осла, з темною шерстю й чудовими чорними, відігнутими назад рогами, які вистромлялися над травою щоразу, коли він підводив голову.

— Хочете пополювати на нього? — спитав я Карла.

— Ні. Йдіть ви.

Я знав, як він боїться підкрадатись і стріляти привселюдно, тож погодився. Мене владно спонукало себелюбство, а Карл зовсім не був себелюбний. Та й у нас давно вийшло свіже м'ясо.

Я пішов дорогою, не дивлячись на тварин, нібито байдуже, з рушницею на лівому плечі, де ті не могли її бачити. Вони, здавалося, не звертали на мене уваги й паслися собі спокійно. Та я знав, що досить мені ступити бодай крок до них, як вони кинуться навтіки. Тим-то, помітивши краєчком ока, що сернобик похилив голову й знову став пастися, я вирішив, що час стріляти, присів, просунувши руку крізь ремінь, і тільки-но сернобик підняв голову й кинувся тікати, я прицілився йому в загривок і натис курок. Звичайно пострілу не чуєш, і я тільки почув, як ляснула куля; сернобик відразу метнувся праворуч, і вся осяяна першим сонячним промінням рівнина відразу ожила: мов ті іграшкові конячки-гойдалки, помчали чвалом довгоногі смішні конгоні; захитавшись із боку в бік у важкому клусі, перейшла в чвал антилопа, а за нею й другий сернобик, якого я спершу не помітив. Серед цієї рухливої наполоханої маси вирізнявся мій сернобик, що біг дрібним клусом, високо задерши роги; я підвівся, щоб підстрелити його на бігу,— в прорізі прицілу він видався мені зовсім крихітним,— прицілився в шию й, узявши трохи вперед, натис на спуск; сернобик упав, дригаючи ногами, перш ніж я встиг почути удар кулі, що роздробила йому кістку. Цим другим і більш вдалим пострілом я здаля перебив йому задню ногу.

Я кинувся бігти, потім пішов повільно, щоб сернобик не збив мене з ніг, якби підхопився, щоб тікати; та він уже затих навіки. Він упав так раптово й з таким тріском, аж я був злякався, що влучив у ріг, але, підступивши ближче, побачив, що смертельно поранив його першою кулею в хребет, а впав він, коли я перебив

йому ногу. Підійшли всі інші, й Чаро вгородив у сернобика ніж, щоб можна було правовірним їсти м'ясо.

— Куди ви цілились удруге? — спитав Карл.

— А нікуди. Взяв трохи вище і вперед.

— Гарний постріл,— зауважив Ден.

— Увечері він запевнятиме, що перебив йому задню ногу навмисне; мовляв, це його улюблений спосіб,— озвався Старий.— Ви ще не чули, як він розводиться про такі речі?

Поки М'Кола порав голову, а Чаро розбирав тушу, підійшов довготелесий худий масай зі списом, побажав доброго ранку й постояв якийсь час на одній нозі, спостерігаючи за роботою. Потім заговорив до мене, і я покликав Старого. Масай повторив усе Старому.

— Він питає, чи ви ще полюватимете,— переклав Старий.— Йому потрібні шкури, тільки не сернобика, бо вона нічого не варта. Він питає, чи ви не збираєтесь убити зо два конгоні або антилопу. Їхні шкури йому до вподоби.

— Скажіть, що я полюватиму на них, як будемо вертатися назад.

Старий урочисто переклав мої слова. Масай потис мені руку.

— Скажіть йому, що він завжди може знайти мене в «Нью-йоркському барі» у Гаррі,— провадив я далі.

Масай сказав іще щось і почухав одну ногу другою.

— Він питає, навіщо ви стріляли в сернобика двічі,— переклав Старий.

— Скажіть йому, що, за звичаєм нашого племені, вранці ми завжди вбиваємо двічі; вдень убиваємо тільки один раз, а ввечері самі вже напівмертві. Скажіть йому, що він може завжди знайти мене в Нью-Стенлі або у Торра.

— Він питає, що ви робите з рогами.

— Скажіть йому, що, за звичаєм нашого племені, ми даруємо роги найбагатшим друзям. Скажіть також, що це вкрай хвилююча подія і що часом за декотрими нашими співплемінниками ганяються люди з незарядженими пістолетами. Скажіть, що він може знайти мене в моїй книжці.

Старий сказав щось масаєві, ми знов потисли один одному руки й розійшлися, мов найкращі друзі. Крізь туман ми помітили далеко на рівнині ще кількох масаїв. Вони йшли дорогою, дуже згинаючи коліна, з коричневими шкурами на плечах і списами, що видавалися тоненькими в ранковому світлі.

І ось ми знов у машині; голова сернобика в полотняному мішку, шматки туші висять під щитом, кров сохне, м'ясо вкривається порохом, ми вже їдемо по червоному піску: рівнина закінчилася, і чагарі підступають упритул до самої дороги; ми пере-

тинаємо пагорби й маленьке сільце Кібайя з готелем, крамницею і багатьма обробленими ділянками. Тут Ден сидів якось на копиці сіна, дожидаючись, чи не прийде часом куду пастися на маїсове поле, коли нагодився лев і мало не злапав Дена. Відтоді сільце Кібайя стало для нас славним пам'ятним місцем, а що було прохолодно й сонце ще не висушило роси, я запропонував,— щоб сільце запам'яталось дужче й залишило ще кращі спогади,— випити пляшку німецького пива зі срібною фольгою круг шийки та чорно-жовтою етикеткою, де зображено вершника. Віддавши отак данину Кібайї, ми дізналися, що дорога далі придатна для їзди, попросили перегнати водіям їхати слідом за нами на схід і рушили до узбережжя, в країну куду.

Увесь той час, поки сонце підбивалось усе вище й ставало дедалі жаркіше, ми їхали місцевістю, що її Старий, коли я запитав, назвав «мільйоном миль клятої Африки». Низенькі чагарі підступали впритул до дороги, утворюючи непрохідні зарості.

— Тут трапляються величезні слони,— сказав Старий.— Тільки ж не можна на них полювати. Тим-то вони такі велетенські. Просто, еге ж?

Після довженної «країни мільйона миль» почалися сухі, піщані, облямовані чагарями степи; під палючим сонцем вони перетворилися на справжню пустелю з латочками рослинності біля води і, як докинув Старий, нагадували північну прикордонну смугу Кенії. Ми виглядали геренуків [1], цих довгошиїх антилоп, дуже схожих поставою й порухами на комах-богомолів, та дрібніших куду, котрі, як ми знали, водяться в цьому пустельному краї; проте сонце вже підбилося височенько і ми не бачили жодної тварини. Врешті дорога стала поступово підійматися на низькі, сині від лісу пагорби, між якими на милі тягся рідкий чагарник, а попереду, мов гори, височіли два велетенські й стрімкі лісисті пагорби. Вони стояли обабіч дороги, і, виїхавши туди, де червона піщана дорога звужувалась, ми зустріли череду в кількасот голів, що її гнали до узбережжя скупники худоби з Сомалі. Попереду йшов головний скупник, показний, у білому тюрбані й національному вбранні; в руці він ніс парасольку, мов символ своєї влади. Ми насилу вибралися з тієї череди, минули мальовничі зарості, проїхали між двома височенними узгір'ями і за півмилі, на невеличкому плато, побачили глиняні, криті очеретом хижки тубільного села. З цього боку узгір'я видавались напрочуд гарними, їхні схили поросли лісом, а вище видніли вапнякові відслонення, відкриті галявини та луки.

— Це тут?

— Так,— відповів Ден.— Треба відшукати старий табір.

[1] Геренук — інша назва: жирафова газель.

Старезний, зморщений і побляклий дідуган із сивою щетиною на підборідді, у брудному, колись білому клапті полотна, зібраному на плечі на взірець римської тоги, вийшов з-за хижки й повів нас дорогою назад, згодом звернув ліворуч, до дуже зручної табірної стоянки. У дідугана був жалюгідний вигляд, і коли Старий і Ден поговорили з ним, він з іще жалюгіднішим виглядом подибав по провідників, чиї імена були записані в Дена на папірці — їх радив один голландський мисливець, Денів приятель, який побував тут рік тому.

Ми повиймали з машини сидіння, що правили за стіл і стільці, розстелили куртки в затінку високого дерева, поснідали й випили пива, потім хто дрімав, а хто просто лежав, чекаючи, поки над'їдуть автомашини. Перш ніж вони прибули, повернувся дід із худющим, голоднющим і страшенно жалюгідним представником племені вандеробо: той увесь час стояв на одній нозі й шкріб потилицю; він був озброєний луком, сагайдаком зі стрілами та списом. Коли ми стали допитуватись, чи це той провідник, ім'я якого записано в нас, дід признався, що не той, і подався по потрібних провідників з винуватим і ще жалюгіднішим виглядом.

Коли ми прокинулись, дід стояв поряд з двома провідниками, зодягненими з ніг до голови в хакі, та ще двома мешканцями села, майже голими. Після довгих переговорів старший з двох провідників у хакі показав папір для пред'явлення «всім зацікавленим особам», який засвідчував, що його пред'явник добре знає місцевість, надійна людина й досвідчений слідопит. Посвідчення було підписане якимось мисливцем. Провідник у хакі називав цього мисливця Бвана Сімба,— Нищитель Левів,— і це прізвисько страшенно розлютило нас.

— Напевно, якийсь пройда, що всього раз у житті вбив лева,— сказав Старий.

— Скажіть йому, що я Бвана Фізі,— Нищитель Гієн,— попросив я Дена.— Що Бвана Фізі душить їх голими руками.

Ден сказав тубільцеві, але, видно, щось зовсім інше.

— Спитайте їх, чи не хочуть вони бачити Бвану Жабу, батька всіх жаб, і Маму Тзігті, володарку всієї сарани.

Ден пустив це повз вуха. Розмова, здається, зайшла про гроші. Коли домовилися про денну платню, Старий пообіцяв провідникам за кожного вбитого нами куду по п'ятнадцять шилінгів.

— Ви маєте на увазі фунт? — спитав старший провідник.

— Здається, ці собі ціну знають,— зауважив Старий.— Мушу сказати, мені щось не до вподоби цей провідник, хоч хай там що пише про нього Бвана Сімба.

До речі, як ми дізналися згодом, Бвана Сімба був чудовий мисливець і здобув якнайкращу славу на узбережжі.

— Поділімо їх на дві групи й киньмо жереб,— запропонував Старий.— У кожній групі має бути один голий і один у штанях. Особисто я волію голих провідників.

Та коли ми запропонували двом провідникам у штанях і з рекомендаціями вибрати собі по голому напарникові, то побачили, що з цього нічого не вийде. Горлопан, неперевершений фінансист і — як виявилось — не менш геніальний актор, котрий показував на мигах, як Бвана Сімба убив останнього куду, урвав свою пантоміму й заявив, що полюватиме тільки з Абдуллою. Абдулла, його низенький, носатий і освічений напарник, ходив у нього по сліду. Вони, мовляв, завжди полюють удвох. А сам він по сліду не ходить. Потім він знову вдався до пантоміми, де дійовими особами були Бвана Сімба, ще один персонаж, Бвана Доктор та рогаті тварини.

— Тоді поділімо їх інакше — на двох голих слідопитів і цих двох учених-оксфордців — і киньмо жереб.

— Мені гидкий оцей задавакуватий лицедій,— сказав я.

— А може, він знає своє діло,— заперечив Старий, однак у його словах бриніла непевність.— Та й ви самі гарний слідопит. Дід запевняє, що два інші — добрі провідники.

— Красненько дякую. Але дідько з вами: нехай буде жереб. Беріть соломинки.

Старий затис у кулаці дві соломинки.

— Хто витягне довшу — забирає Девіда Герріка і його приятеля,— пояснив він.— А хто коротшу — двох голяків.

— Хочете потягти перший?

— Тягніть ви,— відповів Карл.

Я витяг Девіда Герріка й Абдуллу.

— Мені все ж дістався клятий трагік.

— А може, він чудовий провідник,— заспокійливо мовив Карл.

— Поміняємось?

— Ні. Та все ж він може виявитися справжньою знахідкою.

— А зараз розіграємо місця полювання. Хто витягне довшу соломинку, вибирає перший,— сказав Старий.

— Гаразд, тягніть.

Карл витяг коротшу соломинку.

— То що ми беремо? — спитав я Старого.

Почались довгі переговори. Актор брехав, як він убив з півдесятка куду з різних засідок, або підкрадаючись через відкрите місце чи то виганяючи з кущів.

Врешті Старий сказав:

— Кажуть, тут десь є щось на взірець солонцю, куди антилопи приходять лизати сіль, і там їх убивають тисячами. А часом навколо пагорба можна стріляти бідолашних тварин майже впри-

тул. Якщо у вас міцне здоров'я, то можна видряпуватись на скелі і стріляти їх звідти, коли вони виходять попастись.

— Я вибираю солонець.

— Але стріляти тільки найбільших,— попередив Старий.

— Коли ж вирушаємо? — спитав Карл.

— На солонець треба виходити рано-вранці,— пояснював Старий.— Але приятель Хем може оглянути його й сьогодні ввечері. До нього п'ять миль дорогою, а далі вже доведеться йти пішки. Беріть машину й вирушайте перший. А ви, Карле, можете іти в пагорби будь-коли, хай тільки сонце сяде нижче й трохи спаде спека.

— А як мемсаїб? — спитав я.— Їй теж їхати зі мною?

— Я б не радив,— серйозно відказав Старий.— Коли полюєте на куду, то чим менше людей, тим краще.

Того вечора М'Кола, Актор, Абдулла і я повернулися пізно, коли вже стало прохолодно, і підійшли до багаття вкрай схвильовані: грунт на солонці був поколупаний глибокими свіжими слідами, серед яких ми виявили сліди кількох великих самців куду. Там стояв гарний курінь для засідки, і я був певен, що вже наступного ранку вб'ю куду, як ото коли стріляв качок із гарного куреня, при багатьох підсадних та ще й у прохолодну погоду, знаючи, що качки неодмінно мають прилетіти.

— Гарна пастка. Звідси не вислизнеш. Аж соромно за таке полювання. А цей лицедій,— як там його дражнять? — Бут, Беррет, Мак Коллоф — одне слово, ви знаєте, кого я маю на увазі...

— Чарльз Лафтон,— підказав Старий, попахкуючи люлькою.

— О! О! Фред Астер, місцева і всесвітня знаменитість. То знайте — він неперевершений мастак. Повів нас просто на солонець. Відразу знайшов курінь і все інше. Миттю визначив напрямок вітру, підкинувши в повітря жменю пилюки. Він справжнє чудо. Видно, їх навчав Бвана Сімба. Вважайте, Старий, що куду вже в нас. Головне — вибрати найбільших і не зіпсувати м'ясо. Завтра на цьому солонці я вб'ю вам аж двох куду. Любі мої земляки, я цілком задоволений.

— Чого це ви вже встигли лизнути?

— Їй-богу, не мав у роті й крапельки. Покличте-но Герріка. Скажіть, що я беру його в фільм. У мене є для нього роль. Я дещо продумав по дорозі до табору. Може, ще нічого й не вийде, але сюжет мені подобається. Отелло, або Венеціанський Мавр, То як? Чудова думка! Оцей молодець, якого ми назвемо Отелло, закохується в дівчину, якої ніколи не було і яку ми назвемо Дездемоною. Подобається? Мене вже не один рік просять написати про них, але я поставив питання руба. Нехай він спершу вийде в люди й здобуде собі славу, сказав я їм. Як Гаррі Уїлс, чорт забирай! Пауліно побив його. Шаркі побив його. Демпсі

побив Шаркі. Карнера нокаутував його. Байдуже, що ніхто не бачив удару. А де були ми з вами, Старий? А знаєте, Гаррі Греб номер.

— Ми саме заходили в містечко,— сказав Старий.— Хлопчаки кидали в вас усякий непотріб, і ми ніяк не могли збагнути чому.

— Пам'ятаю,— озвалася Мама.— Чому ви не поставили тоді перед ним питання руба, містере Джексон?

— Я був страшенно стомлений,— відповів Старий.

— Принаймні вигляд у тебе вже гордий,— мовила до мене Мама.— То що ми робитимемо з цим балакуном, містере Джексон?

— Увіллємо скляночку йому в горлянку — може, замовкне.

— Я вже мовчу,— сказав я.— Але, їй-богу, я з радісним сподіванням чекаю завтрашнього дня.

І хто, гадаєте, цієї миті з'явився в таборі? Хто ж, як не друзяка Карл із двома голими тубільцями й своїм курдупелем, правовірним мусульманином, зброєносцем Чаро. Проти вогню його обличчя видавалось жовтим, аж сірим. Він спинився й зняв свого кислатого капелюха.

— То вполювали що-небудь? — спитав він.

— Ні. Але дичина там є. А ви що робили?

— Тинявся вздовж клятої дороги. Звідки ж візьмуться куди біля дороги, де, куди не глянь, худоба, люди та хижки.

Карл був не схожий сам на себе, і я подумав, що він хворий. Він з'явився, як череп на бенкеті, тієї миті, коли ми блазнювали, тож я мимоволі ущипливо зауважив:

— Але ж ми потягли жереб.

— Так,— скрушно підтвердив Карл.— І отже, я мушу полювати біля дороги. Чого вже тут сподіватися? Але хіба ж так полюють на куду?

— Завтра вранці ви вб'єте куду на солонці,— вдавано весело запевнила його Мама.

Я випив склянку віскі з содовою і почув свій власний веселий голос:

— Атож, уранці ви неодмінно вб'єте куду на солонці.

— Вранці там полюватимете ви,— заперечив Карл.

— Ні, ви. Я вже навідався туди сьогодні ввечері. Ми полюватимемо там по черзі. Як і домовлялися. Адже так, Старий?

— Атож,— відповів Старий.

Ми уникали дивитись у вічі один одному.

— Випийте віскі, Карле,— запропонувала Мама.

— Дякую.

Ми вечеряли мовчки. Вже в постелі, в наметі, я докірливо спитав дружину:

— Боже милий! І що тебе смикнуло сказати, що він завтра полюватиме на солонці?

— Сама не знаю. Я нібито хотіла сказати щось інше. Усе переплутала. Давай більше не будемо говорити про це.

— Мені неабияк пощастило з жеребом. А проти жереба виступати не можна. Адже це єдиний спосіб зрівняти шанси.

— Гаразд, годі про це.

— Мені здається, Карл хворий: він сам на себе не схожий. Він так ошалів від невдач, що може розполохати всю дичину.

— Ну, годі вже про це.

— Не буду.

— От і добре.

— Що ж, у всякому разі, ми його заспокоїли.

— Не знаю. Але годі, перестаньмо про це.

— Не буду.

— От і гаразд.

— На добраніч,— мовила вона.

— Не думай про цю чортівню,— мовив я.— На добраніч.

— На добраніч.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Уранці Карл зі своїм супроводом вирушив на солонець, а Геррік, Абдулла, М'Кола і я, перетнувши дорогу й пройшовши вгору по сухому кривулястому річищу навскоси від села, стали підніматися на оповиту туманом гору. Ми здиралися по всипаному галькою сухому дну, так поросłому лозами та чагарником, що доводилось іти нагинці своєрідним стрімким тунелем з гілок і ліан. Я так упрів, аж промокла білизна й сорочка, і коли ми вибралися на високий гірський виступ і спинилися, лишивши внизу навислі над долиною громаддя хмар, я змерз від свіжого ранкового вітерцю й накинув на плечі дощовика — на час, поки ми мали роздивитись місцевість у бінокль. Я не міг усидіти на місці й зробив Геррікові знак іти далі. Ми обійшли гору по схилу й, піднявшись вище, повернули назад, потім перевалили на затінений бік,— де сонячні промені не діставали до моєї мокрої сорочки,— зупиняючись над кожною долиною, щоб уважно роздивитись її в польовий бінокль. Врешті ми добулись до чашовидної, ніби амфітеатр, долини; посеред яскраво-зеленої трави в'юнився струмочок, а далекий схил і весь нижній край поросли лісом. Ми посідали в тіні під скелями, що захищали нас від вітру, і, обдивляючись у бінокль освітлені ранковим сонцем два протилежні схили, побачили двох самиць куду, а з ними маля — вони паслися на узліссі, квапливо зриваючи траву, і час від часу піднімали голови й насторожено вдивлялися

в далину, як це роблять усі тварини, коли пасуться в лісі. На рівнині вони бачать далеко, і почувають себе впевнено, й пасуться спокійно — зовсім не так, як у лісі. Ми змогли роздивитися навіть білі поперечні смуги на сірих боках; приємно було спостерігати їх, сидячи високо в горах рано-вранці. Раптом ми зачули гуркіт, мов від обвалу. Спершу я подумав, що то впала скеля, але М'Кола тихо сказав:

— Бвана Кабор! Піга!

Ми прислухались, чи не буде другого пострілу, але ніхто не стріляв, і я був певен, що Карл нарешті вбив свого куду. Самиці, яких ми спостерігали, на той постріл завмерли, насторожено дослухаючись, потім знову почали пастися. Я згадав старе прислів'я індіанських мисливців: «Один постріл — м'ясо. Два постріли — навряд. Три постріли — лайно»,— і дістав словника, щоб перекласти М'Колі. Прислів'я в моєму перекладі потішило М'Колу, він засміявся й похитав головою. Ми оглядали долину, поки сонце не дістало нас, потім ходили по протилежному схилу гори і в іншій гарній долині бачили місце, де якийсь бвана, якого тубільці величали Бвана Доктор, уполював чудового самця куду. Поки ми дивилися в долину, там з'явився якийсь масай, і я вдав, ніби збираюсь вистрелити в нього. Геррік захвилювався і з трагічними порухами почав доводити, що там людина, людина, людина!

— А хіба не можна стріляти в людину? — спитав я.

— Ні! Ні! Ні! — загукав він, прикладаючи руку до лоба.

Я вдавано неохоче опустив рушницю,— цю сценку я розіграв, щоб потішити М'Колу, який стояв і всміхався.

А що стало дуже жарко, то ми рушили через луку, де трава була по коліна й аж кишіла продовгуватою, червонястою, прозорокрилою сараною, що хмарами здіймалася довкола нас і дзижчала, мов косарки, тоді рушили вгору по невисоких узгір'ях, потім униз довгим стрімким схилом і, нарешті, долиною, над якою теж дзижчали хмари сарани; в таборі ми вже застали Карла з його куду.

Коли я проходив повз намет білувальника, той показав мені антилоп'ячу голову, з якої на місці шиї капюшоном звисала шкура, а там, де череп було відокремлено від хребта, ще капала кров,— то був якийсь дивний і жалюгідний куду. І тільки морда від очей до ніздрів, гладенька й сіра, з ніжно-білими позначками та великі граційні вуха були гарні. Очі вже затяглися плівкою, й на них сиділи мухи, а важкі шорсткі роги, замість закручуватись угору, круто позагиналися і розходилися прямо врізнобіч. То була якась химерна голова, важка й потворна.

Старий сидів під тентом з книжкою і курив люльку.

— Де Карл? — спитав я.

— Мабуть, у своєму наметі. То що ви поробляли сьогодні?

— Та блукали навколо пагорба. Бачили двох самиць куду. Страшенно радий, що ви здобули його,— сказав я Карлові, ставши біля входу до його намету.— То як воно було?

— Ми сиділи в засідці, тубільці зробили мені знак пригнутись, а коли я підвів голову, то побачив його просто перед собою. Він здався мені велетенським.

— Ми чули ваш постріл. Куди ви його влучили?

— Здається, спочатку в ногу. Потім ми ганялися за ним, і я стріляв іще кілька разів, поки звалив його.

— А я чув тільки один постріл.

— Ні, їх було три або й чотири.

— Видно, гори заглушали постріли, якщо ви віддалились убік, ганяючись за ним. А роги в нього масивні й розкидисті.

— Дякую,— сказав Карл.— Сподіваюся, ви вполюєте значно кращого. Провідники казали, що там був іще один, але я його не бачив.

Я повернувся до нашого тенту, де сиділи Старий і Мама. Видно, вони були не в захваті від того куду.

— Що з вами? — спитав я.

— Ти бачив голову? — замість відповіді, спитала дружина.

— Атож.

— Яка ж бо вона страшна.

— А що ти хочеш: це куду. Карл каже, там бігає іще один.

— Так, Чаро й слідопити запевняють, що той був із цим. Здоровенний самець із гарнюгими рогами.

— От і чудово. Цього вб'ю я.

— Якщо він ще раз прийде.

— Добре, що він застрелив куду,— сказала Мама.

— Б'юсь об заклад, він ще вб'є найбільшого куду на світі,— зауважив я.

— Я пошлю його з Деном по чорних антилоп,— мовив Старий.— Адже так було домовлено: перший, хто вб'є куду, йде по чорних антилоп.

— Справді.

— А тільки здобудете свого куду ви, відразу рушаємо слідом за ними.

— Чудово!

Частина третя

НЕВДАЛЕ ПОЛЮВАННЯ

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Здавалося, ніби все це відбувалося цілий рік тому. І ось тепер, спечного полудня, після того як я підстрелив цесарку, ми їдемо на солонець, марно згаявши п'ять днів спершу на тому солонці, де поталанило Карлові, потім серед високих і низьких пагорбів й, урешті, на рівнині,— на додачу до всього, нам зіпсував полювання ваговоз отого австріяка. І я весь час пам'ятав, що до від'їзду залишається два дні. М'Кола також пам'ятав це,— тепер ми полювали як рівні й не дивились один на одного зверхньо; нас непокоїло тільки одне — брак часу — та ще досада, що не знаємо місцевості й залежимо від провідників, які всілися нам на шию.

Наш водій, Камау, був з племені кікуйю; цей тихий чоловік років тридцяти п'яти в старій коричневій сукняній куртці, викинутій якимсь мисливцем, у штанях з великими й уже протертими латками на колінах та вкрай заношеній сорочці якось умудрявся виглядати ошатним. Скромний і тихий, Камау був чудовий водій; і ось зараз, коли ми з хащів виїхали на голу пустельну рівнину, я подивився на нього, такого чепурного в старій, застебнутій англійською шпилькою куртці; скромність Камау, приязнь і вправність викликали в мене захват, і я згадав, як він мало не вмер від пропасниці за нашої першої подорожі; мене це тоді злякало тільки тому, що ми могли залишитися без водія. Тепер же його смерть за будь-яких обставин була б для мене куди важчою втратою. І тут же, відігнавши цю зворушливу думку про далеку й малоймовірну смерть Камау, я почав думати про те, що залюбки увігнав би Девідові Герріку дробу в зад, коли він корчить із себе великого слідопита, а тоді подивився б на вираз його обличчя. Саме тієї миті ми зігнали другий табун цесарок. М'Кола простяг мені рушницю, але я заперечливо похитав головою. Він завзято закивав і мовив: «Добре! Дуже добре!» — а я наказав Камау їхати далі. Це збентежило Герріка, й він виголосив цілу промову: «Хіба нам не потрібні цесарки? Ось вам і цесарки. Кращих не знайдете!» Та я думав про інше: за спідометром до солонцю лишалося зо три милі, і я не збирався полохати антилоп стріляниною, як ото автомашина австріяка налякала куду саме тоді, коли ми чигали на нього в засідці.

Ми вийшли з машини біля купки миршавих дерев милі за дві від солонців і рушили піщаною дорогою до першого солонцю, що лежав на галявині ліворуч від стежки. Десь із милю ми

рухалися тихо, розтягшись вервечкою — попереду грамотій Абдулла, за ним я, а за мною М'Кола й Геррік. Далі дорога розгрузла. Там, де глину вкривав тонкий шар піску, стояли калюжі, і було видно, що тут пройшла злива і далі дорога така сама багниста. Я не відразу збагнув, у чому річ, але Геррік розкинув руки, глянув на небо й люто вишкірив зуби.

— Недобре,— прошепотів М'Кола.

Геррік заговорив на повний голос.

— Цить, поганцю! — просичав я й приклав пальця до губів. Та він торочив так само голосно, вказуючи то на небо, то на розгрузлу від дощу дорогу, а я тим часом шукав у словнику слово «замовкнути». Так і не знайшовши його, я затулив йому рота тильним боком долоні, й аж тоді він ошелешено замовк.

— М'Коло! — мовив я.

— Га? — озвався він.

— Що він казав?

— На солонці недобре.

— А-а.

То он воно що. А я вважав, що дощ допоможе слідопитам.

— Коли був дощ? — спитав я.

— Вночі,— відповів М'Кола.

Геррік знову заговорив, і я ще раз затулив йому рота.

— М'Коло!

— Га?

— Є другий солонець,— мовив я, вказуючи в напрямку великого лісового солонцю, що, як я знав, був значно вище, бо ж ми тільки трохи піднялися на гору крізь чагарник.— Другий солонець хороший?

— Можливо.

М'Кола щось тихо сказав Геррікові; той, видно, неабияк образився, але більше рота не розтуляв, і ми пішли, обминаючи калюжі, до глибокої западини, яка, напевне, була майже затоплена водою. Тут Геррік знов почав шепотіти, але М'Кола прицитнув на нього.

— Уперед,— сказав я, і з М'Колою на чолі ми рушили по вогкому піску старого річища до верхнього солонцю.

Раптом М'Кола застиг непорушно, а тоді нахилився й шепнув мені.

— Людина.

На піску виднів слід.

— Шенці,— мовив він, що означало «тубілець».

Ми рушили по сліду, повільно пробираючись між деревами, обережно підійшли до солонцю й позалазили в курінь. М'Кола похитав головою.

— Недобре,— сказав він.— Ходімо.

Ми вийшли на солонець. Усе, що тут відбулося, було ясно виписано на землі. Ми побачили сліди трьох великих куду на вологому пригірку, де вони сходили на солонець. А поряд якісь інші, глибокі, мов вирізані ножем сліди — від місця, де вони, підстрибнувши, кинулись навтіки, коли бренькнула тятива,— і нечіткі, розвезені відбитки копит там, де вони дерлись по схилу; ще далі сліди губились у заростях. Ми обдивлялись землю паралельно до слідів антилоп, але слідів людини не виявили: мисливець з луком схибив.

М'Кола люто повторив:

— Шенці!

Ми трохи пройшли по сліду мисливця, що вів назад до дороги. Потім засіли в курені й простирчали там, поки посутеніло й став накрапати дощ. Дичина так і не прийшла на солонець. Під дощем ми поплентали до машини. Отже, якийсь тубілець полював на наших куду, наполохав їх, і тепер з цього солонцю користі ніякої.

З великої брезентової підстилки Камау спорудив тент, повісив усередині мою москітну сітку й поставив розкладачку; М'Кола позаносив під тент наші продукти. Потім Геррік і Абдулла розпалили вогонь і разом з Камау і М'Колою заходились готувати вечерю. Вони збирались спати в автомашині. Мрячив дощ, я роздягся під тентом, надяг теплу піжаму, сів на розкладачку, з'їв шмат смаженої цесарки й випив два кухлі віскі наполовину з водою.

Увійшов М'Кола, поважний, стурбований і, незграбно повертаючись під тісним тентом, узяв мій одяг, який я поклав у головах, замість подушки, розгорнув і знов згорнув його, вкрай недбало, й підсунув під ковдру. Він приніс три бляшанки й спитав, чи не треба відкрити їх.

— Ні.

— Чаю? — спитав він.

— К бісу чай!

— Не треба чаю?

— Віскі краще.

— Так,— з почуттям погодився він.— Так.

— А чай питимемо вранці. Вдосвіта.

— Гаразд, бвана М'Кумба.

— Спи тут. Надворі дощ.— Я показав на брезент, де тихо порощили краплини,— то найприємніший звук для нас, що часто живемо просто неба. Так, це був приємний шум, який, однак, віщував нам мало хорошого.

— Гаразд.

— Візьми попоїж.

— Гаразд. Не хочеш чаю?

— К бісу чай!

— А віскі? — з надією спитав він.

— Віскі скінчилося.

— Віскі,— з твердою наполегливістю повторив він.

— Ну, гаразд,— сказав я.— Піди поїж.

Наливши в кухоль віскі наполовину з водою, я заліз під москітну сітку, намацав свою одежу, знов ретельно згорнув її й поклав у голови, тоді ліг на бік. Спираючись на лікоть, неквапно випив віскі, потім поставив кухля, намацав під розкладачкою спрінгфілд, поклав поруч із собою під ковдру ліхтарик і невдовзі заснув під заколисливий шум дощу. Я був прокинувся, коли зайшов М'Кола й став стелитися та вкладатися,— вдруге я прокинувся вночі й почув поруч його сонне дихання. Вранці він устав і закип'ятив чай, коли я ще спав.

— Чай,— сказав він, стягуючи з мене ковдру.

— Ох, цей клятий чай,— буркнув я і сів на розкладачці, ще не зовсім прокинувшись.

Стояв сірий мокрий ранок. Дощ ущух, але над землею завис туман. На солонці ми побачили, що він затоплений водою, а довкола — хоч би слід. Ми обнишпорили мокрі чагарі й вийшли на рівнину, сподіваючись виявити слід на мокрій землі і по цьому сліду вийти на куду. Та марно. Ми перетнули дорогу й рушили вздовж кущів, обходячи відкрите болітце. Я сподівався зустріти носорога, але в той час, як нам знай траплялися великі купи свіжого кізяку носорога, після дощу не з'явилося жодного сліду. Одного разу ми почули кліщоїдів і, піднявши голови, побачили, як ці птахи, швидко лопочучи крильми, летіли на північ над густим чагарником. Ми зробили велике коло, але нічого не знайшли, крім свіжих слідів гієни й самиці куду. М'Кола показав мені невеликий череп куду з одним чудовим і довгим крученим рогом, що застряг у стовбурі дерева. Другий ріг ми розшукали в траві, і я повернув його на місце — вставив у отвір в черепі куду.

— Шенці,— знов сказав М'Кола й зобразив, ніби натягує лука. Череп був зовсім чистий, і тільки в порожніх рогах зібрався якийсь слиз, що нестерпно смердів. Вдавши, що не чую смороду, я простяг роги Геррікові, а той незворушно передав їх Абдуллі. Абдулла зморщив свого приплюснутого носа й похитав головою. Роги й справді огидно смерділи. М'Кола і я засміялись, але з обличчя Герріка не сходив незворушний доброчесний вираз.

Я подумав, що непогано б проїхатись дорогою, виглядаючи куду й спиняючись біля кожної підозрілої галявини. Тож ми сіли в машину й поїхали. Але даремно ми обнишпорювали все. Тим часом зійшло сонце і дорога ожила: нею пішли подорожні — одні в білій одежі, інші й зовсім голі, тож ми вирішили поверну-

тися до табору. По дорозі зробили зупинку й підкрались іще до одного солонцю. Там ми помітили антилопу-палу, її шкура здавалася червоною, де сонячні промені, пробиваючись крізь листя, осявали її. Довкола було повно слідів куди. Ми позарівнювали їх і поїхали далі.

Біля табору ми побачили над собою хмару сарани, що летіла на захід, і все небо мерехтіло, мов кадри зі старого кінофільму, тільки не сірі, а червонясті. Нам назустріч вийшли Мама й Старий. Вони були вкрай розчаровані: на табір не впало жодної краплини дощу, тож вони сподівались, що ми повернемось не з порожніми руками.

— То мій колега-літератор поїхав?

— Так,— відповів Старий.— Він подався до Хандені.

— Він говорив зі мною про американських жінок,— сказала Мама.— Бідний Тато, а я ж була певна, що тобі сьогодні пощастить. Клятий дощ!

— То що він говорив про американських жінок?

— Що вони жахливі.

— Він міркує досить розсудливо,— зауважив Старий.— А тепер розповідайте, як вам велося сьогодні.

Ми всілися під тентом, і я розповів їм про події дня.

— То був вандеробо,— зробив висновок Старий.— А вони кепські стрільці. Атож, не поталанило вам.

— А як на мене, то один із бродячих тубільців, що йдуть із луком і стрілами дорогою. Він набачив солонець, а звідти стежкою дістався до другого.

— Навряд. Ті носять свої луки й стріли для самозахисту. Вони не мисливці.

— Хто б то не був, а справу нам зіпсував.

— Одне слово, не пощастило. А тут іще й дощ. Я поставив дозорців на обох пагорбах, але вони нічого не бачили.

— Ну, в нас іще є завтрашній день. То коли нам треба від'їжджати?

— Післязавтра.

— От клятий тубілець!

— А Карл, мабуть, уже порозганяв усіх чорних антилоп.

— Ми не встигнемо з'їздити до попереднього табору по роги. А знаєш новину?

— Ні.

— Я дала собі слово не курити півроку, якщо ти вб'єш куду,— сказала Мама.— І вже кинула.

Ми попоїли, а потім я подався до намету, ліг і став читати. Я знав, що в мене ще є можливість уполювати куду завтра вранці, й намагався відволікатись. Та все ж я нервував і боявся заснути, щоб не почувати себе кволим після денного сну, тим-то

вийшов з намету, сів на полотняний стілець під тентом і став читати «Життєпис Карла II», час від часу підводячи голову, щоб подивитися на сарану. То було захоплююче видовище, і я ніяк не міг до нього звикнути.

Врешті я заснув на стільці, поклавши ноги на ящик від консервів, а коли пробудився, то біля мене стояв поганець Геррік у пишному головному уборі з чорного і білого страусового пір'я.

— Забирайся звідси,— мовив я по-англійськи.

Він не зрушив з місця, а стояв собі, гордо й самовдоволено всміхаючись, а потім повернувся, щоб я міг поглянути на нього й збоку.

Тим часом із свого намету вийшов Старий з люлькою в зубах.

— Подивіться-но! — гукнув я йому.

Він глянув, буркнув: «О господи!» — й зник у наметі.

— Куди ж ви? — мовив я.— Просто не звертайте на нього уваги, та й годі.

Старий знову вийшов, уже з книжкою, і далі ми сиділи й теревенили, ніби й не помічаючи Герріка, що все хизувався своїм пишним убором.

— Здається, цей поганець ще й хильнув,— зауважив я.

— Можливо.

— Я чую запах спиртного.

Не дивлячись на Герріка, Старий тихо мовив йому кілька слів.

— Що ви йому сказали?

— Та щоб одягся по-людськи і був готовий в дорогу.

Геррік пішов геть, метляючи страусовим пір'ям.

— Нам зараз тільки й бракує його страусового пір'я,— докинув Старий.

— А декотрим воно подобається.

— Отож-бо. І відразу хапаються за фотоапарати.

— Ото жах! — мовив я.

— Кошмар! — погодився Старий.

— Якщо ми останнього дня не вполюємо куду, я можу всадити Геррікові кулю в зад. Що мені за це буде?

— Серйозні неприємності. Тоді вже стріляйте й у мене.

— Ні, тільки в Герріка.

— То краще зовсім не стріляти. Пам'ятайте, що ви зробите неприємність насамперед мені.

— Та я жартую, Старий.

З'явився Геррік, уже без головного убору, а з ним Абдулла, і Старий поговорив з ними.

— Вони пропонують полювати біля пагорба на новому місці.

— Чудово. І коли?

— Хоч і зараз. Але, здається, буде дощ. Тож покваптеся.

Я послав Моло по мої чоботи й дощовик, М'Кола виніс мені з намету спрінгфілд, і ми пішли до машини. Цілий день було хмарно, і тільки вранці та ще по обіді сонце ненадовго визирало крізь хмари. Насувалися дощі. От і зараз почало мрячити, і сарана більше не літала в повітрі.

— Мене долає сон,— сказав я Старому.— Давайте вип'ємо.

Ми стояли біля кухонного вогнища під великим деревом; у листі шелестів дрібний дощик. М'Кола приніс флягу з віскі й урочисто вручив мені.

— Хочете? — запропонував я Старому.

— Що ж — випити не завадить.

Ми випили, й Старий буркнув:

— Хай їм чорт!

— Хай їм чорт! — повторив я.

— А може, все ж надибаємо які сліди?

— Ми обнишпоримо все довкола.

Ми звернули праворуч, на дорогу, проїхали повз хижі тубільців, потім взяли ліворуч на щільно втоптану червону глинясту стежку, що бігла попід пагорбами, щільно затиснена деревами обабіч. Дощ уже лив щосили, і ми їхали повільно. Певно, в глині було багато піску, бо колеса не буксували. Раптом Абдулла на задньому сидінні захвилювався й попросив Камау спинитись. Той загальмував, ми вийшли з машини й пройшли трохи назад. На мокрій глині виднівся свіжий слід куду. Антилопа пройшла тут хвилин за п'ять до нас; відбитки мали гострі краї, і зроблені копитами заглибини ще не розмив дощ.

— Думі,— сказав Геррік, відкинувши назад голову й широко розставивши руки, щоб показати, які величезні роги в того куду.— Кубва сана!

Абдулла підтвердив, що то справді самець та ще й здоровенний.

— Ходімо! — сказав я.

Іти по сліду було легко, й ми знали, що куду десь недалеко. У дощ або в сніг підходити до дичини значно легше, тому я був певен, що сьогодні ми вже пополюємо. Через густий чагарник слід вивів нас на галявину. Я спинився, щоб протерти мокрі окуляри та продмухати задній приціл спрінгфілда. Лило як з відра, і довелося насунути капелюха на самісінькі очі, щоб не заливало окуляри. Щойно ми обійшли галявину, як попереду зачувся тріск, і я побачив сіру з білими смугами тварину — вона продиралася крізь чагарі. Я скинув рушницю, та М'Кола схопив мене за руку.

— Манамукі! — прошепотів він. То була самиця куду. Ми підійшли туди, де вона щойно пройшла, та не виявили ніяких

інших слідів. Не могло бути сумніву: від самої дороги ми йшли слідом цієї антилопи.

— Думі кубва сана! — сказав я Геррікові уїдливо і на мигах показав величезні роги, які, мовляв, ростуть у нього на голові.

— Манамукі кубва сана!— мовив він засмучено й сумирно.— Яка здоровенна самиця!

— Вошивий дженджик у страусовому пір'ї! — сказав я йому по-англійському.— Манамукі! Манамукі! Манамукі!

— Манамукі,— кивнув М'Кола головою.

Я видобув словник, але не знайшов потрібних слів і на мигах пояснив М'Колі, що ми повернемося в обхід і подивимось, чи немає інших слідів. Ми побрели назад, під дощем, змокли до рубця, але нічого не знайшли й повернулися до машини; а що дощ почав ущухати, а дорога не розгрузла, то вирішили їхати далі, доки не стемніє. Хмари клубочилися над схилами пагорбів, з дерев капотіло, але ми ніде не бачили антилоп — ні на галявинах, ні серед рідких чагарів на рівнині, ні на зелених пагорбах. Нарешті стемніло, і ми повернулися до табору. Мій спрінгфілд був весь мокрий, і коли ми повиходили з машини, я звелів М'Колі гарненько почистити й змастити його. М'Кола відповів, що зробить, і я, зайшовши до намету, де горів ліхтар, роздягся, помився в брезентовій ванні і вийшов до багаття в піжамі, халаті й протимоскітних капцях, вдоволений, з полегкістю в усьому тілі.

Мама й Старий уже сиділи біля багаття. Мама встала, щоб налити мені віскі з содовою.

— М'Кола все нам розповів,— мовив Старий, не змінюючи зручної пози на стільці.

— Атож, самиця була чималенька,— сказав я.— Я мало не вколошкав її. То куди нам, на вашу думку, податися завтра вранці?

— Та, мабуть, на солонець. Наші дозорці стежать за обома пагорбами. До речі, пам'ятаєте отого старого з села? Він, мов несамовитий, шукає куду десь ген поза пагорбами. Він та ще один вандеробо. Вирядились туди три дні тому.

— А чому б нам не пополювати на тому солонці, де пощастило Карлові? Може, й для мене випаде такий щасливий день.

— Звичайно.

— Погано одне: що цей день останній, та й солонець можуть затопити дощі. Коли земля намокне, сіль пропадає. Зостається сама тільки багнюка.

— Отож-бо.

— Скоріше б мені побачити куду.

— А побачите, то зачекайте, поки підійде ближче. Зачекайте й стріляйте напевно.

— Це мене обходить найменше.

— Поговорімо краще про щось інше,— сказала Мама.— Бо ці ваші розмови вже дратують мене.

— От якби з нами був Шкіряні Штани,— сказав Старий.— Чорт забирай, ото балакун. При ньому навіть ваш чоловік ставав балакучий. Ну ж бо виголосіть тираду про сучасних письменників.

— Ідіть к бісу!

— Чому ми зовсім не живемо інтелектуальним життям? — спитала Мама.— Чому ви, чоловіки, ніколи не зачіпаєте світових проблем? Чому я ніколи не знаю, що коїться в світі?

— В світі коїться чортзна-що,— зауважив Старий.

— Жах, та й годі.

— Що тепер робиться в Америці?

— Звідки в дідька я знаю! Якісь торжества АМХ [1]. Шахраї з іскристими очима тринькають гроші, а комусь потім доведеться розплачуватись. Всі в нашому місті покидали роботу й живуть на грошову допомогу. Рибалки поробились теслярами. Мов у біблії, тільки не зовсім.

— А як справи в Туреччині?

— Просто жах. Поскидали фески. Повісили силу людей. Однак Ісмет поки що ціленький.

— Ви, здається, нещодавно були у Франції?

— Мені там не сподобалось. Похмура країна — далі нікуди. Нещодавно там були негарні події.

— Еге ж,— мовив Старий.— Це факт, якщо тільки можна вірити газетам.

— Якщо вже французи зчиняють скандал, то справжній. Чорт забирай, у них давня традиція.

— А ви були в Іспанії під час революції?

— Ні, я спізнився. Потім ми чекали ще двох, а вони так і не почались. А потім одну прогавили.

— А ту, що на Кубі, ви застали?

— З самого початку.

— І як вона вам?

— Чудова. А потім огидна. Ви й не уявляєте собі, яка огидна.

— Годі,— спинила нас Мама.— Все це я і сама знаю. Коли в Гавані почалась перестрілка, я сховалась під мармуровий столик. Вони їздили на машинах і стріляли в усі боки. Я забрала з собою склянку з віскі й неабияк пишалася тим, що не забула її і не розхлюпала й краплі. Діти питали: «Мамо, а можна вийти ввечері подивитися, як стріляють?» Вони були в такому захваті від революції, що ми мусили припинити всі розмови на цю тему. Бембі так жадав крові містера М., що його почали мучити кошмари.

[1] АМХ — Асоціація молодих християн.

— Надзвичайно цікаво,— сказав Старий.

— Не смійтеся. Я навіть чути не хочу про революції. Усе, що ми чуємо або бачимо довкола,— самі тільки революції. Мене вже нудить від них.

— А вашому чоловікові вони, видно, подобаються.

— Мене від них теж нудить.

— А я ще не бачив жодної,— сказав Старий.

— Вони прекрасні. Слово честі. Але тільки якийсь час. А потім — немає гірше.

— Вони дуже захоплюють,— сказала Мама.— Це слід визнати. Але мені вони набридли. А тепер я до них геть збайдужіла.

— А я цим трохи цікавився.

— І яких ви дійшли висновків? — спитав Старий.

— Усі вони дуже різні, однак мають і певні спільні риси. Я збираюсь написати про це книжку.

— Може бути страшенно цікаво.

— Якщо достатньо матеріалу. Треба вивчити силу фактів. Дуже важко дошукатись правди про те, чого не бачив на власні очі, дуже важко, бо переможеним не до розмов, а переможці брешуть. Тому доводиться простежувати події на місці, і то тільки в тих країнах, мову яких знаєш. Це, звичайно, велика перешкода. От чому я ніколи не поїхав би в Росію. То вже не діло, коли не можеш сам підслухувати розмови. Почуєш тільки офіційні версії та обдивишся визначні місця. Житель будь-якої країни, що знає іноземну мову, може намолоти вам сім мішків гречаної вовни. Найцікавіше дізнаєшся з розмов із людьми, а якщо не можеш поговорити з ними або ж підслухати, то не дізнаєшся нічого вартого, хіба що нашкрябаєш матеріалу на газетну статейку.

— У такому випадку вам доведеться добре взятись за суахілі.

— Та берусь.

— І то ви не зможете нічого підслухувати, бо тут вони розмовляють мовами різних племен.

— Але коли я і напишу щось про Африку, то це будуть хіба що описи краєвидів, адже я так мало знаю. Перше враження від країни винятково цінне. Мабуть, найперше для вас самих, аніж для будь-кого іншого. Але все одно треба написати про нього, висловити свою думку на папері. А далі можна й викинути.

— Оті книжечки про сафарі здебільшого нестерпно нудні.

— Просто жах.

— Мені сподобалася тільки одна — Стрітера. Як же пак називається його книжка? А-а, «Цивілізована Африка». Залишає глибоке враження. Це найкраща, яку я читав.

— А мені подобається книжка Чарлі Кертіса. Описує все правдиво й яскраво.

— Цей Стрітер пише дуже смішно. Пам'ятаєте, як він підстрелив конгоні?

— Так, це в нього описано напрочуд смішно.

— Але жоден автор не спромігся викликати в мені почуття до цієї країни, яким перейнявся сам. Усі вони смакують гультяйське життя в Найробі або розписують полювання на дичину, де один убив антилопу з рогами на півдюйма довшими, ніж другий. Або ж нудно торочать про всілякі небезпеки.

— Мені хочеться написати про країну, її тваринний світ і таке інше для читача, який нічого не знає про неї.

— Що ж, спробуйте. Може вийти непогано. А знаєте, я і сам вів щоденник своєї подорожі по Алясці.

— Хотіла б почитати його,— мовила Мама.— Я й не знала, що ви письменник, містере Джексон.

— Та який там письменник,— відказав Старий.— Але, якщо ви справді хочете почитати, то я пошлю по нього. Просто описується все, що ми робили щодня, якою видалася Аляска англійцеві з Африки. Геть знудитеся читаючи.

— Тільки не від вашого щоденника,— відповіла Мама.

— Ваша жіночка робить нам компліменти,— сказав Старий.

— Мені — ні, тільки вам.

— Його я вже читала,— мовила вона.— Тепер мені цікаво почитати містера Джексона.

— А хіба він і справді письменник? — спитав Старий.— Щось не бачу. А може, він заробляє на прожиття полюванням?

— Так, він пише. Коли в нього гарно посувається робота, з ним дуже легко жити. Та поки він не розійдеться, до нього краще не підходь. Перш ніж почати писати, він повинен розлютитися. А коли він заводить мову про те, що, мовляв, більше не візьме в руки перо, я знаю: справа піде.

— То хай поговорить з нами про літературу,— сказав Старий.— Шкіряні Штани — ото був балакун. Ну ж бо, розкажіть нам кілька літературних анекдотів.

— Гаразд, слухайте. Це було останнього вечора перед нашим від'їздом з Парижа. Напередодні я гостював у Бена Галлахера в Солоні, і він влаштував fermeé — знаєте, коли кролики виходять попоїсти, ставлять отаку низеньку загорожу. Вранці ми стріляли кроликів, а по обіді виїжджали на полювання і стріляли фазанів; тоді ж таки я підстрелив chevreuil [1].

— Який це має стосунок до літератури?

[1] Козуля *(франц.)*.

— Стривайте. Останнього вечора у нас обідали Джойс із дружиною. На обід був фазан, та ще стегно chevreuil. Джойс і я напилися, бо я назавтра від'їздив до Африки. Ото вечірка була, господи!

— Оце так літературний анекдот,— сказав Старий.— А хто такий Джойс?

— Дивакуватий хлопець,— відповів я.— Написав «Улісса».

— «Улісса» написав Гомер,— заперечив Старий.

— А хто написав «Есхіла»?

— Теж Гомер,— відповів Старий.— Ви мене не зловите. Розкажіть іще якийсь літературний анекдот.

— Ви коли-небудь чули про Паунда?

— Ні,— відповів Старий.— Зроду не чув.

— Можу розповісти кілька непоганих анекдотів про Паунда.

— Певно, ви з ним з'їли якусь дичину зі смішною назвою, а потім напилися.

— Бувало й таке,— підтвердив я.

— Видно, веселе життя у вашої братії. А як ви гадаєте, з мене вийшов би письменник?

— А чому б і ні.

— Ну, тепер ми кинемо полювати,— мовив Старий до Мами;—і обидва будемо письменниками. Розкажіть нам іще якийсь анекдот.

— Знаєте, хто такий Джордж Мур?

— Це той, про кого писано: «Скоро в дорогу! За Джорджа Мура я прощальний келих п'ю»? [1].

— Той.

— То що ви розкажете про нього?

— Він уже помер.

— Надто невеселий анекдот. Ви можете розповідати куди кращі.

— Якось я зустрів його в книгарні.

— Це вже щось веселіше. Бачите, як цікаво він уміє розповідати.

— Якось і я завітала до нього в гості у Дубліні,— сказала Мама.— Разом із Кларою Данн.

— І що ж потім?

— Не застали вдома.

— Ні, скажу я вам, літературне життя — таки штука! — зауважив Старий.— Кращого годі й пошукати.

— Я ненавиджу Клару Данн,— мовив я.

— І я,— сказав Старий.— А що вона написала?

— Багато листів,— відповів я.— А Дос Пассоса знаєте?

---

[1] Старий плутає ім'я, цитуючи рядки з вірша Байрона «Томасові Муру».

— Не чував про такого.

— Ми з ним звичайно пили взимку гарячий кірш.

— І що було далі?

— Іншим це було не до вподоби.

— Єдиний письменник, з яким я зустрічався,— це Едвард Стюарт Уайт,— сказав Старий.— Я завжди зачитувався його книжками. Знаєте, гарні. А згодом і познайомився з ним. І він мені не сподобався.

— Ви робите успіхи,— мовив я.— Як бачите, літературний анекдот — не така вже хитра штука.

— А чому він вам не сподобався? — спитала Мама.

— А навіщо розвозити? Хіба не вийшов анекдот? Ваш чоловік теж так розповідає.

— Ну ж бо, скажіть.

— Надто вже корчив із себе бувалого. Очі звикли до неозорих просторів і таке інше. Буцімто забив силу левів. Не віриться, щоб він настріляв стільки. Ну, міг поганяти їх. А набити стільки не міг. Його б давно вже порішив котрийсь із них. Пише шикарні статті до «Сетурдей Івнінг Пост» про того, як же пак його прізвище? А-а, Енді Бернет. Та ще як! А сам він мені страшенно не сподобався. Бачив його в Найробі — знай втуплював очі в неозорий простір. Коли бував у місті, одягався в найгіршу одежу. Влучний стрілець, кажуть.

— А ви теж, виявляється, з літературної братії,— сказав я.— Бач, якого анекдота розповіли!

— Він просто чудовий,— мовила Мама.— Ми коли-небудь будемо їсти чи ні?

— Господи, я думав, що ми вже поїли,— сказав Старий.— Тільки почни ці анекдоти. Їм не буде кінця.

Після вечері ми ще трохи посиділи біля багаття, а потім пішли спати. У Старого, видно, було на думці одне, бо перш ніж я пішов до намету, він сказав:

— Ви так давно чекаєте нагоди для влучного пострілу, тож коли ця нагода випаде, не хвилюйтесь. Стріляєте ви добре, тож зачекайте й не хвилюйтесь.

— Гаразд.

— Я накажу розбудити вас якомога раніше.

— Гаразд. Я з ніг падаю, так хочу спати.

— На добраніч, містере Джексон! — гукнула Мама з намету.

— На добраніч,— відповів Старий. Він попрямував до свого намету з якоюсь кумедною скутістю, ступаючи в темряві обережно, наче був відкоркованою пляшкою.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Вранці мене розбудив Моло, потягши за ковдру. Я довго вдягався, потім вийшов з намету, промив очі, що злипалися від сну, і аж тоді по-справжньому прокинувся. Ще не займалося на світ, а біля багаття вже бовваніла темна спина Старого. Я підійшов до нього, зі своєю ранковою чашкою гарячого чаю з молоком у руці, чекаючи, поки чай трохи прохолоне.

— Доброго ранку!

— Доброго ранку! — відповів він хрипким шепотом.

— Як спалося?

— Дуже добре. Як себе почуваєте?

— Нічого, тільки ще спати хочеться.

Я пив чай і випльовував чаїнки у вогонь.

— Можете поворожити на них,— запропонував Старий.

— Немає потреби.

Ми поснідали при світлі ліхтаря холодними слизькими абрикосами, підігрітим січеним м'ясом з гострим томатним соусом, яєчнею з двох яєць і теплою живодайною кавою. Після третьої чашки Старий сказав, замислено дивлячись поперед себе й посмоктуючи люльку:

— Рано мені ворушитися після вчорашнього.

— То ви перебрали?

— Трошки.

— А я ворушуся,— відказав я.— І мені нічого.

— То все через ті кляті анекдоти,— сказав Старий.— Мемсаїб, мабуть, думає, які ж бо ми дурні базіки.

— Я згадаю ще кілька.

— Нема кращого, ніж хильнути. Не знаю, чого часом буває погано.

— То вам погано?

— Не зовсім.

— Ковтніть краплину.

— Це я, видно, натрясся в отій клятій машині.

— Отже, сьогодні — вирішальний день.

— Пам'ятайте: головне — спокій.

— Це ви так за мене потерпаєте?

— Трошки.

— Зайве. Я цілком спокійний. Слово честі.

— От і гаразд. Тоді їдьте.

— Спершу треба кудись завітати.

Стоячи біля нашої похідної вбиральні, я дивився, як і щоранку, на яскраве сузір'я, що його романтики-астрономи назвали Південним Хрестом. Кожного ранку в той самий час я споглядав його, і це стало для мене якимсь урочистим ритуалом.

Старий уже стояв біля машини. М'Кола подав мені спрінгфілда, і я сів на переднє сидіння. Трагік і його слідопит сіли позаду. М'Кола примостився біля них.

— Ну, щасти вам! — сказав Старий.

Хтось ішов до нас від наметів. То була Мама в голубому халаті й протимоскітних чоботях.

— Щасти вам,— сказала й вона.— Щиро бажаю вам успіху.

Я помахав рукою, й машина з засвіченими фарами рушила до дороги.

Залишивши машину милі за три від солонцю, ми обережно підкралися до нього, але там було порожньо. Минав ранок, а дичина не з'являлась. Ми сиділи, позгинавшись, в засідці, кожен стежив крізь гілки за своєю дільницею, і я чекав, що от-от з'явиться казковий самець куду, вийде, величний і прекрасний, з кущів на сіру курну галявину й підступить до солонцю, зритого, потоптаного копитами. Сюди поміж деревами збігалося багато стежок, і будь-якою з них міг нечутно надійти куду. Проте він не з'являвся. Коли зійшло сонце і ми зігрілися після холодного й туманного ранку, я пересунувся нижче в брудну яму й прихилився спиною до стіни — так я і далі міг дивитися в просвіт між гілками. Поклавши спрінгфілд на коліна, я раптом помітив на цівці іржу. Я підняв рушницю й уважно оглянув дуло. Воно було вкрите свіжою іржею.

«Цей поганець і не збирався чистити її вчора після дощу»,— подумав я і розлючено висмикнув затвор. М'Кола спідлоба стежив за мною. Двоє інших тубільців дивилися на солонець. Однією рукою я підняв рушницю так, щоб М'Кола міг заглянути досередини, потім знову вставив затвор, обережно подав його вперед, притискуючи спуск вказівним пальцем. Так він був готовий до дії і не на запобіжнику.

М'Кола бачив іржавий ствол. Вираз його обличчя не змінився, а я промовчав, хоч і вкрай обурений; отож було виголошено звинувачення, показано речовий доказ і зачитано вирок — і то без жодного слова. Так ми й сиділи, він — похиливши голову, тільки видніла лиса маківка, я — відхилившись назад і дивлячись на солонець. Ми більше не були товариші й добрі друзі, а дичина все не йшла.

О десятій годині вітер, який досі віяв зі сходу, почав мінятися, і ми побачили, що сидіти далі — марна справа. Наш запах рознісся на всі боки, і безперечно розполохав усіх тварин,— все одно, що ми посвітили б у пітьмі довкола себе потужним прожектором. Ми повилазили з засідки й пішли на солонець шукати слідів. Дощ намочив, але не порозмивав землю, і ми побачили кілька дрібних слідів куду, залишених, видно, ще звечора, й один вузький, серцевидний слід великого самця, чіткий і глибокий.

Цим слідом на вологій червонуватій землі ми й ішли години дві через густі чагарі, що нагадали мені наш американський підлісок. Врешті-решт ми мусили кинути його, бо зайшли в непрохідні хащі. Я лютився на М'Колу за непочищену рушницю і водночас з радісним хвилюванням сподівався, що от-от виженемо з заростів куду й підстрелимо його. Але його не було видно, день стояв жаркий, і ми, тричі обійшовши якісь пагорби, вийшли врешті на луку, де паслася велика череда низькорослої масайської худоби; залишивши позаду тінисті зарості, ми під палючим полуденним сонцем попрямували назад до машини.

Камау, який сидів у кабіні, сказав нам, що бачив самця куду ярдів за сто від себе. Той ішов до солонцю десь близько дев'ятої години — саме коли вітер почав мінятися; зачувши, певно, наш запах, він подався назад у пагорби. Стомлений, спітнілий і, скоріше, пригнічений, аніж злий, я сів поряд з Камау, і ми поїхали до табору. Залишився тільки один вечір, і не було надії, що пощастить більше, ніж досі. Коли ми дісталися до табору й поринули, ніби в озеро, в прохолодну тінь дерев, я вийняв затвор із спрінгфілда і простяг рушницю М'Колі, без жодного слова, навіть не глянувши на нього. Затвор я кинув через двері намету на свою розкладачку.

Старий і Мама сиділи під тентом.

— Не пощастило? — лагідно спитав Старий.

— Анітрохи, нехай йому біс. Самець пройшов повз машину, прямуючи до солонцю. Мабуть, його злякали. Ми обходи́ли бозна-скільки.

— І справді нічого не бачили? — спитала Мама.— А нам раз вчувся ніби постріл.

— Та то Геррік торохтів язиком. А спостерігачі помітили щонебудь?

— Нічогісінько. А ми ж спостерігаємо за обома пагорбами.

— А що чути від Карла?

— Ніякої звістки.

— Бодай одного побачити! — мовив я. Я був виснажений, і в мені накипала гіркота.— Хай воно горить! І надало ж йому зіпсувати нам усе полювання на солонці першого ж ранку, коли прострелив черево паршивому куду, а потім ганявся за ним усюди, полохаючи дичину!

— Поганець! — мовила Мама, що завжди ставала на мій бік, навіть коли я не мав рації.— Сучий син!

— Добра ти в мене,— сказав я.— Але не турбуйся: я зовсім спокійний. Або ж скоро буду.

— Мені так прикро,— мовила вона.— Бідолашний Тато.

— Випийте чогось,— запропонував Старий.— Зараз вам це вкрай потрібно.

— Їй-богу, Старий, я неабияк старався. Втішався полюванням і не турбувався до сьогоднішнього дня. І був певен в успіхові. Адже весь час ми бачили стільки слідів! А раптом мені не трапиться жодного куди? Де в дідька знаття, що коли-небудь ми повернемося сюди знову?

— Повернетесь,— утішив мене Старий.— Тож не занепадайте духом. Краще візьміть ось випийте.

— Я просто жалюгідний скиглій, але, слово честі, сьогодні вони подіяли так на мої нерви.

— Скиглити не годиться,— зауважив Старий.— Тож краще позбуватися цього.

— Як ви щодо сніданку? — спитала Мама.— Невже й досі не голодні?

— К бісу сніданок. Лихо в тому, Старий, що ми жодного разу не бачили антилоп увечері на солонці, а самця — в пагорбах. У мене залишається один тільки вечір. Тож схоже на те, що все пропало. Тричі вони були в мене майже в руках, а Карл, австрієць і вандеробо усе нам псували.

— Ніхто нам нічого не псував,— заперечив Старий.— Вихиліть іще одненьку.

Щойно ми поснідали, і то добряче, як з'явився Кейті й доповів, що до Старого прийшли якісь люди. Спочатку на стіні намету з'явилися дві тіні, потім люди підійшли до нас. Один був той самий старий тубілець, що зустрів нас першого дня, тільки тепер він постав перед нами не як землероб, а як мисливець, з довгим луком і сагайдаком зі стрілами.

Він виглядав іще старішим, змученішим і викликав навіть менше довіри, ніж доти, а своїм вбранням він, певно, хотів нас вразити. З ним був худющий, брудний вандеробо з розрізаними й закрученими вгору мочками вух; схиливши голову набік, він стояв на одній нозі, а пальцями другої чухав у себе під коліном. Обличчя в нього було вузьке, дурнувате й неприємне.

Дід, дивлячись Старому в вічі, щось говорив йому статечно й повільно, без ніякої міміки.

— Що це він надумав? Вирядився отак, щоб показати себе дозорцем і злупити з нас гроші? — спитав я.

— Зачекайте,— відмахнувся Старий.

— Ви тільки подивіться на цих двох — цього вандеробо й старого паршивого ошуканця! — не вгавав я.— Що він там торочить, Старий?

— Він ще не скінчив,— відповів Старий.

Нарешті Дід умовк і очікувально стояв, спираючись на свій лук-експонат. Обидва виглядали дуже стомленими, але, пригадую, тоді я вбачав у них тільки шахраїв.

— Він каже,— почав Старий,— що вони знайшли місце, де є куду й чорні антилопи. Вони пробули там три дні. Вони знають, де ховається великий самець куду, і залишили там дозорця, щоб стежив за ним.

— І ви вірите? — Я відчув, як хміль і втома зникають, а їх заступає збудження.

— Хтозна,— відповів Старий.

— А далеко звідси?

— Один день пішки. Певно, машиною можна дістатись туди години за три-чотири, якщо вона там пройде.

— А як він гадає, машина пройде?

— Каже, що ніхто ще там не їздив, але проїхати можна.

— Коли вони залишили дозорця стежити за куду?

— Сьогодні вранці.

— А чорні антилопи де?

— Там само, в пагорбах.

— Як же туди добутись?

— Ніяк не придумаю. Хіба, може, перетнути рівнину, обминути оту гору і їхати на південь. Він каже, що там іще ніхто ніколи не полював. Тільки він замолоду там полював.

— І ви цьому вірите?

— Звісно, тубільці — несосвітенні брехуни, але цей нібито каже правду.

— То їдьмо!

— Атож, вирушайте негайно. Їдьте машиною, поки можна, а далі залишите її, як табір, і починайте полювати. Мемсаїб і я вранці знімемось і з провідниками поїдемо до Дена й містера Т. Коли перетнемо ті чорні землі, дощ нам уже не страшний, хоч і захопить нас. А ви нас доженете. Якщо десь застрягнете, то в гіршому випадку завжди можна відіслати легкову машину назад через Кондоа, а ваговози до Танга й далі кружним шляхом.

— А ви не хочете поїхати з нами?

— Ні. Тут вам краще їхати одному. Чим більше людей, тим менше дичини. На куду треба полювати самому. Я перевезу табір і наглядатиму за маленькою мемсаїб.

— Гаразд,— погодився я.— То Герріка й Абдуллу теж не брати?

— Звичайно, ні. Беріть М'Колу, Камау й оцих двох. Я накажу Моло запакувати ваші речі. Поїдете з легким вантажем.

— І все ж, Старий, як, на вашу думку,— вони не дурять?

— Хтозна,— відповів Старий.— Треба ризикнути.

— Як по-їхньому «чорна антилопа»?

— Тарагалла.

— Схоже на «Валгалла» — це я запам'ятаю. А у самиць теж є роги?

— Звичайно, але їх легко розрізнити: самці чорні, а самиці коричневі. Помилитися неможливо.

— А М'Кола коли-небудь бачив цю антилопу?

— Не думаю. У нас ліцензія на чотирьох. Тільки трапиться щось, варте уваги, дійте.

— А їх важко вбивати?

— Так, вони живучі. Це не куду. А підстрелите таку, то підходьте обережно.

— Скільки в мене часу?

— Та треба вже їхати. Вертайтеся завтра надвечір, якщо зможете. А втім, дійте на власний розсуд. Однак мені здається, що надходить вирішальна хвилина. Ви вб'єте куду.

— Знаєте, що це мені нагадує? — спитав я.— Коли ми ще були хлопчаками, то прочули, що в чорничних заростях за Стерджеком і Підженом є річка, де ще ніхто не вудив риби.

— І як вам повелося?

— Слухайте далі. Ми добиралися туди страшенно довго, прийшли аж надвечір, майже поночі, й побачили глибоке плесо, яке звужувалось у довгу пряму смугу. Вода була така холодна, що не можна було вдержати руку, а коли я кинув недокурок, до нього кинулася велика форель, а за нею ще кілька; вони хапали й знов випльовували недокурок, поки не розскубли його.

— А великі були форелі?

— Таких я ще не бачив.

— Боже праведний! — мовив Старий.— І що ж ви робили далі?

— Я розмотав і закинув вудку, а вже ж споночіло, над нами літав козодой, було нестерпно холодно, і я спіймав три рибини підряд — вони хапали наживку, як тільки вона торкалась води.

— І повитягували їх?

— Усіх трьох.

— Брехун несосвітенний!

— Присягаюсь, що правда.

— Гаразд, вірю. Докажете, коли повернетесь. То форелі були великі?

— Дуже великі, більших я ніколи не бачив.

— Боже праведний,— сказав Старий.— В такому разі ви підстрелите куду. Ну, в дорогу!

В наметі я розповів усе Мамі.

— То ти справді вирішив їхати?

— Так.

— Тоді поквапся,— сказала вона.— Менше балакай і збирайся.

Я взяв дощовик, запасні черевики, купальний халат, коробочку з хініном, цитронелеву олію проти москітів, записник, олівець, обойми з патронами, фотоапарат, аварійний набір інструментів, ніж, сірники, чисту сорочку, спідню білизну, книжку, дві свічки, гроші, флягу...

— Що ще?

— Мило взяв? Візьми гребінець і рушник. А носовики?

— Візьму.

Моло повкладав усе в рюкзак, а я тим часом знайшов свій бінокль. М'Кола взяв великий польовий бінокль Старого і флягу з водою, а Кейті виніс ящик з провіантом.

— Наберіть чим більше пива,— порадив Старий.— Ви можете залишати його в машині. Віскі в нас обмаль, але пляшку беріть.

— А ви як?

— Не турбуйтесь. У тому таборі є ще. Ми послали туди дві пляшки з містером К.

— Мені вистачить і однієї фляги. Давайте розіллємо цю пляшку.

— Тоді візьміть більше пива. У нас його вистачає.

— А куди нарихтувався цей поганець? — спитав я, показуючи на Герріка, що сідав у машину.

— Каже, що ви з М'Колою не порозумієтесь із тамтешніми жителями. Що вам потрібен перекладач.

— От причепа!

— Вам і справді буде потрібен хтось, щоб перекладати на суахілі те, що казатимуть вам тамтешні жителі.

— Гаразд, нехай їде. Але скажіть йому, щоб не командував і не розпускав свого язика.

— Ми проведемо вас до вершини пагорба,— сказав Старий. Вандеробо скочив на підніжку, і машина рушила.— Заїдемо по Діда в село.

Усі в таборі вийшли з наметів провести нас.

— А солі ми взяли досить?

— Так.

У селі нам довелося чекати, поки Дід і Геррік вийдуть із своїх хижок. Щойно настав полудень, але небо затягли хмари; я дивився то на Маму, таку любу, спокійну, елегантну в своєму костюмі кольору хакі, чоботях і ширококрисому капелюсі набакир, то на Старого, високого, дебелого у вилинялій вельветовій жилетці, що побіліла від сонця.

— До побачення! Шануйся.

— Не турбуйтесь. Шкода, що я не їду з тобою.

— Це полювання наодинці,— пояснив Старий.— Треба налетіти зненацька, вколошкати дичину й мерщій забратися. А у вас і так чималий вантаж.

Вийшов Дід і заліз на заднє сидіння поряд з М'Колою, котрий надяг мою стару куртку кольору хакі, що в ній я колись ходив на перепелів.

— А М'Кола надяг вашу куртку,— сказав Старий.

— Та то він любить носити всяку всячину в кишенях, тому й надяг,— відповів я.

М'Кола здогадався, що мовиться про нього. Я вже геть забув про непочищену рушницю, а зараз згадав і сказав Старому:

— Спитайте його, де це він роздобув нову куртку.

М'Кола усміхнувся і відповів щось.

— Та каже, що це його власна.

Я теж усміхнувся, а М'Кола потряс лисою головою, і отак стало зрозуміло, що про рушницю забуто.

— Але де ж це клятий Геррік? — спитав я.

Нарешті той вийшов з ковдрою в руці і вмостився поряд з М'Колою і Дідом на задньому сидінні. Вандеробо сів на передньє, між мною і Камау.

— У тебе хороший друг,— зауважила Мама.— Тож дивись, будь і ти хорошим.

Я поцілував її, і ми пошепки перемовилися кількома словами.

— Усе вуркочуть,— мовив Старий.— Фе!

— До побачення, старе.

— До побачення, нищителю антилоп.

— До побачення, люба!

— До побачення. Щасти тобі!

— У вас багато бензину, але ми й тут залишили трохи! — гукнув нам Старий.

Я помахав рукою, і ми рушили через село пагорбом униз і виїхали на вузьку дорогу, яка вела через суху, поросту чагарником, рівнину, що слалася між двох високих голубих пагорбів.

Коли ми з'їжджали вниз, я озирнувся: дві постаті в кислатих капелюхах — одна висока й дебела, а друга маленька й граційна — ішли назад до табору. Потім перевів погляд на висохлу, поросту чагарником, рівнину попереду.

Частина четверта

МИСЛИВСЬКІ РАДОЩІ

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Дорога, якою ми їхали, була скоріше стежкою, а рівнина довкола навіювала сум. Тільки одного разу ми нагледіли кількох тоненьких газелей, що постали білими плямками на тлі жовтої, випаленої сонцем трави та сірих дерев. Мій веселий настрій де й подівся серед цієї просторої рівнини, видно, бідної на дичину, і весь задум почав здаватися нездійсненним, химерним, ба навіть безглуздим. Від вандеробо тхнуло: я став розглядати кінчики його вух, розтягнуті й ретельно закручені, та його дивне, зовсім не негритянське обличчя з тонкими губами. Помітивши, що я поглядаю на нього, він приязно всміхнувся й пошкріб собі груди. Я озирнувся. М'Кола спав. Геррік сидів випростаний, трагічно підкреслюючи свою пильність, а Дід, витягши шию, силкувався розглядіти дорогу.

А її, вважай, і не було,— тільки протоптана худобою стежка, та, на наше щастя, ми вже добулися до краю рівнини. Згодом вона лишилась позаду, а попереду завидніли високі дерева: ми в'їжджали в місцевість, найчарівнішу з усіх, які я бачив будь-де в Африці. Трава тут росла рівна й така свіжа та зелена, наче молода отава на недавно скошеній луці, а вікові дерева — кислаті, високі, без підліска; під ними тільки яскраво зеленів дерн, як в оленячому парку, і ми їхали в тіні, де-не-де поперетинаній сонячними смужками, тримаючись ледь помітної стежини, яку нам показував вандеробо. Мені аж не вірилось, що ми потрапили в такий дивний край. Така чарівна країна може тільки приснитися, і я, щоб пересвідчитись, що це не сон, простяг руку й доторкнувся до вуха вандеробо. Той аж скинувся від несподіванки, а Камау пирснув зо сміху. Камау торкнув мене за плече й показав на відкриту галявину, де, ярдів за двадцять від машини, піднявши голову й сторожко втупившись у нас іскристими очицями, настовбурчився велетенський вепр із загнутими довженними могутніми іклами. Я подав Камау знак спинити машину, і якусь мить звір і ми пильно дивилися один на одного. Я підняв рушницю й прицілився кабанові в груди. А він стояв непорушно й тільки дивився на нас. Тоді я подав знак Камау їхати далі; машина рушила й звернула праворуч, у бік від кабана, що так і не зворухнувся й не виявив ніякого страху перед нами.

Я помітив, що Камау збуджений, а М'Кола позаду схвально киває головою. Ми вперше побачили кабана, який не дреме-

нув щодуху від нас. То був закуток, де ще не ступала нога мисливця, незаймана місцина, що загубилася серед безкраїх просторів Африки. Я вже був ладен спинитись і стати тут табором.

Довкола розкинувся чудовий край, а ми їхали далі, кривуляли між велетенськими деревами, через степ, де тихо погойдувалася трава. Аж ось попереду праворуч завиднів високий частокіл масайського села. Село було велике, і на околицю, нам назустріч, посунув натовп цибатих, темношкірих, озброєних списами чоловіків; усі вони, на перший погляд, видавались одного віку, їхнє пряме волосся було заплетене в товсті коси, що теліпалися на спині. Вони оточили машину, сміючись і розмовляючи без угаву. Всі високі, з міцними білими зубами, пофарбоване в червонясто-коричневий колір волосся спадало чубчиком на лоб, усі красені, як один, привітні й веселі, на відміну від похмурих і погордливих північних масаїв. Кожен тримав у руці списа. Вони хотіли знати, що ми збираємося тут робити. Вандеробо, очевидно, пояснив їм, що ми приїхали полювати на куду й поспішаємо. Але вони щільно обступили машину, не даючи нам проїхати. Один із них щось сказав, його слова підтвердили кілька інших, і Камау пояснив мені, що сьогодні опівдні вони бачили на стежці двох самців куду.

«Не може того бути,— подумки казав я собі.— Не може того бути».

Я звелів Камау рушати, й ми повільно рушили крізь натовп тубільців, що зі сміхом і вигуками заступали дорогу, ризикуючи потрапити під колеса. Так, це були найвищі, найкраще збудовані, найгарніші, та ще й найжиттєрадісніші й найвеселіші люди, яких я зустрічав у Африці. Коли ми врешті виїхали з натовпу, тубільці побігли поряд з машиною, так само голосно сміючись і, мабуть, показуючи, як вони легко бігають, а коли машина набрала швидкості й поїхала вгору рівною долиною потічка, почалося справжнє спортивне змагання; та бігуни один за одним відставали, махали нам навздогін, широко всміхалися, і тільки двоє з них, довгоногі бігуни, все ще легко й гордовито мчали поряд з машиною, як добрі скакуни, і не випускали з рук списів. Далі нам довелося узяти праворуч, і рівна зелена долина перейшла в горбисту місцевість; а коли ми на першій швидкості поповзли вгору, вся ватага знову наздогнала нас; бігуни сміялися, вдаючи, ніби анітрохи не засапались. З-за куща вискочив маленький кролик і злякано закривуляв; масаї, що гнали за нами, впіймали кролика, і найвищий із них, підбігши до машини, простяг його мені. Я взяв звірятко й, відчувши, як калатає серце в м'якому і теплому пухнастому тільці, погладив його, а масай приязно поплескав мене по плечу. Я взяв кролика

за вуха й простяг його назад масаєві. Але він тільки завзято хитав головою. То був подарунок. Я подав кролика М'Колі, але той усе сприйняв за жарт і повернув його одному з масаїв. Ми їхали далі, а масаї знову бігли навздогін. Той, що взяв кролика, нахилився, посадив його на траву, а коли кролик дременув, усі засміялись. М'Кола тільки похитав головою. Нам усім неабияк сподобалися ці масаї.

— Хороший масай,— зворушено мовив М'Кола.— Масай — багато худоби. Масай не вбиває, щоб їсти. Масай убиває ворога.

Вандеробо вдарив себе в груди.

— Вандеробо-масай! — гордо виголосив він, намагаючись довести свою спорідненість із масаями. Його вуха були закручені достоту так, як і їхні. Дивлячись, як біжать ці гарні й щасливі люди, і ми почували себе щасливими. Ще ніколи я не зустрічав такої безкорисливої приязні, таких щирих людей.

— Хороший масай,— повторив М'Кола, енергійно киваючи головою.— Хороший, хороший масай.

І тільки на Герріка, видно, ця зустріч подіяла інакше. Я відчув, що незважаючи на його одяг кольору хакі і лист від Бвани Сімби, ці масаї навіть налякали його. Вони були наші друзі, а не його. Атож, вони були наші друзі. З такими людьми ви зустрічаєтесь, як з братами, вони відразу й щиросердо приймають вас як свого, хоч звідки ви родом. Таке ставлення до людей властиве тільки найкращим з англійців, найкращим з угорців і найкращим з іспанців; воно було характерною рисою аристократів у часи, коли ще не існувало аристократії. Це ставлення щире й простодушне, таких людей мало, і немає нічого приємнішого, ніж спілкуватися з ними.

Знов поряд з машиною залишилися тільки два бігуни, але й вони починали відставати. Вони бігли все ще швидко й легко, але змагатися з машиною їм було не під силу. Врешті я наказав Камау збільшити швидкість, певний, що цей ривок не образить бігунів, гордих своєю витривалістю. Вони й собі прискорили біг, але, не наздогнавши нас, тільки засміялись; тоді ми повихилялись із машини й помахали їм руками, а вони стояли, зіпершись на списи, й махали нам. Ми розсталися хорошими друзями й знов їхали через безлюдний край, по бездоріжжю, все вперед, зеленою долиною, минаючи купки дерев обабіч.

Невдовзі дерев побільшало, вони росли густіше, чарівна країна залишилася позаду, і ми вже їхали ледь помітною стежкою через густий молодий ліс. Часом спинялися, щоб прибрати з дороги якусь колоду, а то й зрубати дерево, яке заважало проїхати. Подеколи доводилося здавати назад із заростів і шукати кружного шляху, щоб знову виїхати на стежку, розчищаючи

шлях довгими мисливськими ножами «панга». Вандеробо працював абияк, та й Геррік не старався. А от М'Кола працював спритно, як і всюди, де треба було вдаватися до ножа; він рубав швидко, хоч надто сильно й аж якось мстиво. Я користувався пангою невміло. Тут потрібна гнучкість зап'ястя й до ножа важко звикнути відразу: рука скоро стомлюється й лезо видається важчим, ніж воно є. Я жалкував, що не прихопив своєї мічіганської двосічної, гострої, як бритва, сокирки, якою справді рубаєш, а не стинаєш гілля, як ото кавалерійською шашкою.

Отож прорубуючи собі проїзд, коли вже проїхати не було як, та ще з таким водієм, як Камау, який вправно вів машину й чудово орієнтувався, ми подолали цю важку ділянку шляху й знов опинилися на відкритій рівнині з пагорбами праворуч. Але тут нещодавно пройшла злива, тому ми мусили бути дуже обережними в низинах, де колеса розривали дерен, грузли в рідкій багнюці й буксували. Ми рубали кущі й двічі бралися до лопат, а згодом, навчені не довіряти низинам, вибралися на високий край рівнини й знову заїхали в ліс. Покружлявши довгенько в пошуках проїзду, ми виїхали на берег потічка саме там, де русло перегородила загата, що нагадувала бобрячі греблі. На протилежному боці ми побачили маїсове поле, обнесене живоплотом колючої акації, поряд кілька занедбаних краалів — обгороджених ділянок з ліплянками, а праворуч, над цією живою загорожею, видніли конусовидні стріхи хижок. Ми повиходили з машини: передбачалася важка переправа, та й піднятися на той берег можна буде тільки через маїсове поле, утикане пеньками.

Дід запевняв, що дощ почався тільки сьогодні. Вранці, коли вони з вандеробо проходили тут, вода ще не переливалася через загату. Я почував себе пригніченим. Покинути чудовий незайманий ліс, де на стежці масаї бачили куду, і тільки для того, щоб стати на березі маленького струмка біля чужого маїсового поля! Я зовсім не сподівався побачити тут оброблену землю і лютився, що все так склалося. Доведеться просити дозволу проїхати через маїс, якщо ми взагалі переберемося через струмок і піднімемось на той берег. Я роззувся й побрів, щоб обстежити дно. Звалені кущі й деревця утворили на дні щільний настил, і я подумав, що з розгону машина може проскочити. М'Кола й Камау погодилися зі мною, і ми пішли глянути ще нагору. Земля була пухка, але під вологим шаром виявилась сухою, і я вирішив, що ми розчистимо шлях лопатами, якщо машина пройде серед пеньків. Однак спершу, звичайно, треба було її розвантажити.

Від хижок до нас ішли двоє чоловіків і хлопчик. Коли вони наблизились, я сказав: «Джамбо». «Джамбо»,— відповіли тубіль-

ці, а Дід і вандеробо заговорили з ними. М'Кола похитав головою і глянув на мене: він не розумів жодного слова. «Мабуть, просять дозволу проїхати через маїсове поле»,— подумав я. Дід скінчив говорити, і двоє чоловіків підійшли до нас. Ми потисли один одному руки.

Вони не були схожі на негрів, яких я зустрічав досі. Шкіра в них була сіро-коричнева; старший, років п'ятдесяти, мав тонкі губи, майже грецький ніс, високі вилиці та великі розумні очі. Тримався він з гідністю й здавався дуже розважливим. Другий, помітно молодший, років тридцяти п'яти, був рисами майже схожий на першого, і я вирішив, що вони брати. Хлопчик, гарненький, мов дівчинка, виглядав боязким і дурнуватим. Першої миті, побачивши його, я взагалі подумав, що то дівчинка, бо ж усі вони носять щось на взірець римської тоги з невибіленої тканини, сколотої на плечі, яка приховує лінії тіла.

Вони розмовляли з Дідом, і тепер, коли всі троє стояли поряд, я зауважив деяку схожість між зморщеним Дідовим обличчям і класичними рисами господаря шамби; достоту отак нам вандеробо-масай видавався просто карикатурою на красенів масаїв, яких ми зустріли в лісі.

Ми гуртом зійшли до потічка, я допоміг Камау обв'язати шини вірьовками, замість ланцюгів, а старший — Римлянин — і решта тим часом розвантажили машину й винесли найважчі речі на стрімкий берег. Ми з розгону перескочили струмок, піднявши хмару бризок, потім, завзято підштовхуючи машину, подолали половину схилу, і машина застрягла. Ми рубали чагарник, копали землю й нарешті витягли машину нагору, але попереду ще було маїсове поле, і я не знав, куди їхати далі.

— То куди поїдемо? — спитав я старшого, Римлянина.

Геррік переклав, але Римлянин нічого не зрозумів, і запитання йому розтлумачив Дід.

Римлянин показав ліворуч, в бік суцільної загорожі на узліссі.

— Таж ми там не проїдемо.

— Табір,— мовив М'Кола, маючи на увазі, що ми станемо там на ніч.

— Погане місце,— заперечив я.

— Табір,— твердо повторив М'Кола, й усі закивали головами.

— Табір! Табір! — і собі озвався Дід.

— Там стоятиме наш табір,— урочисто виголосив Геррік.

— Іди к бісу,— незлостиво сказав я йому.

Я попрямував туди разом з Римлянином, який без угаву говорив щось не зрозумілою мені мовою. М'Кола пішов слідом за мною, інші повантажили речі в машину й наздогнали нас.

Я десь читав, що поблизу покинутих тубільних поселень не варто ночувати через кліщів та інших паразитів, і вирішив будь-що змінити місце. Ми пролізли через пролом в загорожі й побачили всередині споруду з колод і молодих дерев, увіткнутих в землю й переплетених гілками. Оселя скидалася на великий курник. Римлянин вказав рукою на будинок і подвір'я, ніби запрошуючи нас розташовуватись, і балакав далі.

— Блощиці,— несхвально мовив я до М'Коли мовою суахілі.

— Ні,— рішуче заперечив він.— Немає блощиць!

— Люті блощиці. Багато блощиць. Хвороба.

— Немає блощиць,— уперто заперечував він.

Врешті він переважив мене, і поки Римлянин говорив,— як я сподівався,— щось слушне, над'їхала машина, спинилася під великим деревом ярдів за півсотні від колючої загорожі, й тубільці заходилися вивантажувати й переносити речі, щоб стати табором. Мого намета з брезентовою підлогою стали напинати між деревом і «курником», а я, присівши на каністру з бензином, завів з Римлянином, Дідом і Герріком розмову про полювання; тим часом Камау з М'Колою ставили табір, а вандеробо, розкривши рота, стояв на одній нозі.

— Де були куду?

— Там,— відповів Римлянин, показуючи кудись убік.

— Великі?

Римлянин розкинув руки, щоб показати, які в того куду велетенські роги, і затопив мене зливою свого красномовства.

За допомогою словника я насилу склав фразу:

— Де той куду, за яким ви стежили?

Замість відповіді — довга промова: вони, мовляв,— як я врешті зрозумів — стежили за всіма куду разом.

Стояв уже пізній полудень, і небо заволокли важкі хмари. Я змок до пояса, мої шкарпетки просякли рідкою багнюкою. До того ж я спітнів, штовхаючи машину й працюючи лопатою.

— Коли почнемо? — спитав я.

— Завтра,— відповів Геррік, навіть не потурбувавшись перекласти моє запитання Римлянинові.

— Ні,— заперечив я.— Сьогодні.

— Завтра,— не відступався Геррік.— Сьогодні пізно. Одна година світла.— І показав одну годину на моєму годиннику.

Я погортав словника.

— Полюватимемо сьогодні. Остання година — найкраща година.

Але Геррік почав доводити, що куду надто далеко. Мовляв, не встигнемо повернутись до табору. Усе це він пояснював жестами, завершуючи словами:

— Полювання завтра.

— Поганець,— мовив я по-англійськи. Увесь цей час Римлянин і Дід стояли мовчки. Я скулився: сонце зайшло за хмари, й стало холодно, незважаючи на задуху після дощу.

— Діду,— звернувся я до того.

— Що, пане? — озвався він.

Швиденько погортавши словника, я сказав:

— Полювання на куду сьогодні. Остання година — найкраща година. Куду близько?

— Може, й близько.

— Полювання зараз?

Вони порадилися між собою.

— Полювання завтра,— знов озвався Геррік.

— Помовч, Акторе,— мовив я.— Слухай, Діду,— пополюємо трохи сьогодні?

— Так,— відповів він, а Римлянин теж кивнув головою.— Тільки трохи.

— Добре,— сказав я й пішов по суху сорочку, фуфайку й шкарпетки.

— Полювання зараз,— сказав я М'Колі.

— Добре,— відповів він.— М'узурі.

З приємністю відчуваючи на собі суху сорочку, свіжі шкарпетки й черевики, я сидів на каністрі з бензином і попивав віскі з содовою, поки надійде Римлянин. Я був певен, що сьогодні стрілятиму по куду, й пив, щоб заспокоїтись. І щоб не застудитись. А ще я пив віскі просто так, бо люблю його, і хоч би який я був щасливий, а від віскі ставав ще щасливішим.

Коли повернувся Римлянин, я затяг замки-блискавки на черевиках, подивився, чи є патрони в магазині спрінгфілда, зняв з мушки захисний ковпачок і продмухав приціл. Потім допив віскі з алюмінієвого кухля біля каністри і підвівся, перевіряючи, чи лежать два носовики в кишенях сорочки.

Надійшов М'Кола з мисливським ножем і біноклем Старого.

— Залишайся тут,— сказав я Геррікові.

Він не заперечував. Він вважав дурістю виходити на полювання так пізно й був радий довести свою слушність. Вандеробо, навпаки, хотів іти з нами.

— Досить людей,— сказав я, зробивши Дідові знак залишитися, і ми вийшли з крааля — попереду Римлянин зі списом, за ним я, потім М'Кола з біноклем і заряджeним манліхером і останнім — вандеробо-масай із своїм списом.

Було вже по п'ятій, коли ми вирушили — перетнули маїсове поле, потім зійшли до струмка, перебрели його ярдів за сто вище загати, де русло звужувалось, далі повільно і обережно, зігнувшись у три погибелі, подерлись на крутий протилежний

берег, відразу до пояса заросившись серед буйної трави та папороті. Не пройшли ми отак і десяти хвилин, як Римлянин несподівано схопив мене за руку й примусив лягти поряд із собою; я ще встиг смикнути затвор моєї рушниці. Затамувавши подих, Римлянин вказав на протилежний берег: там, на узліссі, я побачив велику сіру тварину з білими смугами на боках і велетенськими крученими рогами; тварина стояла боком до нас, підвівши голову й, видно, дослухаючись. Я підняв був рушницю, але мені заважав кущ попереду. А щоб вистрелити поверх нього, треба було стати на повен зріст.

— Піга,— прошепотів М'Кола.

Я посварився на нього пальцем і поповз уперед, обминаючи кущ. Я страшенно боявся наполохати тварину, перш ніж мав підповзти на постріл, але не забував і поради Старого: «Зумійте виждати». Підкравшись якомога ближче, я встав на одне коліно, взяв куди на мушку і, захоплений його розмірами, твердячи собі, що хвилюватись не треба, що це звичайнісінький випадок, ретельно прицілився трохи нижче лопатки й натис на спуск. Гримнув постріл, куди підстрибнув і кинувся в зарості, але я знав, що не схибив. Я вистрелив у сіру пляму серед дерев іще раз. М'Кола кричав: «Піга! Піга!» — тобто: «Влучив! Влучив!», а Римлянин плеснув мене по плечу, замотав свою тогу круг шиї й припустив голяка, а слідом помчали щодуху і ми четверо, мов ті хорти, через струмок, здіймаючи цілі водограї бризок, вгору по схилу. Голий Римлянин уже продирався крізь зарості, потім нахилився, підняв листок, забризканий кров'ю, плеснув мене по спині, а М'Кола крикнув: «Даму! Даму!» — «Кров! Кров!» Трохи далі ми знайшли глибокий слід, що вів праворуч, і я, на бігу перезаряджаючи рушницю, разом з усіма кинувся в лісові сутінки, де Римлянин, на мить згубивши слід, знову знайшов кров і смикнув мене за руку, щоб я ліг. Ми затамували подих: куди стояв на галявині ярдів за сто від нас, видно, тяжко поранений, нашорошивши вуха, великий, сірий, з чудовими рогами, і, повернувши голову, дивився просто на нас. Я подумав, що тепер уже треба стріляти напевно, поки ще не смерклось, затримав подих і прицілився за лопатку. Почувся ляскіт кулі, і куди важко став дибки. М'Кола закричав: «Піга! Піга! Піга!», але куди пропав з очей, ми знов помчали, мов хорти, й мало не попадали, спіткнувшись об щось. Це й був наш велетенський чудовий самець куди; він лежав на боці, мертвий, і його чудові розкидисті роги вигиналися великими темними спіралями; він упав ярдів за п'ять від того місця, де його дістав мій постріл. І ось тепер він лежав, великий, довгоногий, сірий з білими смугами, прикрашений велетенськими рогами горіхового кольору, ніби виточеними зі слонової кістки на

кінцях, з великими вухами, з густою гривою на високій гарній шиї, з білими позначками між очима й на носі,— і я, нахилившись, доторкнувся до нього, пересвідчитись, що це не сон. Куду лежав на тому боці, куди ввійшла куля, вся шкура була цілісінька, й від нього поширювався ніжний приємний дух, як ото дихання телят або пахощі чебрецю після дощу.

Римлянин обійняв мене за шию, М'Кола щось кричав несподівано високим співучим голосом, а вандеробо-масай плескав мене по плечу й підстрибував від радості; потім усі по черзі потисли мені руку — і то в дивний, не відомий мені доти спосіб: хапали мене за великий палець, затискували його в кулаці, трясли й тягли, тоді знов енергійно стискували й при цьому пильно дивилися мені в вічі.

Ми знову милувалися здобиччю, а М'Кола став навколішки й пальцем провів по рогах, потім зміряв руками їх розмах, безперестанку тягнучи: «Оо-оо-ііі-ііі», час від часу захоплено повискуючи й погладжуючи то морду, то гриву куду.

Я плеснув Римлянина по спині, а він знов виконав ритуал з моїм великим пальцем; я теж потяг його за палець. Я обійняв вандеробо-масая, і він, сильно й з почуттям потягши мене за палець, ударив себе в груди й гордо виголосив:

— Вандеробо-масай — найкращий провідник!

— Вандеробо-масай — чудовий масай! — підтвердив я.

А М'Кола все тряс головою, дивився на куду й повискував. Потім сказав:

— Думі! Думі! Думі! Бвана Кабор кідого, кідого.— Це означало, що перед нами куду з усіх куду, а Карлова здобич — дрібниця, ніщо.

Ми розуміли, що вбито не того куду, в якого я стріляв спочатку, що той лежить десь, звалений першим пострілом, але це не мало значення, бо ж перед нами було справжнє диво. Однак мені хотілося подивитись і на першого.

— Ходімо, там ще один куду,— сказав я.

— Він мертвий,— відповів М'Кола.— Куфа.

— Однаково ходімо.

— Цей найкращий з усіх.

— Ходімо!

— Треба міряти! — заблагав М'Кола.

Я простяг сталеву стрічку по вигину рога, М'Кола підтримував її знизу. Ріг був набагато довший п'ятдесяти дюймів. М'Кола дивився на мене з жадібним нетерпінням.

— Великий! Великий! — сказав я.— Удвічі більший, ніж у бвани Кабора.

— Іїі-ііі,— затягнув він знову.

— Ну, ходімо,— сказав я.

Римлянина вже не було видно.

Ми заквапилися туди, де стояв той куду, коли я в нього стріляв, і відразу на рівні грудей помітили залите кров'ю листя. А ярдів за сто лежав і мертвий куду. Цей був трохи менший за першого. Роги були так само довгі, але не такі розкидисті, а все ж і цей був гарний. Він лежав на боці, підім'явши під себе кущ, на який упав.

Знов почалися потиски рук і смикання за палець, що у тубільців, видно, означало найбільший захват.

— Цей аскарі,— пояснив М'Кола, маючи на увазі, що цей куду — сторож або охоронець отого, більшого. Мабуть, останній був у лісі, коли ми побачили першого куду, кинувся бігти разом з ним, а потім спинився, не розуміючи, чому той відстав.

Я хотів сфотографувати здобич і наказав М'Колі разом з Римлянином піти до табору й принести два апарати — Графлекс і кінокамеру, а також електричний ліхтарик. Я знав, що табір на цьому ж боці потічка, нижче за течією, і сподівався, що Римлянин пройде навпростець і повернеться до заходу сонця.

Вони пішли, а ми з вандеробо при яскравому світлі надвечірнього сонця, що визирнуло з-за хмар, обдивлялися другого куду, вдихаючи його запах, навіть приємніший, ніж запах сернобика, погладили шию, подивувались, які в нього великі вуха, гладенька та чиста шкура, оглянули копита, такі довгі, вузькі та пружні, що він, здавалося, ходив навшпиньки, намацали під лопаткою дірочку від кулі й знову потисли один одному руки, і тоді вандеробо-масай знову сказав, що він найкращий провідник, а я сказав, що ми тепер друзі, і подарував йому найкращий складаний ніж з чотирма лезами.

— Ходімо, вандеробо-масай, подивимося на першого,— мовив я по-англійському.

Вандеробо-масай кивнув, чудово мене зрозумівши, і ми повернулися туди, де край галявини лежав великий куду. Ми обійшли навколо нього, помилувалися ним, потім я трохи підняв його, а вандеробо, підсунувши йому руку під бік, намацав дірочку від кулі й устромив туди пальця. Потім приставив до лоба закривавлений палець і виголосив цілу промову, мовляв, вандеробо-масай — найкращий провідник.

— Вандеробо-масай — король провідників,— сказав я.— Вандеробо-масай — мій друг.

Я весь спітнів і, надягши плащ, який М'Кола прихопив для мене, а йдучи, залишив на галявині, підняв комір. Тепер я поглядав на сонце, непокоячись, що воно зайде, перш ніж вони повернуться з фотоапаратом і кінокамерою. Та невдовзі в кущах почувся шум, і я крикнув, даючи їм знати, де ми. М'Кола відповів, було чути, як вони розмовляють і продираються

крізь кущі, а я, перегукуючись із ними, дивився на сонце, що вже спустилося до самісінького обрію. Нарешті я побачив їх, крикнув М'Колі: «Швидше! Швидше!» — й показав на сонце, але їм уже було несила бігти. Вони й так подолали бігом крутий схил і продерлися крізь густі зарості. Коли я взяв фотоапарат, повністю відкрив діафрагму й навів на куду об'єктив, сонце осявало тільки верхівки дерев. Я зробив кілька знімків і ввімкнув кінокамеру, поки куду перетягали на більш освітлене місце; тут сонце зайшло, фотографувати вже не можна було, мої обов'язки скінчилися; я сховав кінокамеру в футляр, з настанням темряви поринувши в блаженний стан бездіяльності,— я ще тільки дав указівку М'Колі, щоб він, білуючи голову, не зіпсував комір.

М'Кола вправно орудував ножем; мені завжди подобалося дивитись, як він білує тварин, але сьогодні, показавши йому, де робити перші надрізи,— над копитами, в нижній частині грудей, майже біля черева й на холці,— я відійшов убік, бо хотів запам'ятати куду таким, яким побачив його першої миті; а тоді поплентав у темряві до другого куду. Коли слідом прийшли тубільці з ліхтарем, я подумав, що хоч завжди або сам білував свою здобич, або ж дивився, як це робили інші, та все ж пам'ятав кожну тварину такою, якою побачив її живою. Виходить, один спогад не стирає іншого. Мені було просто ліньки щось робити, тож я взяв ліхтаря й почав присвічувати М'Колі, який білував другого куду, і, навіть стомлений, як і завжди, милувався його швидкими, впевненими й точними рухами, аж поки він, відгорнувши комір, розрубав хрящ, що з'єднував череп із хребтом, а тоді, вхопившись за роги, крутнув і відокремив голову, з якої важко звисала волога шкура, поблискуючи в світлі ліхтаря, який осявав закривавлені руки й брудний, кольору хакі, кітель М'Коли. Ми залишили вандеробо-масая, Герріка, Римлянина і його брата, щоб вони при світлі гасового ліхтаря розібрали тушу, а М'Кола з головою першого куду, Дід з головою другого і я з електричним ліхтарем та двома рушницями рушили до табору.

В темряві Дід упав, і М'Кола засміявся; потім шкура, що її Дід ніс на голові, розгорнулась, накрила йому обличчя, і він мало не задихнувся. Ми з М'Колою розсміялися, Дід теж. Потім упав М'Кола, й сміялися вже ми з Дідом. Трохи далі я провалився ногою в якусь яму-пастку і гепнувся долілиць, а коли вставав, то чув, як М'Кола пирскає та захлинається від сміху й тихенько хихоче Дід.

— Це вам що — комедія Чапліна? — сердито спитав я по-англійському. Але обидва тихенько сміялися позаду. Нарешті після важкого переходу через ліс ми дісталися до колючої за-

горожі й побачили табірне вогнище. М'Кола, здавалося, страшенно тішився, коли Дід упав знову, продираючись крізь колючки, а потім — коли я присвітив йому ліхтариком і показав дірку в загорожі,— підвівся, лаючись на всі заставки, ледве спроможний підняти голову куду.

Коли ми підійшли до вогню й Дід поклав під ліплянкою череп куду, я побачив, що його обличчя в крові. М'Кола теж поклав свою ношу, показав на Дідове обличчя й затряс головою, сміючись. Я подивився на Діда. Він геть знесилів, обличчя його було пошкрябане, брудне й закривавлене, проте він весело хихотів.

— Бвана впав,— мовив М'Кола й показав, як я падав. Обидва пирснули зо сміху.

Я жартома замахнувся на нього й сказав:

— Шенці!

М'Кола знову зобразив, як я падав, аж тут з'явився Камау. Він приязно й чемно потис мені руку: «Добре, бвана! Дуже добре!», потім підійшов до голів; очі його заблищали, він став навколішки й, погладжуючи роги куду й обмацуючи вуха, затяг ту саму одноманітну, схожу на зітхання, пісню: «О-о-о-о-о-о! І-і-і-і-і-і!», як і М'Кола.

Я зайшов до намету й у темряві — ліхтаря ми залишили білувальникам у лісі — вмився, зняв мокрий одяг, потім, подлубавшись у рюкзаці, дістав піжаму та купальний халат. Переодягшись, вийшов до багаття й поклав біля вогню мокру одежу й черевики, а Камау розвісив одяг на жердинах; черевики ж, щоб не покоробилась шкіра, насадив на кілки, ввіткнуті в землю.

Я сів біля вогню на каністру, прихилившись спиною до дерева, а Камау приніс пляшку й налив мені в кухоль віскі; я долив туди води з фляги й почав пити, дивлячись на вогонь, ні про що не думаючи, розкошуючи й відчуваючи, як по тілу розливається тепло і все в мені розправляється від віскі, як ото ми розправляємо перед сном зім'яте простирадло на ліжку; тим часом Камау приніс бляшанки з консервами й спитав, що готувати на вечерю. Ми мали три бляшанки особливого «різдвяного» фаршу вищого гатунку, три бляшанки лососини й три — консервованого компоту, багато шоколаду та ще коробки різдвяного пудингу з родзинками — так само вищого гатунку. Я звелів віднести те все назад, дивуючись, навіщо Кейті поклав нам фарш. А пудинг ми марно шукали і ніяк не могли знайти ось уже цілих два місяці.

— Де м'ясо? — спитав я.

Камау приніс товсте смажене філе газелі, яку підстрелив Старий на далекому солонці, і хліб.

— А пиво?

Він приніс одну з великих літрових пляшок і відкрив її.

Сидіти на каністрі було досить незручно, тому я розстелив дощовика біля вогнища, де земля вже підсохла, випростав ноги й прихилився спиною до дерев'яного ящика. Дід смажив на прутику м'ясо. Цей вишуканий шматок він приніс, загорнувши в полу своєї тоги. Невдовзі один за одним поприходили й інші тубільці з м'ясом та двома шкурами. Я лежав на землі, попивав пиво й дивився на вогонь, а вони жваво розмовляли й смажили м'ясо. Ставало прохолодно, ніч була ясна, пахло смаженим м'ясом, димом, вологою шкірою від моїх черевиків і до цього долучався запах нашого доброго вандеробо-масая, що сидів навпочіпки неподалік від мене. І ще досить виразно я відчував запах куду, що лежав у лісі.

Кожен тубілець настромив собі на прут великий шмат або ж кілька дрібних шматочків; вони повертали прути, і, теревенячи без угаву, стежили за м'ясом. З ліплянки вийшли ще двоє незнайомих чоловіків, а з ними і хлопчик, якого ми бачили вдень. Я їв шматок смаженої печінки, що його зняв з одного з прутів вандеробо-масая, питаючи себе подумки, де ж поділися нирки. Печінка була чудова. Я саме роздумував, чи встати, щоб узяти словника й спитати про нирки, аж М'Кола спитав:

— Пива?

— Гаразд, неси.

Він приніс пляшку, і я одним духом випив її до половини, запиваючи смажену печінку.

— Оце життя! — мовив я по-англійському.

М'Кола всміхнувся й спитав на суахілі:

— Ще пива?

Коли я забалакував до нього по-англійському, він це сприймав як лагідний жарт.

— Дивись,— я приставив пляшку до рота, вихилив її до дна. То був старий фокус,— пити не ковтаючи,— якого ми навчились в Іспанії, де пили отак вино з міхів. Римлянин був вражений. Він підійшов ближче, присів навпочіпки й заговорив. Говорив він досить довго.

— Атож,— зауважив я по-англійському.— А тепер чухрай звідси!

— Ще пива? — спитав М'Кола.

— Бачу, ти хочеш напоїти мене, старого.

— Н'діо, так,— відповів він, вдаючи, ніби розуміє мене.

— Дивись, Римлянине,— мовив я і почав лити пиво собі в рот. Але помітивши, що він дивиться на мене і робить горлом ковтальні рухи, мало не захлинувся й опустив пляшку.

— Ну, годі. Більше, ніж двічі за вечір, не можу; шкідливо для печінки.

Римлянин щось говорив своєю мовою. Двічі він ніби сказав слово «сімба».

— Сімба тут?

— Ні,— відповів він.— Там,— і махнув рукою в пітьму, а я так нічого й не зрозумів. Але залюбки слухав його.

— Я вбив багато сімба,— сказав я.— Я — нищитель сімба. Не віриш — спитай у М'Коли.— Я відчував, як і завжди ввечері, бажання похвалитися, але з нами не було Старого й Мами. А хвалитися, коли тебе не розуміють, не так приємно, а все ж це краще, ніж мовчати, надто після двох пляшок пива.

— Дивовижно,— сказав я Римлянинові.

А він розповідав щось своє. На дні пляшки залишилося ще трохи пива.

— Діду,— погукав я.— Мзі!

— Що, бвана?

— Випий пива. Ти вже старий, тож воно тобі не зашкодить.

Я бачив Дідові очі, коли спорожнював пляшку, й зрозумів, що і йому кортить пива. Він узяв пляшку, допив пиво й схилився над прутами з м'ясом, ніжно пригортаючи до себе пляшку.

— Ще пива? — спитав М'Кола.

— Так,— відповів я.— І патрони.

А Римлянин розводився далі. Мабуть, він був ще більший балакун, ніж Карлос, якого я зустрічав на Кубі.

— Усе це страшенно цікаво,— сказав я йому.— Ти, я бачу, молодець, як і я. Ми обидва молодці. А зараз послухай...

М'Кола приніс пиво і мою мисливську куртку, де в кишені лежали патрони. Я випив ковток, помітив, що Дід не зводить з мене очей, і виклав перед ним шість патронів.

— Хочу похвалитися,— заявив я.— Доведеться вам трохи потерпіти. Дивіться!

Я по черзі доторкнувся до кожного патрона, приказуючи:

— Сімба, сімба, фаро, ньяті, тендалла, тендалла. То як? Хоч вірте, хоч ні. Дивися, М'Коло! — І я знов перебрав усі шість патронів:

— Лев, лев, носоріг, буйвіл, куду, куду.

— Ай! — схвильовано вигукнув Римлянин.

— Н'діо,— урочисто підтвердив М'Кола.— Так, це правда.

— Ай! — знову вигукнув Римлянин і вхопив мене за великого пальця.

— Свята правда,— сказав я.— Хоч важко повірити, адже так?

— Н'діо,— повторив М'Кола і собі взявся перераховувати патрони: — Сімба, сімба, фаро, ньяті, тендалла, тендалла!

— Можеш розповісти це всім,— мовив я по-англійському.— А з мене на сьогодні досить.

Римлянин знову заговорив до мене, а я уважно слухав його, жуючи новий шматок смаженої печінки. М'Кола заходився коло голови куду: оббілував одну й показав Камау, що робити з другою. То була морочлива робота: вони вдвох при світлі багаття обережно очистили очі, ніс і вуха, потім, не пошкодивши шкури, вміло й ретельно відділили все м'ясо. Не пам'ятаю, коли я ліг спати і чи ми взагалі лягали спати тієї ночі.

Пригадую, я дістав словника й попросив М'Колу спитати у хлопчика, чи є в того сестра; М'Кола поважно й твердо відповів за нього:

— Ні, ні.

— Та я нічого такого не маю на думці. Просто цікаво.

Але М'Кола був невблаганний.

— Ні,— сказав він і похитав головою.— Хапана! — Так само твердо він говорив «ні», коли ми в заростях вистежували лева.

На цьому й урвалася наша світська розмова, і я став розшукувати нирки; брат Римлянина відрізав мені трохи від своєї частки, я настромив шматок нирки на прут між двома шматками печінки й почав підсмажувати.

— Гарний буде сніданок,— сказав я вголос.— Куди смачніший від фаршу.

Потім ми довго розмовляли про чорних антилоп. Римлянин не називав їх «тарагалла», він узагалі не знав такого слова. Спершу вийшла плутанина: я гадав, що він говорить про буйволів, бо все повторював «ньяті», але, як виявилося, він казав тільки, що вони чорні, як буйволи. Він почав малювати їх на попелі від вогнища, і ми зрозуміли, що йдеться саме про чорну антилопу. Роги в неї зігнуті, як східна шабля, й кінцями дістають до загривка.

— Самці? — спитав я.

— Самці й самиці.

З допомогою Діда й Герріка я з'ясував, що поблизу ходять два стада.

— То завтра?

— Так,— відповів Римлянин.— Завтра.

— М'Коло,— сказав я,— Сьогодні — куду. Завтра чорні антилопи, буйволи, сімба.

— Хапана буйволи! — заперечливо похитав він головою.— Хапана сімба!

— Я і вандеробо-масай — полювати буйволи.

— Так, так,— радісно погодився вандеробо-масай.

— Тут, поблизу, є великі слони,— озвався Геррік.

— Завтра — слони,— сказав я, дражнячи М'Колу.

— Хапана слони! — Він зрозумів, що я його дражню, але й чути не хотів про це.

— Так, слони,— сказав я.— Буйволи, сімба, леопарди.

Вандеробо-масай схвильовано кивав.

— І носороги,— докинув він.

— Хапана! — відказав М'Кола уже зі страдницьким виразом.

— На тих пагорбах багато буйволів,— переклав Дід слова Римлянина, що схвильовано підхопився на ноги й показував кудись за хижки.

— Хапана! Хапана! Хапана! — рішуче заперечував М'Кола.— Ще пива? — спитав він, відкладаючи ножа.

— Ну гаразд, гаразд, я жартував.

М'Кола присів біля мене й заговорив, намагаючись пояснити щось. Назвав ім'я Старого — мабуть, казав, що Старому це б не сподобалось, що він не дозволив би.

— То я тільки пожартував,— сказав я по-англійському й додав мовою суахілі: — Завтра на антилоп?

— Так,— радісно погодився він.— На антилоп.

А потім ми з Римлянином довго розмовляли: я говорив по-іспанськи, а він не знаю вже по-якому, і отак ми з ним, здається, виробили план дій на завтрашній день.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Не пам'ятаю, чи лягав я спати тієї ночі, пригадую тільки, що сидів проти багаття в сірих досвітніх сутінках із кухлем гарячого чаю в руці, а мій сніданок на рожні мав не дуже привабливий вигляд, бо весь був у попелі. Поряд стояв Римлянин і виголошував промову; він підкріплював її жестами, зверненими туди, де вже займалося на світ, і я, пам'ятаю, ще подумав: невже цей балакун пропатякав цілісіньку ніч?

Шкури з голів куду лежали на землі, щедро посипані сіллю, а черепи з рогами були прихилені до дерев'яної стіни хижки. М'Кола почав згортати шкури. Камау приніс мені консерви, і я звелів йому відкрити бляшанку з компотом. Було ще холодно після ночі, і я швиденько поїв консервованих фруктів із солодким прохолодним соком. Випив іще кухоль чаю, зайшов до намету, одягся й перевзувся. Усі були готові вирушати. Римлянин сказав, що ми повернемося надвечір.

За провідника мав бути брат Римлянина. Як я зрозумів, сам Римлянин вирішив вистежити стадо чорних антилоп, а нам випало вистежити друге. Ми вирушили; попереду ступав брат Римлянина в тозі й зі списом у руці, за ним — я зі спрінгфілдом на ремені й цейсівським біноклем у кишені. А за нами М'Кола з біноклем Старого через одне плече, флягою через друге, мисливським ножем, точильним каменем, запасною коробкою

патронів і плитками шоколаду в кишенях та рушницею за спиною, Дід з фотоапаратом, Геррік з кінокамерою і вандеробомасай зі списом, луком і стрілами.

Щойно ми попрощалися з Римлянином і вийшли за колючу загорожу, як у прогалині між пагорбів встало сонце й осяяло поле, хижки та голубі пагорби. День мав бути погідний і безхмарний.

Брат Римлянина повів нас через густі зарості, де наш одяг миттю промок, тоді через рідкий ліс, далі — по крутому схилу, аж поки ми не опинилися на вершині пагорба, що височів край того поля, де ми стали табором. Звідси ми пішли зручною рівною стежкою через інші, ще не освітлені сонцем, пагорби. Трохи сонний, я втішався вранішньою прохолодою, ступав майже машинально і вже починав непокоїтись, що нас надто багато і ми неминуче переполохаємо дичину, хоч кожен і намагався йти якомога тихіше. Раптом на стежці з'явилося двоє людей; вони йшли нам назустріч.

Попереду йшов високий, гарний чоловік, обличчям схожий на нашого Римлянина, але не такий благородний на вигляд, у тозі, з луком і сагайдаком, а за ним — його дружина, напрочуд вродлива, скромна, жіночна, в коричневій вичиненій шкурі, з намистом із мідних кілець на шиї і з силою таких самих дротяних кілець на руках і кісточках. Ми зупинилися, привіталися, і наш провідник заговорив зі своїм, мабуть, одноплемінником, що мав вигляд людини, яка поспішає на службу. Поки вони обмінювались швидкими запитаннями й відповідями, я розглядав молоду й, видно, недавно заміжню жінку: вона стояла, напівобернувшись до нас, і я бачив її гарні видовжені груди й стрункі, шоколадного кольору ноги, але чоловік щось різко кинув їй, тоді мовив іще щось тихим, але владним голосом, і вона обійшла нас, опустивши очі, й попрямувала сама стежкою, якою ми прийшли; ми всі дивились їй вслід. Я зрозумів, що її чоловік має приєднатися до нас. Цього ранку він бачив чорних антилоп і тепер неохоче, явно невдоволений тим, що залишає без нагляду дружину-красуню, котру ми щойно пасли очима, повів нас праворуч другою втоптаною й рівною лісовою стежкою. Усе довкола нагадувало мені осінній американський пейзаж, де так і чекаєш, що ось-ось з-під ніг випурхне куріпка й, лопочучи крильми, полетить на сусідній пагорб або каменем упаде в долину.

Ми й справді вигнали зграю куріпок; я стежив за їхнім летом і думав, що природа в усьому світі та сама, а всі мисливці однакові. Невдовзі ми помітили біля нашої стежки свіжий слід куду, а трохи далі, в іще сонному ранковому лісі без підліска, де перші сонячні промені вже пробивалися крізь крони

дерев, нам трапилися слонячі сліди, величезні, в цілий обхват, і щонайменше з фут завглибшки, які завжди сприймаються, як диво. Тут, судячи з усього, після дощу пройшов слон-самець. Дивлячись на слід, що тягся через мальовничий ліс, я подумав, що колись на землі жили й мамонти — серед пагорбів південного Іллінойсу вони залишали такі самі сліди. Та ба: Америка — стародавня країна, і велика дичина там уже попереводилась.

Якийсь час ми рухались попід пагорбом мальовничим плато, потім воно скінчилося, й почалася долина й велика відкрита лука, на протилежному кінці поросла лісом, а ще далі — кільце пагорбів, де ліворуч тяглася друга долина. Ми зупинилися на пагорбі біля узлісся, обдивляючись ближчу долину, яка біля пагорбів утворювала уривисту, поросту травою, западину. Ліворуч від нас височіли круті округлі й залісені горби з вапняковими відкладами; вони тяглись аж до долини, звідки починалася друга вервечка пагорбів. Під нами праворуч місцевість була нерівна, з безліччю горбків і галявок, а далі починалась поросла лісом западина, аж до блакитних пагорбів — отих, що їх ми бачили на заході, за хижками, де жив наш Римлянин зі своєю родиною. Я зрозумів, що табір унизу, просто під нами, і лісом до нього миль п'ять на північний захід.

Красунин чоловік розмовляв із братом Римлянина, пояснюючи жестами, що бачив на луці чорних антилоп, які там паслися, і що вони пішли або вгору, або ж униз долиною. Ми розташувалися під деревами й послали вандеробо-масая в долину пошукати слідів. Він повернувся і сказав, що під нами, вниз долиною і на захід слідів немає. Отже, ми знали, антилопи пішли вгору долиною.

Тепер нам належало, користаючись місцевістю, вистежити антилоп і непомітно підкрастися до них на постріл. Над пагорбами на початку долини сходило сонце, сліплячи нам очі, а долина ще була огорнута густою тінню. Я наказав усім залишатися на місці, узяв із собою тільки М'Колу й красуниного чоловіка, і, тримаючись за деревами, ми піднялись якомога вище нашим боком долини, звідки можна було в бінокль оглянути місцевість за поворотом.

Ви, мабуть, спитаєте, як це ми, розмовляючи різними мовами, могли все обговорити й вирішити, але, можете собі уявити, ми обговорювали наші заходи й розуміли один одного так легко й вільно, ніби були кінним патрулем, де всі солдати розмовляють однією мовою. Усі ми були мисливці, окрім хіба Герріка, й могли домовитися й вирішити все без жодного слова, за допомогою тільки вказівного пальця та застережних знаків.

Отож ми втрьох обережно рушили вперед, у глиб лісу, щоб піднятися якомога вище. Відійшовши досить далеко, ми поповзом забралися на кам'яний виступ і сховалися за ним; прикривши бінокль капелюхом, щоб не блищали скельця,— при цьому М'Кола кивнув і щось схвально пробурмотів, оцінивши слушність мого заходу,— я оглянув дальній кінець луки попід лісом і западину на початку долини і справді побачив антилоп. М'Кола помітив їх раніше і смикнув мене за рукав.

— Н'діо,— сказав я і, затамувавши подих, спостерігав далі. Усі вони, здавалося, були чорні, великі, з могутніми шиями, а роги загнуті назад. Вони були далеко від нас. Кілька антилоп лежало, одна стояла. Усього ми нарахували сім голів.

— А де ж самець? — прошепотів я.

М'Кола випростав ліву руку й загнув чотири пальці. Самець був серед тих, що лежали в високій траві, й здавався дуже великим, та й розмах рогів був у нього чималенький. Але очі нам сліпило ранкове сонце, й не можна було роздивитися тварину. Позаду них попід самим пагорбом проходив яр, що замикав долину.

Тепер ми знали, що робити: треба було вернутися назад, перетнути луку в дальньому кінці, щоб нас не помітили антилопи, зайти в ліс і, ховаючись за деревами, піднятися вище того місця, де було стадо. Але насамперед треба було пересвідчитись, чи немає антилоп у лісі чи на луці, де ми мали йти.

Я послинив пальця, підняв його й відчув прохолоду. Я знав тепер, що вітер дме вниз. М'Кола підняв кілька сухих листків, подрібнив, а тоді підкинув угору. Падаючи, вони завертали в наш бік. Отже, вітер віяв, як і було треба — на нас; лишалося тільки уважно оглянути в бінокль узлісся і вирішити, як діяти далі.

— Хапана,— врешті мовив М'Кола.

Я так само нічого не нагледів, і мені вже боліли очі, бо довго дивився у восьмикратний бінокль. Тепер можна було спробувати пройти лісом. Щоправда, ми могли зігнати по дорозі якусь звірину й наполохати стадо, але іншої можливості обійти антилоп і підкрастися до них згори не було.

Ми вернулись униз і розповіли іншим про все, що бачили. Саме тут можна було перебрести долину непомітно для антилоп; я зняв капелюха, і ми, пригинаючись до землі, пробрались у високій траві через луку, а потім перетнули глибокий струмок, що протікав якраз її серединою. Далі наш шлях лежав по кам'янистому виступу, а звідти вгору протилежним берегом, понад долиною під прикриттям дерев. Звідси нам довелось іти нагинці, вервечкою: ми хотіли піднятись лісом вище антилоп.

Рухалися ми швидко, але нечутно. Мені частенько випадало

підкрадатися до великих рогатих тварин, і не раз, поки я обходив гірський виступ, вони встигали відійти далеко; тим-то я й не сподівався, що антилопи залишаться на місці, і намагався вийти на них якомога швидше й водночас не засапатись перед стрільбою.

Фляга в кишені М'Коли стукала об патрони, і я, спинившись, звелів йому передати флягу вандеробо-масаєві. Нас було багатенько, однак усі підкрадалися нечутно, мов ті змії, і я був певен, що антилопи не помітять і не нанюхають нас.

Нарешті я вирішив, що ми вже досить високо і тепер стадо попереду нас і позаду, де сонце яскраво освітлювало лісову галявину, і внизу, біля підніжжя пагорба. Я перевірив, чи не запорошився приціл, витер окуляри й чоло, а мокрого носовичка поклав до лівої кишені, щоб потім не використати його вдруге. М'Кола, я і красунин чоловік стали пробиратися до узлісся: невдовзі ми підповзли до самісінького краю гряди. Між нею й лукою де-не-де ще росли дерева; ми причаїлися за кущем біля зваленого дерева й, підвівши голови, побачили антилоп ярдів за триста від нас — в тіні вони здавалися темними й великими. Нас розділяли тільки ріденький залитий сонцем лісок та відкрита улоговина. Раптом дві антилопи встали і повернули голови в наш бік. Я міг би стріляти, та вони були надто далеко, і я не хотів ризикувати й вагався, стежачи за ними. Тут хтось доторкнувся до мого плеча — це Геррік підповз до мене й хрипко зашепотів:

— Піга! Піга, бвана! Думі! Думі!, тобто «Стріляй! Стріляй, пане! Це самець! Самець!»

Я озирнувся й побачив увесь свій загін — той лежав долічерева, інший присів навпочіпки, вандеробо-масай аж тремтів від нетерплячки, мов той хорт. Я розсердився й знаком наказав усім лягти.

Отже, там є самець, і то куди більший, ніж ми бачили нещодавно з М'Колою. А дві антилопи дивились у наш бік, і я пригнув голову, щоб мене, бува, не зрадив зблиск моїх окулярів; потім я знов обережно підвів голову, прикривши очі долонею. Обидві антилопи заспокоїлись і мирно щипали траву. Та ось одна знову неспокійно звела голову; то була велика антилопа з кривими, як східні шаблі, рогами.

Доти я ще не бачив чорних антилоп і гадки не мав, який у них зір: чи гострий, як у гірського барана, що бачить не гірше за мисливця, а чи слабкий, як у лося, що й за двісті ярдів не розрізнить людини. Не знав я і справжніх розмірів цих тварин, але мені здавалося, що до них не менше, ніж триста ярдів. Я був певен, що не схиблю, якщо вистрелю сидячи або лежачи, проте сказати заздалегідь, куди саме влучу, не міг.

Геррік знову зашепотів:

— Піга, бвана, піга!

Я повернувся, ладен дати йому ляпаса,— з якою втіхою я б зробив це! Повірте, я нітрохи не хвилювався, коли побачив антилоп, та цей Геррік діяв мені на нерви.

— Далеко,— шепнув я М'Колі, що підповз до мене й ліг поряд.

— Так.

— Стріляти?

— Ні. Подивимось.

Ми почали спостерігати, обережно послуговуючись біноклями. Я побачив тільки чотирьох антилоп. А доти їх було сім. Якщо той, що показав Геррік, самець, то, виходить, і інші самці: в тіні вони здавалися одного кольору. І роги у всіх були однаково довгими. Я знав, що гірські барани звичайно тримаються вкупі й тільки проти весни приєднуються до овець, а лосі наприкінці літа, перед тічкою, ходять окремо від лосих, а опісля знову збираються в одне стадо. Нам траплялося в Серінеї стадо самців палу щонайменше голів двадцять. Що ж, і тут могли бути одні тільки самці, однак мені був потрібен хороший самець, ба найкращий; і я намагався пригадати все, що читав про чорних антилоп; але в пам'яті зринула тільки дурна оповідка про мисливця, який щоранку бачив одну й ту саму антилопу на одному й тому самому місці й ніяк не міг до неї підкрастися. Та ще мені запам'яталася пара чудових рогів: їх ми бачили в мисливській інспекції в Аруша. А зараз переді мною були живі антилопи, і я неодмінно хотів уполювати найкращу. Ніколи б не подумав, що й Геррік зроду не бачив чорної антилопи й знав про неї не більше, ніж М'Кола чи я.

— Надто далеко,— сказав я М'Колі.

— Так.

— Тоді вперед,— мовив я і знаком звелів решті лишатися на місці, а сам з М'Колою поповз до підніжжя пагорба.

Нарешті ми залягли за деревом, і я огледівся. Тепер у бінокль я чітко розрізняв їхні роги; ми побачили й інших трьох антилоп. Та, що лежала на землі, була явно найбільша, і її роги обрисами здавалися найвищими й найдужче загнутими. Я не міг одвести од них погляду, надто схвильований, щоб радіти, коли почув шепіт М'Коли:

— Бвана.

Я опустив бінокля, повернув голову й раптом побачив Герріка: він, не ховаючись, навкарачки повз до нас. Я зробив застережливий порух рукою, щоб він ліг, але він не зважав і повз далі, помітний, як ото людина серед дня, що рачкує міською вулицею. Я побачив, що одна антилопа вже дивиться в наш бік,—

вірніше, на Герріка. Потім підвелися ще три, а тоді й найбільша: вона стояла боком, повернувши до нас голову. Геррік тим часом підповз до мене й зашепотів:

— Піга, бвана! Піга! Думі! Думі! Кубва сана!

Вибору не було: антилопи стривожились. Я ліг на живіт, просунув руку крізь ремінь, поставив ліктя якомога зручніше, вперся в землю носком правої ноги й натис на спуск, прицілившись антилопі в лопатку. А коли гримнув постріл, я вже знав, що не влучив. Надто високо взяв! Антилопи скочили на ноги й застигли, не розуміючи, звідки взявся цей гуркіт. Я вистрелив удруге, куля збила землю біля самця, і стадо кинулося навтіки. Я скочив на ноги, знову вистрелив, і самець упав. Потім підвівся, я знову влучив у нього, й він кинувся у стадо. Стадо промчало повз нього, я вистрелив і схибив. Вистрелив ще раз, він поволі поплентав, і я знав, що тепер він мій. М'Кола подавав мені патрони, а я, запихаючи їх у цей клятий, гемонський магазин спрінгфілда, куди вони ніяк не лізли, не зводив очей із самця, що перебродив струмок, здійнявши в ньому цілу бурю. Але тепер йому однаково не втекти: я бачив, що він тяжко поранений. А стадо тікало до лісу. На протилежному березі в сонячному сяйві вони були значно світлішими, як і самець, якого я поранив. Усі вони були якісь темно-каштанові, а підстрелений майже чорний. Але не зовсім чорний, і я відчув, що тут щось не те. Я вже загнав останнього патрона, і Геррік намагався схопити мене за руку, щоб поздоровити, коли під нами, на відкриту місцину, де не видимий звідси яр перетинав долину, посунули з неймовірною швидкістю чорні антилопи.

«Боже праведний!» — подумки вигукнув я. І всі були схожі на підстреленого самця, я намагався вибрати найбільшу. Але вони були майже однакові, та й бігли стадом. Аж ось з'явився й самець. Навіть у тіні він видавався зовсім чорним, проти сонця його шерсть блищала, а великі й темні роги круто загиналися назад двома широкими дугами, майже торкаючись кінцями середини спини. Так, це справді був самець! І то який гарний!

— Думі,— шепнув мені на вухо М'Кола.— Думі!

Я вистрелив, і самець упав. Та відразу ж підхопився і кинувся навздогін за стадом, яке мчало, то розбігаючись, то збиваючись докупи. На якусь часину я згубив його з очей. Потім побачив знову: він біг долиною вгору у високій траві; я вдруге поранив його, і він пропав з очей. Стадо мчало тепер угору по пагорбу над долиною, вище й вище, праворуч від нас, мчало стрімголов, урозсип, до лісу за долиною. Тепер, побачивши справжнього самця, я знав, що то все самиці, і поранена

антилопа теж. Самець більше не з'являвся, але я був певен, що ми знайдемо його в високій траві, де, я бачив, він упав.

Усі вже попідхоплювались, тисли мені руку, тягли за палець. Потім ми щодуху кинулись униз поміж дерев через яр, до луки. Очі, мозок — усе в мене полонила чорнота того самця, вигин його довжелезних рогів, і я дякував богові, що встиг перезарядити рушницю, перш ніж він вискочив. Та все ж мало чим я міг пишатись: я розхвилювався й стріляв навмання, замість цілити у вразливе місце, тим-то мені тепер було соромно. Але інші сп'яніли від успіху. Я б охочіше йшов спроквола, однак їх не можна було втримати, вони мчали, як зграя хортів. Коли ми перебігли луку, на якій побачили стадо, й добулися до місця, де самець зник з очей, то виявилось, що трава тут вище людського зросту, і всі сповільнили біг. До струмка збігали два розмиті, зарослі яри футів десять-дванадцять завглибшки, а те, що згори нам видалося рівненьким дном порослої травою чаші, була нерівна підступна западина з травою по пояс, а подекуди й вище голови. Ми відразу помітили кривавий слід, що вів ліворуч, через струмок і далі схилом пагорба до початку долини. Я був подумав, що це слід першої пораненої антилопи, але ж вона описала нібито не таке широке коло, коли ми дивилися на неї згори. Я понишпорив довкола, але не зміг відшукати слідів самця серед безлічі інших слідів: на нерівній місцевості та ще в буйній траві важко було визначити, куди він подався.

Усі тубільці хотіли йти по тому сліду, й розраджувати їх було все одно, що примусити ненавчених собак шукати вбитого птаха, коли вони рвуться за зграєю, що полетіла геть.

— Думі! Думі! — сказав я.— Кубва сана! Самець. Великий самець.

— Так,— одностайно підтвердили вони.— Ось! Ось! — Вони вказували на кривавий слід, що вів через струмок.

Нарешті я погодився йти цим слідом, сподіваючись знайти обох антилоп і знаючи, що самиця тяжко поранена, а самець іще може протриматись. Та я міг і помилятися: а може, це й справді слід самця, може, він непомітно звернув у високій траві й перебрів струмок тут, поки ми бігли схилом униз. Адже одного разу я вже помилився.

Ми швидко видерлися на пагорб і в лісі побачили багато пролитої крові; тоді звернули праворуч, видряпуючись стрімким схилом, і тут, над долиною серед скель, вигнали чорну антилопу. Вона помчала вскач по камінню. Я відразу зрозумів, що вона не поранена, і, незважаючи на темні загнуті назад роги, за темно-каштановою мастю визначив, що то самиця. І вчасно: бо вже злегка й натис на курок, але відразу опустив рушницю.

— Манамукі,— сказав я.— Самиця.

М'Кола й два місцеві провідники погодилися. А я ж був мало не вистрелив. Кроків за п'ять ми вигнали другу антилопу. Але ця розпачливо мотала головою й не могла стрибати по камінню. Вона була тяжко поранена, і я, добре прицілившись, перебив їй шию.

Ми підійшли до антилопи, що лежала на камінні велика, темно-каштанова, майже чорна, з чорними, гарно загнутими назад рогами, з білими позначками біля очей і білим черевом. Але то був не самець.

М'Кола все ще з сумнівом обмацав коротенькі, недорозвинені соски, мовив: «Манамукі» — й сумно похитав головою.

То була та перша велика антилопа, на яку мені вказав Геррік.

— Самець там, унизу,— сказав я.

— Так,— погодився М'Кола.

Я вирішив зачекати, поки самець ослабне,— якщо він справді поранений,— а потім зійти в долину й розшукати його. Тому я звелів М'Колі зробити перші надрізи, щоб Дід міг оббілувати голову, поки ми шукатимемо самця.

Я попив з фляги води. Хотілося пити, бо набігався та налазився по пагорбах, та й сонце підбилося високо, й ставало жарко. Ми зійшли вниз протилежним берегом долини й, кружляючи, шукали у високій траві слід самця. Але знайти його не пощастило.

Спочатку антилопи бігли стадом, і окремі сліди були переплутані або й стерті. Ми виявили плями крові на траві, де я вперше поранив самця, потім ці плями зникли й знову з'явилися там, де звертав убік слід пораненої самиці. Та далі сліди розходились віялом: звідси антилопи бігли вгору долиною й через пагорби врозсип, і ми знову згубили слід. Нарешті ярдів за п'ятдесят угору я помітив краплі крові на травинці, зірвав і підняв її. Це була моя помилка. Треба було привести сюди інших, адже всі, крім М'Коли, уже втрачали віру в те, що я поранив самця.

Ми так і не знайшли його. Він щез. Пропав. А може, й зовсім не існував. Хто міг довести, що то справді був самець? Якби я не зірвав закривавленої травинки, то ще міг би затримати їх: то був би доказ. Зірвана, вона мала вагу тільки для мене й М'Коли. Та більше ніде я не знайшов крові, й тубільці шукали без видимої охоти.

Залишалось одне: обнишпорити кожен фут високої трави, кожен фут у ярах. Стало зовсім жарко, й тубільці тільки вдавали, що шукають.

До мене підійшов Геррік.

— Усі самиці,— мовив він.— Самця не було. Просто велика самиця. Ти вбив велику самицю. Її ми знайшли. А друга, менша, втекла.

— Послухай, сучий сину! — мовив я й провадив далі, показуючи на пальцях: — Сім самиць. Потім п'ятнадцять самиць і один самець. Самець поранений. Зрозумів?

— Усі самиці,— наполягав Геррік.

— Поранена одна велика самиця. Поранений один самець.

Я казав це з такою певністю, що вони погодились зі мною і якийсь час ретельно нишпорили в траві, але я бачив, як усі потроху втрачають надію.

«От би зараз сюди доброго пса! — подумав я.— Одного доброго пса».

Знову підійшов Геррік.

— Усі самиці,— сказав він.— Дуже великі самиці.

— Сам ти самиця,— відповів я.— Дуже велика самиця.

Мої слова розсмішили вандеробо-масая, що був сама скорбота. Брат Римлянина, видно, ще трохи вірив у самця, зате красунин чоловік давно вже не вірив нікому й нічому. Гадаю, не вірив навіть у те, що я напередодні вбив куду. Що ж, після цієї стрільби, я його не засуджував.

Надійшов М'Кола.

— Хапана,— похмуро кинув він.— А тоді спитав: — Бвана, ти справді влучив у самця?

— Так,— відповів я.

На мить я й сам усумнився, що самець існував. Потім знов згадав густу лискучу чорноту його шерсті й високі роги, перш ніж він відкинув їх назад, згадав, як він біг серед стада, значно вищий за всіх, чорний-пречорний, і М'Кола так само побачив його крізь туман недовіри, властивий дикунові, який вірить тільки в те, що бачить.

— Так,— погодився він.— Я бачив його. Ти його поранив.

Я знову вдався до пальців:

— Сім самиць. Я вбив найбільшу. П'ятнадцять самиць, один самець. Я поранив самця.

Вони знову повірили мені й заходилися шукати, кружляючи, але їхня віра миттю випарувалась під пекучим сонцем, серед високої колихкої трави.

— Всі самиці,— знову заявив Геррік.

Вандеробо-масай кивнув, роззявивши рота. Я відчував, як рятівничий сумнів переймає й мене. Адже куди легше було кинути ці пошуки під жарким сонцем у цій голій улоговині та на цьому крутосхилі. Я сказав М'Колі, що ми обстежимо долину з обох боків, закінчимо білувати самицю, а потім удвох зійдемо вниз і пошукаємо самця. При такій недовірі

тубільців було марно провадити з ними пошуки далі: Я не міг вишколити їх, не мав влади, щоб навести дисципліну. Якби наді мною не було закону, я б застрелив Герріка, і тоді б вони або шукали, або забралися к бісу. Гадаю, що шукали б. Не те щоб Геррік був така знаменитість, він просто розкладав усіх. Тож ми з М'Колою знову спустились у долину, обнишпорили її вздовж і вшир, як мисливські пси, обдивилися й поперевіряли всі сліди. Я знемагав від спеки й спраги. Сонце смалило не на жарт.

— Хапана,— врешті мовив М'Кола.

Пошуки виявилися марними. Чи то був самець чи самиця — ми нічого не знайшли.

«А може, то таки самиця? Може, справа не варта була й заходу»,— втішав я себе, піддаючись сумнівові. Ми вирішили ще обдивитися пагорб праворуч, а вже тоді кидати пошуки, забрати голову самиці, повернутися до табору і взнати, що знайшов Римлянин. Я знемагав від спраги й спорожнив флягу: в таборі води вдосталь.

Ми рушили пагорбом угору і в кущах сполохали антилопу. Я вже мало не вистрелив, але побачив, що й це самиця. «То ось як вони вміють ховатися,— подумав я.— Треба буде скликати всіх і знову обдивитися все довкола».

Раптом почувся радісний вигук Діда.

— Думі! Думі! — верещав він.

— Де? — крикнув я й кинувся по схилу до нього.

— Там! Там! — гукав Дід, вказуючи на ліс за долиною.— Онде він! Онде! Біжить!

Ми щодуху побігли, але самець уже зник у лісі на схилі пагорба. Дід запевняв, що він, здоровенний, чорний і з довженними рогами, пробіг кроків за десять від нього: у нього дві рани — в череві і в плечі, проте біг швидко, перетнув долину, промчав повз валуни й збіг на пагорб.

Виходить, я поранив його в черево. А коли він утікав, я влучив іще в стегно. Знесилений, він упав на землю, і ми його не знайшли. Коли ж ми подалися далі, він підхопився й побіг.

— Уперед! — гукнув я. Тубільців охопив мисливський запал, і вони були готові йти за мною. Дід, без угаву розводячись про самця, згорнув шкуру, зняту з антилоп'ячої голови, поставив цю голову на свою власну, і ми, перебираючись через каміння, почали обнишпорювати пагорб. Там, куди вказував Дід, ми знайшли великий слід антилопи — відбитки широких ратиць, що вели в ліс,— і кров, багато крові.

Ми швидко пішли цим слідом, сподіваючись наздогнати й добити самця,— у затінку дерев за свіжими плямами крові вистежувати його було легко. Але самець біг наскоки через

схил усе вище й вище. Ми йшли за свіжими, ще не присохлими плямами крові, але не могли наздогнати його. Я пильно вдивлявся вперед, сподіваючись побачити його, якщо він озирнеться, або впаде, або почне спускатися через ліс у долину; М'Кола й Геррік відшукували слід, і їм допомагали всі, крім Діда, що дибав позаду з черепом і шкурою антилопи на сивій голові. М'Кола почепив на нього порожню флягу, а Геррік — кінокамеру. Для старого то була нелегка ноша.

Одного разу ми знайшли місце, де самець перепочивав, і роздивилися його слід; за кущами, де він стояв, на камені розтеклася калюжка крові. Я проклинав вітер, що розносив наш запах, і знав, що не вдасться заскочити самця зненацька: наш запах порозлякує все живе на нашому шляху. Я вже хотів піти з М'Колою в обхід, а інших послати по сліду, але ми рухались швидко, свіжа кров яскраво червоніла на камінні, опалому листі й траві, а схили були надто круті, щоб піти кружним шляхом; тож я вирішив, що самець і так не втече.

Потім ми вийшли на кам'янисту потріскану височину; просуватися ставало важко: ми часто губили слід. «Отут,— подумав я,— ми зженемо його десь в улоговині». Але плями крові, вже не такі яскраві, вели нас дедалі вище повз валуни та скелі, поки не згубилися біля крутого виступу. Видно, звідси самець подався вниз. Піднятися вище, через вершину пагорба, він не міг: виступ був надто стрімкий. Іншого шляху в нього не було — тільки вниз. Але кудою він спустився, якою ущелиною? Я послав тубільців обстежити три можливі шляхи, а сам видряпався на виступ, сподіваючись помітити самця згори. Спочатку вони не виявили ніякого сліду, та ось вандеробо-масай крикнув, що нижче праворуч бачить кров. Ми зійшли крутим спуском і теж побачили кров на скелі й потім знаходили трохи загуслі краплі аж до самої луки. Я підбадьорився, побачивши, що він пішов униз. А на луці, у високій, по коліна, траві вистежувати самця знову стало легко: він животом терся об травинки, і якщо самі сліди можна було побачити, тільки згинаючись у три погибелі й розсуваючи траву, то кров на траві видно було відразу. Але вона вже позасихала й позапікалася, і я зрозумів, що ми надто забарилися біля виступу, куди він нас завів.

Нарешті слід перетнув русло пересохлого струмка неподалік від місця, звідки ми вранці вперше побачили луку, і вивів нас на майже безлісу кручу протилежного берега. Небо було безхмарне, й спека добряче давалася взнаки: не просто пекло, а нестерпним тягарем давило на голову, та й страшенно хотілося пити. Нестерпна спека ще не так діймала, як отой тягар у голові.

Геррік кинув по-справжньому йти по сліду, й тільки коли ми з М'Колою зупинились, він з театральними жестами хвалився й своїми успіхами, показуючи знайдені невідь-де бризки крові. Він волів не займатися важкою працею, а відпочивав, час від часу дратуючи нас своїми нападами. З вандеробо-масая було мало путтю, і я сказав М'Колі, щоб він бодай дав тому нести важку рушницю. Брат Римлянина явно не був мисливцем, а красунин чоловік не особливо переймався цією справою: він, видно, теж навряд чи коли полював. Висушена сонцем земля була тверда, кров позапікалася чорними плямами й патьоками на низенькій траві, і поки ми повільно йшли по сліду, брат Римлянина, Геррік і вандеробо-масай один за одним поспинялись і посідали в холодку під поодинокими деревами.

Сонце пекло нестерпно, а що доводилося йти зігнувшись, то незважаючи на носовик, який прикривав потилицю, в голові мені боляче гупало.

М'Кола йшов по сліду неквапливо, зосереджено, увесь поглинутий цією справою. Його неприкрита лиса голова блищала від поту, а коли піт заливав очі, він зривав пучечок трави і, тримаючи його то в одній, то в другій руці, зганяв ним піт з лоба і з лисого чорного тім'я.

Ми повільно плентали далі. Я завжди запевняв Старого, що я досвідченіший слідопит, ніж М'Кола, але тільки тепер зрозумів, що досі, мов Геррік, тільки корчив із себе слідопита, випадково знаходячи загублений слід,— тепер, коли сонце нещадно пекло, обдаючи нас потоками розжареного проміння, коли відшукувати слід доводилось на сухій і твердій землі, де плямка крові перетворюється на сухий чорний пухирець, майже непомітний на стеблинці, коли наступну почорнілу плямку знаходили часом ярдів за двадцять від останньої і один залишався біля попередньої, поки другий знайде наступну і потім обидва йшли далі обабіч сліду, показуючи один одному кров стеблинками, щоб не говорити зайвих слів, а, втративши слід, нишпорили довкола, намагаючись не згубити з очей останньої плямки, і робили один одному знаки руками; коли я своїм пересохлим ротом не міг мовити й слова, а спечне марево тремтіло над землею і я насилу розгинався, щоб перепочила затерпла шия,— я зрозумів, що М'Кола куди кращий від мене і як людина, і як слідопит. «Треба сказати про це Старому»,— подумав я.

Тут М'Кола вирішив пожартувати з мене. Мені в роті так пересохло, що я ледве міг говорити.

— Бвана,— звернувся до мене М'Кола, коли я випростався й відкинув голову назад, щоб розпрямити шию.

— Що?

— Віскі? — спитав він, простягуючи мені флягу.

— Поганець! — відказав я по-англійськи, а він захихотів і потрусив головою.

— Хапана віскі?

— Лиходій! — відповів я мовою суахілі.

Ми рушили далі, і М'Кола ще довго тряс головою, вдоволений своїм жартом; а невдовзі ми знову зайшли у високу траву й знаходити слід стало легше. Ми перейшли поросту рідколіссям місцину, яку вранці бачили з пагорба й, зійшовши по сліду вниз, знову поринули в високі трави. Тут я помітив, що, коли приплющити очі, видно слід через траву, де пробивався самець, розсуваючи високі стебла, і, на подив М'Коли, швидко пішов уперед, більше не шукаючи слідів крові. Та незабаром ми знову вийшли на кам'янисту місцину, поросту низькою травою, й розшукувати слід стало ще важче.

Тут самець втрачав мало крові: певно, сонце й гаряче повітря підсушили його рани, і тільки зрідка траплялися дрібні зірчасті бризки на камінні.

Геррік наздогнав нас, зробив кілька своїх блискучих знахідок — у вигляді кривавих плямок — і всівся під деревом. Під другим деревом притулився бідолашний вандеробо-масай, що вперше й востаннє виконував роботу зброєносця. Під третім розташувався Дід, обвішаний рушницями та іншим причандаллям; поруч нього, мов якийсь чорний символ, лежала голова антилопи. Ми з М'Колою повільно, через силу посувалися по довгому кам'янистому схилу, потім вийшли на сусідню луку, де-не-де поросту деревами, перейшли її й побачили довге поле, з купами великого каміння в кінці. Посеред цього поля слід зовсім пропав, і ми пронишпорили, кружляючи на місці, години зо дві, поки врешті знову не виявили бризки крові.

А знайшов їх Дід біля каміння, за півмилі від нас. Він пішов туди, зміркувавши по-своєму, куди міг податися самець. Атож, наш Дід показав себе справжнім мисливцем!

Ми повільно пройшли ще з милю твердим кам'янистим грунтом. І вже не бачили, куди йти далі. На твердому грунті не лишалося слідів, а крові ми ніде не знаходили. Кожен почав висловлювати своє припущення щодо того, де міг подітися самець, але край був завеликий. Одне слово, нам не щастило.

— Нічого не вийде,— сказав М'Кола.

Я випростався й пішов у холодок під великим деревом. Тут було прохолодно, як у воді, й вітерець холодив шкіру крізь мокру сорочку. Я думав про самця. Краще б я вже схибив! А то тільки поранив і не зумів вистежити його. Мабуть, він тікав усе далі й далі, геть із цієї місцини. Адже він ні разу не виказав наміру повернути назад. Увечері він сконає,

і його зжеруть гієни або, ще гірше, накинуться на нього живого, поперегризають йому жижки, а потім повиривають нутрощі. Гієна, яка натрапить на кривавий слід, не заспокоїться, доки не наздожене жертву. А потім почне скликати інших. Я картав себе, що поранив, а не вбив антилопу. Я без гризоти вбивав усяку здобич, якщо тільки вдавалось убити відразу: адже всі вони мали померти й моя участь у сезонних убивствах, що їх кожного дня вчиняли мисливці, була зовсім незначна, і я не відчував ніяких докорів сумління. Ми з'їдали м'ясо і забирали шкури й роги. Але цей чорний самець-антилопа завдав мені таких мук. До того ж мені неабияк хотілося добути його. Хотілося страшенно,— я навіть сам собі не признавався, як мені цього хотілось. Однак гру було програно. Нагода випала напочатку, коли він упав, а ми її втратили, не знайшли його. Зрештою ні: найкраща нагода, якої може побажати собі мисливець, випадала мені тоді, коли треба було стріляти, а я вистрелив навмання. То була найприкріша помилка. Я вчинив підло, простреливши йому черево. А все через надмірну самовпевненість, коли нехтуєш чимось, без чого не можна довершити задумане. Хай там як, а ми втратили цього самця. Я сумнівався, що в світі можна було знайти собаку, котрий вистежив би його в таку спеку. І все ж нічого більше не залишалось. Подивившись у словник, я спитав Діда, чи є на шамбі собаки.

— Немає,— відповів Дід.— Хапана.

Ми зробили велике коло, а брата Римлянина й красуниного чоловіка я послав на пошуки в інший бік. Та ми не знайшли нічого: ні слідів, ні крові, тож я сказав М'Колі, що час вертатися до табору. Брат Римлянина й красунин чоловік пішли вгору долиною по м'ясо вбитої самиці. Отже, ми програли.

Ми з М'Колою, а за нами решта, перетнули під пекучим сонцем відкриту рівнину, потім сухе русло й зайшли в прохолодну сутінь лісу. Ми ступали стежкою, де-не-де поцятковано зайчиками сонячного проміння, тоді навпростець по рівному пружинистому настилу, коли за якихось сто ярдів від себе побачили стадо чорних антилоп; вони непорушно стояли між деревами і дивилися на нас. Я відтяг затвор і почав вибирати найкращу пару рогів.

— Думі,— прошепотів Геррік.— Думі кубва сана!

Я подивився туди, куди він показував. Там стояла велика самиця, темно-каштанова, з білими позначками на морді, білим черевом, міцна, з гарно вигнутими рогами. Вона стояла боком і, повернувши голову, дивилася на нас. Я уважно оглянув антилоп: тільки самиці. Видно, те саме стадо, в якому я підстрелив самця,— перейшло через пагорб і знову зібралось тут.

— Ходімо до табору,— сказав я М'Колі.

Коли ми рушили, антилопи побігли, перескакуючи стежку попереду нас. Бачачи гарну пару рогів, Геррік щоразу повторював: «Самець, гвана, великий, великий самець! Стріляй, гвана. Стріляй, стріляй!»

— Самиці,— сказав я М'Колі, коли наполохане стадо втекло, перебігши через оббризканий сонцем ліс.

— Так,— погодився М'Кола.

— Діду! — покликав я. Той підійшов.

— Нехай Геррік несе голову антилопи,— сказав я.

Дід опустив антилоп'ячу голову на землю.

— Ні! — запротестував Геррік.

— Понесеш! — мовив я.— Понесеш, клятий!

Ми йшли через ліс до табору. Настрій у мене був чудовий. За цілий день я навіть не згадав про куду. А тепер ми вертались туди, де вони чекали мене.

Повернення до табору видалося мені довгим, хоч, звичайно, коли вертаєш іншою дорогою, час збігає швидше. Я страшенно стомився, голову мені напекло, а від спраги усе всередині пересохло. Але раптом у лісі стало прохолодніше. Сонце зайшло за хмару.

Ми вийшли з лісу, спустилися на рівнину й побачили колючу загорожу. Сонце ховалося за грядою хмар, що невдовзі геть заволокли небо, і тепер воно зловісно нависало над землею. Я подумав, що сьогодні, можливо, останній ясний і жаркий день. Така спека не часто буває перед дощами. Спершу я подумав, що якби пройшов дощ, то збереглися б сліди і ми б іще хтозна-скільки могли переслідувати самця. Та, подивившись на велетенські розкудлані хмари, які так швидко затягли небо, я подумав, що треба ще наздогнати своїх, а потім на машині десять миль труситися по чорних землях до Хандені, і вирішив, що краще виїжджати негайно. Я вказав на небо.

— Погано,— сказав М'Кола.

— Поїдемо до табору гвани М'Кубви?

— Добре,— І, енергійно схвалюючи моє рішення, докинув: — Н'діо! Н'діо!

— Їдьмо! — сказав я.

Діставшись до хижки за колючою загорожею, ми швидко поздіймали намети. Нас уже дожидався гонець із попереднього табору; він приніс записку, написану Мамою й Старим перед від'їздом, і мою москітну сітку. В записці не було нічого особливого: вони тільки сповіщали, що від'їжджають, і бажали мені успіху. Я напився води з брезентового мішка і, присівши на каністру з бензином, поглянув на небо. Ризикувати не можна було. Якби дощ застав нас тут, ми навряд

чи вибралися б на дорогу. А якби він настиг нас у дорозі, ми б не проїхали до узбережжя до кінця дощового сезону. Про це мені не раз казали австрієць і Старий. Треба було їхати.

Отже, рішення було прийнято, і не треба було думати про те, як би хотілося залишитись. Втома сприяла моєму рішенню. Тубільці повантажили все в машину й заходилися знімати м'ясо з палиць, повтикуваних навколо вогнищ.

— Ти не хочеш їсти, бвана? — спитав мене Камау.

— Ні,— відповів я. Потім додав по-англійськи: — Я дуже стомився.

— Однаково попоїж. Ти голодний.

— Потім, у машині.

Повз нас пройшов М'Кола з вантажем, його широке пласке обличчя знову було байдуже. Воно оживало тільки на полюванні або від жарту. Розшукавши біля вогнища кухоль, я звелів М'Колі принести віскі, і його незворушне обличчя оживила усмішка біля очей і рота, коли він діставав флягу з кишені.

— З водою краще,— зауважив він.

— Ах ти ж чорношкірий китаєць!

Тубільці працювали швидко, а з хижі вийшли дві жінки й спинились неподалік, дивлячись, як носять і складають у машину речі. Обидві були гарні, ставні, соромливі, але цікаві. Римлянин ще не повернувся. Неприємно було поїхати отак, не попрощавшись, не пояснивши йому причини від'їзду. Мені подобався цей Римлянин, і я відчував до нього велику повагу.

Я пив віскі з водою й дивився на дві пари рогів куду, прихилених до стіни курника. Роги плавними спіралями піднімались над білими, старанно вичищеними черепами й, розходячись у боки, робили вигин, потім другий, врешті плавно загиналися до гладеньких, ніби виточених із слонової кості, кінців. Одна пара мала менший розмах і була вища. Друга, майже така сама завбишки, була ширша й товща. Їх темно-горіхова забарва милувала око. Я підійшов і прихилив спрінгфілд до стіни між ними, і їхні кінці сягали вище цівки. Коли мимо проходив Камау, я попросив його принести фотоапарат, а потім стати біля рогів і зробив знімок. Потім Камау по одній переніс голови до машини.

Геррік, бундючний, як півень, голосно розмовляв із жінками. Як я зрозумів, він пропонував їм наші порожні бензинові каністри в обмін на щось.

— Іди сюди,— гукнув я його.

Він підійшов, з тим же задерикувато-зухвалим поглядом.

— Послухай,— сказав я йому по-англійськи.— Якщо до кінця цієї поїздки я не віддубашу тебе, то це буде просто диво.

А якщо вже дістану до твоєї пики, то полічу зуби, будь певен. Оце й усе.

Він не зрозумів, але мій тон був зрозуміліший за слова, взяті із словника. Я підвівся й на мигах пояснив жінкам, що можуть забрати каністри і ящики. Я не міг не віддячити їм, та й не міг дозволити цьому Геррікові зробити якесь неподобство.

— Лізь у машину,— наказав я йому.— У машину! — повторив я, коли він намірився віддати жінкам одну з каністр.

Він пішов до машини.

Ми спакувались і були готові в дорогу. Роги вигиналися над заднім сидінням, прив'язані до вантажу. Я залишив хлопчикові гроші для Римлянина й одну шкуру куду. Потім ми залізли в машину. Я сів спереду, поруч з вандеробо-масаєм. Позаду сіли М'Кола, Геррік і гонець, мешканець придорожнього села, того, звідки був і Дід. Дід заліз на багаж і сидів, скоцюрбившись, під самісіньким верхом.

Помахавши всім на прощання, ми проїхали повз членів родини Римлянина, літніх, негарних тубільців, які смажили здоровезні шматки м'яса на вогнищі біля стежки, що вела через маїсове поле до струмка. Ми щасливо переправилися через струмок, вода в ньому спала, а береги підсохли; я оглянувся на хижки, на загорожу, де був наш табір, на сині пагорби, потемнілі під хмарним небом, і знову пожалкував, що не попрощався з Римлянином і не пояснив йому, чому від'їжджаємо так раптово.

Потім ми їхали через ліс, знайомою дорогою, кваплячись завидна вибратися на відкрите місце. Двічі ми загрузали, й Геррік із якоюсь безтямністю починав командувати, поки інші рубали кущі й копали землю, тож кінець кінцем мені страшенно захотілося відлупцювати його. Йому просто була потрібна тілесна покара, як ляпас дитині, що надміру розпустувалась. Камау і М'Кола сміялися з нього, а він розігрував із себе вождя, що вертає додому з щасливого полювання. Йому бракувало тільки страусового пір'я.

Коли ми ще раз загрузли і я працював лопатою, а Геррік розкерувався, що далі нікуди, й нагнувся, я буцімто несамохіть штурхнув його держаком у живіт; він присів. Я, ніби нічого не помітивши, працював собі, й ми троє — М'Кола, Камау і я — уникали глянути один на одного, щоб не розреготатись.

— Мені боляче,— здивовано поскаржився він і встав.

— А ти не підходь близько до людини, яка копає,— мовив я по-англійськи.— Це вкрай небезпечно.

— Мені боляче! — повторив Геррік, тримаючись за живіт.

— Потри його,— порадив я йому.

Та коли ми знов посідали в машину, мені стало шкода жалюгідного ледаря й лицедія. Я попросив у М'Коли пива. Він дістав

пляшку з багажу позаду, відкрив її, і я почав повільно пити. Ми їхали тепер по місцевості, схожій на оленячий парк. Я озирнувся й побачив, що Герріку вже непогано і він знову базікає без угаву. Він потирав живота й, видно, хвалився, який-бо він молодець: мовляв, зовсім не відчув болю. Я зауважив, що Дід пильно стежить згори, як я п'ю пиво.

— Діду! — гукнув я.

— Що, гвана?

— Візьми.— І простяг йому пляшку. Там лишалося ще трохи пива й піни.

— Ще пива? — спитав М'Кола.

— Авжеж,— відповів я.

При згадці про пиво в пам'яті зринула весна, коли ми гірською стежкою дійшли до Бен-де-Альєса, й змагалися, хто більше вип'є пива, а теля, що мало бути призом, нікому не дісталося; додому ми верталися поночі, обходячи гору, і порослі нарцисами луки заливало місячне сяйво; ми були п'яні й теревенили про те, як описати оцю місячну блідість і коричневе пиво, посідавши за дерев'яні столи під зеленими пагонами гліцинії в Еглі, після того, як перетнули долину, де ловили рибу; цвіли кінські каштани, і ми з Чінком знову говорили про літературу і про те, чи можна порівнювати їх із восковими канделябрами. Чорт забирай, ото справді була літературна балаканина; у ті часи, відразу після війни, ми тільки й думали про літературу; а потім ми пили чудове пиво у Ліппа опівночі після дискусій у «Маскар-Леду» біля цирку, і в «Руті-Леду», і після кожної великої словесної баталії, похриплі й надто схвильовані, щоб лягати спати; та найбільше пива тоді, відразу по війні, ми випили з Чінком у горах. Прапори для стрільців, скелі для альпіністів, а для англійських поетів — пиво, причому для мене найміцніше. Пригадую, як Чінк цитував Роберта Грейвса. Ми вичерпали одні країни й вирядилися до інших, але пиво всюди залишалось справжнім дивом. І Дід теж знав це. Я зрозумів це з його погляду ще того першого разу, коли він дивився, як я п'ю.

— Пива,— сказав М'Кола.

Він відкрив пляшку, а я дивився на ці схожі на заповідник місця й відчував жар нагрітого двигуна в себе під ногами, і вандеробо-масай, як і завжди, бундючився в мене за спиною, а Камау вдивлявся в сліди коліс на зеленому дерні, і я виставив ноги в чоботях назовні, щоб трохи охололи, випив пива й пожалкував, що зі мною немає старого Чінка, капітана Еріка Едварда Дормана Сміта, кавалера Військового хреста, з п'ятого стрілецького полку його величності. Якби він був тут, ми б з ним поговорили про те, як описати ці місця, схожі на оленячий заповідник, і чи досить просто назвати їх оленячим заповідником.

Старий і Чінк напрочуд схожі між собою. Старий старший і стерпніший, як на свої літа, а товариство у нас майже таке саме. У Старого я вчуся, а з Чінком ми відкрили для себе чимало світу. А потім наші шляхи розійшлися.

Ти ба, який клятий чорний самець. Треба було мені його вкласти, адже він біг, коли я вистрелив. Тут досить було влучити будь-куди, адже прицілитись як слід я не міг. Ет, нехай йому грець, а як же тоді самиця, в яку я двічі стріляв лежачи, хоч вона стояла до мене боком? І вона втекла? Ні. Якби я виспався напередодні, то б не схибив. А якби ще протер мокру від мастила цівку рушниці, то заряд не пішов би зависоко. Тоді б я не взяв нижче вдруге й куля не пролетіла б у неї під черевом. Ні, сучий сину, якщо ти чогось вартий, то, видно, сам винен. Я вважав собі, що чудово стріляю з дробовика, хоч це зовсім не так, викинув на вітер купу грошей, щоб підтримати в собі цю думку, і все ж, оцінюючи себе холодно й безсторонньо, я знав, що вмію стріляти з гвинтівки велику дичину не гірше від будь-кого іншого. Щоб я провалився, коли не так. І що ж? Я прострелив черево чорному самцеві й упустив його. Тож чи справді я такий стрілець, яким себе вважаю? Атож. Чому ж тоді я схибив, стріляючи по тій самиці? Біс його знає — таке може статися з кожним. Тільки ж тут не було ніяких причин. Але що ти таке, дідько б тебе вхопив? Голос мого сумління? Послухай, моє сумління чисте. Щоб я провалився, а я таки знаю, чого вартий і на що здатен. Якби мені не довелося теліпатись у таку далеч, то я мав би самця чорної антилопи. Адже я знаю, що Римлянин — справжній мисливець. І там було ще одне стадо. Чому ж я пробув там тільки вечір? Хіба ж так полюють? Ні, хай йому дідько! Ось я колись розживуся на гроші, й ми повернемося сюди, доїдемо на автомашинах до Дідового села, наймемо носіїв, щоб обійтися без цієї смердючої машини, потім відішлемо носіїв назад, отаборимося в лісі біля струмка, вище села Римлянина й будемо жити та полювати в цих місцях, не хапаючись, щодня ходити на полювання, а іноді я влаштовуватиму собі перепочинок і писатиму тиждень, або півдня, або через день і вивчу те місце, як вивчив місця навколо озера, куди нас привели. Я побачу, як живуть і пасуться буйволи, а коли слони підуть через пагорби, ми станемо дивитися, як вони ламають гілки, і мені не треба буде стріляти; я просто лежатиму на опалому листі й дивитимусь, як щипають траву куду, і не вистрелю, хіба вже побачу роги, кращі за ті, що їх ми веземо зараз, і замість вистежувати цілий день чорну антилопу з простреленим черевом, лежатиму собі за каменем і дивитимусь, як вони пасуться на схилі пагорба, і матиму досить часу, щоб назавжди закарбувати їх у своїй

пам'яті. Звичайно, Геррік може привезти туди свого Бвану Сімба, і вони розлякають дичину. Але якщо вони це зроблять, я піду далі, ген за оті пагорби, там є інші місця, де можна жити й полювати, якщо тільки є час. Вони проберуться скрізь, де пройде машина. Але там усюди мають бути долини, як оця, про які ніхто не знає, і машини йдуть дорогою мимо. Усі полюють на тих самих місцях.

— Пива? — спитав М'Кола.

— Так,— відповів я.

Звичайно, тут не прогодуєшся. Всі так кажуть. Налітає сарана й пожирає посіви, і мусон не приходить вчасно, і дощів як нема, то вже нема, і все сохне й горить. А тут іще кліщі та мухи, від яких гине худоба, і москіти приносять малярію й пропасницю. Худоба падає, а за каву не візьмеш справжньої ціни. Треба бути індійцем, щоб уміти взяти прибуток із сізалю, а на узбережжі кожна плантація кокосових пальм означає, що хтось розорився, сподіваючись заробити на копрі. Білий мисливець працює три місяці на рік і пиячить цілісінький рік, а уряд розоряє країну на вигоду тубільцям і індійцям. Ось що тут розповідають. Усе це так. Але я не прагнув зарібку. Я тільки хотів жити тут і полювати без поспіху. Я вже перехворів на одну хворобу й узнав, що таке промивати кишки мильною водою тричі на день, а потім вправляти їх назад. Є засоби, що виліковують від цієї напасті, і варто було перетерпіти задля всього того, що я бачив і де побував. Та й підхопив я цю хворобу на брудному пароплавчику, коли плив сюди з Марселя. А моя дружина не хворіла жодного разу. І Карл так само. Я любив Африку й почував себе тут, як удома, а коли людині добре в якійсь країні за межами батьківщини, то туди треба і їхати. За часів мого діда Мічіган був розсадником малярії. Її називали пропасницею й трясцею. А на острові Тортугас, де я пробув не один місяць, епідемія жовтої пропасниці якось скосила тисячу чоловік. Нові континенти й острови намагаються відстрахати нас хворобами, як змія — сичанням. Адже є і отруйні змії. Їх убивають. А те, що сталося зі мною місяць тому, напевно б убило мене за давніх часів, коли ще не навчилися боротися з цим. Може б, і вбило, а може б, я й видужав. І все ж куди краще жити в хорошій країні, оберігаючись від хвороб найпростішими запобіжними заходами, аніж удавати, що країна, яка геть перевелася, все ще хороша.

При нашій появі континенти швидко старіють. Місцевий люд живе з ними в злагоді. А чужоземці усе нищать і руйнують — рубають дерева, виснажують водні джерела, тому й зменшується доплив води, і невдовзі грунт — оскільки трав'яний покрив переорюють — висихає, а далі й вивітрюється, як це става-

лося в усіх країнах і як почав вивітрюватись у Канаді на моїх очах. Землю стомлює культивація. Країна швидко зношується, якщо людина разом із своїми тваринами не віддає їй свого посліду. Варто людині замінити тварину машиною — і земля швидко перемагає її. Машина неспроможна ні відтворювати собі подібних, ні удобрювати землю, а на харч їй іде те, що людина не може вирощувати. Країна повинна залишатися такою, якою вона вперше постає перед нами. Ми — чужинці, і після нашої смерті країна залишиться занапащеною, а все ж залишиться, і ніхто не знає, що її жде. Чи не такий самий кінець, який спіткав Гобі в Монголії, що перетворилася на пустелю.

Я ще приїду до Африки, але не для заробітку. Щоб заробити собі на прожиток, мені потрібні два олівці і стосик найдешевшого паперу. Я повернуся сюди, бо мені подобається тут жити — жити по-справжньому, а не животіти. Наші предки їхали до Америки, бо в ті часи саме туди й треба було прямувати. Америка була гарна країна, а ми перетворили її на казна-що, тож як на мене, то я поїду кудись-інде, бо ми завжди мали право їхати туди, куди нам хотілось, і завжди так чинили. А повернутися назад ніколи не пізно. Нехай до Америки переїжджають ті, хто не знає, що вони затрималися з переїздом. Наші предки побачили цю країну в кращі її часи, і вони бились за неї, коли вона була варта того, щоб за неї битись. А я поїду тепер кудись-інде. Так ми робили за давніх часів, а гарні місця ще є і тепер.

Я вмію відрізняти хорошу країну від поганої. В Африці багато всілякої звірини, птахів, і мені подобаються тубільці. В Африці добре полювати й ловити рибу. Полювати, вудити, писати, читати книжки й бачити навколишній світ — ось чого мені хотілось. І запам'ятовувати побачене. Усе це я люблю робити сам, хоч мені цікаво і спостерігати збоку й багато чого іншого. А ще я люблю лижі. Тільки тепер ноги в мене вже не ті, та й марнувати час на пошуки гарного снігу, видно, не варто. Тепер скрізь надто багато лижників.

Машина об'їхала вигин річки, перетнула зелену луку, й попереду з'явилось масайське село.

Щойно побачивши нас, масаї висипали за загорожу й оточили машину. Тут були молоді воїни, які нещодавно бігли з нашою машиною наввипередки, були й жінки з дітьми — все село вийшло подивитися на нас. Діти були всі маленькі, а чоловіки й жінки — ніби одного віку. І не було видно жодної старої людини. Масаї зустріли нас як давніх друзів, і ми влаштували для них цілий бенкет. Почастували їх хлібом, що його спершу чоловіки, а за ними й жінки їли з веселим сміхом. Я звелів М'Колі відкрити дві бляшанки з фаршем і одну з пу-

дингом, розподілив усе те на порції й пороздавав масаям. Я чув і читав, буцімто вони харчуються тільки кров'ю худоби, змішаною з молоком, а кров беруть із шийної вени, яку відкривають пострілом із лука майже впритул. Проте масаї їли хліб, консервоване м'ясо та пудинг з превеликим смаком, сміючись і жартуючи. Один із них, височенний і гарний, просив у мене щось не зрозумілою мені мовою, тоді до його прохання приєдналося ще п'ять чи шість голосів. Видно, вони страшенно чогось хотіли. І тут височенний масай скривив обличчя й видав звук, схожий на вереск недорізаного поросяти. Аж тепер я збагнув, у чому річ, і натис на клаксон. Дітлахи з вереском розбіглися, воїни бралися за животи від сміху, а коли Камау, на загальне прохання, ще й ще натискав на клаксон, я побачив на жіночих обличчях неймовірний захват, справжній екстаз і подумав, що, зачарована клаксоном, будь-яка з них віддала б своє серце Камау.

Час було їхати, тож, роздавши порожні пивні пляшки, етикетки й, нарешті, бляшані ковпачки від пляшок, що їх М'Кола попідбирав у машині, ми рушили в дорогу, ще раз викликавши клаксоном захват у жінок, переляк у дітей і бурхливі веселощі в чоловіків.

Воїни довго супроводжували машину, але нам треба було поспішати, а дорога через оленячий парк була хороша, тож невдовзі ми помахали на прощання останнім масаям. Ті стояли, поспиравшись на списи, ставні, високі, в коричневих шкурах, з прямими косами і дивилися нам услід, з усмішками на розмальованих червонясто-коричневою фарбою обличчях.

Сонце вже майже зайшло, а що я не знав дороги, то поступився місцем біля Камау гінцеві, а сам пересів на заднє сидіння біля М'Коли й Герріка. Ще завидна ми переїхали оленячий парк і опинилися на сухій, порослій рідким чагарником рівнині; я дістав іще одну пляшку німецького пива й, роззираючись довкола, помітив раптом, що всі дерева всіяні білими лелеками. Чи вони сіли перепочити, чи, може, полювали на сарану — хай там як, а в присмерку видовище було неповторне, й, зачарований ним, я віддав Дідові пляшку, де пива лишалося ще на добрих два пальці від денця.

Наступну пляшку я, забувши про Діда, випив сам. Лелеки ще сиділи на деревах, а праворуч паслося кілька газелей. Схожий на сірого лиса шакал продріботів через дорогу. Я звелів М'Колі відкрити ще одну пляшку, а тим часом ми перетнули рівнину й тепер положистим схилом піднімалися до села; попереду вже видніли дві високі гори, майже зовсім стемніло, й стало прохолодно. Я простяг пляшку Дідові, він забрав її до себе і, скоцюрбившись, ніжно притис до грудей.

Вже поночі ми зупинились на дорозі біля села, і я заплатив гінцеві, скільки було сказано в записці. Дідові я також дав стільки, скільки сказав Старий, та ще трохи на додачу. Потім між тубільцями зчинилася суперечка. Геррік мав поїхати з нами до головного табору і там одержати гроші. Абдулла теж хотів їхати з нами: він не довіряв Геррікові. Вандеробо-масай благав узяти і його. Він боявся, що вони обидва його обдурять і не віддадуть його частки, а я був певен, що вони так і зроблять. А тут іще треба було забрати бензин, який нам залишили, щоб ми або використали його в разі потреби, або ж привезли з собою. Одне слово, ми були перевантажені, та ще я не знав, яка дорога попереду. Але вирішив, що можна взяти Абдуллу й Герріка і втиснути кудись вандеробо-масая. Але про Діда не могло бути й мови. Він одержав гроші, був задоволений і тепер не бажав висідати з машини. Заліз під самий верх і, вхопившись за мотузки, торочив:

— Я їду з бваною!

М'Кола й Камау мусили силою стягти його звідти, щоб перекласти вантаж, а він кричав:

— Хочу їхати з бваною.

Поки вони поралися в пітьмі, він узяв мене за руку й почав тихо говорити щось.

— Ти одержав свої шилінги,— сказав я.

— Так, бвана,— відповів він. Справа була зовсім не в грошах. Платою він був задоволений.

Потім, коли ми сідали в машину, він знову став дертися нагору. Геррік і Абдулла стягли його.

— Не можна. Немає місця.

Він знову став щось казати мені жалібно й благально.

— Ні, немає місця.

Я згадав про свій маленький складаний ножик, дістав його з кишені й дав Дідові. Але він тицьнув його назад.

— Ні,— відмовився він.— Ні.

Потім він затих і сумирно стояв край дороги. Та коли ми рушили, він побіг слідом за машиною, і я чув, як він кричав у темряві:

— Бвана! Хочу їхати з бваною!

Ми їхали дорогою, яка після всіх поневірянь у світлі фар видавалася нам справжньою алеєю бульвару. Незважаючи на темряву, ми проїхали п'ятдесят п'ять миль без пригод. Я не спав, поки ми не подолали найважчий відтинок — довгу рівнину, порослу чорним бавовником, де при світлі фар доводилося відшукувати дорогу в заростях,— а потім заснув і, час від часу прокидаючись, бачив то освітлену фарами стіну високих дерев,

то голий пагорб, то — коли машина на першій швидкості брала схил — майже прямовисні стовпи електричного світла попереду.

Нарешті, коли спідометр показував уже п'ятдесят миль, ми спинилися біля якоїсь хижки, і М'Кола, розбудивши господаря, спитав, як проїхати до табору. Я заснув знову, а коли пробудився, то ми вже звертали з дороги, а попереду, між дерев, видніли вогні табору. Щойно фари освітили зелені брезентові намети, я закричав, а за мною й решта, загув клаксон, я вистрелив з рушниці вгору, і спалах розітнув темряву. Машина спинилась, і я побачив Старого — він вискочив з намету, дебелий і важкий у своєму халаті, і обхопив мене за плечі:

— Ви клятий нищитель биків.

А я плескав його по спині.

Потім я сказав:

— Подивіться на роги, Старий.

— Та вже бачив! Півмашини зайняли.

Потім я міцно обійняв дружину, яка видавалася зовсім дрібненькою в просторому стьобаному халаті, і ми казали одне одному ніжні слова. Тут вийшов Карл, і я гукнув:

— Привіт, Карле!

— Я дуже радий,— мовив він.— Чудові роги.

М'Кола вже витяг роги з машини; він і Камау тримали їх в світлі багаття, щоб усі могли бачити.

— А які успіхи у вас? — спитав я Карла.

— Та вбив ще одного з оцих... як же пак вони звуться? Тендалла.

— Чудово,— сказав я. Я був спокійний, знаючи, що більших рогів, ніж у моєї антилопи, не знайдеш, і щиро сподівався, що й у нього здобич непогана.— Скільки дюймів?

— Ет, п'ятдесят сім,— відповів Карл.

— Покажіть,— сказав я, відчуваючи, як у мене всередині все похололо.

— Онде вони,— сказав Старий, і ми підійшли ближче.

То були найбільші, найрозкидистіші, найгарніше вигнуті, найтемніші, наймасивніші й найчудовіші роги в світі! Ужалений гострою заздрістю, я відчув, що віднині й дивитися не зможу на свою здобич. Ні, ні, ніколи!

— Чудово! — хотів весело сказати я, та тільки якось хрипко крякнув. Я знову спробував прогнати приголомшливе враження: — Молодець! Як же це ви його вполювали?

— Там їх було три,— відповів Карл.— Усі такі здоровенні, як і оцей. Я навіть не міг сказати, котрий з них найбільший. Сутужно нам довелося. Я стріляв у нього чотири чи й п'ять разів.

— Ваш куду — справжнє диво! — сказав я. Це звучало вже трошки краще, однак я знав, що обдурити нікого не вдасться.

— Щиро радий, що ви роздобули таких,— сказав Карл.— Вони просто красені! Вранці ви мені неодмінно все розповісте. А зараз ви, напевно, страшенно стомлені. На добраніч!

Делікатний, як завжди, він відійшов, надавши нам можливість вільно поговорити.

— Ходіть, вип'ємо! — гукнув я йому.

— Ні, дякую, я, мабуть, ляжу. Щось у мене голова болить.

— На добраніч, Карле.

— На добраніч. На добраніч, люба Мамо!

— На добраніч,— відповіли ми всі хором.

Біля вогню за віскі з содовою я розповів їм про наші пригоди.

— Може, вони ще знайдуть цього самця,— сказав Старий.— Ми їм запропонуємо гроші за його роги. Нехай пришлють їх у мисливську інспекцію. Скільки дюймів у тих більших рогах?

— П'ятдесят два.

— Над вигином?

— Так. Може, навіть трохи більше.

— Кілька дюймів нічого не важать. У вас чудові куду.

— Звичайно. Але чому так виходить, що Карл перевершує мене?

— Просто йому щастить,— відповів Старий.— Боже, який куду! Я тільки раз у житті бачив роги довші, ніж п'ятдесят дюймів. То було в Калалі.

— Ми ще до від'їзду з попереднього табору дізналися, що Карл убив цього куду — цю новину привіз шофер його автомашини,— сказала Мама.— Я весь час молилася за тебе. Спитай у містера Джексона.

— Ви собі не уявляєте, що ми відчули, коли побачили, які роги стирчать з вашої машини,— сказав Старий.— Ох, ви ж старий пройда!

— Чудові роги,— сказала Мама.— Ходімо подивимося на них іще раз.

— Тепер вам буде що згадати, а це найголовніше,— зауважив Старий.— Гарні куду, чорт забирай.

Але мені було прикро, і я не міг заспокоїтись цілісіньку ніч. Тільки на ранок усе минулось. Минулось і ніколи вже не верталось.

Ми зі Старим встали ще до сніданку й пішли поглянути на роги. Стояв сірий, похмурий, холодний ранок. Насувалася пора дощів.

— Три чудові голови,— мовив Старий.

— А сьогодні навіть поруч із Карловим куди мої виглядають непогано,— озвався я. Атож, як не дивно, але це було так. Я примирився з Карловим куди і радів, що він його вполював. Справді, всі три пари рогів були гарні. І то які здоровенні!

— Я радий, що вам полегшало,— сказав Старий.— Мені теж легше.

— Повірте, я справді радий, що Карл уполював його,— щиро мовив я.— А з мене досить і того, що я здобув.

— У кожного з нас іще діють первісні інстинкти,— зауважив Старий.— І дух суперництва побороти просто несила. Він псує все на світі.

— А я його позбувся. Тепер уже все гаразд. Знали б ви, яка була цікава подорож.

— Ще б пак!

— Скажіть-но, Старий, а що це за звичай у тубільців, тиснучи руку, тягти за великий палець?

— Це означає, що вони ніби визнають вас кровним братом. А хто тягнув вас за палець?

— Усі, крім Камау.

— Та ви просто молодець, чорт забирай! — мовив Старий.— Ви стаєте серед них своєю людиною. Скажіть-но, а правда, що ви такий уже неперевершений слідопит і мисливець на птахів?

— Ідіть к бісу!

— І М'Кола тяг вас за палець?

— Так.

— Ти ба! — мовив Старий.— Ходімо покличемо маленьку мемсаїб і поснідаємо. Хоч, правду кажучи, я ще ніби й не голодний.

— А я голодний,— відказав я.— Від позавчора не мав і ріски в роті.

— Ну, пиво напевно пили?

— Звичайно, пив.

— А пиво — теж їжа,— сказав Старий.

Ми покликали мемсаїб і Карла й гуртом весело поснідали.

Через місяць Мама, Карл і його дружина — вона приєдналася до нас у Хайфі — сиділи на осонні біля кам'яної стіни на березі Тіверіадського озера, снідали, пили вино й дивилися на Гагар. Пагорби відкидали тінь на воду, таку тиху та непорушну,

що вона здавалася стоячою. Безліч гагар, плаваючи, залишали кола на поверхні; я намагався полічити птахів і питав себе подумки, чому про них ніде не згадується в біблії. Врешті я дійшов висновку, що ті, хто її писав, не були натуралістами.

— Я не збираюсь ходити по воді,— мовив Карл, дивлячись на похмуре озеро.— Тут уже раз пройшли, і цього досить!

— А знаєте,— сказала Мама.— Я вже багато чого не пам'ятаю. Не пам'ятаю навіть обличчя містера Джексона. А воно таке чудове! Я думаю, думаю про нього, але не можу уявити його. Це жахливо. На фотографії він зовсім не такий. Ще трохи, і я зовсім забуду його обличчя. Уже й зараз пригадую невиразно.

— А вам не слід забувати його,— мовив Карл моїй дружині.

— А я його добре пам'ятаю,— озвався я.— Ось трохи згодом я напишу для тебе повість, де розповім і про старого Джексона.

ОПОВІДАННЯ 1936 РОКУ

STORIES

1936

THE CAPITAL OF THE WORLD
THE SHORT HAPPY LIFE OF FRANCIS MACOMBER
THE SNOWS OF KILIMANJARO

Переклав
Володимир Митрофанов

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1974 р.

СТОЛИЦЯ СВІТУ

У Мадріді повно хлопців на ймення Пако,— це здрібнене Франсіско,— і там можна почути історійку про те, як один батько, приїхавши до Мадріда, вмістив на приватній шпальті «Ліберала» таке оголошення: «*Пако! В четвер опівдні приходь до готелю «Монтана». Я все простив. Тато*»,— і як потім довелося викликати загін кінної поліції, щоб розігнати вісімсот юнаків, які з'явилися на це оголошення. Але той Пако, котрий прислужував у їдальні пансіону «Луарка», не мав ані батька, що міг би його простити, ані гріхів, що потребували батьківського прощення. Він мав двох старших сестер, що були покоївками в «Луарці», діставши цю роботу завдяки попередній тамтешній покоївці, своїй землячці, яка показала себе працьовитою й чесною і тим зажила доброї слави рідному селу та його людям; оті-то сестри й купили йому квиток на автобус до Мадріда і допомогли влаштуватися помічником подавальника в пансіоні. Він приїхав з невеликого села в Естремадурі, де люди жили в страшній нужді, майже надголодь, не маючи й гадки про якісь вигоди, і з самого малечку, скільки себе пам'ятав, не знав нічого іншого, крім тяжкої щоденної праці.

Пако був ставний хлопчина, з чорним, як смола, кучерявим чубом, блискучими зубами та ніжною шкірою, що на неї заздрили його сестри, і завжди мав напоготові щиру, ясну усмішку. Був моторний, працьовитий, любив сестер, що здавались йому вродливими й розумними, любив Мадрід, ще повний незбагненних для нього див, любив і свою роботу: яскраве світло в їдальні, сніжно-білі скатертини й серветки, чорні фраки подавальників та ситна їжа в кухні,— усе це надавало їй романтичної принадності.

В «Луарці» звичайно проживало й збиралося за столом чоловік десять-дванадцять, та для Пако, наймолодшого з трьох подавальників, що прислуговували в їдальні, існували тільки тореро.

Другорядні матадори вподобали цей пансіон, бо він містився у пристойному кварталі Сан-Херонімо, годували там добре і за житло та харч брали недорого. Кожний тореро мусить зберігати подобу коли не достатку, то принаймні статечності — адже показна пишнота й гідність важать в Іспанії куди більше від хоробрості та інших чеснот,— отож вони й жили в «Луарці», поки мали в кишені хоч песету. Не було ще випадку, щоб якийсь

тореро перебрався звідти в кращий або дорожчий готель — другорядні матадори ніколи не стають першорядними,— а от падіння з «Луарки» були швидкі; та доки пожилець заробляв хоч щонебудь, його не турбували рахунками, і таке траплялося лише тоді, коли господиня пансіону переконувалась, що справи його безнадійні.

На той час у «Луарці» жило троє професіональних матадорів, а також два дуже досвідчених пікадори і один чудовий бандерильєр. Для пікадорів та бандерильєрів, яким доводилося жити в Мадріді цілий весняний сезон, покинувши свої родини в Севільї, «Луарка» була надто розкішна, але платили їм добре, вони мали постійну роботу в матадорів, законтрактованих до кінця сезону, і кожен з цих трьох підручних заробляв чи не більше за будь-якого з трьох матадорів, що жили в «Луарці». Один з тих матадорів був недужий і намагався це приховати, другий давно вже пережив скороминущу славу здібного новачка, а третій був боягуз.

Колись, на початку своєї кар'єри, той боягуз був надзвичайно хоробрий і навдивовижу вправний матадор, аж поки дістав страшну рану в живіт; та деякі хвацькі звички від тих днів минулої слави зберіг і дотепер. Веселощі буяли в ньому нестримно, і він завжди сміявся — з будь-якого приводу й без жодного приводу. Раніше, коли був у шані, він дуже полюбляв жартувати з інших, але тепер облишив ці штуки. Вони потребували впевненості, а він її вже не відчував. Цей матадор мав розумне щире обличчя і поводився з великою гідністю.

Матадор, котрий нездужав, пильно стерігся, щоб цього не помітили інші, і неодмінно куштував хоч трохи кожної страви, що її подавали до столу. Він мав безліч носовичків і прав їх сам у своїй кімнаті, а віднедавна почав спродувати свої матадорські костюми. Один продав за півціни ще перед різдвом, а другий — на початку квітня. То були пишні й дорогі костюми, він завжди дбайливо доглядав їх, і тепер у нього лишався ще один. Перед тим як занедужав, він був багатообіцяючий матадор, навіть викликав сенсації, і хоч сам читати не вмів, проте зберігав вирізки з газет, де говорилось, що у своєму першому виступі в Мадріді він перевершив Бельмонте. Їв він у самотині, за маленьким столиком, і майже не підводив очей.

Матадор, що пережив свою першу славу, був низенький на зріст, смаглявий і статечний. Він також їв за окремим столиком, дуже рідко всміхався, а щоб засміятися — то нікóли. Походив він з Вальядоліда, де всі люди дуже поважні, і був добрий матадор, але стиль його вийшов з моди, перше ніж він встиг привернути до себе глядачів своїми найкращими якостями — сміливістю та спокійною вправністю,— і тепер його ім'я на афіші

нікого не принаджувало. Колись його запримітили через малий зріст — він ледве сягав очима над бичачий карк,— але були й інші низенькі матадори, тож він так і не спромігся здобути прихильність публіки.

З двох пікадорів, що жили в «Луарці», один був худорлявий сивий чолов'яга з яструбиним обличчям, який, незважаючи на свою тендітну статуру, мав міцні, мов залізні, руки й ноги; він завжди ходив у скотарських чоботях і штанях навипуск, щовечора напивався п'яний і ласо поглядав на жінок у пансіоні. Другий був височенний смаглявий здоровань, гарний із себе, з чорним, наче в індіанця, волоссям та величезними ручиськами. Обидва мали славу добрих пікадорів, хоч перший, як казали, дуже зашкодив своєму хистові пияцтвом та розпусним життям, а другий був такий упертий і сварливий, що жоден матадор не міг працювати з ним більш як сезон.

Бандерильєр був уже в літах, із сивуватим чубом, одначе спритний, мов кішка, незважаючи на свій вік; сидячи за столиком у їдальні, він скидався на такого собі комерсанта з помірним достатком. На цей сезон він мав ще прудкі ноги, а коли вони й почнуть здавати, в нього вистачить досвіду та кмітливості, щоб зберегти постійну роботу ще надовго. Різниця буде тільки в тому, що, втративши швидкість, він відчуватиме постійний страх, тим часом як тепер він упевнений та спокійний і на арені, і поза нею.

Того вечора усі пожильці вже пішли з їдальні, і там лишилися тільки пікадор з яструбиним обличчям, що забагато пив, мандрівний торговець годинниками, з великою родимкою на щоці,— той пив не менше,— та два священики з Галісії, що сиділи за столиком у кутку і пили, може, й не багато, але досить справно. За тих часів вино в «Луарці» йшло на додачу до житла та харчу, і подавальники щойно принесли ще по пляшці вальдепеньясу — на столик торговця, тоді на пікадорів і, нарешті, двом священикам.

Усі три подавальники стояли в кінці кімнати. Так було там заведено: жоден не міг піти з їдальні, поки не звільняться всі його столи,— але того вечора подавальник, що обслуговував столик двох священиків, мав іти на збори анархо-синдикалістів, і Пако згодився перебрати його клієнтів на себе.

У кімнаті нагорі матадор, що приховував свою недугу, лежав сам-один долілиць на ліжку. Матадор, що пережив свою славу, сидів і дивився у вікно, наміряючись піти до кав'ярні. Матадор, що став боягузом, завів до своєї кімнати старшу сестру Пако й чогось від неї домагався, а вона сміючись відмовлялася.

— Та ну ж бо, мала дикунко,— казав матадор.

— Ні,— відказувала сестра Пако.— З якої б то речі?

— Просто зроби мені ласку.
— Повечеряли, а тепер, бач, солоденького забаглося.
— Тільки разочок. Хіба це кому зашкодить?
— Дайте мені спокій. Дайте спокій, чуєте?
— Це ж така дрібничка...
— Дайте мені спокій, чуєте?

Унизу, в їдальні, найвищий зростом подавальник, що спізнювався на збори, сказав:

— Ви подивіться, як вони жлуктять, ці свині в сутанах.

— Негоже так говорити,— обізвався другий.— Вони пристойні пожильці. Та й п'ють не так уже багато.

— А я вважаю, що гоже,— сказав високий.— Іспанія має дві болячки: биків і священиків.

— Але ж ідеться не про кожного зокрема бика і не про кожного священика,— заперечив другий.

— Ні, про кожного,— сказав високий подавальник.— Не поборовши кожного зокрема, не побореш цілого класу. Треба знищити кожного бика і кожного священика. Всіх до одного. Тільки тоді їх не буде.

— Ти б це поберіг для зборів,— сказав другий подавальник.

— Ось воно, наше мадрідське варварство,— промовив високий.— Уже пів на дванадцяту ночі, а вони ніяк не надудляться.

— Вони ж тільки о десятій сіли до столу,— сказав другий.— Страв було чимало, сам знаєш. А вино дешеве, і вони за нього заплатили. До того ж воно не міцне.

— Хіба можлива солідарність трудящих, коли є такі дурні, як ти? — спитав високий.

— Слухай-но,— відказав другий подавальник, якому було років п'ятдесят.— Я все своє життя працював. І далі, скільки житиму, теж мушу працювати. А проте ніколи не нарікаю. Робота — це природна річ.

— Атож. Зате коли її немає — це загибель.

— Я завжди працював,— сказав старший літами подавальник.— Іди вже на свої збори. Нема чого тут стовбичити.

— Ти добрий товариш,— сказав високий.— Але ідеології в тебе ніякої.

— *Mejor si me falta eso que el otro* [1],— відказав старший (мовляв, краще не мати ідеології, ніж роботи).— Іди собі на збори.

Пако слухав мовчки. Він ще нічого не тямив у політиці, але аж здригався кожного разу, як високий подавальник казав, що треба знищити священиків і жандармів. Високий подавальник був для нього уособленням революції, а революція також мала романтичну принадність. Сам він хотів би бути і добрим като-

[1] Краще нехай мені бракує цього, аніж того *(ісп.)*.

ликом, і революціонером, і мати постійну роботу, як от тепер, а до того ще стати матадором.

— Ви йдіть на збори, Ігнасіо,— обізвався він.— Я все за вас зроблю.

— Удвох зробимо,— докинув літній подавальник.

— Та тут і одному нема чого,— сказав Пако.— Ідіть на збори.

— *Pues, me voy* [1],— мовив високий.— Дякую.

Тим часом у кімнаті нагорі сестра Пако спритно випручалась із матадорових обіймів, неначе борець із лабетів супротивника, і вже з серцем проказувала:

— Ото ще халепа з цими ласолюбами! Матадор безталанний! Та ви ж власної тіні боїтеся. Коли вже маєте стільки пороху, показали б його на арені.

— Е, це ти вже заговорила чисто як повія.

— Повія теж людина, тільки я не повія.

— То скоро будеш.

— Але не з вашої ласки.

— Відчепись,— сказав матадор, що, діставши відкоша, відчував, як його знову охоплює ганебний страх.

— Відчепитися? А хто до вас чіпляється? — спитала сестра Пако.— Чи ви не хочете, щоб я постелила вам ліжко? Мені ж за це гроші платять.

— Відчепись,— повторив матадор, і його широке гарне обличчя скривилося, наче від плачу.— Ти повія. Нікчемна брудна потіпаха.

— Матадор,— промовила вона, причиняючи за собою двері.— Горе, а не матадор!

Лишившись сам у кімнаті, матадор сів на ліжко. З обличчя його не сходила та гримаса, яку на арені він видавав за неминущу усмішку, лякаючи нею глядачів у перших рядах, що знали їй справжню ціну.

— Ще мені й це,— приказував він уголос.— Ще й це... Ще й це...

Він пам'ятав часи, коли був добрим матадором, усього три роки тому. Пам'ятав, як облягала його плечі важка, гаптована золотом матадорська куртка того гарячого травневого дня, коли голос його ще був однаково твердий і на арені, і в кав'ярні; і як він націлився вістрям шпаги в те місце на бичачому карку, де під запорошеною чорною шерстю випинався клубок м'язів— просто над великими, розщепленими на кінцях рогами, що похилились донизу, коли він наготувався завдати смертельного удару; і як шпага увійшла в рану — легко, наче в масло,— а він натискав долонею на руків'я, спустивши навхрест ліву руку

[1] Ну, то я піду *(ісп.)*.

й подавши вперед ліве плече, перенісши вагу тіла на ліву ногу. Аж раптом його тіло втратило ту підпору, і вся вага враз перекинулась на низ живота, і, коли бик мотнув головою догори, один ріг зник з очей, увігнавшись йому в живіт, і він двічі гойднувся в повітрі, поки його стягли з рога. І тепер щоразу, як він мав убити бика,— а це траплялося рідко,— він не міг дивитись на роги, і де там знати якійсь продажній дівці, що́ він відчував, готуючись до кожного бою. Хіба вони звідали щось, ті, хто сміється з нього? Всі вони продажні тварюки, хай їм лиха година!

Унизу, в їдальні, пікадор сидів і дивився на двох священиків. Коли там були жінки, він пас очима їх. Коли жінок не було — залюбки розглядав першого-ліпшого чужинця, *un inglés* [1]; та сьогодні не трапилось ні жінок, ні чужинців, і він тішився тим, що зухвало розглядав тих двох священиків. Поки він отак сидів, торговець з родимкою на щоці підвівся, згорнув серветку і вийшов, покинувши на столі добрих півпляшки вина, що він замовив востаннє. Якби його рахунок в «Луарці» був оплачений, він неодмінно допив би ту пляшку.

Двоє священиків не дивилися на пікадора. Один з них казав:

— Ось уже десять днів, як я тут, і все не можу до нього доступитися. З ранку до вечора сиджу під дверима, а він не хоче мене прийняти.

— Що ж робити?

— Нічого. Що тут удієш? Проти влади не станеш.

— Я тут уже два тижні, і даремно. Теж чекаю, а мене не приймають.

— Ми ж приїхали з глушини. Ось кінчаться гроші — і вертайсь назад.

— У ту ж таки глушину. Хіба Мадрідові болить Галісія? Далека, нужденна провінція.

— Хоч-не-хоч, а зрозумієш вчинок брата Базіліо.

— І все ж я не дуже вірю Базіліо Альваресові.

— У Мадріді все починаєш розуміти по-іншому. Мадрід занапащає Іспанію.

— Нехай би вже й відмовили — аби тільки прийняли.

— Е ні. Їм треба принизити людину — хай попожде, вимучиться.

— Ну що ж, пождемо. Я маю терпцю не менше від інших.

В цю хвилину пікадор устав, підійшов до столика священиків і спинився поряд — сивоголовий, з яструбиним обличчям,— утупивши в них усміхнені очі.

---

[1] Якогось англійця *(ісп.)*.

— Це тореро,— мовив один священик до другого.

— Та й непоганий,— сказав пікадор і попростував до дверей — тонкий у талії, в сірій куртці та облиплих штанях, випущених на скотарські чоботи з високими підборами, що клацали по підлозі, коли він ішов, міцно тримаючись на дугуватих ногах і усміхаючись сам до себе. Він жив у вузькому, відокремленому світі тореро, світі індивідуального хисту, щонічних п'яних тріумфів та безоглядної похвальби. Зупинившись у вестибюлі, він закурив сигару, хвацько заломив набакир капелюха й подався до кав'ярні.

Зараз же по відході пікадора квапливо підвелися священики, помітивши, що вони останні в їдальні, і там лишилися тільки Пако та літній подавальник. Вони поприбирали на столах і віднесли пляшки до кухні.

В кухні сидів ще один хлопець, мийник посуду. Він був на три роки старший від Пако, дуже розбещений і злостивий.

— На ось тобі,— сказав літній подавальник і, наливши склянку вальдепеньясу, простяг її хлопцеві.

— А чом би й ні? — хлопець узяв склянку.

— Тобі теж, Пако? — спитав подавальник.

— Дякую,— мовив Пако.

Всі троє випили.

— Ну, я піду,— сказав літній подавальник.

— На добраніч,— озвалися хлопці.

Він пішов, і хлопці лишилися самі. Пако взяв серветку, якою втирався один із священиків, і, виструнчившись та зсунувши п'яти докупи, приспустив її вниз, тоді повів руками й, повертаючи голову за тим рухом, виконав повільну, плавну вероніку. Тоді обернувся, трохи посунув наперед праву ногу й зробив другий перепуск, а за ним, підступивши на крок до уявного бика, ще один — неквапний, точно розрахований і м'який; потім зібрав серветку при боці і, виконавши піввероніку, спритно ухилився від бика.

Мийник посуду — його звали Енріке — зневажливо й насмішкувато стежив за ним.

— Як бик? — спитав він.

— Дуже лютий,— відказав Пако.— Ось дивися.

Випроставши тендітний, стрункий стан, він зробив ще чотири довершених перепуски — легких, елегантних і граційних.

— А бик? — спитав Енріке. Він стояв у фартусі біля крана, тримаючи склянку з вином.

— Ще аж хурчить,— відказав Пако.

— Дивитися на тебе гидко,— промовив Енріке.

— Це чому?

— Ану поглянь.

Енріке скинув фартух і, викликаючи на бій уявного бика, виписав чотири бездоганні, по-циганському протяглі вероніки, а перед тим, як відступити, показав таку реболеру, що його фартух майнув дугою перед самою бичачою мордою.

— Бачив? — спитав він.— А я мию посуд.

— Чому?

— Страх,— відказав Енріке.— *Miedo*. Ти б теж його відчув, якби опинився на арені проти бика.

— Ні,— сказав Пако.— Я б не злякався.

— *Leche!* [1] — мовив Енріке.— Нема таких, щоб не боялися. Але тореро вміють тримати себе в руках і не показують страху перед биком. А я раз поткнувся був в аматорський бій, то так злякався, що втік з арени. Ото було сміху! Так само й ти злякався б. Якби не страх, то всі чистильники взуття в Іспанії пішли б у матадори. А ти селюк, то боявся б ще дужче, ніж я.

— Ні,— сказав Пако.

Вже безліч разів він робив усе те в уяві. Безліч разів бачив і роги, і вогку морду бика, бачив, як він щулить вуха, нахиляє голову й, глухо топочучи ратицями, кидається вперед, а він, Пако, струшує плащем, і розлючений бик проскакує повз нього, а він знову струшує плащем, і той кидається знову, потім ще раз, і ще, і ще, і ось уже він робить свою славнозвісну піввероніку і обводить бика круг себе, а тоді, пружно ступаючи, відходить набік, і в золотому шитві його куртки чорніє бичача шерсть, що зосталася там після тих близьких перепусків; а бик стоїть на місці, мов заворожений, і довкола гримлять оплески. Ні, він не побоявся б. Інші — бояться. А він — ні. Він знав, що не злякався б. Та навіть якби й злякався, то однаково зумів би зробити все як слід. Був певен себе.

— Я б не побоявся,— сказав він.

— *Leche!* — знову сказав Енріке. Потім додав: — А може, спробуємо?

— Як?

— Слухай,— сказав Енріке.— Ти думаєш про бика, але забуваєш про його роги. А він же має таку силу, що роги ті ріжуть, як ножем, колють, як багнетом, трощать, як ломом. Ось поглянь.— Він висунув шухляду кухонного столу й витяг два різницькі ножі.— Я прив'яжу їх до ніжок стільця. Потім підніму стілець на голову і вдаватиму бика. Ножі будуть замість рогів. І якщо ти й тоді зробиш оті свої перепуски, значить, вони чогось варті.

— Дай мені твій фартух,— сказав Пако.— Ми зробимо це в їдальні.

---

[1] Іспанська лайка.

— Ні.— Енріке несподівано пом'якшив тон.— Не треба, Пако.

— Треба,— сказав Пако.— Я не боюся.

— Забоїшся, як станеш проти ножів.

— Побачимо,— сказав Пако.— Давай фартух.

Тим часом як Енріке міцно прив'язував до ніжок стільця два важкі і гостренні різницькі ножі, туго обкручуючи їх до половини брудними серветками, а потім затягаючи вузли, обидві покоївки, сестри Пако, простували в кіно, щоб подивитися на Грету Гарбо в «Анні Крісті». Один із двох священиків сидів у самій білизні, читаючи требник, а другий вже був у нічній сорочці й проказував вечірню молитву. Всі тореро, за винятком недужого матадора, вже зібралися, як звичайно вечорами, у «Форносі»: дебелий чорнявий пікадор грав у більярд, низенький матадор пив каву з молоком, і разом з ним, зайнявши весь столик, сиділи підстаркуватий бандерильєр та ще кілька поважних трударів.

Сивоголовий питущий пікадор схилився над чарчиною казальяського коньяку, не відводячи замилуваних очей від столика, де сидів матадор, що втратив сміливість, у товаристві іншого матадора, який зрікся шпаги й знову став бандерильєром, та двох підтоптаних повій.

Торговець годинниками стояв на розі вулиці, розмовляючи з приятелями. Високий подавальник був на зборах анархо-синдикалістів і чекав нагоди висловитись. Літній подавальник сидів на терасі кафе «Альварес», попиваючи пиво. Господиня «Луарки» вже спала в своєму ліжку, простягшись на спині й підклавши між ноги подушечку; вона була гладка, охайна, чесна, добродушна, вельми побожна й ніколи не забувала помолитися за чоловіка, що вже двадцять років як помер. Матадор, який нездужав, лежав долілиць, сам-один у своїй кімнаті, приклавши до рота хусточку.

А тут, у спорожнілій їдальні, Енріке затягнув останній вузол на серветках, якими поприв'язував ножі, і підняв стільця з підлоги. Тоді повернув його ніжками вперед і завдав собі на голову, наставивши ножі перед себе, по одному з кожного боку.

— Важкувато,— мовив він.— Слухай, Пако, це дуже небезпечно. Не треба цього робити.— Обличчя його заливав піт.

Пако став проти нього й розіпнув фартух, прихопивши кожною рукою по складці — великими пальцями зверху, а вказівними зісподу,— щоб привернути увагу бика.

— Нападай прямо,— сказав він.— А тоді в боки, як бик. Нападай скільки захочеш.

— А як ти знатимеш, коли кінчати? — спитав Енріке.— Давай краще так: зроби три повних перепуски, а потім половину.

— Гаразд,— погодився Пако.— Але щоб ти йшов просто на мене. Гей, *torito!* Ану, бичок!

Нахиливши голову, Енріке з розгону підскочив до нього, і Пако труснув фартухом перед самим лезом ножа, що мало не зачепило йому живіт, і, коли ніж майнув перед ним, йому здалося, що то справжній ріг — гладенький, чорний, з біластим кінчиком,— а коли Енріке проскочив повз нього й повернув, щоб кинутися знову, то був уже не Енріке, а бик — важкий, розгарячілий, з плямами крові на боках, він глухо протупотів обіч, а тоді вивернувся, мов кіт, і, коли Пако повільно труснув плащем, кинувся ще раз. Потім бик знову приготувався до нападу, і Пако, не спускаючи з ока стрімкого вістря, ступнув лівою ногою на два дюйми далі, ніж належало, і ніж не пройшов повз нього, а встромився йому в тіло, легко, наче в міх з вином, і з-під твердого сталевого леза, що враз опинилося десь усередині, приснув пекучий струмінь, і Енріке закричав: «Ой! Ой! Дай я витягну! Дай витягну!» — і Пако заточився вперед, на стілець, усе ще стискаючи в руках фартух-плащ, а Енріке тягнув стільця до себе, і ніж болісно повертався в ньому, в Пако.

Аж ось ніж вийшов із нього, і Пако вже сидів на підлозі, в теплій калюжі, що розпливалася дедалі ширше.

— Затисни серветкою. Тримай так! — звелів Енріке.— Міцніше! Я побіжу по лікаря. А ти здержуй кровотечу.

— Треба б гумову накладку,— сказав Пако. Він бачив, як це робили на арені.

— Я йшов прямо,— плачучи, промовив Енріке.— Я тільки хотів показати, як це небезпечно.

— Не побивайся,— сказав Пако, і голос його долинув наче здаля.— А лікаря приведи.

На арені тебе підхоплюють і бігцем несуть на операційний стіл. А якщо вся кров з артерії на стегні витече раніше — кличуть священика.

— Скажи котромусь із тих священиків,— промовив Пако, притискаючи серветку до низу живота. Він не міг повірити, що це сталося з ним.

Та Енріке вже біг вулицею Сан-Херонімо до нічного пункту першої допомоги, і Пако лишився сам. Спочатку він сидів рівно, потім зіщулився і нарешті повалився на підлогу й лежав так, аж поки настав кінець,— лежав, відчуваючи, як життя виходить з нього, неначе брудна вода з ванни, коли вийнято затичку. Його поймав страх, у голові паморочилось, він намагався проказати покаянну молитву і вже пригадав був початок, та ледве встиг вимовити поспіхом: «Боже мій, я щиро каюся, що прогнівив тебе, гідного безмірної любові моєї, і твердо обіцяю...» — як зовсім знесилів і впав обличчям на підлогу, і невдовзі було по всьому.

Розітнута стегнова артерія випорожнюється куди швидше, ніж ми гадаємо.

Тим часом як лікар з пункту першої допомоги піднімався сходами в супроводі поліцая, що тримав за плечі Енріке, обидві сестри Пако ще сиділи в кінотеатрі на Гран-Віа, вкрай розчаровані фільмом з Гретою Гарбо, де славетну кінозірку показано в убогій, жалюгідній обстановці: вони звикли бачити її серед розкошів та блиску. Глядачам фільм страшенно не сподобався, і вони обурено свистіли й тупотіли ногами. Решта пожильців пансіону гаяла час майже так само, як і тоді, коли сталося нещастя, тільки двоє священиків уже закінчили свої молитви й готувалися лягти спати, а сивий пікадор переніс свою чарку на той стіл, де сиділи підтоптані повії. Трохи згодом він вийшов з кав'ярні, ведучи одну з них. Це була та, котру частував матадор, що втратив сміливість.

Хлопець Пако ніколи вже не дізнався ні про це, ні про те, що робили всі ці люди другого дня і в наступні дні. Він не уявляв собі, як вони насправді живуть і як помирають. Та навіть і не усвідомлював, що вони можуть померти. Він пішов з життя, як кажуть в Іспанії, сповнений ілюзій. За свій короткий вік він не встиг утратити жодної з тих ілюзій, як не не встиг доказати перед смертю покаянної молитви.

Він не встиг навіть розчаруватися фільмом з Гретою Гарбо, яким ось уже тиждень розчаровувався весь Мадрід.

НЕДОВГЕ ЩАСТЯ ФРЕНСІСА МЕКОМБЕРА

Був уже час обідати, і всі троє сиділи під подвійним зеленим тентом їдальні, вдаючи, ніби нічого не сталося.

— Вам якого соку — лимонного чи грейпфрутового? — спитав Мекомбер.

— Мені коктейль з віскі,— відказав Роберт Вілсон.

— І мені теж. Хочеться чогось такого...— сказала Мекомберова дружина.

— Ну що ж, мабуть, і до речі,— погодився Мекомбер.— Скажіть йому, нехай зробить три коктейлі.

Служник уже заходився готувати напої, витягав пляшки з брезентових холодильних мішків, і вони пітніли на вітрі, що повівав між дерев, у затінку яких стояли намети.

— Скільки я маю їм дати? — спитав Мекомбер.

— Фунта буде досить,— відказав йому Вілсон.— Не треба їх розбещувати.

— І нехай старший сам ділить?

— Авжеж.

Півгодини тому кухар, служники, білувальники і носії велично пронесли Френсіса Мекомбера на руках від краю табору аж до його намету. Збройносці до тієї маніфестації не приєдналися. Коли тубільці спустили його на землю перед входом до намету, він потиснув їм усім руки, прийняв їхні поздоровлення, а тоді зайшов у намет, сів на ліжко й сидів, аж поки з'явилася дружина. Вона не обізвалась до нього ані словом, і він одразу ж вийшов надвір, умився в похідному вмивальнику й пішов під тент їдальні, де сів у холодку на вітрі в зручне брезентове крісло.

— Ну, от і маєте лева,— мовив до нього Роберт Вілсон.— Та ще й якого лева.

Місіс Мекомбер скинула оком на Вілсона. То була дуже вродлива й випещена жінка, що завдяки своїй красі та високому становищу п'ять років тому здобула п'ять тисяч доларів — стільки коштував дозвіл використати її ім'я та фотографії в рекламі одного косметичного засобу, до якого вона сама ні разу не вдавалася. З Френсісом Мекомбером вона прожила в шлюбі уже одинадцять років.

— А добрячий лев, правда ж? — сказав Мекомбер.

Дружина перевела погляд на нього. Роздивлялася обох чо-

ловіків так, наче вперше в житті їх побачила. Тепер вона зрозуміла, що одного з них, Вілсона, білого мисливця, вона таки не бачила досі по-справжньому. Він був середнього зросту, рудуватий, мав короткі шорсткі вуса, червоне обличчя та холодні голубі очі, коло яких залягли ледь помітні білі брижки, що весело збігались докупи, коли він усміхався. Він саме всміхнувся до неї, і вона повела очима донизу, на його похилені плечі під широким френчем з чотирма великими патронами в кишеньках з лівого боку грудей, на засмаглі руки, на його пошарпані штани та бруднюці черевики, а тоді знову подивилась на його червоне обличчя. На чолі, там, де кінчалася червона засмага, вона помітила білу смужку від його крислатого капелюха, що висів тепер на підпорі тенту.

— Отже, випиймо за лева,— сказав Роберт Вілсон. Він знов усміхнувся до місіс Мекомбер, а вона, не відповівши на усмішку, допитливо глянула на чоловіка.

Френсіс Мекомбер був дуже високий на зріст, чудової статури, якщо не вважати за ваду трохи задовгий кістяк, волосся мав чорняве, по-спортивному коротко підстрижене, уста — досить тонкі, і всі вважали його гарним на вроду. Одягнений він був у такий самий мисливський костюм, як і Вілсон, тільки новенький, років мав тридцять п'ять, ніколи не занепадав ні тілом, ні духом, добре відзначався в різних спортивних іграх і здобув кілька рекордів у рибальстві,— а оце сьогодні привселюдно показав себе боягузом.

— П'ємо за лева,— сказав він.— Не знаю навіть, як вам і дякувати за все.

Маргарет, його дружина, знову звернула погляд на Вілсона.

— Даймо вже спокій тому левові,— мовила вона.

Вілсон подивився на неї без тіні усміху, і тепер вона сама всміхнулась до нього.

— Дивний сьогодні день,— сказала вона.— Чи не краще вам надіти капелюх? Полудень є полудень, хоч ми й під тентом. Ви ж самі мені казали...

— Та можу й надіти,— озвався Вілсон.

— Ви знаєте, містере Вілсон, у вас дуже червоне обличчя,— промовила вона до нього й знов усміхнулася.

— П'ю багато,— пояснив він.

— Не думаю,— сказала вона.— Френсіс он скільки п'є, а проте ніколи не червоніє.

— Сьогодні почервонів,— спробував пожартувати Мекомбер.

— Ні,— відказала Маргарет.— То я сьогодні червоніла. А містер Вілсон завжди червоний.

— Мабуть, така порода,— сказав Вілсон.— Слухайте, а може, годі вже про мою красу, га?

— Я ж тільки почала.

— Ну то й скінчімо,— сказав Вілсон.

— Тоді взагалі не буде про що говорити,— зауважила Маргарет.

— Не мели дурниць, Марго,— сказав їй чоловік.

— Чого там не буде,— обізвався Вілсон.— Убито розкішного лева.

Марго подивилася на чоловіка, і обидва побачили, що вона от-от заплаче. Вілсон давно помітив, що заноситься на сльози, і боявся цього. Мекомбера такі речі вже не лякали.

— І чому це мало статися! О боже, чому це мало статися! — промовила вона й пішла до свого намету. Плачу вони не чули, тільки бачили, як здригаються її плечі під рожевою сонцезахисною кофтинкою.

— Жінки тонкосльозі,— сказав Вілсон.— Плачуть з нічого. То в них нерви, то се, то те.

— Ні,— сказав Мекомбер.— Мабуть, цього мені до кінця віку не забудеться.

— Дурниці. Випиймо ліпше за того левиська,— сказав Вілсон.— Забудьте про всю цю історію. Не варто й згадувати.

— Спробую,— відказав Мекомбер.— Одначе того, що ви для мене зробили, я не забуду.

— Пусте,— мовив Вілсон.— Усе це дурниці.

Так вони й сиділи в затінку, під розлогими акаціями, що захищали табір від сонця; позаду була кам'яниста круча, попереду — смуга зеленої трави, що тяглась до засипаного камінням струмка, за яким починався ліс; сиділи й попивали свої прохолодні коктейлі з лимонним соком, уникаючи дивитись один на одного, а тим часом слуги готували стіл до обіду. Вілсон був певен, що всі вони вже знають про недавню пригоду, і, помітивши, як Мекомберів особистий бой, що ставив на стіл тарілки, з цікавістю поглядає на свого господаря, сердито сказав йому щось мовою суахілі. Хлопець відвів очі, обличчя його стало непроникне.

— Що ви йому сказали? — спитав Мекомбер.

— Нічого. Сказав, щоб швидше повертався, а то я звелю добре йому всипати.

— Тобто як? Побити?

— Це, звичайно, заборонено,— сказав Вілсон.— Маємо їх штрафувати.

— То їх і тепер ще б'ють?

— Еге ж. Якби вони надумали поскаржитись, було б чимало мороки. Та вони не скаржаться. Це для них краще за штрафи.

— Дивна річ,— промовив Мекомбер.

— Зовсім не дивна,— сказав Вілсон.— А ви що вибрали б?

Дістати б шкуру чи потерпіти на платні? — Ураз він зніяковів від свого запитання і, перше ніж Мекомбер здобувся на відповідь, додав: — Зрештою, всім нам так чи так перепадає, і то щодня.

Та й це було не краще. «Боже мій! — подумав він.— Ну й дипломат же з мене!»

— Атож, перепадає,— мовив Мекомбер, усе ще відвертаючи очі.— Мені страшенно прикро, що все так сталося з тим левом. Але ж ця історія нікуди далі не піде, правда? Я хочу сказати: ніхто про неї не дізнається?

— Ви хочете знати, чи я не розкажу про це в «Матаґа-клубі»?

Вілсон холодно подивився на Мекомбера. Такого він не сподівався. «Виходить, ти не тільки нікчемний боягуз, а ще й несосвітенний дурень,— подумав він.— А до сьогодні ти мені навіть подобався. Ото вгадай вас, американців».

— Ні,— сказав Вілсон.— Я мисливець-професіонал. Ми ніколи не обговорюємо своїх клієнтів. Отже, можете бути спокійні. Одначе просити нас про таке вважається непристойним.

Він уже твердо вирішив посваритися з ними — так було б найкраще. Тоді він їстиме окремо і зможе читати за столом. А вони собі їстимуть самі. І до кінця подорожі він підтримуватиме з ними суто офіційні стосунки. Як це кажуть французи? На грунті обопільної поваги. Атож, так буде краще, ніж устрявати в їхні безглузді чвари. Ось він зараз образить цього Мекомбера — і буде по всьому. Тоді він зможе читати за столом і тільки питиме їхнє віскі. Так уже повелося казати, коли між тобою і клієнтами вийде незлагода. Зустрінеш часом ще якогось білого мисливця й питаєш: «Ну, як справи?» — а він тобі: «Та й досі п'ю їхнє віскі»,— і ти вже знаєш, що все пішло к бісу.

— Даруйте,— сказав Мекомбер, звернувши до нього своє американське обличчя, що і в дорослих чоловіків усе немов хлопчаче, і Вілсон побачив його коротко підстрижене волосся, гарні, хоч і трохи неспокійні очі, рівний ніс, тонкі вуста й красиве підборіддя.— Даруйте, я й гадки не мав. Я ж багато ще чого не знаю.

«Ну що ти скажеш!» — подумав Вілсон. Він був уже рішуче наготувався посваритися з ними, аж ось маєш: цей телепень, якого він щойно образив, сам починає вибачатися. Вілсон зробив ще один захід.

— Не турбуйтесь, я нікому не скажу,— мовив він.— Мені потрібний заробіток. Тільки знаєте, тут, в Африці, перша-ліпша жінка поціляє в лева, а білий чоловік ніколи не тікає.

— А я втік, наче заєць,— сказав Мекомбер.

«А нехай тобі чорт,— подумав Вілсон.— Що можна вдіяти з людиною, котра отаке говорить?»

Він подивився на Мекомбера своїми незворушними голубими очима кулеметника, і той усміхнувся у відповідь. Усмішка була приємна, коли не дивитись на очі, сповнені болісного смутку.

— Може, з буйволами мені краще поталанить,— сказав Мекомбер.— Це ж вони в нас на черзі, так?

— Коли хочете, завтра зранку й вирушимо,— відказав Вілсон,

Ні, мабуть, він помилявся. Авжеж, отак і треба все це сприймати. Достобіса дивні вони люди, ці американці. Він знову відчував прихильність до Мекомбера. От якби тільки забути сьогоднішній ранок. Але звісно — де там! Ранок випав такий, що гірше нікуди.

— А он і *мемсаїб*,— сказав він.

Вона йшла від свого намету, знову свіжа, усміхнена й напрочуд зваблива. Обличчя її мало правильну овальну форму, таку правильну, що її можна було взяти за ознаку глупоти. «Та вона не дурна,— подумав Вілсон,— ні, далеко не дурна».

— Як тут наш червонолиций красень містер Вілсон? А ти вже трохи очуняв, Френсісе, любий мій?

— Так, цілком,— відповів Мекомбер.

— Я махнула рукою на всю цю історію,— сказала вона, сідаючи до столу.— Що з того, як Френсіс і не здатен убивати левів? Зрештою, це не його справа. Це справа містера Вілсона. От містеру Вілсонові таки дуже личить убивати. Адже ви вбиваєте будь-кого, правда?

— Так, будь-кого,— відказав Вілсон.— Будь-кого і будь-що.

«Отакі вони є,— подумав він,— найбездушніші в світі. Найбездушніші, найжорстокіші, найлютіші й найпринадніші. І що запекліші вони стають, то дужче м'якнуть їхні чоловіки або й доходять до повного нервового розладу. Чи, може, вони зумисне вибирають таких чоловіків, над якими можна верховодити? Та ні, вони виходять заміж надто молоді, щоб на цьому знатися»,— подумав він. Хвалити бога, що він уже добре вивчив американок, бо ця таки справді принадна.

— Завтра ми вирушаємо на буйволів,— промовив він до неї.

— Я теж,— сказала вона.

— Ні, ви не поїдете.

— Неодмінно поїду. Хіба ні, Френсісе?

— Чом би тобі не зостатися в таборі?

— Нізащо,— сказала вона.— Такого, як сьогодні, я нізащо не пропущу.

Коли вона їх залишила, думав Вілсон, коли пішла в намет

плакати, вона справляла враження дуже милої жінки. Здавалося, вона все відчуває, все розуміє, вболіває душею за нього й за себе, усвідомлює справжній стан речей. Минуло двадцять хвилин — і ось вона знову тут, неначе вдягнена в панцир отієї американської жіночої жорстокості. Ну й проклятущі ж вони жінки. Таки справді проклятущі.

— Завтра ми покажемо тобі ще одну виставу,— промовив Френсіс Мекомбер.

— Ви не поїдете,— сказав Вілсон.

— Помиляєтесь,— заперечила вона.— Я *страшенно* хочу знов побачити вас у тій виставі. Сьогодні вранці ви були чарівний. Звісно, коли вважати за чарівне те, як розтрощують голови.

— Ось і наш обід,— сказав Вілсон.— Вам дуже весело, так?

— А чом би й ні? Я приїхала сюди не для того, щоб нудьгувати.

— Що ж, сьогодні нудьгувати не довелося,— сказав Вілсон. З його місця було видно каміння в струмку й дерева на тому березі, і він пригадав собі минулий ранок.

— Аж ніяк,— докинула вона.— Було чудово. І завтра так само буде. Ви собі не уявляєте, як я чекаю завтрашнього дня.

— Оце подали м'ясо антилопи канни,— сказав Вілсон.

— То такі великі корови, що скачуть, мов зайці, еге ж?

— Визначення досить вдале,— відказав Вілсон.

— М'ясо їх дуже смачне,— докинув Мекомбер.

— Це ти вполював, Френсісе? — спитала вона.

— Так.

— А вони небезпечні?

— Хіба тільки як упадуть на вас згори,— відповів Вілсон.

— Оце втішно.

— Марго, може б, ти перестала казитися,— промовив Мекомбер і, відрізавши шматок антилоп'ячого м'яса й наштрикнувши його на виделку, наклав зверху картопляного пюре та моркви з підливою.

— Можу й перестати,— відказала вона,— коли вже ти так гарно просиш.

— Увечері вип'ємо шампанського на честь лева,— сказав Вілсон.— Тепер надто жарко.

— О, лев! — промовила Марго.— Я зовсім забула про лева!

«Ага,— подумав Роберт Вілсон,— вона таки глузує з нього, хіба ні? Чи, може, вона вважає, що отак і треба приховувати свої почуття? Та й як має поводитися жінка, дізнавшись, що її чоловік — нікчемний боягуз? Вона страшенно жорстока, але ж усі вони жорстокі. Вони ж володарки, а щоб владарювати, треба часом бути жорстоким. Ну, та я вже надивився доволі на їхній клятий деспотизм».

— Беріть іще м'яса,— чемно мовив він до неї.

Надвечір Вілсон і Мекомбер поїхали машиною з шофером-тубільцем та двома зброєносцями. Місіс Мекомбер лишилася в таборі. Сказала, що сьогодні надто жарко, а от завтра вранці вона поїде з ними неодмінно. Коли вони від'їжджали, Вілсон бачив, як вона стоїть під великим деревом — скоріше гарненька, ніж вродлива, у своєму зеленкуватому з рожевим відтінком тропічному костюмі, з темним волоссям, зачесаним назад і скрученим у вузол низько на потилиці, і з таким свіжим обличчям, подумав Вілсон, ніби вона в Англії. Вона помахала їм рукою, і машина зникла серед високої трави в низовинці, а тоді, обминаючи дерева, повернула до пагорків, поросших рідким чагарником.

Серед тих чагарів вони натрапили на стадо водяних антилоп і, вийшовши з машини, підкралися до одного старого самця з широкими рогами, і Мекомбер поклав його на місці влучним пострілом ярдів з двохсот, а решта стада кинулась навтіки, високо підбираючи під себе ноги й перелітаючи одне через одного такими неймовірними й плавними стрибками, як ті, що їх іноді робиш уві сні.

— Добрячий постріл,— сказав Вілсон.— Таку невелику ціль влучити важко.

— А як голова, годяща? — спитав Мекомбер.

— Чудова,— відказав Вілсон.— Завжди так стріляйте, і не буде вам ніякої халепи.

— Як ви гадаєте, знайдемо ми завтра буйволів?

— Цілком можливо. Вдосвіта вони виходять пастися, і, якщо пощастить, ми заскочимо їх на видноті.

— Мені хочеться спокутувати цю пригоду з левом,— сказав Мекомбер.— Не дуже воно приємно, коли таке бачить власна дружина.

«Як на мене, то куди неприємніше допуститися такого,— подумав Вілсон,— байдуже, чи була при тому дружина, чи ні. А допустившися, ще й патякати про це». Але вголос сказав:

— Годі вам уже про це думати. Перший лев хоч кого виведе з рівноваги. Усе вже минулося.

Але й проти ночі, після вечері та склянки віскі з содовою біля вогнища, коли Френсіс Мекомбер лежав у наметі під москітником, прислухаючись до невиразних нічних звуків, це не минулося. Воно не мало ні кінця, ні початку. Просто було перед очима точнісінько так, як діялося вранці, а окремі моменти такі вже виразні, що на згадку про них він відчував пекучий сором. Та ще дужче, ніж сором, дошкуляв йому холодний, глухий страх. Той страх і досі був у ньому, мов холодна слизька пустка на

місці колишньої впевненості, і доводив його до млості. Весь час був у ньому, не відступав ні на мить.

Це почалось минулої ночі, коли він прокинувся й почув лев'яче рикання, що долинало звідкись від струмка. То був лунький, розкотистий звук, а в кінці почулося хрипле кахикання, таке виразне, наче лев був коло самого намету, і Френсіс Мекомбер, прокинувшись серед ночі й почувши той рик, злякався. Він чув рівний віддих дружини — вона спокійно спала. Нікому було сказати, як він злякався, не було нікого, хто поділив би з ним той страх, і, лежачи отак у самотині, він не знав навіть сомалійської приповідки про те, що хоробрий боїться лева тричі: коли вперше бачить його слід, коли вперше чує його рик і коли вперше стикається з ним віч-на-віч. А вранці, ще до сходу сонця, коли вони снідали під тентом при світлі ліхтаря, лев зарикав знову, і Френсісові здалося, що він зовсім близько, на краю табору.

— З голосу наче старий,— сказав Роберт Вілсон, підводячи очі від копченої риби та кави.— Он як кашляє.

— Він дуже близько?

— Десь за милю проти течії.

— Ми його побачимо?

— Спробуємо.

— То це його так далеко чути? Здається, ніби він десь тут, у таборі.

— Їх завжди чути дуже далеко,— відказав Роберт Вілсон.— Навіть дивно... Сподіваюся, він вартий пострілу. Служники казали, що десь тут є один здоровенний.

— Якщо доведеться стріляти, куди треба його поцілювати, щоб спинити? — запитав Мекомбер.

— У лопатку,— відказав Вілсон.— Або в шию, якщо потрапите. Стріляйте в кістку, щоб звалити його з ніг.

— Думаю, що поцілю як слід,— сказав Мекомбер.

— Ви чудово стріляєте,— сказав Вілсон.— Тільки не поспішайте. Бийте напевне. Перший постріл важить найбільше.

— А яка має бути відстань?

— Оцього не скажу. Тут слово належить левові. Стріляйте, аж коли будете певні, що не схибите.

— Ближче як за сто ярдів?

Вілсон швидко позирнув на нього.

— Сто буде гаразд. Можна підпустити й трохи ближче. А як далі, то не варто й пробувати. Сто ярдів — цілком пристойна відстань. З неї поцілите куди схочете. А ось і мемсаїб іде.

— Доброго ранку,— сказала вона.— То що, їдемо по того лева?

— Ось тільки поснідаєте,— відказав Вілсон.— Як ви себе почуваєте?

— Чудово. Я страшенно хвилююсь.

— Піду гляну, щоб там усе приготували.— І Вілсон вийшов з-за столу.

Тільки-но він відійшов, лев зарикав знову.

— Ач який горлатий,— сказав Вілсон.— Ну, ми тебе вгамуємо.

— Що з тобою, Френсісе? — спитала дружина.

— Нічого,— відповів Мекомбер.

— Ні, щось негаразд,— сказала вона.— Що тебе непокоїть?

— Нічого,— повторив він.

— Скажи мені.— Вона подивилася на нього.— Тобі що, нездужається?

— Та все оте кляте рикання,— відказав він.— Цілісіньку ніч не було спокою.

— Чого ж ти не збудив мене? Я б теж залюбки послухала.

— А тепер я маю вбити цю погань,— жалісно промовив Мекомбер.

— Але ж задля того ти сюди й приїхав!

— Так. Але я нервуюся. Мене дратує цей рик.

— Ну, то вбий його — і вгамуєш, як каже Вілсон.

— Атож, люба,— мовив Френсіс Мекомбер.— Казати легко, правда?

— Ти ж його не боїшся?

— Звісно, що ні. Але я знервований, бо цілу ніч мусив слухати його рикання.

— Ти з ним швидко покінчиш,— сказала вона.— Я певна. Мені страх як хочеться це побачити.

— Кінчай снідати й будемо вирушати.

— Та ще ж не розвидніло,— сказала вона.— Куди там вирушати.

Ту ж мить лев знову подав голос — його низький рик, вихопившись із глибини грудей, нараз піднісся до рокітливого горлового реву, що неначе сколихнув повітря і скінчився лунким віддихом та глибоким хриплим воркотанням.

— Здається, ніби він десь поряд,— сказала дружина.

— О господи! — промовив Мекомбер.— Чути не можу цього клятого реву.

— Він таки вражає.

— Вражає! Він моторошний.

До них підійшов усміхнений Роберт Вілсон, несучи в руці свій неоковирний короткий «гібс-0,505» із навдивовижу широким дулом.

— Ходімо,— сказав він.— Вашого спрінгфілда й великого штуцера взяв зброєносець. Усе вже в машині. Патрони при вас?

— Так.

— Я готова,— обізвалася місіс Мекомбер.

— Треба заткнути йому рота,— сказав Вілсон.— Ви сідайте спереду. Мемсаїб сяде зі мною.

Вони залізли в машину і в сірих вранішніх сутінках поїхали між дерев понад струмком. Мекомбер відкрив магазин своєї гвинтівки, пересвідчився, що її заряджено кулями в металевій оболонці, тоді клацнув замком і взяв спуск на запобіжник. Він помітив, що руки його тремтять. Намацав у кишені решту патронів, провів пальцями по кишеньках на грудях френча. Потім обернувся до Вілсона й дружини, що сиділи поряд на задньому сидінні відкритої, схожої на коробку, машини без дверцят, обоє радісно збуджені, і Вілсон, нахилившись уперед, прошепотів:

— Дивіться, птахи сідають. Значить, той старий котисько покинув свою здобич.

Мекомбер побачив, як над деревами по той бік струмка кружляють грифи, один по одному шугаючи вниз.

— Він, певно, вийде до струмка напитися,— прошепотів Вілсон.— А тоді вже піде спочивати. Отже, пильнуйте.

Вони повільно їхали високим берегом струмка, що в цьому місці глибоко врізався в кам'янисте річище, і водій раз у раз крутив кермо, обминаючи високі дерева. Мекомбер не відводив очей від протилежного берега, коли раптом відчув, як Вілсон схопив його за плече. Машина стала.

— Онде він,— почув Мекомбер шепіт Вілсона.— Попереду, трохи праворуч. Виходьте з машини й бийте. Левисько розкішний.

Мекомбер теж побачив лева. Той стояв майже боком, повернувши до них велику голову. Легкий вітрець, що повівав їм у лице, ледь ворушив його темну гриву, і, вирізняючись у сірому вранішньому світлі над крутим берегом, лев здавався величезним: він мав могутній карк і гладкі лискучі боки.

— Скільки до нього? — спитав Мекомбер, зводячи гвинтівку.

— Ярдів сімдесят п'ять. Виходьте і бийте.

— А чом не стрельнути просто звідси?

— Левів не стріляють з машини,— почув він над вухом голос Вілсона.— Виходьте. Не буде ж він цілий день там стояти.

Мекомбер переступив через півокруглий виріз у борту обіч переднього сидіння, став на приступку, а тоді на землю. Лев не рушав з місця, спокійно й гордовито роздивляючись незнане громадище, що здавалось йому силуетом якогось велетенського носорога. Людський дух до нього не доходив, і він усе дивився на ту річ, лише поводячи великою головою. Не спускаючи її з ока й не відчуваючи ляку, а тільки вагання — чи зійти до води напитися, коли та штука стоїть навпроти,— лев нарешті

побачив, як від неї відокремилася постать людини, і тоді він, одвернувши важку голову, сахнувся під захисток дерев, але ту ж мить у вуха йому хряснув постріл, і він відчув удар суцільної двохсотдвадцятигранової кулі калібру 0,30-06, що вжалила його в бік і зненацька різким, пекучим нападом нудоти прошила шлунок. Важко переступаючи великими лапами й гойдаючи пораненим ситим черевом, він підтюпцем подався між дерев до високої трави, щоб там сховатись, коли знову пролунав хряскіт, і куля, розітнувши повітря, просвистіла повз нього. Потім хряснуло ще раз, і щось ударило йому в ребра й проштрикнуло груди, а до горла нараз підступила гаряча спінена кров, і він побіг чвалом у високу траву, щоб тихенько там причаїтися: нехай вони принесуть оту свою хряскучу штуку ближче, а тоді він кинеться і схопить людину, котра її тримає.

Коли Мекомбер виходив з машини, він зовсім не думав про те, що́ відчуває лев. Він знав лише одне: що в нього, Мекомбера, трусяться руки,— і, віддаляючись від машини, насилу переставляв ногу за ногою. Вони мовби задубіли, а проте він відчував, як ворушаться м'язи. Він звів гвинтівку, прицілився левові між головою та лопаткою і натиснув курок. Та пострілу не пролунало, хоч натискав він так, що, здавалось, от-от зламає палець. Аж тепер він згадав про запобіжник і, опустивши гвинтівку, щоб відвести його, ступив ще один натужний крок уперед, а лев, побачивши його постать, що відокремилась від обрису машини, повернувся й підтюпцем рушив геть; тоді Мекомбер вистрілив і почув глухе «цвьох» — отже, куля влучила в ціль; проте лев тюпав далі. Мекомбер стрельнув удруге, і всім було видно, як злетіли вгору грудочки землі, збиті кулею поза левом. Він пальнув ще раз, пригадавши, що треба цілитись нижче, і всі почули, як куля вліпилася в лева, але той побіг чвалом і зник у високій траві, перше ніж Мекомбер знову заклацнув затвор.

Мекомбер стояв, відчуваючи нудоту в шлунку, руки його, що й досі стискали зведений спрінгфілд, трусилися, а поруч нього стояли дружина й Роберт Вілсон. Тут-таки були й двоє збroєносців, що гомоніли проміж себе мовою вакамба.

— Я влучив його,— сказав Мекомбер.— Двічі влучив.

— Ви прострелили йому тельбухи, а другу кулю всадили десь у груди,— озвався Вілсон аж ніяк не захоплено.

Збroєносці мали похмурий вигляд. Тепер вони мовчали.

— Може, ви його і вбили,— провадив Вілсон.— Перечекаймо часинку, а тоді підем подивимось.

— Як це?

— Нехай він знесиліє, а тоді вже будемо його переслідувати.

— А-а,— сказав Мекомбер.

— Розкішний лев, хай йому чорт,— весело сказав Вілсон.— От тільки схованку вибрав кепську.

— Чому кепську?

— Не видно його там, поки не підійдеш близько.

— А-а,— сказав Мекомбер.

— Ну, ходім,— сказав Вілсон.— Мемсаїб хай зостанеться тут, у машині. Поглянемо, куди веде кривавий слід.

— Зостанься тут, Марго,— обернувся Мекомбер до дружини. В роті у нього пересохло, говорити було важко.

— Чому? — спитала вона.

— Вілсон так сказав.

— Ми підемо подивимось,— пояснив Вілсон.— А ви залишитеся тут. Звідси ще й краще все побачите.

— Хай так.

Вілсон заговорив до шофера по-суахілі. Той кивнув головою і відповів:

— Гаразд, *бвана.*

Вони спустилися крутим схилом, переступаючи і обминаючи камені, перейшли струмок, а далі, чіпляючись за оголене коріння, вибралися на другий берег і пішли понад ним, аж поки натрапили на те місце, де біг лев, коли Мекомбер вистрілив перший раз. Там, на низенькій траві, видніли темні плями крові — зброєносці показали на них довгими стеблинами,— і вели ті плями просто за прибережні дерева.

— Що робитимем? — спитав Мекомбер.

— Вибирати нема з чого,— відказав Вілсон.— Машину сюди не переправити. Берег надто крутий. Нехай лев трохи обважніє, а тоді ми з вами підемо його шукати.

— А що, як підпалити траву?

— Така зелена не займеться.

— А нагоничів послати не можна?

Вілсон зміряв його поглядом.

— Звісно, що можна,— сказав він.— Та це вже трохи скидатиметься на вбивство. Ми ж знаємо, що лев поранений. Можна гонити непоціленого лева, той ітиме геть від галасу, а поранений завжди нападає. Його не побачиш, поки не наскочиш на нього. Він припаде до землі десь у такому місці, що там, здається, й зайцеві не сховатися. Не дуже приємно посилати людей на такий ризик. Неминуче когось покалічить.

— А зброєносці?

— Ну, ці підуть з вами. Це їхнє *шаурі* [1]. Вони ж підписали угоду. Одначе вигляд у них зовсім не веселий, правда?

---

[1] Діло, робота *(суахілі).*

— Я не хочу туди йти,— сказав Мекомбер. Ці слова вихопились у нього, ще не встиг він і подумати.

— Та й я не хочу,— безтурботно відказав Вілсон.— Але іншої ради нема.

Тоді, немов про щось згадавши, він глянув на Мекомбера і раптом помітив, як той тремтить і який жалісний у нього вираз обличчя.

— Вам, звісно, зовсім не обов'язково туди йти,— сказав він.— Адже на це мене і найнято. Тим-то я коштую так дорого.

— Ви хочете сказати, що підете самі? А чом би не покинути його там?

Роберт Вілсон, цілковито заклопотаний левом та ситуацією, що виникла через нього, зовсім не думав про Мекомбера й хіба тільки помітив, що той ніби наполоханий. А тепер він почував себе так, неначе помилився дверима в готелі й побачив щось соромітне.

— А це ж як?

— Ну, покинути — і край.

— Цебто вдати собі, ніби його не підстрелено?

— Та ні. Просто облишити все це діло.

— Так не годиться.

— Чому?

— По-перше, він напевне мучиться. А по-друге, на нього може хтось наразитися.

— Ага...

— Але вам іти з нами аж ніяк не обов'язково.

— Я б з охотою,— сказав Мекомбер.— Але, знаєте, просто боязно.

— Я йтиму попереду,— сказав Вілсон,— а Конгоні пильнуватиме слід. Ви підете позад мене й трохи збоку. Можливо, він подасть голос. Як тільки помітимо його — обидва стріляймо. Ні про що не тривожтеся. Я весь час буду поруч. Або, знаєте, може, вам і справді не варт іти? Певно, так воно буде краще. Чого б вам не вернутися й не почекати разом з мемсаїб, поки я з ним упораюсь?

— Ні, я піду з вами,— сказав Мекомбер.

— Ну гаразд,— погодився Вілсон.— Але якщо ви не хочете, то не ходіть. Тепер це моє *шаурі*.

— Я піду з вами,— наполягав Мекомбер.

Вони сіли під деревом і закурили.

— Може, тим часом підете поговорите з мемсаїб? — спитав Вілсон.

— Ні.

— Тоді я сам підійду до неї, скажу тільки, щоб не хвилювалася.

— Гаразд,— відказав Мекомбер.

Він зостався сидіти, під пахвами у нього виступив піт, рот пересох, у шлунку болісно млоїло, він хотів набратися духу і сказати Вілсонові, щоб той пішов і добив лева без нього. Він не міг знати, як Вілсон розлютився тим, що не помітив раніш його стану й не відіслав його назад до дружини. Поки він так сидів, вернувся Вілсон.

— Я взяв ваш штуцер,— сказав він.— Ось нате. Ну, мабуть, уже досить з нього. Рушаймо.

Мекомбер узяв штуцер, і Вілсон сказав:

— Держіться позад мене, ярдів на п'ять праворуч, і робіть усе, як я скажу.

Потім він заговорив по-суахілі до двох збroєносців, що були похмурі, аж далі нікуди.

— Ходімо,— мовив він зрештою.

— Чи не можна попити води? — спитав Мекомбер.

Вілсон щось сказав старшому віком збroєносцеві, що мав при поясі баклагу, і той відчепив її, відкрутив накривку й подав Мекомберові, котрий, узявши баклагу в руки, подумав, якою вона здається важкою і який шорсткий, грубий на дотик її повстяний чохол. Він підніс баклагу до рота й позирнув перед себе на високу траву та далі — на дерева з розлогими верхівками. Звідти повівав легенький вітрець, і трава ледь помітно колихалась. Мекомбер глянув на збroєносця і побачив, що той боїться так само, як і він.

А в траві, ярдів за тридцять від них, розплатавшись на землі, лежав той великий лев. Вуха в нього були прищулені, і лише довгий хвіст із темною китицею на кінці раз у раз нечутно сіпався. Він причаївся там, тільки-но дістався до того захистку, і його нудило від наскрізної рани в ситому череві й дедалі знесилювала така сама рана в легенях, від якої за кожним віддихом паща сповнялася кривавою піною. Боки його були гарячі й лисніли від поту, коло маленьких дірочок, пробитих у рудій шкурі суцільними кулями, вже насідало мушви, а його великі жовті очі, звужені від ненависті, незворушно дивилися вперед і тільки ледь поблимували щоразу, як віддих завдавав йому болю, та ще пазурі впиналися в м'яку висушену сонцем землю. Усе в ньому — біль, мліcть, ненависть, рештки сили — зосередилось у рішучій напрузі до наступного стрибка. До нього долинали голоси людей, і він вичікував, усім єством наготувавшися кинутись на них, як тільки вони зайдуть у траву. Коли він почув їхні голоси, хвіст його перестав сіпатись і неначе закляк, а коли вони ступили перший крок у траві, він хрипло рикнув і стрибнув.

Старий збroєносець, Конгоні, йшов попереду, не спускаючи з ока кривавого сліду; Вілсон, тримаючи напоготові свій великий

штуцер, пильнував кожний порух у траві; другий зброєносець також видивлявся вперед і прислухавсь, а Мекомбер ні на крок не одставав од Вілсона, стискаючи в руках зведену гвинтівку,— і коли вони зайшли в ту трав'яну зарость, Мекомбер почув здавлений кров'ю хриплий рик і побачив, як із шелестом розсунулась трава. В наступну мить він усвідомив, що тікає, пойнятий панічним жахом, стрімголов тікає геть від тієї трави, чимдуж тікає до струмка. Він почув лунке «ба-бах!» Вілсонового штуцера, тоді друге оглушливе «ба-бах!» і, обернувшись, побачив лева: вигляд у нього був страхітливий, немов йому знесло півголови, і він повз до Вілсона від краю трав'яної заростi, а той червонолиций чоловік клацнув затвором своєї куцої незграбної рушниці, пильно прицілився, і, коли з дула вдарило ще одне гримке «ба-бах!», важке й жовте левове тіло спинилось і завмерло, лиш величезна спотворена голова шарпнулася вперед,— і тоді Мекомбер, стоячи сам на видноті, куди він забіг перед тим, стоячи отак із зарядженою гвинтівкою в руках, під зневажливими поглядами двох чорних та одного білого, зрозумів, що лев мертвий. Він підійшов до Вілсона — самий його зріст був неначе прикрий докір,— і Вілсон подивився на нього й спитав:

— Будете фотографувати?

— Ні,— відказав він.

Ото й усе, що було промовлено, поки повернулися до машини. Тоді Вілсон сказав:

— Справді добрячий лев. Зараз вони його оббілують. А ми тим часом посидимо тут, у холодку.

Місіс Мекомбер ні разу не подивилася на чоловіка, ані він на неї. Вони сиділи поряд на задньому сидінні машини, а Вілсон умостився спереду. Раз Мекомбер спробував був, не зводячи очей на дружину, взяти її за руку, але вона руку відсмикнула. Поглянувши за струмок, туди, де зброєносці білували лева, він зрозумів, що вона добре бачила всю ту сцену. Трохи згодом місіс Мекомбер простягла руку й поклала її на плече Вілсонові. Той обернувся, і вона, перехилившись через низьку спинку сидіння, поцілувала його в уста.

— Ого! — мовив Вілсон і почервонів ще дужче, ніж від засмаги.

— Містер Роберт Вілсон,— сказала вона.— Червонолиций красень Роберт Вілсон.

Тоді знову сіла поруч Мекомбера й звернула погляд через струмок, туди, де лежав лев,— із задертими догори облупленими лапами, на яких біліли м'язи й вирізнялося сухожилля, та надутим білим черевом,— а двоє чорних людей стягали з нього шкуру. Нарешті зброєносці принесли ту шкуру, вогку й важку,

тоді, скачавши її, залізли в кузов, і машина рушила з місця. Всю дорогу до табору ніхто не озвався ані словом.

Отака вийшла пригода з тим левом. Мекомбер не знав, що́ відчував лев — ні перед тим, як кинутись на людей, ні тоді, коли він кинувся і страхітливий удар кулі калібру 0,505 з вихідною силою у дві тонни влучив йому в пащу; не знав він і того, що́ поривало лева й далі вперед, коли другий нищівний удар розтрощив йому кінець хребта, а він усе повз до тієї гримкої, хрящуватої штуки, що знівечила його. Вілсон дещо знав про це, отож і сказав: «Справді добрячий лев»,— але Мекомбер не знав Вілсонових почуттів. Так само не знав він і почуттів своєї дружини, окрім хіба того, що вона хоче порвати з ним.

Дружина й раніш не раз уже поривала з ним, та це завжди швидко миналося. Він був дуже багатий і мав стати ще багатший, то й знав, що тепер вона його ніколи не покине. То була одна з небагатьох речей, які він по-справжньому знав. Він знався на цьому, знався на мотоциклах — то ще давніш,— і на автомобілях, і на стрілянні качок, і на рибальстві — форель, лосось, морська риба,— і на статевих проблемах — бо читав книжки, багато книжок, аж надто багато,— і на всіляких спортивних іграх, і на собаках, і трохи на конях, і на тому, як примножувати капітал, і на більшості інших речей, потрібних у світі, в якому він жив. Знав і те, що дружина його не покине. Колись його дружина була неабияка красуня, а в Африці й тепер вона неабияка красуня, та вдома, на батьківщині, її теперішньої краси вже не досить, щоб покинути його і влаштуватися краще,— вона сама це знала, і він також. Вона пропустила час піти від нього, і він це знав. Якби він був сміливіший з жінками, її, мабуть, непокоїло б, що він може знайти собі нову, вродливішу дружину, та вона надто добре знала його вдачу, щоб такого боятися. До того ж він завжди ставився до неї з великою поблажливістю, і це була чи не найкраща його риса — а втім, може, й навпаки.

Загалом вони мали славу порівняно щасливого подружжя, одного з тих, що, за чутками, начебто мають скоро розлучитись, а проте ніколи не розлучаються; і от тепер, як висловився репортер великосвітської хроніки, вони надали своєму вельми завидному, неминущому *романові* хвилюючого духу *пригоди*, вирушивши в мисливську подорож до країни, знаної колись як *Чорна Африка*, а нині *висвітленої* на всіх білих екранах, щоб полювати там на лева *Старого Сімбу*, на слона *Тембо*, на буйволів, а принагідно й поповнити експонатами Природничий музей. Той самий репортер у недалекому минулому принаймні тричі повідомляв, що вони вже *на межі* розлучення, і то була правда. Але вони щоразу все залагоджували. Їхнє спільне життя мало міцну основу. Марго була занадто вродлива, щоб Мекомбер

захотів розлучитися з нею, а Мекомбер мав занадто великі гроші, щоб Марго колись його покинула.

Минала вже третя години після півночі, коли Френсіс Мекомбер, що, відігнавши думки про лева, був трохи поспав, тоді прокинувся й знову заснув, раптом прочумався від сну, наполоханий страшним видивом закривавленого лева, який стояв просто над ним; і тоді, прислухаючись до тиші й чуючи лиш стукіт власного серця, Мекомбер збагнув, що його дружини на другому ліжку немає. Виявивши це, він пролежав без сну дві години.

По тих двох годинах його дружина зайшла до намету, відслонила москітник і зручно вмостилася на ліжку.

— Де ти була? — запитав Мекомбер у темряві.

— О,— мовила вона.— Ти не спиш?

— Де ти була?

— Вийшла собі на свіже повітря.

— Так я й повірив!

— А що ти хотів почути, любий?

— Де ти була?

— Виходила на повітря.

— То ось як тепер воно зветься. Ти таки справді сука.

— А ти боягуз.

— Гаразд,— сказав він.— Ну то й що?

— Нічого, як на мене. Але облишмо цю розмову, любий, я хочу спати.

— Ти гадаєш, що я змовчу?

— Я певна, голубчику.

— Ні, годі вже з мене.

— Прошу тебе, любий, скінчім балачки. Я так хочу спати.

— Ми ж домовилися, що нічого такого більше не буде. Ти сама обіцяла, що не буде.

— Ну а тепер є,— лагідно відказала вона.

— Ти казала, що коли ми сюди поїдемо, це ніколи більше не повториться. Ти обіцяла.

— Еге ж, любий. І я справді так думала. Але вчора усю подорож було зіпсовано. То чи треба про це говорити?

— Коли твоє зверху, ти й хвилини марно не згаєш, правда?

— Помовч, любий, дуже тебе прошу. Я страшенно хочу спати.

— Ні, я говоритиму.

— Ну, то не зважай на мене, бо я буду спати.— І вона заснула.

Удосвіта всі троє зібралися коло столу снідати, і Френсіс Мекомбер зрозумів, що з-поміж усіх тих чоловіків, яких він будь-коли ненавидів, Роберт Вілсон йому найненависніший.

— Добре спалося? — натоптуючи люльку, спитав Вілсон своїм хрипкуватим голосом.

— А вам?

— Чудово,— відповів білий мисливець.

«Падлюка,— подумав Мекомбер.— Безчесний падлюка».

«Отже, вона збудила його, коли верталася,— подумав Вілсон, розглядаючи їх своїми холодними, незворушними очима.— То якого ж біса він їй попускає? Щó я йому — святий який абощо? Нехай би не давав їй попуску. А так сам винен».

— Як по-вашому, побачимо ми сьогодні буйволів? — запитала Марго.

— Цілком можливо,— сказав Вілсон і всміхнувся до неї.— А ви б не хотіли зостатися в таборі?

— Нізащо,— відказала вона.

— Може б, ви звеліли їй зостатися,— звернувся Вілсон до Мекомбера.

— Самі звеліть,— холодно відповів Мекомбер.

— Давайте краще без велінь,— добродушно сказала Марго,— і без дурощів, Френсісе,— додала, обертаючись до Мекомбера.

— Ви готові їхати? — спитав Мекомбер.

— Хоч зараз,— сказав Вілсон.— То ви хочете, щоб мемсаїб теж поїхала?

— Хіба вам не однаково, хочу я цього чи ні?

«А нехай йому чорт,— подумав Роберт Вілсон.— А нехай йому стонадцять чортів. То ось як воно тепер буде. Ну що ж, хай собі буде, коли так».

— Однаковісінько,— сказав він.

— А чи не хочеться й вам лишитися з нею в таборі й дати мені змогу самому вирушити на буйволів? — спитав Мекомбер.

— Я не можу,— відказав Вілсон.— Та й не варт говорити дурниці.

— Це не дурниці. Мені гидотно.

— Негарне слово — «гидотно».

— Френсісе, думай, будь ласка, щó говориш,— промовила його дружина.

— Я й так думаю, аж більше нікуди,— сказав Мекомбер.— Ну чи їв хто колись таку погань?

— Щось негаразд із їжею? — спокійно запитав Вілсон.

— Не гірше, ніж з усім іншим.

— Ви б узяли себе в руки, друже,— мовив Вілсон упівголоса.— Один з хлопців, що прислужують за столом, трохи розуміє по-англійському.

— Ну й біс із ним.

Вілсон устав і, пахкаючи люлькою, пішов собі, говорячи щось мовою суахілі до зброєносця, який дожидав його осторонь, Мекомбер та його дружина лишилися біля столу. Він утупив очі в свою чашку з кавою.

— Якщо ти зчиниш скандал, мій любий, я тебе покину,— спокійно промовила Марго.

— Не покинеш.

— Можеш спробувати, то побачиш.

— Ти не покинеш мене.

— Ні,— сказала вона.— Я тебе не покину, а ти себе пристойно поводитимеш.

— Я — себе? Оце сказала! Я — себе.

— Так. Ти — себе.

— А чому *ти* не спробуєш поводитися пристойно?

— Я давно вже пробую. Дуже давно.

— Ненавиджу цього червонопикого кнура,— сказав Мекомбер.— Дивитися на нього бридко.

— Та ні, він *дуже* милий.

— *Замовкни, ти!..* — майже закричав Мекомбер.

У цей час перед тентом їдальні зупинилася машина, і з неї вилізли шофер та обидва зброєносці. Прийшов Вілсон і подивився на подружжя, що сиділо за столом.

— Їдемо полювати? — запитав він.

— Так,— відповів Мекомбер, підводячись.— Їдемо.

— Ви б узяли светр. Їхати буде холоднувато,— сказав Вілсон.

— Я надягну свою шкіряну куртку,— відказала Марго.

— Вона у служника,— сказав Вілсон.

Він заліз уперед, до шофера, а Френсіс Мекомбер з дружиною мовчки сіли ззаду.

«Сподіваюсь, цьому дурневі не збреде в голову бабахнути мені в потилицю,— подумав Вілсон.— Жінки на полюванні — це таки справді морока».

У сірому вранішньому світлі машина із скреготом спустилася до струмка і, переїхавши кам'янистим бродом, навскоси вибралась на крутий берег, де Вілсон ще напередодні звелів прокопати дорогу, щоб дістатися до поросłої деревами й схожої на парк луки по той бік річища.

«А ранок гарний»,— подумав Вілсон. Уночі випала рясна роса, і з-під шин, що приминали траву та низький чагарець, до нього долинав запах свіжого зілля. Воно пахло наче вербеною, і, вдихаючи цей світанковий росяний дух зім'ятої папороті, він потішено дивився на стовбури дерев, що чорніли крізь ранішню млу, поки машина їхала тією бездоріжною, схожою на парк околицею. Він забув на час про тих двох на задньому сидінні і став думати про буйволів. Буйволи, яких він хотів знайти, вдень ховались у густо заросłих мочарах, де до них годі було підступити на постріл; але ночами виходили на відкриті пасовиська, і, якби заїхати машиною поміж ними й тими мочарами, Мекомбер дістав би добру змогу постріляти в них на видноті. Вілсон не мав

ніякої охоти полювати з Мекомбером на буйволів десь у гущавині. Та й взагалі не мав охоти полювати з Мекомбером — ані на буйволів, ані на що інше,— проте він був мисливець за фахом, і свого часу йому доводилось полювати ще й не з такими клієнтами. Якщо вони сьогодні заскочать буйволів, їм залишаться тільки носороги, а тоді цей сердега закінчить свою небезпечну розвагу, і все ще, може, й залагодиться. Сам він на цю жінку більше й оком не кине, а те, що вже було, Мекомбер якось та стерпить. З усього видно, що йому це не первина. Безталанний сердега. Певно, вже навчився терпіти таке. Ну що ж, сам винен, слинько недолугий.

Він, Роберт Вілсон, завжди брав із собою в ці експедиції подвійне ліжко — а раптом і трапиться зручна нагода. Він уже віддавна мав клієнтів певного типу — великосвітських гультяїв з усіх усюд, що бавилися спортом, і жінки, які були серед них, вважали, що їхні гроші відплатяться несповна, коли вони не пересплять у цьому ліжку з білим мисливцем. Потім він гидував ними, хоч у ті ночі деякі з них були йому дуже до вподоби; але вони давали йому прожиток, і, поки він працював на них, їхні засади були і його засадами.

То були його засади в усьому, крім полювання. Щодо полювання він мав свої власні засади, і клієнти мусили або погоджуватися з ними, або ж наймати собі іншого мисливця. І він знав, що всі вони його за те поважають. От тільки цей Мекомбер дивак якийсь. Справді дивак. Ну, а дружина? Дружина... Атож, дружина. Хм-м, дружина... Ет, годі, з усім цим покінчено...

Він озирнувся на них. Мекомбер сидів похмурий і злий. Марго усміхалася. Сьогодні вона була наче молодша, цнотливіша й свіжіша і менше скидалася на професіональну красуню. «А що в неї на душі, про те лиш бог знає»,— подумав Вілсон. Уночі вона говорила не багато. Проте дивитись на неї було приємно.

Машина піднялася на невисокий пагорок і, посуваючись далі між дерев, виїхала на широку зелену рівнину, що нагадувала прерію, а тоді шофер сповільнив швидкість і поїхав її краєм, тримаючись під покровом дерев, а Вілсон тим часом пильно озирав ту прерію, не спускаючи з ока її протилежного краю. Він звелів спинити машину і роздивився рівнину в бінокль. Тоді дав знак шоферові їхати далі, і машина поволі рушила вперед, обминаючи вепрячі ями та термітячі вежі з глею. Раптом, знов позирнувши на галявину, Вілсон обернувся і сказав:

— Онде вони, їй-богу!

Машина рвонула вперед, і, поки Вілсон говорив щось шоферові по-суахілі, Мекомбер глянув туди, куди він показав, і побачив трьох величезних чорних тварин, чиї масивні округло-

видовжені тулуби скидалися на чорні залізничні цистерни,— вони гнали чвалом по той бік рівнини. Гнали чимдуж, напнувши тулуби й шиї, і, ведучи очима за тим сягнистим гоном, він бачив широкі чорні роги в них на головах, а самі ті голови були непорушні, мов закляклі в русі.

— Три старі бугаї,— мовив Вілсон.— Ми переймемо їх, доки вони дістануться болота.

Машина мчала із швидкістю сорок п'ять миль на годину, і, не відриваючи очей від буйволів, Мекомбер бачив, як вони дедалі більшають, більшають, і ось уже міг розгледіти брудно-сірий, облізлий, шолудивий бік одного величезного бугая, і його могутню шию, що неначе зливалася з тулубом, і лискучі чорні роги,— той бугай трохи відстав від двох інших, що скакали слід у слід неухильним ритмічним чвалом; а потім, підстрибуючи так, наче ось тільки злетіла з рівної дороги, машина під'їхала ще ближче, і він уже виразно бачив усього буйвола, що розмірено скидався на бігу, і пилюку в його короткій шерсті, і широке підріжжя, і витягнуту вперед морду з роздутими ніздрями, і він уже наставляв був гвинтівку, коли Вілсон гукнув: «Не з машини, бовдуре!» — і він не відчував страху, а лише ненависть до Вілсона, й ту ж мить заскреготали гальма, машину кинуло вбік, і, зривши землю, вона майже спинилась, і Вілсон зіскочив з одного боку, а він — з другого, спіткнувшись на землі, що все ще бігла з-під ніг, а потім він стріляв у буйвола, що швидко віддалявся, і чув, як вліплюються в нього кулі, і витратив на нього всі патрони, а той відбігав далі й далі, і аж тоді він згадав, що треба цілити в перед, під лопатку, та поки морочився, перезаряджаючи гвинтівку, побачив, що буйвіл упав. Уклякнув на передні ноги й замотав головою, а Мекомбер, бачачи, що решта два все женуться геть, вистрілив у переднього і влучив. Він стрельнув ще раз і схибив, а тоді почув гримке «ба-бах!» — то вистрілив Вілсон — і побачив, як передній буйвіл уткнувся мордою в землю.

— Ну, тепер того,— сказав Вілсон.— Оце ви стріляєте!

Та третій буйвіл усе так само гнав рівним чвалом, і Мекомбер схибив, збивши кулею бризки землі, і Вілсон теж схибив — лише хмарка куряви знялася вгору,— а тоді Вілсон гукнув: «Їдьмо! Надто далеко!» — і схопив його за руку, і вони знову скочили в машину, причепившись по боках — Мекомбер з одного, а Вілсон з другого,— і машина, підстрибуючи й шарпаючись на труському грунті, помчала навздогін буйволові, що, випнувши карк, гнав просто вперед отим своїм неухильним розміреним чвалом.

Вони швидко наближалися до нього ззаду, і Мекомбер заряджав гвинтівку, упускаючи з рук патрони, стромляючи їх

навскоси, тоді поправляючи, і, коли вони майже наздогнали буйвола, Вілсон гукнув: «Стій!» — і машина загальмувала так рвучко, що мало не перекинулась, а Мекомбер заточився вперед і, опинившись на землі, ледве вдержався на ногах, тоді клацнув затвором, прицілився як міг далі вперед і вистрілив у хитку округлу чорну спину, тоді прицілився і стрельнув ще раз, потім ще і ще, проте кулі, хоч і влучили всі до одної, не заподіяли буйволові видимої шкоди. Тоді пальнув Вілсон; хряскіт пострілу оглушив Мекомбера, і він побачив, що буйвіл похитнувся. Добре прицілившись, він вистрілив, і буйвіл упав на передні ноги.

— Чудово,— сказав Вілсон.— Добряча робота. Тепер усі три.

Мекомбера охопило хмільне піднесення.

— Скільки разів ви стріляли? — спитав він.

— Лише три,— відказав Вілсон.— Першого вбили ви самі. Найбільшого. А я допоміг вам покласти двох інших. Боявся, щоб не втекли в хащі. Убили їх також ви. Я тільки трошки добавив. Стріляли ви чудово.

— Ходім до машини,— сказав Мекомбер.— Я хочу випити.

— Спершу треба докінчити оцього,— відказав Вілсон.

Буйвіл стояв уклякнувши, і, коли вони підійшли до нього, шалено сіпнув головою, і заревів від люті, вирячившись на них своїми поросячими очицями.

— Глядіть, щоб не встав,— сказав Вілсон. А потім: — Заходьте трохи збоку й бийте в шию, просто за вухами.

Мекомбер пильно прицілився в середину могутньої шиї, що здригалась від люті, й вистрелив. Буйволова голова опала додолу.

— Отак,— мовив Вілсон.— Просто в хребет. А вигляд у них таки моторошний, правда?

— Ходім вип'ємо,— сказав Мекомбер. Ще ніколи в житті йому не було так хороше.

Його дружина сиділа в машині бліда, як крейда.

— Ти був пречудовий, голубчику,— промовила вона до Мекомбера.— Оце-то гонитва!

— Що, потрусило? — спитав Вілсон.

— Від страху. Це вперше в житті мені було так страшно.

— Давайте всі вип'ємо,— сказав Мекомбер.

— Неодмінно,— обізвався Вілсон.— Почнемо з мемсаїб.

Вона припала до фляжки з нерозведеним віскі і, злегка здригнувшись, проковтнула. Тоді віддала фляжку Мекомберові, а той — Вілсонові.

— Я страшенно хвилювалася,— сказала вона.— Аж голова тріщить. Я й не знала, що їх дозволено стріляти з машини.

— А ніхто з машини не стріляв,— холодно відказав Вілсон.

— Ну, тобто переслідувати їх машиною.

— Звичайно так не роблять,— відказав Вілсон.— Але, як на мене, все було цілком по-спортивному. Отак гнатися без дороги, по вибоях і грудді, ще й ризикованіше, ніж полювати пішки. А коли почали стріляти, буйвіл, якби схотів, міг кинутись на нас кожну мить. Ми дали йому всі шанси. Одначе розповідати про це не варт нікому. Воно таки незаконне, коли вас цікавить саме це.

— Мені здалося, що це просто нечесно,— сказала Марго,— гнатися за важкими безпорадними тваринами в машині.

— Он як? — спитав Вілсон.

— А що, якби про це дізналися в Найробі?

— Насамперед я втратив би патент. Мав би й інші неприємності,— відказав Вілсон, ковтнувши із фляжки.— Зостався б без роботи.

— Правда?

— Еге ж, правда.

— Ну от,— сказав Мекомбер і вперше за весь день усміхнувся.— Тепер вона й до вас прив'язла.

— Ти так гарно висловлюєшся, Френсісе! — озвалася Марго.

Вілсон подивився на них обох. Коли дурень одружується з сукою, подумав він, то що в них будуть за діти? Але вголос сказав:

— Ми загубили одного зброєносця. Ви помітили?

— Боже мій, ні,— відказав Мекомбер.

— Онде він іде,— показав Вілсон.— Нічого з ним не скоїлось. Мабуть, вилетів із машини, коли від'їжджали від першого буйвола.

Літній зброєносець, накульгуючи, йшов до них у своїй плетеній шапці, захисному френчі, коротких штанях і гумових сандалях; обличчя його було похмуре й невдоволене. Підходячи, він гукнув щось Вілсонові по-суахілі, і всі побачили, як білий мисливець змінився на виду.

— Що він каже? — спитала Марго.

— Каже, що перший буйвіл устав і подався в хащі,— відповів Вілсон рівним, незворушним голосом.

— А-а,— байдуже обізвався Мекомбер.

— Виходить, буде те саме, що й з левом,— скала Марго, уся стрепенувшись.

— Ні чорта не те саме, що з левом,— відрубав Вілсон.— Хочете ковтнути ще, Мекомбере?

— Дякую, хочу,— відказав Мекомбер. Він чекав, що знов по-

чуватиме себе так само, як перед левом, але те почуття не верталось. Уперше в житті він справді анітрохи не боявся. Замість страху його охопило радісне збудження.

— Треба піти поглянути на другого буйвола,— сказав Вілсон.— Я скажу шоферові, щоб поставив машину в холодок.

— Що ви хочете робити? — спитала Марго Мекомбер.

— Подивимось на того буйвола,— відказав Вілсон.

— Я теж піду.

— Ходім.

Вони втрьох рушили туди, де на видноті чорніла величезна туша другого буйвола з опалою вперед на траву головою та широкими рогами.

— Добряча голова,— сказав Вілсон.— Між рогами дюймів п'ятдесят буде.

Мекомбер потішено дивився на буйвола.

— Яка погань,— мовила Марго.— Чи не можна перейти в холодок?

— Авжеж,— відповів Вілсон.— Дивіться,— показав він, звертаючись до Мекомбера.— Бачите оті чагарі?

— Бачу.

— Отам і сховався перший буйвіл. Зброєносець каже, що коли він упав з машини, той був на землі. Тоді він став дивитись, як ми женемося за тими двома і як вони тікають. А коли обернувся, буйвіл уже стояв і дивився на нього. Зброєносець мерщій драла, а буйвіл тихенько подибав у ті чагарі.

— То підемо зараз за ним? — нетерпляче спитав Мекомбер.

Вілсон окинув його поглядом, неначе оцінював. «Бий мене сила божа, він таки дивак,— подумав собі.— Тільки вчора аж трусився весь, а сьогодні он який хоробрий!»

— Ні, перегодимо трохи.

— Ходім, будь ласка, в затінок,— сказала Марго. Вона була бліда й вигляд мала недужий.

Вони повернулися до машини, що стояла під одиноким розлогим деревом, і залізли на сидіння.

— А може, він і сконав уже,— промовив Вілсон.— Ось трохи посидимо, а тоді підем дивитися.

Мекомбера поривало таке бурхливе й несвідоме щастя, якого він ще не відчував ніколи.

— Боже ж ти мій, ото була гонитва! — сказав він.— Ніколи в житті не знав я такого відчуття. Правда ж, було чудово, Марго?

— Мені було гидко.

— Чому?

— Мені було гидко,— повторила вона різко.— Бридке видовище.

— Знаєте, я думаю, що тепер уже ніколи нічого не злякаюся,— сказав Мекомбер Вілсонові.— Щось таке в мені сталося, коли ми побачили буйволів і погналися за ними. Наче греблю якусь прорвало. Було тільки збудження й нічого більше.

— Це добре прочищає печінку,— сказав Вілсон.— З людьми часом діються предивні речі.

Мекомберове обличчя аж сяяло.

— Ви знаєте, от і зі мною щось таке сталося,— сказав він.— Я наче зовсім перемінився.

Його дружина мовчала, тільки якось дивно позирала на нього. Вона сиділа, відкинувшись на задньому сидінні, а Мекомбер нахилився вперед і розмовляв з Вілсоном, що повернувся до нього боком, зіпершись на спинку переднього сидіння.

— Знаєте, я б залюбки пішов ще раз на лева,— сказав Мекомбер.— Тепер я їх зовсім не боюся. Та й що вони, зрештою, можуть заподіяти?

— Атож,— мовив Вілсон.— Найгірше, що може заподіяти лев,— це смерть. Як це у Шекспіра? Там є чудові слова. Ось зараз спробую пригадати. Ну просто чудові. Колись я часто їх собі повторював. Ага, ось... «Клянуся честю, то мені байдуже — людина може вмерти тільки раз; ми смерть творцеві винні, й так ведеться, що той, хто помирає цього року, в майбутньому вже смерті не підвладний». Гарно сказано, правда ж?

Він дуже зніяковів, промовивши ці слова, що були свого часу заповітні для нього, та, хоч йому не раз траплялося бачити, як люди ставали дорослими, це його завжди зворушувало. Бо ж річ була не в тім, що вони просто доходили повноліття.

Мекомберові допомогла несподівана щаслива пригода на полюванні, нагла спонука до негайної дії, коли не було часу вагатися й тривожитись; та хоч би як це сталося, але таки сталося. «Он він тепер який»,— думав Вілсон. Усе лихо в тім, що багато їх надто довго залишаються хлопчаками. А декотрі — ціле своє життя. І навіть у п'ятдесят років вигляд мають хлоп'ячий. Знамениті американські чоловіки-хлопчаки. Предивовижний люд, їйбогу. А от цей Мекомбер тепер йому подобається. Ну й дивак же з нього, хай йому чорт. Певно, тепер він покладе край і жінчиним походенькам. Ото буде добре діло. А таки добре. Він же, сердега, мабуть, скільки жив, то все боявся. Хто й зна, з чого воно почалось. Але тепер — минулося. Він не встиг злякатися буйволів. До того ж був злий. Та ще й машина... Коли машина під боком, почуваєш себе певніше. Тепер з нього будуть люди.

Отак точнісінько й на війні траплялося. Цей перелом куди важливіший, аніж якась там утрата невинності. Страх зникає, наче після операції. А натомість виростає щось нове. Найголовніше в чоловікові. Те, що робить його чоловіком. І жінки це також розуміють. От нема страху — і край.

Відсунувшись у куток сидіння, Маргарет Мекомбер позирала на обох чоловіків. Вілсон анітрохи не змінився. Вілсон виглядав так само, як і напередодні, коли вона вперше збагнула, в чому полягає його великий хист. А от Френсіс Мекомбер був тепер не такий, і вона помітила цю зміну.

— Ви теж відчуваєте отой приплив щастя, коли щось має статися? — спитав Мекомбер, усе досліджуючи своє новонабуте багатство.

— Про це не заведено говорити,— відповів Вілсон, дивлячись йому в обличчя.— Люди більш полюбляють казати, що їм страшно. І майте на увазі, вас теж іще братиме страх, і не раз.

— А все-таки — ви почуваєте себе щасливим, коли треба діяти?

— Так,— сказав Вілсон.— Почуваю. Тільки розводитись про це не годиться. А то нічого й не лишиться. Жодна радість не в смак, якщо її перемелеш язиком.

— Ви обидва верзете бозна-що,— обізвалася Марго.— Ото й діла, що поганялися машиною за купкою безпорадних тварин, а вже заговорили, мов герої.

— Даруйте,— сказав Вілсон.— Я таки справді розбазікався.— «Ага, вже занепокоїлась»,— подумав він.

— Якщо ти не тямиш, про що ми говоримо, то, може б, краще помовчала? — звернувся Мекомбер до дружини.

— А ти щось раптом став аж надто хоробрий,— презирливо відказала дружина, але її презирству бракувало певності. Вона чогось боялася.

Мекомбер засміявся невимушеним і добродушним сміхом.

— Ти знаєш, а таки став,— сказав він.— Справді став.

— Чи не запізно? — гірко запитала Марго. Вона ж бо стільки років як могла силкувалась налагодити їхнє життя, і в тому, до чого воно дійшло тепер, нічиєї вини не було.

— Для мене — ні,— відказав Мекомбер.

Марго промовчала, проте відсунулась ще далі в куток.

— Як по-вашому, годі вже чекати? — весело спитав Мекомбер, повернувшись до Вілсона.

— Можна піти глянути,— сказав Вілсон.— У вас лишилися патрони з суцільними кулями?

— Трохи є в зброєносця.

Вілсон гукнув по-суахілі до старшого літами зброєносця,

що білував голову забитого буйвола; той випростався, дістав з кишені коробку патронів і приніс Мекомберові, який заправив магазин своєї гвинтівки, а решту патронів поклав у кишеню.

— Будете стріляти із спрінгфілда,— сказав Вілсон.— Ви до нього звикли. А манліхер залишимо в машині, у мемсаїб. Ваш зброєносець понесе штуцер. Я візьму свою бісову гармату. А тепер я маю сказати вам дещо.— Він залишив це наостанок, бо не хотів полохати Мекомбера.— Коли буйвіл нападає, він держить голову рівно й виставляє її перед себе, тим-то грубе підріжжя захищає його від будь-якого пострілу в череп. Бити треба просто в морду. Ще можна цілити в груди або, якщо стоятимете збоку, в шию чи лопатку. Коли буйвола поранено, добити його страх як тяжко. Тому не вигадуйте ніяких штук. Стріляйте в найпростіший спосіб. Ну от, голову вони уже облупили. Рушаймо?

Він гукнув зброєносців, ті підійшли, витираючи руки, і старший заліз у кузов машини.

— Я беру тільки Конгоні,— сказав Вілсон.— Другий залишиться відганяти птахів.

Коли машина поволі поїхала широкою галявиною до високих чагарів, що, мов зелений язик, простяглись уздовж висохлого річища, перетинаючи низину, Мекомбер почув, як стукоче його серце, і в роті у нього знов пересохло, але то було хвилювання, а не страх.

— Отут він зайшов у хащі,— сказав Вілсон.— Тоді мовою суахілі звернувся до зброєносця: — Пошукай кривавого сліду.

Машина спинилась боком до заростів. Мекомбер, Вілсон і зброєносець скочили на землю. Озирнувшись, Мекомбер побачив, що дружина сидить з гвинтівкою при боці й дивиться на нього. Він помахав їй рукою, але вона не відповіла.

Чагарі попереду стояли стіною, земля була суха. Літнього зброєносця заливав піт, а Вілсон насунув капелюх на очі, і Мекомбер бачив перед собою його червону шию. Раптом зброєносець щось сказав Вілсонові по-суахілі й побіг уперед.

— Він сам сконав,— мовив Вілсон.— Добряча робота.

Він обернувся й схопив Мекомбера за руку, та, поки вони ручкалися, всміхаючись один до одного, зброєносець дико заверещав, і вони побачили, як він боком вибігає з хащів, швидко, наче краб, а за ним ступає буйвіл — морда витягнута, рот міцно стулений, кров капає, важка голова випростана вперед,— ступає, готовий кинутись, і глипає на них налитими кров'ю поросячими очицями. Вілсон, що був попереду, став на одне коліно й вистрілив, і Мекомбер, пальнувши й собі, не почув свого пострілу за громом Вілсонового штуцера, а тільки побачив, як з масивного

підріжжя порснули вгору скалки, схожі на шифер, і як сіпнулася буйволова голова; він стрельнув удруге, просто в роздуті ніздрі, і знову побачив, як шарпнулися роги й злетіли скалки, тепер він згубив з очей Вілсона і, старанно прицілившись, вистрілив ще раз, а те чорне громадисько було вже мало не над ним, і дуло гвинтівки опинилося майже врівень з витягнутою вперед мордою, і він бачив, як люто блимають буйволові очиці і як його голова починає хилитися додолу, коли раптом відчув огнисто-білий сліпучий спалах, що вибухнув у нього в мозку, і потім нічого вже більше не відчував.

Вілсон на ту мить відступив був набік, щоб ударити буйволові в лопатку. Мекомбер стояв тоді непорушно й стріляв у морду, щоразу трохи перевищуючи і влучаючи у важкі роги, що кришилась на скалки, мов шиферна покрівля, і, коли здавалося, що буйвіл от-от ударить Мекомбера рогами, місіс Мекомбер, сидячи в машині, вистрілила в нього з манліхера калібру 6,5 і влучила чоловікові в потилицю, дюймів на два вище й трохи збоку від основи черепа.

Френсіс Мекомбер лежав долілиць за два кроки від того місця, де повалився на бік мертвий буйвіл, дружина схилилася над ним, а поруч неї стояв Вілсон.

— Не треба його перевертати,— сказав Вілсон.

Жінка істерично плакала.

— Вам краще б піти в машину,— сказав Вілсон.— Де гвинтівка?

Вона похитала головою, обличчя її спотворила гримаса. Зброєносець підняв з землі гвинтівку.

— Хай лежить, як була,— звелів Вілсон. Потім додав: — Іди приведи Абдулу, щоб він міг посвідчити, як сталося нещастя.

Він став навколішки, витяг з кишені хусточку й накрив нею коротко підстрижену голову Френсіса Мекомбера, не зрушаючи її з місця. Суха, шпариста земля швидко вбирала кров.

Вілсон підвівся й побачив буйвола, що лежав на боці, простягнувши ноги, і по його вкритому ріденькою шерстю череву повзали кліщі. «Розкішний бугаїсько,— машинально відзначив він подумки.— Між рогами добрих п'ятдесят дюймів, а то й більше. А таки більше». Він гукнув шофера й звелів йому накрити труп і бути коло нього. Тоді пішов до машини, де, забившись у куток, плакала жінка.

— Оце-то штуку ви утнули,— промовив він рівним голосом.— Але він і справді вас покинув би.

— Замовкніть,— озвалася вона.

— Це, звісно, нещасливий випадок,— сказав він.— Я знаю.

— Замовкніть,— знову сказала вона.

— Ви не тривожтеся,— провадив він далі.— Деякі неприємності будуть, але я звелю зробити кілька фотографій, що стануть у великій пригоді під час дізнання. До того ж будуть свідчення збройносців та шофера. Вас ні в чому не запідозрять.

— Замовкніть,— сказала вона.

— Тепер маємо до біса клопоту,— не вгавав він.— Треба буде послати машину до озера, щоб звідти викликали по радіо літак і забрали нас трьох до Найробі. Чому ви не отруїли його? В Англії саме так роблять.

— Замовкніть! Замовкніть! Замовкніть! — крикнула жінка.

Вілсон подивився на неї своїми незворушними голубими очима.

— Уже все,— мовив він.— Я був трохи розсердився. Ваш чоловік якраз починав мені подобатись.

— Ой, замовкніть же, прошу вас,— сказала вона.— Дуже, дуже прошу.

— Оце вже краще,— відказав Вілсон.— «Прошу» — це куди краще. Тепер я замовкну.

СНІГИ КІЛІМАНДЖАРО

Кіліманджаро — вкрита снігом гора заввишки 19 710 футів, яку вважають найвищою в Африці. Її західна вершина мовою масаї зветься «Нгає-Нгаї», тобто «Божий дім». Майже біля самої тієї вершини лежить висхлий і замерзлий труп леопарда. Чого шукав леопард на такій височині — ніхто пояснити не може.

— Найцікавіше те, що мені зовсім не боляче,— сказав він.— Отак і знаєш, коли воно починається.

— Справді не боляче?

— Анітрохи. Єдине, що мене турбує,— це дух. Тебе, напевне, аж верне.

— Годі-бо, прошу.

— Онде, поглянь,— сказав він.— Що їх так сюди вабить — видовище чи дух?

Його похідне ліжко стояло в затінку розлогої мімози, і, сягаючи оком поза тінь, на залиту сонцем долину, він бачив трьох великих птахів, що зухвало порозсідалися віддалік, а ще з десяток їх кружляло в повітрі, і тіні їхні раз у раз мелькали на землі.

— Вони позліталися того ж дня, як зіпсувалась машина,— сказав він.— А оце сьогодні вперше сіли на землю. Спочатку я пильно додивлявся, як вони ширяють у небі: думав, згодиться колись для оповідання. Та тепер смішно про це й казати.

— Ну годі вже, прошу тебе,— мовила вона.

— Та я ж нічого,— відказав він.— Просто легше стає, коли говориш. Я зовсім не хочу тебе засмучувати.

— Ти ж знаєш, не це мене засмучує. Я не маю ані хвилини спокою, бо нічим не можу тобі зарадити. А по-моєму, ми могли б якось полегшити становище, доки прилетить літак.

— Або доки він *не* прилетить.

— Ну скажи, будь ласка, що́ мені зробити. Я ж напевне можу що-небудь зробити.

— Можеш відтяти мені ногу, і воно має спинитись, хоч я й не вірю. Або можеш мене застрелити. Ти ж тепер добре стріляєш. Я тебе навчив, правда?

— Прошу, не кажи такого. А може, я б тобі почитала?

— Що?

— Щось із того, що ми маємо з собою, чого ще не читали.

— Не можу я того слухати,— сказав він.— Краще розмовляти. Ми сваримося, і час минає швидше.

— Я не сварюся. Я не хочу сварок. Не треба більше сваритися. Хоч які б ми були знервовані. Може, сьогодні вони повернуться з іншою машиною. А може, літак прилетить.

— Я не хочу нікуди їхати,— сказав чоловік.— Та й навіщо — хіба тільки щоб тебе заспокоїти?

— Ти говориш як боягуз.

— Невже не можна дати людині спокійно померти й не ображати її? Чи тобі легше так?

— Ти не помреш.

— Не кажи дурниць. Я *вже* помираю. Спитай-но отих паскуд.— Він поглянув туди, де сиділи троє величезних бридких птахів, згорбившись і повтягавши лисі голови у настовбурчене пір'я. Четвертий спустився додолу, трохи пробіг з льоту, а тоді перевальцем подибав до тих трьох.

— Їх повно коло кожного табору. Просто ніхто їх не помічає. Ти не помреш, якщо не опустиш руки.

— Де ти таке вичитала? Ну й дурепа.

— Можеш собі думати про когось іншого.

— Боронь боже,— сказав він.— Я все життя тільки те й робив.

Якусь часинку він лежав тихо, дивлячись крізь мерехтливе повітря над розжареною сонцем долиною туди, де починався чагарник. Там паслося кілька козенят, що видавалися білуватими цяточками на жовтому тлі, а вдалині він побачив табун зебр, зовсім білих проти зелені чагарів. Намети стояли в гарній місцині, під великими деревами коло підгір'я, там була добра вода, ще й зовсім близько — в майже пересохлому джерелі, до якого вранці злiталися куріпки.

— То не хочеш, щоб я тобі почитала? — спитала жінка. Вона сиділа на брезентовому стільчику біля ліжка.— О, вітрець повіяв.

— Ні, дякую.

— Може, приїде машина.

— Мене анітрохи не обходить, приїде вона чи ні.

— Зате мене обходить.

— Тебе обходить бозна-скільки такого, до чого мені байдужісінько.

— Не так уже й багато, Гаррі.

— А що, як ми вип'ємо трохи?

— Тобі може зашкодити. У Блека сказано не вживати алкоголю. Краще не треба.

— Моло! — гукнув він.

— Слухаю, *бвана.*

— Принеси-но віскі з содовою.

— Тобі не можна,— сказала вона.— Оце і є опустити руки. Там же пишеться, що пити шкідливо. Я знаю, що шкідливо.

— Ні,— мовив він.— Корисно.

От і кінець, думав він. Тепер він уже не зможе нічого завершити. І ось як воно все кінчається — суперечкою через ковток віскі. Відколи в його правій нозі почалася гангрена, біль зовсім ущух, а з болем зник страх, і тепер він не відчував нічого, крім безмежної втоми та лютої досади, що це вже кінець усьому. Те, що мало статись, анітрохи його не цікавило. Багато років над ним тяжіла страшна неминучість, а ось тепер смерть уже нічого не важила. Просто дивно, яку полегкість дає справжня втома.

І тепер він ніколи не напише того, що все приберігав на майбутнє, доти, доки зможе написати гарно. Ну що ж, зате й невдачі вже нема чого боятися. А може, він узагалі не зміг би того написати, тим-то й не брався до нього і все відкладав на потім. Та тепер він уже ніколи про це не дізнається.

— Даремно ми сюди поїхали,— сказала жінка. Вона дивилася на склянку в його руці й кусала губи.— У Парижі з тобою ніколи б такого не сталося. Ти ж завжди казав, що любиш Париж. Ми могли залишитися в Парижі або ж поїхати ще кудись. Я б поїхала з тобою куди завгодно. Я ж казала, що поїду куди ти тільки схочеш. Коли вже тобі треба було пополювати, ми могли б поїхати до Угорщини, там було б набагато зручніше.

— Все за твої кляті гроші,— сказав він.

— Ти несправедливий,— сказала вона.— Вони завжди були такі самі твої, як і мої. Я все покинула і їздила з тобою скрізь, де ти хотів, і робила все, що ти хотів. Але сюди ми поїхали даремно.

— Ти ж казала, що тобі тут подобається.

— Подобалося, поки все було гаразд. А тепер мені тут осоружно. Не збагну, чому таке мало скоїтися з твоєю ногою. За що нас спіткало це лихо, що́ ми такого зробили?

— За себе я можу сказати. Передусім забув одразу ж припекти подряпину йодом. Потім не звертав на неї уваги, бо ніяка зараза до мене не пристає. А ще згодом, коли мені погіршало, робив примочки слабким карболовим розчином, бо всі інші дезинфекційні засоби в нас кінчилися. Мабуть, саме від цього омертвіли дрібні кровоносні судини й почалася гангрена.— Він подивився на жінку.— Хіба не досить?

— Я не про те.

— Коли б ми найняли тямущого механіка, а не того недоукатубільця, він стежив би за мастилом і ніколи не спалив би підшипника.

— Я не про те.

— Коли б ти не зреклася свого товариства, того клятого кодла з Олд-Вестбері, Саратоги, Палм-Біча, і не зійшлася зі мною...

— Та я ж кохала тебе. Ти несправедливий. Я й тепер тебе кохаю. І завжди кохатиму. А ти хіба не кохаєш мене?

— Ні,— відказав він.— Мабуть, ні. Та й не кохав ніколи.

— Гаррі, що ти кажеш! Ти втратив розум.

— Ні. Я не маю чого втрачати.

— Не пий,— сказала вона.— Любий, не пий, я тебе прошу. Ми повинні зробити все, що тільки можна.

— От ти й роби,— сказав він.— А я стомився.

Тепер він бачив в уяві залізничну станцію в Карагачі і себе на пероні з рюкзаком за плечима, і ось уже ліхтар експреса «Сімплон — Орієн» розітнув темряву,— він тоді від'їжджав із Фракії після того відступу. Це було одне з оповідань, що їх він мав написати згодом, і ще про той сніданок, коли всі дивились у вікно на засніжені болгарські гори і секретарка з місії Нансена спитала старого, чи то справді сніг, і старий, зиркнувши й собі, відповів: «Ні, то не сніг. Для снігу ще зарано». І секретарка сказала іншим дівчатам: «От бачите, ніякий то не сніг»,— і вони загомоніли всі разом: «То не сніг, ми помилилися». Але то був таки сніг, і, коли розпочався обмін населення, старий послав людей у засніжені гори. І вони блукали серед того снігу, аж поки загинули ще до кінця зими.

Сніг був і в Гауерталі, він ішов цілий різдвяний тиждень,— того року, коли вони жили в лісорубовій хаті з величезною кахляною грубою, що займала півкімнати, і спали на матрацах, набитих буковим листям; це тоді до них пришкандибав дезертир, насилу тягнучи по снігу скривавлені ноги. Він сказав, що за ним женеться поліція, і вони дали йому вовняні шкарпетки й затримали поліцаїв балачкою, аж поки слід його замело снігом.

У Шрунсі на перший день різдва сніг так яскрів проти сонця, що аж очам було боляче, коли дивитися з вікна пивнички на тамтешній люд, що вертав додому з церкви. Це там вони підіймалися з важкими лижами на плечі вкоченою саньми й жовтою від кінської сечі дорогою, що йшла понад річкою між крутих гір, порослих соснами, і там-таки з'їжджали з великого льодовика над Мадленер-гаузом, і сніг був гладенький, мов цукрова глазур, і легкий, мов пудра; і він досі пам'ятав той стрімкий, безгучний від величезної швидкості спуск, коли він, наче птах, летів униз.

Того року несподіваний снігопад застав їх у Мадленер-гаузі, і вони мусили просидіти там цілий тиждень, граючи в карти при

світлі кіптявого ліхтаря, і ставки невпинно зростали, що більше програвав гер Лент. Кінець кінцем він програв усе. Геть усе — гроші лижної школи, її річний прибуток, а далі й власні заощадження. Ось і тепер він мов живий перед очима: довгоносий, бере зі столу карти й відкриває sans voir [1]. *Тоді вони тільки те й робили, що грали. Нема снігу — до карт, накидало надміру — знову до карт. І він подумав про те, як багато часу в його житті згаяно на гру.*

Та він так і не написав про це ні рядка, ані про той ясний і холодний різдвяний день, коли на обрії видніли далекі гори і Баркер полетів через лінію фронту бомбардувати поїзд, що віз додому австрійських офіцерів, а коли вони повискакували з вагонів і сипонули врозтіч, він розстрілював їх з кулемета. Пригадалося, як потім Баркер прийшов до їдальні й почав про це розповідати. І як раптом запала тиша, а тоді хтось сказав: «Падлюка ти, мерзенний убивця!»

З тими самими австрійцями, яких вони тоді вбивали, він згодом катався на лижах. Ні, не з тими самими. Ганс, що пристав до нього в супутники на всю ту зиму, відбував війну в гірських стрільцях, і, коли раз вони вдвох пішли у видолинок над тартаком полювати на зайців, вони розмовляли про бої біля Пасубіо, про наступ на Пертіку й Асалоне, та він так і не написав про це ані слова. Ані про Монте-Корно, ані про Сьєте-Коммум, ані про Арсьєро.

Скільки ж це зим він прожив у Форарльберзі та Арльберзі? Чотири... Раптом йому спав на пам'ять і отой чолов'яга, що продавав лисицю, коли вони ходили в Блуденц купувати подарунки, і добрячий кірш із присмаком вишневих кісточок, і легкий вихор сріблястої куряви над стужавілим снігом, коли, співаючи «Геййо, наш Роллі!», ти мчиш до крутого спуску, злітаєш з нього навпростець, тоді трьома стрімкими поворотами поминаєш садок, перестрибуєш через рівчак і виїжджаєш на обмерзлу дорогу за готелем. Мерщій попускаєш кріплення, скидаєш лижі й ставиш їх до дерев'яної стіни, а у вікні бачиш світло лампи, і там, у курному, пропахлому молодим вином теплі, хтось награє на акордеоні.

— Де ми спинялися в Парижі? — запитав він у жінки, що сиділа біля нього на брезентовому стільчику тут, в Африці.

— У «Крійоні». Ти ж сам знаєш.

— Звідки мені знати?

---

[1] Не дивлячись, «на темну» *(франц.)*.

— Ми завжди там спинялися.

— Ні. Не завжди.

— Там або ж в «Анрі-Катр», у Сен-Жермені. Ти казав, що любиш там жити.

— Любов — це купа гною,— сказав Гаррі.— А я півень, що заліз на неї і кукурікає.

— Навіть якби ти мав померти,— сказала вона,— то невже так доконче треба знищити все, що лишається по тобі? Чи ти повинен забрати все в домовину? Чи повинен убити коня і жінку, а сідло й зброю кинути в огонь?

— Атож,— відказав він.— Моя зброя — це твої кляті гроші. Мій кінь баский і моя зброя.

— Замовкни.

— Гаразд. Не буду більше. Я не хочу тебе ображати.

— Тепер це вже, мабуть, трохи запізно.

— От і добре. Тоді ображатиму й далі. Так веселіше. Те єдине, що я справді любив з тобою робити, тепер не для мене.

— Ні, неправда. Ти багато чого любив, і я робила все, чого тобі хотілося.

— Ой, бога ради, не хвалися!

Він подивився на неї і побачив, що вона плаче.

— Слухай-но,— сказав він.— Ти думаєш, мені самому приємно? Я й сам не знаю, що зі мною діється. Мабуть, це прагнення вбити іншого, щоб вижити самому, так я гадаю. Коли ми почали розмовляти, я був цілком спокійний. І в гадці не мав нічого такого. А тепер наче сказився і ладен хтозна-що тобі зробити. Не зважай на мене, серденько. Я ж бо справді кохаю тебе. Ти й сама знаєш. Я ніколи нікого не кохав так, як тебе.

Він збився на звичну брехню, що нею добував хліб свій насущний.

— Ти дуже добрий до мене.

— Ти повія,— сказав він.— Повійниця-благодійниця. Це вже поезія. Я тепер повен поезії. Гною і поезії. Гнилої поезії.

— Мовчи, Гаррі, ну що за диявол у тебе вселився?

— Не хочу нічого залишати,— сказав він.— Нічого по собі не залишу.

Прокинувся він аж надвечір. Сонце сховалося за гору, і долину оповила тінь; козенята трималися тепер далі від чагарів, майже біля самих наметів, і він дивився, як вони пасуться, раз по раз нахиляючи голови й помахуючи хвостиками. Нахабні птахи вже не чатували на землі. Вони важко повмощувались на дереві. Тепер їх було ще більше. Коло ліжка сидів його особистий бой.

— *Мемсаїб* пішла стріляти,— сказав хлопець.— *Бвана* чогось хоче?

— Ні.

Певне, пішла вполювати якусь дичину і, знаючи, що він любить дивитися на тварин, подалася ген від наметів, щоб не порушити спокою в тій місцині, яку він міг бачити. «Вона ніколи нічого не забуває,— подумав він.— Жодної дрібниці, про яку прочитала, або колись почула, або ще якось дізналася».

То не її провина, що вони зійшлися, коли він був уже спустошений. Звідки жінці знати, що твої слова нічого для тебе не важать, що ти говориш їх тільки за звичкою, бо так тобі спокійніше? Відколи він перестав надавати ваги своїм словам, його брехня була жінкам любіша, аніж колись правда.

Не те головне, що він брехав, а те, що не мав за душею і слова правдивого. Він прожив своє життя, воно давно вже скінчилось, а тоді він став жити далі, серед інших людей, мав тепер більше грошей і подорожував по найкращих із знайомих місць, та й нові вибирав найкращі.

Так, ти волів ні про що не думати, і тоді все було чудово. Здоров'я мав залізне, через те й не став неврастеніком, як більшість тих людців, і вдавав, ніби тобі начхати на роботу, яку ти робив перед тим і яка тепер стала тобі не до снаги. Але сам собі ти казав, що неодмінно напишеш про цих людей, про великих багатіїв, що ти чужий серед них, розвідник у їхньому таборі, що ти покинеш його і змалюєш словом, і то вперше буде розповідь людини, яка знає те, про що пише...

Та він так нічого й не написав, бо кожний день у неробстві й розкошах, у зневазі до тих, ким і сам він тепер був, притуплював його здібності, послаблював снагу до праці, і зрештою він зовсім покинув писати. А людям, з якими він тепер знався, так було куди зручніше. Колись, за давньої доброї пори, він почував себе найщасливішим саме в Африці, і от знову приїхав сюди, щоб почати все наново. В цю мисливську подорож вони вирушили без особливих вигод. Не терпіли ні в чому нестатків, але й не розкошували, і він сподівався, що в такий спосіб знову збереться на силі, що спроможеться скинути з душі жир, як ото роблять боксери, їдучи в гори працювати й тренуватися, щоб зігнати зайву вагу.

Спочатку вона була задоволена. Казала, що їй тут подобається. Їй завжди подобалось неспокійне життя, з переміною обставин, з новими знайомствами та цікавими враженнями. А він плекав ілюзію, ніби до нього вертається колишня сила й снага до праці. І тепер, якщо такий має бути кінець,— а він знав, що це кінець,— нема чого звиватися, мов та змія з перебитим хребтом, що кусає сама себе. Ця жінка ні в чому не винна. Якби не

було її, була б якась інша. Коли вже він жив брехнею, то повинен і померти так само...

З-за пагорба до нього долинув постріл.

Вона справді влучно стріляє, ця добра повія, ця повійниця-благодійниця, дбайлива доглядачка й згубниця його таланту. Дурниці. Він сам згубив свій талант. Навіщо дорікати цій жінці за те, що вона дала йому достаток? Він занапастив свій талант, бо прирік його на бездіяльність, бо зрадив себе самого і все, у що вірив, занапастив пияцтвом, що позбавило його колишньої гостроти чуття, лінощами, неробством, снобізмом, пихою, марнолюбством — і сим, і тим, і ще хтозна-чим. Що ж лишилося? Перелік давніх книжок? А який він, власне, був, той його талант? Ні, талант був таки пристойний, та, замість уживати його на діло, він гендлював ним. Ніколи не міряв ним того, що *зробив*, а все — що *міг би* зробити. І зрештою обрав інший спосіб заробляти собі на прожиток — не пером і не олівцем.

Тож чи дивно, що кожна нова жінка, в яку він закохувався, неодмінно була багатша, ніж попередня? Та тепер, коли він утратив здатність кохати і жив самою брехнею, як от із цією жінкою, багатшою від усіх інших, що мала силу-силенну грошей, що раніш була одружена й народила двох дітей, що перед ним брала собі коханців і з жодним не знала втіхи, а його щиро любила як письменника, як чоловіка, як товариша і як свою завидну власність,— і от, хоч як це дивно, саме їй, котрої він зовсім не любив і котрій увесь час брехав, він міг давати за її гроші куди більше, аніж тим жінкам, що їх кохав був по-справжньому.

«Певно, всі ми створені для того, що робимо,— подумав він.— Хто який має хист, так і заробляє собі на прожиток». Сам він усе життя так чи інакше продавав свою снагу, а коли до неї не долучаються почуття, за ті самі гроші даєш набагато більше. Він давно зрозумів це, але й про це вже тепер не напише. Ні, не напише, хоч і варто було б...

Онде вона — з'явилася на видноті, простує до табору. На ній бриджі, в руках — рушниця. За нею двоє служників тягнуть на жердині забите козеня. Все така сама приваблива, подумав він, і тіло в неї гарне. Вона мала неабиякий хист до любощів, добре на них зналася, і, хоч була й не вродлива, йому подобалось її обличчя; вона багато читала, любила їздити верхи, полювала на дичину і, певна річ, забагато пила. Чоловік її помер, коли вона була ще порівняно молода, і на якийсь час вона віддалася турботам про своїх майже дорослих дітей, що вже не потребували цього й почували себе з нею незручно, багато часу приділяла своїм коням, книжкам і чарці. Вона любила читати надве-

чірньої пори, перед обідом і, читаючи, пила віскі з содовою. До обіду була вже добре напідпитку і, вихиливши за столом ще пляшку вина, здебільшого швидко засинала.

Так було, поки вона не завела собі коханців. Відколи з'явилися коханці, вона вже не пила стільки: тепер їй не треба було впиватися, щоб заснути. Але коханці їй надокучали. Перед тим вона жила в шлюбі з чоловіком, що ніколи їй не надокучав, а ці надокучали страшенно.

Потім одне з двох її дітей загинуло в авіаційній катастрофі, і, коли все минулося, вона порвала з коханцями, а що віскі не вгамовувало болю, то мусила влаштовувати своє життя якось по-новому. Раптом її посів болісний страх перед самотністю. Але їй потрібна була людина, яку б вона могла поважати.

Це почалося дуже просто. Їй подобались його твори, і вона давно заздрила на його життя. Гадала, він робить тільки те, до чого має охоту. Способи, до яких вона вдалася, щоб заволодіти ним, та причини, з яких урешті закохалася в нього,— то все були щаблі неухильного поступу, і кінець кінцем вона побудувала собі нове життя, а він спродав решту свого життя колишнього.

Спродав за убезпечений добробут, за вигоди — тут ніде правди діти,— ну а ще за що? Він і сам не міг сказати. Вона ладна купити все, чого йому забагнеться. Це він знав. А до того ж і коханка була чудова. Він лягав з нею в ліжко так само радо, як і з будь-якою іншою, навіть ще й радніш: вона була багатша від інших, мала гарне тіло, добре зналася на любощах і ніколи не влаштовувала сцен. І ось тепер це життя, яке вона побудувала наново, мало урватись, бо два тижні тому він не скористався йодом, подряпавши коліно об терня, коли вони продиралися крізь чагарі сфотографувати табун антилоп, що стояли з високо піднесеними головами й, роздимаючи ніздрі, нашорошивши вуха, видивлялись уперед і прислухалися до найменшого шереху, готові ту ж мить шугнути в хащі. І таки втекли, перше ніж він устиг зробити знімок.

Ось вона, прийшла.

Не підводячись, він повернув голову й подивився на неї.

— Привіт,— озвався він.

— Я підстрелила козеня,— сказала вона.— Буде тобі добрий бульйон, і ще загадаю зробити картопляного пюре. Як ти себе почуваєш?

— Куди краще.

— От і чудово! Знаєш, я так і думала, що тобі має полегшати. Коли я пішла, ти спав.

— Я добре поспав. А ти далеко ходила?

— Ні. Тільки зайшла за пагорб. Я поклала його з першого пострілу.

— Ну, стріляєш ти чудово.

— Я люблю полювати. І Африку полюбила. Справді. Якщо ти видужаєш, це буде найкраща пригода в моєму житті. Ти не уявляєш собі, яка це втіха — полювати разом з тобою. Я полюбила цю країну.

— Я теж люблю її.

— Коханий, як же добре, що тобі полегшало. Мені так прикро, коли ти отакий, як був. Ти не будеш більше такого казати, правда ж? Обіцяєш?

— Не буду,— відповів він.— Я вже й не пам'ятаю, що казав.

— Не треба доводити мене до знемоги, чуєш? Я всього лиш немолода жінка, що кохає тебе і хоче робити все, що й ти. Я вже й так скільки разів у житті знемагала. Ти ж не хочеш, щоб таке було знову, правда?

— Я б залюбки знеміг тебе в ліжку,— відказав він.

— Еге ж. Ото приємна знемога. Задля неї ми й живемо. Завтра прилетить літак.

— Звідки ти знаєш?

— Я певна. Неодмінно прилетить. Служники наготували галуззя і трави для багаття. Я сьогодні ще раз ходила туди подивитися. Там цілком досить місця, щоб сісти літакові, і ми запалимо вогнища з обох кінців.

— Чому ти думаєш, що він прилетить завтра?

— Я певна, що прилетить. Давно вже час. У місті тобі вилікують ногу, і тоді ми добряче знеможемо одне одного. Не так, як цими жахливими розмовами.

— Може б, нам випити? Сонце вже сіло.

— Ти гадаєш, тобі не зашкодить?

— Одна не зашкодить.

— То вип'ємо її разом. Моло, віскі з содовою! — гукнула вона.

— Ти б узула чобітки проти москітів,— сказав він.

— Потім, коли помиюся.

Поки вони пили, сутінки все густішали, а коли майже зовсім споночіло і стріляти стало темно, долину перебігла гієна й зникла за пагорбом.

— Ця падлюка бігає тут кожного вечора,— сказав він.— Кожного вечора, ось уже два тижні.

— Мабуть, це вона так скиглить ночами. Та мені байдуже. А загалом бридка тварина.

Вони пили разом, біль йому не дошкуляв — тільки незручно було лежати в одній позі, а тим часом служники розпалювали вогнище, на стінах наметів танцювали відблиски полум'я, і він відчував, як до нього вертається мимовільна згода з життям у цьому втішному полоні. Вона таки справді добра до нього. А він сьогодні повівся з нею жорстоко й несправедливо. Вона мила жінка, напрочуд мила...

І ту ж мить він усвідомив, що помирає.

Це почуття наринуло, як вир — не подмухом буревію чи навальною хвилею, а так, ніби він раптом опинився у лиховісній смердючій пустці, що її краєм, на превеликий його подив, нечутно скрадалась ота гієна.

— Що з тобою, Гаррі? — спитала жінка.

— Нічого,— відказав він.— Ти б пересіла на той бік. Проти вітру.

— Моло змінив тобі пов'язку?

— Так. Тепер я роблю борні примочки.

— Як ти себе почуваєш?

— Трохи паморочиться в голові.

— Я піду помиюся,— сказала вона.— Ти зажди трохи. Разом повечеряєм, а тоді занесемо ліжко в намет.

«Отже,— сказав він сам до себе,— добре, що ми перестали сваритися». З цією жінкою він не часто сварився, а от з іншими, яких кохав, сварився страшенно, і кінець кінцем сварки ті, мов іржа, знищували все, що було в них спільного. Він кохав занадто палко, вимагав занадто багато і завжди сам усе занапащав.

Йому пригадалось, яким самотнім він почував себе тоді в Константинополі, після тієї сварки напередодні його від'їзду з Парижа. Він гуляв там напропале, і коли все те скінчилось, і він не тільки не позбувся своєї самотності, а ще й роз'ятрив її, він написав листа — їй, першій, котра покинула його,— про те, що він так і не зміг себе перебороти... Про те, як йому одного разу здалося, ніби він побачив її на вулиці, і йому аж млосно стало; як, угледівши на Бульварі першу-ліпшу жінку, що чимось нагадувала її, він ішов слідом, боячись упевнитися, що то не вона, боячись утратити оте почуття, яке охопило його. Про те, що хоч би з якою жінкою він спав, йому тільки ще дужче бракувало її. І що отой її вчинок однаково нічого не важить, бо він зрозумів, що нездатен зцілитися від кохання до неї. Він писав цього листа у клубі, зовсім тверезий, і послав його в Нью-Йорк з проханням відписати йому до паризької редакції. Гадав, що так буде

найпевніше. І того ж вечора, в нестерпній тузі за нею, відчуваючи в душі болісну порожнечу, він підчепив на вулиці біля «Таксіма» якусь дівчину і повів її вечеряти. Потім вони пішли в дансинг; танцювала вона погано, і він покинув її задля іншої — жагучої розпусниці-вірменки, яка так терлась об нього животом, що його аж жаром обсипало. Він забрав її від англійського офіцерика-артилериста з неабияким скандалом. Артилерист викликав його за двері, і вони завелися битись у темряві посеред вулиці. Він двічі добре садонув артилериста збоку в щелепу, але той не впав, і він зрозумів, що битись доведеться по-справжньому. Артилерист затопив йому в груди, потім у вилицю. Він знову замахнувся і вдарив лівою, а артилерист навалився на нього, вчепився в піджак і геть відірвав рукав; він двічі дав йому по вуху, тоді щосили вдарив правою і відштовхнув від себе. Артилерист упав головою на брук, і вони з дівчиною кинулися навтіки, бо вже чути було, як надходить військовий патруль. Вони скочили в таксі й проїхали понад Босфором до Рімілі-Гіса, зробили круг і повернули назад серед нічної прохолоди; потім пішли до ліжка, і вона була й на дотик така ж перестигла, як і на вигляд, проте гладенька, мов трояндова пелюстка, солодка, наче патока, з м'яким животом і великими персами, а під задок не треба було й подушки. Коли він зібрався йти, вона ще спала і вигляд мала у вранішньому світлі досить-таки пошарпаний. Він повернувся до «Пера-Паласу» з синцем під оком, несучи під пахвою піджак без одного рукава.

Того ж вечора він виїхав до Анатолії і тепер пригадав ту подорож: як поїзд цілий день ішов поміж ланами, засіяними маком, що його там вирощують на опіум, і яке то дивне було відчуття наприкінці дороги, коли почало здаватися, ніби змінились усі відстані, і як він дістався туди, де розпочавсь наступ за участю новоприбулих грецьких офіцерів, що ні біса не тямили в цьому ділі, і артилерія гатила по своїх, і англійський військовий спостерігач плакав, як дитина.

Того ж таки дня він уперше побачив забитих солдатів у білих балетних спідничках і гостроносих капцях з помпонами. Турки сунули навалою, і він бачив, як солдати в спідничках тікали, як офіцери стріляли в них, а тоді й самі кинулись тікати, і він теж тікав чимдуж разом з англійським спостерігачем, аж поки йому заболіло в грудях, а в роті стало так гірко, наче він смоктав мідяки; і вони спинилися за якимись скелями, а турки все сунули та сунули. Згодом він бачив такі речі, яких ніколи не міг собі й уявити, а потім — і ще страшніші. Отож, повернувшись до Парижа, не міг про це ані сам говорити, ані слухати інших. А в кафе, повз яке він ішов, перед стосиком блюдечок з-під чарок сидів отой американський поет і з дурну-

ватим виразом обличчя, схожого на велику картоплину, патякав про дадаїзм з одним румуном, на ім'я Трістан Тцара, що завжди носив монокль і скаржився на головний біль; і він подався назад до свого помешкання, до дружини, що її знову кохав,— забуто всі сварки, забуто всі безумства, він радів, що повернувся, і пошту з редакції тепер надсилали йому додому. І ось одного ранку надійшов лист у відповідь на той, що він тоді написав, і коли він побачив на підносі конверт із знайомим почерком, то аж похолов увесь і спробував непомітно підсунути його під інший лист. Та дружина спитала: «Від кого це, любий?» — і то був кінець усьому, що тільки-но почалося в них наново.

Він пригадував щасливі дні з усіма жінками, яких знав, пригадував і сварки. Чомусь вони завжди заводили ті сварки в найприємніших місцях. І чого їм неодмінно надавало сваритися в найкращі для нього хвилини?.. Він нічого про це не написав: спершу не хотів жодної з них образити, а потім йому здавалося, що й без того є про що писати. Але повсякчас думав, що зрештою неодмінно про це напише. Міг би написати багато про що. Він бачив, як змінюється світ, і то були не просто події, хоч і їх він спостерігав чимало й пильно придивлявся до людей,— він бачив тонші зміни і пам'ятав, як поводились люди за різних часів. Він сам був свідок усього того, усе примічав і вважав за свій обов'язок про те написати — але тепер уже ніколи не напише.

— Ну, як тобі? — спитала жінка. Вона вже помилась і вийшла з намету.

— Добре.

— То, може, трохи поїси?

Він угледів позад неї Моло з розкладним столиком і ще одного служника, що тримав посуд.

— Я хочу писати,— сказав він.

— Випий бульйону, це додасть тобі сили.

— Сьогодні вночі я помру,— сказав він.— Ні до чого мені сила.

— Облиш цю мелодраму, Гаррі, прошу,— сказала вона.

— Чи тобі в носі позакладало? Я вже згнив майже до стегна. На біса мені твій бульйон? Моло, принеси-но віскі з содовою!

— Випий бульйону, я прошу,— лагідно сказала вона.

— Ну, давай уже.

Бульйон був надто гарячий. Довелося тримати чашку в руках, чекаючи, доки охолоне, а вже тоді одним духом, не похлинувшись, він влив у себе все до краплі.

— Ти чудова жінка,— сказав він.— Не зважай на мене.

Вона повернула до нього обличчя, так добре знане й люблене з фотографій в «Острозі» та «Місті й маєтку», тільки трохи поблякле від алкоголю, тільки трохи змарніле від любовних утіх; але в «Місті й маєтку» ніколи не показували тих гарних грудей, ані тих пишних стегон, ані рук, що так приємно пестили його спину. Дивлячись на її знайому лагідну усмішку, він знову відчув наближення смерті. Та тепер то не був раптовий вир, а наче подув вітру, що, сколихнувши полум'я свічки, здіймає його догори.

— Нехай потім винесуть мій москітник і почеплять над ліжком, а поруч запалять вогнище. Я сьогодні ночуватиму просто неба. Зрушати з місця ні до чого. Ніч ясна, і дощу не буде.

Так ось воно як помирають — у шепоті, що його й сам ледве чуєш. Ну що ж, сварок більше не буде. Це він твердо обіцяє. Він не стане псувати того єдиного, чого ще не звідав у житті. А проте, мабуть, таки зіпсує. Адже завжди все псував. А може, й не зіпсує.

— Ти можеш писати під диктовку?

— Ніколи не пробувала,— відказала вона.

— А втім, байдуже.

Однаково часу вже нема, хоч усе, здається, так щільно вляглося, що можна вмістити в один абзац — аби тільки він зумів добре все те висловити.

На горі понад озером стояв рублений дім, зашпарований білим вапном. На жердині біля дверей висів дзвоник, що скликав родину до столу. За домом було поле, а за полем — ліс. Від дому до причалу збігав ряд стрункіх тополь. Ще ряд тополь тягся вподовж мису. Понад узліссям ішла дорога нагору, і при тій дорозі ти збирав ожину. Потім рублений дім згорів, і всі рушниці, що висіли над каміном на кілочках з оленячих ратиць, також згоріли, і їхні стволи без прикладів, з розтопленим свинцем у магазинних коробках, довго ще лежали серед купи попелу, що його брали на луг для великих миловарних казанів, і ти спитав дідуся, чи можна ними погратися, а він не дозволив. Авжеж, то й тепер були його рушниці, і він так і не купив нових. І відтоді більше не полював. Дім збудували на тому самому місці, тепер уже з брусів, потім побілили, і з ганку ти бачив ряд тополь і озеро за ними; але рушниць у домі вже ніколи не було. Рештки тих рушниць, що висіли колись на оленячих ратицях у старому рубленому домі, валялися надворі в купі попелу, і ніхто їх більше не чіпав.

Після війни ми орендували в Шварцвальді струмок, у якому водилася форель, і до нього було дві дороги. Одна — спершу низом, через долину, що починалася від Тріберга, між тінястими деревами обабіч білого путівця, а далі — бічною стежкою, що вела в гори, повз невеликі ферми з високими шварцвальдськими будинками, аж поки та стежка виходила до струмка. Звідти ми й починали рибалити.

Друга дорога стрімко підіймалася вгору до узлісся і далі йшла верхами через сосновий бір, а там спускалася до луки й, перетнувши її, виходила до місточка. На берегах струмка росли берези, і він був хоч невеличкий, зате прозорий, бистрий, із заводями в тих місцях, де течія попідмивала коріння беріз. Власникові готелю в Тріберзі випав добрий сезон. Там було дуже гарно, і всі ми заприятелювали між собою. А наступного року настала інфляція, і грошей, які він призбирав тоді, не вистачило навіть на те, щоб купити припасу й знову відкрити готель,— і він повісився.

Це ще б можна продиктувати, але є й таке, чого не продиктуєш: площа Контрескарп, де квіткарки фарбували квіти просто серед вулиці і фарба стікала на брук до автобусної зупинки; літні чоловіки й жінки, завжди п'яні від вина та прокислих вичавок; змерзлі дітлахи з зашмарканими носами; дух брудного поту, злиднів і пияцтва в «Кафе аматорів»; повії в bal musette [1], *над яким вони тоді жили. Консьєржка, що приймала в своїй комірчині солдата республіканської гвардії, а тим часом його каска, прикрашена волосяною китицею, лежала на стільці. Пожилиця з кімнати навпроти, в якої чоловік був спортсмен-велосипедист,— як вона зраділа того ранку в молочній, коли розгорнула «Авто» й прочитала, що він здобув третє місце в перегонах Париж — Тур, у своєму першому великому змаганні. Вона почервоніла, засміялась і, вимахуючи жовтою спортивною газеткою та плачучи з радості, побігла до себе нагору. Чоловік орендаторки* bal musette *був шофер таксі, і коли йому, Гаррі, доводилося відлітати вранішнім літаком, той будив його, стукаючи в двері, і, перше ніж їхати, вони разом випивали по склянці білого вина коло цинкового прилавка в залі. Він знав тоді своїх сусідів у тому кварталі, бо всі вони були бідні.*

У прилеглих до площі будинках жило два гатунки людей: п'яниці і спортсмени. П'яниці заливали свої злидні вином, спортсмени шукали розради в тренуванні. То були нащадки комунарів, що не вагалися в своїх політичних поглядах. Вони знали, хто розстрілював їхніх батьків, їхніх родичів, братів і друзів,

---

[1] Тут: дешевий танцювальний зал *(франц.)*.

коли версальське військо захопило місто після Комуни і нещадно карало всякого, хто мав мозолясті руки, носив картуз чи вирізнявся ще якимись прикметами робочої людини. І серед тієї бідноти, у тому кварталі навпроти крамнички торговця кониною та кооперативної винарні, він написав свої перші сторінки, започаткувавши ними те, що вважав тоді за справу свого життя. Жоден інший район у Парижі не був йому такий любий, як цей: його крислаті дерева, старі поштукатурені будинки з коричневими панелями внизу; довгастий зелений автобус на круглій площі; пурпурова фарба, що спливає з квітів на бруківку; несподіваний спуск на вулиці Кардинала Лемуана, що круто збігає з пагорба до Сени, а з другого боку — тісний, перелюднений світок вулиці Муфтар. Вулиця, що веде нагору до Пантеону, і ще одна, якою він завжди їздив на велосипеді,— єдина заасфальтована вулиця в тому районі, рівна й гладенька під шинами, з високими вузькими будинками і дешевим готелем, де вмер Поль Верлен. У їхньому тодішньому помешканні було тільки дві кімнати, і він наймав кімнату в тому готелі, на останньому поверсі, за шістдесят франків на місяць,— там він писав, і з вікна йому було видно дахи, димарі й усі паризькі пагорби.

З вікон їхнього помешкання можна було побачити не багато. Насамперед — крамничку вугляра, що продавав і вино, кепське вино. Позолочену конячу голову над дверима м'ясної крамнички, червоно-жовті туші у її вітрині та ще зелений фасад винарні, де вони купували вино — добре, а до того й дешеве. Решту краєвиду становили поштукатурені стіни та вікна сусідів. І, бувало, вечорами, коли хтось падав п'яний серед вулиці й лежав, сопучи й стогнучи, у суто французькій ivresse [1],*— хоч такої, казали, нібито зовсім не існує,— ті сусіди відчиняли вікна, й чути було їхню розмову.*

«Де поліцай? Коли не треба, той лобур завжди тут. Певне, спить з якоюсь консьєржкою. Знайдіть його хто-небудь.— Аж ось хтось вихлюпує з вікна відро води, і стогін затихає.— Що там таке? Вода. Оце діло». І вікна зачиняються.

Марі, його femme de ménage [2], *нарікає на восьмигодинний робочий день: «Коли чоловік працює до шостої, то, йдучи додому, він вип'є якусь чарчину і грошей не розтринькає. А тепер він працює лише до п'ятої, то напивається щовечора, і вдома ніколи нема й мідяка. Кажу вам — те скорочення нам, жінкам, тільки на горе».*

---

[1] П'яна знемога *(франц.)*.
[2] Служниця *(франц.)*.

— Може, дати тобі ще бульйону? — спитала в нього жінка,— тут, тепер.

— Ні, дякую. Бульйон чудовий.

— Випий ще трохи.

— Я краще випив би віскі.

— Віскі може тобі зашкодити.

— Атож. Це шкідливо. Як у тій пісеньці Кола Портера: «Я вірю, ти кохаєш незрадливо...»

— Ти ж знаєш, я люблю, коли ти п'єш.

— Ще б пак. Але це шкідливо.

«Ось нехай піде,— подумав він.— Тоді вип'ю скільки захочу. Ні, не скільки захочу, а все, скільки там є». О боже, як він стомився! Страшенно стомився. Треба поспати якусь часинку... Він лежав нерухомо, і смерті коло нього не було. Певне, поїхала іншою вулицею. Їздить з кимось у парі на велосипедах, зовсім нечутно котить по бруківці.

Ні, він так ніколи й не написав про Париж. Про той Париж, що був любий його серцю. Ну, а ще про що він не встиг написати?

Про їхнє ранчо й про сріблясту поросль шавлії, про бистру й прозору воду в зрошувальних рівчаках і про буйну зелень люцерни. Прогін іде в гори, і за літо корови стають полохливі, мов олені. І коли восени женеш їх униз, додому, вся та жива маса, мукаючи, рівно тупочучи й збиваючи хмари куряви, поволі суне дорогою. А над горами височить стрімка вершина, чітко вирізняючись проти вечірнього неба, і, коли спускаєшся в долину місячної ночі, все перед тобою залите ясним сяйвом... Потім йому пригадалося, як одного разу він ішов поночі лісом, тримаючись за хвіст коня,— така була темінь; спали на пам'ять і всі ті оповідання, що їх він ще там думав написати.

Про недоумкуватого хлопчину наймита, якого залишили тоді на ранчо й сказали не давати нікому ані віхтя сіна, і про старого негідника з Форкса, що лупцював хлопчину, коли той робив у нього,— він завернув на ранчо роздобути сіна. Хлопець не дав, і старий погрозив, що знов його поб'є. Тоді хлопець приніс із кухні рушницю і, коли старий намагався вломитись у сінник, застрелив його; коли вони повернулися на ранчо, труп уже тиждень як лежав у оборі, замерзлий і погризений собаками. А те, що лишилося, ти поклав на сани, загорнуте в ковдру й перев'язане мотузками, узяв собі на підмогу того ж таки хлопця, і ви удвох, ставши на лижі, потягли сани на дорогу, а там ще шістдесят миль до міста, де хлопця належало передати владі.

Він і гадки не мав, що його заарештують. Думав, що виконав свій обов'язок, що ти йому друг і що він дістане віддяку. Він допомагав тягти старого в місто, щоб усі дізналися, який то був лихий чоловік і як він хотів украсти чуже сіно; і коли шериф надів хлопцеві наручники, той очам своїм не повірив. А тоді заплакав... Це теж було оповідання з тих, які він приберігав на майбутнє. Про те життя він міг би написати зо два десятки оповідань, та так і не написв жодного. Чому?

— От ти й розкажеш їм чому,— промовив він.

— Чому що, любий?

— Чому нічого.

Тепер, відколи заволоділа ним, вона пила не так багато. Та навіть якби він лишився живий, то ніколи не написав би про неї — тепер він був певен. Ані про інших таких, як вона. Багатії — нудні люди, вони або забагато п'ють, або ж забагато грають у трик-трак. Нудні й усі однакові. Йому пригадався бідолаха Джуліан, і його романтичний захват перед ними, і слова, якими він почав одне своє оповідання: «Багаті люди не такі, як ми з вами». І як хтось сказав Джуліанові: «Авжеж, вони мають більше грошей». Та Джуліан не зрозумів дотепу. Він вважав їх за людей особливої породи, обдарованих неабиякими чеснотами, і коли переконався, що вони зовсім не такі, то був один із найтяжчих ударів, яких він зазнав у житті.

Він, Гаррі, зневажав людей, що хиляться під ударами долі. Коли на чомусь знаєшся, то не станеш тим захоплюватись. Він думав, що здатен узяти гору над усім,— адже ніщо не здолає його, коли він на те не зважатиме.

Гаразд. Тепер він не зважатиме на смерть. Єдине, чого він завжди боявся,— це біль. Він міг терпіти біль, як і всякий чоловік, аби тільки він не тривав занадто довго й не виснажував його; але тепер його діймало до самого серця; та коли він уже відчув, що от-от знеможеться, біль ущух.

Він згадав, як одної давньої ночі в офіцера-мінометника Вільямсона влучила граната, кинута з німецької засідки, коли він перелазив через дротяну загорожу, і як він криком кричав, благаючи добити його. То був дебелий чолов'яга, хоробрий і справний офіцер, хоча й неабиякий хизун. Але тієї ночі він застряг у загорожі, освітлюваний спалахами ракет, і кишки його вивернулись на колючий дріт, так що коли його забирали свої, ще живого, довелося відрізати їх геть. «Пристрель мене, Гаррі! Бога ради, пристрель мене!..» Колись зайшла була суперечка, чи є така божа кара, якої людина не могла б знести,

і хтось твердив, ніби в певний момент самий біль відбирає у людини чуття. Та він завжди пам'ятав Вільямсона і ту ніч. Ніщо не могло одібрати у Вільямсона чуття, аж поки він дав йому всі таблетки морфію, що їх мав у запасі для себе,— та й ті помогли не відразу.

Що ж до нього, то це ще пусте, і, коли не погіршає, турбуватись нема чого. От якби тільки товариство було краще.

Деякий час він міркував, яке товариство волів би мати поруч себе.

Ні, думав він, коли все, що ти робиш, робиться задовго й запізно, годі й сподіватися, що коло тебе зостануться люди. Вони всі вже порозходились. Вечірка скінчилась, і ти лишився удвох із господинею.

«Мені набридло помирати, як і все інше»,— подумав він.

— Набридло,— промовив він уголос.

— Що набридло, любий?

— Усе, що робиш занадто довго.

Він подивився на неї — за нею було вогнище. Вона сиділа, відхилившись на стільчику, відсвіти полум'я падали на її миле обличчя, і він побачив, що її змагає сон. Десь зовсім близько, поза світлом вогнища, обізвалася гієна.

— Я писав,— сказав він.— Але потім стомився.

— Як тобі здається, ти зможеш заснути?

— Ще й як. Чого ти не йдеш у намет?

— Мені хороше тут з тобою.

— Ти не відчуваєш нічого дивного? — запитав він.

— Ні. Трохи сон бере, ото й тільки.

— А я відчуваю,— сказав він.

Він щойно відчув, як поруч знову промайнула смерть.

— А знаєш, з усього, що в мене було, я не втратив тільки цікавості,— сказав він.

— Нічогісінько ти не втратив. Тобі нічого не бракує, єдиному з усіх, кого я будь-коли знала.

— О боже,— сказав він.— Які ви, жінки, нетямущі. Де ж та ваша хвалена інтуїція?

Саме ж бо в ту мить смерть підійшла й поклала голову в ногах ліжка, і він почув її віддих.

— Ніколи не вір, що вона з косою і черепом,— сказав він.— Вона може бути й двома поліцаями на велосипедах, і птахом. Або ж мати тупу круглу морду, наче в гієни.

Смерть посунулась вище, але тепер вона втратила подобу. Просто щось бовваніло в нього перед очима.

— Прожени її геть.

Смерть не пішла, а присунулась ще ближче.

— Який гидотний від тебе дух,— мовив він до неї.— Смердюча падлюка.

Вона ступила ще крок, і він уже не міг говорити до неї, а, побачивши, що він не може говорити, вона знову подалася вперед, і тепер він силкувався відіпхнути її мовчки, але вона все насувалася на нього, стискала йому груди, і, коли вона там обсілася і він не міг уже ні ворухнутись, ані вимовити слова, він почув, як жінка сказала:

— Бвана заснув. Підніміть тихенько ліжко й перенесіть у намет.

Він не міг сказати їй, щоб вона відігнала смерть, а та все дужче налягала йому на груди, і він уже не мав чим дихати. Аж ось служники підняли ліжко, і все враз минулося, і тягар, що гнітив йому груди, зник.

Був ранок, і вже не ранній, коли він зачув гуркіт літака. Віддалік показалася маленька цяточка, тоді літак виписав у небі широке коло, і служники побігли й підпалили вогнища, полившн їх гасом, а потім поприкидали травою, так що по краях галявини зайнялися два великих курища, і ранковий вітрець поніс дим до наметів. Літак зробив ще два кола, тепер уже зовсім невисоко, тоді ковзнув донизу, вирівнявсь і плавно спустився на землю, і ось уже до них простує друзяка Комптон, у бахматих штанях, твідовій куртці й коричневому фетровому капелюсі.

«Що з тобою таке, старий шалапуте?» — запитав Комптон.

«Погано з ногою,— відказав він.— Снідати будеш?»

«Ні, дякую. А от чаю вип'ю. Ти знаєш, я прилетів «метеликом». Мемсаїб узяти не зможу. Місця тільки на одного. Ваша машина вже виїхала».

Елен відвела Комптона вбік і щось йому пояснила. Комптон повернувся ще жвавіший, ніж перед тим.

«Зараз же тебе й повеземо,— сказав він.— А потім я прилечу по мемсаїб. Мабуть, нам доведеться сісти в Аруші, заправитись пальним. То краще поквапитися».

«А чай?»

«Та, правду кажучи, не такий я до нього охочий».

Служники підняли ліжко й понесли навколо зелених наметів, попід пагорбом і далі галявиною, повз багаття, що, випаливши траву, горіли тепер ясним палахкотливим на вітрі полум'ям,— туди, де стояв маленький літак. Вони насилу втягли його в кабіну, а коли нарешті втягли, він одкинувся на спинку шкіряного сидіння, простягши хвору ногу перед себе, збоку

від Комптонового крісла. Комптон пустив мотор і заліз у літак. Гаррі помахав рукою Елен та хлопцям, і, коли стугін мотора перейшов у звичне рівне гудіння, Комптон почав повертати на зліт, пильнуючи, щоб не вскочити у вепрячу яму; і ось уже літак, ревучи й підстрибуючи на грудді, помчав галявиною між багаттями, тоді підстрибнув востаннє й відірвався від землі, і він побачив, як ті, внизу, махають їм руками; а онде й намети під пагорбом, вони швидко пласкішають, і долина стає все розлогіша, а купи дерев та чагарники наче вгрузають у землю; зате виразно видно, як збігаються до пересохлих водопоїв звірині стежки, а там он якась вода — він досі й не знав про неї. Онде зебри — тепер він бачить лише їх невеличкі округлі спини, а онде антилопи-гну — оті довгі низки головатих плямок, що розтяглись по долині, й здається, ніби вони повзуть угору; ось на них упала тінь літака, і вони сипонули врозтіч — їх уже ледь видно, і важко навіть повірити, що вони скачуть чвалом; уся долина, скільки око сягає, тепер сіро-жовта, а попереду просто нього — твідова спина й коричневий фетровий капелюх друзяки Компі.

Потім вони летіли над передгір'ям, де антилопи здиралися на схили крутими стежками, а далі були гори, і перед очима несподівано постала темна зелень пралісів, тоді — корчасті бамбукові зарості на схилах, і знову буйні лісові хащі, що ніби відтворюють обриси вершин і западин; аж ось вони минули хребет, і гори стали знижуватись перед новою долиною, уже розжареною сонцем, аж багряно-рудою; літак кидало на гарячих хвилях повітря, і Компі обернувся назад — побачити, як почуває себе він, Гаррі. А попереду темніло ще одне пасмо гір.

І тоді, замість того щоб летіти й далі на Арушу, вони повернули ліворуч — певне, Комптон розважив, що бензину вистачить,— і, поглянувши вниз, він побачив у повітрі над землею якусь роїсту рожеву хмару,— мов перший сніговій, що налітає не знати звідки,— і зрозумів: то суне з півдня сарана. Потім вони почали набирати висоту, прямуючи начебто на схід, коли раптом запала темрява і на них наринула гроза з такою буйною зливою, що здавалося, ніби летиш крізь водоспад; аж ось вони вийшли з грози, і Компі обернувся й з усмішкою показав уперед — а там, застуючи все перед очима, затуливши собою весь світ, була величезна, висока до неба, неправдоподібно біла проти сонця, квадратна вершина Кіліманджаро. І тоді він зрозумів, що дорога йому лежить саме туди.

В ту саму хвилину гієна перестала квилити і зайшлася дивним, схожим на людський плач, завиванням. Жінка почула його і неспокійно заворушилася. Вона не прокинулась. Їй снилося,

ніби вона в своєму будинку на Лонг-Айленді, у передвечір доньчиного виходу у великий світ. Звідкись там узявся й батько і був дуже сердитий. У цю мить гієна завила так голосно, що вона прокинулась і, не одразу збагнувши, де вона, страшенно перелякалася. Тоді взяла ліхтарик і присвітила на друге ліжко, що його занесли до намету, коли Гаррі заснув. Вона побачила, що він лежить під москітником, але чомусь вистромив хвору ногу і вона звисає з ліжка. Бинти позсувалися вниз, і вона не могла туди й глянути.

— Моло! — гукнула вона.— Моло! Моло! — Тоді поклика-ла: — Гаррі! Гаррі! — Потім голосніше: — Гаррі! Прошу тебе... ну Гаррі!

Ніхто не озивався, і не чути було його віддиху.

Знадвору долинало те саме моторошне виття гієни, що розбудило її. Та вона не чула його за стукотом власного серця.

МАЄШ І НЕ МАЄШ

РОМАН

TO HAVE AND HAVE NOT

1937

Переклав
Мар Пінчевський

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1980 р.

Частина перша

ГАРРІ МОРГАН

(Весна)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Знаєте, як воно рано-вранці в Гавані, коли волоцюги ще сплять під стінами будинків і фургони-холодильники ще не почали розвозити по барах лід? Такої пори ми йшли з пристані до «Перлини Сан-Франціско» випити кави, й на площі не спав лиш один жебрак: він пив з фонтана. Та коли ми ввійшли в кафе, ті троє вже нас чекали.

Ми сіли, й один із них підійшов до нас.

— То як? — спитав він.

— Не можу,— відповів я йому.— Я б і радий. Але я вчора вже сказав вам: не можу.

— Назвіть свою ціну.

— Не про те йдеться. Не можу я. І край.

Двоє інших теж підійшли й стали над нами із засмученими обличчями. Вони були симпатичні хлопці, і я справді з радістю допоміг би їм.

— По тисячі з носа,— сказав той, що добре говорив по-англійському.

— Не сипте солі на рану,— відповів я йому.— Я вам по щирості кажу: не можу.

— Потім, як усе переміниться, вам віддячать сторицею.

— Вірю. І я всім серцем радий би. Але не можу.

— Чому?

— Човен годує мене. Втрачу його — не буде з чого жити.

— За такі гроші можна купити нового.

— У в'язниці не купиш.

Певно, вони гадали, що я піддамся на вмовляння, бо цей хлопець правив своєї:

— Ви заробите три тисячі, а потім вам ще віддячать сторицею. Таке, як оце тепер, довго тривати не може, самі розумієте.

— Послухайте,— сказав я,— хто тут буде президентом — діло ваше. Але я не перевожу до Штатів нічого такого, що вміє балакати.

— Отже, по-твоєму, ми будемо балакати? — озвався той, що досі мовчав. Він сердився.

— Я сказав: нічого такого, що *вміє* балакати.

— По-твоєму, ми lenguas largas?

— Ні.

— Ти знаєш, хто такий lengua larga?

— Так. Той, в кого довгий язик.

— Ти знаєш, що ми з такими робимо?

— Навіщо ж так грізно,— сказав я.— Не я до вас прийшов, а ви до мене. Мені від вас нічого не треба.

— Помовч, Панчо,— сказав сердитому той, що говорив перед ним.

— Він сказав, що ми будемо балакати,— сказав Панчо.

— Послухайте,— сказав я,— і зрозумійте: я не перевожу нічого такого, що *вміє* балакати. Ящики з вином не вміють балакати. Бутлі з самогоном не вміють балакати. Інші речі теж не балакають. А люди балакають.

— А китайці балакають? — люто запитав Панчо.

— Балакають, тільки я їх не розумію,— відповів я йому.

— Отже, не хочеш?

— Я вам ще вчора сказав. Не можу.

— А ти не будеш балакати? — спитав Панчо.

Він лютився, бо неправильно зрозумів мої слова. А ще, мабуть, з досади. Я йому навіть не відповів.

— Ти сам — не lengua larga? — напосідав він.

— Начебто ні.

— Це що — погроза?

— Слухай,— сказав я йому.— Ще сонце не зійшло, а ти вже такий гарячий. Я вірю, ти не одну горлянку перерізав. Але дай мені випити кави.

— То, по-твоєму, я ріжу людей?

— Ні,— сказав я.— І мені начхати. Невже не можна говорити про діло без злості?

— Так, я злюся,— відповів він.— Я б зараз тебе залюбки вбив.

— Отакої,— сказав я.— До чого ти ще добалакаєшся?

— Ходімо, Панчо,— сказав перший. А тоді до мене: — Шкода, дуже шкода. Я сподівався, що ви перевезете нас.

— І мені шкода. Але — не можу.

Всі троє рушили до дверей, і я дивився їм услід. Вони були симпатичні хлопці, гарно вдягнені, без капелюхів; на вигляд — із тих, що не звикли лічити гроші, а послухати їх, то так воно й було. І по-англійському говорили, як грошовиті кубинці.

Двоє з них, схоже, були брати, а третій — Панчо — відрізнявся від них хіба трохи вищим зростом. Знаєте, такий же стрункий, чорнявий, гарно вдягнений. «Певно, він тільки вдає, що лютий,— подумав я.— Певно, просто нервує».

Коли вони вийшли з кафе й завернули праворуч, я побачив, що через площу до них мчить лімузин. Зненацька велика віконна шибка розлетілася, й куля розбила пляшку на скляній

гірці праворуч. Я почув автоматну чергу — тра-та-та,— і пляшки на полиці уздовж усієї стіни порозліталися.

Я стрибнув за стойку ліворуч і, виглядаючи з-за неї, бачив усе. Машина стояла, обабіч неї залягли двоє чоловіків. Один тримав автомат Томпсона, другий — обріз багатозарядної рушниці. Той, що з автоматом, був негр. Другий був у білому шоферському пильовику.

Один із хлопців, розкинувши руки, лежав долілиць на тротуарі, якраз під розбитим вікном. Двоє інших сховалися за фургон компанії «Тропічне пиво», що саме підвіз лід до сусіднього бару «Кюнард».

Один кінь бився в упряжі на землі, другий несамовито шарпав головою.

Один із хлопців вистрелив з-за фургона, й куля зрикошетила від тротуару. Негр із автоматом, припавши щокою до бруку, випустив чергу під фургон — і таки поцілив, бо за фургоном один упав головою на бруківку. Він корчився, обхопивши голову руками, і шофер вистрелив у нього з обріза; негр тим часом перезаряджав автомат. Але шофер схибив, картеч заляпала тротуар срібними краплями.

Другий хлопець за ноги відтяг пораненого за фургон, і я побачив, як негр знову притискається щокою до бруку, лаштуючись стріляти. Але тут мій Панчо виступив з-за фургона й прокрався вперед, ховаючись за конем, який ще стояв. Потім він відійшов на крок від коня, блідий, мов брудне простирадло, і вгатив у шофера кулю зі свого великого парабелума, який для певності тримав обома руками. Ідучи вперед, він стріляв у негра — два перельоти, один недоліт.

Він влучив у шину — я побачив, як розлетілася курява, коли з камери вихопилось повітря — і негр, підпустивши Панчо на десять кроків, поцілив його в живіт зі свого «томмі» — певно, останньою кулею, бо я побачив, як він одкинув автомат,— і мій Панчо важко осів на бруківку, а тоді впав долілиць. Він намагався підвестись, усе ще не випускаючи з рук парабелума, але не міг підняти голову, і тут негр схопив обріз, що лежав біля колеса машини, поряд із шофером, і зніс Панчо півчерепа. А нехай йому, тому негрові!

Я ковтнув із першої ж пляшки, яка потрапила під руку,— хоч убийте, не знаю, що в ній було. Від побаченого мене нудило. Пригнувшись, я прослизнув за стойкою на кухню й чорним ходом вибрався надвір. Потім обійшов площу, навіть не глянувши на юрбу, що збиралася перед кафе, проминув браму, пройшов причалом і стрибнув у човен.

Клієнт, що нас підрядив, уже чекав. Я розповів йому, що сталося.

— Де Едді? — спитав Джонсон, той самий клієнт, що нас підрядив.

— Відколи знялася стрілянина, я його не бачив.

— Може, його поранило?

— Та ні! Я ж вам казав, у кафе кулі побили тільки виставку пляшок. Це коли машина під'їхала до них іззаду. Коли того першого хлопця поклали просто під вікном. Вони їхали під таким кутом...

— Звідки ви все це так добре знаєте? — спитав він.

— Я був там,— відповів я.

Тут, підвівши голову, я побачив, що причалом іде Едді, ще худіший і задрипаніший, ніж завжди. Йшов він так, наче всі суглоби в нього були розхитані.

— Ось і він.

Вигляд Едді мав поганий. Уранці він завжди виглядав погано, але сьогодні на нього просто страшно було дивитись.

— Де ти був? — спитав я його.

— Та на підлозі.

— Ви теж усе бачили? — спитав його Джонсон.

— Не треба про це, містере Джонсон,— попросив Едді.— Мене нудить на саму згадку.

— А ви б випили,— сказав йому Джонсон. Потім до мене: — То як, рушаємо?

— Як скажете.

— Яка буде погода?

— Як і вчора. А то й краща.

— Тоді поїхали.

— Гаразд, зачекаймо тільки наживку.

Ми вже три тижні возили цього ферта рибалити на течію, але я і досі не мав від нього ні цента, крім сотні доларів, яку він дав мені ще до переїзду на Кубу — на оплату в консульстві й митниці, на харчі й пальне. Угода була така: він платить тридцять п'ять доларів на день, а снасть моя. Ночував він у готелі й щоранку приходив на пристань. Знайшов мені його Едді, отож довелося брати з собою і Едді. Йому я платив чотири долари на день.

— Нам треба заправитися,— сказав я Джонсонові.

— То заправляйтеся.

— На це потрібні гроші.

— Скільки?

— Галон коштує двадцять вісім центів. Як уже заправлятися, то брати галонів сорок, не менше. Виходить одинадцять двадцять.

Він вийняв п'ятнадцять доларів.

— Може, решту зарахуємо за пиво й лід? — спитав я його.

— Гаразд,— сказав він,— решта нехай іде в рахунок мого боргу.

Я подумав, що три тижні без платні — це задовго, та коли він має гроші, то, зрештою, яка різниця? Звісно, він мусив би розраховуватися щотижня. Але, бувало, я й місяць возив отак, а потім одержував усе сповна. Спершу я, признатися, тільки радів: дні набігають — і гаразд. Лише останнім часом він почав непокоїти мене, але я не хотів заводити ніяких розмов, щоб не дратувати його. Якщо він має гроші, то, зрештою, чим довше кататиметься, тим краще.

— Хочете пива? — спитав він мене, розкриваючи ящик.

— Ні, дякую.

Саме цієї миті на причалі з'явився негр, який забезпечував нас наживкою, і я звелів Едді віддавати кінці.

Негр з наживкою зійшов у човен, ми відчалили й попрямували до виходу з гавані; негр тим часом заходився наживляти гачки. Він засовував гачок у рот скумбрії, виштовхував його через зябра, ножем простромлював їй бік і крізь розріз виводив гачок з другого боку, потім зав'язував рота на дротяному повідку й міцно прив'язував гачок, щоб не вискакував і щоб наживка йшла плавно й не крутилася.

То був справжнісінький чорний негр, спритний і похмурий, з блакитним намистом-амулетом під сорочкою і в старому солом'яному капелюсі. У човні він полюбляв спати або читати газети. Але він вправно наживляв гачки і, коли треба, не барився.

— Хіба ви самі не вмієте наживляти, капітане? — спитав мене Джонсон.

— Вмію, сер.

— То навіщо ж негр?

— От піде велика риба — побачите,— відповів я йому.

— Цебто?

— Негр робить це вправніше за мене.

— А в Едді так не виходить?

— Ні, сер.

— Як на мене, це зайві витрати.

Він платив негрові долар на день, і негр щовечора пив-гуляв. Я бачив, що його вже долає дрімота.

— Без нього нам не обійтися,— сказав я.

Тим часом ми вже проминули однощоглові риболовні судна зі спущеними на воду рибниками, що стояли на якорі навпроти Кабаньяс, і заякорені шлюпки, з яких ловили бельдюгу над кам'янистим дном біля Морро, і я скерував човен туди, де чорніли води Мексіканської затоки. Едді закинув дві великі блискучі приманки, а негр наживив третій спінінг.

Течія тут підходила близько до берега, вода весь час вирувала й зблизька здавалася майже фіолетовою.

Зі сходу повіяв легкий бриз, і ми сполохали цілу зграю летючих риб — отих великих, з чорними крильцями, що в повітрі виглядають як літак Ліндберга на фото, зробленому на початку його перельоту через Атлантику.

Великі летючі риби — це найкраща ознака. Скрізь, куди не кинеш оком, плавали жмутки жовтавих водоростей, отже, ми були вже на глибокій течії. Попереду, над зграєю дрібних тунців, кружляли птахи. Видно було, як тунці вистрибують з води — зовсім маленькі, дво-трифунтові.

— Тут уже можна закидати,— сказав я Джонсонові.

Він надів рятувальний пояс, застебнув кріплення й закинув найбільший спінінг з котушкою Гарді, на якій було шістсот ярдів волосіні, сплетеної з тридцяти шести волокнин. Я обернувся й побачив, що його нажива пливе як слід — легенько погойдуючись на хвилях, а обидві приманки то занурюються, то вигулькують. Не змінюючи швидкості, я скерував човен у самісіньке нуртовиння течії.

— Встроміть вудлище у гніздо в сидінні,— сказав я.— Тоді його легше буде тримати. Гальмо послабте, щоб можна було попустити волосінь, коли клюне. Бо якщо риба клюне при закрученому гальмі, то висмикне вас за борт.

Я щодня мусив утовкмачувати йому одне й те саме, але не дратувався. На п'ятдесят клієнтів припадає хіба що один-єдиний справжній рибалка. Та й цей єдиний неодмінно втне якусь дурницю — скажімо, вибере волосінь, яка не втримає щось важче за скумбрію.

— То як вам погода? — спитав мене Джонсон.

— Кращої не буває,— відповів я. День і справді випав погожий.

Я передав штурвал негрові й звелів тримати на схід, краєм течії, а сам перейшов до Джонсона; той сидів і дивився, як наживка погойдується на хвилях.

— Може, я закину другий спінінг? — спитав я його.

— Та ні, не треба,— сказав він.— Я хочу, щоб риба була моя, щоб я її сам і підсік, і виводив, і витяг.

— Гаразд,— сказав я.— А може, нехай Едді закине спінінг, а як клюне — передасть його вам, щоб ви тягли самі?

— Ні,— сказав він.— Нехай буде тільки один спінінг.

— Що ж.

Негр розвертав човен, і я побачив, що він стежить за зграєю летючих риб, яка вихопилася з води попереду, на бистрині. Озираючись назад, я бачив Гавану, справді гарну під сонцем, і пароплав, що виходив з гавані повз Морро.

— Схоже, сьогодні вам попадеться щось справжнє, містере Джонсон,— сказав я йому.

— Та час би,— сказав він.— Скільки це ми з вами плаваємо?

— Рівно три тижні.

— Як на риболовлю, то довгенько.

— Так це ж риба така,— відповів я йому.— Поки не прийде, жодної нема. Зате як прийде, то тільки встигай. А приходить вона завжди, і саме о цій порі. Сьогодні й місяць той, що треба, і течія добра, і вітер — слава богу.

— Ми бачили кілька дрібних рибин, коли ото вперше вийшли.

— Атож,— відповів я.— Я ж вам так і казав. Спочатку йде дрібна, а як вона одійде — з'являється велика.

— Всі ви, човнярі, співаєте однієї. У вас воно завжди або зарано, або запізно, або вітер не звідти, або місяць не так світить. А грошики однаково берете.

— Бачите,— відповів я йому,— в тім і лихо, що воно так і буває: то зарано, то запізно, і вітер найчастіше дме не звідти. А коли нарешті випадає саме день, як треба,— то сидиш на березі без клієнтів.

— Але сьогодні, кажете, нудно не буде?

— Як на мене, то я вже маю сьогодні досить вражень,— сказав я йому.— Але вам нудьгувати не доведеться, от побачите.

— Що ж, сподіваюсь,— сказав він.

Ми лягли на курс. Едді перейшов на бак і влаштувався спати. Я стояв і стежив, чи не вигулькне над водою хвіст. Негр час від часу починав куняти, тож доводилося наглядати й за ним. Ох, і нічка ж, видно, в нього була.

— Зробіть ласку, дайте мені пляшку пива, капітане,— сказав Джонсон.

— Прошу, сер,— відповів я й загріб пальцями лід, щоб дістати добре захололу.

— А ви не хочете? — спитав він.

— Ні, сер,— сказав я.— Потерплю до вечора.

Я відкупорив пляшку і, коли подавав йому, раптом побачив, як здоровезна бура рибина з мечем, довшим за мою руку, висунулася по зябра з води й кинулася на нашу скумбрію. Завтовшки та рибина була як добряча колода.

— Попустіть волосінь! — загорлав я.

— Вона не взяла,— сказав Джонсон.

— То зараз візьме.

Вона пішла на приманку з великої глибини й схибила. Я знав, що вона повернеться й спробує ще раз.

— Не забудьте ж: як тільки схопить — попускайте волосінь.

Тут я побачив, як вона заходить під водою ззаду. Видно було її плавці, розпростані, наче фіолетові крила, і фіолетові смуги на бурих боках. Вона йшла прямо на нас, мов підводний човен, дедалі ближче до поверхні, вже розтинаючи воду спинним плавцем. А, наздогнавши наживу, вона й меч свій вистромила з води й ніби помахала ним у повітрі.

— Дайте їй вхопити,— сказав я.

Джонсон зняв руку з котушки, котушка закрутилася, і рибамеч крутнулась і пішла вглиб; видно було, як її черево зблиснуло сріблом, коли вона розвернулася й помчала до берега.

— Пригальмуйте котушку,— сказав я.— Та легенько.

Він прикрутив гальмо.

— Тільки легенько,— сказав я й побачив, що нахил волосіні змінюється.— А тепер стопоріть намертво й підсікайте,— сказав я.— Підсікайте так, щоб уже не зійшла з гачка. Бо вона зараз почне стрибати.

Джонсон застопорив гальмо й знову взявся за вудлище.

— Підсікайте,— сказав я йому.— Заганяйте гачок. Шарпніть разів п'ять-шість.

Він досить міцно шарпнув кілька разів, і тут спінінг зігнувся вдвоє, котушка заскреготіла, й рибина вискочила з води — ж-жух! — сторч угору, сяйнувши сріблом на сонці, а тоді шубовснула у воду, як ото кінь зірвався б зі скелі.

— Послабте гальмо,— сказав я йому.

— Вона зійшла,— сказав Джонсон.

— Дідька лисого,— відповів я йому.— Швидше послабте гальмо.

Я бачив, як вигинається волосінь, і, коли рибина вистрибнула вдруге, вона була вже за кормою — прямувала у відкрите море. Потім вона вискочила знову, аж вода взялася білою піною, і я побачив, що гачок засів у неї в кутику пащі. Виразно видно було смуги, що оперізувала її. Гарна рибина, тепер уже яскравосрібна, вкрита фіолетовими смугами й завтовшки як добряча колода.

— Вона зійшла,— сказав Джонсон.

Волосінь ослабла.

— Ви собі крутіть,— сказав я.— Вона сидить на гачку. Ану, повний вперед! — крикнув я негрові.

Потім рибина вистрибнула ще кілька разів, пряма, як стовп, усім тулубом кидаючись просто на нас і щоразу високо збиваючи воду. Волосінь напнулась, і я побачив, що рибина знову змінює напрямок і завертає до берега.

— Ну, зараз вона дасть тягу,— сказав я.— Але від мене далеко не втече. Котушку не стопоріть, нехай собі крутиться. Волосіні нам вистачить.

Наша рибина завернула на північний захід, як заведено в усіх великих риб, і дала тягу, та ще й якого! Вона помчала довжелезними стрибками, в падінні розтинаючи воду, як швидкісний катер. Ми йшли строго за нею — я сидів тепер за штурвалом і раз у раз горлав Джонсонові, щоб не пригальмовував котушку й швидше попускав волосінь. Аж раптом вудлище шарпнулось у нього в руках і волосінь провисла. Той, хто не розуміє, не помітив би цього, бо вага волосіні у воді все-таки тягла вудлище. Але я зрозумів.

— Вона зійшла,— сказав я йому.

Рибина все ще стрибала попереду, аж доки отак, вистрибом, не зникла з очей. Що й казати, гарна була рибина.

— Де там, вона ще тягне,— сказав Джонсон.

— Ні, це вже вага волосіні.

— Але ж котушка назад не піддається. Може, вона здохла?

— Вона й досі стрибає,— сказав я йому.— Он, подивіться.

Рибина стрибала десь на півмилі попереду — й досі видно було, як вона збурює воду.

Я помацав гальмо його котушки. Він загвинтив його до краю. Волосінь не сходила. Вона не могла не розірватися.

— Я ж вам казав, щоб не стопорили котушку.

— Та риба ж весь час тягла.

— І що?

— Тож я й пригальмував.

— Послухайте,— сказав я йому,— волосінь треба попускати, коли риба отаке виробляє, інакше вона ту волосінь розірве. Будь-яку, навіть найміцнішу. Коли риба вимагає, треба попускати. Натяг має бути ледь відчутним. Інакше така рибина розірве навіть гарпунний лінь — спитайте в справжнього рибалки. Є тільки один спосіб — женися й не відставай від неї, щоб не вибрала всю волосінь. А після такої гонитви риба завжди йде в глибину, і тоді вже тягни й намотуй.

— Виходить, якби волосінь не розірвалась, я б цю рибину витяг?

— Могли б витягти.

— Вона ж не може весь час тікати, правда?

— Вона й не таке може. Справжня боротьба починається лише тоді, як скінчиться гонитва.

— То давайте впіймаємо іншу,— сказав він.

— Спершу треба вибрати волосінь,— відповів я.

Ми й зачепили рибину, й відпустили її, не розбудивши Едді. Тепер старий волоцюга Едді прийшов на корму.

— Що сталося? — спитав він.

Едді був добрим човнярем, поки не спився. Тепер з нього ніякої користі. Він стояв переді мною, довготелесий, із запалими

щоками й вигорілим волоссям; губи в нього відвисли, очі загноїлись. Я знав, що йому страшенно кортить похмелитись.

— Візьми випий пива,— сказав я йому.

Він узяв з ящика пляшку й випив.

— Знаєте, містере Джонсон,— сказав він,— я, мабуть, піду досипати. Красненько дякую за пиво, сер.

А нехай йому, тому Едді. До риби йому і діла нема.

Над полудень ми зачепили ще одну, але й вона зірвалась: викинула гачок із такою силою, що він летів над водою футів тридцять.

— Я знову зробив щось не так? — спитав Джонсон.

— Ні,— сказав я.— Просто вона викинула гачок.

— Містере Джонсон,— сказав Едді, який саме прокинувся, щоб випити другу пляшку пива,— вам просто не щастить. Певно, вам натомість щастить з жіночками. Може, гульнемо сьогодні ввечері, га, містере Джонсон? — Потім пішов і ліг знову.

Близько четвертої, коли ми вже поверталися, йдучи майже попід берегом проти течії,— вода вирувала, мов у лотоках, а сонце світило нам у спину,— у Джонсона взяла така величезна чорна риба-меч, якої я ще зроду не бачив. Ми спіймали на самодур чотирьох маленьких тунців, і негр наживив одного з них на Джонсонів гачок. Як на наживку тунець був важкуватий, зате плюскотів добре.

Джонсон відстебнув кріплення й поклав на коліна, бо весь час тримав вудлище в одному положенні і в нього заболіли руки. Та й пальці затерпли, бо доводилося притримувати важілець котушки, щоб волосінь не розкручувалася під вагою наживки; а тому, коли я відвернувся, він загвинтив гальмо. Я не знав, що він його загвинтив. Мені не подобалося, що він тримає вудлище в такий спосіб, але я не хотів весь час робити зауваження. Зрештою, якщо котушка не застопорена, то волосінь збігає вільно, і небезпеки тут ніякої. Але ніхто так не рибалить.

Я вів човен краєм течії якраз навпроти старого цементного заводу, там, де під самим берегом глибока вирва й де завжди можна запастися живцем. Раптом вода спучилася, наче від вибуху глибинної бомби, і я побачив меч, і око, і нижню щелепу роззявленої пащі, й величезну чорно-фіолетову голову чорної меч-риби. Її спинний плавець весь вийшов із води — не рибина, а вітрильник! — а коли вона кинулася на нашого тунця, то з'явився й хвіст, гострий, як коса. Меч у неї був як бейсбольна битка й скошений догори; хапаючи наживку, вона тим мечем розітнула навпіл океан. Величезна рибина густого фіолетово-чорного кольору, очі — як бульйонні чашки. Заважила б, їй-богу, не менше тисячі фунтів.

Я загорлав: хотів попередити Джонсона, щоб він попустив волосінь, та, перше ніж я здобувся на слово, Джонсон у мене на очах злетів угору, наче висмикнутий зі стільця підйомним краном, завис на мить, тримаючись за вудлище, яке вигнулося дугою, а тоді держак вудлища стусонув його в живіт, і вся снасть полетіла за борт.

Котушка була застопорена, й коли рибина шарпнула, Джонсон вилетів із стільця й не зміг удержати вудлища. Воно лежало в нього на одній нозі, держаком підсунуте під другу. Якби він не відстебнув кріплення, то теж полетів би за борт.

Я вимкнув мотор і пішов на корму. Джонсон сидів, тримаючись за живіт, за те місце, куди його вдарив держак вудлища.

— Ну, мабуть, на сьогодні досить,— сказав я.

— Що це було? — спитав він.

— Чорна меч-риба.

— Як це сталося?

— Ви краще підрахуйте,— сказав я.— Котушка коштувала двісті п'ятдесят доларів. Тепер така коштує дорожче. За вудлище я віддав сорок п'ять. Та ще майже шістсот ярдів волосіні з тридцяти шести волокнин.

Тут Едді ляснув його по спині.

— Містере Джонсон,— сказав він,— вам просто не щастить. Я зроду такого не бачив!

— Помовч, п'янюго,— сказав я йому.

— Слово честі, містере Джонсон,— сказав Едді.— Зроду-віку такого не бачив!

— Що б я робив з такою великою рибою на гачку? — спитав Джонсон.

— А те, що хотіли — тягли б самотужки,— відповів я йому. Я був страх який лютий.

— Надто вже вони великі,— сказав Джонсон.— Таку поки витягнеш — намучишся.

— Послухайте,— сказав я,— та вона б вас убила.

— Але ж їх ловлять.

— Ті, хто вміє. Та не думайте, і їм доводиться мучитись.

— Я бачив фото дівчини, що впіймала меч-рибу.

— Впіймала,— сказав я,— але із заякореного човна. Та рибина заковтнула наживку, і їй гачком вирвали шлунок; вона просто здохла й спливла. А я кажу про ловлю з ходу, коли гачок чіпляє за губу.

— Ні,— сказав Джонсон.— Все ж таки вони завеликі. А навіщо робити те, що тебе не тішить?

— Слушно, містере Джонсон,— сказав Едді.— Навіщо робити те, що тебе не тішить? Слухайте, містере Джонсон, це ж так слушно — нащо робити те, що тебе не тішить?

Мені й досі ввижалася та рибина і страх як шкода було снасті, тож я не слухав їх далі, а звелів негрові прямувати на Морро. До них я не звертався, а вони сиділи собі з пляшками пива в руках — Едді на одному стільці, а Джонсон — на другому.

— Капітане,— сказав він мені трохи згодом,— чи не зробили б ви для мене хайболл? [1]

Я зробив, не кажучи ні слова, а тоді й сам випив — без содової. Я думав, як воно буває: цей Джонсон їздить рибалити п'ятнадцять днів і на шістнадцятий чіпляє рибу, за яку справжній рибалка віддав би рік життя, упускає її, губить мою найкращу снасть, діє як послідущий дурень, а потім сидить собі, наче нічого й не сталося, й випиває з портовим п'яничкою.

Коли ми причалили й негр, чекаючи, став коло мене, я спитав:

— Як завтра?

— Та, мабуть, ні,— відповів Джонсон.— Такої ловлі з мене вже досить.

— Негрові заплатите зараз?

— Скільки йому належить?

— Долар. Якщо хочете, можете дати й на чай.

Джонсон дав негрові долар і дві кубинські двадцятицентові монетки.

— А це навіщо? — спитав негр, показуючи мені монетки.

— На чай,— пояснив я йому по-іспанському.— Ти йому більше не потрібен. А це тобі винагорода.

— Завтра не приходити?

— Ні.

Негр узяв клубок шпагату, яким прив'язував наживку, сховав свої чорні окуляри, надів солом'яний капелюх і пішов не попрощавшись. Цей негр з самого початку був про нас невисокої думки.

— Коли ми розрахуємося, містере Джонсон? — спитав я.

— Завтра вранці я піду в банк,— відповів він.— Можемо розрахуватися по обіді.

— Ви знаєте, скільки днів набігло?

— П'ятнадцять.

— Ні. З сьогоднішнім — шістнадцять, та ще день сюди й день назад — уже вісімнадцять. А крім того, вудлище, котушка й волосінь.

— Снасть — це вже ваш ризик.

— Ні, сер. Не за таких обставин.

— Я плачу за тимчасове користування. Це ваш ризик.

— Ні, сер,— сказав я.— Якби воно сталося не з вашої вини,

---

[1] Віскі з содовою й льодом.

якби, приміром, риба зламала вудлище, то була б інша справа. Але снасть пропала через ваше недбальство.

— Риба висмикнула спінінг у мене з рук.

— Бо ви не тримали його в гнізді й застопорили котушку.

— Ви не маєте права вимагати за це гроші.

— Якби ви взяли напрокат машину, і вона зірвалася в прірву — платили б ви за неї чи ні?

— Якби я був у ній — не платив би,— сказав Джонсон.

— Браво, містере Джонсон! — сказав Едді.— Ти второпав, капітане? Якби він сидів у тій машині, то розбився б. Тож і платити йому б не довелося. Браво!

Я не звертав уваги на п'яницю.

— За вудлище, котушку й волосінь ви мені винні двісті дев'яносто п'ять доларів,— сказав я Джонсонові.

— Це несправедливо,— сказав він.— Та якщо вже ви так наполягаєте, може, поділимо збитки порівну?

— Такої снасті я тепер і за три з половиною сотні не куплю. І за волосінь я з вас не беру. Рибина була велика, могла вибрати всю волосінь, і вашої вини тут не було б. Якби, замість цього п'янички, тут був хтось інший, він підтвердив би, що я з вас зайвого не беру. Звісно, виходить чимала сума, але ж і я платив багато, коли купував ту снасть. А на таку рибину без найкращої снасті, яка тільки є в продажу, нема чого й виходити.

— Містере Джонсон, він назвав мене п'яничкою. Може, я таки п'яничка. Але кажу вам, його правда. Його правда, й він бере з вас по-божому,— сказав йому Едді.

— Не будемо сперечатися,— сказав нарешті Джонсон.— Я заплачу, хоч, по-моєму, це й несправедливо. Отже, я вам винен по тридцять п'ять доларів за вісімнадцять днів і ще двісті дев'яносто п'ять.

— Сотню ви мені вже дали,— сказав я йому.— Я дам вам список усіх витрат і вирахую харчі, які ще залишилися. З тих, що ви купили на дорогу туди й назад.

— Це справедливо,— сказав Джонсон.

— Послухайте, містере Джонсон,— сказав Едді,— якби ви знали, як тут обдирають чужинців, то зрозуміли б, що це більше ніж справедливо. Знаєте, що я вам скажу? Це дивовижно! Капітан ставиться до вас, як до рідної неньки.

— Я завтра вранці зайду до банку й по обіді буду тут. А післязавтра відбуду пароплавом.

— Ви ж можете повернутися назад разом з нами й заощадити вартість квитка.

— Ні,— сказав він,— пароплавом я виграю час.

— Воля ваша,— сказав я.— Може, вип'ємо?

— Згода,— сказав Джонсон.— Отже, ми все залагодили?

— Так, сер,— відповів я.

Ми сіли втрьох на кормі й випили віскі з льодом.

Наступного дня я цілий ранок возився з човном: міняв мастило і взагалі давав йому лад. Опівдні я подався до міста, до китайської їдальні, де за сорок центів можна добре пообідати, а потім купив кілька дрібниць для дружини й наших трьох дочок. Ну, там, флакон парфумів, віяла, три високих гребінці. Після того я зайшов до пивнички Донована, випив кухоль, побалакав із старим, а тоді пішов назад до причалу Сан-Франціско й по дорозі зазирнув ще в дві-три пивнички перепустити по кухлику. В барі «Кюнард» я поставив Френкі дві чарки й повернувся на човен у чудовому настрої. Коли я повернувся на човен, у мене лишалося рівно сорок центів. Френкі прийшов зі мною, й ми випили ще по пляшці холодного пива з ящика з льодом, поки чекали на Джонсона.

Едді не з'являвся ні вночі, ні вранці, але я знав, що рано чи пізно він з'явиться,— як тільки йому перестануть давати в кредит. Донаван сказав мені, що вчора ввечері вони з Джонсоном заходили до нього й Едді частував у кредит. Ми ждали, і я почав уже дивуватися, чому Джонсона немає. На пристані я просив переказати йому, щоб він почекав мене в човні, якщо прийде раніше, але мені сказали, що він не приходив. Я вирішив, що він учора ввечері загуляв і прокинувся, певно, десь опівдні. Банки працювали до пів на четверту. Ми бачили, як пролетів рейсовий літак, і о пів на шосту від мого гарного настрою не лишилося й сліду, і я вже по-справжньому занепокоївся.

О шостій я послав Френкі до готелю дізнатися, чи є там Джонсон. Я все ще сподівався, що він або запив, або з похмілля лежить у ліжку й не може підвестися. Вже вечоріло, а я все чекав і чекав. І дедалі більше непокоївся, бо Джонсон був винен мені вісімсот двадцять п'ять доларів.

Френкі не було, може, з півгодини. Нарешті я побачив його, він ішов швидко й хитав головою.

— Він одлетів тим літаком,— сказав він.

Ясно. Оце так ускочив. Консульство вже зачинене. У мене рівно сорок центів, та й однаково літак уже сів у Майямі. Я не можу навіть дати телеграму. Оце-то містер Джонсон, хай йому. А втім, винен я сам. Треба було мати голову на в'язах.

— Що ж,— сказав я Френкі,— вип'ємо пляшечку холодного, чи що. За рахунок містера Джонсона.— В ящику ще зосталося три пляшки «Тропічного».

Не знаю чому, але Френкі був засмучений не менше від мене. Раз у раз він плескав мене по спині й хитав головою.

А я таки вскочив. Просто кажучи, прогорів. Я втратив п'ятсот тридцять доларів заробітку, а на додачу снасть, якої не купиш

і за три з половиною сотні. Уявляю собі, як потішатиметься дехто з нероб, що весь час тиняються на пристані. І як зрадіє дехто з конків [1]. А ще ж учора я відмовився від трьох тисяч доларів — міг мати їх за те тільки, що перевіз би трьох іноземців на Флорідські острови. На будь-який острів, аби лише далі від Куби.

Ну, гаразд, але що ж його робити? Навантажитися спиртним я не можу, бо його без грошей не купиш, та й який тепер з нього прибуток. Місто залите спиртним, і купувати його нема кому. Але щоб я провалився, коли повернуся туди з порожніми кишенями. Не голодувати ж мені ціле літо! Зрештою в мене сім'я. Дозвіл на виїзд із порту я оплатив, коли ми оце прибули. Так тут ведеться: агентові платиш наперед, і він видає тобі дозвіл і на в'їзд, і на виїзд.

Але ж, чорт забирай, я не маю грошей навіть на пальне. Оце так халепа, оце так встряв. А нехай йому, тому Джонсонові.

— Мені б який-небудь вантаж, Френкі,— сказав я.— Треба підробити.

— Подумаємо,— сказав Френкі.

Він весь час вештається в порту, перебувається, чим бог дасть, і до всього він майже глухий і щовечора напивається. Але друзів, як він,— пошукати, і серце в нього золоте. Я його знаю, відколи почав ходити на Кубу. Він не раз допомагав мені вантажити товар. Потім, коли я покінчив із спиртним і почав возити туристів, а тоді й охочих половити меч-рибу коло берегів Куби,— ми часто зустрічалися на пристані чи в кафе. Френкі скидається на дурника й більше всміхається, ніж говорить, але це тому, що він глухий.

— Повезеш будь-що? — спитав Френкі.

— Атож,— відповів я.— В мене тепер вибору немає.

— Будь-що?

— Атож.

— Подумаємо,— сказав Френкі.— Де ти будеш?

— У «Перлині»,— відповів я.— Треба поїсти.

У «Перлині» можна добре поїсти за двадцять п'ять центів. Всі страви, крім супу, коштують десять центів, а суп — п'ять. Френкі провів мене до «Перлини», і я зайшов, а він пішов далі. На прощання він потис мені руку й ще раз поплескав по спині.

— Не сумуй,— сказав він.— Ти ж знаєш Френкі: багато політики. Багато справ. Багато горілки. Катма грошей. Зате — добрий приятель. Не сумуй.

— Бувай, Френкі,— сказав я.— Ти теж не сумуй, друзяко.

---

[1] Зневажливе прізвисько флоридської бідноти.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Я ввійшов до «Перлини» й сів за столик. Замість розбитої кулями шибки вже вставили нову; полицям з пляшками теж дали лад. Кілька gallegos [1] пили за стойкою, інші їли. За одним столиком уже грали в доміно. Я з'їв бобовий суп і печеню з яловичини з картоплею за п'ятнадцять центів. Разом з пляшкою пива набігло чверть долара. Я хотів побалакати з офіціантом про стрілянину, але не витяг з нього жодного слова. Всі вони тут були до біса налякані.

Поївши, я зручніше вмостився на стільці, закурив сигарету й почав знову сушити собі голову. Аж тут у дверях з'являється Френкі, а за ним іще хтось. Жовтий товар, подумав я. Отже, це буде жовтий товар.

— Це містер Сінг,— сказав Френкі й усміхнувся. Він радів, що так швидко обернувсь.

— Дуже приємно,— сказав містер Сінг.

Я зроду не бачив такої цяці, як містер Сінг. Цей китаєць розмовляв, як чистокровний англієць, і на ньому був білий костюм, шовкова сорочка з чорною краваткою й панама, з тих, що по сто двадцять п'ять доларів.

— Вип'єте кави? — спитав він мене.

— Якщо з вами за компанію.

— Ви дуже люб'язні,— сказав містер Сінг.— Чи ми тут зовсім самі?

— Так, якщо не зважати на весь цей народ у кафе,— відповів я йому.

— Чудово,— сказав містер Сінг.— У вас є човен?

— Тридцять вісім футів,— сказав я.— Двигун «кермат», стосильний.

— Гм,— сказав містер Сінг,— я гадав, щось більше.

— Він бере двісті шістдесят п'ять ящиків вантажу.

— Я міг би його найняти?

— На яких умовах?

— Вам їхати не треба. Я сам подбаю і про капітана, і про команду.

— Ні,— сказав я.— Куди човен, туди і я.

— Он як,— сказав містер Сінг.— Залиште нас, будь ласка,— звернувся він до Френкі. Той зобразив на обличчі увагу й усміхнувся йому.

— Він глухий,— сказав я.— І погано розуміє по-англійському.

— Он як,— сказав містер Сінг.— Ви говорите по-іспанському. Скажіть йому, щоб залишив нас на хвилину самих.

---

[1] Буквально: галасійці *(ісп.)*; тут — кубинці іспанського походження.

Я зробив Френкі знак великим пальцем. Він підвівся й перейшов до стойки.

— Ви не говорите по-іспанському? — спитав я.

— Чого ж, говорю,— сказав містер Сінг.— Я хотів би знати, що примусило... що спонукало вас звернутись?..

— Я прогорів.

— Он як,— сказав містер Сінг.— Чи є за човном якісь борги? Чи можуть на нього накласти арешт?

— Ні.

— Чудово,— сказав містер Сінг.— Скількох моїх нещасних співвітчизників ви могли б узяти на борт?

— Цебто перевезти?

— Так.

— Далеко?

— День дороги.

— Не знаю,— сказав я.— Душ дванадцять, якщо без багажу.

— Вони не матимуть багажу.

— Пункт призначення?

— На ваш розсуд,— сказав містер Сінг.

— А все-таки, де їх треба висадити?

— Ви берете їх на борт з тим, щоб перевезти на Тортугас, де вони пересядуть на шхуну.

— Слухайте,— сказав я,— на Тортугас, на Логгерхед-Кі, є маяк і патрульна радіостанція.

— Правильно,— сказав містер Сінг.— І везти їх туди було б вкрай нерозважливо.

— Отже?..

— Я сказав: ви берете їх з тим, щоб перевезти туди. Так з ними домовлено.

— Так,— сказав я.

— А висадите ви їх там, де вам буде найзручніше.

— Але шхуна прийде по них на Тортугас?

— Та що ви, справді,— сказав містер Сінг.— Звичайно, ні.

— Скільки ви даєте з носа?

— П'ятдесят доларів,— сказав містер Сінг.

— Не піде.

— А сімдесят п'ять?

— Скільки вам припадає з носа?

— О, не будемо про це. Розумієте, продаж квитків — лише одна з численних функцій, чи, сказати б, ролей, які я виконую в даній справі. Цим вони не обмежуються.

— А я, по-вашому, маю робити все за так, га? — сказав я.

— Я вас чудово розумію,— сказав містер Сінг.— А якщо я запропоную по сто доларів?

— Слухайте,— сказав я,— а ви знаєте, скільки років мені дадуть, якщо впіймають?

— Десять,— сказав містер Сінг.— Щонайменше десять. Але навіщо думати про ув'язнення, капітане? Весь ваш ризик зводиться до одного — посадки пасажирів. Решта залежить від вашої обачності.

— А якщо вони повернуться?

— Все буде дуже просто. Я їм скажу, що ви мене ошукали. Поверну їм частину коштів, а тоді відправлю їх знову. Ясна річ, вони розуміють, що ця подорож пов'язана з труднощами.

— Ну, а зі мною як?

— Гадаю, мені доведеться заявити в консульство.

— Ясно.

— Тисяча двісті доларів, капітане, в наш час на дорозі не валяються.

— Коли я одержу гроші?

— Двісті — як дасте згоду, а тисячу — при посадці.

— А як я візьму ці дві сотні й утечу?

— Я, звісно, нічого не вдію,— всміхнувся він.— Але я знаю, що ви на таке не здатні, капітане.

— Ці дві сотні у вас при собі?

— Так.

— Покладіть їх під тарілку.

Він поклав.

— Гаразд,— сказав я.— Вранці я оформлю дозвіл і, як звечоріє, вийду з порту. А де ж ми проведемо посадку?

— Може, на Бакуранао? Як ви гадаєте?

— Згода. У вас усе готово?

— Готово.

— А тепер щодо самої посадки,— сказав я.— Ви засвічуєте на самому мисі два ліхтарі, один над другим. Тоді я йду до берега. Ви підпливаєте до мене в човні й посадка провадиться з борту на борт. Ви прибуваєте особисто й привозите гроші. Я не візьму жодного пасажира, поки не одержу грошей.

— Ні,— сказав він.— Половину перед посадкою, другу половину після.

— Гаразд,— сказав я.— Згода.

— Отже, ми про все домовилися?

— Начебто,— сказав я.— Ніякого багажу й ніякої зброї. Жодних пістолетів, ножів чи бритов, нічого. Щодо цього я хочу бути цілком певним.

— Капітане,— сказав містер Сінг,— ви не довіряєте мені? Невже ви не розумієте, що наші інтереси збігаються?

— Ви обіцяєте простежити?

— Та що ви, справді,— сказав він.— Невже ви не розумієте, що у нас із вами спільні інтереси?

— Гаразд,— сказав я.— О котрій ви там будете?

— Близько півночі.

— Гаразд,— сказав я.— Тепер начебто все.

— Які купюри для вас приготувати?

— Найкраще — сотенні.

Він підвівся, і я дивився, як він іде до дверей. Коли він проходив повз Френкі, той усміхнувся до нього. Містер Сінг на Френкі навіть не глянув. Не китаєць, а чиста тобі цяця. А нехай йому, тому китайцеві.

Френкі підійшов до мого столика.

— Ну? — спитав він.

— Звідки ти знаєш містера Сінга?

— Він переправляє китайців,— сказав Френкі.— Добрий заробіток.

— І давно ти з ним знайомий?

— Він тут з'явився зо два роки тому,— сказав Френкі.— Доти інший китаєць переправляв китайців. Хтось його вбив.

— Містера Сінга теж хтось уб'є.

— Авжеж,— сказав Френкі.— Чом би й ні. Дуже добрий заробіток.

— А нехай йому, такому заробіткові,— сказав я.

— Добрий заробіток,— сказав Френкі.— Переправляє китайців. Ті китайці не повертаються. Інші китайці пишуть листи, пишуть, усе гаразд.

— Чудово,— сказав я.

— Такі китайці не вміють писати. Вміють писати китайці багаті. А такі нічого не їдять. Тільки рис. Тут сто тисяч китайців. І всього три китайські жінки.

— Чому?

— Уряд не впускає.

— Оце-то так,— сказав я.

— Ти з ним підзаробиш?

— Можливо.

— Добрий заробіток,— сказав Френкі.— Кращий, ніж політика. Багато грошей. Дуже добрий заробіток.

— Випий пива,— сказав я йому.

— Ти більше не сумуєш?

— Та ти що,— сказав я.— Дуже добрий заробіток. Красненько дякую.

— От і гаразд,— сказав Френкі й поплескав мене по спині.— Френкі дуже задоволений. Якщо ти задоволений. З китайцями — добрий заробіток, га?

— Чудовий.

— Френкі задоволений,— сказав він. Ще мить, і він заплакав би на радощах, що все так добре владналося, і я поплескав його по спині. А нехай йому, тому Френкі.

Вранці я перш за все впіймав агента й попросив його оформити дозвіл. Він зажадав список команди, і я сказав йому, що команди немає.

— Ви повертаєтесь самотужки, капітане?

— Еге ж.

— А що з вашим помічником?

— Він пиячить.

— Самому йти небезпечно.

— Пусте, всього дев'яносто миль,— сказав я.— Гадаєте, з п'яницею плисти безпечніше?

Я перегнав човен на другий бік порту, до заправного пункту «Стандард-ойл», і наповнив обидва баки. В них уміщується близько двохсот галонів. Мені страх як не хотілося набирати стільки бензину по двадцять вісім центів за галон, але я не знав, де опинюся завтра.

Відколи я познайомився з китайцем і взяв у нього гроші, вся ця справа не давала мені спокою. Вночі я майже не спав. А коли повернувся до причалу Сан-Франціско, мене вже чекав Едді.

— Привіт, Гаррі! — гукнув він мені й помахав рукою.

Я кинув йому з корми кінець, він закріпив його, а тоді перейшов на човен; сам худющий, очі зовсім каламутні, і п'яніший, ніж будь-коли. Я не озвався до нього й словом.

— Як тобі цей гад, цей Джонсон, Гаррі? Узяв і вшився! Ні, ти чув коли таке?

— Забирайся звідси,— сказав я йому.— Мені на тебе дивитися гидко.

— Братухо, та й мені ж болить, як і тобі!

— Геть з човна! — сказав я йому.

Та він спокійнісінько сів на кормовий стілець і випростав ноги.

— Я чув, ми сьогодні відчалюємо,— сказав він.— Рішення правильне: тут нам справді більше нема чого робити.

— Ти не відчалюєш.

— Та що з тобою, Гаррі? Тобі ж нема сенсу сваритися зі мною.

— Нема? Ану, геть з човна!

— Ти тільки не гарячкуй.

Я ляснув його по обличчю, він підвівся і виліз назад на причал.

— Бувши тобою, я б такого нізащо не зробив, Гаррі,— сказав він.

— Хай би тільки спробував,— сказав я йому.— Я тебе з собою не беру. І край.

— Гаразд, але навіщо ж бити?

— Щоб швидше дійшло.

— Що ж я, по-твоєму, маю тепер робити? Конати тут з голоду?

— Отак уже й конати,— сказав я.— Наймися на рейсовий пароплав. Відробиш на проїзд.

— Не по-людському ти зі мною обходишся,— сказав він.

— А з ким ти обходишся по-людському, п'янюго? — сказав я.— Та ти рідного батька продаси.

Це, до речі, була щира правда. Проте мені було неприємно, що я його вдарив. Знаєте, як воно буває, коли вдариш п'яного. Але брати його з собою на таке діло я не міг — навіть якби й хотів.

Він поплентав був причалом, довжелезний, як день без сніданку, а тоді зупинився й повернув назад.

— Ти не підкинеш мені кілька доларів, Гаррі?

Я дав йому п'ятірку з грошей китайця.

— Я завжди знав, що ти мені друг. А скажи все-таки, Гаррі, чому ти не хочеш узяти мене?

— Бо ти приносиш нещастя.

— Тебе просто щось укусило,— сказав він.— Ну, та гаразд, старий. Ти ще радітимеш, зустрівши мене.

Тепер, з грошима в кишені, він пішов швидше, але мені й на його швидку ходу гидко було дивитись. Він ішов так, наче всі суглоби в нього згиналися не в той бік.

Я пішов до «Перлини», зустрівся там з агентом, і він дав мені папери, а я поставив йому чарку. Потім замовив сніданок, і тут прийшов Френкі.

— Це мені дали для тебе,— сказав він і подав мені якусь трубочку, загорнуту в газету й перев'язану червоним шнурком. Я зняв газету, побачив, що то якесь фото, і розгорнув його, вирішивши, що хтось на причалі сфотографував мій човен.

Так-так. Це було зняте до пояса фото мертвого негра — горло перерізане від вуха до вуха й потім акуратно зашите, а на грудях — аркушик з написом по-іспанському: «Ось що ми робимо з lenguas largas».

— Хто тобі дав це? — спитав я Френкі.

Він показав на сухотного хлопця-іспанця, що перебивався в порту чим доведеться. Він стояв коло буфетної стойки.

— Поклич його.

Хлопчик підійшов. Він сказав, що два молодих сеньйори дали це йому близько одинадцятої години. Спершу спитали, чи він знає мене, і він сказав, що знає. Потім він віддав це

Френкі, щоб той передав мені. Вони дали йому за це долар. Вони були гарно вдягнені, сказав він.

— Політика,— сказав Френкі.

— Атож,— сказав я.

— Вони гадають, що це ти навів поліцію на тих трьох хлопців.

— Атож,— сказав я.

— Політика — погано,— сказав Френкі.— Добре, що ти їдеш.

— Вони веліли тобі щось переказати? — спитав я в хлопця-іспанця.

— Ні,— відповів він.— Тільки передати оце.

— Ну, я віддаю кінці,— сказав я Френкі.

— Політика — погано,— сказав Френкі.— Політика дуже погано.

Я згріб докупи папери, що їх залишив мені агент, розрахувався, вийшов з кафе, перетнув площу, проминув ворота й пакгауз, вийшов на причал, і аж тоді мені відлягло від серця. Ті шмаркачі таки добряче мене налякали. Їм якраз вистачить розуму запідозрити мене, що то я виказав їхню трійцю. Всі вони такі самі, як Панчо. Злякавшись, вони гарячкують, а коли гарячкують, їм кортить кого-небудь убити.

Я перейшов на човен і запустив двигун, щоб розігрівся. Френкі стояв на причалі й дивився. Він усміхався своїм дивним усміхом глухої людини. Я підійшов до нього.

— Послухай,— сказав я.— Дивись, щоб і ти не встряв через це в якусь халепу.

Він не чув мене. Довелося прокричати все те знову.

— Моя політика — добра політика,— сказав Френкі й одв'язав кінець.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Френкі кинув мені чалку, я помахав йому рукою, провів човен між бонами й скерував його в протоку. Англійське вантажне судно виходило з порту, і я наздогнав, а тоді й випередив його. Судно везло цукор, воно низько сиділо у воді, й уся обшивка в нього була іржава. Моряк у старому блакитному светрі дивився на мене з корми, коли я пропливав мимо. Я вийшов із затоки, проминув Морро й узяв курс на Кі-Уест, просто на північ. Потім покинув штурвал, перейшов на ніс, скрутив чалку, а тоді повернувся й виправив курс, так що Гавана спершу витяглася за кормою, а потім почала зникати за горами.

Спочатку зник Морро, за ним — готель «Насьйональ», і нарешті над обрієм залишилася тільки баня Капітолію. Дув ледь

відчутний бриз, і течія була куди слабкіша від тієї, на якій ми востаннє рибалили. Два рибальські вітрильники повертались до Гавани, а оскільки йшли вони із заходу, то я зрозумів, що течія слабка.

Я заглушив двигун. Навіщо марнувати пальне — нехай собі човен дрейфує. Коли стемніє, я зорієнтуюся за маяком Морро, а якщо віднесе далеко, то за вогнями Кохімара, підійду ближче до берега й візьму курс на Бакуранао. А втім, поки стемніє, ця течія, певно, віднесе мене якраз за дванадцять миль, до самого Бакуранао, а там орієнтиром будуть вогні Баракоа.

Отож я заглушив двигун і перейшов на ніс, щоб роздивитися довкола. Побачив я тільки два вітрильники, що заходили в порт із заходу, і за кормою — білу баню Капітолію, яка здіймалася наче просто з моря. Течія виносила із затоки жмутки водоростей, над водою ширяли птахи, але їх було небагато. Я посидів трохи на даху каюти, дивлячись на воду, але не побачив ніякої риби, крім отієї коричневої дрібноти, що жирує у водоростях. Не вір, брате, тому, хто каже, ніби між Гаваною й Кі-Уестом море — не море. Я край того моря сидів, тож знаю.

Трохи згодом я повернувся на корму, аж там стоїть Едді.

— Що сталося? Що сталося з двигуном?

— Зламався.

— Чому ж ти не піднімаєш кожуха?

— Ет, відчепися,— сказав я.

Знаєте, що він зробив? Повернувся на човен, через носовий люк заліз у каюту й ліг спати. І приніс із собою дві пляшки. Заскочив коло порту до першої ж bodega [1], купив ці дві пляшки й повернувся на човен. Коли я відчалював, він прокинувся, а тоді заснув знову. Коли ж я заглушив двигун на течії й човен загойдався на хвилях, він прокинувся остаточно.

— Я знав, що ти мене візьмеш, Гаррі,— сказав він.

— Бодай тебе чорти взяли,— сказав я.— Ти навіть не записаний у моїх паперах. От візьму зараз та й викину тебе за борт.

— Жартуй, жартуй, Гаррі,— сказав він.— Нам, конкам, головне — триматися разом, тоді ніяке лихо не страшне.

— З твоїм язиком — і не страшне? — сказав я.— Та хіба ж на тебе, п'яницю, можна покластися?

— Я хлопець надійний, Гаррі. Ти мене в ділі перевір, а тоді кажи, можна на мене покластися чи ні.

— Ану неси сюди обидві пляшки,— сказав я. Бо в цю мить я вже думав зовсім про інше.

Він приніс їх, і я випив із відкоркованої, а тоді поставив обидві під переділку коло штурвала. Едді стояв переді мною,

[1] Винарня, шинок *(ісп.)*.

і я дивився на нього. Мені жаль було його, і я шкодував, що доведеться зробити те, чого я не міг не зробити. Боже, я ж знав його, коли він був ще справді порядним хлопцем.

— Що з двигуном, Гаррі?

— Нічого. Він справний.

— То що сталося? Чому ти так дивишся на мене?

— Братухо,— сказав я йому, й мені справді було його жаль,— кепські твої справи.

— Про що це ти, Гаррі?

— Цього я тобі не скажу,— відповів я,— бо сам іще не все обмізкував.

Ми посиділи трохи, але розмовляти з ним мені більше не хотілося. Я зрозумів уже, що доведеться зробити, і тому мені важко було з ним розмовляти. Потім я спустився в каюту й дістав напівавтоматичний карабін і вінчестер тридцятого калібру, які завжди тримав у каюті, і, не виймаючи з чохлів, повісив їх, щоб були напохваті, над самим штурвалом, де в нас звичайно висять спінінги. Зброю я завжди тримаю в чохлах із коротко стриженої овчини, смухом досередини, а смух ще добре просочую олією. На морі тільки так і вбережеш зброю від іржі.

Я вийняв карабін, перевірив затвор, а тоді зарядив магазин і загнав патрон у ствол. Загнав набій у патронник вінчестера й зарядив магазин. Потім дістав з-під матраца сміт-і-вессон тридцять восьмого калібру, який у мене ще з тих часів, коли я служив у поліції в Майямі, змастив його, зарядив і почепив на пояс.

— Що сталося? — спитав Едді.— Та скажеш ти, нарешті, що сталося?

— Нічого,— відповів я.

— Навіщо ж усі ці пукавки?

— Я завжди вожу їх з собою,— сказав я.— Щоб відлякувати птахів, що хапають наживку, стріляти акул і почувати себе спокійніше під час круїзів між островами.

— Але що в дідька сталося? — сказав Едді.— Скажеш ти чи ні?

— Нічого,— відповів я йому. Коли човен хитало, револьвер злегка підстрибував у мене на стегні, а я сидів, дивився на Едді й думав: не треба квапитися. Він ще буде мені потрібний.

— Ми з тобою облагодимо одну невеличку справу,— сказав я.— На Бакуранао. Я ще поясню тобі, що й до чого.

Я не хотів казати йому заздалегідь, бо знав, що він перелякається й запанікує, а тоді від нього користі не буде.

— Іншого такого, як я, тобі не знайти, Гаррі,— сказав він.— Ти за мною, як за кам'яною горою. А я з тобою — у вогонь і в воду.

Я дивився на нього, довготелесого, мутноокого, розхлябаного, й мовчав.

— Послухай, Гаррі, дай мені тільки раз ковтнути, га? — попросив він.— Щоб дрижаки не хапали.

Я дав йому ковтнути, а потім ми сиділи й чекали, доки стемніє. Вечір був гарний, повівав легенький приємний бриз. Коли сонце вже майже зайшло, я запустив двигун і поволі, на малих обертах, повів човен до берега.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Ми дрейфували в темряві за якусь милю від берега. По заході сонця швидкість течії збільшилась, і я помітив, що вона несе мене до берега. Далеко на заході я бачив маяк Морро й вечірнє сяйво в небі над Гаваною, а навпроти нас світилися Рінкон та Баракоа. Я вів човен проти течії, доки не проминув Бакуранао й не опинився майже навпроти Кохімара. Там я заглушив двигун, і течія понесла нас назад. Було темно, хоч в око стрель, але я ні на хвилину не втрачав орієнтації. Всі вогні в мене були погашені.

— Що ж то за діло, Гаррі? — спитав Едді. Його знову поймав страх.

— А ти як гадаєш?

— Я не знаю,— сказав він.— Але мені чогось неспокійно.

Я зрозумів, що його от-от знову почне трусити, й коли він наблизився до мене, відчув, що віддих його смердить, як у стерв'ятника.

— Котра година?

— Зараз піду гляну,— сказав він. Повернувшись, він сказав, що вже пів на десяту.

— Їсти хочеш? — спитав я його.

— Ні, Гаррі,— відповів він.— Ти ж знаєш, що так я нічого не здужаю проковтнути.

— Гаразд,— сказав я йому.— Можеш випити.

Коли він випив, я спитав, як він себе почуває. Він відповів, що тепер йому добре.

— Трохи згодом одержиш іще,— сказав я йому.— Я знаю, без цього в тебе жижки трясуться, а випивки в нас мало. Тож краще не розганяйся.

— Поясни мені, про що йдеться,— сказав Едді.

— Слухай уважно,— сказав я, звертаючись до нього в цілковитій темряві.— Ми йдемо до Бакуранао, щоб узяти там двана-

дцять китайців. Коли я тобі звелю, ти станеш за штурвал і робитимеш те, що я тобі скажу. Ми візьмемо тих дванадцятьох китайців на борт і замкнемо їх у каюті. А зараз іди й задрай іззовні носовий люк.

Він пішов, і я побачив його худющу постать на тлі нічного неба. Повернувшись, він сказав:

— Гаррі, можна мені тепер один ковток?

— Ні,— відповів я.— Я хочу, щоб випивка додала тобі сміливості. Я не хочу, щоб тебе розвезло.

— Я не підведу, Гаррі. От побачиш.

— Ти п'яниця,— сказав я.— Слухай далі. Тих дванадцятьох переправлятиме до нас човном один китаєць. Перше ніж ми приймемо їх на борт, він дасть мені гроші. Коли посадка скінчиться, він знову дасть мені гроші. Ту ж мить, як ти побачиш, що він удруге вручає мені гроші, давай повний уперед і газуй у відкрите море. І не звертай уваги на те, що тут робиться. Хоч би що тут робилося — газуй у відкрите море. Второпав?

— Так.

— Якщо хтось із китайців спробує виламати двері каюти чи вилізти через люк, коли ми вийдемо в море,— хапай карабін і стріляй, заганяй їх назад. Ти вмієш стріляти з такого карабіна?

— Ні. Покажи як.

— Все одно не запам'ятаєш. А з вінчестера вмієш стріляти?

— Відводиш курок і стріляєш.

— Правильно,— сказав я.— Тільки не нароби дірок у корпусі.

— Слухай, дай-но мені ще ковток,— сказав Едді.

— Гаразд. Трохи дам.

Я дав йому як слід ковтнути. Я знав, що тепер він не сп'яніє: страх переважить алкоголь. Але кожен ковток якийсь час робитиме своє. Випивши, Едді сказав так, наче йому випало велике щастя:

— Отже, тепер ми возитимемо китайців. От віриш, я собі завжди казав: як розміняю останній долар, візьмуся перевозити жовтий товар.

— Але ти, видно, ще ніколи не розмінював останнього долара,— сказав я йому. Кумедний він усе-таки тип.

Протягом години я ще тричі давав йому випити для хоробрості. Смішно було спостерігати цього п'яничку, а заразом і не думалося про своє. Я не врахував, що доведеться так довго чекати. Я ж хотів вийти з порту, коли стемніє, запливти за освітлену прибережну смугу, а потім чекати, поки течія сама винесе до Кохімара.

Близько одинадцятої я помітив на мисі два вогники. Перечекавши трохи, я на малих обертах повів човен до берега. Бакура-

нао — бухта, де колись був великий причал, щоб вантажити пісок. Там є річечка, що впадає в бухту, коли дощі розмивають піщаний вал у її гирлі. Взимку північний вітер наносить пісок і перекриває річку. Колись шхуни заходили в річку й брали вантаж гуаяви, й колись там було містечко. Але містечко зруйнував ураган, і тепер там лише один будинок: якісь gallegos збудували його з решток розкиданих ураганом хатин, і він править їм тепер за клуб — вони приїздять сюди в неділю з Гавани на пікніки. Є там ще один будинок, у ньому живе уповноважений, але той будинок стоїть далеко від берега.

У кожному такому закутку вздовж усього узбережжя є урядовий уповноважений, але я не сумнівався, що китаєць з ним домовиться і прибуде з власним човном. Коли ми підійшли ближче, я почув запах водоростей і солодкавий запах рослин, що завжди лине з берега.

— Іди на ніс,— сказав я Едді.

— Та тут нема об що стукатися,— сказав він.— Риф по той бік протоки.— Як бачите, колись Едді й справді був чогось вартий.

— Дивись уперед,— сказав я й скерував човен туди, де нас мали помітити. Прибою не було, отож і двигун вони мали почути. Щоб не чекати даремно, я для більшої певності ще й блимнув ходовими вогнями, зеленим і червоним,— увімкнув і зразу ж вимкнув. Потім розвернувся, вийшов із бухти й став на найменших обертах при виході з протоки. Тут, біля берега, гойдало досить відчутно.

— Йди-но сюди,— сказав я Едді й дав йому добре хильнути.

— Спочатку треба великим пальцем звести курок? — пошепки спитав він. Він сидів тепер за штурвалом, і я через нього дотягся до чохлів, розстебнув обидва й висунув приклади так, щоб зручно було вихоплювати.

— Правильно.

— Ну, ми їм покажемо! — сказав він.

Отакі дива робило з ним спиртне. І то вмить.

Ми чекали. Вдалині, крізь кущі, я бачив світло в будинку уповноваженого. Раптом обидва вогні на мисі опустились, і один із них почав огинати мис. Другий вогонь, видно, загасили.

Трохи згодом я побачив, що з гавані до нас випливає човен. Весляр гріб кормовим веслом — це видно було з того, як він згинається й розгинається. І видно було, що весло в нього велике. Я зрадів. Якщо веслують кормовим, це означає, що в човні тільки один весляр.

Вони підпливли до нас.

— Добривечір, капітане,— сказав містер Сінг.

— Заходьте з корми й приставайте до борту,— сказав я йому.

Він сказав щось хлопцеві, що веслував, але той не міг вигребти назад кормовим веслом, тому я вхопився за планшир і провів їхній човен за нашою кормою. В човні було восьмеро. Шість китайців, містер Сінг і хлопець-весляр. Підтягуючи човен до нашого борту, я чекав, що мене вдарять чимось важким по голові, але удару не було. Я випростався й дав містеру Сінгу вхопитися за борт.

— Давайте глянемо, як вони виглядають,— сказав я.

Він подав мені гроші, і я перейшов до штурвала, де сидів Едді, засвітив лампочку над компасом і уважно оглянув банкноти. Все було начебто гаразд, і я вимкнув лампочку. Едді тремтів.

— Ковтни,— сказав я йому й побачив, як він схопив пляшку і приклався до неї.

Я повернувся на корму.

— Гаразд,— сказав я.— Нехай шестеро переходять сюди.

Хоч хвилі були невеликі, містерові Сінгу й кубинцеві-весляреві доводилося напружуватися, щоб удержувати човен на місці й не давати битись об борт. Я почув, як містер Сінг сказав щось по-своєму, й усі китайці полізли до нас на корму.

— По одному,— сказав я.

Він знову щось сказав, і тоді шестеро китайців вервечкою вилізли на корму. Вони були різні заввишки й завтовшки.

— Проведи їх до каюти,— сказав я Едді.

— Прошу сюди, джентльмени,— сказав Едді. Хай йому чорт, видно, цього разу він таки добряче приклався.

— Замкни каюту! — сказав я, коли всі вони ввійшли всередину.

— Слухаю, сер,— сказав Едді.

— Я поїду по решту,— сказав Сінг.

— Гаразд,— відповів я йому.

Я відштовхнув їх, і хлопець повеслував до берега.

— Слухай-но,— сказав я Едді,— відірвися від тієї пляшки. Ти вже й так хоробрий.

— Слухаю, капітане,— сказав Едді.

— Та що з тобою?

— Мені це діло до вподоби,— сказав Едді.— Кажеш, треба просто відвести його великим пальцем?

— От чортів п'яниця,— відповів я.— Дай-но і я ковтну.

— Більше нема,— сказав Едді.— Не сердься, капітане.

— Слухай. Тепер пильнуй і тільки побачиш, що Сінг вручив мені гроші — повний уперед.

— Слухаю, капітане,— сказав Едді.

Я намацав другу пляшку, взяв штопор і витяг корок. Добре сьорбнувши, я повернувся на корму, загнав корок у шийку й сховав пляшку за двома обплетеними бутлями з водою.

— Містер Сінг повертається,— сказав я Едді.

— Так точно, сер,— сказав Едді.

Човен із хлопцем-веслярем знову підплив до нас.

Вони зайшли з корми, й цього разу я почекав, поки вони вхопляться самі. Містер Сінг ухопився за встановлений поперек корми коток, по якому ми витягували в човен велику рибу.

— Нехай піднімаються,— сказав я.— По одному.

Ще шестеро різнокаліберних китайців вилізли на корму.

— Відімкни каюту, й нехай заходять,— сказав я Едді.

— Слухаю, сер,— сказав Едді.

— Замкни каюту.

— Слухаю, сер.

Я побачив, що він знову став за штурвал.

— Ну що ж, містере Сінг,— сказав я.— Давайте подивимося на решту.

Він сунув руку в кишеню й простяг мені гроші. Я схопив його руку разом з грошима, а коли він поточився вперед, висмикнув його на корму й другою рукою вхопив за горло. Ту ж мить я відчув, як човен здригнувся й пішов, набираючи швидкість, і хоч я був зайнятий містером Сінгом і перед очима в мене борсався й тіпався його тулуб, крізь те тіпання я ще встиг помітити, що кубинець стоїть у себе на кормі з веслом у руці й дивиться нам услід. А містер Сінг борсався й тіпався дужче, ніж дельфін на остені.

Я заломив йому руку за спину й смикнув угору, та, видно, перестарався, бо відчув, як вона вискочила із суглоба. Коли рука вивихнулася, містер Сінг якось дивно крекнув, подався всім тілом уперед і, хоч я тримав його за горло, вкусив мене за плече. Я ж, відчувши, що права рука його викручена, випустив її, бо він однаково вже не міг нею діяти, й ухопив його обіруч за горло. Містер Сінг з повислою рукою борсався, скажу я вам, точнісінько як риба. Але я кинув його вперед на коліна, вп'явся великими пальцями в горло по обидва боки борлака й загнув назад, поки не хруснуло. І не думайте, що хруст той тихий і що його не чути.

Він затих, я потримав його так ще якусь хвилину, а тоді поклав на корму. Він лежав у своєму гарному костюмі горілиць, непорушний, і ноги його звисали в кокпіт; так я його й залишив.

Я зібрав з настилу кокпіта гроші, підійшов до штурвала, ввімкнув лампочку над компасом і полічив їх. Потім узявся за штурвал, а Едді звелів пошукати на кормі залізяки, що правили нам за якір, коли ми ловили на донку над кам'янистим дном, там, де справжнім якорем не хотілося ризикувати.

— Не можу я там нічого знайти,— сказав Едді. Він боявся підходити до містера Сінга.

— Тоді ставай за штурвал,— сказав я.— Бери геть од берега.

Знизу, з-під палуби, чути було якусь руханину, але тих я не боявся.

Я знайшов те, що мені було треба,— пару підходящих залізяк зі старого вугільного причалу в Тортугас — і волосінню прив'язав їх до кісточок містера Сінга. Потім, коли ми відійшли за милі дві від берега, я опустив його за борт. Він плавно зісковзнув за борт по котку. Я навіть не подивився, що у нього в кишенях. Мені не хотілось обшукувати його.

Корма була трохи забризкана кров'ю, що витекла з його носа й рота, і я зачерпнув відром води — на тій швидкості відро мало не висмикнуло мене за борт,— узяв скребло й вишарував настил.

— Притиш хід,— сказав я Едді.

— А як спливе? — сказав Едді.

— Там, де я його скинув, глибина сажнів сімсот,— сказав я.— І пішов він на самісіньке дно, а це, брате, неблизька путь. Він спливе аж тоді, коли його розіпруть гази, але на той час його віднесе течія й поклюють рибки. Нехай містер Сінг тебе не обходить.

— Що він тобі зробив? — спитав мене Едді.

— Нічого,— сказав я.— Мені ще зроду не траплялося такого поступливого клієнта. Я весь час боявся якоїсь каверзи.

— За віщо ти вбив його?

— Щоб не довелося вбивати дванадцятьох інших китайців,— відповів я.

— Гаррі,— сказав він,— дай мені випити, бо зараз на мене нападуть дрижаки, я вже відчуваю. Мене аж замлоїло, коли я побачив, як у нього голова метляється.

Я дав йому випити.

— А з тими китайцями як? — спитав Едді.

— Треба спекатись їх якнайшвидше,— відповів я.— Поки вони не засмерділи мені каюту.

— Де ж ти збираєшся їх висадити?

— Десь отут, на довгому пляжі.

— Завертати до берега?

— Завертай,— сказав я.— Тільки на малих обертах.

Ми пройшли на малих обертах над рифами, і я побачив світлу смугу піщаного пляжу. Над рифами там досить глибоко, а зразу за ними починається піщане дно, яке положисто підніма ється до берега.

— Іди на ніс, будеш казати глибину.

Він почав міряти глибину жердиною, щоразу показуючи рукою, що можна йти вперед. Потім повернувся й зробив знак зупинитись. Я дав задній хід.

— Близько п'яти футів.

— Треба заякоритися,— сказав я.— Коли щось піде не так і не встигнемо знятись — будемо рубати канат.

Едді заходився попускати канат і закріпив його, коли якір загруз. Човен розвернуло кормою до берега.

— Ти ж знаєш, дно тут піщане,— сказав він.

— Яка глибина під кормою?

— Щонайбільше п'ять футів.

— Бери вінчестер,— сказав я.— І будь насторожі.

— Дай мені ковтнути,— сказав він. У нього вже знов розійшлися нерви.

Я дав йому ковтнути і зняв карабін. Потім одімкнув двері каюти, розчинив їх навстіж і сказав:

— Виходьте.

Ніякого руху.

Потім один китаєць висунув голову, побачив Едді з рушницею в руках і відразу зник.

— Виходьте. Ніхто вас не скривдить,— сказав я.

Де там. Тільки залопотіли по-своєму.

— Ану вилазьте! — сказав Едді. «Боже,— подумав я,— він таки допався до пляшки».

— Постав пляшку,— сказав я йому,— поки я не викинув тебе за борт.

— Виходьте,— сказав я китайцям,— а то стрілятиму.

Один із них визирнув з-за дверей і, певно, побачив берег, бо заляскотів до інших.

— Виходьте,— сказав я,— а то стрілятиму.

Почали виходити.

Скажу я вам, треба бути останнім падлюкою, щоб холоднокровно постріляти отакий-от сумирний гурт, не кажучи вже про те, що це не так просто зробити; та й човен потім не відмиєш.

Вони почали виходити, й були налякані, й вони не мали зброї, але їх було дванадцятеро. Я позадкував до корми, тримаючи напоготові карабін.

— Стрибайте за борт,— сказав я.— Тут неглибоко.

Жоден не ворухнувся.

— Стрибайте ж!

Ніхто не ворухнувся.

— Ану, жовтяки, щуроїди заморські,— сказав Едді.— Марш за борт!

— Заткнися, п'янюго! — сказав я йому.

— Не вміти плавати,— озвався один китаєць.

— Тут не треба вміти,— сказав я.— Тут неглибоко.

— Ану за борт, чуєте! — сказав Едді.

— Перейди-но на корму,— сказав я йому.— Тримай рушницю в одній руці, а другою візьми жердину й покажи їм глибину.

Він підняв мокру жердину й показав їм.

— Не треба плавати? — спитав мене той самий китаєць.

— Ні.

— Правда?

— Правда.

— Де ми?

— На Кубі.

— Твоя злодій,— сказав він, переліз за борт, завис на мить на руках, а тоді розтиснув пальці. Голова його зникла, але зразу ж вигулькнула — вода сягала йому до підборіддя.— Твоя злодій,— сказав він.— Твоя погана злодій.

Він був розлючений і до дідька сміливий. Він сказав щось по-китайському, і решта й собі полізли з корми у воду.

— Порядок,— сказав я Едді.— Піднімай якір.

Коли ми виходили в море, зійшов місяць, і ми побачили китайців, що по шию у воді йшли до берега, і світлу смугу піщаного пляжу, і кущі за нею.

Ми проминули рифи, я знов озирнувся й побачив пляж і гори, що поволі виростали над ним; потім я взяв курс на Кі-Уест.

— Ну, тепер можеш іти спати,— сказав я Едді.— Але ні, стривай, спочатку зійди в каюту й відчини ілюмінатори, щоб вивітрився сморід. І принеси мені йоду.

— Що сталося? — спитав він, коли приніс йод.

— Порізав палець.

— То, може, дай мені штурвал?

— Іди лягай,— сказав я.— Я тебе розбуджу.

Він умостився на койці, вбудованій в перегородку кокпіта, над бензиновим баком, і за хвилину заснув.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Притримуючи штурвал коліном, я розстебнув сорочку й подивився на те місце, куди мене вкусив містер Сінг. Укус був нічогенький, і я припік його йодом, а потім сидів за штурвалом і міркував, чи укус китайця не заразний, і прислухався до мірного стугону двигуна й шуму води за кормою, і кінець кінцем вирішив: та ні, якого біса, в такої цяці, як той містер Сінг, укус не може бути заразний — він, певно, драїв зуби двічі-тричі на день. А нехай йому, тому містерові Сінгу. Бізнесмен з нього був, звісно, кепський. А може, й непоганий.

Може, він просто перейнявся до мене довірою. Їй-богу, я так і не розкусив, що він за один.

Отож тепер усе вже було просто, коли не зважати на Едді. Цей п'яниця, як нап'ється, неодмінно розпустить язика. Я сидів за штурвалом, дивився на Едді і думав: хай йому біс, якщо він помре, гірше йому не буде, а я матиму спокій. Побачивши його на човні, я сказав собі, що доведеться його порішити, та потім, коли все так добре владналося, в мене не піднялася рука. Тепер же, коли я дивився на нього, розпластаного на койці, ті думки знову лізли мені в голову. Але я сказав собі, не псуй діла, не роби того, в чому ти потім каятимешся. Та тут-таки згадав, що він навіть не заявлений у списку екіпажу і що мені доведеться сплатити за нього штраф, і мене знову посіли сумніви.

Так чи так, часу на роздуми вистачало, і я йшов своїм курсом, попиваючи з пляшки, що її приніс Едді. Лишалося в ній небагато, тож допивши її, я відкоркував останню зі свого власного припасу, і, скажу вам, приємно було сидіти за штурвалом, і ніч для переходу випала добра. Зрештою все вийшло добре, хоч я і не раз був ладен поставити на всьому хрест.

На світанку Едді прокинувся. Він сказав, що почуває себе зовсім кепсько.

— Ану, потримай штурвал,— сказав я йому.— Я хочу глянути, що там і як.

Я перейшов на корму й вихлюпнув на неї відро води. Але вона і так була чистісінька. Я ще раз пройшовся скреблом по борту. Розрядив рушниці й сховав у каюті. Але револьвера з пояса не зняв. У каюті повітря було чисте й свіже, ніякого запаху. Тільки трохи замочило койку крізь правий ілюмінатор, тож я задраїв ілюмінатори. Тепер жоден митник на світі не вчув би тут китайського духу.

Під оправленим у рамку судовим свідоцтвом висіла сітка, до якої я, повернувшись на човен, сунув одержані від агента папери. Я вийняв їх і переглянув. Потім вийшов у кокпіт.

— Слухай,— сказав я.— Як ти опинився в списку екіпажу?

— А я перестрів агента, коли він ішов до консульства, і сказав йому, що теж їду.

— П'яниць бог береже,— сказав я йому, зняв з пояса револьвер і сховав у каюті. Потім зготував у каюті каву, а тоді піднявся й узявся за штурвал.

— Унизу є кава,— сказав я йому.

— Братухо, кава мені не зарадить.

Гадаєте, я його не пожалів? Пожалів. Вигляд у нього й справді був кепський.

Близько дев'ятої ми побачили прямо перед собою маяк на Сенд-Кі. А перед тим ми вже проходили повз танкери, що йшли в затоку.

— Ну, ще зо дві години, і ми вдома,— сказав я йому.— Я заплачу тобі по чотири долари на день — стільки ж, скільки б ти одержав від Джонсона.

— А скільки ти заробив уночі? — спитав він мене.

— Тільки шість сотень,— відповів я.

Не знаю, повірив він мені чи ні.

— А моєї пайки в цьому немає?

— Те, що я тобі даю, і є твоя пайка,— сказав я йому.— І дивися, щоб про цю ніч нікому нічичирк, бо інакше — не житимеш.

— Ти знаєш, що я не донощик, Гаррі.

— Ти п'яниця. Але май на увазі, хоч би який ти був п'яний, а проговоришся — з-під землі тебе дістану.

— Я надійна людина,— сказав він.— Нащо ти так.

— Така надійна, що аж на ногах не тримаєшся,— відповів я. Але я вже перестав через нього непокоїтися, бо подумав: хто ж йому повірить? Сінг на мене вже не поскаржиться. Китайці скаржитися не будуть. Самі розумієте, хлопець, що веслував, теж триматиме язика за зубами. Навіщо йому нариватися на неприємності? Едді рано чи пізно може проговоритись, але хто повірить п'яниці?

Та й узагалі, хто що може довести? Інша річ, якби ім'я Едді побачили в списку екіпажу. Отоді б справді пішли балачки. Ні, що не кажи, а мені таки пощастило. Звісно, я міг би сказати, що він звалився за борт, але балачок було б ой-ой-ой. Та й Едді пощастило. Словом, куди не глянь, кругом пощастило.

Потім ми вийшли з Гольфстріму, й вода, доти блакитна, зробилась ясно-зелена, й попереду вже завидніли жердяні знаки на східних і західних Сухих Скелях, і радіощогли Кі-Уест, і готель «Ла-Конча», що височів над низькими будинками, і хмари диму над місцем, де спалюють сміття. Маяк Сенд-Кі був тепер зовсім близько, і видно було елінг і маленький причал під маяком; звідси нам лишається сорок хвилин ходу. Було приємно вертатися додому й знати, що влітку вже не доведеться класти зуби на полицю.

— Як ти дивишся на те, щоб випити, Едді? — спитав я.

— Ох, Гаррі,— сказав він,— я завжди знав, що ти справжній друг.

Того вечора я сидів у вітальні, курив сигару, попивав віскі з содовою й слухав по радіо Грейсі Аллен. Дівчата пішли в кіно, а я сидів у кріслі, розморений і задоволений. Хтось подзвонив,

Марія, моя дружина, підвелася й пішла до дверей. Потім повернулась і сказала:

— Це той п'яничка, Едді Маршалл. Каже, що має до тебе справу.

— Скажи йому, щоб забирався геть, поки я не турнув його.

Вона повернулася й сіла, й у вікно, перед яким я вмостився, поклавши ноги на підвіконня, мені видно було, як Едді пройшов вулицею під ліхтарем разом із якимсь своїм горілчаним братом; обидва хитались, а їхні тіні під ліхтарем хиталися ще більше.

— Бідні, нещасні п'яниці,— сказала Марія.— Мені шкода п'яниць.

— Цей п'яниця щасливий.

— Щасливих п'яниць не буває,— сказала Марія.— Ти сам це знаєш, Гаррі.

— Так,— сказав я.— Мабуть, таки не буває.

Частина друга

ГАРРІ МОРГАН

(Осінь)

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Вони перетнули протоку вночі, йдучи проти сильного норд-весту. Коли розвидніло, він побачив танкер, що виходив із затоки, і в чистому холодному повітрі освітлене сонцем біле судно було таке високе, що він прийняв його за будинок, який виринає на обрії з моря, й сказав негрові:

— Куди ми в дідька запливли?

Негр підтягся на руках і сів, щоб подивитися.

— По той бік Майямі нічого такого немає.

— Що ти мелеш! Нас не могло занести аж до Майямі,— сказав він негрові.

— Я кажу тільки, що на Флорідських островах таких будинків немає.

— Ми весь час ішли на Сенд-Кі.

— Тоді нам час уже б побачити його. Або Американську обмілину.

Трохи згодом він збагнув, що це танкер, а не будинок, і менш як за годину побачив і маяк на Сенд-Кі — високий, стрункий і коричневий, він виростав з моря саме там, де й мав бути.

— Коли стернуєш, головне — впевненість,— сказав він негрові.

— Я був упевнений,— сказав негр.— Та після того, що в нас вийшло, я став невпевнений.

— Як твоя нога?

— Весь час болить.

— То нічого,— сказав той, що стернував.— Як буде чиста й перев'язана — сама загоїться.

Він вів тепер човен на захід, на Вуман-Кі, щоб перебути день у мангрових заростях, де їх ніхто не помітить і де в них призначено зустріч.

— Загоїться, от побачиш,— сказав він негрові.

— Не знаю,— сказав негр.— Дуже вже болить.

— Коли заякоримось, я її тобі перев'яжу як слід. В тебе рана не страшна. Не тривожся.

— Я поранений,— сказав негр.— Я ще ніколи не був поранений. Для мене будь-яка рана страшна.

— Ти просто злякався.

— Ні. Я поранений. І болить — жах. Мене цілу ніч трусило.

Негр ще трохи побубонів, а тоді зняв-таки пов'язку й подивився на рану.

— Та не чіпай ти,— сказав той, що стернував. Негр лежав на настилі кокпіта, заваленому схожими на окости мішками, в яких були бутлі зі спиртним. Він розсунув мішки, зробивши собі місце між ними. Щоразу, як він ворушився, розбите скло в мішках хрускотіло і з кокпіта розходився запах спиртного. Спиртним було залите геть усе. Той, що стернував, тримав тепер курс прямо на Вуман-Кі. Попереду він уже виразно бачив острів.

— Болить,— сказав негр.— І дедалі дужче.

— Мені тебе шкода, Веслі,— сказав той, що стернував.— Але я не можу відійти від штурвала.

— Ти ставишся до людини гірше, ніж до собаки,— сказав негр. Він уже молов казна-що. Але тому, що стернував, усе ще було шкода його.

— Прибудемо на місце, зроблю тобі все, що треба, Веслі,— сказав він.— А зараз полеж тихо.

— Чоловік страждає, а тобі начхати,— сказав негр.— Та чи ти людина після цього?

— Я все зроблю, Веслі. Ти тільки полеж тихо.

— Нічого ти мені не зробиш,— сказав негр. Той, що стернував,— його звали Гаррі Морган,— промовчав, тому що йому подобався цей негр і тому що за такі слова треба було б дати як слід, а дати як слід він не міг. Негр провадив своєї: — Чому ти не зупинив човна, коли ті почали стріляти?

Той, що стернував, не відповів.

— Невже вантаж спиртного дорожчий за людське життя?

Гаррі зосереджено дивився вперед.

— Чом би нам було не зупинитись? Віддали б їм спиртне,— і край.

— Ні,— сказав Гаррі.— Вони б забрали і спиртне, і човен, а нас запроторили б у тюрму.

— Я тюрми не боюся,— сказав негр.— Я кулі боюся.

Він уже діяв Гаррі на нерви, і терпець йому уривався.

— Та хто з нас тяжче поранений? — спитав він.— Ти чи я?

— Ти поранений тяжче,— сказав негр.— Але я ще ніколи не був поранений. Я і думати не думав, що мене поранять. Я не наймався, щоб мене поранили. Я не хочу бути пораненим.

— Заспокойся, Веслі,— сказав йому Гаррі.— Від того, що ти отаке верзеш, тобі не полегшає.

Вони наближалися до острова. Коли вони ввійшли на мілководдя й попереду вже мала відкритися протока, сонце почало сліпити очі. Негр чи то марив, чи то втратив розум від болю; в усякому разі, він говорив без угаву.

— Навіщо зараз возити спиртне? — казав він.— Сухий закон скасовано. Кому потрібна вся ця контрабанда? Чому б не возити спиртне пароплавом?

Гаррі уважно придивлявся до входу в протоку.

— Чому люди не можуть жити чесно і пристойно й заробляти чесною й пристойною працею?

Гаррі помітив брижі там, де вода хлюпотіла об берег протоки, хоч самого берега проти сонця не бачив. Він розвернув човен, крутячи штурвал однією рукою, протока відкрилася перед ним, і він повільно пройшов нею до мангрових заростей. Підійшовши до берега заднім ходом, він заглушив обидва двигуни.

— Я можу кинути якір,— сказав він.— Але підняти його потім не зможу.

— Я не можу навіть ворухнутися,— сказав негр.

— Бачу, ти зовсім розкис,— сказав йому Гаррі.

Йому нелегко було вивільнити, підняти й кинути невеликий якір, але зрештою він упорався з цим і заходився попускати канат, доки він не напнувся, і човен, сіпнувшись, зупинився в густому галуззі, що полізло в кокпіт. Потім перейшов на корму й спустився в кокпіт. «Господи, що тут робиться»,— подумав він.

Цілу ніч після того, як він перев'язав рану негрові, а негр забинтував йому руку, він стернував, стежачи за компасом, а коли розвиднілося, побачив, що негр лежить у кокпіті серед мішків; але тоді він вдивлявся у море, й стежив за компасом, і виглядав маяк на Сенд-Кі, й у нього не було часу, щоб подивитися, що робиться в човні. А там робилося страшне.

Негр лежав між розкиданими мішками, задерши вгору ногу. Вісім куль пробили корпус, розщепили планки, вітрове скло розлетілося. Він не знав, скільки бутлів розбито. Там, де не засохла кров негра, засохла його власна кров. Але найстрашнішим — принаймні так йому зараз здавалося — був запах спиртного. Все просякло цим запахом. Човен тепер спокійно стояв у мангрових заростях, але Гаррі не міг позбутися відчуття хитавиці, що цілу ніч метляла їх у затоці.

— Я піду зготую каву,— сказав він негрові.— А потім перев'яжу тебе.

— Я не хочу кави.

— А я хочу,— відказав Гаррі. Але в каюті йому запаморочилося в голові, й він повернувся на палубу.

— Видно, доведеться обійтися без кави,— сказав він.

— Я хочу води.

— Зараз.

Він налив негрові кухоль води з обплетеного бутля.

— Навіщо ти наддав газу, коли вони почали стріляти?

— А навіщо вони почали стріляти?

— Мені потрібен лікар.

— Гадаєш, лікар тобі допоможе більше?

— Лікар мене вилікує.

— Лікаря матимеш ввечері, як прийде човен.

— Я не хочу чекати ніякого човна.

— Гаразд,— сказав Гаррі.— Зараз ми спустимо ці мішки на дно.

Він почав кидати мішки за борт. Однією рукою робити це було нелегко. Мішок з повним бутлем важить лише сорок фунтів, але не викинув він і десятка мішків, як йому знову запаморочилось у голові. Він сів на настил кокпіта, потім ліг.

— Ти замордуєш себе,— сказав негр.

Гаррі лежав нерухомо, поклавши голову на мішок. Мангрове галуззя нависало над кокпітом, утворюючи затінок у тому місці, де він лежав.

Він чув, як над заростями посвистує вітер, і бачив крізь листя високе холодне небо й тоненькі пасма хмар, які гнав північний вітер.

«Поки вітер не вщухне, човна не буде,— думав він.— Хто повірить, що ми вийшли в море, коли назустріч дме отаке».

— Гадаєш, човен прийде? — спитав негр.

— Аякже,— сказав Гаррі.— Звісно, прийде.

— Вітер надто сильний.

— Вони вже шукають нас.

— За такої негоди? Навіщо ти брешеш? — негр говорив, майже торкаючись губами мішка.

— Заспокойся, Веслі,— сказав йому Гаррі.

— І він ще каже, щоб я заспокоївся,— не вгавав негр.— Заспокоївся. З якої радості? Що здохну, як собака? Ти мене в це втяг. Тепер і витягай мене звідси.

— Заспокойся,— лагідно сказав Гаррі.

— Човен не прийде,— сказав негр.— Я знаю, що не прийде. А мені холодно, чуєш? Я не можу більше терпіти цього болю і цього холоду, чуєш?

Гаррі сів, відчуваючи слабість і порожнечу всередині. Негр стежив за тим, як він опустився на одне коліно, узяв у ліву руку зап'ясток правої, що безвладно висіла, й затис його між колінь ми, а тоді, вхопившись за дошку, прибиту до планшира, почав підтягуватися й нарешті встав, дивлячись униз, на негра, і все ще затискуючи праву руку між колінь ми. Гаррі подумав, що досі не знав, що таке справжній біль.

— Коли вона в мене витягнута, коли зовсім рівна, то менше болить,— сказав він.

— Давай, я тобі підв'яжу її,— озвався негр.

— Я не можу зігнути її в лікті,— сказав Гаррі.— Вона в мене отак і заклякла.

— Що ми робитимемо?

— Викидатимемо мішки,— відповів йому Гаррі.— Може, ти б скинув за борт ті, що в тебе під рукою, Веслі?

Негр спробував дотягтися до мішка, але застогнав і відкинувся на спину.

— Так болить, Веслі?

— О боже,— сказав негр.

— А може, якби ти нею поворушив, вона б менше боліла?

— Я поранений,— сказав негр.— І не збираюся ворушитись. Я поранений, а він хоче, щоб я кидав мішки.

— Заспокойся.

— Якщо ти скажеш це ще раз, я збожеволію.

— Заспокойся,— рівним голосом повторив Гаррі.

Негр зойкнув і, гарячково обмацавши руками палубу, витяг з-за комінгса точильного бруска.

— Я тебе вб'ю,— сказав він.— Я з тебе кишки випущу.

— Чим? Бруском? — сказав Гаррі.— Заспокойся, Веслі.

Негр заплакав, уткнувшись обличчям у мішок. Гаррі знову заходився повільно піднімати мішки з бутлями й перекидати їх через борт.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Все ще кидаючи у воду мішки, він почув стукотіння мотора і, обернувшись, побачив човен, що вийшов з-за вигину берега й тепер протокою наближався до них. Це була біла моторка з вітровим склом і жовтою рубкою.

— Якийсь човен іде,— сказав він.— Допоможи, Веслі.

— Не можу.

— Ну, дивися, Веслі,— сказав Гаррі.— Те, що було досі, я б забув, але це вже запам'ятаю.

— Пам'ятай, пам'ятай,— відповів йому негр.— Я теж нічого не забуду.

Обливаючись потом, Гаррі хапав здоровою рукою мішки з бутлями й кидав їх у воду; він працював щосили й уже не озирався на човен, що повільно наближався протокою.

— Перевернися,— він висмикнув мішок з-під голови негра й кинув його за борт. Негр сів.

— Вони вже тут,— сказав він.

Білий човен уже проходив повз них.

— Це капітан Віллі,— сказав негр.— З якимись клієнтами.

На кормі білого човна, тримаючи спінінги, сиділи на стільцях двоє чоловіків у фланелевих костюмах і білих панамах,

а румпель тримав старий у фетровому капелюсі й штормівці; він провів моторку так, що вона пройшла зовсім близько від мангрових заростей, під якими стояв човен з контрабандою.

— Як справи, Гаррі? — гукнув старий, проїжджаючи мимо.

Гаррі у відповідь помахав здоровою рукою. Моторка почала віддалятися, двоє чоловіків із спінінгами ще якийсь час пильно дивилися на човен з контрабандою, а тоді заговорили до старого. Гаррі не чув, про що саме вони говорять.

— На виході з протоки він розвернеться й повернеться сюди,— сказав Гаррі негрові. Він спустився в каюту й приніс ковдру.— Дай-но я тебе прикрию.

— Давно б так,— сказав негр.— Вони не могли не помітити мішків. Що будемо робити?

— Віллі не підведе,— сказав Гаррі.— Він передасть кому треба в місті, що ми вже тут. А тих рибалок нема чого боятись. Яке їм діло до нас?

Його трусило, і він сів коло штурвала й затис праву руку між ногами. Коліна тремтіли, тремтіння передавалося руці, й він відчував, як труться одна об одну перебиті кістки передпліччя. Він розсунув коліна й вивільнив руку так, щоб вона висіла. Отак він і сидів — рука безживно звисала додолу — коли моторка знову пройшла повз них. Двоє рибалок на кормі розмовляли між собою. Вони відклали спінінги, й один із них дивився на нього в бінокль. Він не чув, про що вони розмовляють, бо відстань була завелика. І добре, що не чув.

На борту моторного човна «Південна Флоріда», який возив двох рибалок по протоці Вуман-Кі, бо у відкритому морі штормило, капітан Віллі Адамс думав: «Отже, Гаррі повернувся минулої ночі. Цьому хлопцеві сміливості не позичати. Уявляю собі, як його кидало. Правда, човен у нього добрячий. Цікаво, як це він примудрився розбити вітрове скло? Я б дідька лисого вийшов такої ночі в море. Я б дідька лисого возив спиртне з Куби. Вся контрабанда йде тепер з Маріеля. Кажуть, там немає ніякої перевірки».

— Що ви сказали, сер?

— Що то за човен? — спитав один із рибалок.

— Який, отой?

— Так, отой.

— Та якийсь з Кі-Уеста.

— Я хочу знати, чий він.

— Уявлення не маю, сер.

— Власник його — рибалка?

— Ну, можна сказати, що й рибалка.

— А точніше?

— Він займається всім потроху.

— Ви не знаєте, як його звуть?
— Ні, сер.
— Ви назвали його Гаррі.
— Я? Не може бути.
— Я чув, як ви назвали його Гаррі.

Капітан Віллі Адамс уважно глянув на клієнта, з яким розмовляв. Він побачив червоне вилицювате обличчя з тонкими, зневажливо викривленими губами й глибоко посадженими сірими очима, що дивилися на нього з-під білої панами.

— Певно, я помилився,— сказав капітан Віллі.

— Він поранений, ось гляньте, докторе,— сказав другий клієнт, простягаючи бінокль.

— Я вже бачу й без бінокля,— сказав той, якого назвали доктором.— Що це за один, га?

— Знати не знаю,— відповів капітан Віллі.

— То дізнаєтеся,— сказав клієнт, що копилив губи.— Запишіть-но його номер.

— Записав, докторе.

— А тепер під'їдьмо й подивимось,— сказав доктор.

— Ви той доктор, що лікує? — спитав капітан Віллі.

— Ні, я не лікар,— відповів йому клієнт із сірими очима.

— Якщо ви не лікар, то нема чого туди під'їжджати.

— Чому?

— Якби йому щось було потрібно, він би нас покликав. Якщо ж він не кличе, то нам до нього і діла немає. У нас тут не заведено лізти не в своє діло: кожен займається своїм.

— От і займіться своїм ділом. Підвезіть нас до того човна.

Капітан Віллі вів собі човен далі, і двоциліндровий двигун пахкав розмірено і неквапливо.

— Ви чуєте, що я кажу?

— Так, сер.

— То виконуйте наказ!

— А хто ви в дідька такий, щоб мені наказувати? — спитав капітан Віллі.

— Це справи не стосується. Робіть, як я вам кажу.

— Я питаю, хто ви такий?

— Що ж, скажу. До вашого відома, я на сьогодні один із трьох найвпливовіших людей у Сполучених Штатах.

— То якого дідька вас занесло в Кі-Уест?

Другий клієнт нахилився вперед.

— Це — Фредерік Гаррісон,— сказав він значущо.

— Зроду не чув про такого,— сказав капітан Віллі.

— То ще почуєте,— сказав Фредерік Гаррісон.— І не тільки ви, а всі в цьому смердючому трухлявому закутку, коли я рознесу його під три чорти.

— Я бачу, ви наська людина,— сказав капітан Віллі.— Як вас занесло в такі великі цабе?

— Він один із провідних діячів нашого уряду,— сказав другий клієнт.

— Брехня,— сказав капітан Віллі.— Якщо він таке велике цабе, то що йому робити в Кі-Уесті?

— Він приїхав сюди відпочити,— пояснив секретар.— Він буде губернатором...

— Годі, Віллісе,— сказав Фредерік Гаррісон.— Тепер, сподіваюсь, ви підвезете нас до того човна,— сказав він, посміхаючись. То була посмішка, що призначалася виключно для таких випадків.

— Ні, сер.

— Слухай, ти, жаболове придуркуватий! Я ж тебе на порох зітру.

— Так точно,— сказав капітан Віллі.

— Ти не знаєш, хто я такий.

— Не знаю й знати не хочу,— сказав капітан Віллі.

— Той чоловік — контрабандист, так?

— Ви так гадаєте?

— Певно, за нього обіцяно винагороду.

— Навряд, навряд.

— Він злочинець.

— Він має родину, яку треба годувати, та й самому йому теж треба їсти. А от хто годує вас? Чи не ті, хто гне спину на громадських роботах за шість з половиною доларів на тиждень?

— Він поранений. Отже, він брав участь у якійсь перестрілці.

— Якщо не підстрелив себе сам, знічев'я.

— Свої жарти прибережи для своїх домашніх. Зараз ти під'їдеш до того човна, й ми відбуксируємо його разом із власником у поліцію.

— І в яку ж таку поліцію?

— В Кі-Уест.

— То ви поліцейський?

— Я вже пояснив вам, хто він,— сказав секретар.

— Гаразд,— відповів капітан Віллі. Він штовхнув румпель від себе й розвернув моторку, пройшовши так близько від берега, що аж знявся з-під гвинта вихор мергелю. Пахкаючи, «Південна Флоріда» рушила протокою до мангрових заростей, туди, де стояв другий човен.

— У вас тут є яка-небудь зброя? — спитав капітана Віллі Фредерік Гаррісон.

— Ні, сер.

Обидва клієнти у фланелевих костюмах підвелися й стоячи роздивлялися на човен з контрабандою.

— Це веселіше, ніж рибку ловити, еге ж, докторе? — сказав секретар.

— Хай її дурні ловлять,— сказав Фредерік Гаррісон.— Ну, впіймаєш ти меч-рибу, а далі що? Вона ж не їстівна. А оце таки справді цікаво. І я дуже радий, що мені випала така нагода. Той чоловік поранений, отже, втекти не може. На морі шторм. Ми знаємо номер його човна.

— Власне, ви візьмете злочинця самотужки,— із захватом сказав секретар.

— Та ще й голіруч,— сказав Фредерік Гаррісон.

— І без отого цирку, який так полюбляють агенти ФБР,— сказав секретар.

— Едгар Гувер зловживає саморекламою,— сказав Фредерік Гаррісон.— По-моєму, час уже взяти його в шори. Підходь упритул,— сказав він капітану Віллі.

Капітан Віллі заглушив двигун, і течія поволі понесла човен.

— Агов! — крикнув капітан Віллі в бік другого човна.— Сховайтеся!

— Це що за штучки? — сердито сказав Гаррісон.

— Заткнися,— відповів капітан Віллі.— Агов! — гукнув він знову в бік другого човна.— Слухай. Прямуй спокійненько до міста. Бог із ним, із човном. Човен відберуть. Утопи вантаж і повертайся до міста. Тут, у мене на борту, якийсь лягавий з Вашінгтона. Каже, ніби він важливіший за президента. Він хоче запроторити тебе. Думає, що ти контрабандист. Записав номер човна. Я тебе і в очі не бачив, і не знаю, хто ти такий. Я б і не впізнав тебе, якби мені показали...

Відстань між човнами збільшувалася. А капітан Віллі кричав:

— Я не знаю, де те місце, де ми тебе побачили. Я не знайду туди дороги.

— Добре! — долинуло з другого човна.

— А цей цабе ловитиме рибку до вечора! — кричав капітан Віллі.

— Добре!

— Він любить ловити рибку! — надсадно кричав капітан Віллі.— Тільки, сучий син, каже, ніби вона не їстівна.

— Дякую, братухо! — долинув голос Гаррі.

— То твій брат? — спитав Фредерік Гаррісон. Обличчя в нього побагровіло, але свого інформаційного голоду він, очевидно, ще не вгамував.

— Ні, сер,— відповів капітан Віллі.— На морі всі називають один одного братами.

— Ми негайно повертаємося в Кі-Уест,— сказав Фредерік Гаррісон; але сказав він те не дуже впевнено.

— Ні, сер,— сказав капітан Віллі.— Ви, добродії, найняли мій човен на цілий день. Тож я постараюся, щоб ви одержали сповна за ваші гроші. Хоч ви й назвали мене придурком, я постараюся, щоб ви натішились по саме нікуди.

— Вези нас у Кі-Уест,— сказав Гаррісон.

— Слухаю, сер,— сказав капітан Віллі.— Тільки трохи пізніше. Що ж до риби-меч, то вона, між іншим, анітрохи не гірша за королівську рибу. Коли ми продавали її перекупкам у Гавані, вони платили нам по десять центів за фунт, так само, як за королівську.

— Та заткнися ти,— сказав Фредерік Гаррісон.

— А я думав, що вам, такому великому начальству, це буде цікаво. Хіба не ви вирішуєте, скільки ми маємо платити за харчі? Не ви, га? Хіба не ви стежите за тим, щоб харчі дорожчали? Щоб хліб дорожчав, а піт дешевшав?

— Замовкни,— сказав Гаррісон.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Гаррі на своєму човні перекинув за борт останній мішок.

— Дай-но мені рибний ніж,— сказав він негрові.

— Він кудись пропав.

Гаррі натис стартери й запустив обидва двигуни. Другий двигун він поставив, коли знову взявся до контрабанди,— після того, як криза відбила людям охоту до риболовного спорту. Він дістав сокиру й лівою рукою перерубав якірний канат. «Нехай полежить на дні; коли виловлюватимуть мішки, витягнуть і його,— подумав він.— Я подамся зараз до причалу Гаррісон-Байт. Якщо вони схочуть відібрати човен, то однаково відберуть. А мені потрібен лікар. Який сенс втрачати і руку, і човен. Вантаж коштує стільки ж, скільки човен. Побилося небагато. Один розбитий бутель може засмердіти все довкола».

Він перевів лівий важіль зчеплення, і човен на хвилях припливу, що саме починався, вийшов із мангрових заростей. Двигуни працювали рівно. Човен капітана Віллі відійшов уже за кілька миль, прямуючи до Бока-Гранде. «Певно, води вже прибуло і можна йти через озера»,— подумав Гаррі.

Він перевів правий важіль, додав газу, і обидва двигуни заревли. Він відчув, як ніс човна піднявся; зелені мангрові зарості загойдалися понад берегом, коли гвинт почав збурювати воду між корінням. «Може, все ж таки не відберуть човна,— подумав він.— Може, все ж таки пощастить урятувати руку. Хіба ж я думав, що вони там, у Маріелі, почнуть стріляти, коли ми мало

не півроку відкрито ходили туди й назад. От вам і кубинці. Хтось комусь не дав у лапу, а тебе поливають свинцем. Отакі вони, кубинці».

— Гей, Веслі! — гукнув він до негра, що лежав у кокпіті під ковдрою.— Як ти там?

— Господи,— сказав Веслі.— Гірше не буває.

— Буде й гірше, як лікар почне колупатися в рані,— відповів Гаррі.

— Ти не людина,— сказав негр.— В тобі немає нічого людського.

«Старий Віллі не підведе,— думав Гаррі.— Вже хто-хто, а старий Віллі не підведе. Звісно, ми добре робимо, що не чекаємо, а йдемо в порт. Безглуздо було чекати. Мене просто нудило, і в голові паморочилось, тому я і не розумів, що роблю».

Він уже бачив попереду біле громаддя готелю «Ла-Конча», радіощогли, міські будинки. Він бачив і залізничний пором коло причалу Трамбо, який доведеться обігнути, щоб підійти до причалу Гаррісон-Байт. «А старий Віллі молодець,— думав він.— Він їм покаже, де раки зимують. Цікаво, що то за птиці. Ох, чорт, мені знову зле. Голова йде обертом. Це добре, що ми вертаємося. Добре, що не стали чекати».

— Містере Гаррі,— сказав негр,— я шкодую, що не міг допомогти з тими мішками.

— Отакої,— сказав Гаррі.— Хіба ж може бути користь від негра, коли він підстрелений. Ти, Веслі, всім неграм негр.

Крізь ревіння двигуна і сплески розтятих хвиль він чув дивний лункий спів свого серця. Так бувало завжди, коли він повертався додому з далекої ходки. «Може, все ж таки пощастить урятувати руку,— думав він.— Вона мені ой як потрібна».

Частина третя

ГАРРІ МОРГАН

(Зима)

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

РОЗПОВІДАЄ ЕЛБЕРТ

Ми сидимо собі у шинку Фредді, аж тут заходить отой довготелесий адвокат і питає:

— Де Хуан?

Йому відповідають:

— Його ще не випустили.

— Я знаю, що його випустили, й мені треба побалакати з ним.

— Все ясно, ти навів на нього лягавих, дав їм докази проти нього, а тепер захищатимеш його,— каже Гаррі.— На твоєму місці я б сюди не приходив і не питав, де Хуан. Всі знають, що він у тебе в кулаці.

— Мели, мели,— каже адвокат.— Я для нього роботу маю.

— То йди шукай його десь-інде,— каже Гаррі.— Тут його нема.

— Справді, у мене для нього є робота,— каже адвокат.

— Не маєш ти роботи ні для нього, ні для кого. Зараза ти, і більше ніхто.

Тут якраз з'являється отой патлатий сивий дідок, що торгує гумовими виробами, подає Фредді порожню чвертку, Фредді наповнює її, дідок заганяє корок і чимчикує із пляшкою на той бік вулиці.

— Що сталося з твоєю рукою? — запитує в Гаррі адвокат.

А в Гаррі рукав пришпилений до плеча.

— Вона мені набридла, і я її відтяв,— відповідає йому Гаррі.

— Сам відтяв, чи хтось допоміг?

— Ми з лікарем удвох її відтяли,— каже Гаррі. Він на той час уже добряче випив, і це давалося взнаки.— Я тримав, а лікар різав. Якби так відтинали руки тим, хто залазить у чужі кишені, ти б давно був і без рук, і без ніг.

— А що ж із нею було, що довелося її відтяти? — питає адвокат.

— Відчепись,— відповідає йому Гаррі.

— А все-таки. Що з нею було, і де саме це сталося?

— Кажуть тобі, відчепися,— відповідає йому Гаррі.— Ти знаєш, де це сталось, і знаєш, що сталося. Заткни пельку й відчепися від мене.

— Я хочу побалакати з тобою,— каже йому адвокат.

— То балакай.

— Ні, не на людях.

— Не хочу я з тобою балакати. Від тебе завжди самі неприємності. Бо ти зараза.

— Я маю для тебе дещо. Не пожалкуєш.

— Ну, гаразд. Один раз послухаю,— відповідає йому Гаррі.— Про що буде мова? Про Хуана?

— Ні. Не про Хуана.

Вони обійшли стойку, ввійшли до кімнати за баром — тієї, де кабінети,— і довго не верталися. Поки вони були там, прийшла дочка Каланчі-Люсі з отією дівчиною з їхнього дому, що з нею завжди ходить. Вони сіли перед стойкою й замовили кока-колу.

— Подейкують, ніби вийшов закон, що дівчатам не можна гуляти після шостої години і в барах з'являтися теж,— каже Фредді дочці Каланчі-Люсі.

— Та подейкують.

— Скоро в цьому місті життя не буде,— каже Фредді.

— Що не буде, то не буде. Ти виходиш з'їсти бутерброд чи випити кока-коли, а тебе — хап, і плати п'ятнадцять доларів штрафу.

— Тепер вони тільки до таких і присікуються,— каже дочка Каланчі-Люсі.— До тих, хто хоче трохи розважитись. Скоро й сміятися заборонять.

— Якщо воно й далі так буде, то хоч бери та тікай звідси.

Тут саме повернулися Гаррі з адвокатом, й адвокат питає:

— Отже, ти приїдеш?

— А чому б тобі не привести їх сюди?

— Вони сюди не прийдуть. Зустрінемося там.

— Гаразд,— каже Гаррі й підходить до стойки, а адвокат тим часом виходить.

— Що питимеш, Ел? — питає він мене.

— Бакарді.

— Два бакарді, Фредді.— А тоді обертається до мене: — Ти де тепер, Ел?

— На громадських роботах.

— Що робиш?

— Копаю канави. Розбираю стару трамвайну колію.

— І скільки маєш?

— Сім з половиною доларів.

— На тиждень?

— А ти думав?

— За що ж ти тут пиячиш?

— Я не пив, поки ти мені не поставив,— відповів я йому.

А він підсовується ближче до мене й каже:

— Ти пішов би на діло?
— Дивлячись яке.
— То поговоримо?
— Давай.
— Ходімо до моєї машини,— каже він.— Бувай, Фредді.— Він трохи ніби захекався, як завжди, коли вип'є. Я пройшов з ним розкопаною вулицею — ми там цілий день видовбували з бруківки рейки — до рогу, де стояла його машина.— Сідай,— каже він.
— Куди ми їдемо?
— Поки що — куди очі бачать,— відповідає він.

Він мовчки повів машину по Уайтхед-стріт, в кінці вулиці завернув ліворуч, і ми проїхали всю набережну аж до Уайт-стріт і по ній до пляжу. Весь час Гаррі не озивався. Нарешті ми виїхали піщаною дорогою на бульвар, і там, на бульварі, він загальмував, зупинився коло бровки й каже:
— Якісь іноземці хочуть найняти мій човен на діло.
— Але ж митниця відібрала його в тебе.
— Вони цього не знають.
— А про що йдеться?
— Їм треба переправити людину, що має залагодити на Кубі якусь справу, але не може їхати ні пароплавом, ні літаком. Так мені сказав Губань.
— А таке хіба робиться?
— Авжеж. Після перевороту це — звичайне діло. Хтозна-скільки люду вже переправилося.
— А з човном як?
— Човен доведеться викрасти. Двигуни вони не познімали, тож він на ходу.
— Як ти виведеш його з бази?
— Якось виведу.
— А назад як?
— Це ще доведеться обміркувати. Якщо ти не хочеш їхати, то скажи.
— Чого ж відмовлятися від заробітку.
— Послухай,— каже він.— Ти заробляєш сім з половиною доларів на тиждень. У тебе троє діток, яких нема чим годувати, коли вони приходять зі школи. У тебе родина, й у всіх з голоду животи пухнуть, а я даю тобі нагоду трохи заробити.
— Ти не сказав, скільки заробити. Задешево ризикувати теж не хочеться.
— Тепер скільки не ризикуй, а багато не заробиш, Еле,— каже він.— От візьми хоча б мене. Я возив охочих ловити рибу й за сезон заробляв по тридцять п'ять доларів на день. І раптом через якийсь нікчемний вантаж спиртного, що коштує менше,

ніж мій човен, мене частують свинцем, і я позбуваюсь і руки, і човна. Але можеш бути певен: мої дітки не ходитимуть голодні, я не копатиму для уряду канав за мідяки, яких не вистачає навіть на хліб. Та й так чи так, копати землю я вже не можу. Я не знаю, хто вигадує закони, але знаю, що немає такого закону, щоб людина голодувала.

— Я страйкував проти такої платні,— кажу я.

— І повернувся до роботи,— каже він.— Вам закидали, що ви, мовляв, страйкуєте проти добродійності. А ти ж усе своє життя працював, правда? І зроду ні в кого подачок не просив.

— Тепер нема роботи,— кажу я.— Ніде тепер нема роботи, з якої можна б прожити.

— А чому?

— Не знаю.

— І я не знаю,— каже він.— Але поки хоч у когось є що їсти, в моєї родини теж буде. Тут діло таке: вони хочуть вас, конків, заморити голодом і вимести звідси, щоб потім спалити ваші халупи, а натомість спорудити готелі й оголосити Кі-Уест курортом. Так я чув. І чув, що вони скуповують земельні ділянки, щоб потім, коли голод пожене тутешніх бідняків голодувати десь-інде, з'явитися сюди і влаштувати в цьому закутні рай для туристів.

— Ти говориш, мов якийсь радикал,— кажу я.

— Ніякий я не радикал,— каже він.— Просто мене злість бере. Мене давно вже злість бере.

— Звісно, без руки добрішим не станеш.

— Ет, дідько з нею, з рукою. Втративши руку, ти втратив тільки руку. Бувають і гірші втрати. В чоловіка є пара рук і пара ще чогось. І чоловік лишається чоловіком навіть з однією рукою й одним тим самим. Ет, до біса,— каже він,—я не хочу про це балакати.— А тоді, по хвилі, знов: — Отих самих у мене ще, слава богу, двоє.— Потім заводить мотор і каже: — Ну, поїхали, подивимося, що то за одні.

Ми поїхали далі бульваром, зустрічних машин майже не було, з моря дув вітер, і там, де хвилі прибою перехлюпувалися через бетоновану огорожу набережної, пахло водоростями. Гаррі вів машину лівою рукою. Він мені завжди подобався, і колись ми з ним часто виходили в море. Але його не впізнати, відколи він втратив руку, та ще й позбувся човна: митники відібрали човен, бо той вашінгтонський цабе, який тут у нас гостював, написав заяву, що бачив, як з нього вивантажували спиртне. Коли Гаррі мав човен, йому сам чорт був не страшний, але без човна він став якийсь сам не свій. Певно, він зрадів, що має привід викрасти свій катер. Він знав, звісно, що його знову відберуть, але сподівався перед тим трохи підробити. Мені

гроші теж вкрай потрібні, але я не хотів через них устрявати в халепу. Тож я йому сказав:

— Я б тільки не хотів встрявати в халепу, Гаррі.

— А хіба буває халепа, гірша за ту, в яку ти вже встряв? — питає він.— Хіба конати з голоду не найгірша халепа?

— Та не конаю я з голоду,— кажу.— Чого це ти в дідька зарядив — «конаєш, конаєш».

— Ти, може, й ні, але дітки твої помирають з голоду.

— Ну, годі,— кажу.— Працювати з тобою я згоден, але давай без оцих балачок.

— Гаразд,— каже він.— Але ти все ж таки зважи, чи тобі воно підходить. Бо в місті охочі завжди знайдуться.

— Воно мені підходить,— відповідаю.— Я ж тобі сказав, що підходить.

— Ну, тоді вище голову.

— Сам ти — вище голову,— кажу.— Це ж ти говориш, як радикал, а не я.

— Кажу тобі, вище голову,— відповідає він.— Усі ви, конки, слабаки.

— Відколи це ти перестав бути конком?

— Відтоді, як уперше наївся досхочу.

Це в ньому, звісно, вже говорила злість, але він ще хлопчаком не знав ні до кого жалості. А втім, до себе теж.

— Ого, який ти,— кажу я йому.

— Аякже,— відповідає він.

Попереду я побачив освітлені вікна того шинку.

— Отут ми з ними й зустрінемось,— каже Гаррі.— Ти в розмову не встрявай.

— Йди ти знаєш куди.

— Атож, атож,— каже Гаррі, завертає на подвір'я, і ми під'їздимо до шинку з чорного ходу.

Він був грубіян і лихослов, але він завжди мені подобався.

Ми залишили машину коло чорного ходу й увійшли до кухні. Там коло плити поралася хазяїнова дружина.

— Добривечір, Фредо,— каже їй Гаррі.— Губань у вас?

— У нас, у нас, Гаррі. Добривечір, Елберте.

— Добривечір, місіс Річардс,— відповідаю я. Я знав її, ще коли вона промишляла в порту; з-поміж домовитих жінок у нашому місті не одна вона починала на панелі, але тепер працює, як мало хто, можете мені повірити.

— Як там дружина, діти? — питає вона в мене.

— Та нічого, дякую.

Ми пройшли з кухні до кімнати за баром. Там за столом сидів отой адвокат Губань, а з ним четверо кубинців.

— Сідайте,— каже по-англійському один з них, мордатий громило, що мав голос, як із бочки, і був уже добре напідпитку.— Як тебе звуть?

— А тебе як? — питає Гаррі.

— Ну гаразд,— каже цей кубинець.— Твоя взяла. Де човен?

— На яхтовій стоянці.

— А це хто? — питає в нього кубинець, дивлячись на мене.

— Мій помічник,— каже Гаррі.

Поки той кубинець придивлявся до мене, троє інших придивлялися до нас обох.

— У твого помічника голодний вигляд,— каже кубинець і ну сміятися.— Вип'єш?

— А чого ж,— каже Гаррі.

— Що? Бакарді?

— Що ви, те і я,— каже Гаррі.

— А твій помічник п'є?

— А чого ж, чарочку можна,— кажу я.

— Тобі ще ніхто не дає,— каже цей громило.— Я тільки питаю, чи ти п'єш.

— Та облиш, Роберто,— каже інший кубинець, молодий хлопчик, ще майже підліток.— Невже ти не можеш розмовляти з людиною, не сікаючись до неї?

— А я хіба сікаюсь? Я просто питаю, чи він п'є. Як береш когось на роботу, треба ж знати, п'є він чи ні.

— Налий йому,— каже той інший кубинець.— І давай до діла.

— Скільки ти візьмеш за поїздку, хазяїне? — питає в Гаррі своїм грубим голосом кубинець, якого звуть Роберто.

— Залежить, яка поїздка,— відповідає Гаррі.

— Нам треба, щоб ти перевіз нас чотирьох на Кубу.

— Куди саме на Кубу?

— У Кабаньяс. До одного місця поблизу Кабаньянса. Відразу за Маріелем. Ти знаєш, де це?

— Знаю,— каже Гаррі.— Тільки перевезти, і все?

— І все. Перевезти й висадити на берег.

— Три сотні.

— Це забагато. А якби ми найняли човен поденно, з гарантованою оплатою за два тижні?

— Сорок доларів на день і півтори тисячі застави на випадок, якщо з човном щось трапиться. Дозвіл брати треба?

— Ні.

— Бензин і мастило теж за ваш рахунок,— каже їм Гаррі.

— Ми дамо тобі дві сотні за те, щоб ти нас перевіз і висадив на берег.

— Ні.

— А скільки ти візьмеш?

— Я вже сказав.

— Це забагато.

— Зовсім не багато,— відповідає йому Гаррі.— Я не знаю, хто ви такі. Не знаю, чим ви займаєтесь, і не знаю, чи у вас не стрілятимуть. Я маю двічі перейти Гольфстрім зимової пори. Так чи так, я ризикую своїм човном. Я перевезу вас за дві сотні, але за умови, що ви внесете тисячу доларів застави на випадок, якщо з човном щось станеться.

— Що ж, слушно,— каже їм Губань.— Це більше, ніж слушно.

Кубинці заговорили між собою по-іспанському. Я не розумів їх, але знав, що Гаррі розуміє.

— Гаразд,— каже той громило Роберто.— Коли можеш відчалити?

— Завтра звечора, о будь-якій годині.

— Може, нам доведеться затриматися до післязавтра,— каже один із них.

— Мені однаково,— відповідає Гаррі.— Аби тільки вчасно мене попередили.

— Човен у вас справний?

— Аякже,— каже Гаррі.

— На вигляд він у вас гарний,— каже молоденький кубинець.

— А де ви його бачили?

— Мені його показував містер Сіммонс, ваш адвокат.

— Ясно,— каже Гаррі.

— Випий,— каже інший кубинець.— Тобі доводилося бувати на Кубі?

— Кілька разів бував.

— По-іспанському говориш?

— Так і не навчився.

Я побачив, як Губань зиркнув на Гаррі, але цей адвокат сам такий пройда, що його тільки тішить, коли люди брешуть. Сьогодні, прийшовши поговорити з Гаррі про це діло, він теж не заговорив прямо. Ні, йому треба було збрехати, ніби він шукає Хуана Родрігеса, нікчемного голодранця, який рідного батька продав би і якого сам Губань упакував, щоб потім його захищати.

— Містер Сіммонс добре розмовляє по-іспанському,— каже кубинець.

— Він людина освічена.

— Ти знаєшся на мореплавстві?

— До Куби й назад пропливу.

— Ти рибалка?

— Еге ж,— відповідає Гаррі.

— А як же ти ловиш однією рукою? — питає мордатий.

— А отак: вдвічі швидше,— відповідає йому Гаррі.— У вас іще є якісь питання до мене?

— Нема.

Вони заговорили між собою по-іспанському.

— То я пішов,— каже Гаррі.

— Щодо човна я тобі дам знати,— каже Губань.

— Нехай не забудуть про заставу,— каже йому Гаррі.

— Це ми завтра зробимо.

— Ну, бувайте,— каже їм Гаррі.

— До побачення,— каже наймолодший і з них усіх найсимпатичніший, а мордатий і не озивається. Двоє інших кубинців, з виду ніби індіанці, за весь час тільки перемовилися кількома словами по-іспанському з мордатим.

— Ми ще з тобою сьогодні побачимось,— каже Губань.

— Де?

— У Фредді.

Ми знову пройшли через кухню, і Фреда спитала:

— Як Марія, Гаррі?

— Та вже добре, дякую,— відповів він.— Уже виходилася.

Ми вийшли, сіли в машину й поїхали бульваром, і Гаррі весь час мовчав. Видно, щось обмірковував.

— Підкинути тебе додому?

— Підкинь.

— Ти тепер живеш на шосе?

— Еге ж. То як із цим ділом?

— Не знаю,— каже.— Я ще не знаю, чи піду на це діло. Ну, до завтра.

Він висаджує мене перед будинком, я заходжу і не встигаю ще причинити двері, як моя напускається на мене, що я такий-сякий десь швендяв та пиячив і спізнився на вечерю. Я її питаю, як же я міг пиячити без цента в кишені, а вона каже, що я, певно, беру десь у борг. Я питаю, хто ж, по-твоєму, даватиме в борг тому, хто працює на громадських роботах, а вона каже, не дихай на мене горілкою й сідай до столу. Я й сідаю. Діти пішли дивитися бейсбол, і я сиджу за столом, а вона подає мені вечерю й не хоче зі мною розмовляти.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ГАРРІ

Не до душі мені це діло, та що поробиш? В наш час перебирати не доводиться. Ну, відмовлюся сьогодні, а де знаття, що́ підвернеться завтра? Я цього діла не шукав, та якщо вже так вийшло, то так і буде. Тільки от Елберта

брати не треба було б. Він хлопець недалекий, але порядний і добрий матрос. І не з полохливих. Та все ж не знаю, чи слід брати його. Ну, а кого ж, як не його? З п'яницею на таке не підеш, з негром теж. Тут потрібен надійний хлопець. Якщо вигорить, я перед ним у боргу не зостануся. Але розкривати йому всі карти не можна, бо він відмовиться, а мені потрібен помічник. Було б, звісно, краще йти на це самому, самому завжди краще, але сам я тут, мабуть, не впораюсь. Так, куди краще б іти самому. А для Елберта буде краще, якщо він нічого не знатиме. От тільки як з Губанем. Напевно, Губань знає все. Але вони не можуть не враховувати цього. Вони, ясна річ, уже взяли це до уваги. А може, Губаню бракує глузду здогадатися, що вони це врахували? Навряд. А втім, хтозна, може, в них зовсім інше на думці. Може, вони взагалі не мають такого наміру. Але схоже, що вони збираються зробити саме це, і, зрештою, я виразно чув те слово. Якщо ж вони підуть на це, то, напевно, перед самим закриттям, інакше встигне прилетіти літак берегової охорони з Майямі. Тепер о шостій уже сутеніє. Літак менш як за годину не долетить. Як тільки стемніє, їм уже нема чого боятися. Так, але якщо я беруся везти їх, то треба подумати, як бути з човном. Викрасти його неважко, та як я його викраду сьогодні, на базі, чого доброго, помітять, що він зник, кинуться шукати і можуть знайти. В кожному разі, зніметься галас. І все ж викрасти його треба сьогодні. Треба вивести його, коли почнеться відплив, і десь сховати. Тоді встигну подивитися, чого там немає, чого бракує, якщо вони познімали якісь деталі. Та ще ж треба заправитися й запастися водою. Та-а-ак, нічка буде — не доведи боже. Ну, а потім, коли я з човном буду вже десь у схові, Елбертові доведеться підвезти їх на моторці. Скажімо, на Уолтоновій. Я можу найняти її. Або нехай Губань найме. Так, краще Губань. І він же нехай допоможе мені викрасти човна. Саме Губань. Бо ясно як божий день: щодо Губаня вони вже все обміркували наперед. А раптом вони розміркували так само й щодо нас із Елбертом? Чи схожий хто-небудь з них на моряка? Чи хто з них може бути моряком? Давай прикинемо. Так, може. Отой, симпатичний. Наймолодший з-поміж них. Цілком може бути. Треба якось з'ясувати, бо якщо вони надумали обійтися без нас із Елбертом з самого початку,— справи наші кепські. Рано чи пізно вони, звичайно, подумають і про нас. Але в дорозі я ще матиму час. Я ж теж весь час думаю. Треба все ой як добре обдумати. Бо тут не можна припуститися помилки. Жодної. Жоднісінької. Так, у мене є про що думати. Є що робити і є про що думати, а не тільки сушити собі голову, чим усе скінчиться. Чим скінчиться вся ця бісова затія. Після того як вони зроблять те, що задумали. Після того як

втягнуть у це й мене. Після того як я піду напропале. Замість того щоб сидіти склавши руки й дивитись, як усе котиться під три чорти. Без човна й без надії заробити на прожиток. Ох, Губаню, Губаню. Він таки не знає, у що вскочив. Тільки б не довелося довго чекати на нього у Фредді. Мені ж за ніч стільки треба зробити! А передусім не завадило б повечеряти.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Губань прийшов до бару тільки о пів на десяту. Видно, в Річардса його добряче напоїли, бо він, як вип'є, заїдається, а тут він з порога давай заїдатися.

— Ти тут, начальнику? — каже він Гаррі.

— Свиня тобі начальник,— відповів йому Гаррі.

— Я хочу побалакати з тобою, начальнику.

— Де? В твоїй приймальні за баром? — спитав його Гаррі.

— Еге ж, за баром. Там є хто-небудь, Фредді?

— Відколи вийшов той закон, ніхто туди не потикається. Скажи-но, ця хріновина з шостою годиною — надовго?

— Ти б мене найняв — я б одразу все залагодив.

— Нехай тебе чорти в пеклі наймають,— відповів йому Фредді.

І Губань з Гаррі пішли за бар, туди, де кабінети й де стоять ящики з порожніми пляшками.

Під стелею світилася тільки одна електрична лампочка. Гаррі зазирнув у всі неосвітлені кабінети й пересвідчився, що там нікого немає.

— Ну, викладай,— сказав Гаррі.

— Човен буде їм потрібен післязавтра надвечір,— сказав Губань.

— Що вони надумали?

— Ти ж розумієш по-іспанському,— відповів йому Губань.

— Сподіваюсь, ти їм цього не ляпнув?

— Отакої. Я тобі друг, ти ж знаєш.

— Ти б і рідного батька заклав.

— Не мели. Я тебе на таке діло навів, а ти...

— Відколи це ти став таким героєм?

— Мені потрібні гроші, щоб ушитися звідси. Бо тут я вже горю. Ти ж знаєш, Гаррі.

— Та хто цього не знає.

— Ти пам'ятаєш, як вони роздобували гроші на ту революцію — викрадали людей заради викупу й таке інше.

— Пам'ятаю.

— А тепер — знову те саме. Кажуть, що це, мовляв, заради ідеї.

— Нехай так. Але це ж уже тут. У твоєму рідному місті. Адже ти знаєш усіх, хто там працює.

— Вони нікому не зроблять поганого.

— А по-моєму, вони здатні на все.

— Не будь бабою.

— Я не баба. Можеш бути певен, що не баба. Але я хочу і далі тут жити.

— А я ні.

«Господи,— подумав Гаррі.— Він саме це сказав».

— Я вшиюся звідси,— сказав Губань.— Коли ти збираєшся вивести човен?

— Уночі.

— Хто тобі допомагатиме?

— Ти.

— А де ти збираєшся його поставити?

— Де завжди.

Човен вони викрали дуже просто. Все вийшло саме так, як і розраховував Гаррі. Нічний сторож обходив причали щогодини, а решту часу стояв коло брами колишньої бази підводних човнів. Гаррі з Губанем підпливли в ялику до бона, перерізали чалки й узяли катер на буксир; хвилі відпливу підхопили катер і допомогли їм вивести його із затоки. Потім, коли катер уже дрейфував у протоці, Гаррі перевірив двигуни й пересвідчився, що вони справні — тільки роз'єднані контакти розподільника. В баках лишалося близько півтораста галонів пального. Пальне не викачували, тож його лишилося стільки, скільки й було, коли він повернувся з останньої ходки. Назад він вирушав з повними баками, а витратив зовсім небагато, бо штормило і йти довелося на малих обертах.

— Вдома в мене є бензин,— сказав він Губаню.— Я переллю його в бутлі й візьму стільки, скільки вміститься в машині, а буде треба, Елберт привезе ще. Човен я поставлю в гирлі річки під шосейним мостом. Вони можуть під'їхати на машині.

— Вони хочуть, щоб ти їх чекав на товарній пристані.

— В усіх перед очима на викраденому човні?

— Воно, звісно, не годиться. Але навряд чи їм сподобається ця ідея з машиною.

— Гаразд, на ніч я його поставлю в гирлі, заправлю, зроблю все, що треба, а потім пережену кудись-інде. До речі, ти міг би найняти моторку й підвезти їх до мене. А зараз я — під міст і до діла. Ще ж до біса роботи. А ти веслуй тим часом до берега, а години за дві під'їдь у машині до мосту. Я чекатиму тебе на узбіччі. Дам лад човну й вийду на шосе.

— Я приїду по тебе,— відповів йому Губань, і Гаррі, збавивши газ так, що човен поплив зовсім тихо, розвернув його і з яликом на буксирі підвів ближче до берега, орієнтуючись на якірний вогонь кабельного судна. Потім заглушив двигун і допоміг Губаню перелізти в ялик.

— То години за дві,— сказав він.

— Гаразд,— сказав Губань.

Сидячи за штурвалом, повільно ведучи катер у темряві, на безпечній відстані від портових вогнів, Гаррі думав про те, що Губань заробляє зараз гроші що називається в поті чола: «Цікаво, скільки він сподівається заробити? І як він узагалі злигався з цією гоп-компанією? Такий був здібний хлопець, і майбутнє йому віщували блискуче. Зрештою, і адвокат він непоганий. Але мені аж мороз по спині пішов, коли він сам сказав оте. Дивно, як людина вміє сама собі напророчити. Коли він сам сказав оте, мені аж моторошно стало».

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Удома він не ввімкнув світла, роззувся в передпокої і в шкарпетках піднявся незастеленими сходами. Він роздягся, ліг у ліжко в самій спідній сорочці, й тільки тоді його дружина прокинулась.

— Гаррі? — озвалася вона в темряві, і він сказав:

— Спи, стара, спи.

— Що сталося, Гаррі?

— Виходжу в море.

— З ким?

— Ні з ким. Може, візьму Елберта.

— На чиєму човні?

— Я забрав свій.

— Коли?

— Годину-дві тому.

— Тебе посадять, Гаррі.

— А ніхто не знає, що я його забрав.

— І де ж він?

— Стоїть схований.

Лежачи нерухомо в ліжку, він відчув, як губи її в темряві знайшли його обличчя, як торкнулась його тіла її рука. Він повернувся й присунувся до неї.

— Ти хочеш?

— Так. Зараз.

— Я спала. Ти пам'ятаєш, як ми робили це уві сні?

— Скажи, тобі не заважає кукса? Тобі не гидко?

— Дурненький. Я люблю її. Я люблю в тобі все. Приклади її сюди. Ні, сюди. Отак. Я люблю її, справді.

— Вона як ласт у морської черепахи.

— Ти зовсім не черепаха. А правда, що вони це роблять аж три дні? Кохаються цілих три дні?

— Правда. Слухай, ти трошки тихше. Бо розбудимо дівчат.

— Вони не знають, як мені з тобою. І їм ніколи не буде, як мені з тобою. Ох, Гаррі. Отак, отак. Ох, коханий мій.

— Зачекай.

— Я не хочу чекати. Ну, ще. Отак. І отак. Послухай, ти це робив з негритянкою?

— Атож.

— І як воно було?

— Як з акулою.

— Ні, справді. Ох, Гаррі, мені так не хочеться, щоб ти їхав. Мені так не хочеться відпускати тебе. Скажи, з якою жінкою тобі було найкраще?

— З тобою.

— Дуриш. Ти завжди мене дуриш. Ох, отак. Отак. Отак.

— Не брешу. Ти найкраща.

— Я вже стара.

— Ти ніколи не будеш старою.

— І я мала оту хворобу.

— Як жінка добра, то це дурниця.

— Ще, Гаррі. Ще, ще. Приклади куксу сюди. І тримай її. Тримай. Тримай.

— Ми розійшлися.

— Ми говоримо пошепки.

— Мені треба буде вдосвіта виїхати.

— Ти спи. Я тебе розбуджу. А коли повернешся, ми гульнемо. Подамося до Майямі. Зупинимося в готелі, як колись. І все робитимемо, як колись. У готелі, де нас ніхто не знає. А може, гайнемо в Новий Орлеан?

— Може,— сказав Гаррі.— Ну, гаразд, Маріє, мені треба спати.

— То гайнемо в Новий Орлеан?

— А чого ж. Тільки зараз мені треба поспати.

— Ну, спи. Ти моє золотко. Засинай. Я тебе розбуджу, не бійся.

Він заснув, одкинувши на подушці обрубок ампутованої руки, а вона ще довго лежала й дивилася на нього. Вона бачила його обличчя в світлі вуличного ліхтаря, що падало у вікно. «Як мені пощастило,— думала вона.— Ті дівчатка не знають, що в них буде. А я знаю, що в мене є й що в мене було. Мені випало щастя. Він каже — як ласт черепахи. Добре все-таки,

що рука, а не нога. Я б не хотіла, щоб він утратив ногу. І треба ж, щоб він втратив руку. Але мені це не заважає, дивно, але не заважає. Я в ньому все люблю. Мені випало таке щастя. У світі не знайти іншого такого чоловіка. Хто не пробував, той не знає. В мене їх було багато. Яке щастя, що він дістався мені. Цікаво, чи ті черепахи відчувають те саме, що й ми? Невже вони весь час відчувають це? Чи, може, самиці робиться боляче? Ну й думки ж лізуть у голову. Дивись, він спить зовсім як дитина. Певно, мені краще не спати, щоб вчасно розбудити його. Господи, я могла б це робити цілу ніч, якби чоловіки були інакше створені. Я б погодилася, щоб цілу ніч і ні хвилини не спати. Ні хвилини-хвилинки-хвилиночки. Ані єдиної хвилечки. Ні, ти послухай. Це ж у моєму віці. Але я ще не стара. Він сказав, що я ще для нього підходжу. Сорок п'ять років — не так уже й багато. Я тільки на два роки старша від нього. Дивись, як він спить. Ну, зовсім як мала дитина».

За дві години до світанку вони вже були в гаражі, наповняли бутлі бензином, закорковували їх і ставили в багажник машини.

— Ти не снідатимеш?

— Поснідаю, як повернуся.

— Навіть кави не вип'єш?

— А ти заварила?

— Авжеж. Поставила, коли ми виходили.

— Тоді неси.

Вона принесла кави, і він випив її у темряві, сидячи за кермом машини. Вона взяла в нього чашку й поставила на полицю в гаражі.

— Я поїду з тобою, допоможу носити бутлі,— сказала вона.

— Гаразд,— відповів він, і вона сіла поряд з ним, рослява жінка з довгими ногами, широкими долонями, широкими стегнами, все ще вродлива, в капелюсі, низько насунутому на фарбоване біляве волосся. Вони виїхали на шосе в холодній досвітній імлі, крізь густий туман, що завис над низиною.

— Тебе щось тривожить, Гаррі?

— Та нічого особливого. Просто на душі неспокійно. Послухай, ти надумала відпустити волосся?

— Та, мабуть, відпущу. Дівчата вже проходу не дають.

— Пошли їх до дідька. Нехай лишається таке, як є.

— Ти справді так хочеш?

— Справді,— сказав він.— Мені так найбільш подобається.

— А ця зачіска не старить мене?

— Та ти гарніша за їх усіх.

— Ну, тоді я підстрижуся. І коли хочеш, пофарбуюсь у ще світліший колір.

— А чого це дівчата розкомандувалися? — сказав Гаррі.— Ти на них цитькни, щоб відчепились.

— Ти ж знаєш, які вони. Ти ж знаєш, дівчата завжди такі. Слухай, якщо ти з'їздиш вдало, давай гайнемо в Новий Орлеан, га?

— У Майямі.

— Гаразд, хоч у Майямі. А дівчат залишимо вдома.

— Спершу мені треба зробити це діло.

— Тебе все-таки щось тривожить, так?

— Ні.

— Знаєш, я цілих чотири години лежала, не спала й думала про тебе.

— Ти диво, а не жінка.

— Тільки я подумаю про тебе — і відразу тебе хочу.

— Ну, бери бутлі — й гайда заправляти баки,— сказав їй Гаррі.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

О десятій ранку Гаррі та ще кілька завсідників стояли біля стойки в барі Фредді, а щойно звідти вийшли двоє митників. Вони розпитували Гаррі про човен, і він сказав, що нічого не знає.

— Де ви були вчора ввечері? — спитав один з них.

— Тут, а потім удома.

— До котрої години ви тут були?

— До закриття.

— Хто-небудь бачив вас тут?

— Та його всі бачили,— сказав Фредді.

— У чому річ? — спитав їх Гаррі.— Ви гадаєте, що я вкрав власного човна? А що б я з ним робив?

— Я тільки спитав, де ви були,— сказав митник.— Не гарячкуйте.

— А я не гарячкую,— сказав Гаррі.— Я вже відгарячкував, коли його відібрали, хоч не було ніяких доказів, що ним перевозили спиртне.

— Ми мали письмове свідчення, дане під присягою,— сказав митник.— Не я його писав. Ви самі знаєте, хто його писав.

— Ну гаразд,— відповів Гаррі.— Тільки не кажіть, ніби я гарячкую через те, що ви спитали мене про це. Як на мене, то краще б він стояв, де стояв. Тоді я принаймні мав би надію, що мені його колись повернуть. А якщо його вкрали, то яка може бути надія?

— Мабуть, що ніякої,— погодився митник.

— А коли так, то полотном дорога.

— Ну, ви не заривайтеся,— сказав митник.— Бо як я за вас візьмуся, вам буде непереливки.

— Це по п'ятнадцяти роках знайомства,— сказав Гаррі.

— Досі ви не заривались.

— І, між іншим, у тюрмі теж не сидів.

— То ще сядете за свій язик.

— Ну, ша, ша,— сказав Гаррі. І саме цієї миті до бару зайшов той пришелепуватий таксист-кубинець, і з ним якийсь пасажир з аеродрому, і здоровило Роджер спитав у кубинця:

— Хесусе, в тебе, кажуть, дитина народилася?

— Так, сер,— відповів Хесус гордо-прегордо.

— А коли ж це ти одружився? — спитав у нього Роджер.

— Місяць тому. Місяць перед місяць, що тепер. Ти був на весіллі?

— Ні,— сказав Роджер.— Я не був на весіллі.

— Ти багато втратив,— сказав Хесус.— Ти втратив до дідька веселий весілля. Чому ти не був?

— Бо ти мене не запросив.

— А, так,— сказав Хесус.— Я забував. Я тебе не запросив... Ви знайшов, що хотів? — спитав він свого пасажира.

— Начебто знайшов. То, кажете, цей бакарді найкращий?

— Так, сер,— відповів йому Фредді.— Це справжній мароч-ний.

— Слухай, Хесусе, а звідки ти взяв, що це твоя дитина? — спитав Роджер.— Це ж зовсім не твоя дитина.

— Як так не моя дитина? Як так? Чорт забирай, я тобі покажу таке казати! Як так не моя дитина? Хто купив корову, того й теля! Це моя дитина! Так, чорт забирай! Моя дитина. Належить мені. Так, сер!

Він вийшов із пасажиром і пляшкою бакарді, а всі ну сміятися з Роджера. Із цим Хесусом, скажу я вам, не знудишся. Так само, як і з отим іншим кубинцем, Лимонадом.

Тут до бару заходить Губань, адвокат, і каже Гаррі:

— Митники щойно поїхали по твого човна.

Гаррі подивився на Губаня так, що всі подумали: зараз візьме й уб'є його. А Губань провадить далі таким собі байдужим голосом:

— Хтось побачив його в мангрових заростях з високого ваговоза й зателефонував митникам з будівництва в Бока-Чіка. Я щойно зустрів Германа Фредерікса — він і розповів мені.

Гаррі нічого не відповів, але очі в нього знову зробились нормальні. Потім він сказав Губаню:

— Ти завжди все знаєш, га?

— Я подумав, що тобі цікаво буде про це дізнатися,— відповів Губань тим самим рівним голосом.

— А мені це до одного місця,— сказав Гаррі.— Їм би слід уже навчитися пильнувати свого господарства.

Обидва вони стояли коло стойки, не озиваючись один до одного, поки здоровань Роджер і решта не забралися геть. Аж тоді вони перейшли до кімнати за баром.

— Ти зараза,— сказав Гаррі.— До чого б ти не доторкнувся, все обертається лайном.

— А я винен, що його помітили з ваговоза? Ти ж сам обирав місце. І сам ховав свого човна.

— Заткнися,— сказав Гаррі.— Хто ж міг подумати, що ті кляті ваговози тепер такі високі? Для мене це була остання можливість чесно заробити гроші. Остання можливість заробити як слід на човні.

— Не міг же я не попередити тебе.

— Ти як стерв'ятник — там, де падло.

— Ну, годі,— сказав Губань.— У них щось змінилось, і вони хочуть відчалити сьогодні ввечері.

— Господи, цього тільки бракувало.

— Вони щось учули.

— Якщо ввечері — то о котрій?

— О п'ятій.

— Гаразд, я дістану човна. І повезу їх — хоч би до дідька в пекло.

— А це непогана ідея.

— Уже закаркав? Не каркай, бо знову все піде шкереберть.

— Ах ти ж хаме,— сказав Губань.— Я стараюся, хочу тобі допомогти...

— І переводиш усе на лайно. Не каркай, чуєш? Я б тебе, заразу, обходив десятою дорогою.

— Заткнися, бандюго.

— Ну, все, ша,— сказав Гаррі.— Мені треба подумати. Цілісіньку ніч сушив собі голову над тим, і вже коли все, здається, продумано — на тобі: починай усе з початку.

— А я допомогти не можу?

— Ти приходь сюди о дванадцятій із заставою на човен.

Коли вони ввійшли в бар, туди саме зазирнув Елберт. Побачивши Гаррі, він підійшов до нього.

— Вибач, Елберте, але я не можу тебе взяти,— сказав Гаррі. Це він уже встиг обдумати.

— Я б тобі недорого обійшовся,— сказав Елберт.

— Вибач,— сказав Гаррі,— але мені вже просто не потрібно.

— Я б із тебе взяв менше, ніж будь-хто.

— Я поїду сам.

— Хто ж іде в таку ходку сам,— сказав Елберт.

— Помовч,— сказав Гаррі.— Що ти знаєш про цю ходку? І де ти навчився лізти не в своє діло? На громадських роботах?

— Ет, іди ти до дідька,— сказав Елберт.

— Може, й піду,— сказав Гаррі. Кожному, хто на нього подивився б, стало ясно, що він напружено думає і не хоче, щоб йому заважали.

— Візьми мене, Гаррі,— сказав Елберт.

— Не можу я тебе взяти,— сказав Гаррі.— І дай мені спокій.

Елберт пішов, а Гаррі стояв біля стойки й дивився на п'ятицентовий автомат, на два десятицентові автомати й двадцятип'ятицентовий автомат і на літографію «Останній бій Кастера» на стіні так, наче бачив усе це вперше в житті.

— А добре Хесус відбрив здорованя Роджера, правда? — сказав йому Фредді, опускаючи брудні склянки у відро з мильною водою.

— Дай-но мені пачку «Честерфілда»,— сказав йому Гаррі. Він притис пачку куксою, розірвав з одного боку, вийняв сигарету, встромив у рот, потім опустив пачку в кишеню й прикурив.

— Твій човен на ходу, Фредді? — спитав він.

— Кілька днів тому пройшов технічний огляд,— сказав Фредді.— Він у мене як новенький.

— Ти б його здав комусь?

— Дивлячись для чого.

— Для поїздки на Кубу.

— Тільки під заставу повної ціни.

— А скільки він коштує?

— Тисячу двісті доларів.

— А якби я його найняв,— сказав Гаррі,— ти повірив би мені на слово?

— Ні,— відповів йому Фредді.

— А якби я дав під заставу свій будинок?

— Твій будинок мені не потрібен. Мені потрібні тисяча двісті доларів готівкою.

— Гаразд,— сказав Гаррі.

— То давай неси їх,— сказав йому Фредді.

— Прийде Губань, нехай зачекає мене,— сказав Гаррі й вийшов.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Вдома Марія й дівчата сиділи за обідом.

— Добридень, тату,— сказала старша дочка.— Тато прийшов!

— Що в нас на обід? — спитав Гаррі.

— Біфштекс,— сказала Марія.

— Тату, кажуть, хтось украв твій човен?

— Його вже знайшли,— сказав Гаррі.

Марія глянула на нього.

— Хто знайшов? — спитала вона.

— Митники.

— Ох, Гаррі,— сказала вона засмучено.

— А хіба погано, що його знайшли, тату? — спитала молодша дочка.

— Не розмовляй з повним ротом,— відповів їй Гаррі.— Де мій обід? Чого ти чекаєш?

— Зараз даю.

— Я поспішаю,— сказав Гаррі.— Дівчата, їжте швидше й ідіть гуляти. Мені треба побалакати з матір'ю.

— Ти не даси нам на кіно, татку?

— Ідіть краще купатися. За це грошей не беруть.

— Ой татку, купатися холодно, а нам так хочеться в кіно.

— Ну, гаразд,— сказав Гаррі.— Гаразд.

Коли дочки вийшли, він сказав Марії:

— Поріжеш мені?

— Зараз, любий.

Вона порізала м'ясо на малі шматочки, як для дитини.

— Дякую,— сказав Гаррі.— Ох, і завдаю ж я тобі клопоту. А наші дочки зірок з неба не хапають, правда?

— Правда, любий.

— Дивно, що в нас так і не з'явився хлопчик.

— Це тому, що ти такий. Від таких чоловіків завжди народжуються дівчата.

— Можна подумати, що я вже сякий та перетакий, що далі й нікуди,— сказав Гаррі.— Слухай, я йду на діло сяке та перетаке, що гірше й не придумаєш.

— Розкажи, що там вийшло з човном.

— Його помітили з ваговоза. З високого ваговоза.

— Прикро.

— Прикро? Прямо скажемо — хріново.

— Гаррі, не лайся вдома.

— Ти в ліжку іноді й не таке кажеш.

— Так то ж у ліжку, а це за столом.

— Один хрін.

— Ой, любий, тобі, видно, зовсім кепсько,— сказала Марія.

— Та ні,— сказав Гаррі.— Просто я думаю.

— То думай, думай. В тебе добра голова на в'язах.

— Це хіба єдине, що я маю.

— Ти не хочеш розповісти мені, про що йдеться?

— Ні. Але хоч би ти що почула — не тривожся, гаразд?

— Я не буду тривожитися.

— А тепер ось що, Маріє. Піднімися на горище й принеси зі схованки мого «томпсона». Відчини дерев'яну скриньку з патронами й заряди всі магазини.

— Не бери автомата.

— Треба.

— І коробки з патронами принести?

— Ні. Я не можу набивати магазини. В мене їх там чотири.

— Любий, невже ти йдеш у таку ходку?

— Я йду в препаскудну ходку.

— О господи! — сказала вона.— О господи, як би я хотіла, щоб ми не залежали від таких заробітків.

— Іди принеси автомат. І дай мені чашку кави.

— Зараз,— сказала Марія. Вона перехилилася через стіл і поцілувала його в уста.

— Не чіпай мене,— сказав Гаррі.— Мені треба думати.

Він сидів за столом і дивився на піаніно, буфет і радіоприймач, на картину «Вересневий ранок» і літографії з купідонами, що цілять з луків, на лакований дубовий стіл і лаковані дубові стільці, на занавіски на вікнах і думав: «Чи зможу я колинебудь тішитися домашнім затишком і не тривожитися за завтрашній день? Чому мені тепер гірше, ніж було, коли я починав? І навіть це все піде прахом, якщо я не впораюсь із цим ділом, як належить. Але я впораюсь. Окрім будинка, в мене за душею хіба півсотні доларів, але я поставлю на карту все. Дідько б узяв тих дівчат. Як це ми із старою не спромоглися на щось краще. Може, всі хлопці, які в ній сиділи, вийшли до того, як я з нею спізнався?»

— Ось, принесла,— сказала Марія, кладучи на стіл зачохлений автомат.— Всі магазини повні.

— То я пішов,— сказав Гаррі. Він підняв і зважив у руці масивний автомат у зашкарублому брезентовому чохлі.— Поклади його в машину, під переднє сидіння.

— До побачення,— сказала Марія.

— До побачення, старенька.

— Я не буду тривожитись.

— Будь розумною.

— Ох, Гаррі,— сказала вона й міцно притислася до нього.

— Ну, пусти. Мені треба бігти.

Він поплескав її по спині обрубком руки.

— Ти, морська черепахо,— сказала вона.— Ох, Гаррі, шануйся.

— Я пішов. До побачення, старенька.

Дивлячись, як він виходить з дому, високий, широкоплечий, ставний, з вузькими стегнами, вона думала, що в нього й досі хода, як у хижого звіра, легка й швидка, і він ще зовсім не

старий; він так вільно й плавно рухається, думала вона, і коли він сідав у машину, вона побачила його світле, соловіле від сонця волосся, його обличчя із широкими монгольськими вилицями й вузькі очі, перебитий ніс, широкі уста й кругле підборіддя; сідаючи в машину, він усміхнувся до неї, й вона заплакала. «Бісове обличчя,— думала вона.— Щоразу, як бачу це бісове обличчя, мені хочеться плакати».

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

У барі Фредді сиділо троє туристів, і Фредді їм прислуговував. Один був дуже високий, худорлявий, широкоплечий чоловік у шортах і в окулярах із товстими скельцями, з вузенькими світлими вусиками на засмаглому обличчі. Його супутниця мала по-чоловічому обстрижене біляве кучеряве волосся, землисту шкіру, обличчя й фігуру жінки-борця. Вона також була в шортах.

— Ет, кузька вам у пуську,— сказала вона третьому туристові, в якого були рудуваті вуса, одутле червоне обличчя, а на голові — білий полотняний кашкет із зеленим целулоїдним козирком. Він мав дивну манеру говорити, відкопилюючи губи,— наче їв щось гаряче.

— Чарівно, чарівно,— сказав чоловік із зеленим козирком,— я ніколи не чув такого виразу в розмовній мові. Гадаю, це застарілий зворот, що вживається тільки в... хм... специфічних літературних текстах.

— Дві кузьки вам у пуську,— сказала схожа на борця дама, раптово сповнюючись грайливості й даруючи йому нагоду помилуватися своїм прищуватим профілем.

— Браво,— сказав чоловік із зеленим козирком.— У ваших устах це звучить надзвичайно мило. Де ви вперше почули цей зворот? Не в Брукліні?

— Не звертайте на неї уваги. Це моя дружина,— сказав високий турист.— Ви вже познайомились?

— Ет, кузька йому в пуську й дві кузьки в наше знайомство,— сказала жінка.— Як вам живеться-можеться?

— Непогано,— сказав чоловік із зеленим козирком.— А вам?

— Їй можеться за двох,— сказав високий.— Ви б подивилися.

Саме цієї миті ввійшов Гаррі, й дружина високого туриста сказала:

— Ах, який екземпляр! Якраз те, що мені треба. Купи його мені, татку.

— Можна тебе на кілька слів? — звернувся Гаррі до Фредді.

— Авжеж. Починай, не бійся, я що хоч стерплю,— сказала дружина високого туриста.

— Заткнися, ти, хвойдо,— сказав Гаррі.— Давай вийдемо туди, Фредді.

У задній кімнаті за столом сидів Губань.

— Привіт, начальнику,— сказав він Гаррі.

— Заткнися,— сказав Гаррі.

— Послухай,— сказав Фредді,— щоб я цього більше не чув. Я не дозволю тобі обзивати моїх клієнтів такими словами. В пристойному закладі жінок не обзивають хвойдами.

— А хто ж вона, як не хвойда,— сказав Гаррі.— Ти чув, що вона мені цвірінькала?

— Все одно це не привід, щоб казати їй таке у вічі.

— Ну, гаразд. Гроші при тобі?

— Аякже,— сказав Губань.— Де ж їм іще бути? Я ж сказав, що прийду з грошима.

— Діставай.

Адвокат подав йому гроші. Гаррі порахував: десять банкнотів по сто доларів і чотири по двадцять.

— Мусить бути тисяча двісті.

— Мінус мої комісійні,— сказав Губань.

— Ану, давай сюди решту.

— Не дам.

— Даси.

— Помиляєшся.

— Ах ти ж, паскуда.

— Слухай, ти, хаме,— сказав Губань,— ти й силоміць їх у мене не відбереш, бо вони не при мені.

— Ясно,— сказав Гаррі.— Ясно, що я дав маху. Послухай, Фредді. Ми ж з тобою свої люди. Я знаю, що твій човен коштує тисячу двісті доларів. Тут бракує ста двадцяти. Візьми й ризикни цими ста двадцятьма доларами й платою за найми.

— Це ж разом виходить триста двадцять доларів,— сказав Фредді. Йому страшно було ризикувати такою сумою, і він аж спітнів, подумавши, що може втратити її.

— Бери під заставу машину й радіоприймач. Вони коштують не менше.

— Я можу оформити це на папері,— сказав Губань.

— Навіщо мені твої папери,— невпевнено відповів Фредді. Та нарешті, знову вкриваючись потом, він сказав: — Що ж, де наше не пропадало. Тільки дуже прошу тебе, Гаррі, бережи човна. Обіцяєш?

— Берегтиму, як свій власний.

— Власного ти не вберіг,— сказав Фредді і, жахнувшись цього спогаду, спітнів іще більше.

— Можеш бути спокійний, Фредді.

— Гроші я покладу до свого сейфа в банку,— сказав Фредді.

Гаррі глянув на Губаня.

— Що ж, надійне місце,— сказав він і посміхнувся.

— Бармене! — гукнув хтось із бару.

— Це тебе,— сказав Гаррі.

— Бармене! — гукнули знову.

Фредді повернувся за стойку.

— Той чоловік образив мене.

Гаррі чув верескливий голос жінки, але він уже розмовляв з Губанем:

— Я стоятиму на Товарній пристані. Це за півквартал звідти.

— Гаразд.

— Оце й усе.

— Гаразд, начальнику.

— Свиня тобі начальник.

— Ну, гаразд, гаразд.

— Стоятиму я там з четвертої.

— Так. Кажи далі.

— Вони повинні захопити човен силоміць, ясно? Я нічого не знаю. Я просто перевіряю двигун. Човен ще навіть не готовий до виходу в море. Я найняв його у Фредді, бо нагодилися клієнти на риболовлю. Вони повинні під дулом револьвера змусити мене завести двигун і самі повинні перетяти чалки.

— А як же Фредді? Ти ж не казав йому, що наймаєш човен на риболовлю.

— Фредді я скажу правду.

— Не раджу.

— Скажу.

— Не раджу.

— Слухай, ми з Фредді підсобляємо один одному ще з війни. Двічі були компаньйонами і не жалкували. А хіба ти не знаєш, скільки спиртного я йому перевіз? Ні, з-поміж усієї нашої тутешньої братії він — єдиний, на кого я поклався б.

— А я б ні на кого.

— Так то ж ти. Бувши тобою, я б на самого себе не покладався.

— Відчепися.

— Гаразд. Іди вже до своїх приятелів. А як ти будеш вибріхуватись?

— Вони кубинці, отже, нетутешні. Познайомилися ми в шинку. Один із них попросив допомогти йому одержати гроші за посвідченим чеком. Переконливо?

— І ти не помітив за ними нічого підозрілого?

— Ні. Я домовився зустрітися з ними в банку.

— Хто їх туди підвезе?

— Перше-ліпше таксі.

— А що подумає про них водій? Що це квартет скрипалів?

— Візьмемо такого, що взагалі не думає. В нашому місті таких — повно. Таких, як Хесус.

— У Хесуса казанок варить. Він тільки вдає дурника.

— Я скажу їм, щоб знайшли найдурнішого.

— І такого, що не має дітей.

— Вони всі мають дітей. Ти коли-небудь бачив бездітного таксиста?

— Ох і гад же ти.

— Зате я ще нікого не вбивав,— відповів йому Губань.

— І не вб'єш. Ну, ходімо звідси. З тобою п'ять хвилин посидів — і вже наче воші по тілу повзають.

— Може, ти й так вошивий.

— Невже вони й зі словами передаються?

— Якщо не заклеїти рота.

— То й заклей свого. А я піду вип'ю,— сказав Гаррі.

Перед стойкою бару на високих стільцях сиділи троє туристів. Коли Гаррі підійшов до стойки, жінка демонстративно відвернулася від нього.

— Що п'є ця дама? — спитав Гаррі.

— «Куба лібре».

— То дай мені чистого віскі.

Високий турист в окулярах із товстими скельцями нахилив до Гаррі своє широке обличчя з рівним носом і вузенькими світлими вусиками й сказав:

— Послухайте, хто вам дав право так розмовляти з моєю дружиною?

Гаррі оглянув його з голови до ніг і сказав Фредді:

— Що тут у тебе робиться?

— Ви чули мене? — спитав високий.

— Дихайте носом,— відповів йому Гаррі.

— Зі мною такі номери не проходять.

— Послухайте,— сказав Гаррі.— Ви приїхали сюди відпочити й оздоровитися, так? А коли так, то дихайте носом.

І він вийшов.

— Мабуть, треба було зацідити йому,— сказав високий турист.— Треба було, га, люба?

— Шкода, що я не мужчина,— сказала його жінка.

— З такими плечима ви б кого завгодно скрутили,— сказав у свій кухоль пива турист із зеленим козирком.

— Що ви сказали? — спитав високий.

— Я сказав, що ви могли б з'ясувати його ім'я й адресу й написати йому все, що ви про нього думаєте.

— Послухайте, ви, як вас там. Ви що, насміхаєтеся з мене?

— Звіть мене просто професор Макуолсі.

— Моє прізвище Лафтон,— сказав високий.— Я письменник.

— Дуже приємно,— сказав професор Макуолсі.— І часто ви пишете?

Високий турист озирнувся довкола.

— Ходімо звідси, люба,— сказав він.— Тут усі або грубіяни, або психи.

— Це дивна місцинка,— сказав професор Макуолсі.— Просто-таки екзотична. Її називають американським Гібралтаром, і лежить вона за триста сімдесят п'ять миль на південь від Каїра. На жаль, крім цього бару, я ще не встиг тут нічого побачити. Але бар, скажу вам, цілком пристойний.

— Я бачу, ви справді професор,— сказала дружина.— Знаєте, ви мені подобаєтеся.

— І ви мені, золотко,— сказав професор Макуолсі.— Але мені вже треба йти.

Він підвівся й пішов шукати свій велосипед.

— Тут усі до одного психи,— сказав високий турист.— Ви-п'ємо ще по одній, люба?

— А мені професор сподобався,— сказала дружина.— Він такий культурний.

— Зате отой, інший...

— Ах, він такий вродливий,— сказала дружина.— Схожий на татарина. Шкода, що він такий грубіян. Обличчям він, по-моєму, нагадує Чінгісхана. А яка фігура!

— Він однорукий,— сказав її чоловік.

— Правда? А я не помітила,— сказала дружина.— Замов іще по одній. Цікаво, кого ще ми тут побачимо?

— Напевно, Тамерлана,— сказав її чоловік.

— Іч, який ти вчений,— сказала дружина.— Зрештою, я б і Чінгісханом задовольнилася. А чому професорові так подобалося, коли я казала «кузька в пуську»?

— Не знаю, люба,— відповів Лафтон, письменник.— Мені це ніколи не подобалося.

— По-моєму, я йому сподобалася саме як особистість,— сказала дружина.— Який же він симпатичний!

— Мабуть, ти ще зустрінеш його.

— Зустрічатимете щоразу, як заходитимете сюди,— сказав Фредді.— Він тут днює й ночує ось уже два тижні.

— А отой другий, отой грубіян — хто він такий?

— Той? О, той наш, тутешній.

— А чим він займається?

— Та всім потроху,— відповів їй Фредді.— Він рибалка.

— Чому в нього немає руки?

— Не знаю. Певно, десь ушкодив.

— Ах, він такий вродливий,— сказала дружина.

Фредді засміявся:

— Про нього у нас тут різне кажуть, але такого я ще не чув.

— По-вашому, в нього не вродливе обличчя?

— Та що ви кажете, мадам,— відповів Фредді.— В нього обличчя, як шинка, та ще й ніс перебитий.

— Ах, нічого ви, чоловіки, не розумієте,— сказала дружина.— Він герой моїх снів.

— Вам сняться кошмари,— сказав Фредді.

Письменник тим часом сидів з якимсь отупілим виразом на обличчі, який сходив тільки тоді, коли він захоплено дивився на свою дружину. «Тільки в письменника чи в дармоїда з бюро громадських робіт може бути така дружина,— думав Фредді.— Господи, ну й страховисько».

Тут до бару увійшов Елберт.

— Де Гаррі?

— На пристані.

— Дякую,— сказав Елберт.

Він вийшов. Письменник з дружиною сиділи й пили собі, а Фредді стояв за стойкою, занепокоєно думаючи про човен та про те, що від цілоденного стояння ноги болять дедалі дужче. Він уже й дерев'яну решітку настелив на цементну підлогу, але не допомогло. Ноги однаково нили весь час. Зате справи йшли добре, будь-хто в місті міг би йому позаздрити, та й на накладних витратах він заощаджував. «А цьому бабиській справді бракує однієї клепки в голові. Яким же треба бути придурком, щоб з такою жити. Та я з такою не міг би навіть із зав'язаними очима,— думав Фредді.— Навіть якби мені платили. А п'ють вони коктейлі. І найдорожчі. Що ж, пийте, пийте».

— Зараз, сер,— сказав він.— Хвилиночку.

До бару ввійшов засмаглий, русявий, ставний чоловік у тільнику й зеленкуватих шортах і з ним гарненька смаглява молода жінка в білому вовняному светрі й синіх штанах.

— Кого я бачу! — сказав Лафтон, підводячись.— Сам Річард Гордон з прекрасною Гелен!

— Вітаю, Лафтон,— сказав Річард Гордон.— Ви тут часом не бачили п'яного професора?

— Він щойно вийшов,— сказав Фредді.

— Вип'єш вермуту, серденько? — спитав Річард Гордон у своєї дружини.

— Якщо з тобою,— відповіла та. Потім сказала Лафтонам: — Добридень,— і звернулася до Фредді: — Будь ласка, дві третини французького й третину італійського.

Вона вмостилася на високому стільці, поставила ноги на обніжок і задивилась у вікно. Фредді захоплено поглянув на неї. Він вважав, що вона найвродливіша з усіх жінок, які тієї зими приїхали на відпочинок у Кі-Уест. Вродливіша навіть за уславлену красуню місіс Бредлі. Місіс Бредлі вже трохи розпливлася. У цієї молодої жінки було обличчя ірландської красуні, чорне хвилясте волосся майже до плечей і гладенька, чиста шкіра. Фредді замилувався її засмаглою рукою, що тримала склянку.

— Як вам працюється? — спитав Лафтон у Річарда Гордона.

— Непогано,— відповів Гордон.— А вам як?

— Джеймс не працює,— сказала місіс Лафтон.— Він тільки п'є.

— Поясніть мені, хто він такий, цей професор Макуолсі? — спитав Лафтон.

— Якщо не помиляюсь, професор економіки, зараз начебто в річній відпустці. Він приятель Гелен.

— Він мені подобається,— сказала Гелен Гордон.

— І мені,— сказала місіс Лафтон.

— Але мені він першій сподобався,— весело заявила Гелен Гордон.

— Ну і забирайте його собі,— сказала місіс Лафтон.— Такі бездоганні дівчата, як ви, завжди домагаються всього, чого хочуть.

— Через те ми й такі бездоганні,— сказала Гелен Гордон.

— Я вип'ю ще чарку вермуту,— сказав Річард Гордон.— А ви? — спитав він у Лафтонів.

— Можна,— сказав Лафтон.— Скажіть, ви йдете завтра на вечірку до Бредлі?

— Авжеж, він іде,— сказала Гелен Гордон.

— Знаєте, вона мені подобається,— сказав Річард Гордон.— Вона мене цікавить і як жінка, і як соціальний феномен.

— Ого, які слова ви знаєте,— сказала місіс Лафтон.— Де там тому професорові!

— Не хизуйся своїм неуцтвом, люба,— сказав Лафтон.

— А із соціальним феноменом сплять? — спитала Гелен Гордон, дивлячись на вулицю крізь відчинені двері.

— Не мели дурниць,— сказав Річард Гордон.

— Мені просто цікаво, чи не входить це в завдання письменника? — спитала Гелен.

— Письменник повинен знати все,— сказав Річард Гордон.— Він не може обмежувати свій досвід рамками буржуазної моралі.

— Он як,— сказала Гелен Гордон.— А що повинна робити дружина письменника?

— Чого тільки вона не повинна робити,— сказала місіс Лафтон.— Ех, прийшли б ви сюди раніше — побачили б того дикуна, що нагрубіянив мені й Джеймсові. Ото був тип!

— Я мав би зацідити йому,— сказав Лафтон.

— Усім типам тип,— сказала місіс Лафтон.

— Я йду додому,— сказала Гелен Гордон.— Ти йдеш, Діку?

— Та я, мабуть, побуду ще трохи в місті,— сказав Річард Гордон.

— Так? — сказала Гелен Гордон, дивлячись у дзеркало за головою Фредді.

— Так,— сказав Річард Гордон.

Зиркнувши на неї, Фредді вирішив, що вона зараз заплаче. «Тільки б не тут»,— подумав він.

— Вип'єш іще чогось? — спитав її Річард Гордон.

— Ні.— Вона похитала головою.

— Чого це ви раптом? — спитала місіс Лафтон.— Невже вам тут не весело?

— Страшенно весело,— сказала Гелен Гордон.— Та все ж я, мабуть, піду додому.

— Я скоро прийду,— сказав Річард Гордон.

— Можеш не квапитись,— відповіла вона. Вона вийшла. І так і не заплакала. І Джона Макуолсі так і не знайшла.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Гаррі Морган зупинив машину на пристані над тим місцем, де стояв човен, озирнувся і, переконавшись, що поблизу нікого нема, підняв переднє сидіння, витяг плаский брезентовий, зашкарублий від мастила чохол і кинув його в кокпіт.

Потім сам зійшов на човен, відчинив дверцята машинного люка й сховав туди автомат. Підкачавши пальне, він запустив обидва двигуни. Правий двигун працював рівно, але в лівому другий і четвертий циліндри давали перебої. Виявивши тріщини в свічках, Гаррі пошукав заміну, але не знайшов.

«Треба дістати нові свічки й заправити баки»,— подумав він.

Нахилившись, він розстебнув чохол і зібрав автомат. Потім знайшов два шматки приводного паса й чотири гвинти і, зробивши в пасах прорізи, закріпив їх у вигляді двох петель, на яких і підвісив автомат під самою палубою, ліворуч від люка, якраз над лівим двигуном. Широкі петлі надійно тримали автомат, і Гаррі вийняв з бокової кишені чохла один із чотирьох магазинів і вставив його. Стоячи навколішках між двигунами, він сягнув рукою по автомат. Вистачало, власне, двох рухів. Спершу відчепити пасок, що проходив під прикладом, потім

витягти автомат із другої петлі. Він легко зробив це однією рукою. Пересунувши важілець з одиночних пострілів на стрільбу чергами й перевіривши запобіжник, він знову підвісив автомат. Якусь хвилину він вагався, не знаючи, куди сховати чохол із запасними магазинами, а потім сунув його під один із баків з пальним, магазинами вгору, так, щоб легко можна було дістати рукою. «Коли вийдемо в море, я при першій нагоді спущуся сюди й покладу два до кишені,— подумав він.— Краще б, звісно, не носитися з ними, але від вібрації їх там може заклинити абощо».

Він підвівся. День був досить теплий, світило сонце, й повівав легенький північний бриз. Справді погожий день. Уже почався відплив, два пелікани сиділи на палях при виході з протоки. Темно-зелений рибальський човен пропахкав повз причал у бік рибного ринку; негр-рибалка сидів на кормі, тримаючи румпель. Гаррі подивився на воду, гладеньку під вітром, що віяв за відпливом, сіро-блакитну під полуденним сонцем, і на піщаний острівець, що його намили, коли поглиблювали протоку, в тому місці, де кублились акули. Над острівцем ширяли білі чайки.

«Нічка буде тиха,— подумав Гаррі.— Гарна нічка для переходу». Порпаючись коло двигунів, він трохи спітнів і тепер, випроставшись, витер чоло жмутком клоччя.

На причалі стояв Елберт.

— Слухай, Гаррі,— сказав він.— Зроби ласку, візьми мене з собою.

— Чого раптом тебе знову принесло?

— Громадські роботи переводять на триденний тиждень. Так нам сказали сьогодні вранці. Мені тепер хоч вішайся.

— Гаразд,— сказав Гаррі. Подумки він уже зважив нові можливості.— Гаразд.

— От спасибі,— сказав Елберт.— А я вже думав — пропав, стара додому не пустить. Вона мені сьогодні в обід такий гвалт учинила, наче то я сам скоротив робочий тиждень.

— Що це із твоєю старою? — весело сказав Гаррі.— Ти б узяв та й усипав їй бобу.

— Їй усиплеш, аякже,— сказав Елберт.— Вона знаєш яку пащеку роззявить! Її тільки зачепи.

— Послухай, Еле,— сказав йому Гаррі.— Ось тобі гроші, бери мою машину й поганяй на військовий склад — купиш там шість свічок запалювання, таких, як оця. Потім купи льоду на двадцять центів і півдесятка риб на наживку. Купи дві бляшанки кави, чотири бляшанки тушонки, дві хлібини, півфунта цукру й дві бляшанки згущеного молока. Заїдь до Сінклера й скажи, щоб сюди привезли й залили в баки півтораста галонів пального.

Потім чимхутчіш вертайся сюди й заміни другу й четверту свічки в лівому двигуні від маховика. Сінклерові скажи, що за пальне я потім заплачу сам. Нехай або почекають, доки я повернусь, або шукають мене у Фредді. Ти все запам'ятав? Завтра ми виходимо з клієнтом на тарпона.

— Хіба тарпон братиме в таку холоднечу,— сказав Елберт.

— Клієнт вважає, що братиме,— відповів йому Гаррі.

— То, може, взяти більше наживки? — спитав Елберт.— На випадок, якщо її розклюють окуні? Їх тут зараз скрізь повно.

— Гаразд, бери більше. Але постарайся обернутися за годину й головне простеж, щоб дозаправили баки.

— Навіщо тобі стільки пального?

— Може, клієнтові заманеться виходити вдосвіта, повертатися поночі,— встигни тоді заправитися.

— А де поділися ті кубинці, що хотіли переправитись?

— Більше не озивалися.

— Ото вигідне діло було б.

— Це теж вигідне. Ну, не барися, рушай.

— Скільки ти мені кладеш?

— П'ять доларів на день,— сказав Гаррі.— Якщо тебе не влаштовує, можеш відмовитися.

— Влаштовує,— сказав Елберт.— Котрі, ти казав, свічки?

— Друга й четверта, рахуючи від маховика,— відповів йому Гаррі.

Елберт кивнув головою.

— Здається, все запам'ятав,— сказав він.

Він сів у машину, розвернувся й від'їхав.

Стоячи в човні, Гаррі добре бачив цегляну будівлю й гранітний портал Першого державного кредитно-ощадного банку. Банк стояв на розі, за якийсь квартал від стоянки човна. Бічного входу Гаррі не бачив. Він глянув на годинник. Кілька хвилин на третю. Він зачинив дверцята машинного люка й виліз на пристань. «Ну, тепер чому бути, того не минути,— подумав він.— Все, що міг, я зробив. Піду тепер побалакаю з Фредді, а потім повернуся й сяду чекати».

Перейшовши пристань, він звернув праворуч і попрямував далі завулком, щоб не проходити повз банк.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Він хотів розповісти Фредді, але не міг. У барі нікого не було, і Гаррі сидів на стільці перед стойкою й поривався все розповісти, та де там. Коли він уже зовсім був набрався духу, то раптом зрозумів, що Фредді нізащо не згодиться. За давніших часів, може, і згодився б, але тепер — ніза-

що. А може, й тоді не згодився б. Лише тепер, коли він надумав розповісти про все Фредді, йому стало ясно, на що він наражається. «Я міг би залишитися тут,— подумав він,— і тоді нічого не було б. Просто залишитися тут, перепустити кілька чарок, захмеліти — і привіт, ми з вами не знайомі. Щоправда, там, на човні, мій автомат. Але, окрім моєї старої, ніхто не знає, що він мій. Купив я його на Кубі, коли возив туди ці штучки. Ніхто не знає, що я його купив. Можна було б залишитися тут, та й квит. Але як же тоді в дідька жити? На що годувати Марію й дочок? Я не маю грошей, не маю човна, не маю освіти. І хто візьме на роботу однорукого каліку? Все, що в мене є,— це пара отих самих, що без них чоловік стає бабою. Можна залишитися тут, перепустити ще п'ять-шість чарок — і вже буде по всьому. Вже буде запізно. Можна просто пересидіти тут і перечекати, поки все воно прокотиться мимо».

— Налий мені,— сказав він Фредді.

— Хвилиночку.

«Можна було б продати будинок і жити у найманому, доки не підшукаю якоїсь роботи. Але якої? Ніяка робота тобі не світить. Можна зараз піти до банку й попередити, але що я з того матиму? Спасибі. Атож. Спасибі. Спершу кубинські лягаві стріляють у мене тільки через те, що я везу спиртне, стріляють без усякої потреби й відстрілюють мені руку, а потім наші, американські, лягаві одбирають у мене човен. Невже я мушу ще й від дому відмовитися — за спасибі? Ні, дякую. Хай йому біс,— подумав він.— У мене немає вибору».

Йому кортіло розповісти Фредді, щоб бодай одна душа знала, на що він іде. Але розповісти він не міг, бо Фредді затявся б. Він тепер добре заробляє. Дарма, що вдень народу негусто, зате ввечері яблуку ніде впасти, й сидять до другої години ночі. Фредді тепер живе, лиха не знає. Ясна річ, він затнеться. «Доведеться мені впоратися з цим самому,— думав він,— з тим сердегою Елбертом за помічника. Боже, таким нещасним і голодним, як оце сьогодні на пристані, я його ще зроду не бачив. Є конки, котрі скоріше здохнуть з голоду, аніж украдуть. Скільки їх тепер у місті — таких, що в них кишки марш грають. Але ніхто з них сам за себе не постоїть. Вони воліють щодня потроху здихати з голоду. Вони тільки це й уміють — відколи народилися. Принаймні декотрі».

— Слухай, Фредді,— сказав він.— Я візьму в тебе дві пляшки.

— Чого?

— Бакарді.

— Гаразд.

— Тільки відкоркуй їх. Знаєш, я найняв човен, щоб перевезти на той бік кубинців.

— Так, ти мені казав.

— Я тільки не знаю, коли вони надумають відчалювати — сьогодні ввечері, чи коли. Вони мені не сказали.

— Човен на ходу,— відчалюй хоч зараз. Нічка сьогодні буде добра, море спокійне.

— Я так зрозумів, що їм ще сьогодні, може, заманеться половити рибку.

— На човні є снасть, якщо не потягли пелікани.

— Є, не потягли.

— То щасливої тобі дороги.

— Дякую. Налий-но мені ще одну.

— Чого?

— Віскі.

— Я думав, ти п'єш бакарді.

— Це я питиму, якщо змерзну в дорозі.

— Ти весь час ітимеш за вітром,— сказав Фредді.— Я б і сам залюбки сплавав сьогодні на Кубу.

— Так, нічка має бути гарна. Налий-но мені ще.

Тут до бару ввійшли високий турист і його дружина.

— Ах, кого я бачу! Мій кумир! — сказала вона й сіла на стілець поряд з Гаррі.

Він скинув на неї оком і підвівся.

— Я ще зайду, Фредді,— сказав він.— Піду на пристань, подивлюся, чи не зібралися мої клієнти рибалити.

— Ах, не йдіть,— сказала дружина.— Будь ласка, не йдіть.

— Ви мене смішите,— сказав їй Гаррі й вийшов.

Вулицею ішов Річард Гордон; він простував до великого особняка подружжя Бредлі. Він сподівався, що місіс Бредлі вдома сама. Вона й справді була сама. Місіс Бредлі колекціонувала письменників так само, як їхні книжки, але Річард Гордон цього ще не знав. Що ж до його дружини, то вона простувала понад пляжем додому. Вона так і не зустріла Джона Макуолсі. А втім, може, ще й зустріне, коли той проходитиме повз її будинок.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Елберт був уже на човні, баки були дозаправлені.

— Я запущу двигуни, перевірю, як ті два циліндри,— сказав Гаррі.— Ти сховав харчі?

— Атож.

— Тоді йди готуй наживку.

— Ти хочеш, щоб була велика чи дрібна?

— Велика. На тарпона.

Елберт краяв на кормі наживку, а Гаррі, сидячи коло штурвала, розігрівав двигуни, коли раптом над пристанню розлігся звук, наче мотоциклетні вихлопи. Глянувши в глиб вулиці, Гаррі побачив, як з банку вибіг чоловік. У руці в нього був пістолет. Він перетнув вулицю і зник з поля зору. Потім з дверей вискочили ще двоє з шкіряними портфелями й пістолетами в руках і побігли в тому ж напрямку. Гаррі озирнувся на Елберта. Той краяв наживку. Четвертий, отой здоровило, з'явився в дверях банку, задкуючи, з автоматом Томпсона напереваги, і цієї миті з банку вихопилося несамовите, моторошне виття сирени. Гаррі побачив, як ствол автомата дрібно-дрібно застрибав і почув «тра-та-та-та», притишене й приглушене виттям сирени. Кубинець обернувся й побіг, потім зупинився й ще раз вистрелив у двері банку, й коли Елберт підхопився й сказав: «Господи, вони грабують банк! Господи, що ж нам робити?» — Гаррі почув, як у завулку заревів фордівський мотор, і побачив, як на пристань мало не на двох колесах вимчало таксі.

Троє кубинців сиділо на задньому сидінні,— один поряд з водієм.

— Де човен? — загорлав один із них по-іспанському.

— Та ось він, йолопе,— сказав другий.

— Це не той човен.

— Але той капітан.

— Ну, швидше, швидше, ради бога!

— Вилазь,— сказав водієві той, що сидів спереду.— Руки вгору.

Коли водій став перед машиною, кубинець застромив йому за пояс ніж і, шарпнувши до себе, розрізав пояс і штани мало не до колін. Потім одним рухом здер штани вниз.

— Стій і ні з місця,— сказав він.

Ті двоє кубинців, що були з портфелями, кинули їх у кокпіт, і всі четверо пострибали в човен.

— Ну, гайда,— сказав один із них. А той, мордатий, що з автоматом, тицьнув Гаррі дулом між лопаток.

— Давай, капітане,— сказав він.— Рушай.

— Тихше, тихше— сказав Гаррі.— Відверни від мене свого пугача.

— Віддавай кінці,— сказав мордатий Елбертові.— Чуєш!

— Гаррі, чекай! — вигукнув Елберт.— Не запускай двигуни. Це ж бандити, вони пограбували банк.

Мордатий крутнувся й наставив автомат на Елберта.

— Ой, не треба! Не треба! — сказав Елберт.— Не треба!

Випущені майже впритул, кулі вдарили так, наче хтось тричі ляснув його по грудях. Елберт — очі вирячені, рот роз-

зявлений — повільно осів на коліна. Здавалося, він ще раз хотів сказати: «Не треба!»

— Обійдешся без помічника,— сказав мордатий.— Ти, падло одноруке.— Потім по-іспанському: — Візьміть отой рибний ніж і перетніть канати.— І по-англійському: — Ну, давай. Поїхали.— А тоді знову по-іспанському: — Ану, приставте йому пістолета між лопаток! — І по-англійському: — Давай. Поїхали. Поки не дістав кулю в лоб.

— Зараз поїдемо,— сказав Гаррі.

Один із кубинців — тих двох, що були схожі на індіанців,— приставив йому пістолет під ребра, з боку, де була ампутована рука. Ствол мало не торкався гачка на протезі.

Відчаливши й розвертаючи човен, розкручуючи штурвал здоровою рукою, він озирнувся назад, щоб не зачепити паль, і побачив Елберта, вкляклого на кормі, в калюжі крові, тепер уже з похиленою набік головою. На пристані, поряд із таксі, стояв гладкий водій у кальсонах, штани в нього сповзли до кісточок, руки все ще були підняті, а рот роззявлений майже так само широко, як і в Елберта. На вулиці й досі не з'явилося жодної живої душі.

Палі пристані залишилися за кормою, Гаррі вивів човен із гавані й повів протокою повз причал під маяком.

— Давай, газуй,— сказав мордатий.— Тисни на всю котушку.

— Нехай він забере пістолет,— сказав Гаррі. І подумав: «Можна посадити човен на піщану косу, але ж цей гад ураз порішить мене».

— Повний вперед,— сказав мордатий. Потім по-іспанському: — Всім лягти. Капітана тримати на мушці.

Сам він ліг на кормі, зіштовхнувши Елберта в кокпіт. Решта троє вляглися на дні кокпіта. Гаррі сидів за штурвалом. Дивлячись уперед, він вивів човен із протоки, а потім провів його повз вхід до бази із щитом оголошень для яхтсменів і зеленим сигнальним ліхтарем на молі і, нарешті, повз форт; проминувши червоний сигнальний ліхтар, він озирнувся. Рослявий кубинець вийняв з кишені зелену коробку з патронами й набивав магазин. Автомат лежав поряд, і він набивав магазин навпомацки, а сам дивився назад, за корму. Двоє інших теж дивилися назад, і тільки один пильнував Гаррі. Цей кубинець — з виду схожий на індіанця — зробив йому знак пістолетом, мовляв, дивись уперед. Погоні ще не було. Двигуни працювали рівно, а відплив додавав швидкості. Проминаючи буй, Гаррі помітив, як низько він нахилився в бік відкритого моря й як збурює собою швидкий плин води.

«Тільки дві моторки можуть наздогнати нас,— думав Гаррі.— Одна — Реєва — возить пошту з Матекумбе. А де ж зараз дру-

га? Я бачив її кілька днів тому на стапелі в Еда Тейлора,— згадав він.— Це та, яку я хотів найняти, пославши по неї Губаня. Ні, є ще дві — виправив він себе.— Одна — це та, що возить інспекторів дорожнього управління, вона зараз снує десь між островами. Друга стоїть на ремонті в Гаррісон-Байт. Скільки ж це ми пройшли? — Він озирнувся й побачив, що форт уже далеко позаду, й червона цегляна споруда старого поштамту вже виринає з-поза будов бази, а над короткою ламаною лінією міських дахів здіймається жовта брила готелю. Він бачив і затоку під фортом, і маяк над вулицею, що впиралась у великий зимовий готель.— Щонайменше чотири милі,— подумав він.— А онде й погоня,— подумав він. Два білі рибальські човни обійшли хвилеріз і тепер переслідували їх.— Вони й десяти вузлів не роблять,— подумав він.— Це ж курям на сміх».

Кубинці залопотіли по-іспанському.

— Яка у нас швидкість, капітане? — спитав мордатий, дивлячись з корми назад.

— Близько дванадцяти,— сказав Гаррі.

— А в отих човнів?

— Щонайбільше десять.

Вони тепер усі стежили за погонею, навіть той, що мав пильнувати Гаррі. «Та що ж я можу вдіяти? — думав Гаррі.— Зараз я ще нічого вдіяти не можу».

Два білих човни не збільшувалися на тлі моря.

— Ти бачив, Роберто? — сказав молоденький кубинець, найчемніший з-поміж них.

— Що саме?

— Он, дивись!

Далеко, так далеко, що ледве видно було, з моря знявся фонтанчик.

— Вони стріляють по нас,— сказав чемний.— Це ж безглуздя.

— Тьху,— сказав мордатий.— З відстані трьох миль!

«Чотирьох,— подумав Гаррі.— Повних чотирьох».

Гаррі бачив, як з гладенької поверхні моря здіймаються фонтанчики, але пострілів не чув.

«Ці конки тільки жаль викликають,— думав Гаррі.— Ба навіть гірше — сміх».

— Чи є тут військові судна, капітане? — обернувся до Гаррі мордатий.

— Є катер берегової охорони.

— І на що він здатен?

— Та хіба на дванадцять вузлів.

— То, виходить, ми вискочили?

Гаррі мовчав. Ліворуч виростала, більшаючи, вежа маяка на Сенд-Кі, і жердяний знак на малій обмілині Сенд-Кі був тепер

майже на правому траверсі. Ще хвилин десять — і вони вийдуть за рифи.

— Що з тобою? Заціпило?

— Що ти питав?

— Чи можуть нас ще наздогнати?

— Можуть. Літаком берегової охорони,— відповів Гаррі.

— Перше ніж вирушити до банку, ми перерізали телефонні дроти,— сказав чемний кубинець.

— А радіо ви теж перерізали? — спитав Гаррі.

— Гадаєте, літак може ще прилетіти?

— Доки не стемніє — може,— сказав Гаррі.

— А ти як гадаєш, капітане? — спитав Роберто, отой мордатий.

Гаррі не відповів.

— Ну, кажи, як ти гадаєш?

— Чому ви дозволили цьому падлюці вбити мого помічника? — спитав Гаррі в чемного, який стояв поряд з ним і стежив за стрілкою компаса.

— Заткнися,— сказав Роберто.— Я і тебе вб'ю.

— Скільки грошей ви взяли? — спитав Гаррі в чемного.

— Ще не знаємо. Ще не порахували. Так чи так, це ж не наші гроші.

— Воно справді, що не ваші,— сказав Гаррі. Він проминув уже маяк і взяв курс двісті двадцять п'ять, як завжди, коли йшов на Гавану.

— Я хотів сказати, що ми взяли їх не для себе, а для нашої організації.

— А помічника мого вбили — теж для вашої організації?

— Мені дуже прикро,— сказав хлопець.— Я навіть висловити не можу, як мені прикро.

— А ви й не пробуйте,— сказав Гаррі.

— Розумієте,— хлопець притишив голос,—цей Роберто — лиха людина. Революціонер він добрий, а людина — лиха. За Мачадо він стільки вбивав, що вже звик до цього. Йому навіть подобається вбивати. Звісно, він убиває заради благородної справи. Найблагороднішої справи.— Він озирнувся на Роберто, який сидів тепер на одному з рибальських стільців на кормі, з автоматом на колінах, і дивився на білі човни, що, як помітив Гаррі, тим часом поменшали.

— У тебе тут є щось випити? — гукнув Роберто з корми.

— Ні. Немає,— відповів Гаррі.

— І нехай. Питиму своє,— сказав Роберто.

Один із кубинців лежав на сидінні над паливними баками. Його вже явно захитало. Другого теж діймала хитавиця, але він ще кріпився.

Озирнувшись назад, Гаррі побачив сіре судно, яке проминуло форт і тепер наздоганяло білі човни.

«Катер берегової охорони,— подумав він.— На нього теж смішно дивитися».

— Гадаєте, гідроплан усе ж може прилетіти? — спитав чемний.

— За півгодини стемніє,— сказав Гаррі. Він зручніше вмостився на своєму сидінні.— Що ви збираєтеся робити зі мною? Теж уб'єте?

— Я б не хотів,— сказав хлопець.— Я проти вбивства.

— Ти що там робиш? — спитав Роберто, який тримав тепер пляшку віскі.— Заграєш із капітаном? Хочеш, щоб він запросив тебе на обід до свого столу?

— Беріть штурвал,— сказав Гаррі хлопцеві.— Бачите курс? Двісті двадцять п'ять.— Він підвівся зі стільця й перейшов на корму.

— Дай-но мені ковтнути,— сказав він Роберто.— Бачиш отой човен? Це берегова охорона, але їй нас уже не наздогнати.

Він відкинув гнів, ненависть, почуття власної гідності як зайву розкіш і почав обмірковувати план.

— Авжеж,— сказав Роберто,— їм нас не наздогнати. А як тобі ці двійко заколисаних немовлят? Що ти сказав? Хочеш випити? Чи маєш іще якісь передсмертні бажання, капітане?

— А ти, я бачу, жартівник,— сказав Гаррі. Він добряче ковтнув.

— Гей, куди розігнався! — загорлав Роберто.— В мене більше немає.

— Нічого, в мене ще є,— відповів йому Гаррі.— То я просто пожартував.

— Зі мною краще не жартуй,— злісно сказав Роберто.

— Більше не буду.

— А що в тебе є?

— Бакарді.

— Давай його сюди.

— Тихо,— сказав Гаррі.— Навіщо ж так грізно?

Щоб перейти на ніс, йому довелося переступити через Елберта. Проходячи повз штурвал, він глянув на компас. Хлопець збочив з курсу майже на двадцять п'ять градусів, і стрілка компаса бігала. «Ні, він не моряк,— подумав Гаррі.— Отже, я матиму трохи більше часу. А тепер подивимось на слід за кормою».

Слід вигинався двома пінявими кривими в напрямку маяка — коричневої, гостроверхої, ажурної вежі, що бовваніла тепер ген на обрії за кормою. Човнів уже майже не можна було розрізнити, а там, де мали б виднітися міські радіощогли, розпли-

валася темна пляма. Двигуни працювали мірно. Гаррі нахилився, дістав одну з пляшок бакарді й перейшов з нею на корму. Там спочатку випив сам, потім подав пляшку Роберто. Стоячи на кормі, він подивився вниз, на Елберта, і серце в нього стислося. «Ех, бідолахо ти, бідолахо»,— подумав він.

— Що з тобою? Ти його боїшся? — спитав мордатий кубинець.

— Може, скинемо його за борт? — сказав Гаррі.— Навіщо возити його з собою.

— А й справді,— відповів Роберто.— Це ти діло кажеш.

— Бери його під пахви,— сказав Гаррі.— А я візьму за ноги.

Роберто поклав автомат на широкому фальшборті корми й, нахилившись, підняв труп за плечі.

— Немає в світі нічого, важчого за мертвяка,— сказав він.— Тобі коли-небудь доводилося піднімати дохлого чоловіка, капітане?

— Ні,— відповів Гаррі.— А тобі коли-небудь доводилося піднімати велику дохлу жінку?

Роберто витяг труп на корму.

— А ти, я бачу, зубатий,— сказав він.— Може, вип'ємо?

— А чого ж,— сказав Гаррі.

— Знаєш, я жалкую, що вбив його,— сказав Роберто.— А як уб'ю тебе, жалкуватиму ще більше.

— Та кинь ти ці балачки,— сказав Гаррі.— Чого б ото я базікав таке, справді.

— Ну, раз-два,— сказав Роберто,— і у воду.

Коли вони, нахилившись, перекидали через борт труп, Гаррі ногою зіштовхнув автомат, і він шубовснув у воду разом з тілом Елберта. Але тіло, перше ніж потонути, двічі перевернулося в білій піні, збитій гвинтами, а автомат відразу пішов на дно.

— Ну от,— сказав Роберто.— Тепер повний порядок.— А тоді побачив, що автомат зник.— Де він? Що ти з ним зробив?

— З ким?

— З ametralladora! — Від хвилювання він перейшов на іспанську.

— Про що ти?

— Ти знаєш, про що!

— Я його і не бачив.

— Ти зіпхнув його за борт. Я уб'ю тебе, я зараз тебе вб'ю!

— Ну тихо, тихо,— сказав Гаррі.— Якого це ти дідька надумався мене вбивати?

— Дай мені пістолет,— сказав Роберто по-іспанському одному з кубинців.— Зараз же дай мені пістолет!

Гаррі стояв на кормі, відчуваючи, що зроду не був таким високим і таким широким, відчуваючи, як піт виступає під пахвами, відчуваючи, як він скочується по боках.

— Ти забагато вбиваєш,— почув він голос кубинця, що лежав.— Ти вбив помічника. Тепер ти хочеш убити капітана. Хто ж довезе нас до Куби?

— Не чіпай його,— сказав другий.— Уб'єш, коли приїдемо.

— Він зіпхнув за борт мій автомат,— сказав Роберто.

— Гроші ми вже маємо. Навіщо тобі тепер автомат? На Кубі цього добра скільки хоч.

— Затямте мої слова, ми будемо дурнями, якщо не вб'ємо його зараз. Затямте. Дайте мені пістолет.

— Ет, заткнися. Ти п'яний. П'яному тобі завжди хочеться кого-небудь убити.

— Випий,— сказав Гаррі, дивлячись понад сірими хвилями Гольфстріму туди, де червона куля сонця торкнулася води.— Он дивись. Коли сонце зовсім сховається, вода зробиться ясно-зеленою.

— Ти мені зуби не заговорюй,— сказав мордатий кубинець.— Гадаєш, це тобі зійде з рук?

— Я куплю тобі новий автомат,— сказав Гаррі.— На Кубі він коштує всього-на-всього сорок п'ять доларів. Не гарячкуй. Вам тепер нема чого боятися. Літак берегової охорони вже не прилетить.

— Я вб'ю тебе,— сказав Роберто, міряючи Гаррі поглядом.— Ти зробив це навмисно. Ти для цього й затіяв оту мороку з трупом.

— А яка тобі користь убивати мене,— сказав Гаррі.— Як уб'єш, хто ж довезе вас до Куби?

— Я мав би застрелити тебе на місці.

— Тихо, заспокойся,— сказав Гаррі.— Я тим часом гляну на двигуни.

Він відчинив люк, заліз досередини, підкрутив маслянки на двох сальникових коробках, перевірив долонею, чи не перегріваються двигуни, а тоді доторкнувся рукою до приклада «томпсона». «Ще рано,— подумав він.— Так, зарано. А з отим мені здорово пощастило. Елбертові однаково, Елберт мертвий. Принаймні його старій не доведеться витрачатись на похорон. А з тобою, падло мордате, я поквитаюсь. Мордате падло, катюго. Господи, що б я з ним зараз зробив! Ну, та нічого. Ще зроблю».

Він випростався, виліз і зачинив дверцята.

— То як воно? — спитав він Роберто. Він поклав руку на його гладке плече. Мордатий кубинець подивився на нього, але промовчав.

— Бачив, як позеленіла вода? — спитав Гаррі.

— Котися ти,— сказав Роберто. Він і п'яний був підозріливий і якимось тваринним чуттям відчував, що сталося щось лихе.

— Давайте-но тепер я посиджу,— сказав Гаррі хлопцеві, що сидів за штурвалом.— Як вас звуть?

— Звіть мене Еміліо,— сказав хлопець.

— Якщо хочете їсти, зайдіть до каюти,— сказав Гаррі.— Там є хліб, консерви. Можете й каву зварити.

— Кави мені не хочеться.

— Тоді я сам потім зварю,— сказав Гаррі.

Він сидів за штурвалом і, поглядаючи на вже освітлений лампочкою компас, тримав човен точно по курсу на легких попутних хвилях і дивився, як на море спадає ніч. Ходових вогнів він не вмикав.

«Гарна була нічка,— думав він.— Такої нічки добре переправлятися. Як тільки споночіє, треба буде взяти трохи на схід. Бо інакше за годину побачимо вечірню заграву над Гаваною. Як не за годину, то щонайбільше за дві. А тільки цей сучий син помітить заграву, то знову захоче порішити мене. Добре все-таки, що вдалося скинути автомат. Це мені неабияк пощастило. Цікаво, що там Марія зготувала на вечерю. Уявляю, як вона хвилюється. Певно, й їсти не може. Цікаво, скільки ж грошей хапнули ці бандюги. Дивно, що вони й досі їх не полічили. Гарненький мені спосіб здобувати гроші на революцію. От і зрозумій цих кубинців.

Ото вже гад цей Роберто. Ну нічого, я йому сьогодні покажу. Покажу будь-що. Хоча бідоласі Елберту цим уже, звісно, не зарадиш. Страшно згадати, як я його перекидав через борт. Сам не знаю, як таке спало мені на думку».

Він запалив у темряві сигарету.

«Поки що все складається нівроку,— думав він.— Все складається краще, ніж я сподівався. А хлопчик цей і справді непоганий. От якби вдалось отих двох умостити рядочком. Якби вдалося їх усіх зібрати в одному місці. Що ж, тепер головне — не ловити гав. Чим несподіванішим воно для них буде, тим краще. Чим спокійніше вони себе тим часом почуватимуть, тим краще.

— Хочете бутерброда? — спитав хлопець.

— Дякую,— сказав Гаррі.— А своєму приятелеві дали?

— Він п'є. Їсти не буде,— сказав хлопець.

— А ті двоє?

— У них морська хвороба,— сказав хлопець.

— Сьогодні гарна нічка для переправи,— сказав Гаррі. Помітивши, що хлопець не дивиться на компас, він і далі відхилявся від курсу на схід.

— Все було б чудово,— сказав хлопець,— якби не те, що сталося з вашим помічником.

— Він був добрий чоловік,— сказав Гаррі.— В банку хтонебудь постраждав?

— Так. Адвокат. Як же його звали... Ага, Сіммонс.

— Убитий?

— Здається.

«Так,— подумав Гаррі.— Містер Губань. На що він в дідька сподівався? Невже гадав, що на нього ще не вилито кулі? Ось як виходить, коли людина переоцінює себе. Ось як буває, коли людина пробує пошити в дурні відразу всіх. Ех, містере Губань. Прощавай, містере Губань».

— Як же це його вбили?

— Ви й самі можете здогадатися,— сказав хлопець.— Це зовсім не те, що з вашим помічником. Його мені справді жаль. Розумієте, Роберто в душі зовсім не зла людина. Просто на даному етапі революції не можна інакше.

— Та, мабуть, він непоганий хлопець,— сказав Гаррі, а сам подумав: «Послухай, як у тебе язик повертається? Твій язик не має совісті. Але мені треба прихилити до себе цього хлопця, на випадок, якщо...»

— А яку, власне, революцію, ви зараз готуєте? — спитав він.

— Ми єдина справді революційна партія,— відповів хлопець.— Ми хочемо покінчити з усіма старими політичними діячами, з американським імперіалізмом, який нас душить, з тиранією воєччини. Ми хочемо розпочати все з початку й надати всім однакові можливості. Ми хочемо визволити з рабства guajiros — наших селян — і поділити великі цукрові плантації між тими, хто їх обробляє. Але ми не комуністи.

Гаррі перевів погляд з компаса на нього.

— І що ж ви вже встигли?

— Ми саме збираємо гроші на боротьбу,— відповів хлопець.— Для цього нам доводиться вдаватись до методів, яких ми потім не будемо застосовувати. І користуватися послугами людей, з якими потім не матимемо нічого спільного. Але мета виправдовує засоби. В царській Росії теж доводилося робити таке.

«Радикал,— подумав Гаррі.— Їй-богу, справжній радикал».

— Що ж, мені подобається ваша програма,— сказав він.— Бо бачу, що ви хочете допомогти робочій людині. Я он сам скільки разів страйкував, коли в нас у Кі-Уесті ще були сигарні фабрики. Я був би все для вас зробив, якби знав, хто ви такі.

— Нам багато хто хотів би допомогти,— сказав хлопець.— Але на даному етапі нашого руху ми ще не можемо нікому довіряти. Мені дуже прикро, що без теперішнього етапу не обійтися. Я ненавиджу терор. І мені страшенно неприємно, що доводиться роздобувати гроші отак-от. Але вибору в нас немає. Ви не уявляєте собі, яке тяжке становище тепер на Кубі.

— Чого ж, уявляю,— сказав Гаррі.

— Ні, уявити собі це неможливо. Над усім островом, аж до найглухішого закутня, панує кривава тиранія. Трьом чоловікам не можна збиратися разом на вулиці. Куба не має зовнішніх ворогів, їй непотрібне військо, а проте вона утримує двадцятип'ятитисячну армію, і ця армія, від капралів і вище, висмоктує з народу кров. Навіть кожен рядовий, і той тільки й думає, щоб урвати собі шмат. А ще ж створено і резервний корпус, до якого прийнято всіх шахраїв, бандитів та донощиків, що залишилися від часів Мачадо. І те, чим гребує регулярна армія, підмітають вони. Наше найперше завдання — позбутись армії. Раніше нами правили за допомогою кийків. Тепер нами правлять за допомогою гвинтівок, пістолетів, кулеметів та багнетів.

— Так-так, справи кепські,— сказав Гаррі, тримаючи руку на штурвалі й ще трохи збочуючи на схід.

— Кепські — не те слово,— сказав хлопець.— Я люблю свою нещасну батьківщину й ладен на все, аби визволити її від цієї тиранії. Я знаю, те, що я роблю,— страшне. Але я ладен робити і стократ страшніше.

«Піду вип'ю,— подумав Гаррі.— Яке мені в біса діло до його революції? Чхав я на його революцію. Щоб допомогти робочій людині, він грабує банк і вбиває спочатку того, хто йому в цьому підсобляв, а потім убиває ще й бідолаху Елберта, який зроду мухи не скривдив. Він убиває того ж робітника, та хіба думає про це? Хіба думає, що сиротить дітей? Кубою правлять такі самі кубинці. Вони всі там ладні одне одного купити, продати і з багном змішати. Тож і дістається їм по заслузі. І нехай вони котяться зі своїми революціями. Я знаю одне: на руках у мене родина, і я не можу її прогодувати. А він мені торочить про революцію. Котися ти зі своєю революцією».

— Так, справи кепські,— сказав він хлопцеві.— Потримайтено штурвал. Я на хвилинку,— піду вип'ю.

— Давайте,— сказав хлопець.— А курс який?

— Двісті двадцять п'ять,— відповів Гаррі.

Вже споночіло, і тепер, коли вони ввійшли в Гольфстрім, почалася справжня хитавиця. Він пройшов повз обох кубинців, що лежали на сидіннях, і перейшов на корму, де на рибальському стільці сидів Роберто. За кормою, невидима в темряві, вирувала вода. Роберто сидів, поклавши ноги на другий стілець, який повернув сидінням до себе.

— Дай-но мені ковтнути,— сказав Гаррі.

— Згинь,— хрипко відповів мордатий.— Це моє.

— Гаразд,— сказав Гаррі й пішов по другу пляшку. Внизу, в темряві кокпіта, він затис пляшку під пахвою обрубком пра-

вої руки, вийняв корок, що його Фредді витяг і знову вставив, і випив.

Ну, мабуть, уже час, сказав він собі. Далі зволікати не можна. Хлопчик висповідався. Мордатий упився. Решта двоє лежать пластом. Так, мабуть, пора.

Він знову випив, ром зігрів і підбадьорив його, але він усе ще відчував холод і порожнечу під грудьми. Всередині у нього все захололо.

— Вип'єте? — спитав він у хлопця, що сидів за штурвалом.

— Ні, дякую,— відповів хлопець.— Я не п'ю.

При світлі компасної лампочки Гаррі побачив, як він усміхнувся. Гарний хлопчик, що й казати. І такий чемний.

— А я вип'ю,— сказав Гаррі. Він добряче ковтнув, але ром не розтопив відчуття пронизливого холоду, що ширилося всередині й уже заповзало в груди. Він поставив пляшку на підлогу кокпіта.

— Ідіть весь час тим самим курсом,— сказав він хлопцеві.— Я огляну двигуни.

Він розчинив дверцята люка й зійшов униз. Потім зачинив дверцята за собою й замкнув ізсередини довгим гаком, що утоплювався в отворі в настилі. Схилившись над моторами, він здоровою рукою помацав труби водяного охолодження й циліндри, поклав долоню на один сальник, потім на другий і на обох підкрутив на півтора оберта маслянки. Ну, годі зволікати, сказав він собі. Годі зволікати, чуєш? Де твої оті самі, що в них твоя сила? Мої оті самі аж під горло підкотило, подумав він.

Він виглянув з люка. До обох сидінь над паливними баками, на яких лежали кубинці, він міг би, напевно, доторкнутися рукою. Хлопець сидів спиною до нього на високому стільці, чітко окреслений у світлі компасної лампочки. Гаррі повернув голову і на кормі, на чорному тлі води, побачив Роберто; той сидів, розкинувшись, на стільці.

«У магазині двадцять один патрон — це щонайбільше чотири черги по п'ять,— думав він.— Тобто натиснув — і палець з гачка. Ну, гаразд. Гайда. Візьми себе в руки, слинько нещасний. Ет, ще б один ковточок, га? Ні, тепер уже обійдешся». Він потягся лівою рукою вгору, відстебнув петлю, підставив долоню під спускову скобу, великим пальцем пересунув у бойове положення запобіжник і витяг автомат. Присівши навпочіпки між двигунами, він старанно прицілився в потилицю хлопця, чітко окреслену над освітленим компасом.

У темряві з дула вихопився яскравий сніп вогню, й гільзи застукотіли, відскакуючи від стулки дверцят на корпус двигуна. Перше ніж обм'якле тіло хлопця звалилося зі стільця, Гаррі

напівобернувся й випустив чергу в постать на лівому сидінні, наставивши тремтяче, вогнеметне дуло автомата майже впритул,— аж запахло паленим сукном; потім крутнувся і різонув праворуч, у кубинця, що, звісившись на лікті, намагався витягти пістолет. А тоді, низько пригнувшись, подивився на корму. Мордатого там уже не було. Гаррі побачив тільки обриси двох порожніх стільців. Хлопець за його спиною лежав нерухомо. Щодо нього можна не сумніватись. Один із кубинців сіпався на своєму сидінні. Другий — Гаррі бачив краєчком ока — лежав долілиць, напівперехилившись через борт.

Гаррі видивлявся у темряві мордатого. Човен почав кружляти на місці, і на мить у кокпіті стало трохи світліше. Затамувавши подих, він напружив зір. Ото, мабуть, він, ота тінь на підлозі в кутку. Гаррі придивився пильніше; тінь ворухнулася. Так, це він.

Мордатий повз до нього. Ні, до того вбитого, який лежав, перевалившись через борт. По його пістолет. Низько пригнувшись, Гаррі підпустив його, поки не відчув певності, що вже не схибить. А тоді вгатив у нього чергу. При спалаху Гаррі побачив його — він підповзав навкарачки, й коли те «тра-та-та» урвалося і спалах погас, стало чути, як він тіпається в корчах на дні кокпіта.

— Отож-бо, сучий сину,— сказав Гаррі.— Отож-бо, падло мордате.

Холод більше не стискував серце, і, відчуваючи знайомий лункий гул у грудях, він присів навпочіпки й сунув руку під квадратне дерев'яне гніздо паливного бака, по новий магазин. Магазин він дістав, але відчув на руці вологу, що швидко висихала й холодила шкіру.

Продірявив бак, сказав він собі. Треба заглушити двигуни. Але ж я не знаю, де перекривається бензопровід від цього бака.

Він натиснув на вигнутий важілець, викинув порожній магазин, вставив новий і виліз із машинного відділення.

Коли він випростався на весь зріст із «томпсоном» у лівій руці і, перше ніж зачинити люк гачком протеза, озирнувся довкола, кубинець на лівому сидінні, який дістав три кулі в ліве плече (четверта й п'ята пробили паливний бак), сів, старанно прицілився й вистрелив йому в живіт.

Гаррі хитнувся назад і важко осів. Йому здалося, що його вдарили у живіт кийком. Спина його вперлася в пригвинчену сталеву ніжку палубного рибальського стільця, й коли кубинець вистрелив удруге, розщепивши спинку стільця над його головою, Гаррі пошукав рукою, намацав автомат, обережно підняв його, притримуючи гачком передню рукоятку, і вгатив половину магазина в кубинця, що сидів, подавшись уперед, і холоднокровно

стріляв у нього. Кубинець безформною масою обм'як на сидінні, а Гаррі почав обмацувати рукою дно кокпіта, доки не натрапив на мордатого. Той лежав долілиць, і Гаррі гачком протеза знайшов його голову, притяг до себе, приставив до неї дуло автомата й натис на гачок. Звук був такий, як ото був би, мабуть, якби хтось бив кийком по гарбузу. Гаррі поклав автомат і витягся на боці на дні кокпіта.

— Я фраєр,— сказав він, мало не торкаючись губами настилу.— Я фраєр, і тепер мені кінець.

«Треба заглушити двигуни, поки ми всі тут не згоріли,— подумав він.— Ще є надія. Ще є крихітна надія. Господи боже. Одна похибка, і все пішло прахом. Одна-єдина похибка звела все нанівець. Ех, туди й розтуди. Туди й розтуди того клятого кубинця. Хто б міг подумати, що він ще живий?»

Він звівся навкарачки і, затріснувши одну стулку дверцят над люком, переповз через неї вперед, до штурвального сидіння. Вхопившись за нього, підтягся, дивуючись, що ще так вільно рухається, та коли став і випростався, йому раптом запаморочилося в голові і він нахилився вперед, важко зіперся протезом на компас і повернув обидва вимикачі. Двигуни замовкли, й він почув, як хлюпочуть хвилі об човен. То був тепер єдиний звук, який він чув. Човен завернуло бортом до хвиль — невеликих хвиль, знятих північним вітром,— і почало хитати.

Гаррі постояв, навалившись на штурвал, потім осунувся на стілець і сперся на дашок під компасом. Він відчував, як сили залишають його, як їх витісняє тупа нудота. Він розстебнув сорочку і обмацав рану, спочатку низом долоні, потім пальцями. Рана майже не кровоточила. «Вся кров іде всередину,— подумав він.— Краще лягти, тоді, може, менше натече».

Зійшов місяць, і Гаррі побачив, що робиться в кокпіті.

«Побоїще,— подумав він.— Справжнє побоїще».

«Краще лягти самому, поки не впав»,— подумав він і поволі осунувся на дно кокпіта.

Він ліг на бік, а хвилі тим часом завернули човен так, що місячне сяйво залило його, освітивши все всередині.

«Повен човен,— подумав він.— Просто-таки повнісінький.— Потім подумав: — Що ж вона тепер робитиме? Що ж Марія тепер робитиме? Може, їй виплатять винагороду? Туди й розтуди того кубинця. Та ні, вона не пропаде. Вона жінка розумна. Певно, якби я залишився вдома, ми б теж не пропали. Певно, мені ум за розум зайшов. Поласився на завеликий шмат — от і подавився. Не треба було встрявати в це діло. Але ж я продумав усе від початку до кінця. Ніхто не дізнається, як це сталося. Якби ж то я міг зробити щось для Марії. На човні сила-силенна грошей. Я навіть не знаю скільки. З такими грошима можна б

жити, як у бога за пазухою. Певно, берегова охорона тут поживиться. Хоч трохи, а урве. Якби ж то можна було розповісти моїй старій, як усе сталося. Що ж вона все-таки робитиме? Не знаю. Мабуть, мені треба було влаштуватись на автозаправну станцію чи на якусь роботу. Треба було забути про човен. Човном тепер чесних грошей не заробиш. Ох, якби ж це корито перестало хитати. Якби ж воно перестало хитатися. Бо в животі все хлюпає й переливається. Я, містер Губань і Елберт. Геть усі, хто був причетний до цього. І ці всі бандюги. Всім це діло принесло нещастя. Нещасливе діло, та й годі. Певно, такому, як я, судилося тримати автозаправну станцію чи щось таке — і нікуди не потикатися. Пхе, дідька лисого я тримав би автозаправну станцію! От Марія — зовсім інше, вона, мабуть, чимсь таким і займеться. На панель вона не піде, бо вже застара. Якби ж це бісове корито не хиталося. Треба розслабитись. Постарайся зовсім розслабитися. Кажуть, якщо не пити води й лежати спокійно... Головне, кажуть, якщо не пити води».

Він обвів поглядом залитий місячним світлом кокпіт.

«Що ж, принаймні не доведеться все це прибирати,— подумав він.— Треба розслабитися. Більше нічого не треба. Розслабитися. Постараюся зовсім розслабитися. Все-таки надія ще є. Якщо лежати спокійно й не пити води».

Він ліг на спину й наказав собі дихати рівно. Човен хитало на хвилях Гольфстріму, і Гаррі Морган лежав горілиць у кокпіті. Спершу він ще впирався здоровою рукою в настил, щоб менше відчувати хитавицю. Та потім перестав боротися й затих.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Наступного ранку в Кі-Уесті Річард Гордон повертався на велосипеді додому з бару Фредді, куди він їздив, щоб розпитати, як було пограбовано банк. По дорозі він проминув високу тілисту блакитнооку жінку з фарбованим білявим волоссям, що куйовдилося з-під старого чоловічого фетрового капелюха; жінка мало не бігла вулицею, й очі в неї були червоні від сліз. «Ну й корова,— подумав він.— Цікаво, про що таке бабисько може думати? Цікаво, на що вона здатна в ліжку? І що має відчувати чоловік, коли його жінку так розносить? З ким він зраджує її в цьому закутні? Не жінка, а одоробло якесь. Махина на двох ногах. Жах господній».

Так він думав до самого дому. Залишивши велосипед на ганку, він увійшов до передпокою й зачинив за собою поточені термітами двері.

— То що ти дізнався, Діку? — гукнула з кухні його дружина.

— Потім розповім,— відповів він.— Я сідаю працювати. В мене в голові вже все готове.

— Гаразд, гаразд,— сказала вона.— Я не заважатиму тобі.

Він сів за великий стіл у вітальні. Він писав роман про страйк на текстильній фабриці. В сьогоднішній розділ він хотів ввести образ тієї тілистої жінки з червоними від сліз очима, яку побачив по дорозі додому. Її чоловік, повертаючись увечері додому, дивиться на неї з ненавистю, він ненавидить її за те, що вона так розтовстіла й обрезкла, йому гидке її фарбоване волосся, її величезні груди, її байдужість до профспілкової роботи. Подумки він порівнює її з молодою вродливою єврейкою з тугими персами й соковитими вустами, що сьогодні ввечері виступала на зборах. Так, це те, що треба. Це можна подати так, що пальчики оближеш, і головне — правдиво! В миттєвому спалаху прозріння він осягнув увесь внутрішній світ жінки такого типу. Її рання байдужість до чоловікових пестощів. Прагнення материнства й забезпеченого існування. Брак інтересу до чоловікових ідеалів. Жалюгідна симуляція під час статевого акту, який насправді вже давно викликає в неї огиду. Так, це буде блискучий розділ.

Жінка, яку він зустрів по дорозі, була Марія, дружина Гаррі Моргана; вона поверталася додому з приймальної шерифа.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Човен Фредді Уоллеса «Королівська мушля», зареєстрований під номером серії «Тампа V», мав тридцять чотири фути завдовжки, і корпус його був пофарбований у білий колір; носова палуба човна була ясно-зеленого кольору, і кокпіт усередині був ясно-зелений. Дах рубки теж був ясно-зелений. Назва човна й порту приписки — Кі-Уест, Флоріда,— була намальована чорними літерами на кормі. Човен не мав щогли. Штурвал захищали переднє вітрове скло й два бокових; переднє скло було розбите. У свіжопофарбованій обшивці корпуса зяяло кілька кульових пробоїн. Кулі попробивали обидва борти, за якийсь фут нижче від планшира в передній частині кокпіта. Ще кілька таких пробоїн було майже на ватерлінії в правому борті, навпроти заднього стояка, що підтримував рубку — власне, дашок над штурвалом. Якась темна рідина витекла з найнижчих пробоїн і налипла глейкими грона ми на свіжій білій фарбі.

Човен дрейфував бортом до легкого північного вітру, миль за десять від маршрутних ліній танкерів, що йдуть на північ,— весела біло-зелена пляма на тлі темно-синіх вод Гольфстріму. Жмутки пожовклих від сонця саргасових водоростей повільно

пропливали під бортами, а вітер трохи пригальмовував дрейф човна, спрямований на північний схід, до головної течії Гольфстріму. На човні не помітно було ніяких ознак життя, хоч з-поза планшира виглядало трохи роздуте тіло чоловіка, що лежало на сидінні над лівим паливним баком, а з довшого сидіння над правим баком інший чоловік, здавалося, перегнувся через борт, щоб умочити руку в воду. Голову й плечі його освітлювало сонце, і там, де його пальці майже торкалися води, зібралася зграйка дрібних — дюйм-два завдовжки — рибок, овальних, золотавих, з фіолетовими смужками на боках; покинувши гущавину водоростей, ці рибки ховалися в затінку дрейфуючого човна, й щоразу, як з нього щось крапало у воду, ці рибки накидалися на краплю і тислися та метушилися навколо неї, аж поки вона не зникала без сліду. Дві сірі риби-причепи, дюймів зо двадцять завдовжки, кружляли в затінку під днищем човна, то розтуляючи, то стуляючи довгасті присоски на своїх пласких головах; але вони, видно, не могли пристосуватися до ритму крапель, якими живилися дрібні рибки, і коли крапля падала, нерідко опинялися десь по той бік човна. Вони давно вже пообривали яскраво-червоні згустки й нитки, що звисали у воді з найнижчих пробоїн у корпусі — ковтаючи їх, вони шарпали бридкими головами й звивалися довгастими, звуженими до хвоста тілами. Тепер їм не хотілося кидати місця, де пощастило так добре й так несподівано поживитися.

В кокпіті було ще троє чоловіків. Один, мертвий, лежав на спині під штурвальним сидінням, на якому його застала смерть. Скоцюрблений труп другого лежав, привалившись до шпігату, під заднім стояком рубки. Третій, ще живий, але давно знемożений маренням, лежав на боці, підклавши під голову руку.

Під настил кокпіта натекло повно бензину, і він хлюпав щоразу, як човен перевалювався з борту на борт. Цьому чоловікові, Гаррі Моргану, марилося, що то хлюпоче у нього в животі, і йому здавалося, що живіт у нього як велике озеро, в якому хвилі плещуться водночас об два береги. Відчуття це виникало тому, що він лежав тепер, підігнувши ноги й відкинувши назад голову. Вода в тому озері — в його животі — була страшенно холодна; така холодна, що, коли він занурився в неї коло берега, в нього заклякло тіло, і тепер йому було нестерпно холодно, і в роті був присмак бензину, неначе він щойно посмоктав гумовий шланг, щоб спорожнити паливний бак. Він знав, що ніяких баків не спорожняв, а проте відчував холод гумового шланга, що немов заповз йому в рот і тепер згорнувся, холодний, довгий і важкий, у нього всередині. За кожним його віддихом шланг скручувався все холоднішими й твердішими витками в його нутрощах, і Гаррі вже здавалося, що то під хлюпіт

озера заповзає в нього велика слизька змія. Він боявся її, та хоч вона була в ньому, він знав, що вона водночас і десь дуже далеко, а по-справжньому дошкуляв йому тепер тільки холод.

Холод проймав його наскрізь, болючий холод, відчуття якого не притуплялось, і він лежав тепер нерухомо, прислухаючись до цього відчуття. Перед тим якийсь час йому здавалося: якби можна було прикрити себе самим собою, то він зігрівся б, як під ковдрою, а потім ненадовго йому здалося, що він і справді лежить прикритий і зігрівається. Але то було тепло від крововиливу, що почався, коли він підтяг коліна, і, відчувши, як воно зникає, він зрозумів, що неможливо прикрити себе самим собою, що цього холоду не позбутися й лишається тільки терпіти його. І він лежав і всім єством своїм опирався смерті ще довго після того, як втратив здатність мислити. Дрейфуючий човен повернувся на хвилях, Гаррі лежав уже в затінку, і йому робилося дедалі холодніше.

Катер дрейфував з десятої години попереднього вечора, а тепер знову наставав вечір. На водах Гольфстріму не видно було нічого, крім саргасових водоростей, кількох рожевих, роздутих, перетинчастих медуз, що безтурботно гойдалися на хвилях, і далекого димку танкера, що йшов з вантажем із Тампіко на північ.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

— Ну? — сказав Річард Гордон своїй дружині.

— У тебе на сорочці губна помада,— сказала вона.— І під вухом.

— А що ти про це скажеш?

— Про що про це?

— Про те, що я побачив, коли ввійшов. Ти лежала на кушетці з тим п'яним телепнем.

— Не вигадуй.

— Ти ще й заперечуєш?

— Ми сиділи на кушетці.

— В темряві.

— А ти де був?

— У Бредлі.

— Авжеж,— сказала вона.— Я знаю. Не підходь до мене. Від тебе тхне тією жінкою.

— А чим тхне від тебе?

— Нічим. Я просто сиділа й розмовляла із своїм приятелем.

— Ти його цілувала?

— Ні.

— А він тебе?

— Так, і мені було приємно.

— Ти сучка.

— Якщо ти мене так обзиватимеш, я піду від тебе.

— Ти сучка.

— Ну що ж,— сказала вона.— Між нами все скінчено. Якби ти не був такий самозакоханий, якби я не жаліла тебе, ти б уже давно зрозумів, що між нами все скінчено.

— Ти сучка.

— Ні,— сказала вона.— Я не сучка. Я намагалася бути доброю дружиною. Але ж ти самозакоханий і марнославний, як півень. Ти з ранку до вечора кукурікаєш: «Дивись, який я розумний. Дивись, як я тебе ощасливив. Тож бігай круг мене й кудкудакай». Так от, знай: ти мене зовсім не ощасливив, і з мене досить. Я своє відкудкудакала.

— А тобі нема чого кудкудакати. Чим ти порадувала світ, щоб кудкудакати?

— А хіба це моя провина? Хіба я не хотіла мати дітей? Але ми чомусь не могли їх собі дозволити. Зате ми могли дозволити собі їздити на мис Антіб купатись і в Швейцарію кататися на лижах. З мене досить. Ти мені остогид. Ця твоя Бредлі сьогодні переповнила чашу.

— Ет, не вплутуй її сюди.

— Подивися на себе — ти прийшов весь у губній помаді. Невже не можна було хоч умитися? Он, і на лобі теж.

— Ти цілувала того п'яного нікчему.

— Ні. Але цілувала б, якби знала, що ти робиш у цей час.

— Чому ти дозволила йому цілувати себе?

— Бо вже не тямила себе від люті. Ми чекали, чекали, чекали, а тебе все немає. Як пішов з нею, так і пропав до вечора. Джон провів мене додому.

— Он як. То він для тебе вже Джон?

— Так, Джон. Джон. ДЖОН.

— А прізвище в нього яке? Томас?

— Його прізвище Макуолсі.

— І ти навіть знаєш, як воно пишеться?

— Ні,— сказала вона й засміялась. Але того вечора вона сміялася востаннє.— Тільки не думай, що коли я сміюся, то все залагодилося,— сказала вона, і губи її затремтіли, а очі наповнилися слізьми.— Ні. Це не звичайна сварка. Все скінчено. Я не відчуваю ненависті до тебе. Я не відчуваю до тебе нічого, крім звичайнісінької огиди. Ти мені страшенно огидний, і з мене досить.

— Що ж, гаразд.

— Ні. Не гаразд. Усе скінчено. Невже ти не розумієш?

— Та начебто розумію.
— Давай уже без «начебто»!
— Не розігруй мелодрами, Гелен.
— Помиляєшся, це не мелодрама. Я йду від тебе.
— Ні, ти не підеш.
— Я вирішила остаточно.
— І що ж ти збираєшся робити?
— Ще не знаю. Може, вийду заміж за Джона Макуолсі.
— Не вийдеш.
— Вийду, якщо захочу.
— Він з тобою не одружиться.
— Ще й як одружиться. Він мене сьогодні просив вийти за нього заміж.

Річард Гордон промовчав. У тому місці, де в нього було серце, утворилася порожнеча, і йому здавалося, що хтось підслуховує все, що він чує чи каже.

— Що він тебе просив? — спитав він, і власний голос долинув до нього ніби з далекої відстані.
— Вийти за нього заміж.
— Чого раптом?
— Бо він кохає мене. Бо хоче, щоб я з ним жила. Він заробляє досить, щоб прогодувати мене.
— Але ж ти замужем за мною.
— Не по-справжньому. Ми з тобою не вінчані. Ти не хотів вінчатися в церкві, і ти знаєш, що це розбило серце моєї бідолашної мами. А я так тебе кохала, що ладна була заради тебе розбити будь-чиє серце. Боже, яка ж я була дурна. І своє серце я теж розбила. Воно розбите, і в мене вже немає серця. Усім найдорожчим, усім найсвятішим я пожертвувала заради тебе, бо ти був такий чудовий і так мене кохав, що тільки коханням я і жила. Поза коханням для нас не існувало нічого, правда? І так, як кохали ми, не кохав ще ніхто, та й ніхто й не міг так кохати, правда? І ти був генієм, а я була всім твоїм життям. Я була твоїм другом, я була твоєю чорною квіточкою. Яка бридня! Кохання — це звичайнісінький підлий обман. Кохання — це пілюлі ергоапіолу, без яких ми не обходилися, бо ти не хотів мати дитину. Кохання — це хінін, хінін і ще раз хінін, аж доки я не глухла від нього. Кохання — це те жахіття абортів, на яке ти мене посилав. Кохання — це мої понівечені нутрощі. Це катетери впереміш із спринцюванням. Я тепер знаю, що таке кохання. Кохання завжди висить у ванній за дверима. Воно пахне лізолом. Під три чорти кохання! Кохання — це коли ти «задовольняєш» мене й відразу засинаєш із роззявленим ротом, а я цілу ніч лежу, і не сплю, і боюся навіть помолитися, бо знаю, що більше не маю права молитися. Кохання — це всі ті гидкі штучки, яких ти мене навчав

і які, напевне, вичитав у якійсь книжці. Ні, край. Я покінчила з тобою, покінчила з коханням. З твоїм мерзенним коханням. Ех, ти, письменник!

— А ти шльондра. Набожна шльондра.

— Не обзивай мене. Бо я теж знаю для тебе певне слово.

— Ну гаразд, гаразд.

— Ні, зовсім не гаразд. Погано, і то дуже. Якби ти був добрим письменником, я б, можливо, терпіла те все. Але я бачила, який ти заздрісний, дріб'язковий, як ти міняєш свої переконання залежно від моди, як ти людей у вічі вихваляєш, а позаочі гудиш. Я на все це надивилася, і з мене досить. І сьогодні ще, на довершення всього,— ця Бредлі, ця багатійка, ця хтива, розпусна відьма. О ні, з мене досить. Я все робила — і доглядала тебе, і догоджала тобі, і дбала про тебе, і готувала для тебе, і мовчала, коли ти цього хотів, і сміялася, коли ти цього хотів, і віддавалася тобі, як ти хотів, та ще й удавала, ніби мені це подобається, і терпіла всі твої лютощі, і сцени ревнощів, і підлі вихватки, але тепер я ставлю крапку.

— Отже, тепер ти хочеш розпочати все з початку з п'яничкою професором?

— Він справжня людина. Він добрий і чуйний, і мені з ним хороше. Ми належимо до одного кола, ми маємо спільні інтереси, яких тобі не зрозуміти. Він схожий на мого батька.

— Він п'яниця.

— Він п'є. Але мій батько теж пив. І мій батько ходив у вовняних шкарпетках і ввечері влаштовувався в кріслі, клав ноги у вовняних шкарпетках на стілець і читав газету. А коли ми хворіли на дифтерію, він нас доглядав. Він був котлярем, і руки в нього були порепані, й він любив битись, як був напідпитку, й умів битись, як був тверезий. Він ходив до церкви, щоб втішити матір, і на великдень причащався заради неї і заради господа бога, але більше заради неї, і він був членом профспілки, і якщо він коли й зраджував матір, вона про це не знала.

— Можеш бути певна, що зраджував — і не раз.

— Може, й зраджував, але признавався в цьому не їй, а священикові, і якщо зраджував, то тільки тому, що не міг перебороти себе, і потім він жалкував і розкаювався. Він не робив цього із цікавості, чи з півнячого марнославства, чи для того, щоб потім похвалитися перед дружиною своїми амурними перемогами. Якщо це й траплялося, то лише тому, що мати на літо вивозила нас за місто, а він гуляв із приятелями й напивався. Він був справжня людина.

— Шкода, що ти не письменниця. А то б написала про нього книжку.

— Я написала б краще за тебе. А Джон Макуолсі людина

добра. На відміну від тебе. Ти добрим бути не можеш. І справа тут не в політичних переконаннях і не в релігії.

— Для мене релігії не існує.

— Як і для мене. Але колись існувала й існуватиме знову. І ти вже не зможеш відняти її в мене, як відняв усе інше.

— Так-так.

— Ти будеш у ліжку з якою-небудь багатою жінкою на зразок Елен Бредлі. Як вона, задоволена тобою? Вже сказала, що ти незрівнянний коханець?

Дивлячись на її засмучене, розгніване обличчя, якому сльози тільки додали краси, на її уста, розпухлі, мов бруньки після дощу, на скуйовджені чорні кучері, що обрамляли її обличчя, Річард Гордон зрозумів, що остаточно втратив її.

— І ти мене вже не кохаєш?

— Я ненавиджу саме це слово.

— Гаразд,— сказав він і раптом навідліг ляснув її по обличчю.

Вона скрикнула, тепер уже від болю, а не від гніву, й припала чолом до столу.

— Даремно ти це зробив,— сказала вона.

— Ні, недаремно,— сказав він.— Ти знаєш усе, але ти не знаєш, як треба було мені це зробити.

Сьогодні вдень вона не помітила, як він прочинив двері. Вона бачила тільки білу стелю з ліпними, наче глазурованими купідонами, голубками й візерунками, що раптом набули рельєфності в світлі, яке проникло крізь прочинені двері.

Річард Гордон повернув голову й побачив його, опасистого й бородатого, на порозі.

— Не зупиняйся,— сказала Елен Бредлі.— Будь ласка, не зупиняйся.— Її золотаве волосся розсипалося на подушці.

Але Річард Гордон завмер; дивлячись на двері.

— Не думай про нього. Ні про що не думай. Не зупиняйся, чуєш? — з гарячковою наполегливістю казала жінка.

Бородань тихенько причинив двері. Він посміхався.

— Та що з тобою, любий? — спитала Елен Бредлі, тепер уже в темряві.

— Я мушу йти.

— Ти не можеш зараз піти, як ти не розумієш?

— Той чоловік...

— Та це ж Томмі,— сказала Елен.— Він усе знає, і вже давно. Не думай про нього. Ну, любий. Прошу тебе.

— Я не можу.

— Ти мусиш,— сказала Елен. Її трусило, він відчував плечем, як тремтить її голова.— Господи, невже ти нічого не розумієш? Невже тобі байдуже, що відчуває жінка?

— Мені треба йти,— сказав Річард Гордон.

У темряві він відчув удар по обличчю,— аж іскри посипалися з очей. Потім ще удар. Цього разу по губах.

— Виходить, ти ось що,— сказала вона.— А я думала, ти світська людина. Забирайся геть.

Ось що сталося сьогодні. Ось чим скінчився його візит до Бредлі.

Тепер його дружина сиділа, похнюпивши голову, затуливши обличчя руками. Обоє мовчали. Річард Гордон чув, як цокає годинник, і всередині в нього було так само порожньо, як тихо було в кімнаті. Нарешті його дружина сказала, не дивлячись на нього:

— Шкода, що так вийшло. Але ти, мабуть, і сам розумієш, що між нами все скінчено.

— Розумію — якщо все було так, як ти кажеш.

— Не завжди було так, але вже давно.

— Я жалкую, що вдарив тебе.

— Ет, пусте. Це різні речі. Вважаймо, що то така форма прощання.

— Облиш.

— Мені треба збиратися,— сказала вона дуже втомлено.— Ти вже вибач, але мені доведеться забрати велику валізу.

— Зберешся вранці,— сказав він.— Можна ж зібратись і вранці.

— Ні, краще зараз, Діку. Так буде легше. Але я так втомилася. Все це мене страшенно стомило, й голова розболілася.

— Що ж, роби як знаєш.

— Боже,— сказала вона,— як прикро, що все так вийшло. Та нічого не вдієш. Я постараюся все для тебе тут улаштувати. Доведеться найняти служницю. Якби я не наговорила того всього та якби ти мене не вдарив,— хто знає, може, воно ще й залагодилося б.

— Ні. Все скінчилося ще до того.

— Мені жаль тебе, Діку.

— Не жалій мене, бо я тебе ще раз ударю.

— Може, мені полегшало б, якби ти мене знову вдарив,— сказала вона.— Мені так жаль тебе.

— Іди ти к бісу.

— Даремно я сказала, що ти кепський коханець. Я ж на цьому не знаюся. Напевно, тобі ціни не складеш.

— Та й ти не перший сорт,— сказав він.

Вона знову заплакала.

— Це гірше, ніж ляпас,— сказала вона.

— А ти що про мене казала?

— Не знаю. Не пам'ятаю. Я була така люта, і ти мене так скривдив.

— Вже можна без емоцій. Адже все скінчилось.

— Я не хочу, щоб усе скінчилось. Але так вийшло, і вже не зарадиш.

— Тобі залишився твій п'яниця професор.

— Не треба,— сказала вона.— Не будемо більше про це, краще помовчимо, гаразд?

— Гаразд.

— То більше не будемо?

— Так.

— Я ночуватиму тут.

— Ні. Влаштовуйся в ліжку. Тобі треба відпочити. А я ще піду пройдуся.

— Ой, не йди.

— Мені треба,— сказав він.

— До побачення,— сказала вона, і він побачив її обличчя, яке завжди так кохав, таке гарне навіть у сльозах, і її чорні кучері, і обтягнуті светром тугі маленькі груди, що торкалися краю столу; йому не видно було всього її тіла, яке він так кохав, думаючи, що й воно жадає його, і яке насправді не вмів навіть задовольнити. Він озирнувся з порога: вона дивилася на нього поверх столу, спершись підборіддям на руки, і плакала.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Він не взяв велосипед, а пішов пішки. Місяць уже зійшов, дерева стояли чорні на тлі неба, і він ішов повз розділені тісними подвір'ями дерев'яні будинки із зачиненими віконницями, крізь шпарини в яких пробивалося світло; небрукованими вузькими вуличками між двома рядами будинків; кварталами конків, де все було запнуте й ретельно прикрите віконницями — цнота, невдачі, зубовний скрегіт і п'яна маячня, недоїдання, забобони, праведність, кровозмішення, молитовний екстаз; повз яскраво освітлені кубинські «боліто» — жалюгідні халупи із завжди розчиненими навстіж дверима, романтичність яких зводилася тільки до назв «Червоний особняк», «Вілла Чічі»; повз церкву із штучного мармуру, з бридкими трикутними шпилями, встромленими у місячне небо; повз розлогий сад і масивну, увінчану чорною банею споруду монастиря, гарну на тлі місячного неба; повз автозаправну станцію і яскраво освітлену закусочну поряд із пустирем, на якому був маленький

майданчик для гри в гольф; залитою світлом головною вулицею, де стояли три аптеки-закусочні, магазин музичних інструментів, п'ять єврейських крамниць, три більярдні, дві перукарні, п'ять пивниць, три павільйони з морозивом, п'ять поганеньких і один першокласний ресторан, два газетних кіоски, чотири крамнички лахмітників (у одній із них виготовляли ключі), фотоательє, будинок, на першому поверсі якого були контори, а на другому — чотири зуболікарських кабінети, магазин дешевих товарів, готель на розі, а навпроти — стоянка таксі; проминувши готель, він звернув і пішов вулицею, що вела до портового кварталу, повз великий непофарбований дерев'яний будинок, з освітлених вікон якого долинали звуки піаноли й у дверях якого стояли дівчата, а перед дверима, на тротуарі, сидів матрос; а потім знову звернув, проминув цегляний будинок муніципалітету з освітленим годинником, що показував пів на одинадцяту, в'язницю, вибілені мури якої поблискували в світлі місяця, і ввійшов у алею, на якій тісним рядом стояли автомобілі й яка вела до входу в «Бузкову ніч».

«Бузкова ніч» була яскраво освітлена й повна людей. Увійшовши, Річард Гордон побачив, що гральна зала переповнена; рулетка оберталась, і маленька кулька лунко брязкотіла об металеві перегородки, рулетка оберталася дедалі повільніше, а кулька дзижчала, кружляючи, потім лунко підстрибувала і, нарешті, зупинялася, й тоді чути було тільки шурхіт кола, що оберталося, й стукіт фішок.

У барі хазяїн, що стояв за стойкою з двома барменами, сказав:

— Вітаю, вітаю, містере Гордон. Що будете пити?

— Не знаю,— сказав Річард Гордон.

— Мені не подобається ваш вигляд. Що з вами? Занедужали?

— Ні.

— Я придумаю для вас що-небудь гарненьке. Таке, щоб вас розворушило. Ви коли-небудь куштували іспанський абсент — ojen?

— Давайте,— сказав Гордон.

— Вип'єте — відразу повеселішаєте. І вам сам чорт буде запанібрата,— сказав хазяїн.— Зробіть-но для містера Гордона ojen екстра.

Стоячи коло стойки, Річард Гордон випив три чарки ojen екстра, але краще йому не стало; каламутний, солодкавий, холодний напій, що пахнув локрицею, на нього не подіяв.

— Дайте мені що-небудь інше,— сказав він барменові.

— Що я чую? Невже вам не сподобався ojen екстра? — спитав хазяїн.— Він вас не розворушив?

— Ні.

— Після ojen треба пити обачно.

— Дайте мені чистого віскі.

Віскі розігріло йому язик і гортань, але думок не змінило, і раптом, дивлячись на себе в дзеркало над стойкою, він зрозумів, що пиття вже ніколи не даватиме йому полегкості. Те, що засіло в ньому, сидітиме в ньому завжди, і навіть якщо він уп'ється донестями, прокинувшись, він однаково відчує, що воно в ньому сидить.

Високий, дуже худий молодий чоловік з рідкою світлою щетиною на підборідді, який стояв коло стойки поряд з ним, спитав:

— Пробачте, ви не Річард Гордон?

— Так.

— Мене звуть Герберт Спелмен. По-моєму, ми з вами познайомилися на одній вечірці в Брукліні.

— Можливо, можливо,— сказав Річард Гордон.

— Мені дуже сподобалася ваша остання книжка,— сказав Спелмен.— Мені всі ваші книжки подобаються.

— Приємно чути,— сказав Річард Гордон.— Вип'єте зі мною?

— Ні, дозвольте я вас пригощу,— сказав Спелмен.— Ви куштували цей ojen?

— Він мені не допомагає.

— А що з вами?

— Кепський настрій.

— То, може, ще чарку?

— Ні. Я перейшов на віскі.

— Знаєте, для мене зустріч з вами — велика подія,— сказав Спелмен.— Певно, ви не пригадуєте, як ми з вами познайомилися на тій вечірці?

— Ні. Але то була, певно, вдала вечірка. А про вдалі вечірки спогадів майже не лишається, правда?

— Правда,— сказав Спелмен.— Ми були в гостях у Маргарет Ван-Брант. Пригадуєте? — спитав він з надією в голосі.

— Намагаюсь.

— Це я тоді підпалив будинок,— сказав Спелмен.

— Невже,— сказав Гордон.

— Так, так,— радісно сказав Спелмен.— Саме я. Мені ніколи в житті не було так весело, як тоді.

— А що ви тепер робите? — спитав Гордон.

— Та нічого особливого,— сказав Спелмен.— Живу — не тужу. Стараюся нічого не брати в голову. А ви пишете нову книжку?

— Так. Половину вже написав.

— Чудово,— сказав Спелмен.— А про що вона?

— Про страйк на текстильній фабриці.

— Так це ж чудово! — сказав Спелмен.— Знаєте, мене хлібом не годуй — тільки подавай що-небудь на соціальну тему.

— Що?

— Страх як люблю про це читати,— сказав Спелмен.— Як на мене, то кращого чтива немає. І з вами тут ніхто не зрівняється. Скажіть, а в цій книжці буде образ вродливої єврейки-агітатора?

— А що? — підозріливо спитав Річард Гордон.

— Бо це була б роль для Сільвії Сідні. Я закоханий у неї. Показати вам її фото?

— Я бачив її,— сказав Річард Гордон.

— То вип'ємо,— радісно сказав Спелмен.— Хто б подумав, що я вас тут зустріну. Знаєте, мені завжди щастить. Страшенно щастить.

— Чому? — спитав Річард Гордон.

— Бо я божевільний,— відповів Спелмен.— А це ж блаженство! Це все одно, що бути закоханим, тільки все завжди закінчується добре.

Річард Гордон трохи відсунувся від нього.

— Ну, навіщо так,— сказав Спелмен.— Я не буйний. Цебто я рідко коли буваю буйний. Давайте вип'ємо.

— І давно ви збожеволіли?

— Та я, по-моєму, таким і вродився,— сказав Спелмен.— Повірте, в наш час це єдиний спосіб бути щасливим. Що мені до того, скільки коштують акції «Дуглас Ейркрафт»? Що мені до того, скільки коштують акції Американської телефонно-телеграфної компанії? Все це мене не обходить. Я читаю одну з ваших книжок, чи п'ю, чи дивлюся на фотографію Сільвії, і я щасливий. Я — мов птах. І не просто птах. Я...— На мить він завагався, підшукуючи слово, а тоді скоромовкою випалив: — Я гарненьке лелеченя.— І почервонів. Він утупився очима в Річарда Гордона, губи його сіпалися, і тут дужий на вигляд молодий блондин відокремився від компанії в глибині бару, підійшов до Спелмена й поклав руку йому на плече.

— Ходімо, Гарольде,— сказав він.— Час уже додому.

Спелмен дико дивився на Річарда Гордона.

— Він кепкує з лелеки,— сказав він.— Він цурається лелеки. Лелеки, що кружляє поза хмарами...

— Ходімо, Гарольде,— сказав дужий блондин.

Спелмен простяг руку Річарду Гордону.

— Не ображайтеся,— сказав він.— Ви добрий письменник. Пишіть і далі в тому ж дусі. Пам'ятайте, що я завжди щасливий. Не звертайте уваги на критиканів. До побачення.

Дужий блондин обняв його за плечі, й вони вдвох рушили крізь натовп до виходу. Спелмен озирнувся й підморгнув Річардові Гордону.

— Симпатичний хлопець,— сказав хазяїн. Він постукав себе пальцем по лобі.— Дуже освічений. Певно, завчився. Любить бити склянки. Але то в нього не від злості. Він платить за все, що розіб'є.

— І часто він до вас заходить?

— Щовечора. Як він вам казав, хто він? Лебідь?

— Лелека.

— Вчора він був конем. Із крилами. Таким, як на пляшці віскі, тільки з крилами. Дуже симпатичний хлопець. Грошей — повні кишені. Тільки несповна розуму. Родичі тримають його тут з опікуном. Він мені дуже хвалив ваші книжки, містере Гордон. Чого вам налити? Я пригощаю.

— Віскі,— сказав Річард Гордон. Він побачив, що до нього підходить шериф — довжелезний, худий, як скелет, і надзвичайно привітний чоловік. Річард Гордон уже бачив його сьогодні в гостях у Бредлі й розпитував про пограбування банку.

— Якщо маєте вільний час,— сказав йому шериф,— трохи згодом я можу взяти вас з собою. Катер берегової охорони веде в порт човен Гаррі Моргана. Його помітив танкер неподалік від Матакумбе. І в тому човні — вся банда.

— Та невже? — сказав Річард Гордон.— Невже вдалося всіх захопити?

— Передали, що тільки один із них живий, а решта — трупи.

— А хто живий — сказали?

— Ні. Один тільки бог відає, що в тому човні відбулося.

— Гроші при них?

— Невідомо. Та якщо вони не допливли до Куби, то гроші мусять бути в човні.

— Коли вони будуть тут?

— О, години за дві-три, не раніше.

— А куди приведуть човен?

— Мабуть, на стару базу. На причал берегової охорони.

— Де ми з вами зустрінемося?

— Я заїду по вас сюди.

— Сюди або до Фредді. Я тут довго не висиджу.

— У Фредді сьогодні буде жарко. Понаїжджало ветеранів з островів — зібралися в нього й пиячать. Вони завжди здіймають бучу.

— Я піду подивлюся, що там робиться,— сказав Річард Гордон.— У мене сьогодні щось кепський настрій.

— Дивіться ж, щоб вам не нам'яли боки,— сказав шериф.— За дві-три години я заїду по вас. Може, підкинути вас туди?

— Так, будь ласка.

Вони протовпилися до виходу, і Річард Гордон вмостився в машині поряд із шерифом.

— Як ви гадаєте, що сталося в Моргановім човні? — спитав він.

— Хтозна,— відповів шериф.— В усякому разі, щось страшне.

— Ніяких подробиць вони не передали?

— Жодної,— сказав шериф.— Гляньте-но туди. Як вам це подобається?

Вони саме під'їхали до яскраво освітленого входу в бар Фредді. Бар був переповнений. Чоловіки в матроських робах, декотрі простоволосі, інші в безкозирках, старих військових кашкетах і картонних шоломах, у три ряди тиснулися до стойки, з музичного автомата линули звуки «Острова Капрі». В ту мить, коли шериф загальмував машину, з розкритих навстіж дверей вивалилися двоє чоловіків. Один гепнувся спиною на тротуар, другий осідлав його й, ухопивши обіруч за волосся, почав бити головою об бетон. Чути було моторошні глухі удари, але ніхто в барі навіть не дивився на них.

Шериф вийшов із машини й схопив за плече того, що був зверху.

— Припини,— сказав він.— Вставай.

Той випростався, встав і подивився на шерифа.

— Якого біса ти лізеш не в своє діло?

Другий чоловік теж підвівся — волосся в нього злиплося від крові, кров юшила з вуха, цівка крові текла по веснянкуватій щоці — і посунув на шерифа.

— Ану відчепися від мого друга,— сказав він хрипко.— Чого ти втручаєшся? Думаєш, я не витримав би?

— Ні, ти все можеш витримати, Джоє,— сказав той, що духопелив його.— Слухай,— звернувся він до шерифа,— в тебе не знайдеться позичити долара?

— Ні,— відповів шериф.

— Тоді котися звідси.— Він обернувся до Річарда Гордона.— А в тебе, братухо?

— Можу поставити по кухлю.

— То гайда,— сказав ветеран і взяв Гордона під руку.

— Я заїду пізніше,— сказав шериф.

— Гаразд. Я чекатиму.

Поки вони протовплювалися до стойки, рудий, веснянкуватий ветеран із закривавленим вухом і щокою підхопив Гордона під другу руку.

— От хто мені друг!

— Ти за нього не бійся,— сказав другий ветеран.— Він будь-що витримає.

— Я будь-що витримаю, зрозумів? — сказав закривавлений.— Ось де я їм усім даю фори.

— А здачі дати не можеш,— сказав хтось із черги.— І кінчай штовхатися.

— Пропустіть нас,— сказав закривавлений.— Дорогу моєму другові! — І прошепотів Річардові Гордону у вухо: — А мені й не треба давати здачі: я ж будь-що витримую, ясно?

— Слухай,— сказав другий ветеран, коли вони добралися нарешті до заляпаної пивом стойки,— ти б на нього подивився сьогодні в обід, коло продовольчої крамниці в П'ятому таборі. Я його збив з копит і гамселив пляшкою по голові. Бух-бух-бух, як ото в барабан, уявляєш? Разів п'ятдесят тарахнув.

— Більше,— сказав закривавлений.

— А йому — хоч би що.

— Я все витримую,— сказав другий. І зашепотів Річардові Гордону на вухо: — Тут є один секрет.

Річард Гордон передав їм два кухлі пива з трьох, що їх наточив і підсунув до нього череватий негр-бармен у білій курточці.

— Секрет? Який? — спитав він.

— Мій,— сказав закривавлений.— Мій власний секрет.

— У нього й справді є секрет,— сказав другий ветеран.— Він не бреше.

— Хочеш, я його тобі розкрию? — шепнув закривавлений у вухо Річардові Гордону.

Гордон кивнув.

— Мені не боляче.

Другий кивнув.

— Кажи вже йому всю правду.

Рудий мало не торкався закривавленими губами Гордонового вуха.

— Часом мені навіть приємно,— сказав він.— Що ти на це скажеш?

Поряд із Гордоном стояв високий худий чоловік із шрамом на щоці від кутика ока до підборіддя. Він подивився на рудого й посміхнувся.

— Спочатку це був фокус,— сказав він.— А тепер уже — насолода. Добре, що я не вмію блювати, а то зараз блюнув би через тебе, Рудий.

— Через тебе самого можна блюнути,— сказав перший ветеран.— Ти в яких військах служив?

— Ти однаково не зрозумієш, п'янюго,— відповів високий.

— Вип'єте? — запропонував високому Річард Гордон.

— Дякую, в мене є,— відповів той.

— Ти ж про нас не забувай,— сказав один із тих двох, що ввійшли разом з Гордоном.

— Ще три пива,— сказав Річард Гордон, і негр наточив і підсунув ще три кухлі. Перед стойкою було так тісно, що й кухля не підняти, і Гордона притисли до високого ветерана.

— Ви з пароплава? — спитав високий.

— Ні, я тут живу. А ви з островів?

— Ми приїхали сьогодні з Тортугас,— сказав високий.— Ми там зняли таку бучу, що начальство побоялося затримувати нас.

— Він червоний,— сказав перший ветеран.

— Ти б теж був червоний, якби мав олію в голові,— сказав високий.— Уряд загнав нашого брата в табори, щоб здихатися нас, але ми зняли таку бучу, що аж небу жарко.— Він усміхнувся Річардові Гордону.

— Ану, вріж йому! — загорлав хтось, і Річард Гордон побачив, як кулак ударив в обличчя, що вигулькнуло поряд із ним. Двоє ветеранів схопили того, кого вдарили, й відтягли від стойки. Коли вони витягли його на вільне місце, один знову щосили вгатив його в обличчя, а другий — у живіт. Він упав на цементну підлогу й затулив голову руками, й тоді перший копнув його ногою в куприк. За весь цей час той, кого били, не вимовив і слова. Перший з нападників ривком підняв його на ноги й пхнув до стіни.

— Остуди сучого сина,— сказав він, і коли той, сполотнілий, притиснувся до стіни, другий став у стойку, трохи зігнувши коліна, розмахнувся правим кулаком мало не від підлоги й ударив того, що стояв під стіною, у щелепу. Той упав навколішки, а потім повільно осунувся на підлогу, й під його обличчям розпливлася калюжа крові. Двоє ветеранів залишили його там і повернулися до стойки.

— І удар же в тебе! — сказав перший.

— Цей сучий син приїздить до міста, відносить усю свою платню на книжку, а тоді приходить сюди й під шумок краде зі стойки наповнені чарки,— сказав другий.— Це я його вже вдруге остуджую.

— Цього разу ти його таки добре остудив.

— Коли я йому врізав, щелепа в нього хруснула, як мішечок з льодяниками,— задоволено сказав другий.

Побитий лежав під стіною, й ніхто не звертав на нього уваги.

— Пхе, якби ти мене так вдарив, я б і бровою не ворухнув,— сказав другий ветеран.

— Заткнися, недоумку,— сказав остуджувач.— У тебе ж сифіліс.

— А от і брешеш.

— Мені на вас, алкоголіків, дивитися гидко,— сказав охолоджувач.— А тим більше — руки об вас бруднити.

— Отож-бо, що тільки б руки й забруднив,— сказав рудий.— Слухай, друже,— звернувся він до Річарда Гордона,— може, поставиш іще по одному?

— От де герої, га? — сказав високий.— Війна очищає й облагороджує людину. Питання тільки в тому, чи всі ми тут народилися солдатами, чи це нас поробила такими військова служба?

— Не знаю,— сказав Річард Гордон.

— Я ладен закластися: в цьому натовпі не знайдеться й трьох, що пішли на війну по мобілізації,— сказав високий.— Це добірна братва. Вершки з-поміж покидьків! Саме завдяки таким Веллінгтон переміг під Ватерлоо. Що ж, містер Гувер вигнав нас з Анакостії, а містер Рузвельт сплавив сюди, щоб здихатися нас. У таборі все влаштовано так, щоб викликати епідемію, але цих бідолах смерть не бере. Цілий пароплав наших перевезли на Тортугас, але виявилося, що в тому пеклі вже можна жити. А до того ж ми там збунтувалися. Отож довелося привезти нас назад. Що вони тепер придумають? Адже їм треба якось позбутися нас. Ви розумієте, так?

— Але чому — позбутися?

— Бо ми — відчайдушні,— сказав високий.— Нам нема чого втрачати. І нижче опускатися вже нема куди. Ми гірші за ту голоту, яку піднімав Спартак. І з нас іще важче зробити щось, бо ми затуркані настільки, що наша єдина втіха — це спиртне, а наша єдина гордість — це вміння одержувати по пиці. Але не всі ми такі. Дехто з нас іще вміє давати здачі.

— У вас у таборі багато комуністів?

— Чоловік сорок, щонайбільше,— сказав високий.— На дві тисячі. Щоб бути комуністом, потрібні дисципліна й самозречення. П'яниця не може бути комуністом.

— Та не слухай ти його,— сказав рудий ветеран.— Це ж хиренний радикал.

— Послухай краще, що я тобі розповім,— сказав другий ветеран, що пив з ними,— про те, як було у нас на флоті. І ти слухай, радикале хиренний.

— Так, ти нас слухай, а не його,— сказав рудий.— Коли флотилія заходить у нью-йоркський порт і моряки сходять на берег, увечері коло Ріверсайд-драйв завжди чекають дідки з довгими бородами, і за долар ти можеш кожному з них помочитися в бороду. Що ти на це скажеш?

— Давай так: я ставлю тобі пиво, а ти забудь цю історію, гаразд? — сказав високий.— Не можу я слухати цієї історії.

— Я ніколи нічого не забуваю,— сказав рудий.— Що з тобою, братухо?

— Це правда — про бороди? — спитав Річард Гордон. Його злегка занудило.

— Присягаюся богом і рідною мамою,— відповів рудий.— Я й не таке ще можу розповісти.

Біля них за стойкою якийсь ветеран засперечався з Фредді щодо рахунку.

— От скільки ти випив,— сказав Фредді.

Річард Гордон подивився на ветерана. Той був зовсім п'яний, очі в нього налилися кров'ю, й він наривався на бійку.

— Ти брешеш, як собака,— сказав він Фредді.

— З тебе вісімдесят п'ять центів,— сказав йому Фредді.

— Дивіться, зараз буде,— сказав рудий ветеран.

Фредді сперся руками на стойку. Він не зводив очей з п'яного.

— Ти брешеш, як собака,— сказав той і схопив пивний кухоль. У ту мить, коли його пальці зімкнулися на кухлі, права рука Фредді описала над стойкою півколо й тарахнула ветерана по голові важкою сільницею, замотаною в рушник.

— Чиста робота, га? — сказав рудий ветеран.— Перший клас, га?

— Ти б подивився, як він їх дубасить по головах відпиляним кінцем більярдного кия,— сказав другий.

Двоє ветеранів, що стояли обабіч збитого з ніг, визвірилися на Фредді.

— Нащо ти його?

— Тихо, тихо,— сказав Фредді.— Ось, пийте, я пригощаю. Гей, Уоллесе,— гукнув він,— відтягни-но цього до стіни.

— Чиста работа, га? — допитувався в Річарда Гордона рудий.— Досконала, правда?

Дужий паруб'яга витяг оглушеного сільницею з гурту й поставив на ноги. Той подивився на нього безтямним поглядом.

— Іди гуляй,— сказав він йому.— Провітрися трохи.

Під стіною сидів, обхопивши голову руками, той, кого остудили раніше. Дужий паруб'яга підійшов до нього.

— І ти йди гуляй,— сказав він йому.— З тобою тут сама морока.

— Мені зламали щелепу,— хрипко сказав остуджений. Кров текла в нього з рота й спливала по підборідді.

— Дякуй богові, що живий лишився після такого бухана,— сказав дужий паруб'яга.— Ну, йди гуляй.

— Мені зламали щелепу,— тупо повторив той.— Вони мені зламали щелепу.

— Кажуть тобі, йди гуляй,— сказав паруб'яга.— З тобою тут сама морока.

Він допоміг чоловікові зі зламаною щелепою підвестися, і той, заточуючись, вийшов на вулицю.

— Пригадую, одного вечора тут, під стіною, чоловік десять

лежало. Ото був вечір! — сказав рудий ветеран.— А іншим разом, уранці, я бачив, як цей чорнопикий кабан ходив тут із відром і шваброю — змивав з підлоги кров. Бачив я тебе, як ти тут кров змивав? — спитав він у гладкого негра-бармена.

— Авжеж, сер,— відповів бармен.— Не раз. Авжеж, сер. Але ви ніколи не бачили, щоб я з кимось бився.

— Чули? — сказав рудий ветеран.— Шваброю — кров з підлоги!

— Сьогодні, видно, теж нічка буде нічогенька,— сказав другий ветеран.— То що, старий,— звернувся він до Річарда Гордона,— може, ще по одному?

Річард Гордон відчував, що хмеліє. Власне обличчя в дзеркалі за стойкою вже почало здаватися йому чужим.

— Як вас звуть? — спитав він високого комуніста.

— Джекс,— відповів високий.— Нельсон Джекс.

— Де ви побували, перше ніж потрапили сюди?

— Де тільки не побував,— відповів той.— У Мексіці, на Кубі, в Південній Америці, де я тільки не побував.

— Я вам заздрю,— сказав Річард Гордон.

— Заздрите? Чому? Ви можете працювати так само, як я.

— Я написав три книжки,— сказав Річард Гордон.— А зараз пишу четверту, про гастонський страйк.

— Це добре,— сказав високий.— Це чудово. Як, ви сказали, ваше прізвище?

— Річард Гордон.

— А! — сказав високий.

— Що значить це «а»?

— Нічого,— відповів високий.

— Ви читали мої книжки? — спитав Річард Гордон.

— Читав.

— І вони вам не сподобалися?

— Ні,— сказав високий.

— Чому?

— Не хочеться й казати.

— Скажіть.

— По-моєму, ваші книжки — лайно,— сказав високий і відвернувся.

— Ну, сьогодні, здається, моє свято,— сказав Річард Гордон.— Сьогодні я, здається, іменинник. Що ви будете пити? — спитав він у рудого ветерана.— В мене ще є два долари.

— Пиво,— сказав рудий.— Слухай, я тебе поважаю. По-моєму, всі твої книжки — перший клас. А цей радикал хиренний нехай котиться к бісовій матері.

— У тебе з собою немає часом якоїсь твоєї книжки? — спитав другий ветеран.— Я б залюбки почитав. Скажи, а тебе в

журналах друкують? В «Оповіданнях про Дикий Захід» чи в «Воєнних пригодах»? «Воєнні пригоди» я б, ну, щодня читав.

— Цей довгий, що він за один? — спитав Річард Гордон.

— Кажу ж тобі: хиренний радикал,— сказав другий ветеран.— У таборі їх повно розвелося. Ми б їх повикурювали, але кажу ж тобі: більшість хлопців не пам'ятає.

— Чого не пам'ятає? — спитав рудий.

— Анічого не пам'ятає,— відповів другий.

— От скажи, ти мене бачиш? — спитав рудий.

— Бачу,— сказав Річард Гордон.

— А ти віриш, що дружина в мене — найгарніша жіночка в цілому світі?

— А чого ж.

— Можеш мені повірити,— сказав рудий.— І закохана в мене безтямно. Вона як рабиня. «Дай-но мені,— кажу,— ще чашечку кави». А вона: «Зараз, татусю». І несе каву. І так у всьому. Вона мене просто обожнює. Будь-яка моя примха для неї — закон.

— От тільки де вона? — спитав другий ветеран.

— Отож-бо й воно,— сказав рудий.— Отож-бо й воно, друже. Де вона?

— Він не знає, де вона,— сказав другий ветеран.

— Більше того,— сказав рудий,— я не знаю, де бачив її востаннє.

— Він не знає навіть, у якій країні вона живе.

— Але можеш не сумніватися, брате,— сказав рудий.— Хоч би де вона була, ця дівчинка вірна мені.

— Свята правда,— сказав другий ветеран.— Даю голову на відріз, що це так.

— Іноді,— сказав рудий,— мені здається, що вона — Джінджер Роджерс і тепер знімається в кіно.

— Цілком може бути,— сказав другий.

— А іноді заплющу очі й бачу, як вона сидить тихесенько вдома й чекає мене.

— Пильнує домашнє вогнище,— сказав другий.

— Атож,— сказав рудий.— Вона в мене — найгарніша жіночка в цілім світі.

— Тільки от що,— сказав другий ветеран.— Моя мати теж гарна жінка.

— Авжеж.

— Вона померла,— сказав другий ветеран.— Не будемо балакати про неї.

— А ти одружений, брате? — спитав рудий у Річарда Гордона.

— Одружений,— відповів він.

Він дивився вбік — там, перед стойкою, за кілька чоловік від себе, він бачив червоне обличчя, блакитні очі й рудуваті, мокрі від пива вуса професора Макуолсі. Професор Макуолсі дивився просто себе, і Річард Гордон бачив, як він допив свій кухоль і, відкопиливши нижню губу, зняв піну з вусів. Річард Гордон помітив, які в нього яскраво-блакитні очі.

Річард Гордон раптом відчув, що йому важко дихати. І він уперше зрозумів, що відчуває чоловік, коли дивиться на іншого чоловіка, заради якого його кидає дружина.

— Що з тобою, старий? — спитав рудий ветеран.

— Нічого.

— Ні, з тобою щось зробилось. Я бачу, що тобі погано.

— Ні,— сказав Річард Гордон.

— У тебе вигляд, наче тобі щось привиділось.

— Ви бачите он того ферта з вусами? — спитав Річард Гордон.

— Отого?

— Еге ж.

— Що він зробив? — спитав другий ветеран.

— Нічого,— відповів Річард Гордон.— Біс із ним. Нічого.

— Він тобі заважає? Ми можемо його остудити. Навалимося з трьох боків — і гуляй ногами.

— Ні,— сказав Річард Гордон.— Це нічого не дасть.

— Ми з ним поговоримо, як він вийде на вулицю,— сказав рудий ветеран.— Мені не подобається його пика. В цього гада на пиці написано, що він — штрейкбрехер.

— Я ненавиджу його,— сказав Річард Гордон.— Він спаскудив мені життя.

— Нічого, ми з ним поквитаємося,— сказав другий ветеран.— У, гад повзучий. Чуєш, Рудий, прихопи-но пару пляшок. Угробимо паскуду. А ти, старий, розкажи, як же це він устиг? Може, візьмемо ще по кухлю?

— Я маю ще долар і сімдесят центів,— сказав Річард Гордон.

— То, може, візьмемо краще пляшку чогось міцнішого? — сказав рудий ветеран.— Бо від пива в мене вже очі на лоба лізуть.

— Ні,— сказав другий.— Тобі корисно пити пиво. Бочкове пиво. Тільки це пиво й будемо пити. Гайда, поквитаємося з фертом, а потім повернемося й перепустимо ще по кухлику.

— Ні. Не чіпайте його.

— Ні, братухо. Ми цього так не залишимо. Ти ж сказав, що цей гад спаскудив тобі жінку.

— Життя. Життя, а не жінку.

— Тьху, пардон. Не ображайся, старий.

— Він розтратник і шахрай,— сказав рудий ветеран.— Ладен закластися, що за нього обіцяно винагороду. Слухайте, їй-богу, я ж бачив сьогодні його фото на пошті!

— А що ти робив на пошті? — підозріливо спитав другий.

— Одержував листа. Маю я на це право чи ні?

— А табір що — не має адреси?

— Може, ти ще скажеш, що я туди ходив класти гроші на книжку?

— Що ти робив на пошті?

— Нічого. Зазирнув туди по дорозі, і край.

— То ось тобі за це,— його приятель розмахнувся і, наскільки це можна було в такій тисняві, вдарив його.

— Ну, знову завелися друзі-приятелі,— сказав хтось. А ті, зчепившись, молотили один одного кулаками, копали ногами, буцалися, аж поки їх випхнули за двері.

— Нехай б'ються надворі,— сказав дужий паруб'яга.— Ці паразити б'ються по кілька разів на вечір.

— Вони, п'янюги, зовсім дійшли до ручки,— сказав один із ветеранів.— Рудий колись умів битися, але тепер у нього пранці.

— У них обох пранці.

— Рудий заразився від одного хлопця на рингу,— сказав низенький, опецькуватий ветеран.— У того хлопця були пранці, й уся спина й плечі вкриті висипом. Щоразу, як вони заходили в клінч, він терся плечем об ніс чи об губи Рудого.

— Та що ти брешеш. Нащо Рудому було притуляти обличчя до його плеча?

— А Рудий у ближньому бою завжди нахиляв голову. Отак, униз. А той хлопець підбивав його плечем.

— Ет, брехня все це. Вигадують казна-що. Ніхто ще ні від кого не підчеплював пранців у боксі.

— Це ти так гадаєш. А я тобі ось що скажу: коли Рудий прийшов в армію, на нього любо-дорого було дивитися — такий він був чистенький і гарненький. Я знав його, ми з ним в одній частині служили. І боксером він був непоганим, можеш мені повірити. І дружину мав гожу, можеш мені повірити. А отой Бенні Семпсон нагородив його пранцями, і це факт такий самий, як і те, що я стою тут перед вами.

— Тоді — сідай,— сказав інший ветеран.— А де Мурло підчепив їх?

— У Шанхаї.

— А ти свої — де?

— У мене немає.

— А Кухоль де їх підчепив?

— У Бресті, його там одна шльондра заразила, як вертався додому.

— Ви ні про що інше вже балакати не можете. Все пранці та пранці. А яка різниця — є вони в людини чи немає?

— Як на нас тут — то ніякої,— сказав один із ветеранів.— Нам що з пранцями, що без них — один біс.

— Мурлові навіть краще, бо він уже не знає, на якім світі живе.

— Цікаво, звідки походить слово «пранці»,— сказав професор Макуолсі.

— Не знаю,— відповів його сусід.— В армії сифіліс тільки так і називають.

— Цікаво, цікаво,— сказав професор Макуолсі.— Такі слова здебільшого мають дуже давнє походження.

— Слухай, чому його називають пранці? — спитав сусід професора Макуолсі в іншого ветерана.

— Не знаю.

Виявилося, що цього не знає ніхто, але всім приємно було вести поважну розмову на філологічну тему.

Річард Гордон стояв тепер коло стойки поряд з професором Макуолсі. Коли Рудий з Мурлом завелися між собою, черга поволі почала відтісняти його в той бік, і він не опирався.

— Вітаю,— сказав йому професор Макуолсі.— Вип'єте чарочку?

— Тільки не з вами,— відповів Річард Гордон.

— Що ж, мабуть, ви маєте рацію,— сказав професор Макуолсі.— Чи доводилося вам уже бачити щось подібне?

— Ні,— сказав Річард Гордон.

— Такого ніде не побачиш,— сказав професор Макуолсі.— Це дивовижний народ. Я щовечора приходжу сюди.

— І вам жодного разу не перепадало?

— Ні. З якої причини?

— Ну, в п'яних бійках.

— Мене чомусь ніколи не чіпають.

— Кілька хвилин тому двоє моїх друзів ладні були віддухопелити вас.

— Он як?

— Я шкодую, що завадив їм.

— Навряд чи це щось змінило б,— сказав професор Макуолсі, вимовляючи слова у свій дивний спосіб.— Якщо моя присутність дратує вас, я можу піти.

— Ні,— сказав Річард Гордон.— Мене, знаєте, навіть тішить, що ми опинилися поряд.

— Он як,— сказав професор Макуолсі.

— Ви вже були одружені? — спитав Річард Гордон.

— Так.

— І чим же воно скінчилося?

— Моя дружина померла від іспанки під час епідемії тисяча дев'ятсот вісімнадцятого року.

— А навіщо ви одружуєтеся знову?

— Бо сподіваюся, що цього разу буду щасливіший. Сподіваюся, що тепер з мене буде кращий чоловік.

— І для цього ви обрали мою дружину?

— Так.

— Сволота,— сказав Річард Гордон і вдарив його в обличчя.

Хтось схопив його за руку. Він висмикнув її і відчув оглушливий удар по голові, за вухом. Він бачив перед собою червоне обличчя професора Макуолсі; той усе ще стояв коло стойки і кліпав очима. Професор Макуолсі простяг руку по другий кухоль, замість того, що його перекинув Гордон, і тоді Річард Гордон розмахнувся знову. І знову щось вибухнуло за його вухом, а вогні в барі яскраво спалахнули, закружляли й згасли.

Потім він усвідомив, що стоїть на порозі бару Фредді. В голові у нього гуло, його нудило, а наповнена людьми кімната хиталася й повільно кружляла. Натовп дивився на нього. Перед ним стояв широкоплечий паруб'яга.

— Слухайте,— казав він,— ще не вистачало, щоб ви тут бушували. Мало того, що ці пияки тут цілий день бешкетують.

— Хто мене вдарив? — спитав Річард Гордон.

— Я вас ударив,— сказав дужий паруб'яга.— Той чоловік — наш постійний клієнт. Я вам раджу заспокоїтися. Я вам не раджу затівати тут бійки.

Похитуючись на нетвердих ногах, Річард Гордон побачив, що професор Макуолсі відокремився від натовпу коло стойки й наближається до нього.

— Вибачте,— сказав він.— Я зовсім не хотів, щоб вас били. Я розумію ваш душевний стан.

— Сволота! — сказав Річард Гордон і ступив крок назустріч. Більше він нічого не пам'ятав, бо дужий паруб'яга приготувався, злегка опустивши плечі, й ударив його знову, і він знову впав, цього разу ницьма на цементну долівку.

Дужий паруб'яга обернувся до професора Макуолсі.

— От і все, док,— сказав він лагідним тоном.— Більше він вам не докучатиме. А чого він, власне, поліз на вас?

— Я мушу відвезти його додому,— сказав професор Макуолсі.— З ним нічого не буде?

— Авжеж, нічого.

— Допоможіть мені перенести його в таксі,— сказав професор Макуолсі. Вдвох вони винесли Річарда Гордона й за допомогою водія вмостили його на сидіння старенького «форда» моделі «Т».

— Ви певні, що з ним нічого не буде? — спитав професор Макуолсі.

— Коли схочете, щоб він опритомнів, смикніть його добряче за вуха. Хлюпніть в обличчя водою. Тільки ж майте на увазі — він може знову кинутися на вас. Будьте обачні, док.

— Гаразд,— сказав професор Макуолсі.

Голова Річарда Гордона лежала на спинці сидіння безживно відкинута, дихав він з натужним хрипом. Професор Макуолсі підсунув йому руку під голову, щоб вона не билась об край спинки.

— Куди їхати? — спитав водій.

— На той кінець міста,— відповів професор Макуолсі.— Повз парк до рибної крамниці, а там звернути.

— Отже, на Рокі-роуд? — сказав водій.

— Так-так,— відповів професор Макуолсі.

Коло першого кафе, повз яке вони проїздили, професор Макуолсі попросив водія зупинитися, бо хотів купити сигарет. Він обережно опустив голову Річарда Гордона на спинку сидіння й зайшов до кафе. Коли він повернувся, Річарда Гордона в машині не було.

— Де він подівся? — спитав він у водія.

— Он, шкандибає попереду,— відповів водій.

— Наздоженіть його.

Коли таксі порівнялося з Річардом Гордоном, який, заточуючись, брів вулицею, професор Макуолсі вийшов і підійшов до нього.

— Сідайте, Гордон,— сказав він,— поїхали додому.

Річард Гордон подивився на нього.

— Разом? — спитав він, похитуючись.

— Я хочу, щоб ви сіли в таксі й поїхали додому.

— Іди ти к бісу.

— Прошу вас,— сказав професор Макуолсі.— Я хочу, щоб ви дісталися додому цілі й здорові.

— Де твоя банда? — спитав Річард Гордон.

— Яка банда?

— Ота твоя банда, що побила мене.

— Та це був викидайло. Я навіть гадки не мав, що він вас ударить.

— Брешеш,— сказав Річард Гордон. Він викинув кулак у червоне обличчя перед собою, але схибив, упав на коліна й повільно підвівся. Він розбив до крові коліна об тротуар, але не помітив цього.

— Ну давай, хто кого,— сказав він зривистим голосом.

— Я ніколи не б'юся,— сказав професор Макуолсі.— Сідайте в таксі, я з вами не поїду.

— Іди к бісу,— сказав Гордон і рушив далі.

— Та нехай іде,— сказав водій.— Він уже оговтався.

— Ви так гадаєте?

— Господи,— сказав водій,— та він уже, вважайте, тверезий.

— Я все ж таки боюся за нього,— сказав професор Макуолсі.

— Без бійки ви його в машину однаково не посадите,— сказав водій.— Нехай іде собі. Тепер він уже не пропаде. Це ваш брат?

— У певному розумінні,— сказав професор Макуолсі.

Він стежив, як Річард Гордон брів вулицею, аж поки той зник у затінку височенних дерев, чиє розлоге віття вростало в землю як коріння. Думки професора Макуолсі були цієї миті не з приємних. «Це смертельний гріх,— думав він,— тяжкий і непрощенний гріх і велика жорстокість, і хоч релігія знаходить цьому формальне виправдання, сам я собі простити цього не можу. З іншого боку, хірургові під час операції не можна вагатися від страху, що він завдасть пацієнтові болю. Але чому всі такі операції в житті робляться без наркозу? Бувши кращою людиною, я дозволив би йому побити мене. Йому б тоді полегшало. Бідолашний, дурний чоловік. Бідолашний, бездомний чоловік. Може, я даремно його відпустив, але ж для нього це нестерпно. Мені соромно за себе, я гидкий сам собі, ненависний собі за те, що зробив. І хто зна, як воно ще обернеться. Але годі думати про це. Зараз я повернуся й прийму наркоз, який рятував мене сімнадцять років і від якого тепер уже можна відмовлятися. Хоч у мене це вже, мабуть, порок, і я тільки вигадую для нього виправдання. Як би там не було, це порок, до якого я добре пристосувався. Ех шкода: скривдив людину й нічим не можу їй допомогти».

— Везіть мене назад, до Фредді,— сказав він.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Катер берегової охорони, що вів на буксирі «Королівську мушлю», ішов вигнутою протокою між рифами й островом. Катер гойдало на хвилях, що їх несильний північний вітер здіймав назустріч припливу, але білий човен легко і плавно йшов за буксиром.

— Якщо норд не посилиться, нам з ним мороки вже не буде,— сказав командир катера.— Дивіться, як легко він іде. Старий Роббі вмів будувати човни. Ви зрозуміли що-небудь із того, що він говорив?

— Він марить,— відповів помічник.— Він просто забалакується.

— Видно, він уже не житець,— сказав командир.— Така рана в животі. Гадаєте, це він постріляв отих чотирьох кубинців?

— Хтозна. Я питав, але від нього хіба доб'єшся.

— Може, ще раз спробуємо? Ходімо подивимось, як він там,— сказав командир.

Залишивши за штурвалом старшину-стернового — попереду саме з'явився маяк,— вони перейшли з рубки до командирської каюти. Гаррі Морган лежав там на койці з металевих трубок. Очі в нього були заплющені, але він розплющив їх, коли командир доторкнувся до його плеча.

— То як ти, Гаррі? — спитав командир.

Гаррі дивився на нього, але не відповідав.

— Може, тобі чогось треба? — спитав у нього командир.

Гаррі Морган дивився на нього.

— Він вас не чує,— сказав помічник.

— Гаррі,— сказав командир,— може, дати тобі чого-небудь?

Вмочивши рушника в бачок рукомийника, він зволожив Гаррі уста. Вони були спечені й почорнілі. Дивлячись на командира, Гаррі заговорив.

— Людина,— сказав він.

— Так-так,— сказав командир.— Кажи далі.

— Людина,— сказав Гаррі Морган дуже повільно,— не має, не може... нема в неї нічого... ніякої можливості.— Він замовк. Поки він говорив, обличчя його нічого не виражало.

— Далі, Гаррі, далі,— сказав капітан.— Розкажи нам, хто це зробив? Як усе сталося?

— Людина,— сказав Гаррі, дивлячись на нього із щілин-очей, широко розставлених на вилицюватому обличчі, намагаючись тепер щось пояснити йому.

— Четверо людей,— спробував підказати йому командир. Він знову зволожив Гаррі уста й стис рушник пальцями так, що кілька крапель потрапило в рот.

— Людина,— виправив його Гаррі. І замовк.

— Гаразд. Людина,— сказав командир.

— Людина,— сказав Гаррі знову безбарвним голосом, дуже повільно, насилу ворушачи спеченими губами,— за такого життя, як тепер, хоч би як старалася, ні.

Командир подивився на помічника й похитав головою.

— Хто це зробив, Гаррі? — спитав помічник.

Гаррі подивився на нього.

— І не надійся,— сказав він. Командир і помічник схилилися над ним: може, нарешті він щось пояснить.— Це все одно, що розминутися з машиною на гребені гори. На тій дорозі на Кубі. На будь-якій дорозі. Скрізь. Це так само. В житті. В усьому. Спершу, може, виходить, усе добре, все гаразд. Коли щастить. Людина.— Він замовк. Командир глянув на помічника і знову похитав головою. Гаррі Морган дивився на нього безвиразними

очима. Командир ще раз зволожив йому уста. На рушнику залишився кривавий слід.

— Людина,— сказав Гаррі Морган, дивлячись тепер на них обох.— Людина сама не може. Людина сама нічого не може.— Він помовчав.— Хоч би як старалась, людина нічого, нічогісінько, ані біса не може сама-одна.

Він заплющив очі. Він витратив багато часу на те, щоб сказати це, і витратив усе життя на те, щоб це зрозуміти.

Він знову розплющив очі.

— Ходімо,— сказав командир помічникові.— Тобі справді нічого не потрібно, Гаррі?

Гаррі Морган подивився на нього, але не відповів. Він сказав їм усе, але вони не почули.

— Ми ще зайдемо,— сказав командир.— Тримайся, старий.

Гаррі Морган провів їх поглядом.

У штурвальній рубці, дивлячись, як насувається темрява й промінь маяка на Сомбреро лягає на хвилі, помічник сказав:

— Аж моторошно слухати, як він марить.

— Шкода його,— сказав командир.— Ну, нічого, вже недалеко. Десь одразу по півночі пришвартуємось. Якщо, звісно, не доведеться стишити хід через буксирування.

— Гадаєте, він виживе?

— Ні,— сказав командир.— А втім, хтозна.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Великий натовп зібрався в темній вулиці перед чавунною брамою колишньої бази підводних човнів, що була тепер стоянкою для яхт. Сторож-кубинець мав наказ не пропускати нікого, і люди напирали на браму, вдивляючись між чавунними гратами в темний відгороджений простір, де тільки обриси причалів були освітлені вогнями пришвартованих яхт. Натовп мовчав, як уміє мовчати лише натовп у Кі-Уест. Двоє яхтсменів ліктями й плечима проклали собі дорогу до брами й потіснили сторожа.

— Ви куди? Входити заборонено,— сказав сторож.

— Ще чого. Ми з яхти.

— Усім заборонено,— сказав сторож.— Вертайте.

— Не меліть дурниць,— сказав один із яхтсменів і, відштовхнувши його, рушив дорогою, що вела на пристань.

Натовп залишився, де стояв, так само, як і збентежений і зневажений маленький сторож у форменому кашкеті й з довгими вусами, який засмучено думав про те, що без замка браму однаково не допильнуєш, а двоє яхтсменів бадьоро пройшли

дорогою під гору й там, коло причалу берегової охорони, побачили, а потім і проминули групу людей. Не звернувши на них уваги, вони попрямували набережною далі, повз інші причали з пришвартованими яхтами, вийшли на причал номер п'ять і дійшли до освітленого яскравим ліхтарем трапа, що сполучав грубі дошки причалу з тиковою палубою яхти «Нова Екзума II». Коли вони вмостилися у великій каюті в глибоких шкіряних кріслах, що стояли обабіч довгого журнального столика, один із них дзвінком викликав стюарда.

— Віскі з содовою,— сказав він.— А тобі, Генрі?

— Теж,— відповів Генрі Карпентер.

— Чого той йолоп на воротах не пускав нас?

— Не маю уявлення,— сказав Генрі Карпентер.

Стюард у білій курточці приніс дві склянки.

— Постав-но ті пластинки, які я вибрав по обіді,— сказав яхтсмен, якого звали Уоллес Джонстон.

— Даруйте, сер, але я відніс їх на місце,— сказав стюард.

— Хай тобі чорт,— сказав Уоллес Джонстон.— Постав тоді Баха з нового альбому.

— Слухаю, сер,— сказав стюард. Він підійшов до шафки з пластинками, вийняв альбом, перейшов до програвача й поставив «Сарабанду».

— Ти бачив сьогодні Томмі Бредлі? — спитав Генрі Карпентер.— Він був на аеродромі.

— Я його терпіти не можу,— сказав Уоллес.— Як і його хвойду-дружину.

— А мені Елен подобається,— сказав Генрі Карпентер.— Вона вміє тішитися життям.

— Ти пересвідчився в цьому?

— Ще й як. Вона це робить дивовижно.

— А мені вона бридка,— сказав Уоллес Джонстон.— Чому її взагалі занесло сюди?

— У них тут чудовий особняк.

— Мені подобається ця стоянка — чиста й якась затишна,— сказав Уоллес Джонстон.— А правду кажуть, ніби Томмі Бредлі — імпотент?

— Не думаю. Про кого тільки цього не кажуть. Він просто людина широких поглядів.

— Чудово сказано. В нього — широкі погляди, в неї — широке ліжко.

— Вона надзвичайно приємна жінка,— сказав Генрі Карпентер.— Тобі вона сподобалася б, Уоллі.

— Ніколи,— сказав Уоллес.— Вона втілює в собі все, що я ненавиджу в жінках, а Томмі Бредлі — уособлення всього, що я ненавиджу в чоловіках.

— Іч, який ти сьогодні категоричний.

— А от ти ніколи не буваєш категоричним,— сказав Уоллес Джонстон.— І знаєш чому? Бо тобі бракує цілісності. Ти не вмієш приймати рішення. Ти ж навіть не знаєш, хто ти і що ти.

— Не треба про мене,— сказав Генрі Карпентер. Він запалив сигарету.

— Цікаво чому?

— Та хоча б тому, що я плаваю з тобою на твоїй клятій яхті й майже завжди роблю те, що ти хочеш, і тим самим звільняю тебе від необхідності платити за мовчанку офіціантам і матросам і всіляким іншим шантажистам, які знають, що вони таке, і знають, що ти таке.

— Я бачу, ти сьогодні в гарному настрої,— сказав Уоллес Джонстон.— Ти чув коли-небудь, щоб я платив шантажистам?

— Ні. Для цього ти надто скупий. Та й куди спокійніше й простіше мати таких друзів, як я.

— В мене немає інших таких друзів, як ти.

— Не треба лестощів,— сказав Генрі.— У мене сьогодні не той настрій. Утішайся своїм Бахом, знущайся із стюарда, а коли вп'єшся — йди спати.

— Яка тебе муха вкусила? — спитав Джонстон, підводячись.— Чого ти визвірився? Не думай, будь ласка, що на тобі світ клином зійшовся.

— Я і не думаю,— сказав Генрі.— І завтра я знову буду і веселим, і слухняним. Але сьогодні якийсь поганий вечір. Ти не помічав, що вечори бувають різні? А втім — для багатого різниці, мабуть, не існує.

— Ти розмовляєш, як школярка.

— На добраніч,— сказав Генрі Карпентер.— Я не школярка і не школяр. Я йду спати. Завтра вранці я знову буду веселий, і життя буде казково гарним.

— Скільки ти програв? Чи не тому ти такий смутний?

— Три сотні.

— Тоді все ясно.

— Тобі завжди все ясно, правда?

— Ні, послухай. Ти програв три сотні, так?

— Я програв більше.

— Скільки ж іще?

— Я упустив свій головний виграш,— сказав Генрі Карпентер.— І лишився з носом. Я тепер граю в гру, в якій не виграють. Тільки сьогодні я нарешті збагнув це. Раніше я над цим чомусь не замислювався. А тепер я йду спати, щоб більше не набридати тобі.

— Ти не набридаєш мені. Але, будь ласка, не будь таким брутальним.

— Тут уже нічим не зарадиш. Я брутальний, і ти мені набрид. На добраніч. Завтра все буде гаразд.

— Ти жахливий грубіян.

— Що ж, звикай,— сказав Генрі.— Я все життя тільки те й роблю, що звикаю.

— То — на добраніч? — сказав Уоллес Джонстон з надією в голосі.

Генрі Карпентер не відповів. Він слухав Баха.

— Не лягай спати в такому настрої,— сказав Уоллес Джонстон.— Яка все-таки в тебе палка вдача!

— Дай мені спокій!

— Не дам. Я вже не раз бачив тебе в такому настрої, і він минав без сліду.

— Дай мені спокій.

— Випий віскі, і тобі полегшає.

— Не хочу я віскі, і мені від нього не полегшає.

— Ну, то йди спати.

— Іду,— сказав Генрі Карпентер.

Отак воно було того вечора на яхті «Нова Екзума II», команда якої складалася з дванадцяти чоловік, на чолі з капітаном Нільсом Ларсоном, і на борту якої перебували її власник Уоллес Джонстон — тридцяти восьми років, магістр мистецтв, випускник Гарвардського університету, джерело прибутків — шовкоткацькі фабрики, неодружений, interdit de séjour [1] у Парижі, добре знаний від Алжіра до Біскри,— і один гість, Генрі Карпентер — тридцяти шести років, магістр мистецтв, випускник Гарвардського університету, джерело прибутків — двісті доларів на місяць довічно з фонду, відписаного матір'ю в розпорядження банку, а раніше — чотириста п'ятдесят на місяць, аж доки банк, в чиєму розпорядженні цей фонд перебував, не обміняв одні добрі цінні папери на інші добрі цінні папери, потім на трохи гірші папери і, нарешті, на нерухоме майно — конторський будинок, який ліг на плечі банківської адміністрації важким тягарем і не давав ніяких прибутків. Задовго до того, як прибутки Генрі Карпентера отак зменшилися, про нього казали: якщо Генрі скинути без парашута з висоти п'яти з половиною тисяч футів, він щасливо приземлиться за столом якого-небудь багатія. Щоправда, він добре розважав тих, хто його утримував, і тим самим сповна віддячував за гостинність. Та хоч він рідко, і то лише останнім часом поринав у такий настрій і висловлювався так, як сьогодні, його приятелі давно вже зійшлися на тому, ще Генрі підупадає. Якби ці багатії не відчували, що він підупадає — з властивим для них усіх умінням інстинктивно

[1] Перебування заборонено *(франц.)*.

розпізнавати в своїй зграї того, хто заслаб, і здоровим прагненням відкинути його, якщо вже не можна його знищити — Генрі Карпентер не мусив би гостювати в Уоллеса Джонстона. Власне, Уоллес Джонстон, з його досить своєрідними уподобаннями, був останнім пристановищем Генрі Карпентера, який, всупереч власному щирому бажанню покласти цій дружбі край, обрав найкращий спосіб самозахисту: не властива йому раніше брутальність мови, непевність, що переходила у відчай, збуджували й вабили до нього Джонстона, якому б він — зважаючи на вік — давно б, напевно, набрид, якби виявляв саму тільки беззаперечну поступливість. Так Генрі Карпентер відсував своє неминуче самогубство якщо не на місяці, то принаймні на тижні.

Його щомісячний прибуток, який, на його думку, позбавляв життя будь-якого сенсу, на сто сімдесят доларів перевищував суму, на яку рибалка Елберт Трейсі утримував сім'ю, доки його не вбили три дні тому.

На інших яхтах, пришвартованих до причалів, були інші люди й інші клопоти. На одній з найбільших — гарному чорному трищогловому судні — лежав без сну шістдесятирічний хлібний маклер, занепокоєний надісланим з контори листом про ревізію, з якою наскочили агенти Податкового управління. Раніше о цій порі він заглушив би неспокій кількома склянками віскі з льодом і довів би себе до того стану, коли сам чорт тобі запанібрата — стану, знайомого всім давнім піратам, з якими він, до речі, мав багато спільного як вдачею, так і поведінкою. Але лікар заборонив йому пити протягом місяця, власне, протягом трьох місяців, цебто йому сказали, що він не проживе й року, якщо не кине пити бодай на три місяці, і він вирішив зробити місячну перерву. А тепер він з тривогою думав ще й про телефонний дзвінок з Податкового управління напередодні його виїзду з міста: його розпитували, куди саме він збирається їхати й чи не має наміру залишити територіальні води Сполучених Штатів.

Він лежав у піжамі на своєму широкому ліжку, під головою в нього були дві подушки, лампа в узголів'ї світилася, але він не міг зосередитися на книжці — розповіді про подорож на Галапагоські острови. Він ніколи не приводив сюди жінок. Він брав жінку в її каюті, а потім приходив сюди й лягав у це ліжко. Це була його особиста каюта, свята святих — як і його кабінет у конторі. Йому ніколи й на думку не спадало привести сюди жінку. Якщо йому потрібна була жінка, він ішов до неї, і як було по всьому, то було по всьому, і тепер, коли було по всьому вже назавжди, свідомість його працювала з тією ж холодною ясністю, яка колись завжди з'являлася після близькості з жінкою. І він лежав тепер без надії на благодатне запаморочення,

позбавлений тієї штучно створюваної відваги, що стільки років заспокоювала його розум і зігрівала серце, й думав про те, які докази мають ревізори, які факти їм відомі й які вони підтасують, що не викличе в них заперечень, і в чому вони побачать порушення закону, і він не боявся їх, а тільки ненавидів їх і ту владу, яку вони тепер застосовуватимуть так зухвало, що його власне запекле, визивне, напористе зухвальство — єдина раз і назавжди набута і справді вартісна риса його вдачі — дасть тріщину, а якщо він дозволить себе залякати, то й розлетиться на друзки.

Його розум не знав абстрактних категорій, а оперував лише такими поняттями, як контракт, продаж, кредит, хабар. Він мислив такими категоріями, як акції, поставки, тисячі бушелів, опціони, акціонерні товариства, трести й дочірні підприємства і, перебираючи все це в пам'яті, він бачив, що ревізори можуть знайти чимало, досить для того, щоб на кілька років позбавити його спокою. Якщо вони не підуть на компроміс, буде дуже погано. Раніше він не тривожився б, але здатність до боротьби вичерпувалася в ньому разом з тією іншою здатністю, й він почував себе самотнім перед тим, що насувалося, й він лежав на своєму великому широкому ліжку й не міг ні читати, ні спати.

Дружина розлучилася з ним десять років тому, а перед тим вони двадцять років були подружжям тільки про людське око, і йому ніколи не бракувало її, і він ніколи її не кохав. Свою кар'єру він почав на її гроші, й вона народила йому двох синів, таких же убогих на розум, як і вона. Він ставився до неї добре, аж доки нажите ним не перевищило вдвоє її первісний капітал, а тоді дозволив собі на неї більше не зважати. Відколи його банківський рахунок досяг цієї суми, його вже більше не обходили її мігрені, її скарги та її плани. Він просто ігнорував їх.

Він був ніби створений для кар'єри спекулянта, бо відзначався незвичайною статевою енергією, яка додавала йому самовпевненості, такої необхідної гравцеві; він відзначався, крім того, здоровим глуздом, блискучим математичним розумом, постійним, але стриманим скептицизмом — скептицизмом, що попереджав його про можливі небезпеки, як барометр попереджає про зміну погоди; та ще загостреним відчуттям часу, яке утримувало його від надто ризикованої гри.

Все це, в поєднанні з цілковитим браком моральних засад і умінням прихиляти до себе людей, не переймаючись до них ні прихильністю, ні довірою і водночас запевняючи їх, палко й задушевно, в своїй дружбі; не просто дружбі, а й такому великому бажанні посприяти їхнім успіхам, що вони несамохіть ставали його спільниками; і, нарешті, в поєднанні з невмінням зазнавати гризоти чи співчуття,— все це зробило його тим, чим

він тепер був. А був він тепер старим чоловіком у смугастій шовковій піжамі, що прикривала його груди, одутле черевце, непомірно великий, але тепер безсилий орган, яким він колись так пишався, і кволі ніжки; він лежав на ліжку й не міг заснути, бо нарешті в ньому прокинулася гризота.

Він картав себе, що пішов на ту хитрість п'ять років тому. Він міг би тоді сплатити податки, не шахруючи, і, якби тоді сплатив їх, то тепер не мав би клопоту. Отож він лежав, думаючи про це, аж поки заснув; та що гризота вже знайшла тріщинку й почала заповзати крізь неї, то він не знав, що спить: його мозок працював і далі. Звідси ж випливало, що він уже більше не матиме спокою і що тепер, у його віці, гризота легко доконає його.

Раніше він любив казати — нехай слабаки тривожаться, на те вони й слабаки, а тепер він так уперто гнав від себе тривоги, що втратив сон. Він ще міг опиратись їм, поки не спав, та тільки-но засинав, вони починали точити його, а що він був старий, то їм легко було робити своє.

Йому не треба було бідкатися з приводу того, як він поводився з іншими людьми, до чого він їх довів, і як вони скінчили — хто з них перебрався з фешенебельних апартаментів на Лейк-Шор-драйв до третьорядного пансіону в Остіні; в кого дочка, на руку якої було стільки претендентів у вищому світі, працювала тепер асистенткою зубного лікаря, коли щастило знайти роботу; хто в шістдесят три роки наймався нічним сторожем, бо залишився ні з чим; хто застрелився одного ранку перед сніданком, і хто з його дітей знайшов його, і яке то було видовище; хто тепер їздив поїздом на роботу, якщо тільки він її мав, бо раніше роботою був продаж акцій, потім — автомобілів, а тепер — ходіння від дверей до дверей з дрібним товаром — господарчими речами (ми в бродячих гендлярів не купуємо, йдіть геть звідси, і двері грюкають перед носом) і, нарешті, наслідуючи свого батька — хоч у трохи інший спосіб, бо той кинувся із сорок другого поверху, як орел, тільки без шуму пір'я, що супроводить вільне падіння орла — ступив на колію, під поїзд «Орора — Елджін», маючи в кишенях пальта нерозпродані, не потрібні нікому збивачки для яєчних білків, скомбіновані з соковижималками. *Дозвольте тільки продемонструвати вам, мадам. Ви вставляєте цю штучку сюди й прикручуєте її оцим гвинтиком. А тепер дивіться.* Мені воно не потрібне. *Ну, чом би вам не випробувати.* Кажу вам — мені не треба. Ідіть собі.

Отож він вийшов на вулицю, і та вулиця — голі дерева, безживні подвір'я, стандартні будиночки, де ніхто нічого не хотів купувати — вивела його просто на залізничну колію, якою наближався поїзд «Орора — Елджін».

Були такі, що обирали падіння з вікна свого помешкання чи контори; і такі, що робили це тихо, запустивши двигун машини в зачиненому гаражі; і такі, що, цілком у дусі національної традиції, обирали кольт або сміт-і-вессон, ці досконалі знаряддя, що кладуть край безсонню, розвіюють муки сумління, лікують рак, рятують від банкротства і пробивають вихід із найбезвихіднішого становища — варто́ лише натиснути пальцем; ці чудові американські вироби, такі легкі у вжитку, такі надійні, так добре пристосовані до того, щоб покласти край американському рожевому сну, коли він стає кошмаром, і єдина незручність яких полягає в тому, що після їх застосування родичам доводиться прибирати й чистити.

Люди, яких він розорив, ішли з життя в такі-от різні способи, але його це не обходило. Хтось же мусить програвати, а тривожаться тільки слабаки.

Ні, йому не треба було думати ні про них, ні про інші побічні наслідки успішних спекуляцій. Хтось виграє, хтось мусить програти, і тільки слабаки тривожаться.

Йому досить було думати тільки про те, наскільки краще все було б, якби він не пішов на оту хитрість п'ять років тому — і в його віці прагнення змінити те, чого вже не зміниш, пробивало шлях тривозі. Тільки слабаки тривожаться. Але тривогу можна втопити у склянці віскі з содовою. Під три чорти лікарів з усіма їхніми порадами. Отож він натискає на дзвоник, і заспаний стюард приносить віскі, і спекулянт випиває, і він уже не слабак; ні перед ким, окрім смерті.

А на сусідній яхті спить симпатична, нудна й добропристойна родина. Батькове сумління чисте, й він спить спокійно, лежачи на боці, кліпер бореться зі штормом у рамці над його головою, лампочка при ліжку світиться, книжка впала на підлогу. Мати спить міцно, й сниться їй її садок. Їй уже п'ятдесят, але вона миловида, здорова, пещена жінка, і вона ще приваблива, коли спить. Дочці сниться наречений, який завтра має прилетіти літаком, і вона перевертається в ліжку, усміхається вві сні і, не прокидаючись, підтягує коліна мало не до підборіддя й скручується клубочком, як кошеня. У неї кучеряве світле волосся, гарне личко, гладенька шкіра, й уві сні вона схожа на свою матір замолоду.

Це щаслива родина, і всі в ній люблять одне одного. У батька розвинене почуття громадянського обов'язку і неабиякі заслуги перед суспільством, він виступав проти сухого закону, він не святенник, він щедрий, чуйний, справедливий і майже ніколи не гнівається. Команда яхти має добру платню й добрий харч і живе в зручних кубриках. Усі вони не нахваляться хазяїном і люблять його дружину й дочку. Наречений — член товариства «Че-

реп і кістки» [1], і всі провіщають йому блискуче майбутнє, всі люблять його; він усе ще думає про інших більше, ніж про себе, і ніяка інша дівчина, крім чарівної Френсіс, не гідна його руки. Мабуть, Френсіс теж не зовсім гідна його руки, але спливуть роки, перше ніж Френсіс усвідомить це; а як доля буде до неї ласкава, то, може, й не усвідомить ніколи. Як правило, чоловік, що відзначається активністю в «Черепі й кістках», не відзначається нею в ліжку; але для таких чарівних дівчат, як Френсіс, намір важить не менше, ніж його виконання.

Хоч би там як, всі вони сплять спокійно, але звідки ж беруться гроші, які забезпечують їм добробут і які вони з такою користю й приємністю витрачають? Гроші беруться з продажу мільйонів пляшок одного вельми поширеного напою, собівартість якого три центи літр, а продажна ціна — долар за велику пляшку (півлітра), півдолара за середню й двадцять п'ять центів за малу. Але вигідніше купувати велику, і якщо ви заробляєте десять доларів на тиждень, то беруть з вас стільки ж, скільки брали б, якби ви були мільйонером, а продукт і справді гарний. Він робить з вами все те, що обіцяє реклама, і навіть більше. З усіх кінців світу надходять листи від вдячних споживачів, які відкривають усе нові способи його застосування, а давні клієнти так само віддані йому, як Гарольд Томкінс, наречений, «Черепу й кісткам», або Стенлі Болдуїн — своїм шкільним друзям. Коли гроші заробляють у такий спосіб, самогубств не буває, а тому всі сплять спокійно на яхті «Альзіра III» (капітан Йон Якобсон; команда: чотирнадцять чоловік; пасажири: власник з родиною).

На четвертому причалі стоїть двощоглова яхта завдовжки тридцять чотири фути, на борту якої перебувають двоє з трьохсот двадцяти чотирьох естонців, що плавають по всіх морях та океанах на вітрильниках від двадцяти восьми до тридцяти шести футів завдовжки й звідусіль надсилають кореспонденції в естонські газети. Ці кореспонденції в Естонії дуже популярні й приносять своїм авторам від одного долара до одного долара й тридцяти центів за шпальту. Їм надається місце, яке в американських газетах займають бейсбольні та футбольні репортажі, й друкують їх під заголовком «Саги наших безстрашних мандрівників». У південних водах немає, мабуть, жодної пристойної яхтової стоянки, де не було б щонайменше двох засмаглих, просолених білявих естонців, що чекають переказу за свою останню кореспонденцію. Отримавши гроші, вони пливуть до нової стоянки і пишуть нову сагу. Вони теж щасливі. Щасливі майже так само, як пасажири «Альзіри III». Гарна то річ — бути безстрашним мандрівником.

---

[1] Найпривілейованіша студентська організація Йєльського університету.

У ліжку на «Ірідії IV» лежить власник, за фахом зять багатія, і його коханка Дороті, дружина високооплачуваного голлівудського режисера Джона Голліса, мозок якого настільки пережив печінку — не кажучи вже про інші, безнадійно прогнилі органи,— що він у своєму прагненні врятувати душу кінець кінцем проголосить себе комуністом. Зять, вродливий здоровань, що ніби зійшов з рекламного плаката, лежить на спині й хропе, але Дороті Голліс, дружині режисера, не спиться, і вона, вдягнувши халат, виходить на палубу й дивиться на темні води затоки, туди, де чорніє лінія хвилеріза. На палубі холодно, вітер куйовдить її волосся, вона відгортає його із засмаглого чола, щільніше закутується в халат — соски отверділи від холоду — і помічає вогні судна, що наближається з моря до хвилеріза. Вона стежить, як вони швидко й неухильно наближаються до входу в затоку, й перед самим входом на судні засвічується прожектор, яскравий промінь ковзає по воді і, на мить засліпивши її, вихоплює з темряви причал берегової охорони, групу людей на ньому й блискучу чорну санітарну машину поховального бюро, яка часом править і за катафалк.

«Доведеться, мабуть, прийняти люмінал,— думає Дороті.— Скільки ж можна не спати. Бідолашний Едді п'яний як чіп. Він так жадає мене, й він такий палкий, але завжди напивається і зразу ж засинає. Ах, він милий. Звісно, якби я вийшла за нього заміж, він би закрутив роман з іншою. Але він милий, милий. Бідолашка, так напився. Тільки б йому не було погано вранці. Ну, піду накручусь — і спати. Зачіска в мене страшна. А я хочу бути гарненькою для нього. Він такий милий. Шкода, що я не взяла з собою покоївки. Не можна було. Навіть Бейтс, і ту не можна було. Якби ж то ще знати, як почуває себе бідолашний Джон. Ах, він теж милий. Сподіваюсь, йому краще. Такі муки від цієї нещасної печінки. Була б я зараз з ним, я б його доглядала. Треба таки лягти й спробувати заснути, бо інакше я вранці виглядатиму страховиськом. Едді такий милий. І Джон теж, навіть із своєю нещасною печінкою. Ах, бідолашна, бідолашна печінка. Едді милий. Шкода тільки, що він так напився. Він такий дужий і веселий, він просто чудо. Може, завтра він так не нап'ється».

Вона спустилася вниз, знайшла двері своєї каюти, сіла перед дзеркалом і заходилася щіткою розчісувати волосся, рахуючи до ста. Вона всміхнулася до себе в дзеркалі, коли щітка розпушила її гарне волосся. «Едді милий. Такий милий. Шкода тільки, що він напився. В кожного чоловіка щось обов'язково мусить бути не так. Он подивись на Джонову печінку. Звісно, подивитися на неї неможливо. Виглядає вона, мабуть, жахливо. Слава богу, що її не видно. А взагалі, в чоловіків немає нічого справді

бридкого. Смішно, що вони вважають бридким оте. А втім, може, печінка в них таки бридка. Або нирки. Нирки en brochette [1]. Цікаво, скільки їх, нирок? Здається, в людини всього по двоє, крім шлунка і серця. Ну і, звісно, мозку. Дев'яносто дев'ять... сто. Люблю розчісувати волосся. Це хіба єдине корисне, що я роблю для себе. Цебто, звісно, коли я сама. Ах, Едді такий милий. Може, зайти до нього? Ні, він надто п'яний. Бідолашний хлопчик. Прийму люмінал».

Вона глянула на себе в дзеркало. Вона була надзвичайно гарненька, мініатюрна, з чудовою фігуркою. «Нічого, ще годжуся,— подумала вона.— Дечим, може, вже й не так, але загалом і в цілому ще годжуся. Але треба все ж таки поспати. Я люблю спати. Якби можна було бодай одну ніч проспати міцно, отим справжнім, здоровим сном, яким спала, коли була малою. Певно, так воно завжди, коли дорослішаєш, і одружуєшся, і народжуєш дітей, а потім починаєш забагато пити й робити різного, чого не можна робити. Якби я спала як слід, то, може, те все й не шкодило б мені. За винятком, певно, пиття. Бідолашний Джон з отією своєю печінкою, а тепер іще й Едді. Ні, що не кажи, а Едді — золото. Він просто чарівний. Доведеться все ж таки прийняти люмінал».

Вона зробила міну своєму відображенню в дзеркалі.

— Доведеться тобі все ж таки прийняти люмінал,— сказала вона пошепки. Вона запила люмінал склянкою води з хромованого термоса, що стояв на столику біля ліжка.

«Він руйнує нерви,— подумала вона.— Але ж без сну теж не можна. Цікаво, який би Едді був, якби ми одружилися. Певно, завів би собі молоденьку коханку. Певно, вони так створені, у них це в крові, так само, як у нас. Я просто не можу без цього, для мене це така насолода, а з ким я це роблю — щоразу з новим чи одним і тим самим — зрештою байдуже. Головне тільки це, і я завжди кохатиму того, хто мені це даватиме. Навіть одного й того самого. Але вони створені інакше. Їм подавай щоразу нову — або молодшу, або недосяжну для них, або схожу ще на когось. Якщо ти брюнетка, їм хочеться блондинку. Якщо ти блондинка, то подавай їм руду. А якщо ти руда, вони знаходять собі іще щось. Єврейку, скажімо, а як усе вже обридне, то китаянку, чи лесбіянку, чи казна-кого ще. Всіх і не перелічиш. Або їм просто набридає. Хіба ж вони винні, що у них це в крові, хіба ж хто винен, що в Джона печінка й він допився до того, що вже нічого не може. А колись міг. Колись він був як бог. Їй-богу. А Едді може. Але він п'яний. Певно, я врешті-решт зроблюся сукою. Може, вже й зробилася. Певно, жінка сама цього ніколи

[1] На рожні *(франц.)*.

не помічає, поки найближчі подруги їй не скажуть. У містера Уїнчела про це не прочитаєш. А він міг би запровадити нову рубрику в своїй світській хроніці. СУЧА-сність. «Місіс Дороті Голліс, дружина містера Джона Голліса, вкрай розсобачилася на проханому обіді в мера». Куди цікавіше, ніж хто в кого народився. Та й матеріалів більше набралося б. Але жінкам справді тяжче. Чим краще ти ставишся до чоловіка, чим палкіше виявляєш своє кохання до нього, тим швидше йому набридне. Певно, справді гарному чоловікові треба мати цілий гарем, але ж це так тяжко — одній удавати із себе цілий гарем, та й врешті-решт це йому однаково набридає, і тоді перша-ліпша шмаркачка вихоплює його в тебе з-під носа. Певно, всі ми врешті-решт робимося суками, але хто в цьому винен? Суки найбільше тішаться життям, але справді доброю сукою може бути лише зовсім дурна жінка. На зразок Елен Бредлі. Дурна й пихата егоїстка. Мабуть, і я вже добра сука. Кажуть, самій ніколи не видно, самій завжди здається, що ти не така. Але ж мусять десь бути чоловіки, яким ніколи не набридає жінка й ніколи не набридає це. Мусять бути. Але де вони? Всі ті, кого ми знаємо, зіпсовані вихованням. Ні, не треба про це, бог із ним, з вихованням. Бог із ним. І з тими автомобілями, і з тими танцями. А люмінал не діє, хоч плач. Все ж таки Едді безсовісний. Все ж він не мав права так напиватися. Це таки нечесно. Ніхто не винуватить чоловіків у тому, що вони такі, а не інакші, але пияцтво — то зовсім інше. Певно, я таки сука, але якщо я пролежу отак цілу ніч без сну, я збожеволію, а якщо наковтаюся тих клятих таблеток, то завтра цілий день буду розбита, та й вони не завжди діють, і все одно я завтра буду люта, і вередлива, і розбита. Виходить, тільки це мені й залишається. Я б не стала, та що робити? Що ж мені робити, як не це, хоч у мене і є, хоч я маю... ох, він такий ніжний, ні, не він, а я ніжна, так, ти ніжна, ти прекрасна, ти така прекрасна, так, прекрасна, я ж не хотіла цього, але роблю, по-справжньому роблю; він такий ніжний, ні, не він, його тут немає, це я тут, я завжди тут, і я та єдина, що не зрадить, не покине ніколи. Ти моя ніжна. Моя прекрасна. Так, ти. Прекрасна. Прекрасна. Прекрасна. Ох, яка ти прекрасна. І ти — це я. Отак. І нехай буде так, так, завжди отак. І край... Все, край. Ну то й що? Мені однаково. Яка різниця? І немає нічого поганого в тому, що мені не соромно. А мені зовсім не соромно. Мені тільки хочеться спати, а як почну прокидатися, зроблю це знову, перше ніж прокинутися зовсім».

Нарешті вона заснула, не забувши останньої миті повернутися на бік, щоб не спати, уткнувшись обличчям у подушку. Хоч би яка вона була сонна, а завжди пам'ятала, що шкіра страшенно псується, коли спиш, уткнувшись у подушку.

На стоянці стояли ще дві яхти, але в них теж усі вже поснули, коли катер берегової охорони, ведучи на буксирі човен Фредді Уоллеса «Королівська мушля», ввійшов у темну затоку й пришвартувався коло причалу берегової охорони.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Гаррі Морган нічого не бачив і не чув, коли з причалу подали ноші й двоє моряків при світлі прожектора поставили їх на палубу сірого катера під дверима командирської каюти, а двоє інших підняли його з командирської койки, винесли, похитуючись, на палубу і обережно опустили на ноші. Відколи звечоріло, він був непритомний, і вага його тіла напнула полотно нош, коли четверо моряків піднімали їх на причал.

— Ну, разом.

— Притримуй за ноги, щоб не зсунувся.

— Ну, вгору, разом.

Ноші переставили на причал.

— Як він, лікарю? — спитав шериф, коли моряки засунули ноші до санітарної машини.

— Живий,— відповів лікар.— Це єдине, що я можу сказати.

— Відколи ми його підібрали, він то марив, то був непритомний,— сказав боцман, що командував катером берегової охорони. То був кремезний чоловік в окулярах, що блищали в світлі прожектора, з давно не голеним обличчям.— Усі покійнички кубинці там, у моторці. Ми залишили все, як було, нічого не чіпали. Тільки поклали в кокпіт тих двох, що могли випасти за борт. А так усе залишилось, як було. І гроші, і зброя. Усе.

— Ходімо,— сказав шериф.— Чи не можна якось освітити моторку?

— Я накажу, щоб освітили з берега,— сказав начальник пристані. Він пішов по ліхтар і кабель.

— Ходімо,— сказав шериф. Вони перейшли на корму моторки, присвічуючи собі кишеньковими ліхтарями.— Покажіть мені точно, де хто лежав. Де гроші?

— У тих двох портфелях.

— Скільки їх там?

— Не знаю. Я відкрив один портфель, побачив, що в ньому гроші, й закрив. Я не хотів торкатися їх.

— Правильно,— сказав шериф.— Ви правильно зробили.

— Все тут лишається точнісінько так, як було, тільки ми переклали два трупи з баків у кокпіт, щоб вони не впали за борт, і перенесли цього бугая Гаррі на катер і поклали на мою койку. Я не думав, що ми довеземо його живим. Він ледве дихає.

— Він був увесь час непритомний?

— Спочатку він марив,— сказав командир.— Плів якусь нісенітницю. Ми час від часу підходили й слухали, але так нічого й не второпали. А потім він зовсім знепритомнів. Отака вам загальна картина. Все лишилось, як було, тільки отой, що на боку, схожий на негра, лежить там, де лежав Гаррі. Він лежав на лавці над правим баком, перехилившись через борт, а оцей другий, чорнявий, що поряд з ним, лежав на другій лавці, з лівого боку, весь скоцюрблений, обличчям униз. Обережно! Не запалюйте сірників. Тут повно бензину.

— Має бути ще один труп,— сказав шериф.

— Більше не було. Гроші в оцих портфелях. Зброя лежить, як лежала.

— Треба, мабуть, запросити когось із банку, щоб був присутній, коли ми відкриватимемо портфелі,— сказав шериф.

— Правильно,— сказав командир.— Так і зробимо.

— А тим часом перенесемо портфелі до моєї приймальні й опечатаємо.

— Так і зробимо,— сказав командир.

У світлі потужного ліхтаря біло-зелений човен блищав, мов свіжопофарбований. Враження це виникало тому, що палубу й рубку вкрила роса. Від пробоїн по білій фарбі розходилися тріщини. В колі світла вода за кормою мала зелений колір, навколо паль роїлися дрібні рибки.

Розпухлі обличчя трупів у кокпіті теж блищали в промінні, немов полаковані в коричневий колір там, де засохла кров. Навколо трупів у кокпіті валялися гільзи сорок п'ятого калібру, а автомат Томпсона лежав на кормі, там, де його поклав Гаррі. Два шкіряні портфелі, в яких кубинці принесли гроші, стояли приставлені до одного із баків.

— Коли ми взяли їх на буксир, я хотів був перенести гроші на катер,— сказав командир.— Та потім вирішив — море спокійне, тож нехай лишаються, де лежать.

— Слушно,— сказав шериф.— А куди ж подівся той рибалка, Елберт Трейсі?

— Не знаю. Тут усе точнісінько, як було, тільки тих двох ми переклали в кокпіт,— сказав командир.— Усі вони зрешечені кулями, за винятком отого, що лежить під штурвалом, на спині. Цей убитий кулею в потилицю. Куля пройшла навиліт. А як це виглядає — бачите самі.

— Це, видно, той, про якого казали, що він схожий на шмаркача,— сказав шериф.

— Тепер він ні на кого не схожий,— сказав командир.

— А цей бугай, видно, той, що був з автоматом. Це він убив адвоката Роберта Сіммонса,— сказав шериф.— Як по-вашому, що тут сталося? Як воно в біса вийшло, що всі постріляні?

— Певно, побилися між собою,— сказав командир.— Не поділили грошей.

— До ранку треба їх прикрити,— сказав шериф.— А гроші я заберу з собою.

У цей час — вони ще стояли в кокпіті — на причал вибігла жінка, вона пробігла повз катер берегової охорони, а за нею і весь натовп. Жінка була дуже худа, років сорока, простоволоса, пасма обрідного волосся вибилися з вузлика, що з'їхав їй на шию, але ще тримався на одній шпильці. Побачивши трупи в кокпіті, вона заголосила. Вона стояла на причалі й, відкинувши назад голову, голосила, а дві інші жінки тримали її за руки. Люди, що прибігли слідом за нею, оточили її і, збившись, витрищилися на човен.

— А чорт,— сказав шериф.— Який розумник відчинив браму? Несіть, що у вас є, і накрийте трупи — ковдри, простирадла, будь-що, бо інакше ми цей натовп звідси не випровадимо.

Жінка перестала кричати, зазирнула в човен, а тоді знову закинула голову й заголосила.

— Куди вони діли його? — спитала одна з жінок, що стояли поряд.

— Що вони зробили з Елбертом?

Жінка, що голосила, замовкла й знову зазирнула в човен.

— Його тут немає,— сказала вона.— Гей, Роджере Джонсон,— крикнула вона шерифові,— де Елберт? Де Елберт?

— У човні його немає, місіс Трейсі,— відповів шериф.

Жінка знову відкинула голову й заголосила, жили на її худій шиї набрякли, пальці стислися в кулаки, голова затрусилася.

Ззаду в натовпі штовхалися й натискали на передніх, кожен хотів пробратися до краю причалу.

— Пустіть! Подивилися — дайте іншим!

— Їх зараз накриють.

І хтось по-іспанському:

— Пропустіть. Дайте подивитися. Hay cuarto muertos. Todos son muertos. Дайте глянути.

Тепер жінка кричала:

— Елберте! Елберте! Господи боже мій, де Елберт?

Двоє молодих кубинців, які щойно підійшли й не могли проштовхатися вперед, позадкували і з розгону врізалися в натовп. Перший ряд натовпу похитнувся, вигнувся, місіс Трейсі й дві її сусідки зависли над краєм, відчайдушно намагаючись зберегти рівновагу; сусідкам неймовірним зусиллям це вдалось, але місіс Трейсі, що все голосила, впала в зелену воду, і крик її урвався в шумі сплеску.

Двоє моряків кинулись у світло-зелену воду, де в яскравому промінні борсалася місіс Трейсі. Шериф, перехилившись з корми, простяг їй багор, і зрештою, за допомогою моряків, що підштовхували її знизу, шерифові вдалося за руки витягти її на корму моторки. Ніхто в натовпі навіть не ворухнувся, щоб допомогти їй, і вона, вся мокра, стоячи на кормі, обвела поглядом натовп і, посварившись кулаками, крикнула:

— Шволота! Шучі діти! — а тоді, подивившись у кокпіт, закричала: — Елберте! Де Елберт?

— Його немає в човні, місіс Трейсі,— сказав шериф, беручи ковдру, щоб накинути їй на плечі.— Заспокойтеся, місіс Трейсі. Візьміть себе в руки.

— Мої жуби,— трагічно сказала місіс Трейсі.— Я жагубила жуби.

— Нічого, вранці ми їх виловимо,— сказав командир катера берегової охорони.— Неодмінно виловимо.

Обидва моряки видерлися на корму моторки й стояли мокрі, в калюжах води.

— Ну, гайда. Ходімо,— сказав один із них.— Я змерз.

— То як ви, місіс Трейсі, відійшли трошки? — спитав шериф, загортаючи її в ковдру.

— Відійшла? — сказала місіс Трейсі.— Відійшла? — І вона стисла кулаки, відкинула назад голову й заголосила ще страшніше, ніж досі. Горе місіс Трейсі було над її сили.

Натовп мовчки, шанобливо слухав її. Голосіння місіс Трейсі якнайбільше пасувало цьому видовищу — трупам бандитів, що їх шериф та його помічник саме накривали матроськими ковдрами, ховаючи від очей картину, подібної якій місто не бачило вже кілька років — відколи Ісленьйо лінчували на Каунті-роуд, а потім повісили на телеграфному стовпі при світлі фар автомобілів, що поз'їжджалися з усіх усюд.

Люди в натовпі були розчаровані, коли трупи накрили, але їх заспокоювало те, що тільки вони з усіх жителів міста бачили все. Бачили, як місіс Трейсі впала у воду, а перед тим, ще за брамою, бачили, як Гаррі Моргана відправили на ношах до морського госпіталю. Коли шериф наказав їм очистити пристань, вони пішли геть, спокійні й задоволені. Ще б пак, їм неабияк пощастило.

А тим часом у приймальні морського госпіталю дружина Гаррі Моргана Марія та її три дочки сиділи на лавці й чекали. Всі три дівчинки плакали, а Марія кусала хусточку. Від полудня у неї вже не було сліз.

— Тато поранений у живіт,— озвалась одна із сестер.

— Який жах! — сказала інша.

— Тихо,— сказала найстарша сестра.— Я молюся за нього. Не заважайте мені.

Марія сиділа мовчки і тільки кусала хусточку й нижню губу.

Невдовзі з'явився лікар. Марія подивилася на нього, й він похитав головою.

— Мені можна зайти? — спитала вона.

— Ще ні,— відповів він.

Вона підійшла до нього.

— Він помер? — спитала вона.

— На жаль, так, місіс Морган.

— Мені можна глянути на нього?

— Ще ні. Він ще в операційній.

— О господи,— сказала Марія.— О господи. Я відвезу дочок додому і повернуся.

До горла їй раптом підкотився твердий клубок, і вона не могла ковтнути.

— Ходімо, дівчатка,— сказала вона.

Троє сестер вийшли за нею й посідали в стару машину. Марія сіла на шоферське місце й запустила двигун.

— Як тато? — спитала одна з дівчат.

Марія не відповіла.

— Як тато, мам?

— Не розмовляйте зі мною,— сказала Марія.— Прошу вас, не розмовляйте зі мною.

— Але...

— Мовчи, люба,— сказала Марія.— Мовчи й молися за нього.

Дівчата знову заплакали.

— О чорт,— сказала Марія.— Перестаньте плакати, чуєте? Моліться за нього.

— Ми молимося,— сказала одна з дівчат.— Я весь час молюся, відколи ми приїхали до лікарні.

Коли вони завернули на брудний білий вапняк Рокі-роуд, автомобільні фари вихопили з темряви постать чоловіка, що йшов, похитуючись, дорогою.

«Якийсь бідолашний пияк,— подумала Марія.— Якийсь бідолашний нікчема пияк».

Вони проминули чоловіка і встигли помітити, що обличчя в нього закривавлене. Машина зникла, й дорогу, якою шкандибав чоловік, знов огорнула темрява. То повертався додому Річард Гордон.

Марія зупинила машину перед дверима.

— Ідіть спати, діти,— сказала вона.— Ідіть лягайте спати.

— А як же тато? — спитала одна з дочок.

— Не питайте мене,— сказала Марія.— Христом-богом прошу, не розмовляйте зі мною.

Вона розвернула машину і поїхала назад, до госпіталю.

Повернувшись до госпіталю, Марія Морган стрімголов вибігла на ганок. Там вона зіткнулася з лікарем, що саме виходив з дверей. Він був стомлений і йшов додому.

— Він одійшов, місіс Морган,— сказав лікар.

— Помер?

— Помер на столі.

— Можна мені глянути на нього?

— Так,— сказав лікар.— Смерть була легка. Він не мучився.

— Ох, чорт,— сказала Марія. По її щоках потекли сльози.— Ох,— знову вихопилося в неї.— Ох, ох, ох!

Лікар поклав їй на плече руку.

— Не торкайтеся до мене,— сказала Марія. А потім: — Я хочу глянути на нього.

— Ходімо,— сказав лікар. Він повів її коридором і завів до білої кімнати, де Гаррі Морган лежав на високому столі, під простирадлом, що прикривало все його велике тіло. Світло в кімнаті було сліпуче й не давало тіні. Марія зупинилася на дверях, злякана цим світлом.

— Він зовсім не мучився, місіс Морган,— сказав лікар.

Марія, здавалося, не чула його.

— О господи,— сказала вона і знову заплакала.— Це бісове обличчя.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Не знаю, думала Марія Морган, сидячи за столом у їдальні. Може, якщо звикати потроху — трохи вдень, трохи вночі,— то врешті-решт буде не так. Найважче вночі. Якби я любила дочок, то було б не так. Але я не люблю дочок. Хоч однаково дбати про них треба. Треба шукати якоїсь роботи. Я зовсім як нежива, але, мабуть, це минає. А навіть якщо не минає — чи не все одно? Але і без роботи не можна. Сьогодні вже тиждень. Не можна думати про нього весь час — не можна, бо забудеш, як він виглядає. Я це зрозуміла, коли раптом не змогла пригадати його обличчя. Як я злякалася! Ні, треба будь-що братися до якоїсь роботи. Якби він залишив гроші або якби мені видали якусь винагороду, то було б легше, але мені не було б легше. Насамперед треба зайнятися продажем будинку. Будь вони прокляті, оті гади, що застрелили його. Гади, гади. Тільки це я й відчуваю. Ненависть — і ще наче всередині у мене порожньо. Порожньо, як у порожньому будинку. Так, треба до

чогось братися. Може, я й погано зробила, що не пішла на похорон. Але я не могла. Треба шукати роботу. Того, хто помер, уже не вернеш.

Який він був сміливий, і дужий, і спритний — мов породистий звір. Бувало, дивлюся тільки, як він рухається,— і вже мене розбирає. Як мені пощастило, що він мені дістався й що ми стільки років прожили разом. А йому вперше не пощастило на Кубі. Відтоді посипалося, мов з мішка, і от тепер якийсь кубинець убив його.

Нам, конкам, від кубинців самі нещастя. А щастя не має від них ніхто. І негрів серед них більше, ніж треба. Пам'ятаю, привіз мене Гаррі до Гавани, ще коли добре заробляв, ідемо собі парком, коли раптом один негритос у солом'яному капелюсі підходить і каже мені щось. Гаррі йому затопив так, що капелюх з нього злетів, а Гаррі підняв капелюха й так пожбурив, що він летів півквартала, а потім його переїхало таксі. Ох і насміялася ж я, думала, лусну.

Це ж тоді я вперше перефарбувалася на блондинку, в салоні на Прадо. Вони там наді мною цілий день морочилися, бо волосся в мене взагалі таке темне, що вони не хотіли й братися, а я сиджу ні жива ні мертва — що, як вони зроблять з мене опудало? — а сама прошу: коли можна, то, будь ласка, ще трошки світліше, і перукар знову вмочує ту вату на дерев'яній паличці в банку з якоюсь рідиною — каламутною такою, що ніби парує, а тоді розділяє волосся гребінцем і паличкою на пасма й маже, а потім чекає, щоб висохло, а я сиджу, серце заходиться, і думаю, ой, що ж це буде, а сама прошу: як можна, то ще трошечки світліше.

Нарешті, той перукар сказав, світліше не можна, мадам, я не хочу ризикувати, а потім помив мені голову шампунем і почав укладати волосся, а я боялася навіть у дзеркало глянути, бо що, як з мене вийшло страховисько? Він зробив мені збоку проділ, за вухами зачесав волосся високо, а ззаду зробив тугенькі дрібні кучерики, але я ще не знала, як вийшло, бо волосся було мокре — тільки бачила, що воно вже не таке, як було, і що я сама на себе не схожа. Потім він надів на мокре волосся сітку й посадив мене під сушарку, і я сиділа й тремтіла від страху. А коли воно висохло, він зняв сітку, повиймав шпильки, розчесав волосся, і я побачила, що воно як золото.

Вийшла я на вулицю, подивилась у дзеркальце й побачила, що волосся аж сяє на сонці, і я помацала його, а воно на дотик таке м'якеньке, таке шовковисте, що аж не віриться,— мені аж дух перехопило.

Гаррі чекав на мене в кафе, і я йшла до нього по Прадо, мов уві сні, сама себе не тямлячи від хвилювання, а він, побачивши

мене, підвівся, стоїть і не відірве очей. А тоді каже якимсь хрипким, наче не своїм голосом:

«Господи, Маріє, та ти ж красуня!»

А я кажу:

«Ну, подобаюсь я тобі блондинкою?»

«Ти ще й питаєш,— каже він.— Ходімо до готелю».

А я кажу:

«Гаразд. До готелю, то до готелю».

Мені було тоді двадцять шість років.

І такий він був зі мною завжди, і я завжди була з ним така. Він казав, що в нього ніколи не було такої жінки, як я, а я знаю, що немає в світі іншого такого чоловіка, як він. Хто-хто, а я це знаю, і його більше нема.

Треба братися до чогось. Авжеж, треба. Тільки після того, як ти прожила життя з таким чоловіком, після того, як якийсь гад кубинець застрелив його, важко зразу до чогось братися, бо всередині в тебе все вмерло. Я не знаю, що робити. Це не так, як було, коли він виходив у море. Тоді я знала, що він повернеться, а тепер я маю доживати віку без нього. А я вже товста, і бридка, і стара, і він мені вже не скаже, що це не так. Певно, мені доведеться наймати собі когось за гроші, тільки навряд чи я захочу. Отож-бо. Отож-бо воно і є.

З ним я була, як у бога за пазухою, він завжди вмів заробити, і я була завжди спокійна за завтрашній день і непокоїлася тільки за нього, а тепер усьому настав кінець.

Вбитому легше. Хай би краще вбили мене. Лікар сказав, що під кінець Гаррі був просто втомлений. Він навіть не прокинувся. Добре, що хоч помер легко. Господи, як же він мучився, напевно, там, у човні. Чи думав він про мене? Про що він думав? Певно, в такі хвилини не думають ні про кого. Певно, йому було надто боляче. Але під кінець він був уже тільки втомлений. Як би я хотіла, щоб убили мене, а не його. Мало чого ти б хотіла — тепер уже нічого не зміниш.

Я не могла піти на похорон. Люди цього не розуміють. Вони не знають, що зі мною робиться. Не знають, бо справжніх чоловіків мало. І їм зовсім не траплялися. Вони не розуміють мене, бо нічого про це не знають. А я знаю. Ох, як добре знаю. Коли мені судилося прожити ще двадцять років — як я їх проживу? Ніхто мені цього не скаже, і тепер мені тільки й лишається, що животіти з днини на днину, та ще працювати. Так, це хіба єдине, що мені лишилося. Але, господи боже мій, як бути вночі, от що хотіла б я знати.

Як відбути ніч, коли не можеш заснути? Певно, врешті-решт я довідаюсь, як довідалася, що воно таке — втратити чоловіка. Певно, таки довідаюсь. Певно, це кляте життя повинно навчити

людину всього. От я й навчаюся. Дістаю науку. Просто всередині все вмирає, і тоді робиться легко. Стаєш живим покійником, як більшість людей довкола тебе, що іншими так і не були. Що ж, почала я добре. Почала я добре, якщо все це так, якщо треба саме так. А так воно, певно, і є. Тим усе, певно, й скінчиться. Ну що ж. Почала я добре. Обігнала геть усіх.

Був погожий прохолодний субтропічний зимовий день, пальмове листя ворушилося під лагідним північним вітром. Кілька туристів на велосипедах проїхали повз будинок. Вони сміялися. На подвір'ї по той бік вулиці закричав павич.

Крізь вікно видніло море, воно здавалося твердим, новим і блакитним під зимовим сонцем.

Велика біла яхта заходила в порт, а на обрії, за сім миль від берега, видно було танкер, малий і чіткий на тлі блакитного моря; ідучи на захід, проти течії, він тримався якомога ближче до рифів, щоб не марнувати палива.

П'ЯТА КОЛОНА

П'ЄСА

THE FIFTH COLUMN

1938

Переклав
Мар Пінчевський

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1980 р.

ДІЯ І, СЦЕНА 1

Сьома тридцять вечора. Коридор на другому поверсі готелю «Флоріда» в Мадріді. На дверях номера 109 — великий білий аркуш паперу з написом друкованими літерами: «Працюю. Не заважати». Дві дівчини й двоє бійців у формі Інтернаціональної бригади йдуть коридором. Одна з дівчат зупиняється й дивиться на напис.

Перший боєць. Ходімо. Часу й так обмаль.

Дівчина. Що тут написано?

Друга пара проходить коридором, не зупиняючись.

Боєць. Тобі не однаково?

Дівчина. Ну, прочитай мені. Будь ласка. Прочитай мені по-англійському.

Боєць. От халепа. Грамотну запопав. До дідька. Не буду читати.

Дівчина. Ти недобрий.

Боєць. А хто сказав, що я маю бути добрим?

(Відступає на крок і, заточуючись, дивиться на неї).

Знайшла доброго! Та ти знаєш, звідки я оце щойно прийшов?

Дівчина. Мені байдуже, звідки ти прийшов. Усі ви приходите з казна-якого пекла й вертаєтеся туди ж. Я тільки попросила тебе прочитати напис. Не хочеш — не треба, ходімо.

Боєць. Гаразд, читаю: «Працюю. Не заважати».

Дівчина заходиться різким, верескливим сміхом.

Дівчина. Треба й собі завести такий напис.

Завіса

ДІЯ І, СЦЕНА 2

Завіса зразу ж піднімається. Інтер'єр номера 109. Ліжко, біля нього туалетний столик, два оббитих кретоном крісла, висока дзеркальна шафа, стіл, на ньому друкарська машинка. Поряд з машинкою патефон. Електричний камін випромінює яскраве червоне світло. В одному з крісел, спиною до лампи, що стоїть на столі поряд з патефоном, сидить із книжкою в руках висока вродлива русява дівчина. За нею — два великих завішених вікна. На стіні висить карта Мадріда, перед

картою стоїть чоловік років тридцяти п'яти, в шкіряній гужурці, вельветових штанах і дуже брудних чоботях. Не підводячи очей від книжки, дівчина, яку звуть Дороті Бріджес, каже спроквола.

Дороті. Любий, ти все-таки міг би почистити чоботи, перше ніж заходити до кімнати.

Чоловік, якого звуть Роберт Престон, пильно дивиться на карту.

І прошу тебе, любий, не води пальцем по карті. Ти заялозиш її.

Престон далі дивиться на карту.

Любий, ти не бачив Філіпа?

Престон. Якого Філіпа?

Дороті. Нашого Філіпа.

Престон *(усе ще дивлячись на карту)*. Коли я проходив Гран-віа, наш Філіп сидів у барі Чікоте з тією марокканкою, що вкусила Вернона Роджерса.

Дороті. І що він робив? Що-небудь жахливе?

Престон *(усе ще дивлячись на карту)*. Начебто ні.

Дороті. Ну то ще зробить. В ньому стільки завзяття, стільки чару.

Престон. Між іншим, у тих чарах, що їх наливають в Чікоте, вже не віскі, а якась отрута.

Дороті. Любий, твої дотепи завжди такі несмішні. От якби Філіп завітав. Мені нудно, любий.

Престон. Тільки не вдавай із себе знуджену вассарську самицю.

Дороті. Ой не треба грубощів. Я не в бойовому настрої. До того ж від Вассара я взяла небагато. Я не зрозуміла анічогісінько з того, що нам викладали там.

Престон. А те, що тут відбувається, ти розумієш?

Дороті. Ні, любий. Цебто — щодо університетського містечка ще сяк-так розумію. Але Каса-дель-Кампо для мене вже цілковита загадка. А Карабанчель, а Усера! Кошмар якийсь, та й годі.

Престон. Господи, іноді я дивуюся, чому я тебе кохаю.

Дороті. А я дивуюся, любий, чому я кохаю тебе. Боюся, що логіки в цьому нема. Скоріше — просто погана звичка. Той же Філіп — наскільки він веселіший за тебе, наскільки жвавіший.

Престон. Жвавіший — це точно. Знаєш, що він робив учора в Чікоте перед самим закриттям? Ходив з плювальницею і кропив присутніх. Бризкав з неї на людей, розумієш? Його тільки дивом не застрелили.

Дороті. Ніхто його не застрелить. От якби він завітав.

Престон. Завітає. Тільки-но Чікоте зачиниться — буде тут.

У двері стукають.

Дороті. Це Філіп. Любий, це Філіп.

Двері відчиняються, й заходить адміністратор готелю — чорнявий опецькуватий чоловічок, завзятий філателіст; його мова рясніє дивовижними зворотами.

Ах, це адміністратор!

Адміністратор. Як справи, добре, містере Престон? Як ваше здоров'я, чудове, міс? Я оце просто заскочив спитати, чи нема у вас нічого такого, чого б ви не хотіли з'їсти. Все гаразд, геть усім цілком задоволені?

Дороті. Відколи полагодили рефлектор, усе чудово.

Адміністратор. З отими рефлекторами завжди весь час постійна морока. Електрика — це наука, ще не опанована робітниками. До того ж наш монтер упивається до цілковитої нетямущості.

Престон. Цей ваш монтер взагалі, по-моєму, хлопець недалекий.

Адміністратор. Ні, він далекий. Але впивається. З раннього ранку. І відразу забуває всі закони електрики.

Престон. Нащо ж ви тримаєте його?

Адміністратор. Його прислала профспілка. Щиро й одверто кажучи, це не монтер, а стихійне лихо. Зараз він у сто тринадцятому, п'є з містером Філіпом.

Дороті *(радісно)*. Отже, Філіп уже вдома?

Адміністратор. І не тільки.

Престон. Цебто?

Адміністратор. Незручно казати при дамі.

Дороті. Подзвони йому, любий.

Престон. І не подумаю.

Дороті. Тоді я сама подзвоню. *(Знімає телефонну трубку й каже)*. Ciento trece [1]. Алло, Філіп? Ні. Краще ви зайдіть до нас. Будь ласка. Так. От і чудово. *(Кладе трубку)*. Зараз прийде.

Адміністратор. Було б неймовірно краще, якби не прийшов.

Престон. Невже аж так?

Адміністратор. І навіть гірше. Не піддається уяві.

Дороті. Філіп — чудо. Якби ще він не знався з усіма тими жахливими людьми. Не розумію, навіщо це йому.

Адміністратор. Я заскочу іншим разом. Якщо випадково зненацька вам дістанеться забагато такого, чого ви не в змозі

[1] Сто тринадцятий *(іспан.)*.

з'їсти, то вам скаже велике спасибі родина, яка постійно потерпає від голоду й не хоче нічого чути про нестачу харчів. Дякую наперед і заздалегідь. *(Виходить і за дверима в коридорі мало не зіштовхується з* Філіпом. *Каже за сценою).* Добривечір, містере Філіп.

Філіп. *(за сценою, веселим басом).* Salud [1], товаришу філателісте. Якими цінними марками збагатилася ваша колекція?

Адміністратор. Ніякими, містере Філіп. Публіка пішла не та — із нецікавих країн. Злива й потоп п'ятицентових із Сполучених Штатів, а також французьких по три франки п'ятдесят. Потрібні товариші з Нової Зеландії — і щоб листувалися повітряною поштою.

Філіп. Вони ще з'являться, будьте певні. Тепер просто тимчасовий спад. Артилерійські обстріли зіпсували туристський сезон. Та тільки-но стане спокійніше, делегації не забаряться. *(Стишивши голос, цілком серйозно).* Вас щось непокоїть?

Адміністратор. Завжди і весь час маленькі турботи.

Філіп. Не турбуйтеся. Все залагоджено.

Адміністратор. Все одно так чи так турбуюсь.

Філіп. І даремно.

Адміністратор. Будьте обережні, містере Філіп.

На дверях з'являється Філіп, кремезний, гомінкий, у гумових чоботях.

Філіп. Salud, товаришу Бевзень Престон. Salud, товаришко Бридлива Бріджес. Як живете? Дозвольте відрекомендувати вам нашого товариша по лінії електрики. Заходь, товаришу Марконі. Чого ти ховаєшся за дверима?

Заходить щуплявий і зовсім п'яний монтер у брудному синьому комбінезоні, сандалях і синьому береті.

Монтер. Salud, camaradas.

Дороті. Гм. Так-так. Salud.

Філіп. А це товаришка марокканка. Певно, слід було б казати: ота сама товаришка марокканка. Чи не єдина в своєму роді товаришка з Марокко. Вона страшенно сором'язлива. Заходь, Аніто.

Заходить повія-марокканка з Сеути. Вона кучерява, дуже смаглява, але зграбна, і вигляд у неї не сором'язливий, а, навпаки, вельми зухвалий.

---

[1] Привіт *(ісп.).*

Повія-марокканка *(насторожено).* Salud, camaradas.

Філіп. Це та товаришка, що вкусила Вернона Роджерса. Три тижні оклигував. Мало не загризла.

Дороті. Філіпе, любий, може, на час, поки ця товаришка тут, ви б наділи на неї намордник?

Повія-марокканка. Защо ображати?

Філіп. Товаришка марокканка навчалась англійської в Гібралтарі. Чудове місто — Гібралтар. Я втрапив там колись в одну неймовірну пригоду.

Престон. Залиште ці спогади при собі.

Філіп. Навіщо ж так похмуро, Престоне. Ви порушуєте партійну лінію. Курс на урочисту серйозність скасовано. Настала пора нестримного оптимізму.

Престон. Бувши вами, я не казав би того, чого не знаю.

Філіп. Не бачу підстав хнюпити носа. Зробіть ласку, почастуйте чим-небудь цих товаришів.

Повія-марокканка *(до Дороті).* У вас гарний кімната.

Дороті. Я рада, що вам тут подобається.

Повія-марокканка. Як ви уник евакуація?

Дороті. Просто не їду, та й по всьому.

Повія-марокканка. А що ви їсти?

Дороті. Не завжди те, що хотілося б, але нам надсилають консерви з Парижа — з дипломатичною поштою.

Повія-марокканка. Що з дипломатичною поштою?

Дороті. Корсерви, розумієте? Civet de lièvre. Foie gras. Недавно одержали смачнющий poulet de Bresse. Від Бюрро.

Повія-марокканка. Ви смієшся з мене?

Дороті. Ні, що ви. Ми справді все це їмо.

Повія-марокканка. Я їм суп сама вода. *(Визивно дивиться на Дороті).* Ану, кажи. Я тобі не подобався? Ти гадаєш, ти кращий за мене?

Дороті. Анітрохи. Я, напевно, гірша. І набагато. Престон скаже вам, що я стократ гірша. Але ці порівняння, зрештою, ні до чого, правда? Цебто, я хочу сказати, тепер, коли точиться війна й таке інше й усі ми працюємо в ім'я спільної справи.

Повія-марокканка. Як ти гадаєш, що я гірша, я тобі очі відряпаю.

Дороті *(благально, але спроквола).* Філіпе, будь ласка, приділіть увагу своїм друзям, розважте їх якось.

Філіп. Аніто, послухай.

Повія-марокканка. Ну, кажи.

Філіп. Аніто, Дороті чарівна жінка...

Повія-марокканка. В нашому ділі нема чарівна жінка.

Монтер *(підводячись)*. Camaradas, me voy.

Дороті. Що він каже?

Престон. Він каже, що йде.

Філіп. Не вірте йому. Він завжди це каже. *(Монтерові)*. Товаришу, залишайся.

Монтер. Camaradas, entonces me quedo.

Дороті. Що?

Престон. Він каже, що залишиться.

Філіп. Правильно, друже. Ти ж не такий, щоб отак раптом узяти й покинути нас, га, Марконі? Ні, ти не такий. Наш товариш електрик стоятиме з нами до останнього.

Престон. До останньої краплі віскі.

Дороті. Любий, якщо ти й далі так жартуватимеш, я покину тебе. Слово честі.

Повія-марокканка. Слухайте. Весь час балакати. Нічого, крім балакати. Нащо ми тут? *(До Філіпа)*. Ти зі мною? Так чи ні?

Філіп. Ти ставиш питання руба, Аніто.

Повія-марокканка. Хочу відповідь.

Філіп. Що ж, Аніто, відповідь буде негативна.

Повія-марокканка. Ти про що? Фотографія?

Престон. Вхопили зв'язок? Апарат, фотографувати, негатив... Правда, вона чарівна? Дитя природи!

Повія-марокканка. До чого фотографія? Гадаєш, я шпигун?

Філіп. Ні, Аніто. І не гарячкуй. Я просто хочу сказати, що я більше не з тобою. Відтепер. Що на даний час ми ставимо крапку. Так би мовити.

Повія-марокканка. Тож ні? Ти не зі мною?

Філіп. Ні, красуне моя.

Повія-марокканка. Ти з нею? *(Киває на Дороті)*.

Філіп. Може, так, а може, й ні.

Дороті. Атож, це ще треба обговорити.

Повія-марокканка. О'кей, зараз я видряпаю їй очі. *(Підходить до Дороті.)*.

Монтер. Camaradas, tengo que trabajar.

Дороті. Що він каже?

Престон. Каже, що йому треба йти працювати.

Філіп. Ет, не звертайте на нього уваги. Йому весь час спадають на думку всілякі нісенітниці. Це його ідея фікс.

Монтер. Camaradas, soy analfabético.

Престон. Він каже, що він неписьменний.

Філіп. Та що ти, товаришу, ну, що ти, їй-богу. Та якби ми не ходили до школи, то теж були б неписьменні. Викинь це з голови, друже.

Повія-марокканка *(до Дороті)*. О'кей, що ж, нехай, гаразд. Не будемо сваритись. Бувайте. Бажаю щастя. Нехай. О'кей. Тільки одна річ.

Дороті. Яка, Аніто?

Повія-марокканка. Треба знімати той напис.

Дороті. Який напис?

Повія-марокканка. Напис на дверях. Весь час працюю — негарно.

Дороті. Господи, я цей напис вішаю на дверях зі студентських років. Він анічогісінько не означає.

Повія-марокканка. Ти будеш знімати?

Філіп. Ну, звісно, вона його зніме. Правда, Дороті?

Дороті. Так-так, неодмінно зніму.

Престон. Тим більше, що ти й справді ніколи не працюєш.

Дороті. Так, любий. Але весь час збираюсь. І цю статтю для «Космополітен» я таки допишу — як тільки розберуся в тому, що тут коїться.

За вікном на вулиці розлягається вибух, потім свист, що наростає, і знову вибух. Чути, як гуркочуть, обвалюючись, цегла й метал, дзвенить розбите скло.

Філіп. Знову стріляють. *(Каже це спокійно, тверезо й зосереджено).*

Престон. Сволота! *(Каже це люто й нервово).*

Філіп. Бріджес, любонько моя, ви б краще відчинили вікна. Шибок тепер удень з вогнем не знайдеш, а незабаром зима.

Повія-марокканка. Ти будеш знімати напис?

Дороті *(підходить до дверей, знімає напис, відколупуючи кнопки пилочкою для нігтів, і віддає його Аніті)*. Ось, беріть собі. І кнопки беріть. *(Підходить до вимикача й гасить світло. Потім відчиняє вікна).*

Чути звук, наче хтось ударив по струнах велетенського банджо, й дедалі гучніший стугін, немов з тунелю вихоплюється поїзд підземки. Потім третій потужний вибух і дзенькіт розтрощеного скла.

Повія-марокканка. Ти добра товариш.

Дороті. Та де там. Я б хотіла бути добрим товаришем.

Повія-марокканка. Як на мене, ти о'кей.

Вони стоять поряд у промінні світла, що вихоплюється з коридора крізь відчинені двері.

Філіп. Якби вікна були зачинені, шибки повилітали б. А ви чуєте, як наближається снаряд? Зараз вони знову бабахнуть.

Престон. Нема нічого гіршого за ці нічні обстріли.

Дороті. Скільки тривав минулий?

Філіп. Понад годину.

Повія-марокканка. Дороті, може, краще йти підвал?

Знову бренькає банджо — якусь мить тиша, потім дедалі гучніше завивання і оглушливий вибух, цього разу набагато ближче; кімната наповнюється димом і цегляним пилом.

Престон. Ні, до дідька! Я йду вниз.

Філіп. А знаєте, ця кімната дуже вдало розташована. Без жартів. Я вам потім покажу знадвору.

Дороті. Я, мабуть, залишуся тут. Яка різниця, де чекати.

Монтер. Camaradas, no hay luz! *(Говорить це гучно, майже пророчо, раптом підвівшись і широко розпростерши руки).*

Філіп. Він каже, що немає світла. Знаєте, в цьому дивакові вже вчувається велич. Він мов хор у грецькій «Електрі». Чи радше електрик у грецькому хорі.

Престон. Я йду звідси.

Дороті. То, може, любий, ти візьмеш із собою Аніту й монтера?

Престон. Ходімо.

Вони виходять. Знову лунає вибух — вже зовсім близько.

Дороті *(стоїть поряд із Філіпом і прислухається до бряскоту каміння і скла після вибуху).* Філіпе, тут справді безпечно?

Філіп. В усякому разі, не гірше, ніж деінде. Ручуся. До того ж безпека — не зовсім те слово; хто в наш час думає про безпеку?

Дороті. З вами я почуваюся в безпеці.

Філіп. Думайте, що кажете. Це жахливі слова.

Дороті. Це правда.

Філіп. А все-таки подумайте. Будьте розумною дівчиною.

Він підходить до патефона й ставить мазурку Шопена сі-мінор, Opus 33, № 4. Вони слухають музику, освітлені відблисками рефлектора.

Наче й невиразно, і дуже старомодно, а як гарно.

Лунає залп з гори Гарабітас. Снаряд, ревучи, наближається й вибухає на вулиці під вікном, освітлюючи кімнату яскравим спалахом.

Дороті. Ой, любий, любий, любий.

Філіп *(пригортаючи її до себе)*. Слухай, ти називала так при мені кого завгодно. Називай мене якось інакше.

Чути сирену карети швидкої допомоги. Потім за вікном западає тиша, й чути лише мазурку.

Вавіса

ДІЯ І, СЦЕНА 3

Номери 109 і 110 у готелі «Флоріда». Крізь відчинені вікна ллється яскраве сонячне світло. Двері в стіні, між цими двома номерами, відчинені, й над ними до одвірка пришпилено великий воєнний плакат: коли двері відчинені, цей плакат заважає прохід. Але відчинити двері все-таки можна. Тепер вони відчинені, й плакат править за паперову ширму між кімнатами. Він на два-три фути не дістає до підлоги. В ліжку в номері 109 спить Дороті Бріджес. На ліжку в номері 110 сидить, дивлячись у вікно, Філіп Ролінгс. З вулиці долинає голос газетяра, що вигукує назви ранкових газет: «El Sol»! «Libertad»! «El ABC de Hoy»! Чути, як сигналить, проїжджаючи, машина, потім десь далеко цокотить кулемет.

Філіп *(знімає телефонну трубку)*. Надішліть, будь ласка, ранкові газети. Так, усі. *(Роззирається довкола, виглядає у вікно. Потім дивиться на плакат на дверях, крізь який просвічує яскраве вранішнє сонце)*. Ні. *(Хитає головою.)* Не буду. Надто рано.

У двері стукають.

¡Adelante.

Знову стукають.

Та заходьте, заходьте!

Двері відчиняються. Заходить адміністратор з газетами.

Адміністратор. Доброго ранку, містере Філіп. Щиро красно дякую. Доброго ранку вам від усього серця. Вчорашній вечір страшно згадати, еге ж?

Філіп. Тепер кожен вечір страшно згадувати. *(Усміхається)*. Давайте газети.

Адміністратор. Погані вісті з Астурії. Там схоже, ніби майже кінець.

Філіп *(переглядаючи газети)*. Тут про це нічого не сказано.

Адміністратор. Так, але я знаю, що ви знаєте.

Філіп. Припустимо. До речі, коли я перебрався до цієї кімнати?

Адміністратор. Як, ви не пам'ятаєте, містере Філіп? Ви не пам'ятаєте вчорашнього вечора?

Філіп. Уявіть собі, ні. Ану, підкажіть що-небудь, може, я й згадаю.

Адміністратор *(з непідробним жахом).* Ви справді нічого не пам'ятаєте?

Філіп *(весело).* Анічогісінько. Десь надвечір — короткий обстріл. Потім у Чікоте. Пам'ятаю ще — привів сюди Аніту, просто так, задля сміху. Сподіваюся, вона тут нічого не накоїла?

Адміністратор *(хитає головою).* Ні, ні. Аніта — пусте. Містере Філіп, невже ви не пам'ятаєте про містера Престона?

Філіп. Ні, а що утяв цей понурий йолоп? Не вкоротив же він собі віку?

Адміністратор. Вам забулось, як ви викинули його на вулицю?

Філіп. Звідси? *(Сидячи в ліжку, визирає у вікно).* І він і досі там?

Адміністратор. Ні, не звідси, з вестибюля, пізно вночі, коли ви повернулися з Ministerio після вечірньої прес-конференції.

Філіп. Сильно покалічив?

Адміністратор. Йому наклали кілька швів.

Філіп. Чому ж ви не втрутились? Як можна дозволяти такі неподобства в пристойному готелі?

Адміністратор. А потім ви зайняли його номер. *(Засмучено й докірливо).* Містере Філіп, містере Філіп.

Філіп *(весело, але й трохи збентежено).* Гарний день сьогодні, правда?

Адміністратор. О, чудовий, чудовий день. День для прогулянок за містом.

Філіп. Ну, а що ж Престон? Йому, по-моєму, сили не позичати. І він такий затятий. Певно, теж махав кулаками?

Адміністратор. Він тепер в іншому номері.

Філіп. Якому?

Адміністратор. У вашому — сто тринадцятому.

Філіп. А я, виходить, тут?

Адміністратор. Атож, містере Філіп.

Філіп. А то що за гидота? *(Дивлячись на плакат, що його просвічує сонце в дверній проймі).*

Адміністратор. Це неабияк гарний і прекрасний патріотичний плакат. Він викликає благородні почуття, тільки ви бачите його навиворіт.

Філіп. А що він затуляє? Що за цими дверима?

Адміністратор. Кімната леді, містере Філіп. Тепер, коли ви маєте подвійний люкс, як і належить молодятам медового місяця, я прийшов пересвідчитися, чи все гаразд, чи вам щось треба, і як чогось забажаєте, прошу дзвонити о будь-якій годині й викликати мене. Поздоровляю вас, містере Філіп, цілком і повністю, від щирого серця й навіть більше!

Філіп. Ці двері замикаються звідси?

Адміністратор. Цілком і повністю.

Філіп. То замкніть їх і йдіть собі. І звеліть, щоб мені принесли кави.

Адміністратор. Слухаюсь, сер, містере Філіп. Не треба гніватися такого чудового дня *(Далі скоромовкою).* А ще прошу вас, містере Філіп, не забувайте нестачу харчів у Мадріді; коли часом, випадково зайвий харч, будь-який, хоч би там завалящa бляшаночка нікчемних консервів — удома весь час вимагають того, чого нема, однаково, чого саме. Родина семеро душ, включаючи, містере Філіп, ви ніколи не повірите, яку розкіш я собі дозволяю, включаючи серед них і тещу. А їсть вона геть усе, що завгодно. І все перетравлює. А також син сімнадцяти років, колишній чемпіон з плавання. Того, що називається брас. Будова — отаkенська *(жестом окреслює могутні груди й плечі.)* А як він їсть! Містере Філіп, ви не повірите. І тут чемпіон. Ви б подивились. А це ж тільки двоє із сімох.

Філіп. Я подивлюся, що в мене є. Треба ж іще перенести все з мого номера. Якщо хтось мене питатиме, нехай дзвонять сюди.

Адміністратор. Дякую, містере Філіп. У вас велика душа, у вас душа завбільшки, як вулиця. В коридорі вас чекають двоє товаришів.

Філіп. Скажіть їм, щоб зайшли.

Тим часом Дороті Бріджес міцно спить у сусідній кімнаті. Вона не прокинулася під час розмови Філіпа з адміністратором, лише поворушилась уві сні. Тепер, коли двері зачинені й замкнені, звуки не проникають з однієї кімнати до другої. Заходять двоє бійців у формі Інтернаціональної бригади.

Перший боєць. Так от, він утік.

Філіп. Тобто як це — утік?

Перший боєць. Утік, та й по всьому.

Філіп *(швидко).* Як саме?

Перший боєць. Може, ви мені скажете — як саме?

Філіп. Це що за тон? *(Обертаючись до другого бійця, сухо).* Доповідайте, що сталось.

Другий боєць. Він утік.

Філіп. А ви де були?

Другий боєць. Між ліфтом і сходами.

Філіп *(до першого бійця).* А ви?

Перший боєць. У коридорі перед дверима.

Філіп. І о котрій ви покинули пост?

Перший боєць. Я його не покидав.

Філіп. Раджу вам обмірковувати кожне своє слово. Ви знаєте, чим це для вас пахне?

Перший боєць. Мені дуже прикро, але що тут удієш? Він утік, та й по всьому.

Філіп. Ні, не по всьому, хлопче, зовсім не по всьому. *(Знімає трубку й називає номер).* Noventa y siete cero cero cero. Так. Антоніо? Покличте його. Ще не приходив? Ясно. Пришліть людей забрати двох з готелю «Флоріда», номер сто десятий. Так. Будь ласка. Так. *(Кладе трубку).*

Перший боєць. За що? Ми ж тільки...

Філіп. Не поспішайте, бо там ви простою брехнею не відбудетесь.

Перший боєць. Ніхто ж не бреше, я розповів вам усе, як було.

Філіп. Не поспішайте. Не гарячкуйте. Сідайте й обміркуйте все як слід. Пам'ятайте: ви пильнували його тут, у готелі. Де він не міг прослизнути повз вас. *(Переглядає газету).*

Обидва бійці похнюплено стоять перед ним.

(Не дивлячись на них). Чого стоїте. Сідайте.

Другий боєць. Товаришу, ми...

Філіп *(не дивлячись на нього).* Не вживайте цього слова.

Бійці перезираються між собою.

Перший боєць. Товаришу...

Філіп *(відкладаючи газету й беручи іншу).* Я заборонив вам вживати це слово. Воно споганюється у ваших устах.

Перший боєць. Товаришу комісар, ми хочемо сказати...

Філіп. Помовчіть.

Перший боєць. Товаришу комісар, вислухайте мене.

Філіп. Ще вислухаю, хлопче. Можете бути певні, що вислухаю. Коли ви зайшли сюди, тон у вас був інший.

Перший боєць. Товаришу комісар, будь ласка, вислухайте мене. Я хочу сказати вам...

Філіп. Ви дали втекти людині, яку я так довго вистежував. Ви дали втекти людині, яка мені конче потрібна. Ви дали втекти людині, яка тепер убиватиме.

Перший боєць. Товаришу комісар, будь ласка...

Філіп. Будь ласка? Дивно чути ці слова від солдата.

Перший боєць. Я не професійний солдат.

Філіп. Якщо на вас військова форма, ви солдат.

Перший боєць. Я приїхав сюди битися в ім'я ідеалу.

Філіп. Браво, браво. Але послухайте, що я вам скажу. Ви приїжджаєте битися в ім'я ідеалу, вас посилають в атаку, і вам стає страшно. Ну, там, гуркіт вам не до вподоби чи щось іще, й до того ж довкола багато вбитих — а вам неприємно дивитися на них, та й взагалі не хочеться помирати,— і що ви робите? Ви прострелюєте собі руку чи ногу, аби тільки вибратися звідси, бо ви не можете витримати. Так от — за це вас ставлять до стінки, й ніякі ідеали, хлопче, вас врятувати не можуть.

Перший боєць. Я воював чесно. І дезертирувати не збирався.

Філіп. А я цього і не казав. Я просто намагався вам дещо пояснити. Та, видно, не досить ясно висловився. Розумієте, я весь час думаю, що́ тепер робитиме людина, якій ви дали втекти, і як би мені знову заманути її в таке надійне, зручне місце, як цей готель, перше ніж вона почне вбивати. Розумієте, вона була мені конче потрібна, і то живцем. А ви її випустили.

Перший боєць. Товаришу комісар, якщо ви не вірите мені...

Філіп. Так, я не вірю вам, і я не комісар. Я поліцейський. Я не вірю нічому з того, що чую, і майже нічому з того, що бачу. Якого дідька я маю вам вірити? Майте на увазі, ваші справи кепські. Мені доведеться зайнятися вами, щоб з'ясувати, чи не зробили ви це навмисне. Мене особисто ця перспектива не тішить. *(Наливає собі віскі).* І якщо ви не дурень, вас вона теж не потішить. А втім, навіть коли це зроблено ненавмисне, різниці немає. Обов'язок є обов'язок. Його треба виконувати. А наказ є наказ. *І йому треба коритись.* Якби я мав час, то пояснив би вам, що в основі дисципліни лежить доброта; а втім, я щось не дуже добре вмію пояснювати.

Перший боєць. Будь ласка, товаришу комісар...

Філіп. Скажіть це ще раз — і я розсерджусь.

Перший боєць. Товаришу комісар...

Філіп. Мовчати! І не сподівайтеся, що я буду панькатися з вами — ясно? Я вже напанькався донесхочу. Набридло. Я повинен допитати вас у присутності мого начальника. І не називайте мене комісаром. Я поліцейський. Нічого з того, що ви наговорите мені тут, до уваги взяте не буде. Бо і я відповідаю за

те, що сталось, ясно? Якщо у вас це вийшло ненавмисно — боятися нема чого. Але я повинен в цьому пересвідчитись, ясно? Я вам навіть от що скажу. Якщо у вас це вийшло ненавмисно, я візьму половину провини на себе.

У двері стукають.

Adelante.

Двері відчиняються, й заходять двоє штурмгвардійців у синіх уніформах, кашкетах, з гвинтівками.

Перший штурмгвардієць. A sus órdenes, mi comandante [1].

Філіп. Відведіть цих двох в Управління безпеки. Я прийду потім допитати їх.

Перший штурмгвардієць. A sus órdenes [2].

Другий боєць іде до дверей. Другий штурмгвардієць зупиняє його й обмацує, перевіряючи, чи він озброєний.

Філіп. Вони обидва озброєні. Відберіть у них зброю й ведіть. *(До першого і другого бійців).* Щасливої дороги. *(Іронічно).* Сподіваюсь, ви не заплямуєте своєї честі.

Всі четверо виходять, чути, як їхні кроки віддаляються коридором. У сусідній кімнаті Дороті Бріджес ворушиться в ліжку, прокидається, позіхає і, потягуючись, смикає шнур дзвоника. Чути дзвінок. Філіп теж чує його. В його двері стукають.

Adelante.

Заходить адміністратор, він дуже схвильований.

Адміністратор. Заарештовано двох товаришів.

Філіп. Це погані товариші. Принаймні один із них. Другий, може, й ні.

Адміністратор. Містере Філіп, довкола вас щось забагато коїться-трапляється. Кажу вам як друг. Постарайтеся жити спокійніше. Бо коли весь час так багато коїться-трапляється, добром це не скінчиться.

Філіп. Так-так. Ваша правда. А день сьогодні гарний, правда? Чи не дуже?

---

[1] Прибув у ваше розпорядження, командире *(ісп.)*.

[2] Тут: слухаюсь *(ісп.)*.

Адміністратор. Знаєте, що я вам раджу зробити? Зробіть сьогодні прогулянку за місто!

У сусідній кімнаті Дороті Бріджес надягає халат і взуває пантофлі. Вона зникає у ванній кімнаті й виходить звідти, розчісуючи волосся. Волосся в неї дуже гарне; вона сідає на край ліжка перед рефлектором і розчісує його далі. Без косметики вона виглядає зовсім юною. Вона знову смикає шнур дзвоника, і двері відчиняє покоївка — маленька жінка років шістдесяти в синій кофті й фартушку.

Покоївка. Se puede? [1]

Дороті. Доброго ранку, Петро.

Петра. Buenos días [2], сеньйорито.

Дороті знову лягає, й Петра ставить на ліжко тацю із сніданком.

Дороті. Яєць немає?

Петра. Ні, сеньйорито.

Дороті. Вашій матері краще, Петро?

Петра. Ні, сеньйорито.

Дороті. Ви снідали, Петро?

Петра. Ні, сеньйорито.

Дороті. Принесіть собі чашку й випийте зі мною кави. Ну, мерщій.

Петра. Я вип'ю, коли ви поснідаєте, сеньйорито. Як вам учора — страшно було під час обстрілу.

Дороті. Вчора було чудово.

Петра. Бійтеся бога, сеньйорито, що ви кажете?

Дороті. Але ж справді, Петро, мені вчора було чудово.

Петра. У нас на вулиці Прогрессо в одній квартирі вбило шістьох. Уранці їх виносили. І на всій вулиці не лишилося жодної цілої шибки. Тепер так і зимуватимемо без шибок.

Дороті. Ну, тут у нас не вбило нікого.

Петра. Сеньйорові вже можна подавати сніданок?

Дороті. Сеньйора тут більше немає.

Петра. Він поїхав на фронт?

Дороті. Та ні. Він ніколи не їздить на фронт. Він тільки пише про нього. Тут тепер інший сеньйор.

Петра *(засмучено)*. Хто ж це, сеньйорито?

Дороті *(радісно)*. Містер Філіп.

Петра. Ох, сеньйорито. Це жахливо! *(Виходить, плачучи).*

Дороті *(гукає їй услід)*. Петро! Петро!

---

[1] Можна? *(Ісп.)*

[2] Добрий день *(ісп.)*.

Петра *(покірно).* Слухаю, сеньйорито?

Дороті *(радісно).* Подивіться-но, чи містер Філіп уже встав.

Петра. Гаразд, сеньйорито. *(Підходить до Філіпових дверей і стукає).*

Філіп. Увійдіть!

Петра. Сеньйорита питає — ви встали?

Філіп. Ні.

Петра *(біля дверей Дороті).* Сеньйор каже, що він ще не встав.

Дороті. То будь ласка, Петро, скажіть йому, нехай іде сюди снідати.

Петра *(біля Філіпових дверей).* Сеньйорита запрошує вас зайти поснідати, хоч там того сніданку як кіт наплакав.

Філіп. Скажіть сеньйориті, що я ніколи не снідаю.

Петра *(біля дверей Дороті).* Він каже, що ніколи не снідає. Але я знаю, що він снідає за трьох.

Дороті. Петро, з ним так важко. Скажіть йому, нехай не впирається й заходить, я чекаю його.

Петра *(біля Філіпових дверей).* Вона каже, що чекає.

Філіп. Чекає! Яке слово! Яке слово! *(Надягає халат і взуває пантофлі).* Трохи замалі. Певно, Престонові. А халат нічогенький. Треба спитати в нього, може, продасть. *(Збирає і складає газети, відчиняє двері, підходить до дверей Дороті, стукає і, не чекаючи відповіді, заходить).*

Дороті. Увійдіть. Ну, нарешті!

Філіп. Тобі не здається, що ми порушуємо правила пристойності?

Дороті. Філіпе, любий мій дурнику, де ти був?

Філіп. У якійсь незнайомій кімнаті.

Дороті. А як ти потрапив туди?

Філіп. Хоч убий — не знаю.

Дороті. Невже нічого не пам'ятаєш?

Філіп. Пригадую щось несосвітенне — ніби я викинув когось на вулицю.

Дороті. А знаєш, кого? Престона!

Філіп. Та невже?

Дороті. Атож, саме його!

Філіп. Треба повернути його на місце. Не годиться так кривдити людину.

Дороті. Та ні, Філіпе. Ні. Він пішов назавжди.

Філіп. Назавжди — страшне слово.

Дороті *(рішуче).* Назавжди і без вороття.

Філіп. Ну, це вже зовсім жахливий вираз. У мене від нього дрижажаки починаються.

Дороті. Як це — дрижажаки, любий?

Філіп. Це дрижаки, але такі, що аж-аж-аж. Як ото бувають, коли щось верзеться. Щось таке зелене. З ріжками. Ти його струсив з одного плеча, а воно вже сидить на другому.

Дороті. З тобою таке буває?

Філіп. Ще б пак. Зі мною що хоч буває. Найстрашніше — це сорок морських піхотинців. Коли сорок морських піхотинців починають раптом один за одним заходити до кімнати.

Дороті. Філіпе, сідай отут.

Філіп обережно сідає на край ліжка.

Філіпе, я хочу взяти з тебе слово. Мені не подобається, що ти так багато п'єш, і живеш без мети, і не робиш нічого справжнього. Пообіцяй, що ти покінчиш із цим життям мадрідського гульвіси, добре?

Філіп. Мадрідського гульвіси?

Дороті. Так. І з кафе Чікоте. І з баром «Майямі». І з посольствами, і з Ministerio, і з отими вечірками у Вернона Роджерса, і з тією жахливою Анітою. Хоча найгірше тут, по-моєму,— посольства. Пообіцяй, що ти більше не будеш, Філіпе!

Філіп. А що ж мені лишається робити?

Дороті. Господи, та все, що завгодно. Роби що-небудь серйозне і пристойне. Що-небудь сміливе, розумне й гарне. Бо якщо ти й далі будеш вештатися по барах і водитися з отими жахливими людьми, знаєш, чим це скінчиться? Тебе застрелять. Як ото кілька днів тому застрелили одного в Чікоте. То було так страшно.

Філіп. Когось із наших знайомих?

Дороті. Ні. Просто якийсь бідолашний п'яничка, що бризкав на всіх з пульверизатора. Він не задирався, а робив це просто так, для жарту. А хтось розлютився й застрелив його. Я сама все бачила, і в цьому було щось таке моторошне. Раптом хтось вистрелив у нього, і він лежав на спині, і обличчя в нього зробилося сіре-сіре, а ще ж за хвилину до того він був такий веселий. Потім нас дві години не випускали звідти, й поліцейські нюхали в усіх пістолети, й випивку відразу ж перестали подавати. А він лежав неприкритий, і нам довелося підходити з документами до поліцейського, що влаштувався за столиком якраз над трупом, і все те було страшенно тяжко, Філіпе. Шкарпетки в нього були такі брудні, а черевики стоптані до дірок, і він був у самій тільки сорочці на голому тілі.

Філіп. Бідолаха. Знаєш, там тепер подають не вино, а справжню отруту. Зовсім забиває пароxи.

Дороті. Але ж, Філіпе, чому *ти* маєш бути таким? Навіщо тобі вештатися там, де тебе можуть застрелити? Ти ж можеш

зайнятися політикою чи військовою справою, взагалі чимось, гідним себе.

Філіп. Не спокушай мене. Не воруши мого честолюбства. *(Пауза).* Не малюй мені райдужних перспектив.

Дороті. А що то за вихватка з плювальницею в Чікоте? Ти просто наривався на скандал. Усі кажуть, що ти просто наривався.

Філіп. На скандал? І з ким же?

Дороті. Не знаю. Та й чи не однаково? Не треба тобі скандалити взагалі ні з ким.

Філіп. Атож. Твоя правда. Певно, й так не довго вже чекати кулі.

Дороті. Любий, нащо ж так песимістично — та ще й на початку нашого спільного життя.

Філіп. Нашого чого?

Дороті. Нашого спільного життя. Філіпе, невже тобі не хотілося б оселитися в якому-небудь затишному містечку, як от Сен-Тропез,— цебто такому, як колишній Сен-Тропез,— і жити там мирно й щасливо, і ходити на прогулянки, і плавати, і мати дітей, і радіти життю, і таке інше? Ні, я серйозно. Невже тобі не хочеться, щоб усе це скінчилося? Оця війна, оця революція?

Філіп. І щоб до сніданку нам подавали «Континентал дейлі мейл»? І булочки, і свіжий суничний джем?

Дороті. Ні, любий, нам подаватимуть яєчню з шинкою, і можеш, коли схочеш, замовляти «Морнінг пост». І всі казатимуть нам «мосьє» і «мадам».

Філіп. «Морнінг пост» оце щойно перестала виходити.

Дороті. Ах, Філіпе, з тобою так тяжко. Ну, хіба ми не можемо жити щасливо? Невже ти не хочеш мати дітей? Вони гратимуться в Люксембурзькому саду, й ганятимуть обруч, і пускатимуть кораблики.

Філіп. І ти будеш показувати їм карту. Ні, навіть не карту, а глобус. «Дивіться, діти»; хлопчика ми назвемо Дерек — гіршого імені я не знаю. Ти скажеш: «Дивися, Дереку, це річка Вампу. А тепер стеж за моїм пальцем, і я тобі покажу, де наш татусь». А Дерек скаже: «Добре, матусю. А я коли-небудь бачив татуся?»

Дороті. Ні, ні, буде зовсім не так. Ми оселимося в якомусь райському куточку, й ти писатимеш.

Філіп. Що?

Дороті. Що тобі заманеться. Романи й статті, а може, і книжку про цю війну.

Філіп. Гарненька ж то буде книжечка. Надто як видати її з ілюстраціями.

Дороті. Або ти міг би підучитись і написати книжку про політику. Я чула, що на книжки про політику завжди величезний попит.

Філіп *(смикаючи шнур дзвоника).* Не сумніваюсь.

Дороті. Ти міг би підучитись і написати книжку про діалектику. Нові книжки про діалектику ніколи не залежуються.

Філіп. Та невже?

Дороті. Але, Філіпе, любий, передусім ти мусиш уже тепер узятися за розум і відмовитися від цього безглуздого, розгульного життя.

Філіп. Я про це десь читав, але зіткнувся вперше. Скажи, це таки правда, що американка, вподобавши собі чоловіка, насамперед змушує його від чогось відмовитися? Скажімо, від чарки, чи від звички палити віргінські сигарети, чи носити гетри, чи полювати, чи від бозна ще чого?

Дороті. Ні, Філіпе. Просто ти становиш дуже складну проблему для будь-якої жінки.

Філіп. Сподіваюсь.

Дороті. І я зовсім не хочу, щоб ти щось кидав. Навпаки, я хочу, щоб ти до чогось узявся.

Філіп. Гаразд. *(Цілує її).* Візьмусь. Ну, а тепер снідай. Я піду до себе: мені треба декому подзвонити.

Дороті. Не йди, Філіпе.

Філіп. Я зразу ж повернуся, люба. І буду страшенно поважним.

Дороті. Ти знаєш, що ти сказав?

Філіп. Авжеж.

Дороті *(дуже радісно).* Ти сказав — *люба.*

Філіп. Я знав, що це слово причепливе, але не здогадувався, що воно ще й заразливе. Вибач, дорога.

Дороті. *Дорога* — теж непогане слово.

Філіп. То до побачення,— мм — кохана.

Дороті. Кохана,— ох ти, *любий.*

Філіп. До побачення, товаришко.

Дороті. Товаришко? А раніше казав — люба.

Філіп. Товариш — гарне слово. Певно, його не можна кидати на вітер. Забираю його назад.

Дороті *(захоплено).* Ой Філіпе! Ти вже починаєш розвиватися політично!

Філіп. Не доведи боже, чи дияволе, чи хто там є,— не доведи!

Дороті. Не блюзнірствуй. Це приносить нещастя.

Філіп *(квапливо й досить похмуро).* До побачення, люба-дорога-кохана.

Дороті. А де «товаришка»? Ти не назвав мене товаришкою.

Філіп *(виходячи)*. Так. Розумієш, я починаю розвиватися політично. *(Заходить до сусідньої кімнати).*

Дороті *(викликає дзвоником Петру. Розмовляє з нею, зручно відкинувшись на подушки).* Ой, Петро, він такий чарівний, і такий жвавий, і такий веселий! Але нічого не хоче робити. Він вважається кореспондентом якоїсь дурної лондонської газетки, але в цензурі кажуть, що за весь час він не послав і десяти рядків. З ним спочиваєш душею після Престона з його нескінченними розмовами про дружину й дітей. Нехай він повертається до своєї дружини й дітей, як він їх так любить. Тільки він не повернеться, ні. Я вже знаю, чого варті ці чоловічі розмови про дружину й дітей під час війни. Це така собі відмичка до жіночого серця. А коли ти піддалася, тебе тією самою відмичкою й ошелешать. Достоту як кийком по голові. Не збагну, чому я досі терпіла цього Престона. А який він понурий! Дивиться знай на карту і бубонить, що місто от-от упаде. Як на мене, гіршої звички, ніж ото весь час дивитися на карту, в чоловіків немає. Правда ж, Петро?

Петра. Я не розумію, сеньйорито.

Дороті. Цікаво, Петро, що Філіп зараз робить?

Петра. Нічого путнього.

Дороті. Не кажіть так, Петро. Ви пораженка.

Петра. Отакої, сеньйорито. Я не тямлю в політиці. Я собі працюю, та й годі.

Дороті. Ну, гаразд, можете йти. А я, мабуть, ще трохи посплю. Мені сьогодні так хороше, і так хочеться спати.

Петра. То й поспіть на здоров'ячко, сеньйорито. *(Виходить і зачиняє за собою двері).*

У сусідній кімнаті дзвонить телефон.

Філіп *(знімає трубку)*. Так. Гаразд. Нехай заходить.

У двері стукають, і заходить боєць у формі Інтернаціональної бригади — вродливий смаглявий хлопець років двадцяти трьох. Він хвацько віддає честь.

Salud, товаришу. Заходьте.

Боєць. Мене прислали з бригади. Я мав з'явитися до номера сто тринадцятого.

Філіп. Я перемінив кімнату. Наказ у вас при собі?

Боєць. Я отримав усний наказ.

Філіп знімає телефонну трубку й називає номер.

Філіп. Ochenta — dos cero uno cinco. Алло, Геддок? Ні. Дайте Геддока. Говорить Гейк. Так. Гейк. Добре. Це Геддок? *(Обертається до бійця).* Ваше прізвище, товаришу?

Боєць. Вілкінсон.

Філіп. Алло, Геддок, ви посилали товариша на ім'я Вілкінсон до рибної крамниці Бута? Чудово. Дякую. Salud. *(Кладе телефонну трубку. Потім обертається до бійця й простягає йому руку).* Радий вас бачити, товаришу. То що у вас?

Боєць. Я прибув у ваше розпорядження.

Філіп. Так-так. *(Вагається, на обличчі його відбивається внутрішня боротьба).* Скільки вам років, товаришу?

Боєць. Двадцять.

Філіп. Як ви тут? Дівчину собі знайшли?

Боєць. Я приїхав сюди не для того, щоб шукати дівчат.

Філіп. Так-так. Авжеж. Я просто собі спитав. *(Пауза. Потім, відкинувши вагання, говорить уже твердо, по-військовому).* Я хочу попередити вас ось про що. Виконуючи це завдання, ви повинні бути при зброї — так воно вагоміше. Але не вдаватися до зброї за жодних обставин. За жодних обставин. Ви мене зрозуміли?

Боєць. Навіть для самозахисту?

Філіп. *За жодних обставин.*

Боєць. Ясно. Яке моє завдання?

Філіп. Ви зійдете вниз і прогуляєтеся вулицею. Потім повернетеся до готелю, наймете номер і зареєструєтесь у портьє. Одержавши ключ, зайдете сюди і скажете, який у вас номер, а я поясню вам, що робити далі. Сьогодні майже цілий день вам доведеться провести в своєму номері. *(Пауза).* Поспішати вам нема куди. Можете десь випити пива. В «Агвілар» сьогодні буде пиво.

Боєць. Я не п'ю, товаришу.

Філіп. І добре робите. Хвалю. Ми, старше покоління, несемо на собі каїнову печать певних згубних нахилів, позбутись яких нам навряд чи вже пощастить. Але ми повинні брати приклад з вас. Ну, можете йти.

Боєць. Єсть, товаришу. *(Віддає честь і виходить з кімнати).*

Філіп *(коли він вийшов).* Ех, шкода! Ех, шкода, чорт забирай!

Телефонний дзвінок.

Слухаю. Так, це я. Гаразд. Ні. На жаль, не можу. Пізніше. *(Кладе трубку).*

Знову дзвінок.

Алло! Так. Мені дуже соромно, але я не можу. Я винен, винен. Неодмінно. Так. Але трохи пізніше. *(Кладе трубку).*

Знову дзвінок.

Алло! Ох, їй-богу, мені страшенно соромно. Може, все-таки трохи пізніше? Наполягаєте? Ну, гаразд. Заходьте сюди й залагодимо цю справу.

В двері стукають.

Заходьте, заходьте.

Заходить Престон. Вигляд у нього вкрай кепський, на оці — пов'язка.

Мені, їй-богу, страшенно соромно.

Престон. Мені від цього не легше. Ви поводились обурливо.

Філіп. Згоден. Але що я тепер маю робити? *(Безвиразним голосом).* Я ж сказав: мені дуже соромно.

Престон. Насамперед скиньте мій халат і пантофлі.

Філіп *(скидаючи).* Прошу. *(Подає халат і пантофлі Престону. З жалем у голосі).* Послухайте, а ви не продали б мені цей халат? Така приємна тканина.

Престон. Ні. А тепер забирайтеся геть із моєї кімнати.

Філіп. Невже ви хочете почати все спочатку?

Престон. Якщо ви негайно не заберетесь, я подзвоню, щоб вас викинули звідси.

Філіп. Он як. Що ж, дзвоніть.

Престон дзвонить. Філіп заходить до ванної. Звідти чути плюскіт води. В двері стукають, і заходить адміністратор.

Адміністратор. Щось негаразд?

Престон. Прошу вас викликати поліцію й вивести цю людину з моєї кімнати.

Адміністратор. Містере Престон. Я звелю покоївці перенести ваші речі. Вам буде розкішно в сто тринадцятому. Містере Престон, навіщо вам, з вашим розумом, викликати до готелю поліцію? Що поліція перш за все і передовсім скаже? А чиї це бляшанки згущеного молока? А чиї це банки тушонки? А хто це переховує в готелі стільки кави? А навіщо тут повна шафа цукру? А чиї це три пляшки віскі? А що тут взагалі діється-коїться? Містере Престон, ніколи не викликайте поліцію в приватних питаннях. Містере Престон, я волаю до вас!

Філіп *(з ванної).* А чиї це три куски мила?

Адміністратор. От бачите, містере Престон. Представники влади завжди і весь час тлумачать приватні питання неправильно. Є закон, що всіх цих речей не можна тримати. Є суворий закон, що забороняє запасатися харчами. Тож поліція вас не зрозуміє.

Філіп *(з ванної).* А хто це переховує тут три флакони одеколону?

Адміністратор. От бачите, містере Престон. При всьому моєму величезному бажанні я не можу звернутися до поліції.

Престон. Ет, ідіть ви обидва... достобіса. Нехай мої речі перенесуть до сто тринадцятого. Ролінгсе, ви справжній хам. Затямте собі, це вам сказав я.

Філіп *(з ванної).* А чиї це чотири тюбики крему для гоління?

Адміністратор. Містере Престон. Чоти-и-ири тюбики, містере Пре-е-естон!

Престон. Ви тільки й умієте, що канючити харчі. Від мене вам он скільки дісталося. Зберіть і перенесіть мої речі.

Адміністратор. Буде зроблено, містере Престон, але дозвольте одне слово. Коли всупереч власній волі я звертаюся до вас із маленькими проханнями щодо харчів, маючи при цьому на увазі тільки і виключно надлишкові кількості...

Філіп *(з ванної, захлинаючись від сміху).* Як? Як ви сказали?

Адміністратор. Я сказав, що звертався до містера Престона виключно щодо надміру харчів, і то лише з огляду на родину із семи душ. Слухайте, містере Престон, у моєї тещі — а вона єдина розкіш, яку я собі дозволяю,— залишився тільки один зуб. Розумієте? Тільки один зуб. І з його допомогою вона їсть геть усе і з превеликим задоволенням. Коли цей зуб випаде, мені доведеться придбати повний комплект зубів, як верхніх, так і нижніх, пристосованих перетирати будь-яку їжу. Пристосованих для біфштекса, і для баранячих котлеток, і для цього — як воно зветься? — salomillo. Щовечора — запевняю вас, містере Престон,— я питаю в неї, як твій зуб, старенька? Щовечора я засинаю з однією думкою: що буде з нами, коли той зуб випаде? Та коли вона матиме повний комплект верхніх і нижніх зубів, у Мадріді не залишиться коней для армії. Запевняю вас, містере Престон, ви не уявляєте собі, що то за жінка. Така розкіш! Містере Престон, чи не могли б ви поділитися бляшаночкою будь-яких консервів, що становлять надлишок?

Престон. Просіть у свого приятеля Ролінгса.

Філіп *(виходячи з ванної).* Товаришу філателісте, в мене саме виявився надлишок у вигляді однієї бляшанки тушонки.

Адміністратор. О містере Філіп! У вас душа більша за цей готель.

Престон. І вдвічі брудніша. *(Виходить).*

Філіп. Ач, як образився.

Адміністратор. Ви відібрали в нього юну леді. Авжеж, він лютує. Він повен, як це зветься, жовчі.

Філіп. Атож. Він аж захлинається жовчю. Вчора я спробував вибити з нього трохи. Та щось мало допомогло.

Адміністратор. Слухайте, містере Філіп. Скажіть мені правду. Довго ще триватиме ця війна?

Філіп. Боюся, що дуже довго.

Адміністратор. Містере Філіп, мені страшенно неприємно чути це від вас. Війна триває вже цілий рік. Це дуже невесело, знаєте.

Філіп. А ви не думайте про це. Бережіть себе, і все буде гаразд.

Адміністратор. І ви бережіть себе, ви теж будьте обережні. Будьте обережні, містере Філіп. Я знаю. Ви не думайте, що я не знаю.

Філіп. Не раджу вам знати надто багато. І хоч би що ви там знали — тримайте язика на припоні, гаразд? Так воно буде краще для нас із вами.

Адміністратор. Але будьте обережні, містере Філіп.

Філіп. Не хвилюйтесь, я обережний. Вип'ємо? *(Наливає в склянку віскі й додає води).*

Адміністратор. Спиртного не вживаю. Але послухайте, містере Філіп. Будьте обережніші. В номері сто п'ятому — дуже лихий. В номері сто сьомому — дуже лихий.

Філіп. Дякую. Я знаю. Тільки отой зі сто сьомого вислизнув у мене з рук. Його прогавили.

Адміністратор. У сто чотирнадцятому — просто дурень.

Філіп. Атож.

Адміністратор. Учора ввечері він намагався ввійти до вашого номера, сто тринадцятого. Удав, ніби помилився. Я знаю.

Філіп. Тому я й не повернувся туди. За дурнем стежили мої люди.

Адміністратор. Містере Філіп, пильнуйтеся. Хочете, я звелю поставити на ці двері англійський замок? Великий замок. Найміцнішого гатунку.

Філіп. Ні, замок нічого не дасть. У нашому ділі на замки не покладаються.

Адміністратор. Може, дасте мені якесь доручення, містере Філіп? Я міг би вам чимось прислужитись?

Філіп. Жодних доручень. Дякую, що ви не поселили тут цього дурня-журналіста з Валенсії. Тут і без нього вистачає дурнів, включаючи і нас з вами.

Адміністратор. Якщо він вас цікавить, його можна буде влаштувати. Я сказав йому, що вільних місць немає, і що я сповіщу, коли з'являться. Як стане спокійніше, його можна буде влаштувати. Містере Філіп, ви ж таки будьте обережніші. Прошу вас. Ви розумієте.

Філіп. Та я обережний, будьте спокійні. Просто мені часом буває тоскно.

Дороті Бріджес тим часом встала; вона заходила до ванної, вдяглася, повернулася до кімнати, сіла за друкарську машинку, потім підвелась і завела патефон. Філіп чує музику — баладу Шопена As-dur op. 47.

(До адміністратора). Вибачте — на хвилинку. Ви зараз будете переносити його речі? Якщо мене хтось питатиме, скажіть, будь ласка, щоб почекав.

Адміністратор. Я перекажу покоївці, що займеться речами.

Філіп підходить до дверей Дороті й стукає.

Дороті. Заходь, Філіпе.

Філіп. Ти дозволиш мені випити тут склянку віскі?

Дороті. Авжеж. Будь ласка.

Філіп. У мене до тебе два прохання.

Пластинка скінчилась. Видно, як із сусіднього номера виходить адміністратор, потім заходить покоївка й починає збирати і складати на ліжку речі Престона.

Дороті. Які ж, Філіпе?

Філіп. Одне, щоб ти виїхала з цього готелю, а друге — щоб повернулася до Америки.

Дороті. Який ти безсовісний, який недобрий! Ти ще гірший за Престона!

Філіп. Я не жартую. Тобі зараз не місце в цьому готелі. Я не жартую.

Дороті. Мені було так хороше з тобою. Філіпе, не треба цих дурниць. Будь ласка, любий, я дуже тебе прошу, не треба.

Видно, як на порозі сусідньої кімнати з'являється боєць Вілкінсон у формі Інтернаціональної бригади.

Вілкінсон *(до покоївки).* А де товариш Ролінгс?

Покоївка. Заходьте й сідайте. Він просив почекати.

Вілкінсон сідає в крісло, спиною до дверей. У сусідній кімнаті Дороті поставила нову пластинку. Філіп піднімає адаптер, і пластинка беззвучно крутиться на диску.

Дороті. Ти казав, що хочеш випити. Ось, пий.

Філіп. Вже не хочу.

Дороті. Що з тобою, любий?

Філіп. Ти добре знаєш, що я не жартую. Вертайся до Америки.

Дороті. Я не боюсь обстрілів. Ти вже переконався в цьому.

Філіп. Не про обстріли йдеться.

Дороті. Тоді про що ж, любий? Я тобі не подобаюсь? Я робитиму все, щоб ти був мною задоволений.

Філіп. Як мені змусити тебе поїхати?

Дороті. Ти ніяк не змусиш. Я не поїду.

Філіп. Давай я хоч перевезу тебе до «Вікторії».

Дороті. Нічого не вийде.

Філіп. Якби ж то я міг поговорити з тобою відверто.

Дороті. А чому ти не можеш?

Філіп. Я ні з ким не можу говорити відверто.

Дороті. Але ж, любий, це в тебе просто заскок. Тобі треба звернутися до психоаналітика, й він одразу вилікує тебе. Це дуже просто й навіть цікаво.

Філіп. Ні, ти безнадійна. Але прекрасна. Доведеться просто вивезти тебе звідси силоміць. *(Опускає голку на пластинку й підкручує патефон).* Вибач, якщо я псую тобі настрій.

Дороті. Певно, це в тебе від печінки, любий.

Поки патефон грає, за дверима сусіднього номера, де покоївка збирає речі, а Вілкінсон сидить у кріслі, зупиняється чоловік у шинелі й береті. Він прихиляється до одвірка, щоб легше було цілитись, і стріляє хлопцеві в потилицю з довгоствольного маузера. Покоївка скрикує — «Ой!» — а тоді заходиться плачем, затуливши обличчя фартушком. Філіп, почувши постріл, штовхає Дороті на ліжко й підходить до дверей з пістолетом у правій руці. Прочинивши двері й тримаючи пістолет напоготові, він дивиться в один, потім у другий бік, а тоді виходить у коридор і заходить до сусідньої кімнати. Побачивши його з пістолетом, покоївка знову скрикує.

Філіп. Припиніть! *(Підходить до Вілкінсона, піднімає його голову, голова знову падає).* Сволота. Ах, сволота.

Дороті вийшла за ним і зупиняється на порозі.

Штовхає її). Іди звідси.

Дороті. Філіпе, що сталось?

Філіп. Не дивися на нього. Він мертвий. Хтось застрелив його.

Дороті. Хто застрелив?

Філіп. Може, він сам застрелився. Тебе це не стосується. Іди звідси. Ти що, ніколи не бачила трупів? Ти ж, здається, військова кореспондентка, га? Іди звідси, іди дописуй свою статтю. Це тебе не стосується *(До покоївки).* Ану, мерщій виносьте

звідси всі ті бляшанки й пляшки. *(Починає викидати речі з шафи на ліжко). Все* згущене молоко. *Всю* тушонку. *Весь* цукор. *Усю* лососину. *Весь* одеколон. *Усе* мило. Виносьте все це геть. Треба викликати поліцію.

Завіса

Кінець першої дії

ДІЯ II, СЦЕНА 1

Кабінет в Управлінні безпеки. Простий стіл, на ньому тільки лампа під зеленим абажуром. Усі вікна зачинені й жалюзі опущені. За столом сидить невисокий чоловік з аскетичним обличчям — тонкі губи, гачкуватий ніс, кошлаті брови. На стільці біля столу сидить Філіп. У руці в чоловіка з гачкуватим носом олівець. Перед столом сидить другий чоловік. Він глухо ридає, здригаючись усім тілом. Антоніо (чоловік з гачкуватим носом) дивиться на нього з цікавістю. То — перший боєць із третьої сцени першої дії. Він простоволосий, у спідній сорочці, підтяжки, на яких мають триматись його бахматі формені штани, розстебнуті і звисають додолу. Коли завіса піднімається, Філіп підводиться й дивиться на першого бійця.

Філіп *(утомленим голосом).* У мене до вас іще одне запитання.

Перший боєць. Не питайте мене. Будь ласка, не питайте мене. Я не хочу, щоб ви мене питали.

Філіп. Ви заснули?

Перший боєць *(схлипуючи).* Так.

Філіп *(вкрай втомленим безбарвним голосом).* Ви знаєте, чим це карається?

Перший боєць. Так.

Філіп. Чому ви не сказали цього зразу, чому забрали в нас стільки часу? Я б не розстріляв вас за це. Ви мене дивуєте. По-вашому, у нас розстрілюють задля потіхи?

Перший боєць. Треба було сказати. Я боявся.

Філіп. Так. Треба було сказати.

Перший боєць. Атож, товаришу комісар.

Філіп *(до Антоніо, холодно).* Як ви гадаєте — він справді заснув?

Антоніо. Звідки мені знати? Ви хочете, щоб я його допитав?

Філіп. Ні, mi coronel [1], ні. Нам потрібні відомості. Нам не потрібні зізнання. *(До першого бійця).* Скажіть, що вам приснилося, коли ви заснули?

---

[1] Полковнику *(ісп.).*

Перший боєць *(стримуючи ридання, вагається, потім каже)*. Не пам'ятаю.

Філіп. А ви згадайте. Не поспішайте. Я просто хочу впевнитися. Тільки не брешіть. Мене не обдурите.

Перший боєць. Я вже згадав. Я стояв, прихилившись до стіни, й гвинтівка була в мене між ніг. Так, я згадав. *(Схлипує)*. Мені... мені приснилося, що я обіймаю свою дівчину, а вона... вона зі мною щось робить. Не пам'ятаю що. То був просто сон. *(Схлипує)*.

Філіп *(до Антоніо)*. Вас це задовольняє?

Антоніо. Я не зовсім розумію.

Філіп. Зовсім цього, мабуть, ніхто не зрозуміє, але тепер він мене переконав. *(До першого бійця)*. Як звуть вашу дівчину?

Перший боєць. Альма.

Філіп. Гаразд. Коли писатимете їй, скажіть, що вона принесла вам щастя. *(До Антоніо)*. Як на мене, його можна відпустити. Він читає «Уоркер». Він знає Джо Норта. У нього є дівчина Альма. У бригаді його характеризують добре, й він заснув на посту й прогавив чоловіка, який потім застрелив хлопця, на ім'я Вілкінсон, вважаючи, що стріляє в мене. Просто надалі йому треба давати міцної кави, щоб не засинав на посту в обіймах із гвинтівкою. Слухайте, товаришу, вибачте, якщо я при виконанні своїх обов'язків розмовляв з вами грубо.

Антоніо. Я хотів би поставити йому кілька запитань.

Філіп. Слухайте, mi coronel. Якби я не знався на своїй справі, ви б мене так довго не тримали. Цей хлопець чистий. Ви самі знаєте, нікого з нас цілковито чистим не назвеш. Але цей хлопець чистий. Він просто заснув, а я ж, знаєте, не суддя. Я просто працюю у вас заради ідеї, заради Республіки й такого іншого. І в нас в Америці був колись президент, на ім'я Лінкольн, який, знаєте, скасовував смертні вироки вартовим, що заснули на посту. Тож я й пропоную, якщо ви не заперечуєте, давайте, так би мовити, скасуємо вирок і йому. Тим більше, що він з батальйону імені Лінкольна — а це добрий батальйон. Це такий чудовий батальйон, він здійснює такі подвиги, що навіть вас узяло б за душу, якби я вам про них розповів. І якби я служив у цьому батальйоні, то радів би, і пишався, і я не відчував би того, що відчуваю, працюючи тут. Але я в ньому не служу. Я просто другорядний поліцейський, що вдає із себе третьорядного журналіста... Але затямте собі, товаришу Альма... *(Обертаючись до заарештованого)*. Якщо ви ще раз заснете на посту, виконуючи моє завдання, я власноручно розстріляю вас, ясно? Ви чули? І напишіть про це Альмі.

Антоніо дзвонить. Заходять двоє штурмгвардійців.

Антоніо. Виведіть заарештованого. Ви висловлюєтеся дуже плутано, Філіпе. Але ми не маємо підстав не довіряти вам.

Перший боєць. Дякую, товаришу комісар.

Філіп. Ет, ніколи не кажіть «дякую» на війні. Це війна, ясно? А на війні «дякую» не кажуть. Ну, та коли ви вже подякували, то — будь ласка. І не забудьте написати Альмі, що вона принесла вам щастя.

Штурмгвардійці виходять і виводять першого бійця.

Антоніо. Так, тепер — далі. Цей чоловік, що втік із номера сто сьомого й застрелив замість вас отого хлопця — хто він такий?

Філіп. От цього я не знаю. Може, сам чорт рогатий. У них він проходить під номером. Вони дають агентам літеру і номер — від А1 до А10, потім від В1 до В10, потім від С1 до С10, і ці агенти вбивають людей, влаштовують диверсії, роблять усе те, про що ви й самі чудово знаєте. Вони дуже активні, але не дуже вправні. Вони вбивають багатьох, кого зовсім не слід було б убивати. Вся заковика в тому, що вони добре законспіровані — за системою кубинської А-В-С,— і поки ти не взяв того, хто дає їм завдання по той бік фронту, вважай, ти не домігся нічого. Це все одно, що розтинати чиряк за чиряком, замість того щоб позбутись їх усіх, п'ючи дріжджі за системою Флейшмана. Слухайте, ви мене зупиняйте, якщо я починаю висловлюватися плутано.

Антоніо. А що завадило вам узяти цього агента більшими силами?

Філіп. Я не хотів здіймати галасу, щоб не сполохати інших, куди важливіших. Цей, зрештою, тільки вбивця.

Антоніо. Так. У цьому місті з мільйонним населенням лишилося чимало фашистів, і вони діють ізсередини. Ті, кому вистачає на це сміливості. Таких, мабуть, тисяч двадцять, не менше.

Філіп. Більше. Вдвічі більше. І вони вміють тримати язика за зубами. За винятком їхніх політиканів.

Антоніо. Політиканів. Так, політиканів. Я бачив одного такого на підлозі он у тому кутку. Він лежав ницьма й не хотів підводитися, коли ми поставили крапку. Я бачив, як державний муж підповзає на колінах і обіймає мої ноги й цілує мої черевики. Він обслинював мої черевики, замість того щоб зробити дуже просту річ — прийняти смерть. Багато людей помирало в мене на очах, але я не бачив жодного політикана, який помер би красиво.

Філіп. Я не люблю дивитись, як помирають люди. Цебто

я можу зрозуміти того, хто любить на це дивитись. Але я особисто не люблю. І часом дивуюсь, як ви це витримуєте. Послухайте, а хто помирає красиво?

Антоніо. Ви й самі знаєте. Не грайте в наївність.

Філіп. Так. Я й сам знаю.

Антоніо. Я не боюся смерті. І не вимагаю від інших нічого неможливого.

Філіп. Ви фахівець. Слухайте, Тоніко. Хто помирає гарно? Ну, не відмовчуйтеся, скажіть. Зрештою, ми говоримо про ваш фах, а фахівцеві такі розмови завжди на користь. Розкажіть мені. А потім відразу забудьте все, що казали. Це ж так просто. Розкажіть мені про перші дні війни.

Антоніо *(не без гордості)*. Вам цікаво? Ви маєте на увазі якихось конкретних осіб?

Філіп. Ні. Про кількох конкретних осіб я і сам міг би розповісти. Я маю на увазі, так би мовити, цілі категорії.

Антоніо. Ідейні з-поміж них, особливо молоді,— вміють помирати. Іноді навіть з шиком. Глузду у них в голові катма, але помирати вміють. Солдати — так, професійні солдати теж уміють прийняти смерть. Я все своє життя проти священиків. Церква воює проти нас, ми воюємо проти церкви. Я вже багато років — соціаліст. Належу до найстарішої революційної партії в Іспанії. Але щодо вміння помирати... *(Тричі швидко стріпує кистю руки — в іспанців цей рух виражає найбільший захват)*. Священики — чудово. Звісно, прості священики, а не єпископи.

Філіп. Ще одне, Антоніо. Іноді ви робили помилки, правда? Ну, скажімо, коли обставини змушували поспішати. Чи просто помилки, звичайнісінькі помилки, від яких ніхто з нас не застрахований. Учора я, наприклад, зробив одну маленьку помилку. Скажіть, Антоніо, у вас іноді траплялися помилки?

Антоніо. Ще б пак. Помилки. Ще й які помилки. Авжеж, траплялись. Дуже прикрі помилки. Не одна й не дві.

Філіп. А як оті помилки приймали смерть?

Антоніо *(гордо)*. Чудово — всі до однієї.

Філіп. Ах-х-х...

Такий звук вихоплюється в боксера, якому завдано сильного удару по корпусу.

Скажіть, оця наша з вами робота. З її гучною назвою — контррозвідка — вона вас ніколи не гнітить?

Антоніо *(просто)*. Ні.

Філіп. А мене гнітить, і вже давно.

Антоніо. Але ж ви на цій роботі зовсім недавно.

Філіп. Цілих дванадцять місяців у самій тільки Іспанії. А перед тим — на Кубі. Ви бували на Кубі?

Антоніо. Так.

Філіп. Отам мене і втягли в це.

Антоніо. Як — втягли?

Філіп. Ну, дехто виявився настільки необачним, що почав довіряти мені. І, може, саме тому, що з їхнього боку це було необачно, мені довелось навчитися виправдувати їхню довіру. А вже потім пішло: тобі довіряють дедалі більше, й ти робиш усе як слід. А потім переймаєшся вірою в це. І зрештою, мабуть, починаєш навіть любити це. Щось я, здається, не дуже добре пояснюю.

Антоніо. Ви молодець. Ви добре працюєте. Вам дуже довіряють.

Філіп. Аж надто, чорт забирай. А я втомився, й на серці коти шкребуть. Знаєте, чого б мені хотілося? Мені б хотілося ніколи більше, повік, не вбивати жодної людини, однаково кого і за що. Мені б хотілося ніколи не брехати. Мені б хотілося знати, хто лежить поряд, коли я прокидаюсь уранці. Хотілося б бодай тиждень прокидатися щоранку в одному й тому самому місці. Хотілося б одружитися з дівчиною, на прізвище Бріджес, ви її не знаєте. І не дивуйтеся, що я називаю її на прізвище: мені подобається, як воно звучить. Мені хотілося б одружитися з нею, бо в неї найдовші, найстрункіші й найгарніші ноги в світі, і я можу не слухати її, якщо вона верзе дурниці. Мені б дуже хотілося побачити, які в нас були б діти.

Антоніо. Це ота висока блондинка, що живе з кореспондентом?

Філіп. Не кажіть про неї так. Вона не висока блондинка, що живе з якимось кореспондентом. Вона моя дівчина. А якщо я забагато балакаю й відбираю у вас дорогоцінний час, то, будь ласка, зупиніть мене. Знаєте, таких, як я, шукати — не знайти. Я вмію говорити і по-англійському, і по-американському. Виріс в одній країні, освіту дістав у другій. З цього й живу.

Антоніо *(заспокійливо)*. Знаю. Ви втомилися, Філіпе.

Філіп. Оце зараз я говорю по-американському. У Бріджес, до речі, склалося так само. Тільки я не певен, чи вона вміє говорити по-американському. Розумієте, вона вивчала мову в коледжі й за отими смішними підручниками з літературної майстерності, але знаєте, що найсмішніше? Мені подобається слухати, як вона говорить. Однаково, що б вона не казала. Я, самі бачите, зараз розслабився. Не пив нічого після сніданку, а куди п'яніший, ніж після випивки. Це погана ознака. Як ви дивитеся на те, що один із ваших оперативних працівників розслабився, mi coronel?

Антоніо. Вам треба відіспатись. Ви перевтомилися, Філіпе, а роботи у вас — непочатий край.

Філіп. Ваша правда. Я перевтомився, й у мене роботи — непочатий край. Я маю зустрітись у Чікоте з одним товаришем. Його звуть Макс. У мене й справді, без перебільшення, роботи аж надто багато. Макс, ви його, звісно, знаєте, фігурує у нас без прізвища — це означає, що він дуже цінний агент, а я, як Ролінгсом був, так Ролінгсом і лишився. Що означає,— я не дуже просунувся на цій службі. То про що пак я говорив?

Антоніо. Про Макса.

Філіп. Про Макса. Так-так, про Макса. Тож він уже на день запізнюється. Він уже зо два тижні блукає, чи, сказати б точніше, гуляє по фашистських тилах. Це його фах. І він каже — а він не бреше. А я брешу. Але не зараз. І так чи так, я страшенно втомився, розумієте, й мені остогидла моя робота, й нерви в мене геть розшарпалися, бо на душі тривожно, а тривожусь я не так часто.

Антоніо. Кажіть далі. І не вкладайте в це стільки темпераменту.

Філіп. Він каже, цебто Макс каже, хотів би я знати, де цього Макса чорти носять, що він виявив одне місце, спостережний пункт, розумієте? Звідти дивляться, куди лягають снаряди, й коригують вогонь. Один із таких пунктів. І він каже, що туди навідується отой німець, начальник усієї артилерії, що обстрілює місто, а з ним один класичний політикан. Знаєте, один із тих музейних експонатів. Теж туди приходить. От Макс і думає. А я думаю, що він зсунувся з глузду. Але він уміє думати краще за мене. Я думаю швидше, але він — краще. Що ми можемо захопити цих двох. А тепер, слухайте особливо уважно, mi coronel, і як щось не так, одразу виправляйте мене. По-моєму, це надто романтично. Але Макс каже, а він німець, і то практичний, і йому піти у фашистський тил — це все одно, що вам поголитись абощо. Тож він каже, що це цілком можливо. І я подумав. Я зараз зовсім п'яний, бо так довго не пив. Чому б нам не відкласти на час усі інші заплановані операції і не спробувати привести до вас отих двох? Від німця особливої користі нам не буде, але його можна вигідно обміняти, та й Максові кортить його взяти. Певно, тут домішується національний момент. Але той другий, той політикан — це вже неабищо, mi coronel. Йому не складеш ціни. Просто не складеш ціни. Розумієте, він — поза містом. Але він знає всіх, хто діє в місті. Бо всі вони підтримують з ним зв'язок. Я забагато говорю, так?

Антоніо. Філіпе.

Філіп. Слухаю.

Антоніо. Філіпе, рушайте-но до Чікоте, добряче там хильніть і беріться до діла. А виникне щось нове — приходьте або дзвоніть.

Філіп. А по-якому мені говорити, mi coronel,— по-американському чи по-англійському?

Антоніо. По-якому хочете. Аби не по-дурному. А тепер, коли ваша ласка, ідіть, бо хоч ми й добрі приятелі і я вас дуже люблю, в мене ще багато справ. Слухайте, а щодо спостережного пункту — це правда?

Філіп. Так.

Антоніо. Аж не віриться.

Філіп. Правда, але надто вже неймовірна. Неймовірно фантастична, mi coronel!

Антоніо. Ну, йдіть уже, будь ласка.

Філіп. Отже, то байдуже, як я говоритиму — по-англійському чи по-американському?

Антоніо. Та що це ви заторочили? Йдіть.

Філіп. Тоді я краще говоритиму по-англійському. По-англійському мені куди легше брехати. Аж навіть прикро.

Антоніо. Ідіть. Ідіть. Ідіть.

Філіп. Слухаюсь, mi coronel. Дякую за повчальну бесіду. Я вирушаю до Чікоте. Salud, mi coronel. *(Віддає честь, дивиться на годинник і виходить).*

Антоніо, сидячи за столом, дивиться йому вслід. Потім дзвонить. Заходять двоє штурмгвардійців і віддають честь.

Антоніо. Приведіть заарештованого, якого ви щойно вивели. Я хочу з ним побалакати віч-на-віч.

Завіса

ДІЯ, II, СЦЕНА 2

Столик у кутку в барі Чікоте. Це перший столик праворуч від дверей. Двері й вікно на три чверті закладені мішками з піском. За столиком сидять Філіп і Аніта. До столика підходить офіціант.

Філіп. Бочкове віскі ще є?

Офіціант. Зі справжніх лишився тільки джин.

Філіп. Добрий джин?

Офіціант. Жовтий, від Бута. Найкращий.

Філіп. Дайте з тоніком.

Аніта. Більше не кохаєш?

Філіп. Ні.

Аніта. Робиш великий помилка з отой великий блондинка.

Філіп. Великий блондинка?

Аніта. Довгий великий блондинка. Довгий, як каланча. Великий, як коняка.

Філіп. Золотава, як пшеничне поле.

Аніта. Ти робиш помилка. Великий жінка. Великий помилка.

Філіп. Звідки ти взяла, що вона велика?

Аніта. А хіба не великий? Та вона великий, як танк. Зажди, як ти зробиш їй дитина. Не великий? Як машина «студебекер».

Філіп. У тебе гарно звучить — «студебекер».

Аніта. Так. Жоден англійський слово не люблю, як цей. «Студебекер». Гарно. Чому не кохаєш?

Філіп. Не знаю, Аніто. Розумієш, усе змінюється. *(Дивиться на годинник).*

Аніта. Раніше ти кохав. Я не змінився.

Філіп. Знаю.

Аніта. Раніше кохав. Знову будеш кохати. Треба тільки старатись.

Філіп. Знаю.

Аніта. Як уже маєш щось добре — нащо його кидати. Великий жінка — великий морока. Я знаю. Я теж довго був такий.

Філіп. Ти гарна дівчина, Аніто.

Аніта. Може, вже не кохаєш тому, що всі мене лають, бо я кусав містер Вернон?

Філіп. Зовсім ні.

Аніта. Знай, я б усе віддав, щоб цього не робити.

Філіп. Та всі давно вже про це забули.

Аніта. Знаєш, чому я зробив? Усі знають, що я вкусив — ніхто не питав чому.

Філіп. Ну, чому?

Аніта. Він хотів узяти з мого панчоха триста песет. Що ж я мав робити? Сказати: «Так, будь ласка. Бери. Прошу»? Ні, я вкусив.

Філіп. І добре зробила.

Аніта. Ти гадаєш? Справді?

Філіп. Авжеж.

Аніта. Ти такий гарний. Слухай, не роби помилка з тим великим блондинка.

Філіп. Знаєш, Аніто, боюся, що я її таки зроблю. Все лихо в тому, що мені її хочеться зробити — цю величезну помилку. *(Підкликає офіціанта, дивиться на свій годинник. Офіціантові).* Котра зараз на вашому?

О ф і ц і а н т *(дивиться на стінний годинник над стойкою й на Філіпів годинник).* Ваш іде точно.

А н і т а. Буде величезний помилка, от побачиш.

Ф і л і п. Ти ревнуєш?

А н і т а. Ні. Я тільки ненавиджу. Вчора ввечері намагався полюбити. Я собі казав, гаразд, усі товариші. Буде великий стрілянина. Може, всіх повбиває. Нехай усі будуть товариш одне з одним. Не треба лаятися. Не треба думати про себе. Не треба бути егоїст. Люби ворога, як себе. Всі ті дурниці.

Ф і л і п. Ти поводилася блискуче.

А н і т а. Такий дурний думка держиться тільки до ранку. А вранці я прокинувся і давай ненавидіти цей жінка.

Ф і л і п. Це ти даремно.

А н і т а. Що їй від тебе треба? Їй узяти чоловіка — мов квітку зірвати. Знічев'я. Бере, як квітку, щоб прикрашати кімната. Ти їй подобався, бо ти теж великий. Слухай, мені ти подобався, навіть якби ти карлик.

Ф і л і п. Ну, Аніто, не захоплюйся.

А н і т а. Слухай добре. Ти мені подобався, навіть якби ти хворий. Навіть якби ти слабкий і бридкий. Навіть якби ти горбатий.

Ф і л і п. Горбані приносять щастя.

А н і т а. Ти мені подобався, навіть якби ти горбань, що не приносить щастя. Ти мені подобався, якби в тебе нема грошей. Тобі треба грошей? Я тобі даю.

Ф і л і п. Оце хіба єдине, чого я ще не пробував на цій роботі.

А н і т а. Я без жартів. Я серйозно, Філіпе, не зв'язуйся з нею. Вертайся до мене, я для тебе о'кей.

Ф і л і п. На жаль, не можу, Аніто.

А н і т а. А ти спробуй. Нічого не змінилось. Тобі подобався раніше, тобі подобатися знову. У справжній чоловік завжди так.

Ф і л і п. А я от, бачиш, змінився. Воно сильніше за мене.

А н і т а. Ти не змінився. Я знаю тебе добре. Я знаю тебе вже давно. Такі, як ти,— не змінюватись.

Ф і л і п. Усі змінюються.

А н і т а. Неправда. Втомитись — так. Хотіти йти геть — так. Гульнути — так. Гніватися — так, так. Кривдити — так, дуже. Змінюватись? Ні. Тільки завести новий звичка. Це просто звичка, і край. Так у всіх, однаково.

Ф і л і п. Я розумію. Так, це правильно. Та річ у тім, що, коли зустрічаєшся з кимось із своїх, усе раптом іде шкереберть.

А н і т а. Вона не свій. Не такий, як ти. Вона інший порода.

Філіп. Ні, порода та сама.

Аніта. Слухай, цей великий блондинка вже відібрав твій розум. Ти вже не думати головою. Вона схожий на тебе, як фарба на кров. На вигляд — однакові. Може, фарба. Може, кров. Гаразд. Налити фарба в тіло замість кров. Що вийде? Американський жінка.

Філіп. Ти несправедлива до неї, Аніто. Нехай вона ледаща, розбещена, навіть дурна й страшенно себелюбна. Зате вона така вродлива, така приязна, така приваблива й навіть щира. І явно сміливa.

Аніта. О'кей. Вродливий? Навіщо тобі врода після того, як ти з нею спав? Я знаю тебе. Приязний? О'кей; той, хто приязний, може бути й неприязний. Привабливий? Так. Вона вабити, як удав кролика. Щирий? Ти мене смішив. Ха-ха-ха. Щирий, поки не обдурив. Сміливий? Сміливий? Я б знову сміявся, якби ще мав смішки. Сміливий? Гаразд. Я таки сміятись. Хо-хо-хо. Що ти робив весь час у цей війна, коли й досі не бачиш, хто сміливий, а хто просто не розуміти небезпека. Сміливий? Отак. *(Підводиться з-за столу й ляскає себе по сідниці).* От. А тепер я пішов.

Філіп. Ти прискіпуєшся до неї.

Аніта. Прискіпуюсь? Та я б кинув граната в той ліжко, де вона зараз спати. Я кажу правда. Вчора ввечері я намагався — всі оті дурниці. Піти на жертва. Поступатись. Ти знаєш. Тепер я маю тільки один почуття. Гарний і здоровий почуття. Я ненавиджу. *(Виходить).*

Філіп *(офіціантові).* Мене тут не питав один товариш з Інтернаціональної бригади? На ім'я Макс? У нього обличчя зніевечене отут. *(Показує рукою на рот і підборіддя).* Передніх зубів немає. І ясна чорні там, де пекли розпеченим залізом. А отут рубець. *(Проводить пальцем по нижній щелепі).* Не бачили такого товариша?

Офіціант. Ні, такого тут не було.

Філіп. Якщо цей товариш прийде, скажіть йому, будь ласка, щоб ішов до готелю.

Офіціант. До якого готелю?

Філіп. Він знає, до якого. *(Підходить до дверей, на порозі обертається).* Скажіть йому, що я пішов його шукати.

Завіса

ДІЯ II, СЦЕНА 3

Декорація та сама, що й у сцені 3 дії I. Суміжні номери 109 і 110 у готелі «Флорида». Надворі вже темно, і вікна запнуті. В номері 110 темно, там нікого нема. Номер 109 яскраво освітлений настільною лампою, люстрою й лампочкою на бильці ліжка. Ввімкнуті і рефлектор, і електроплитка. Дороті Бріджес у светрі під шию, суконній спідниці, вовняних панчохах і полуботках варить щось на електроплитці в каструлі з довгою ручкою. Крізь запнуті вікна долинає далека канонада. Дороті смикає шнур дзвоника. Дзвінка у відповідь немає. Вона дзвонить знову.

Дороті. А щоб йому, тому монтерові! *(Підходить до дверей і прочиняє їх).* Петро! Агов, Петро!

Чути, як наближаються кроки покоївки. Вона з'являється на порозі.

Петра. Слухаю, сеньйорито?

Дороті. Де монтер, Петро?

Петра. Хіба ви не знаєте?

Дороті. Ні. А що? Нехай він негайно прийде сюди й полагодить дзвоник!

Петра. Він не може прийти, сеньйорито, бо його вже немає живого.

Дороті. Що?

Петра. Він загинув учора ввечері. Вийшов на вулицю під час обстрілу.

Дороті. Вийшов на вулицю під час обстрілу?

Петра. Так, сеньйорито. Він був трохи напідпитку й саме надумав вертатися додому.

Дороті. Бідолаха!

Петра. Так, сеньйорито, це жахливо.

Дороті. А як він загинув?

Петра. Кажуть, хтось застрелив його з вікна. Не знаю. Так кажуть.

Дороті. Хто ж то стріляв з вікна — та ще й у нього?

Петра. Вони завжди стріляють з вікон уночі під час артнальоту. Це П'ята колона. Люди, що воюють проти нас у самому місті.

Дороті. Але чому вони вбили саме його? Адже він простий робітник.

Петра. Вони бачили, що робітник — він був одягнений поробочому.

Дороті. Про що ж я й кажу, Петро.

Петра. Тому вони й застрелили його. Вони наші вороги. Навіть мої вороги. Якби вони вбили мене, то теж раділи б — що однією робочою людиною стало менше.

Дороті. Але ж це жахливо!

Петра. Так, сеньйорито.

Дороті. Це просто варварство. Виходить, вони стріляють без розбору, навіть не знають, у кого стріляють?

Петра. Так. Вони наші вороги.

Дороті. Вони жахливі люди!

Петра. Так, сеньйорито.

Дороті. А що ж ми будемо робити без монтера?

Петра. Завтра знайдемо іншого. Але сьогодні викликати вже пізно. Може, сеньйорито, якби ви не вмикали всю електрику водночас, то й пробки у вас не перегорали б. Залиште тільки одну якусь лампочку.

Дороті *(Вимикає всі лампи, крім тієї, що на більці ліжка).* Так я не бачу навіть, що в мене там вариться. А втім, може, воно і краще. На бляшанці не було написано, в якому вигляді його їсти — холодному чи гарячому. Певно, вийде щось гидке!

Петра. А що ви варите, сеньйорито?

Дороті. Не знаю, Петро. Бляшанка була без етикетки.

Петра *(зазираючи в каструлю).* Схоже на кролика.

Дороті. Те, що схоже на кролика, називають котом. Тільки навіщо ото робити з кота консерви й посилати сюди аж з Парижа? Щоправда, можливо, вони приготували це в Барселоні, потім відправили морем до Парижа, а звідти приставили літаком сюди. Так, по-вашому, це котятина, Петро?

Петра. Якщо воно з Барселони, то може бути що завгодно.

Дороті. Ох, мені вже набридло морочитися. Візьміть та доваріть самі, Петро!

Петра. Гаразд, сеньйорито. А що додати сюди?

Дороті *(бере книжку, підходить до ліжка й лягає).* Та що хочете. Відкрийте першу-ліпшу бляшанку.

Петра. Це для містера Філіпа?

Дороті. Якщо він прийде.

Петра. Містерові Філіпу не сподобається перше-ліпше. З містером Філіпом треба бути уважною. Якось він уже кинув на підлогу тацю із сніданком.

Дороті. А чому, Петро?

Петра. Щось прочитав у газеті.

Дороті. Певно, виступ Ідена. Він ненавидить Ідена.

Петра. Все одно, то було негарно. Я сказала йому, що він не має права. No hay derecho, сказала я йому.

Дороті. А він що на те?

Петра. Допоміг мені все підібрати, а потім ляснув мене ось по цьому місцю, коли я стояла, нахилившись. Сеньйорито, мені не подобається, що він у сусідній кімнаті. Ви і він з різного тіста.

Дороті. Я кохаю його, Петро.

Петра. Сеньйорито! Прошу вас, не треба. Ви не прибира-

ли його кімнати й не застелювали його ліжка аж сім місяців, як я. Сеньйорито, він погана людина. Я не кажу, що він злий. Але він погана людина.

Дороті. По-вашому, він бридкий?

Петра. Не бридкий. Бридкий — це брудний. А він дуже охайний. Весь час приймає ванну, навіть коли немає горячої води. Навіть найхолоднішої пори миє ноги. Але, сеньйорито, він лихий. І ви з ним не будете щасливі.

Дороті. Петро, я ще ні з ким не була така щаслива, як із ним.

Петра. То, сеньйорито, пусте.

Дороті. Тобто як це — пусте?

Петра. У нас це кожен уміє.

Дороті. Ви просто нація хвальків. Почніть іще про конкістадорів і таке інше.

Петра. Я тільки хотіла сказати, що в нас це ознака поганого чоловіка. Трапляється, звісно, що й добрий чоловік буває таким, справді добрий чоловік, як мій небіжчик старий. Але погані — всі такі.

Дороті. Авжеж, на словах.

Петра. Ні, сеньйорито.

Дороті *(зацікавлено)*. Невже справді...

Петра *(сумно)*. Так, сеньйорито.

Дороті. Це просто неймовірно. І ви вважаєте, що містер Філіп справді поганий чоловік?

Петра *(серйозно)*. Жахливий!

Дороті. Ох, ну де ж його носить!

Коридором наближається тупіт чобіт. Філіп і троє бійців у формі Інтернаціональної бригади заходять до номера 110, і Філіп вмикає світло. Він простоволосий, мокрий, розхристаний. Один з бійців — Макс, людина із спотвореним обличчям. Він весь у грязюці; зайшовши до кімнати, він сідає верхи на стілець перед столом, згортає руки на бильці й спирається на них підборіддям. Його обличчя справляє незабутнє враження. В одного з бійців через плече висить автомат. У другого на поясі — маузер у дерев'яній кобурі.

Філіп. Ваше завдання — ізолювати ці дві кімнати від коридора. Того, хто хоче мене бачити, заводите сюди ви самі. Скільки бійців унизу?

Боєць з автоматом. Двадцять п'ятеро.

Філіп. Ось вам ключі від номерів сто вісім і сто одинадцять. *(Дає кожному по ключу)*. Двері тримайте прочиненими й стійте за ними так, щоб бачити коридор. Ні, краще візьміть по стільцю й сідайте в дверях. Усе. Можете йти, товариші.

Вони віддають честь і виходять. Філіп підходить до Макса, кладе йому руку на плече. Глядачі вже бачили, що він заснув, але Філіп не знає цього.

Макс, прокинувшись, дивиться на Філіпа й усміхається.

Дуже важко було, Максе?

Макс *(дивиться на нього, знову всміхається й хитає головою).* Nicht zu schwer [1].

Філіп. То коли він туди приходить?

Макс. Вечорами, під час масованих артнальотів.

Філіп. І куди саме?

Макс. На дах одного будинку на Естремадурському шосе. Там є невеличка башта.

Філіп. А я гадав, що на Гарабітас.

Макс. І я так гадав.

Філіп. Коли ж буде наступний масований артналіт?

Макс. Сьогодні.

Філіп. О котрій?

Макс. Viertel nach zwölf [2].

Філіп. Ти певен?

Макс. Ти б подивився на снаряди. Лежать напоготові. Та й дисципліна в них нікудишня. Якби не моє обличчя, я міг би залишитися в розташуванні якої-небудь батареї. Може, мене б навіть зарахували на постачання.

Філіп. Де ти перевдягнувся в нашу форму? Я тебе скрізь шукав.

Макс. В одному з будинків на Карабанчелі. Там їх понад сотню на нічийній землі — вибирай, який хочеш. Здається, сто чотири. Між нашими і їхніми позиціями. А там, по той бік, працювати й справді неважко. Солдати — всі новобранці. Головне, щоб якийсь офіцер не побачив мого обличчя. Офіцери знають, звідки виходять з такими обличчями.

Філіп. Ну, а тепер що?

Макс. По-моєму, нам треба йти сьогодні вночі. Навіщо зволікати.

Філіп. Дорога яка?

Макс. Суцільне багно.

Філіп. Скільки чоловік тобі треба?

Макс. Ти і я. Чи будь-хто, кого ти пошлеш.

Філіп. Піду я.

Макс. От і чудово! А тепер непогано б залізти у ванну.

Філіп. То в чім річ? Давай.

Макс. А потім я б трохи поспав.

---

[1] Не дуже важко *(нім.)*.

[2] О чверть на першу *(нім.)*.

Філіп. О котрій ми маємо вирушати?

Макс. О пів на десяту.

Філіп. То ще є час.

Макс. Ти розбудиш мене? *(Заходить до ванної).*

Філіп виходить із кімнати, зачиняє двері й стукає в двері номера 109.

Дороті. *(з ліжка).* Заходьте!

Філіп. Добрий вечір, люба.

Дороті. Добрий вечір.

Філіп. Куховариш?

Дороті. Куховарила, та потім мені набридло. Ти голодний?

Філіп. Це не те слово.

Дороті. То бери з отієї каструлі. Ввімкни плитку, нехай розігріється.

Філіп. Що з тобою, Бріджес?

Дороті. Де ти був?

Філіп. У місті.

Дороті. А що робив?

Філіп. Та нічого особливого.

Дороті. Ти залишив мене саму на цілий день. Зранку, відколи застрелили того бідолашного хлопця, ти пішов і залишив мене саму. Я цілісінький день просиділа тут, чекаючи на тебе. За цілий день жодна жива душа не згадала про мене, крім Престона. Але він поводився так, що мені довелося показати йому на двері. Де ти був?

Філіп. Багато де.

Дороті. І у Чікоте?

Філіп. Атож.

Дороті. І зустрічався там з отією гидкою марокканкою?

Філіп. З ким, з Анітою? Вона передає тобі вітання.

Дороті. Залиш те вітання при собі. Вона жахлива!

Філіп *(кладе собі на тарілку трохи страви з каструлі й пробує).* Ух! Що це таке?

Дороті. Не знаю.

Філіп. Ух. Ну й смакота! Ти сама зготувала?

Дороті *(грайливо).* Сама. Тобі подобається?

Філіп. Я і не знав, що ти вмієш готувати.

Дороті *(ніяково).* Тобі справді подобається, Філіпе?

Філіп. Дуже! Але чого це тобі заманулося додати сюди мариновану кільку?

Дороті. Дідько б узяв ту Петру! І надало ж їй відкрити саме кільку!

В двері стукають. За порогом стоїть адміністратор. Його міцно тримає за руку боєць з автоматом.

Боєць з автоматом. Цей товариш каже, що в нього до вас справа.

Філіп. Дякую, товаришу. Нехай заходить.

Боєць з автоматом відпускає адміністратора й віддає честь.

Адміністратор. Ніякої й жодної справи, містере Філіп. Просто йдучи коридором, загострений нюх, спричинений голодом, відчув запах смаженого, й зупинився, і негайно був затриманий тим товаришем. Усе гаразд, містере Філіп. Ніякої справи. Прошу не зважати. Buen provecho, містере Філіп. Смачного, мадам!

Філіп. Ви з'явилися дуже вчасно. Я маю для вас дещо. Ось, беріть. *(Бере обома руками каструлю, тарілку, виделку, ложку й віддає адміністраторові).*

Адміністратор. Містере Філіп. Ні. Я не можу цього взяти.

Філіп. Товаришу філателісте, ви мусите!

Адміністратор. Ні, містере Філіп. *(Бере).* Я не можу. Я зворушений до сліз. Я не дозволю собі. Це забагато!

Філіп. Жодного слова більше, товаришу!

Адміністратор. Моє серце розчулено тане, містере Філіп, дякую, дякую від усієї його безмірної глибини. *(Виходить, тримаючи в одній руці тарілку, в другій — каструлю).*

Дороті. Вибач, Філіпе.

Філіп. З твого дозволу, я вип'ю трохи віскі з водою з-під крана. А потім, може, відкриєш бляшанку тушонки й наріжеш цибулі?

Дороті. Філіпе, любий, я не зношу запаху цибулі!

Філіп. Гадаю, цієї ночі він нам не заважатиме.

Дороті. Як, тебе не буде?

Філіп. Мені доведеться піти.

Дороті. Куди?

Філіп. З приятелями.

Дороті. Я знаю, що це означає.

Філіп. Справді?

Дороті. Так. Дуже добре знаю.

Філіп. Це жахливо, правда?

Дороті. Це ганебно! Ти ганебно й безглуздо марнуєш свій час, занапащаєш своє життя.

Філіп. А ще ж і свою молодість, свій талант!

Дороті. Як тобі не соромно — йти на цілу ніч після того, що було вчора, знаючи, що ми й сьогодні могли б повторити вчорашнє.

Філіп. Тварюка я, та й годі.

Дороті. Філіпе, ну чому б тобі не лишитись? Можеш собі пити, можеш взагалі робити, що заманеться. Я буду весела, я заводитиму патефон. Навіть вип'ю з тобою — байдуже, нехай завтра голова розвалюється. А хочеш, щоб було людно, накличемо повну кімнату гостей. Нехай галасують, нехай курять, нехай роблять усе, що тобі до вподоби. Тільки не йди, Філіпе!

Філіп. Підійди, поцілуй мене! *(Пригортає її до себе).*

Дороті. І не їж цибулі, Філіпе. Коли ти не їстимеш цибулі, мені легше буде вірити, що ти — мій.

Філіп. Гаразд. Я не їстиму цибулі. А кетчуп у тебе є?

У двері стукають. Боєць з автоматом знову заводить адміністратора.

Боєць з автоматом. Цей товариш знову прийшов до вас.

Філіп. Дякую, товаришу. Нехай заходить.

Боєць з автоматом віддає честь і виходить.

Адміністратор. Я тільки прийшов висловити, що я розумію жарти, містере Філіп. Знаю, що таке гумор і тому подібне. *(Сумно).* Але харчі в наш час не можна обертати на жарт. А тим більше, мабуть, псувати. Ну, та гаразд. Я розумію жарти.

Філіп. Візьміть-но пару бляшанок оцього.

Дістає з шафи м'ясні консерви.

Дороті. Чиї це консерви?

Філіп. Слід гадати, твої.

Адміністратор. Дякую, містере Філіп. Чудовий жарт. Ха-ха! Хоч, може, занадто дорогий. Але дякую, містере Філіп. Спасибі й вам, міс. *(Виходить).*

Філіп. Слухай, Бріджес. *(Обіймає її).* Не сердься, що сьогодні я все роблю по-своєму.

Дороті. Любий, я хочу тільки одного — щоб ти не йшов. Я хочу, щоб у нас було бодай щось схоже на домашній затишок. Тут гарно. Я можу прибрати в твоїй кімнаті, і тобі в ній буде приємно.

Філіп. Сьогодні вранці там було не дуже приємно.

Дороті. Я в ній так приберу, що ти почуватимеш себе як дома. Поставлю зручне крісло, і етажерку, і гарну настільну лампу, і картини повішу. Тобі сподобається, от побачиш. Будь ласка, лишайся сьогодні вдома. Ти не пошкодуєш.

Філіп. Я залишуся завтра.

Дороті. А чому не сьогодні, любий?

Філіп. Розумієш, бувають вечори, коли вдома не сидиться, коли тобі просто треба побути з людьми, побачити інших і себе показати. Та й у мене ділова зустріч.

Дороті. О котрій годині?

Філіп. О чверть на першу.

Дороті. То приходь потім.

Філіп. Гаразд.

Дороті. Хоч би коли повернувся — приходь.

Філіп. Хоч би коли?

Дороті. Так. Будь ласка.

Він пригортає її до себе. Гладить її волосся. Відхиляє назад її голову й цілує. Знизу долинають вигуки і співи. Чути, як бійці Інтернаціональної бригади співають «Пісню партизанів». Співають усю, до кінця.

Гарна пісня.

Філіп. Ти навіть не здогадуєшся, яка це гарна пісня.

Бійці співають «Bandera rosa»

А цю знаєш? *(Сидить поряд з нею на краю ліжка).*

Дороті. Так.

Філіп. Найкращі люди, яких я тільки знав, помирали за цю пісню.

В сусідній кімнаті спить Макс. Поки вони розмовляли, він вийшов із ванної, висушив одяг, струсив з нього грязь і вмостився на ліжку. Лампа освітлює його обличчя.

Дороті *(поряд з Філіпом, на ліжку).* Філіпе, Філіпе, ну будь ласка, Філіпе!

Філіп. Знаєш, мені сьогодні якось не до цього.

Дороті *(розчаровано).* Так-так. Авжеж. Але ж я тільки прошу, щоб ти лишився. Проведемо вечір по-домашньому, й більше нічого.

Філіп. Я мушу йти. Мушу.

Внизу бійці співають «Комінтерн».

Дороті. А цю завжди грають, коли ховають когось.

Філіп. А співають і за інших випадків.

Дороті. Філіпе, ну не йди!

Філіп *(обіймаючи її).* До побачення.

Дороті. Ні. Будь ласка, будь ласка, не йди!

Філіп *(підводячись).* Слухай, перше ніж лягати, відчини обидва вікна, добре? Бо якщо сьогодні десь опівночі розпочнеться артобстріл, ти залишишся без шибок.

Дороті. Не йди, Філіпе. Благаю тебе, не йди!

Філіп. Salud, camarada. *(Не віддавши честі, йде до сусідньої кімнати).*

Внизу бійці знову співають «Пісню партизанів».

(У номері 110 дивиться на Макса, що спить, потім підходить і будить його). Максе!

Макс *(відразу прокинувшись, роззирається довкола, мружиться від яскравого світла, а тоді всміхається).* Вже час?

Філіп. Так. Хочеш випити?

Макс *(всміхаючись, підводиться з ліжка й обмацує свої чоботи, що сушилися перед електрокаміном).* Ще й як!

Філіп наливає в дві склянки віскі й береться за графин з водою.

Не псуй його, не треба розводити.

Філіп. Salud!

Макс. Salud!

Філіп. Ходімо.

Внизу бійці співають «Інтернаціонал». Поки завіса опускається, Дороті Бріджес у номері 109 лежить, обхопивши подушку руками; плечі її здригаються, вона плаче.

Завіса

ДІЯ II, СЦЕНА 4

Декорація та сама, що й у попередній сцені, але час — 4.30 ранку. В обох кімнатах темно. Дороті Бріджес спить у своєму ліжку. Макс і Філіп ідуть коридором. Філіп відмикає двері номера 110 і вмикає світло. Вони дивляться один на одного. Макс знизує плечима. Обоє заляпані грязюкою так, що їх насилу можна впізнати.

Філіп. Ну що ж, іншим разом.

Макс. Дуже прикро.

Філіп. Ти не винен. Підеш до ванної перший?

Макс *(сідає й опускає голову на руки).* Ні, йди ти. Я надто втомився.

Філіп *(заходить до ванної. Потім виходить).* Немає гарячої води. Якби не гаряча вода, духу мого не було б у цій клятій пастці. А тепер і її немає.

Макс *(зовсім сонно).* Мені так прикро, що в нас нічого не вийшло. Я був певен, що вони з'являться. А вони не з'явились.

Філіп. Роздягайся і лягай спати. Ти справжній, ти першокласний розвідник, і ти це знаєш. Ніхто не здатен робити те, що робиш ти. І не ти винен, що вони відмінили обстріл.

Макс *(вкрай знесилено).* Ох, як я хочу спати. Аж у голові паморочиться.

Філіп. Дай-но я допоможу тобі. *(Стягує з Макса чоботи й допомагає йому роздягтись. Потім кладе його на ліжко).*

Макс. Яке чудове ліжко. *(Обіймає подушку й розкидає ноги).* Я завжди сплю долілиць, щоб уранці нікого не злякати.

Філіп заходить до ванної, чути, як він там плюскочеться.

Філіп *(з ванної).* Влаштовуйся якнайзручніше. Я ночуватиму в іншій кімнаті. *(Виходить у піжамі й халаті, відчиняє двері до сусідньої кімнати, нахилившись, проходить під плакатом, підходить до ліжка й лягає).*

Дороті *(в темряві).* Любий, вже пізно?

Філіп. Близько п'ятої.

Дороті *(дуже сонним голосом).* Де ти був?

Філіп. В гостях.

Дороті *(спросоння).* А зустріч відбулась?

Філіп *(перевертається на другий бік, і вони лежать тепер спиною одне до одного).* Той чоловік не прийшов.

Дороті *(хоча й сонна, прагне поділитися новиною).* А обстрілу не було, любий.

Філіп. От і гаразд.

Дороті. Добраніч, любий.

Філіп. Добраніч.

Крізь відчинені вікна чути, як десь далеко цокотить кулемет. Філіп і Дороті лежать тихо, потім чути голос Філіпа.

Бріджес, ти спиш?

Дороті *(спросоння).* Ні, любий. Я не спатиму, якщо ти...

Філіп. Я хочу сказати тобі щось.

Дороті *(сонно).* Кажи, радосте моя.

Філіп. Я хочу сказати тобі дві речі. По-перше, в мене дрижаки, а по-друге — я тебе кохаю.

Дороті. Бідолашненький мій Філіп.

Філіп. Я ніколи нікому не кажу, що маю дрижаки, і я ніколи нікому не освідчуюсь у коханні. Але тебе я кохаю, розумієш? Ти чуєш мене? Ти відчуваєш? Ти чуєш, як я це кажу?

Дороті. І я, я теж кохаю тебе. І мені з тобою хороше. Ти мов сніговій, тільки не холодний і не танеш.

Філіп. Я не люблю тебе вдень... Вдень я не люблю нікого. Слухай, я хочу сказати ще от що. Хочеш вийти за мене заміж чи просто завжди бути зі мною, і їздити зі мною скрізь, і бути моєю коханою? Чуєш, це я кажу. Це я сказав, розумієш?

Дороті. Любий, як на мене, то краще заміж.

Філіп. Так-так. Дивні речі я кажу вночі, правда ж?

Дороті. Я б хотіла, щоб ми одружились, і щоб багато працювали, й щоб нам добре жилося. Знаєш, я зовсім не така дурненька, як здається, інакше я б не була тут. І я працюю, коли тебе немає поряд. І що з того, що я не вмію куховарити. За звичайних умов для цього наймають куховарку. Ох, ти! Мені подобаються твої широкі плечі й хода, мов у горили, і чудне твоє обличчя.

Філіп. Поки я впораюсь із цим ділом, воно в мене зробиться ще чуднішим.

Дороті. А як твої кошмари, любий? Ще не минулися? Хочеш, розкажи мені про них.

Філіп. Ет, ну їх к бісу. Вони в мене так давно, що, якби зовсім минулися, мені б їх бракувало. Я хочу сказати тобі ще одне. *(Каже дуже повільно).* Я хотів би одружитися з тобою, й поїхати геть, і облишити все це. Я це сказав? Ти чула, я сказав це?

Дороті. Ми так і зробимо, любий.

Філіп. Ні, не зробимо. Навіть зараз, уночі, я знаю, що ми цього не зробимо. Але мені приємно це казати. Я кохаю тебе. Ох чорт, ох диявол, я кохаю тебе. Ні в кóго в цілому клятому світі немає такого тіла, як у тебе. І я кохаю тебе до нестями. Ти чуєш, що я кажу?

Дороті. Так, серденько, але щодо мого тіла ти перебільшуєш. Тіло як тіло. Та мені приємно чути, як ти це кажеш. А якби ти розповів мені про кошмари, вони, може, минулися б.

Філіп. Ні. Вони в кожного свої, і не годиться передавати їх іншим.

Дороті. Може, спробуємо заснути, коханий? Ти мій коханий сніговій.

Філіп. Скоро розвидниться, і я знову прийду до тями.

Дороті. Будь ласка, спробуй заснути.

Філіп. Слухай, Бріджес, я тобі ще щось скажу. Поки ще не розвидніло.

Дороті *(тамуючи позіх).* Що, любий?

Філіп. Якщо ти хочеш, щоб я заснув, Бріджес, візьми молоток і вдар мене по голові.

Завіса

Кінець другої дії

ДІЯ III, СЦЕНА І

Час: за п'ять днів після того. Ті самі два суміжні номери в готелі «Флоріда» — 109 і 110. Декорація та сама, що й у сцені 3 дії II, тільки двері між номерами відчинені. Плакат унизу надірваний, і в кімнаті Філіпа на тумбочці біля ліжка стоїть ваза з хризантемами. Праворуч від ліжка, коло стіни,— етажерка з книжками. На кріслах нові кретонові чохли, на вікнах штори з такого самого кретону, на ліжку покривало. В розчиненій шафі одяг акуратно повішено на плічка, і Петра ховає три пари начищених до блиску Філіпових черевиків у нижню шухляду шафи. В сусідній кімнаті Дороті приміряє перед дзеркалом пелерину з чорнобурок.

Дороті. Петро, зайдіть-но сюди!

Петра *(засунувши шухляду й випростуючи своє мале старече тіло).* Іду, сеньйорито! *(Виходить у коридор, стукає в двері номера 109 і заходить. Склавши долоні).* Ох, сеньйорито, яка краса!

Дороті *(дивлячись у дзеркало через плече).* Щось не те, Петро. Не знаю, що саме, але щось не те!

Петра. Що ви, сеньйорито, це так гарно!

Дороті. Ні, комір зіпсовано. А я погано розмовляю по-іспанському й не можу нічого втовкмачити цьому йолопові хутровику. Він справжнісінький йолоп.

Чути, як хтось наближається коридором. Це Філіп. Він відчиняє двері номера 110 і роззирається довкола. Знімає шкіряне пальто і жбурляє його на ліжко, потім кидає берет на вішалку в кутку. Берет падає на підлогу. Філіп сідає в одне з крісел у кретоновому чохлі і роззувається. Чоботи, навколо яких утворюється калюжа, залишає посеред кімнати й підходить до ліжка. Бере пальто з ліжка й кидає абияк на крісло. Потім лягає на ліжко, витягає подушки з-під покривала, кладе їх одну на одну під голову і вмикає світло. Рукою навпомацки відчиняє стулки дверцят тумбочки, дістає пляшку віскі, наливає трохи в склянку, якою була акуратно накрита шийка графина з водою, і додає в склянку води. Тримаючи склянку в лівій руці, правою тягнеться до етажерки по книжку. З хвилину лежить тихо, потім знизує плечима й совається, бо йому щось заважає. Врешті-решт витягає з-під спини — з-за пояса — пістолет і кладе його напохваті на покривало. Піднімає коліна, робить перший ковток і починає читати.

Дороті *(з сусідньої кімнати).* Філіпе, Філіпе, любий!

Філіп. Що?

Дороті. Зайди до мене.

Філіп. Ні, люба.

Дороті. Я покажу тобі щось.

Філіп *(читаючи).* А ти принеси сюди.

Дороті. Добре любий. *(Ще раз швидко оглядає себе в дзеркалі).*

Вона напрочуд гарна в цій пелерині, комір якої анітрохи не зіпсований. Вона заходить до кімнати гордовитою ходою й плавно, картинно кружляє, хизуючись, як манекенниця під час демонстрації мод.

Філіп. Звідки це в тебе?

Дороті. Купила, любий.

Філіп. За які гроші?

Дороті. За песети.

Філіп *(холодно)*. Чудово, чудово.

Дороті. Тобі не подобається?

Філіп *(усе ще не зводячи очей з пелерини)*. Чудово, чудово.

Дороті. Що з тобою, Філіпе?

Філіп. Нічого.

Дороті. Ти хочеш, щоб я взагалі відмовилася від гарних речей?

Філіп. Це твоя особиста справа.

Дороті. Але ж, любий, це коштує зовсім дешево — тисячу двісті песет за шкурку.

Філіп. Це платня бійця Інтербригади за сто двадцять днів. Інакше кажучи — за чотири місяці. А я ще не знаю випадку, щоб хтось пробув чотири місяці на фронті й не був поранений чи вбитий.

Дороті. Але, Філіпе, до чого тут Інтербригади? Я купила песети в Парижі за долари — по п'ятдесят песет за долар.

Філіп *(холодно)*. Он як?

Дороті. Так, любий. І чому я не маю права купити чорнобурку, коли мені хочеться? Хтось же мусить їх купувати — для цього вони, зрештою, існують. І шкурка, виходить, коштує мені менше, як двадцять два долари.

Філіп. Аж не віриться, правда? І скільки ж тут шкурок?

Дороті. Дванадцять. Ну, не гнівайся, Філіпе.

Філіп. Я бачу, ти непогано наживаєшся на війні. Як ти провезла свої песети?

Дороті. В бляшанці з присипкою «Таїна».

Філіп. «Таїна», авжеж, «Таїна». Цілком підходяща назва. І що ж — перестали ці гроші пахнути після присипки?

Дороті. Філіпе, я не знала, що ти такий совісний!

Філіп. Так, у питаннях економіки я совісний. І я вважаю, що твої песети з чорного ринку не посвітлішають ні від присипки «Таїна», ні від того іншого косметичного дива, яке вживають дами — амоліну, чи як його.

Дороті. Якщо ти лаятимеш мене за цю пелерину, я піду від тебе.

Філіп. Зроби ласку.

Дороті *(прямує до дверей, потім обертається й каже благально).* Ну, будь ласка, не лай мене. Забудь про високі матерії і признайся, що тобі подобається ця пелерина. Знаєш, про що я думала, коли ти прийшов? Про те, що б ми робили з тобою в цю пору дня, якби були в Парижі.

Філіп. В Парижі?

Дороті. Вже вечоріє, і в нас з тобою побачення в барі готелю «Рітц», і на мені ця пелерина. Я сиджу й чекаю тебе. І ти заходиш у двобортному приталеному пальті, на голові котелок, а в руці стек.

Філіп. Я бачу, ти начиталась оповідань з того американського журналу, «Есквайра». А його не читають, а тільки гортають заради картинок.

Дороті. Собі ти замовляєш віскі з пер'є, а для мене — коктейль із шампанським.

Філіп. Мені це не подобається.

Дороті. Що саме?

Філіп. Оця твоя ідилія. Якщо ти хочеш витати в надхмарній блакиті — витай собі на здоров'я, але без мене.

Дороті. Це ж тілька гра, любий.

Філіп. Я в такі ігри більше не граю.

Дороті. А раніше грав, любий. І нам було так добре.

Філіп. Вважай, що я з цієї гри вибув.

Дороті. Хіба ми не друзі більше?

Філіп. Друзі, авжеж, друзі, під час війни з ким тільки не заприятелюєш.

Дороті. Будь ласка, не треба, любий. Хіба ми більше не кохаємо одне одного?

Філіп. А, це. Ну, звісно. Аякже. Чого ж.

Дороті. А хіба ми не поїдемо разом, хіба не чекає на нас те веселе й щасливе життя, про яке ти завжди говориш уночі?

Філіп. Ні. Не буде цього ні завтра, ні післязавтра, ані за сто тисяч років. Ніколи не вір тому, що я кажу вночі. Вночі я брешу, як рудий собака.

Дороті. Але чому ми не можемо зробити того, про що ти говориш уночі?

Філіп. Бо фах у мене такий, що не вийде в нас поїхати кудись разом і зажити веселим і щасливим життям.

Дороті. Чому? Чому?

Філіп. По-перше, тому, що, як я помітив, ти надто зайнята. А по-друге, існують, виявляється, речі куди важливіші.

Дороті. Але ж ти ніколи не буваєш зайнятий!

Філіп *(відчуває, що каже зайве, але веде далі).* Так. Але коли тут скінчиться, я візьмуся за себе, спробую позбутись анархічних звичок, якщо на той час вони в мене з'являться. Мене, певно, знову пошлють працювати з піонерами чи на щось таке.

Дороті. Нічого не розумію.

Філіп. І саме тому, що ти нічого не розумієш і ніколи не зможеш зрозуміти, ми не поїдемо разом, і не заживемо веселим життям, і так далі.

Дороті. Це ще гірше, ніж «Череп і кістки».

Філіп. «Череп і кістки»? А що воно таке?

Дороті. Це таке таємне товариство, до якого належав один хлопець, за якого я мало не вийшла заміж — і слава богу, що не вийшла. Воно страшенно аристократичне, й мета його неймовірно благородна й доброчинна, й тебе приводять туди і втаємничують перед самим весіллям. Тож коли мене привели і втаємничили, я відмінила весілля.

Філіп. Чудовий прецедент.

Дороті. А хіба нам не можна бути як досі, поки ми разом, коли вже не назавжди, й радіти з того, що є, і не сваритись?

Філіп. Якщо ти хочеш.

Дороті. Хочу. *(Під час розмови відійшла від дверей і тепер стоїть біля ліжка).*

Філіп *(дивиться на неї, потім підводиться, бере її на руки й садовить на ліжко поряд із собою).* Яке шовковисте хутро.

Дороті. І від нього не тхне, правда?

Філіп *(зануривши обличчя в хутро на її плечі).* Ні, від нього не тхне. І так приємно відчувати тебе під хутром. І я кохаю тебе, й пропади все пропадом. І зараз тільки пів на шосту.

Дороті. І поки воно так, нехай так і буде, правда?

Філіп *(уже більше не стримуючись).* Дивовижне хутро. Добре, що ти його купила. *(Пригортає її до себе).*

Дороті. Навіть якщо ненадовго, нехай так і буде.

Філіп. Так, так. Нехай так і буде.

В двері стукають, ручка опускається і заходить Макс. Філіп підводиться. Дороті лишається сидіти на ліжку.

Макс. Я завадив? Так?

Філіп. Ні. Анітрохи. Познайомся, Максе, це американська товаришка. Товаришка Бріджес. Товариш Макс.

Макс. Salud, товаришко. *(Підходить до ліжка, на якому все ще сидить Дороті, й простягає їй руку).*

Дороті потискає її й одвертається.

Ви зайняті? Так?

Філіп. Ні. Анітрохи. Вип'єш, Максе?

Макс. Ні, дякую.

Філіп. Hay novedades? [1]

Макс. Algunas [2].

Філіп. Може, все-таки вип'єш?

Макс. Ні, дякую.

Дороті. Я піду. Не буду вам заважати.

Філіп. Ти нам не заважаєш.

Дороті. Ти потім зайдеш?

Філіп. Зайду.

Коли вона проходить повз Макса, той каже дуже чемно.

Макс. Salud, camarada.

Дороті. Salud. *(Зачиняє двері між кімнатами й виходить у коридор).*

Макс *(коли двері за нею зачиняються).* Вона — товариш?

Філіп. Ні.

Макс. Ти так відрекомендував її.

Філіп. Це просто звичка. В Мадріді кожного називаєш товаришем. Вважається, що всі працюють на спільну справу.

Макс. Не дуже похвальна звичка.

Філіп. Так. Не дуже. Я й сам це, здається, колись казав.

Макс. Ця дівчина, як її — Брічес?

Філіп. Бріджес.

Макс. Це у вас серйозно?

Філіп. Серйозно?

Макс. Так. Ти розумієш, що я маю на увазі.

Філіп. Я б не сказав. Скоріше це, мабуть, комічно. В певному розумінні.

Макс. Ти віддаєш їй багато часу?

Філіп. Чимало.

Макс. Чий це час?

Філіп. Мій.

Макс. А не час, що належить партії?

Філіп. Мій час — це час партії.

Макс. Оце я й хотів сказати. Я радий, що ти так легко розумієш.

Філіп. О, я дуже легко розумію.

Макс. Не треба гніватися з приводу того, що нам з тобою не належить.

---

[1] Є новини? *(Ісп.)*

[2] Дещо є *(ісп.)*.

Філіп. Я не гніваюсь. Але де сказано, що я маю бути ченцем?

Макс. Філіпе, товаришу, ти ніколи не був схожий на ченця.

Філіп. Справді?

Макс. І ніхто не вимагає, щоб ти був ченцем.

Філіп. Справді?

Макс. Йдеться тільки про те, щоб це не зашкодило роботі. А ця дівчина — звідки вона? Яке в неї походження?

Філіп. Спитай у неї.

Макс. Мабуть, доведеться.

Філіп. Хіба я погано працюю? Хтось скаржився на мою роботу?

Макс. Досі — ні.

Філіп. А тепер хто скаржиться?

Макс. Я.

Філіп. Он як?

Макс. Так. Ми мали зустрітись у Чікоте. Я знаю: якщо тебе там нема, офіціант передасть мені від тебе записку. Я приходжу до Чікоте вчасно. Тебе там нема. Записки теж нема. Я приходжу сюди й застаю тебе в обіймах із 'ner ganzen Menagerie [1] чорно-бурих лисиць.

Філіп. А тобі ніколи такого не хочеться?

Макс. Ще й як хочеться. Весь час.

Філіп. І що ж *ти* робиш?

Макс. Іноді, коли маю вільну годинку й коли не дуже втомлений, я знаходжу таку, що погоджується провести цю годинку зі мною, не дивлячись на мене.

Філіп. І тобі весь час цього хочеться?

Макс. Я дуже люблю жінок. Я не святий.

Філіп. Але ж бувають і святі.

Макс. Так. І не святі теж бувають. Та тільки я весь час зайнятий. Але годі про це. Сьогодні ми знову підемо туди.

Філіп. Гаразд.

Макс. Ти хочеш іти?

Філіп. Слухай, може, ти сто разів правий щодо дівчини, але навіщо ж ображати мене. Для мене робота важить не менше, ніж для тебе.

Макс. Ти можеш поручитися за цю дівчину?

Філіп. Цілком і повністю. Може, це й заважає мені, і, як ти кажеш, відбирає в мене час і таке інше, але за неї можеш бути спокійний.

Макс. Справді? Знаєш, я ніколи не бачив стільки лисиць.

---

[1] Цілим звіринцем *(нім.)*.

Філіп. Вона, звісно, дурна і таке інше, але я спокійний за неї, як за самого себе.

Макс. А за себе ти ще спокійний?

Філіп. Та начебто. А воно видно, коли хтось за себе неспокійний?

Макс. Ще б пак.

Філіп. Зараз подивимось. *(Стає перед дзеркалом і зневажливо дивиться на себе).*

Макс *(дивиться на нього й дедалі ширше всміхається. Потім киває головою).* Я за тебе спокійний.

Філіп. Коли хочеш, зайди до неї і розпитай, хто вона й звідки.

Макс. Ні, не треба.

Філіп. Вона нічим не відрізняється від більшості американських дівчат, що, призбиравши трохи грошей, приїздять до Європи. Всі вони однакові. Літні шкільні табори, коледж, більший чи менший достаток у родині — тепер частіше менший, аніж більший,— хлопці, побачення, аборти, рожеві мрії і нарешті одруження і власна домівка або власна домівка без одруження. Хто відкриває крамничку, хто наймається продавщицею, є такі, що пишуть, чи займаються музикою, або йдуть на сцену чи в кіно. У них є якась організація, Ліга молоді, працюють там, здається, тільки незаймані дівчата. І все — для загального добра. Ця пише. І досить добре, коли їй не ліньки. Розпитай її сам, коли хочеш. Але повір, усе це дуже нудно.

Макс. Мене це не обходить.

Філіп. Мені здалося, що обходить.

Макс. Ні. Я подумав — і полишаю все це на тебе.

Філіп. Що саме?

Макс. Все, щодо цієї дівчини. Роби, як знаєш.

Філіп. Чи не занадто ти мені довіряєш?

Макс. Я довіряю тобі.

Філіп *(з гіркотою).* І даремно. Іноді я відчуваю, що все це мені набридло. Вся ця клята робота. Остогидла до чортів.

Макс. Розумію.

Філіп. Авжеж, розумієш. І зараз почнеш заспокоювати мене. А я знаю, що кілька днів тому вбив отого хлопчину Вілкінсона. Через звичайнісіньку недбалість. І не кажи мені, що я не винен.

Макс. Оце ти вже верзеш дурниці. Хоча ти й справді був не досить обережний.

Філіп. В його смерті винен я. Я залишив його в цій кімнаті, в моєму кріслі, при розчинених дверях. Він був потрібен мені зовсім не для того.

Макс. Ти залишив його тут не навмисне. Тож облиш думати про це.

Філіп. Так, не навмисне. Просто через необачність підставив хлощя під кулю.

Макс. Мабуть, рано чи пізно його б однаково вбили.

Філіп. Так-так, звичайно. Отже, все гаразд, правда? Все вийшло просто чудово. Як же я сам про це не подумав.

Макс. Я цей твій настрій уже знаю. Знаю, що він мине, й ти знову станеш самим собою.

Філіп. Атож, мине. Але знаєш, коли мине? Коли я перепущу десять чарок віскі й опинюся в ліжку з якою-небудь шльондрою. Отоді я буду хоч куди. Ти це називаєш стати самим собою?

Макс. Ні.

Філіп. Мені це остобісіло. Знаєш, де б я хотів опинитися? Де-небудь на Рів'єрі, ну, хоча б у Сен-Тропезі,— прокинутися вранці, й щоб не було війни, й щоб мені подали на таці каву із справжніми вершками... І булочки зі свіжим суничним джемом, і яєчню з шинкою.

Макс. І щоб поряд — ця дівчина?

Філіп. І щоб поряд ця дівчина. Так, ти вгадав,— ця дівчина. З її чорнобурками й з усім.

Макс. Я ж казав, що це тобі шкодить.

Філіп. Або навпаки — допомагає. Я так давно на цій роботі, що мені все остогидло. Геть усе.

Макс. Ти працюєш заради того, щоб у *всіх* був такий добрий сніданок. Ти працюєш заради того, щоб ніхто не голодував. Ти працюєш заради того, щоб люди не боялися хвороб і старості, щоб вони жили й трудилися по-людському, а не як раби.

Філіп. Так-так. Авжеж. Я знаю.

Макс. Ти знаєш, заради чого ти працюєш. Ну, а в тому, що часом у тебе трохи розходяться нерви, немає, по-моєму, нічого дивного.

Філіп. Цього разу нерви в мене розійшлися не на жарт, і триває це давно. Відколи зустрів її. Ти не знаєш, що робить із чоловіком жінка.

Чути, як, наближаючись, завиває, а потім вибухає на вулиці снаряд. Чути крик дитини — спочатку пронизливий, потім уривчастий, жалібний, тоненький. Чути тупотіння — розбігаються люди. Наближається другий снаряд. Філіп розчинив навстіж вікна. Після другого вибуху знову чути, як розбігаються люди.

Макс. Ти працюєш заради того, щоб назавжди покласти край цьому.

Філіп. Падлюки! Вони чекали закінчення сеансу в кінотеатрах!

Вибухає ще один снаряд, чути скавучання собаки.

Макс. Чуєш? Ти працюєш заради всіх. Ти працюєш заради дітей. Іноді навіть заради собак. Іди до своєї дівчини, побудь з нею трохи. Ти зараз потрібен їй.

Філіп. Ні. Їй корисно буде посидіти на самоті. З отими її чорнобурками. До дідька все це.

Макс. Ні. Йди до неї. Ти їй зараз потрібен.

Ще один снаряд наближається з надсадним свистом і вибухає за вікном. Цього разу не чути ні криків, ні тупотіння.

Я тут ляжу, трошки перепочину. А ти йди до неї.

Філіп. Добре. Гаразд. Як скажеш. Як скажеш, так я і зроблю. *(Підходить до дверей і відчиняє їх).*

Знову наростає свист снаряда, а потім чути вибух, цього разу за готелем.

Макс. Це тільки маленький фейєрверк. Справжній обстріл буде вночі.

Філіп відчиняє двері до сусідньої кімнати. Чути, як він, зачиняючи їх, каже безбарвним голосом.

Філіп. Це я, Бріджес. Як ти тут?

Завіса

ДІЯ III, СЦЕНА 2

Приміщення артилерійського спостережного пункту в напівзруйнованому снарядами будинку на Естремадурському шосе. Спостережний пункт розташований у вежці, що увінчувала цей будинок вельми вигадливої архітектури; замість розтрощених, покручених вибухом металевих гвинтових сходів, що висять, не дістаючи підлоги, до стіни приставлена дерев'яна драбина. Глядачеві видно драбину й тільки частину кімнати, вікна якої виходять на Мадрід. Дія відбувається вночі, і мішки з піском, якими вдень закладали вікна, вийняті, але за вікнами нічого не видно, бо в Мадріді затемнення. На стінах висять великомасштабні військові карти, на яких кольоровими прапорцями й вузькими стрічками позначено позиції; на простому столі стоїть польовий телефон. Праворуч від столу, перед вузьким отвором у стіні — великий далекомір німецького зразка, а поряд — стілець. Перед другим отвором — стереотруба й стілець. Біля стіни праворуч — іще один стіл з телефоном. Унизу, біля драбини, стоїть вартовий з гвинтівкою з примкнутим багнетом; другий вартовий стоїть у кімнаті над драбиною; багнет його гвинтівки мало не дістає стелі. Коли завіса підіймається, на сцені, крім вартових,— ще двоє зв'язківців, що сидять, схилившись над столом. Коли завісу піднято, сцену освітлюють промені автомобільних фар, вихоплюючи з напівтемряви нижню частину драбини. Автомобіль наближається, світло фар уже засліплює вартового.

Вартовий. Ану, вимкни фари!

Світло фар б'є йому просто в очі.

(Бере гвинтівку напереваги й клацає затвором). Вимкни фари, чуєш?

Він каже це повільно, чітко й погрозливо; ясно, що він зараз вистрелить. Фари гаснуть, і зліва, звідти, де, очевидно, зупинився автомобіль, на сцену виходять троє чоловіків; двоє в офіцерській формі, один високий і дебелий, другий досить худорлявий, чепурний, в кавалерійських чоботях, що виблискують у світлі кишенькового ліхтаря, яким присвічує собі дебелий. Третій — цивільний. Вони переходять сцену й наближаються до драбини.

(Проказує першу половину пароля). Перемогу...

Худорлявий офіцер *(недбало, зверхньо).* Здобуде гідний.

Вартовий. Проходьте.

Худорлявий офіцер *(цивільному).* Доведеться піднятися цією драбиною.

Цивільний. Я вже тут бував.

Всі троє вилазять нагору драбиною. Другий вартовий, побачивши знаки розрізнення на кашкеті високого дебелого офіцера, виструнчується. Зв'язківці не підводяться з-за столу. Дебелий офіцер підходить до столу; за ним ідуть цивільний і офіцер у блискучих чоботях, очевидно, ад'ютант.

Дебелий офіцер. А ці зв'язківці що ж?

Ад'ютант *(зв'язківцям).* Ану, встати! Струнко! Це що таке, га?

Зв'язківці втомлено підводяться й виструнчуються.

Вільно!

Зв'язківці сідають. Дебелий офіцер вивчає карту. Цивільний зазирає в далекомір, але нічого не бачить у темряві.

Цивільний. Початок обстрілу призначено на дванадцяту?

Ад'ютант *(звертаючись до дебелого офіцера).* Коли почнеться артналіт, пане генерал?

Генерал *(говорить з німецьким акцентом).* Припиніть ці розмофи.

Ад'ютант. Вибачте, пане генерал. Може, бажаєте переглянути накази? *(Подає генералові стос надрукованих на машинці й скріплених разом наказів).*

Генерал *(бере їх, переглядає й повертає ад'ютантові. Гортанним голосом).* Мені фсе це відомо. Я сам фсе це писаф.

Ад'ютант. Так точно, пане генерал. Я гадав, може, ви побажаєте перевірити їх.

Генерал. Я їх перевіриф.

Один з телефонів дзвонить. Зв'язківець, що сидить за столом, бере трубку й слухає.

Зв'язківець. Так. Ні. Так. Зараз. *(Киває генералові).* Вас, пане генерал.

Генерал *(бере трубку).* Слухаю. Так. Саме так. Що у вас в голові, га? Як наказано. Залпами означає залпами. *(Кладе трубку й дивиться на годинник. Ад'ютантові).* Скільки на вашому?

Ад'ютант. За хвилину дванадцята, пане генерал.

Генерал. Довкола самі йолопи. Як можна командувати там, де немає ніякої дисципліни? Зв'язківці не підводяться, коли заходить генерал. Командирам батарей треба розтлумачувати накази. Котра на вашому, кажете?

Ад'ютант *(дивиться на годинник).* За тридцять секунд дванадцята, пане генерал.

Зв'язківець. З бригади дзвонили шість разів, пане генерал.

Генерал *(запалюючи сигару).* Котра година?

Ад'ютант. За п'ятнадцять, пане генерал.

Генерал. Що — за п'ятнадцять?

Ад'ютант. За п'ятнадцять секунд дванадцята, пане генерал.

В цю мить починається канонада. Тут вона звучить не так, як там, де падають снаряди. Спочатку чути лунке, розложисте «бум-бум-бум», немов удари литавр перед мікрофоном, а потім «хвіть, хвіть, хвіть, хвіть, шурх, шурх, шурх, шурх, шурх... шурх» — політ снаряда й далекий вибух. Ще одна батарея відкриває вогонь, вона розташована ближче, й залпи її гучніші, й ось по всій лінії фронту гуркочуть лункі, часті залпи, й снаряди, віддаляючись, із стугоном роздирають повітря. Крізь відчинене вікно видно тепер обриси Мадріда, освітлювані спалахами вибухів. Генерал стоїть біля далекоміра. Цивільний — біля стереотруби. Ад'ютант дивиться з-за плеча цивільного.

Цивільний. Господи, яка краса!

Ад'ютант. Сьогодні ми їх добре поколошкаємо. Марксистська наволоч. Так їх, нехай дохнуть у своїх норах.

Цивільний. Дивишся — і серце радіє.

Генерал. Ви задоволені?

Він питає це, не відриваючись від окуляра.

Цивільний. Я в захваті! Скільки це триватиме?

Генерал. Ми обстрілюємо їх годину. Потім десять хвилин перерви. Потім ще п'ятнадцять хвилин.

Цивільний. Сподіваюся, жоден снаряд не влучить у квартал Саламанка? Адже там зосереджені майже всі наші люди.

Генерал. Без цього, певно, не обійдеться.

Цивільний. Чому?

Генерал. Помилки іспанських батарей.

Цивільний. Чому саме іспанських?

Генерал. Бо іспанські стріляють не так влучно, як наші.

Цивільний мовчить, і обстріл триває, хоч залпи не такі часті. Чути, як дедалі гучніше завиває, наближаючись, снаряд. Він вибухає майже під самим спостережним пунктом.

Це вже вони озиваються.

На сцені тепер зовсім темно, видно тільки спалахи гарматних пострілів та вибухів і вогник сигарети — то курить вартовий внизу. Потім видно, як вогник раптом описує в темряві дугу, й виразно чути грюк — це падає вартовий,— а потім два глухих удари. Наближається, звично завиваючи, ще один снаряд, спалах вибуху освітлює двох чоловіків, що лізуть драбиною.

Генерал *(дивлячись в окуляр далекоміра).* З'єднайте мене з Гарабітас.

Зв'язківець *(крутить ручку телефону. Потім крутить ще раз).* Даруйте, пане генерал,— обрив лінії.

Генерал *(до другого зв'язківця).* Дайте мені штаб дивізії.

Зв'язківець. Зв'язок перервано, пане генерал.

Генерал. То пошліть кого-небудь налагодити!

Зв'язківець. Єсть, пане генерал! *(Підводиться в темряві).*

Генерал. А це що таке? Вартовий курить? Ні, це не армія, а якийсь хор із опери «Кармен»!

Видно, як сигарета вартового, що стоїть нагорі, описує довгу криву, неначе він кинув її вниз, а потім чути, як гепається, впавши до підніжжя драбини, людське тіло. Промінь ліхтаря освітлює трьох чоловік біля далекоміра і стереотруби і двох зв'язківців.

Філіп *(з порога дверей над драбиною, тихим, дуже рівним голосом).* Руки вгору й без геройських штучок, бо порішу всіх на місці! *(У нього в руках автомат, що висів за спиною, коли він ліз по драбині).* Це стосується вас усіх. Руки вгору, ти, гаде мордатий!

Макс *(в правій руці граната, в лівій — ліхтар).* Тільки хто писне чи ворухнеться — покладу всіх, ясно?

Філіп. Тобі хто потрібен?

Макс. Тільки товстун і цивільний. Решту зв'яжи. Липкий пластир маєш?

Філіп. Да.

Макс. Чули? Ми росіяни. Всі ми в Мадріді тепер росіяни! Швидше, товаришу, і добре позаліплюй їм роти пластиром, бо мені ще треба викинути кудись цю штуковину: я вже зірвав кільце.

Завіса починає опускатись. Філіп з автоматом напереваги робить крок уперед. Ліхтар освітлює сполотнілі обличчя ворогів. Батареї все ще ведуть вогонь. Знизу, з-за будинку, долинає вигук: «Загаси світло!»

Гаразд, друже, зараз загасимо!

Завіса

ДІЯ III, СЦЕНА 3

Декорація — та сама кімната в Управлінні безпеки, що й у сцені 1 дії II. Антоніо з Comisario de vigilancia [1] сидить за столом. Перед ним на стільцях — Філіп і Макс, заляпані грязюкою, дуже втомлені. У Філіпа за спиною ще висить автомат. Перед столом стоїть цивільний зі спостережного пункту, без берета, плащ ззаду роздертий аж донизу, один рукав відірваний. Обабіч нього стоять двоє штурмгвардійців.

Антоніо *(до штурмгвардійців).* Можете йти.

Вони віддають честь і виходять, тримаючи гвинтівки напереваги.

(До Філіпа). А де ж другий?

Філіп. Загубили по дорозі.

Макс. Він був заважкий, а йти не хотів.

Антоніо. Шкода. Нам би придався такий «язик».

Філіп. На жаль, це виходить просто лише в кіно.

Антоніо. Шкода, шкода. Він би так нам придався.

Філіп. Я можу накреслити вам схемку, пошліть туди, і його знайдуть.

Антоніо. Ви певні?

Макс. Він був солдат і однаково нічого б не сказав. Я б залюбки притяг його сюди, але я певен, що допит нічого не дав би.

---

[1] Тут: Відділ контррозвідки *(ісп.).*

Філіп. Коли ви допитаєте оцього, я накреслю схемку. Ніхто, крім нас, його там не знайде. Місце надійне.

Цивільний *(істерично)* Ви вбили його!

Філіп *(зневажливо).* Ти там помовч.

Макс. Запевняю вас, він би нічого не сказав. Я знаю таких людей.

Філіп. Розумієте, ми не сподівалися, що обидва ці птахи попадуться нам одночасно. Той другий індик був перегодований, а йти на своїх двох не хотів. І улаштував нам щось на зразок сидячого страйку. Не знаю, чи траплялося вам переходити вночі лінію фронту на тій ділянці. Там є кілька вкрай неприємних місцинок. Тож, розумієте, вибору в нас не було.

Цивільний *(істерично).* І ви взяли й убили його! Я все бачив!

Філіп. Та заспокойся ти, чуєш? Тебе ніхто не питає.

Макс. Ми вам іще потрібні?

Антоніо. Ні.

Макс. То я, мабуть, піду. Я не дуже люблю це. Викликає надто багато спогадів.

Філіп. Я теж не потрібен?

Антоніо. Ні.

Філіп. А щодо цього — можете бути спокійні, ви одержите від нього все: списки, адреси, геть усе. Ця гнида керувала всім підпіллям.

Антоніо. Так.

Філіп. Можете бути спокійні, цей забалакає. Він із породи балакучих.

Антоніо. Авжеж, він — політикан. Передо мною вже пройшов не один політикан.

Цивільний *(істерично).* Ви не примусите мене говорити! Нізащо! Нізащо! Нізащо!

Макс і Філіп перезираються. Філіп усміхається.

Філіп *(дуже спокійно).* Та ти ж уже говориш. Хіба ти не помітив.

Цивільний. Ні! Ні!

Макс. То, коли можна, я пішов. *(Підводиться).*

Філіп. Та і я, мабуть, теж.

Антоніо. Ви не хочете залишитися, послухати?

Макс. Ні, ні, не хочу.

Антоніо. А буде цікаво.

Філіп. Ми просто втомились.

Антоніо. Буде дуже цікаво.

Філіп. Я прийду завтра.

Антоніо. А я б хотів, щоб ви залишились.

Макс. Не треба. Будь ласка. Дуже вас прошу.

Цивільний. Що ви зі мною хочете зробити?

Антоніо. Нічого. Тільки одержати відповіді на деякі запитання.

Цивільний. Я не скажу нічого!

Антоніо. Скажете, скажете.

Макс. Будь ласка. Прошу вас. Я пішов.

Завіса

ДІЯ III, СЦЕНА 4

Декорація сцени 3 дії I, але вже вечоріє. Коли завіса підіймається, в кімнаті Дороті Бріджес темно. Філіпова кімната освітлена, вікна запнуті. Філіп лежить долілиць на ліжку. Аніта сидить у кріслі поряд.

Аніта. Філіпе!

Філіп *(не обертаючись і не дивлячись на неї).* Чого тобі?

Аніта. Послухай, Філіпе.

Філіп. Якого ще біса?

Аніта. Де віскі?

Філіп. Під ліжком.

Аніта. Дякую. *(Зазирає під ліжко. Потім заповзає під нього так, що не видно голови й плечей).* Тут нема.

Філіп. Тоді подивися в стінній шафі. Хтось уже знову тут порядкував.

Аніта *(підходить до стінної шафи, відчиняє її й уважно оглядає полиці).* Скрізь тільки порожній пляшка.

Філіп. З тебе вийшов би непоганий дослідник. Іди-но сюди.

Аніта. Мені треба знаходити віскі.

Філіп. Зазирни до тумбочки.

Аніта підходить до тумбочки в головах ліжка, відчиняє її й дістає пляшку віскі. Потім приносить з ванної склянку, наливає в неї віскі й додає води з графина, що стоїть на тумбочці.

Аніта. Філіпе, випий цей склянка, буде краще.

Філіп *(сідає й дивиться на неї).* А, Чорна Красуне, це ти! Як ти сюди потрапила?

Аніта. З контрольний ключ.

Філіп. Он як?

Аніта. Я тебе довго не бачу. Я неспокійний. Прийшов сюди, мені кажуть — ти у себе. Я стукав двері, ніхто не відповідав. Я стукав ще. Не відповідав. Тоді я казав: відчиняйте мені двері з контрольний ключ.

Філіп. І тобі відчинили?

Аніта. Я казав, ти послав по мене.

Філіп. А я посилав?

Аніта. Ні.

Філіп. Ти молодець, що згадала про мене.

Аніта. Філіпе, ти досі з той великий блондинка?

Філіп. Не знаю. Сам не доберу. Все страшенно ускладнилося. Щоночі я прошу її вийти за мене заміж і щоранку кажу, що зовсім цього не хочу. Звісно, довго так тривати не може. Авжеж, не може.

Аніта *(сідає на ліжко, гладить його по голові, пригладжує назад чуба).* Тобі погано. Я знаю.

Філіп. Хочеш, я розкрию тобі одну таємницю?

Аніта. Так.

Філіп. Мені зроду ще не бувало гірше.

Аніта. Оце й усе? Я гадав, ти будеш розповідати, як ти ловив усі агенти з П'ятий колона.

Філіп. Я всіх не ловив. Спіймав тільки одного. І він був, між іншим, нікчема з нікчем.

В двері стукають. Заходить адміністратор.

Адміністратор. Наперед прошу ласкаво, якщо завадив...

Філіп. Тільки добирайте висловів. Тут дами.

Адміністратор. Я з'явився єдино, аби подивитися, чи все в рамках. І запобігти можливим учинкам молодої дами в разі вашої відсутності чи недієздатності. А також керований бажанням висловити найщиріші й найтепліші привітання-поздоровлення з нагоди блискучого подвига-звитяги в галузі контррозвідки, що завершився повідомленням вечірніх газет про арешт трьохсот членів П'ятої колони.

Філіп. Це є в газетах?

Адміністратор. З усіма подробицями — про арештування всіляких низькопробних елементів, замішаних в убивствах, змовах, диверсіях, зв'язках з ворогом та інших капцях.

Філіп. Капцях?

Адміністратор. Я хотів сказати капостях.

Філіп. І все це є в газетах?

Адміністратор. Цілком і повністю, містере Філіп.

Філіп. А я тут до чого?

Адміністратор. О, всім відомо, що ви провадили розслідування з метою остаточного переслідування.

Філіп. Цікаво, звідки це їм відомо?

Адміністратор *(докірливо)*. Містере Філіп. Це Мадрід. У Мадріді кожен знає все наперед, часто навіть до того, як воно станеться. Коли вже сталося — починаються дискусії, хто що зробив. Коли ще не сталося — всі достеменно й безпомилково знають, хто що мусить зробити. Я поспішаю поздоровити вас, аби випередити претензії невдоволених елементів, які, звичайно, казатимуть: «Що? Тільки триста? А де решта?»

Філіп. Ну, так уже й казатимуть. Але я бачу, що мені тепер доведеться поїхати звідси.

Адміністратор. Містере Філіп, я теж так думаю, і я прийшов до вас з ідеєю, що може вилитися в чудову пропозицію. Якщо ви поїдете звідси — який вам сенс везти в багажі консервовані продукти?

У двері стукають. Це Макс.

Макс. Salud, camaradas.

Всі. Salud.

Філіп *(до адміністратора)*. Ну, от що, товаришу філателісте. Ми з вами побалакаємо про це потім.

Макс *(коли адміністратор виходить, до Філіпа)*. Wie geht's?

Філіп. Gut [1]. Але не надто gut.

Аніта. Я буду приймати ванна, о'кей?

Філіп. О'кей, авжеж, о'кей, люба. Тільки зачини за собою двері, добре?

Аніта *(з ванної)*. Є гарячий вода!

Філіп. Це добра ознака. Зачини, будь ласка, двері.

Аніта зачиняє двері. Макс підходить до ліжка й сідає поряд у крісло. Філіп сидить, спустивши ноги з ліжка.

Вип'єш, поїси?

Макс. Ні, товаришу. Ти був там?

Філіп. Був. Весь час був. До самого кінця. Вони мене викликали, бо їм потрібні були деякі відомості.

Макс. Як він поводився?

Філіп. Як послідущий нікчема. Але спочатку видавав по чайній ложечці.

Макс. А потім?

Філіп. О, потім його прорвало. Почав сипати так, що стенографістка за ним не встигала. Я, знаєш, людина не гидлива...

[1] Як справи? — Добре *(нім.)*.

Макс *(не звертаючи уваги на його останні слова).* Газети повідомили про арешти. Навіщо вони публікують такі речі?

Філіп. Не знаю, друже. І справді, навіщо? Якби мені хтось пояснив...

Макс. Звісно, воно підносить дух — і це добре. Але ще краще було б переловити всіх. А скажи, вони принесли цей... ну...

Філіп. Ти хочеш сказати «труп»? Так. Його притягли з того місця, де ми його залишили, й Антоніо звелів, щоб його посадовили на стілець у кутку, і я встромив йому між зубів сигарету й запалив її, тільки вона, звісно, весь час гасла.

Макс. Добре, що я не залишився.

Філіп. А я залишився. Потім пішов. Потім повернувся. Потім знову пішов, але вони мене викликали ще раз. Я оце тільки годину тому прийшов звідти й більше не піду. Цебто сьогодні. Мій робочий день скінчився. Завтра, звісно, знайдеться нова робота.

Макс. Ми з тобою добре попрацювали.

Філіп. Зробили все, що могли. Операція, що й казати, блискуча, і пройшла вона як по маслу, от тільки сітка виявилася дірявою й багато риби вислизнуло. А втім, тепер її знову можна буде закинути. Але мене вам доведеться перевести кудись-інде. Тут від мене користі вже не буде. Надто багато народу знає, чим я займаюсь. І не тому, що я роздзвонюю. Просто воно склалося так.

Макс. Роботи скрізь вистачає. Але ти ще не скінчив тут.

Філіп. Знаю. Тільки постарайтесь якомога швидше перекинути мене кудись-інде, добре? Бо тут мені вже робиться якось незатишно.

Макс. А як буде з дівчиною із сусіднього номера?

Філіп. О, з нею я порву.

Макс. Я зовсім не наполягаю на цьому.

Філіп. Так. Але рано чи пізно ти цього зажадаєш. Не треба панькатися зі мною. Попереду п'ятдесят років неоголошених воєн, і я підписав контракт на весь цей час. Не пам'ятаю, коли саме, але підписав.

Макс. Не ти один. Справа тут не в контрактах. І не треба говорити з такою гіркотою.

Філіп. Я говорю без будь-якої гіркоти. Просто я не хочу дурити себе. І не хочу, щоб місце, де мусить бути лише щось одне, було зайняте ще чимось іншим. А оце почало вже закрадатися туди. Та дарма, я знаю, як вилікуватись.

Макс. Як?

Філіп. Скоро побачиш як.

Макс. Не забувай, Філіпе, я людина добра.

Філіп. Згода. Я теж. Ти б коли-небудь прийшов подивитися, як я працюю.

Поки вони розмовляють, двері номера 109 відчиняються, й заходить Дороті Бріджес. Вона вмикає світло, скидає пальто й надягає пелерину з чорнобурок. Обертається перед дзеркалом. Вона дуже гарна цього вечора. Вона підходить до патефона, ставить мазурку Шопена, потім бере книжку й сідає в крісло під настільною лампою.

Ось вона прийшла. Повернулась, так би мовити, додому. Отже...

Макс. Філіпе, товаришу, в цьому немає потреби. Слово честі, я не бачив жодних ознак того, що вона заважає твоїй роботі.

Філіп. Зате я бачив. А незабаром побачив би й ти.

Макс. Що ж, я можу тільки повторити: роби, як знаєш. Але пам'ятай: треба бути добрим. Для нас, людей, яким заподіяно стільки зла, нема нічого важливішого за доброту — за всіх можливих обставин.

Філіп. А я, знаєш, теж дуже добрий. Я сама доброта. Просто жах, який я добрий!

Макс. Ні, я цього не знаю. Але хотів би, щоб ти був добрий.

Філіп. Почекай мене тут, гаразд?

Він виходить у коридор, стукає в двері номера 109, зразу ж відчиняє їх і заходить.

Дороті. Добрий вечір, коханий.

Філіп. Добрий вечір. То як ти?

Дороті. Дуже добре, а тепер — іще краще, бо ти зі мною. Де ти був? Ти звечора так і не повернувся додому. Ох, яка я рада, що ти прийшов.

Філіп. У тебе знайдеться щось випити?

Дороті. Знайдеться, любий. *(Наливає йому віскі й розбавляє водою).*

В сусідній кімнаті Макс сидить у кріслі, втупившись очима в електричний камін.

Де ти був, Філіпе?

Філіп. Та в різних місцях. Збирав новини.

Дороті. І які вони — добрі?

Філіп. Деякі добрі. Деякі — не дуже. Порівну і того, і того.

Дороті. І сьогодні тобі вже не треба нікуди йти?

Філіп. Не знаю.

Дороті. Філіпе, коханий, що сталось?

Філіп. Нічого не сталось.

Дороті. Філіпе, давай поїдемо звідси. Мені тут уже нема чого робити. Я відіслала три статті. Давай поїдемо куди-небудь під Сен-Тропез — сезон дощів ще не почався, а публіка вже роз'їхалася, там буде так чудово. А потім можна податися в гори, покататися на лижах.

Філіп *(люто)*. Так, а потім до Єгипту, а потім тішитися коханням по всіх готелях світу й тисячу разів протягом трьох років прокидатися погожого ранку й снідати в ліжку — а може, тільки дев'яносто разів протягом трьох місяців — залежно від того, скільки часу мине, перше ніж я набридну тобі чи ти — мені. І ми не будемо думати ні про що, крім розваг. Ми наймемо номер у «Крійоні» чи «Рітці», і восени, коли з дерев у Булонському лісі опаде листя й стане вітряно й холодно, ми будемо їздити до Отейля на іподром, і грітися коло великих жаровень за трибунами, й дивитись, як коні стрибають через водяний рів і долають живопліт і кам'яний бар'єр. Так-так. А потім коктейль із шампанським у барі й назад, до міста — обідати у Ларю. А на суботу й неділю їздити в Солонь стріляти фазанів. Так-так, чудово. А потім злітати в Найробі й посидіти після сафарі в старому «Матайга-клубі», а навесні на тиждень-два у Штати — половити лосося. Так-так, чудово. І щоночі вдвох у ліжку. Чудово, га?

Дороті. Ох, любий, просто казково! Невже в тебе так багато грошей?

Філіп. Було багато. Поки не пішов на цю роботу.

Дороті. А крім усіх тих місць, ми можемо побувати ще й у Сен-Моріці?

Філіп. Сен-Моріц? Який несмак! Ти хочеш сказати, в Кітцбюгелі. Сен-Моріц уподобали собі люди на зразок Майкла Арлена.

Дороті. Але тобі зовсім не обов'язково з ними знатися, любий. Ти можеш триматися осторонь від Майкла Арлена. А ми справді побуваємо скрізь, де ти сказав?

Філіп. А ти хочеш?

Дороті. Ох, любий!

Філіп. А хочеш якось восени з'їздити ще й до Угорщини? Там можна за невеликі гроші найняти садибу, жити на всьому готовому й платити лише за те, що ти вполював. А на придунайській рівнині водиться безліч гусей. А ти бувала в Ламу, де такий довгий білий пляж, і на березі на боці лежать рибальські човни, й пальми вночі шепочуться під вітром? Або в Малінді, де можна займатися серфінгом, і де дме північно-східний мусон, такий прохолодний і свіжий, і вночі не потрібні ні простирадла, ні піжами. Тобі сподобалося б у Малінді.

Дороті. Авжеж, сподобалося б, Філіпе.

Філіп. А чи бувала ти коли-небудь на суботніх танцях у Гавані, в Сан-Сусі, на майдані під королівськими пальмами? Вони сірі й здіймаються, мов колони, й цілу ніч там грають у кості чи в рулетку, а вранці їдуть снідати до Хайманітас. І всі там одне одного знають, і всім весело і приємно.

Дороті. І ми поїдемо туди?

Філіп. Ні.

Дороті. Чому, Філіпе?

Філіп. Ми нікуди не поїдемо.

Дороті. Чому ж, любий?

Філіп. Ти можеш їхати, коли хочеш. Я складу для тебе маршрут.

Дороті. Але чому ми на можемо поїхати вдвох?

Філіп. Ти можеш їхати. А я вже скрізь там побував, і все це вже лишилося позаду. Туди, куди я їздитиму тепер, я їздитиму сам або з тими, хто має зі мною спільну мету.

Дороті. А мені туди не можна поїхати?

Філіп. Ні.

Дороті. А чому не можна? Я б навчилась усього, чого треба, і я не боюсь.

Філіп. По-перше, тому, що я сам ще не знаю, куди маю їхати. А по-друге, тому, що я не візьму тебе з собою.

Дороті. Чому?

Філіп. Бо від тебе нема ніякої користі. Ти темна, ти дурна, ти ледача й ти ні до чого не здатна.

Дороті. Щодо іншого, може, ти й маєш рацію. Але не кажи, що я ні до чого не здатна.

Філіп. А до чого ж ти здатна?

Дороті. Ти сам знаєш — мав би знати. *(Плаче).*

Філіп. А, ти про *це.*

Дороті. Воно так мало для тебе важить?

Філіп. Це річ, за яку не слід платити надто дорого.

Дороті. То я, виходить, річ?

Філіп. Так, і дуже гарна річ. У мене зроду не було кращої.

Дороті. Гаразд. Я рада, що ти це сказав. І я дуже рада, що зараз день. А тепер забирайся звідси. Зухвалий, *зухвалий* п'яниця. Нікчемний, пустопорожній, безсовісний хвалько. Це ти річ, а не я. Тобі не спадало на думку, що сам ти — річ? Річ, за яку не слід платити надто дорого?

Філіп *(сміючись).* Ні. Але я раден з тобою погодитись.

Дороті. Отож-бо й воно. Ти препаскудна річ. Ніколи не буваєш удома. Цілу ніч десь вештаєшся. Брудний, задрипаний, бешкетливий. Ти жахлива річ. Мені просто сподобалась упаковка, і тільки. І я рада, що ти йдеш від мене.

Філіп. Справді?

Дороті. Так, так, справді. Річ ти нещасна. Тільки навіщо було розповідати про всі ті місця, якщо ми туди не поїдемо?

Філіп. Вибач. Це я недобре зробив.

Дороті. Ох, тільки не починай виявляти доброту. Ти просто нестерпний, коли ти добрий. Тільки добрі люди мають право виявляти доброту. Ти гидкий, коли ти добрий. Ну, навіщо, навіщо ти розповідав мені про все це вдень?

Філіп. Я дуже шкодую.

Дороті. Будь ласка, тільки не шкодуй. Ти найгірший, коли ти шкодуєш. Я тебе терпіти не можу, коли ти шкодуєш. Забирайся.

Філіп. Що ж, прощавай. *(Обіймає її і хоче поцілувати).*

Дороті. І не цілуй мене. Бо поцілуєш і зразу зажадаєш тієї речі. Я тебе знаю.

Філіп міцно пригортає її до себе й цілує.

Ох, Філіпе, Філіпе, Філіпе.

Філіп. Прощавай.

Дороті. Тобі... тобі... ти не жадаєш більше тієї речі?

Філіп. Вона задорога для мене.

Дороті відштовхує його.

Дороті. Тоді йди.

Філіп. Прощавай.

Дороті. Забирайся!

Філіп виходить у коридор і заходить до своєї кімнати. Макс усе ще сидить у кріслі. Дороті в своїй кімнаті дзвонить покоївці.

Макс. Ну?

Філіп стоїть, втупившись очима в електричний камін. Макс теж дивиться туди. На порозі сусіднього номера з'являється Петра.

Петра. Ви мене кликали, сеньйорито?

Дороті сидить на ліжку. Голова її піднесена, але по щоках течуть сльози. Петра підходить до неї.

Що сталося, сеньйорито?

Дороті. Ох, Петро, ви мали рацію, він поганий. Він дуже, дуже, дуже поганий. А я, дурна, сподівалася, що ми будемо щасливі. Який же він поганий.

Петра. Атож, сеньйорито.

Дороті. Але, Петро, все лихо в тому, що я кохаю його.

Петра стоїть біля ліжка, перед Дороті. В номері 110 Філіп підходить до тумбочки. Він наливає собі віскі й розводить його водою.

Філіп. Аніто.

Аніта *(з ванної)*. Що, Філіпе?

Філіп. Аніто, виходь, якщо ти помилась.

Макс. Я піду.

Філіп. Ні. Залишайся.

Макс. Ні. Ні. Ні. Прошу тебе, я піду.

Філіп *(дуже сухим, безбарвним голосом)*. Аніто, вода гаряча?

Аніта *(з ванної)*. Я так добре помився.

Макс. Я піду. Я тебе дуже, дуже прошу. Я піду.

Завіса

ОПОВІДАННЯ ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ В ІСПАНІЇ

STORIES OF THE SPANISH CIVIL WAR

1938—1939

OLD MAN AT THE BRIDGE
THE DENUNCIATION
THE BUTTERFLY AND THE TANK
NIGHT BEFORE BATTLE
UNDER THE RIDGE
NOBODY EVER DIES!

Переклав
Володимир Митрофанов

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1980 р.

СТАРИЙ КОЛО МОСТУ

Край дороги сидів старий дід в окулярах із залізною оправою і в геть запорошеній одежі. Через річку вів понтонний міст, і по ньому сунули підводи, вантажні машини, чоловіки, жінки й діти. Запряжені мулами вози, переїхавши міст, ледве повзли крутим узвозом, і солдати підштовхували їх, впираючись у шпиці коліс. Машини з надсадним ревом сунули нагору і вибиралися із тієї тисняви, а селяни брели дорогою по кісточки в пилюці. Тільки той дід сидів непорушно. Він так стомився, що не міг іти далі.

Я мав завдання перейти міст, розвідати підступи до нього по той бік річки і з'ясувати, куди просунувся ворог. Зробивши це, я повернувся назад через міст. Тепер тут було менше підвід і зовсім мало пішого люду, та старий усе сидів на місці.

— Звідки ви? — спитав я.

— Із Сан-Карлоса,— відказав він і усміхнувся.

Сан-Карлос було його рідне містечко, отож старий і всміхнувся на ту приємну згадку.

— Я доглядав худібку,— пояснив він.

— А-а,— мовив я, не розуміючи до ладу, про що йдеться.

— Еге ж,— сказав він.— Зостався, бачте, там доглядати худібку. Я пішов із Сан-Карлоса останній.

Він не схожий був ні на чередника, ні на вівчаря, і, окинувши поглядом його чорну запорошену одежу, сіре запорошене обличчя та окуляри в залізній оправі, я спитав:

— А що там за худібка?

— Та всяка собі худібка,— відказав він і хитнув головою.— А от довелось її покинути.

Я дивився на міст, на околицю в дельті Ебро, що нагадувала мені Африку, і думав про те, чи скоро побачимо ми противника, і весь час дослухався, щоб не пропустити перших звуків, що провіщають оту завжди таємничу річ, яка зветься зіткнення з ворогом,— а старий усе так само сидів на місці.

— То яка ж усе-таки худібка? — спитав я.

— Та там її разом три хвости,— пояснив він.— Дві кози, кіт та ще чотири пари голубів.

— І вам довелось їх покинути? — спитав я.

— Еге ж. Почали стріляти з гармат. Ото як почали стріляти, капітан і звелів мені йти.

— А родичів ви не маєте? — спитав я, дивлячись на протилежний кінець мосту, де останні підводи квапливо з'їжджали схилом берега.

— Ні,— відповів він.— Лише оту худібку, що я казав. За кота, звісно, турбуватися нема чого. Коти — вони можуть дати собі раду, а от що буде з рештою, аж подумати страх.

— За кого ви стоїте? — спитав я.

— Ні за кого,— відказав він.— Мені сімдесят шість років. Я пройшов оце дванадцять кілометрів, а далі, мабуть, уже не зрушу.

— Тут небезпечно,— сказав я.— Вам треба піднатужитись і дійти до повороту на Тортосу: там їздять машини.

— Ось посиджу ще трохи, а тоді піду,— сказав він.— А куди вони їдуть, ті машини?

— До Барселони,— відповів я.

— Я нікого в тій стороні не знаю,— сказав він.— Та все одно дякую. Красно вам дякую.

Він звів на мене тьмяні, стомлені очі і, бажаючи поділитися хоч з кимось своєю бідою, сказав:

— Кіт — то йому нічого, я знаю. За кота турбуватись нема чого. А от решта... Як ви гадаєте, що з ними станеться?

— Та, певно, якось перебудуть.

— Справді?

— А чом би й ні,— відповів я, дивлячись на протилежний берег, де вже не було жодної підводи.

— А як стрілятимуть, то що їм робити? Мені ж сказано йти, коли почали стріляти.

— Ви залишили голубник відчинений?

— Еге.

— Ну, то вони полетять собі.

— Еге ж, вони, звісно, полетять. А от решта... Про решту бодай і не думати,— сказав він.

— Якщо ви перепочили, то йшли б уже,— наполягав я.— Вставайте і спробуйте піти.

— Дякую,— сказав він, тоді звівся на ноги, заточився вбік і знову сів у пилюку.

— Я ж доглядав худібку,— глухо пробурмотів він уже не до мене.— Я тільки доглядав худібку.

Допомогти йому я не мав чим. Був перший день великодня, і фашисти підступали до Ебро. Було сіро, похмуро, небо затягли низькі хмари, і ворожі літаки не знімалися в повітря. І оце, та ще те, що коти можуть самі собі дати раду, була єдина втіха, яка лишилася тому старому в житті.

ВИКАЗ

Колись бар Чікоте був у Мадріді чимось на зразок нью-йоркського «Лелеки», тільки без музики й дівиць-початківок, або на зразок чоловічого бару в «Уолдорфі», якби туди пускали жінок. І хоч вони там часом і з'являлися, проте загалом то була чоловіча царина, де жінки не мали ніяких прав. Власник мадрідського бару, Педро Чікоте, належав до тих людей, які своєю особистістю надають певного обличчя будь-якому закладові. Класний бармен, завжди привітний, завжди веселий, з невичерпною живинкою в ділі. Така живинка в наш час — досить рідкісна річ і мало хто зберігає її надовго. Тільки не слід плутати її із штучною жвавістю. Чікоте мав справжню живинку, не вдавану й не позірну. До того ж був скромний, щирий і приязний чоловік. Їй-право, своєю доброю і веселою вдачею, а також і суто професійною майстерністю, він не поступався Жоржеві з паризького «Рітца»,— а ті, хто там бував, знають, що це чи не найвище порівняння,— та й сам бар у нього був чудовий.

У ті дні молоді мадрідські сноби з багатих родин здебільшого збиралися в так званому «Новому клубі», а справжні хлопці ходили до Чікоте. Бувало там чимало й таких людей, що зовсім мені не подобались, так само як, скажімо, і в «Лелеці», проте ніколи не траплялося, щоб мені було в Чікоте неприємно. І одна з причин полягала в тому, що там не розмовляли про політику. Є такі кафе, куди тільки заради політичних дебатів і ходять, а у Чікоте про політику не говорили. Зате говорили на всілякі інші теми, а ввечері туди сходилися найвродливіші дівчата міста, отож можна було любісінько знайти собі товариство на цілий вечір, і в усіх нас там почалося немало чудових вечорів.

До того ж туди завжди можна було зайти, щоб дізнатися, хто є в місті або якщо хтось кудись поїхав, то куди саме. А влітку, коли в місті нікого не лишалося, з приємністю посидіти над склянкою якогось напою, бо всі офіціанти були чемні й люб'язні. Одне слово, бар Чікоте справді являв собою щось на зразок клубу, тільки в ньому не брали ніяких внесків і можна було познайомитися з дівчиною. То був, поза всяким сумнівом, найкращий бар в Іспанії, а як на мене, то й один з найкращих у світі, і всі ми, його давні клієнти, дуже його любили.

Та й напої там подавали чудові. Якщо ви замовляли мартіні, то його готували з найкращого джину, який тільки можна купити за гроші, а віскі для Чікоте довозили в барильцях просто із Шотландії, і воно так різнилося від усіх рекламованих марок, що куди там до нього отому звичайному «шотландському». Коли почався заколот, Чікоте був у Сан-Себастьяні, де тримав літній бар. Він і тепер його тримає, і кажуть, то найкращий бар у франкістській Іспанії. Що ж до мадрідського закладу, то його перебрали на себе офіціанти й порядкують там досі, але все добре питво уже кінчилося.

Більшість давніх клієнтів Чікоте перекинулись до Франко, але є й такі, що стоять за законний уряд. Бар Чікоте завжди був веселим місцем, а що по-справжньому веселі люди завжди найхоробріші, то їх найбільше гине в боях, і через це доброї половини завсідників бару вже немає серед живих. Віскі в барильцях кінчилося багато місяців тому, а в травні тридцять восьмого року ми допили й останні запаси жовтого джину. Тож тепер туди нема чого, власне, й ходити, і я думаю, що якби Луїс Дельгадо пробрався в Мадрід трохи згодом, то не пішов би до бару й не вскочив у ту халепу. Та він потрапив у місто в листопаді тридцять сьомого, коли у Чікоте ще подавали жовтий джин та індійський хінний тонік. А втім, задля цього навряд чи варто було ризикувати життям, і, мабуть, йому просто захотілося випити саме там, у віддавна знайомому місці. Знаючи його і знаючи, яким був бар колись, це легко зрозуміти.

Того дня в посольстві зарізали корову, і їхній сторож подзвонив у готель «Флоріда» й сказав, що для нас залишено десять фунтів свіжини. Надвечір, у ранніх сутінках мадрідської зими, я пішов забрати її. Біля воріт посольства сиділи на стільцях двоє вартових з гвинтівками, а наше м'ясо чекало мене в сторожці.

Сторож сказав, що нам припав добрячий шмат, але корова була страшенно худа. Я почастував його смаженим соняшниковим насінням та жолудями, що їх мав у кишені куртки, і ми з ним перекинулися кількома жартами, стоячи біля сторожки на посипаній гравієм під'їзній алеї.

Я рушив через місто назад до готелю, несучи під рукою важкий пакунок з м'ясом. На Гран-Віа вибухали снаряди, і я зайшов до Чікоте пересидіти обстріл. Там було велелюдно й гамірно; я сів до маленького столика в кутку під вітриною, закладеною мішками з піском, і, примостивши пакунок з м'ясом на лавці поряд, замовив джин з тоніком. Саме того тижня ми виявили, що вони ще мають запас того тоніку. Відколи почалася війна, його ніхто більше не замовляв, тож ціна залишилась така сама, як і до заколоту. Вечірніх газет ще не було, і я купив у якоїсь

старої жінки три партійні листівки. Вони коштували по десять сентаво, і я сказав їй залишити собі решту з песети. Вона пообіцяла, що бог благословить мене за це. Я не повірив, але взявся читати ті листівки й пити джин з тоніком.

До мого столика підійшов офіціант, якого я знав віддавна, і тихо сказав мені кілька слів.

— Неправда,— відповів я.— Не може бути.

— Ні, правда,— наполягав він, хитнувши головою і підносом в один бік.— Ви тільки не дивіться. Онде він там.

— Мене це не обходить,— сказав я.

— Мене теж.

Він пішов, а я купив у іншої старої щойно принесені вечірні газети й почав читати. Я не мав ніякого сумніву щодо того чоловіка, на якого показав мені офіціант. Ми обидва дуже добре його знали. Єдине, що я подумав: «Який дурень! Безмозкий клятий дурень».

У цей час підійшов один товариш — грек — і підсів до мого столика. Він був командир роти у П'ятнадцятій бригаді, і його завалило вибухом бомби, від якого загинуло четверо інших бійців, а його якийсь час тримали під медичним наглядом, а потім послали в будинок відпочинку чи щось там таке.

— Як справи, Джоне? — спитав я його.— Випийте зі мною.

— Як зветься цей напій, містере Еммундс?

— Джин з тоніком.

— А що за тонік?

— Хінний. Ось покуштуйте.

— Та я, знаєте, загалом майже не п'ю, але хіна добре помагає від пропасниці. То вже спробую.

— А як ви себе почуваєте, Джоне? Що каже лікар?

— Мені лікар не потрібен. Зі мною все гаразд. От тільки в голові весь час наче дзижчить.

— Вам треба піти до лікаря, Джоне.

— Та я вже ходив. Але він не розуміє. Каже, нема потрібних паперів.

— Я подзвоню і все влаштую,— пообіцяв я.— У мене є там знайомі. А що, той лікар — німець?

— Ваша правда,— відказав Джон.— Таки німець. По-англійському говорить кепсько.

До мене знову підійшов той офіціант. Він був літній чоловік, з лисою головою і старомодними манерами, яких не змінила й війна. На обличчі його відбивалося неабияке занепокоєння.

— У мене син воює,— сказав він.— А другий загинув на фронті. То як же?

— Це ваш клопіт.

— А ви? Я ж і вам розказав.

— Я просто зайшов сюди випити перед вечерею.

— А я тут працюю. То порадьте щось.

— Це ваш клопіт,— повторив я.— Я людина далека від політики... Ви розумієте по-іспанському, Джоне? — обернувся я до товариша-грека.

— Ні, знаю лише кілька слів. А говорю по-грецькому, по-англійському й по-арабському. Колись я добре говорив по-арабському. Слухайте, а ви знаєте, як мене живцем поховало?

— Ні. Чув тільки, що вас завалило вибухом. Оце і все.

Він мав гарне смагляве обличчя й темні руки, якими допомагав собі в розмові. А що був уродженець котрогось із грецьких островів, то говорив з величезним запалом.

— Ну, тоді я вам розповім. Я, знаєте, воювати звичний. У грецькій армії теж був капітаном. Солдат з мене добрий. Отож як побачив літак над нашими окопами біля Фуентес-дель-Ебро, то вже не спускав його з ока. Бачу, пролітає над нами, тоді хилиться на крило, повертає назад, отак (він показав усе те жестами), і роздивляється нас. «Ага! — кажу я.— Розвідник, збирає відомості для штабу. Тепер і інші не забаряться».

Як я сказав, так і вийшло — невдовзі прилетіли інші. А я стою і спостерігаю. Веду за ними очима. Дивлюся вгору й розказую своїй роті, що там діється. Вони йшли двома трійками. Один попереду, а два за ним. Як перша трійка пройшла, то я й кажу бійцям: «Бачили? Одну ланку пронесло». А тоді, як і друга пройшла: «Ну,— кажу,— тепер усе гаразд. Тепер нема чого боятися»,— і то було останнє, що я запам'ятав перед тими двома тижнями.

— Коли це сталося?

— Та щось із місяць тому. Розумієте, коли мене завалило, каска насунулась мені на обличчя, і там, усередині, лишилося повітря — ото ним я і дихав, аж поки мене відкопали, хоча й сам того не знав. Але в те повітря попав дим од вибуху, і від нього мені довго було погано. А тепер уже все гаразд, от тільки в голові дзвенить... Як, ви кажете, зветься цей напій?

— Джин з тоніком. З індійським хінним тоніком. До війни тут було розкішне кафе, і пляшка цього тоніку коштувала п'ять песет, але тоді сім песет дорівнювали долару. А тепер ми оце виявили, що він у них досі зберігся і йде за ту саму ціну. Але це вже останній ящик.

— Воно таки добре питво. А скажіть, як було в цьому місті до війни?

— Чудово. Як і тепер, тільки їжі всякої було скільки хочеш.

Знову підійшов офіціант і схилився над столиком.

— А якщо я цього не зроблю? — спитав він.— Відповідальність же на мені.

— Коли хочете, підіть до телефону й подзвоніть. Я дам вам номер, запишіть.— Він записав номер.— Попросите Пепе,— сказав я.

— Я сам нічого проти нього не маю,— промовив офіціант.— Але ж *Causa*[1]. Для нашої справи такий чоловік, певно ж, небезпечний.

— А інші офіціанти його не впізнали?

— Думаю, що впізнали. Та всі мовчать. Він же давній клієнт.

— Я теж давній клієнт.

— А може, й він тепер на нашому боці?

— Ні,— мовив я.— Я знаю, що ні.

— Я ніколи нікого не виказував.

— Це вже ваш клопіт. Можливо, його викаже котрийсь інший офіціант.

— Ні. Його знають тільки старі офіціанти, а вони не викажуть.

— Принесіть ще жовтого джину та гіркої,— попросив я.— А тоніку досить і в цій пляшці.

— Про що це він говорив? — запитав Джон.— Я майже нічого не зрозумів.

— Тут сидить один чоловік, якого ми обидва знали раніш. Він був класний стрілець по летючих мішенях, і я часто зустрічався з ним на змаганнях. Тепер він фашист, і оце, що він з'явився тут,— страшенна дурниця, хоч які були б на те причини. Та він завжди нічого не боявся і завжди робив дурниці.

— Покажіть мені його.

— Онде він, за тим столиком, з льотчиками.

— Котрий?

— Отой найсмаглявіший, у насунутій на око пілотці. Він саме сміється.

— То він фашист?

— Так.

— Це я вперше після Фуентес-дель-Ебро так близько бачу фашиста. І багато їх тут?

— Ні, але часом трапляються.

— Він п'є те саме, що й ви,— зауважив Джон.— Оце ми п'ємо, а люди подумають, що ми теж фашисти, га?.. Слухайте, чи ви були коли-небудь у Південній Америці, на східному узбережжі, в Магальянесі?

— Ні.

— Гарно там. От тільки восьмилапів багато.

— Кого?

---

[1] Справа *(ісп.)*.

— Вось-ми-ла-пів,— проказав він по складах.— Ну, знаєте, у них по вісім лап.

— А-а,— мовив я.— Восьминоги.

— Вось-ми-ла-пи,— повторив Джон.— Я ж, знаєте, ще й водолаз. А там гарні місця і заробити можна добряче, якби не оті восьмилапи.

— Вони на вас нападали?

— Та не знаю, як сказати. Тільки-но я вперше спустився під воду в гавані Магальянеса, аж бачу — восьмилап. Стоїть на своїх лапах, отак...— Джон уперся пальцями в стіл, підняв лікті й вирячив очі.— Стоїть, вищий за мене, і зирить просто мені в обличчя. Ну, я й смикнув линву, щоб мене тягли з води.

— То який він був завбільшки, Джоне?

— Точно сказати не можу, бо крізь скло в шоломі все здається трохи інакшим. Але що голова була з добрих чотири фути, то це напевне. І він стояв на своїх лапах, мов навшпиньках, і зирив на мене, отак...— Він знову вирячив на мене очі.— А коли мене витягли з води й зняли шолом, я сказав, що більше туди не полізу. Тоді один там, що був за старшого, мені каже: «Та що ти, Джоне! Той восьмилап дужче злякався тебе, ніж ти його». А я йому: «Не може того бути!..» Слухайте, а чи не хильнути нам ще цього фашистського питва?

— Згода,— сказав я.

Я весь час нишком стежив за тим чоловіком, що сидів з льотчиками. Його звали Луїс Дельгадо, і востаннє я бачив його в тридцять третьому році на великих стрілецьких змаганнях у Сан-Себастьячі. Мені пригадалось, як ми стояли поряд на трибуні, спостерігаючи фінальні стрільби...

Перед тим ми заклалися на переможця на таку суму, якою я не мав права ризикувати, та й, мабуть, куди більшу, ніж і він міг дозволити собі втратити того року, і тепер я пригадав, як люб'язно він розплатився тоді зі мною, спускаючись з трибуни, і як усім своїм виглядом давав зрозуміти, що вважає це за честь. Пригадав і те, як ми стояли потім у барі й пили мартіні, і як я відчував оту дивовижну полегкість, що охоплює тебе, коли виплутаєшся із якоїсь великої халепи, і як мені хотілося знати, чи дуже тяжко вразив його той програш. Я цілий тиждень стріляв так, що гірше нікуди, а він стріляв чудово, хоч йому випадали майже безнадійні мішені, і весь час закладався на себе самого.

— Може, кинемо монету? — спитав він.

— Ви справді хочете?

— Так, якщо ви не проти.

— На скільки?

Він витяг гамана, зазирнув у нього й засміявся.

— Та на скільки завгодно. Ну, скажімо, на вісім тисяч песет. Здається, тут буде стільки.

На той час це була майже тисяча доларів.

— Гаразд,— погодився я, і оте втішне почуття внутрішнього спокою вмить зникло, поступившись місцем холодній порожнечі ризику.— Чия перша?

— Хай буде ваша.

Ми потрусили важкі п'ятипесетові срібняки у складених докупи долонях; потім кожен поклав свою монету на затилля лівої долоні, прикриваючи її правою.

— Що там у вас? — спитав він.

Я відкрив велику срібну монету з профілем Альфонса XIII в дитинстві.

— Орел,— мовив я.

— Забирайте цей клятий мотлох і, коли ваша ласка, поставте мені ще випити.— Він випорожнив свій гаман.— А чи не купили б ви в мене добру рушницю?

— Ні,— сказав я.— Але слухайте, Луїсе, якщо вам потрібні гроші...— І я простяг йому тугу пачку цупких і лискучих зелених тисячопесетових банкнот.

— Не кажіть дурниць, Енріке,— відповів він.— Адже ми гравці, правда ж?

— Так. Але ми добре знаємо один одного.

— Не так уже й добре.

— Гаразд,— мовив я.— Вам судити. То що б ви хотіли випити?

— Як ви дивитесь на джин з тоніком? По-моєму, чудовий напій.

Ми випили джину з тоніком, і мені було страшенно прикро, що я так обібрав його, та водночас і радісно, що виграв усі ті гроші, і ніколи ще джин з тоніком не смакував мені так, як того дня. Нема чого кривити душею і прикидатись, ніби не радієш з виграшу; але той Луїс Дельгадо був таки справжній гравець.

— Як на мене, грати на такі гроші, що їх можеш безболісно втратити, було б просто нецікаво. А ви як вважаєте, Енріке?

— Не знаю. Я ніколи не мав грошей, що їх міг би безболісно втратити.

— Не придурюйтесь. У вас же достобіса грошей.

— Аж ніяк,— заперечив я.— Я кажу правду.

— Ой, та в кожного можуть бути гроші,— сказав він.— Досить тільки щось продати.

— У мене майже нічого такого нема. І це теж правда.

— Та облиште ви придурюватись. Я не бачив жодного американця, що не мав би великого гамана...

Як подумати, то він таки мав рацію. В той час він просто не міг побачити інших американців у «Рітці» або в Чікоте. А от тепер знову сидів у Чікоте, і всі американці, що їх він міг там зустріти, були зовсім не такі, як колись, за винятком хіба мене, бо я був білою вороною. Та я багато віддав би, щоб не зустрітися з ним там.

А втім, коли вже йому заманулося вчинити таку несосвітенну дурницю, то це його справа. І все ж таки, поглядаючи на столик, за яким він сидів, і пригадуючи давні дні, я дуже шкодував, що він тут, і ще дужче шкодував, що дав офіціантові телефон відділу контррозвідки в Seguridad [1]. Він, звичайно, і сам міг би туди додзвонитися, але я відкрив йому найкоротший шлях до арешту Дельгадо, спонукуваний припливом доброчесності й безсторонньої справедливості та нечистим бажанням повестись, як Понтій Пілат, і побачити, чим скінчиться душевна боротьба людини із самою собою,— одне слово, всім тим, що робить письменників такими милими приятелями.

Офіціант підійшов знову.

— То яка ваша думка? — спитав він.

— Я сам нізащо не виказав би його,— відповів я, намагаючись виправдатися перед собою за те, що дав офіціантові телефон.— Та я чужинець, а ця війна ваша, і клопіт ваш.

— Але ж ви з нами.

— Цілковито і завжди. Одначе я не зобов'язаний виказувати давніх знайомих.

— А я?

— Ви — інша річ.

Я знав, що це правда, й не міг відповісти інакше, але волів би нічого того навіть і не чути.

Моє бажання побачити, як поведеться людина за таких обставин, було вже давно і ганебно вдоволене. Я обернувся до Джона й більше не поглядав туди, де сидів Луїс Дельгадо. Як я знав, він уже понад рік був льотчиком у фашистів, а тепер оце сидів тут, вдягнений у республіканську військову форму, і розмовляв з трьома молодими льотчиками-республіканцями останнього випуску, що пройшли курс навчання у Франції.

Жоден з тих зелених новачків не міг знати його, і я подумав, чи не для того він пробрався сюди, щоб викрасти літак, чи, може, для чогось іншого. Та хоч яка була його мета, він вчинив дурницю, з'явившись у Чікоте.

— Як ви себе почуваєте, Джоне? — запитав я.

— Добре почуваю,— відповів Джон.— Питво що треба. Я, здається, трохи від нього захмелів. Зате в голові не так гуде.

---

[1] Служба безпеки *(ісп.)*.

До нас підійшов офіціант. Він був дуже збуджений.

— Я його виказав,— мовив він.

— От і добре,— озвався я.— Тепер ви позбулися того клопоту.

— Так,— гордо підтвердив він.— Я його виказав. Вони вже виїхали сюди, щоб забрати його.

— Ходімо,— звернувся я до Джона.— Тут буде неспокійно.

— Тоді краще піти,— сказав Джон.— Завжди щось таке трапляється, хоч як намагаєшся цього уникнути. Скільки з нас?

— Ви не залишитесь? — спитав мене офіціант.

— Ні.

— Але ж ви самі дали мені телефон.

— Звісно. Коли довго живеш у цьому місті, то знаєш багато всяких телефонів.

— Це був мій обов'язок.

— Авжеж. А хіба що? Обов'язок — свята річ.

— А як тепер?

— Ви ж оце щойно були задоволені, хіба ні? То, може, будете задоволені й потім. А може, з часом це вам сподобається.

— Ви забули пакунок,— нагадав офіціант і подав мені м'ясо, запаковане в два цупких конверти, в яких прибували номери «Остроги», що разом з купами інших журналів накопичувались в одній з кімнат посольства.

— Я вас розумію,— сказав я офіціантові.— Справді розумію.

— Він був давній клієнт і добрий клієнт. А я ніколи ще нікого не виказував. І тепер виказав не задля власної втіхи.

— Я теж не став би говорити про це цинічно чи грубо. Скажіть йому, що його виказав я. Він однаково має ненавидіти мене за мої політичні погляди. Йому буде прикро дізнатися, що це зробили ви.

— Ні. Кожен повинен сам відповідати за свої вчинки. Але ви мене розумієте?

— Так,— відповів я. Тоді збрехав: — Розумію і схвалюю.

На війні часто доводиться брехати, і, коли така потреба виникає, треба робити це швидко і якомога краще.

Ми потиснули один одному руки, і я пішов до дверей разом з Джоном. Виходячи, я озирнувся на столик, за яким сидів Луїс Дельгадо. Перед ним стояла щойно наповнена склянка джину з тоніком, і всі за столом сміялися з якогось його жарту. Він був веселий, дуже засмаглий, і я подумав: цікаво, кого він із себе вдає?

Він зробив дурницю, що з'явився у Чікоте. Але то був саме такий вчинок, на який він мав зважитись, щоб потім хвалитися ним, повернувшись до своїх.

Коли ми вийшли за двері й рушили вулицею, перед баром Чікоте спинилася велика машина служби безпеки, і з неї вискочило вісім чоловік. Шестеро з автоматами стали при вході, а двоє в цивільному зайшли всередину. Один з вартових звелів нам пред'явити документи, та коли я сказав: «Іноземці»,— він кинув: «Проходьте, все гаразд».

На тротуарі затемненої Гран-Віа було багато битого скла після недавнього обстрілу, а ноги раз у раз спотикалися на уламках каміння. У повітрі ще не розвіявся дим, і по всій вулиці стояв дух вибухівки та розтрощеного граніту.

— Де ви думаєте вечеряти? — спитав Джон.

— Я оце отримав м'ясо на всіх, а зготувати можна буде в моїй кімнаті.

— То я зготую,— сказав Джон.— Куховарити я мастак. Колись, пригадую, куховарив на судні...

— М'ясо, напевне, тверде,— попередив я.— Але свіже, сьогодні тільки зарізали корову.

— Пусте,— відказав Джон.— На війні твердого м'яса не буває.

Темною вулицею квапливо проходили люди, поспішаючи додому з кінотеатрів, де вони перечікували обстріл.

— А той фашист, чому він прийшов у кафе, де його знають?

— Та, мабуть, розум одібрало.

— Оце й біда з війною,— зауважив Джон.— Дуже в багатьох одбирає розум.

— Джоне,— сказав я,— ви таки маєте голову на в'язах.

Діставшись до готелю, ми пройшли повз купу мішків з піском, що захищала конторку портьє, і я попросив свій ключ, але портьє сказав, що в моєму номері нагорі двоє товаришів приймають ванну, то він оддав ключа їм.

— Ви, Джоне, йдіть просто нагору,— сказав я.— Мені треба подзвонити по телефону.

Я зайшов у кабіну й набрав той самий номер, що його дав офіціантові в барі.

— Алло! Пепе?

У трубці озвався глухий, тонкогубий голос:

— *Qué tal, Enrique?* [1]

— Слухайте, Пепе, ви забрали у Чікоте такого Луїса Дельгадо?

— *Si, hombre, si. Sin novedad* [2]. Без шуму.

— Він нічого не знає про офіціанта?

— *No, hombre, no* [3].

---

[1] Як справи, Енріке? *(Ісп.)*

[2] Так, друже, так. Як звичайно *(ісп.)*.

[3] Ні, друже, ні *(ісп.)*.

— То й не кажіть йому. Скажіть, що це я його виказав, гаразд? А про офіціанта ні слова.

— А чому? Яка різниця? Він шпигун. Його однаково розстріляють. Іншого вибору нема.

— Я знаю,— сказав я.— Але різниця все-таки є.

— Як хочете, *hombre*, як хочете. Коли ми побачимось?

— Приходьте завтра, під обід. Ми одержали м'ясо.

— А до м'яса вип'ємо віскі. Гаразд, *hombre*, гаразд.

— *Salud*, Пепе, дякую.

— *Salud*, Енріке. Нема за що. *Salud.*

То був дивний, мов неживий голос, і я ніяк не міг до нього звикнути, але тепер, піднімаючись сходами нагору, відчував велику полегкість.

Усі ми, давні клієнти Чікоте, мали до його бару особливе почуття. І я був певен, що саме тому Луїс Дельгадо вчинив таку дурницю — знову прийшов туди. Він міг би робити своє діло й десь в іншому місці. Та коли вже він з'явився у Мадріді, то неодмінно мав прийти туди. Як сказав офіціант, він був добрий клієнт, і колись ми з ним приятелювали. А якщо тобі випадає нагода зробити комусь хоч найменше добро, то її, певна річ, не варто проминати. Отож я був радий, що подзвонив своєму знайомому Пепе із служби безпеки, бо Луїс Дельгадо був давнім клієнтом Чікоте і я не хотів, щоб він помер з почуттям розчарування чи образи на тамтешніх офіціантів.

МЕТЕЛИК І ТАНК

Того вечора я повертався із цензури додому, в готель «Флоріда». Надворі дощило. Десь на півдорозі мені набридло мокнути, і я завернув до Чікоте, щоб нашвидку перехилити скляночку. Вже другу зиму обложений Мадрід зазнавав щоденних обстрілів, і в ньому не вистачало всього — від тютюну до людської витримки,— і завжди хотілося їсти, і раптом брала безглузда досада на те, що від нас не залежить, як от тепер на погоду. Мені слід було йти далі, додому. До готелю залишалося всього п'ять чи шість кварталів, та, побачивши двері бару Чікоте, я вирішив зайти випити, а тоді вже подолати ті шість кварталів Гран-Віа по грязюці та уламках, що лишилися на вулицях після обстрілу.

У барі було велелюдно: до стойки не підступити, столики всі зайняті. В повітрі плавав тютюновий дим, лунали співи, скрізь були люди у військовому, пахло мокрими шкірянками, а замовлені напої передавали через голови тих, що в три ряди з'юрмилися перед стойкою.

Знайомий офіціант приніс мені звідкись від іншого столика стілець, і я сів у товаристві худого блідолицього німця з великим кадиком, котрого знав як співробітника цензури, та ще двох, не знайомих мені людей. Наш столик стояв посеред бару, трохи праворуч від входу.

За співами я ледве чув власний голос, та врешті замовив собі джину з ангостурою і вихилив як засіб проти негоди. У барі справді було повнісінько, і всі дуже веселилися, чи не занадто веселилися під впливом свіжовиготовленого каталонського питва, що його пили більшість відвідувачів. Якісь двоє незнайомців поплескали мене по плечі, а дівчина за нашим столиком щось промовила до мене, і я, не розчувши, відказав: «Авжеж».

Тепер, коли я перестав розглядатися навколо й подивився на своїх сусідів по столу, дівчина видалася мені страшенно негарною, просто-таки потворною. Та коли підійшов офіціант, виявилося, що то вона запрошувала мене випити з ними. Її супутник був з вигляду не вельми міцний, зате в неї тієї моці вистачало на них обох. Вона мала різко окреслене обличчя — з тих, які називають напівкласичними,— а своєю атлетичною статурою скидалася на приборкувачку левів; що ж до хлопця, то йому найкраще личила б краватка котрогось із старих привілейованих коледжів. Але такої краватки на ньому не було. Як і всі ми, він носив шкіряну куртку. Тільки вона була в нього суха, бо

вони прийшли сюди ще до того, як почався дощ. Дівчина також мала на собі шкіряну куртку, і вона цілком пасувала до її обличчя.

На той час я вже шкодував, що завернув до Чікоте, а не подався просто додому, де можна було перевдягтися в сухе й випити у зручному ліжку, поклавши ноги на бильце. Мені набридло дивитися на ту пару за столом. Життя надто коротке, а негарних жінок надто багато, і, сидячи там, я подумав собі, що хоч я й письменник і, отже, мав би відчувати невситиму цікавість до всяких людей, проте до цих двох мені байдужісінько: чи вони одружені, чи ні, і що вони знайшли одне в одному, і які їхні політичні погляди, і хто з них має які статки, і взагалі все, що їх стосується. Я розважив, що вони, певне, працюють на радіо. Хоч би коли я зустрічав у Мадріді дивних з вигляду цивільних людей, завжди виявлялося, що вони з радіо. Отож, щоб сказати бодай що-небудь, я підвищив голос і, перекриваючи гамір, спитав:

— Ви з радіо?

— З радіо,— відказала дівчина. Отже, так і є. Вони з радіо.

— Як життя, товаришу? — звернувся я до німця.

— Добре. А у вас?

— Мокре,— відповів я, і він засміявся, схиливши голову набік.

— Сигарети не знайдеться? — спитав він.

Я подав йому свою передостанню пачку, і він узяв дві сигарети. Дівчина атлетичної статури й собі взяла дві, а молодик з обличчям студента — одну.

— Беріть ще одну! — гукнув я.

— Ні, дякую,— відповів він, і замість нього ту сигарету взяв німець.

— Не заперечуєте? — усміхнувся він.

Насправді мені хотілося заперечити, і він це знав. Але він так страждав без курива, що це не могло його спинити.

Раптом співи урвалися чи, може, тільки вщухли на хвилинку, як ото часом ущухає буря, і нам стало чути одне одного.

— Ви тут давно? — спитала мене атлетична дівчина, розтягуючи слова.

— Наїздами,— відказав я.

— Нам треба серйозно поговорити,— озвався до мене німець.— Я маю щось вам розповісти. Коли ми можемо зустрітися?

— Я вам подзвоню,— сказав я.

Той німець був дуже дивний чоловік, і ніхто з добрих німців його не любив. Він мав хибне уявлення про себе як про справжнього піаніста, але поза тим, якщо не підпускати його до інструмента, був цілком стерпний, хоча й надто полюбляв заглядати

в чарку та розносити плітки, і відвернути його від цих двох занять нікому ще не пощастило.

Щодо пліткарства він був неперевершений мастак і завжди мав напохваті якусь компрометуючу новину про будь-кого в Мадріді, Валенсії, Барселоні чи іншому політичному центрі.

У цей час знову залунали співи, а що обговорювати інших на повен голос не зовсім зручно, то над нами нависла нудьга, і я вирішив піти з бару, тільки-но у свою чергу поставлю випивку сусідам по столу.

Отоді все й почалося. Якийсь чоловік у коричневому цивільному костюмі, білій сорочці та чорній краватці, з гладенько зачесаною над високим чолом чуприною, що доти ходив від столика до столика, по-блазенському вихиляючись, раптом бризнув з пістолета-прискавки на одного з офіціантів. Усі засміялися, крім самого офіціанта, що йшов з важким підносом, уставленим повними склянками. Він обурився.

— *No hay derecho,*— сказав офіціант. Це означає: «Ви не маєте права»,— і в Іспанії є виявом найпростішого і найрішучішого протесту.

Чоловік з прискавкою, потішений своїм успіхом і, як видно, не усвідомлюючи того, що минає другий рік війни, і що він в обложеному місті, де нерви у всіх напружені до краю, і що в барі разом з ним усього четверо цивільних, тепер бризнув на іншого офіціанта.

Я огледівся, шукаючи очима місця, де б сховатися. Цей офіціант також обурився, а чоловік з прискавкою весело бризнув на нього ще двічі. Декого в барі це досі смішило, включаючи й атлетичну дівчину за нашим столиком. Але офіціант спинився й похитав головою. Губи його тремтіли. То був літній чоловік, і я знав, що він уже десять років працює у Чікоте.

— *No hay derecho,*— з гідністю промовив він.

Проте за столиками сміялися, а той чоловік, не помітивши, як змовкли співи, бризнув із свого пістолета в спину ще одному офіціантові. Офіціант, утримуючи на руці піднос, обернувся.

— *No hay derecho,*— сказав він.

То вже був не протест. То було звинувачення, і я побачив, як троє військових підвелися з-за столика й рушили до чоловіка з прискавкою, а в наступну мить усі четверо купою протиснулись крізь обертові двері й знадвору почулося, як котрийсь із військових затопив тому чоловікові в обличчя. Хтось підняв з підлоги його іграшковий пістолет і викинув за двері.

Ті троє повернулися поважні й суворі, уособлюючи відновлену справедливість. Та за мить обертові двері крутнулись, і в них з'явився той-таки чоловік. Волосся звисло йому на очі, на обличчі була кров, чорна краватка зсунулася набік, відкривши

роздерту сорочку. В руці він знову тримав свою прискавку і, всунувшись у бар, блідий, з безтямними очима, наставив її перед себе й почав визивно бризкати на всіх.

Я побачив, як один з тих трьох військових подався до нього, побачив і обличчя цього чоловіка. До нього приєдналися ще кілька і гуртом відтиснули прискача між двома столиками до стіни, ліворуч від входу; тепер той шалено опирався, і, коли пролунав постріл, я схопив за руку атлетичну дівчину й метнувся з нею до кухонних дверей.

Та двері були замкнені і, коли я натиснув на них плечем, не піддалися.

— На підлогу, отуди, за ріг стойки,— сказав я дівчині.

Вона стала там навколішки.

— Лягайте,— звелів я і штовхнув її додолу. Вона люто зиркнула на мене.

Усі чоловіки, крім німця, що заліг за столиком, та юнака студентського вигляду, який стояв у кутку, притиснувшись до стіни, вже тримали в руках пістолети. На довгій лаві під стіною стояли три фарбовані білявки з темним при корінні волоссям і, спинаючись навшпиньки, щоб краще бачити, без упину верещали.

— Я не боюся,— мовила до мене атлетична дівчина.— Це ж просто смішно.

— Ви що, хочете дістати сліпу кулю у п'яній стрілянині? — відказав я.— Якщо цей прискач має тут приятелів, лиха не минути.

Та, як видно, приятелів він не мав, бо чоловіки сховали пістолети, хтось зняв з лави білявих верескух, і всі, хто подався був туди, де пролунав постріл, відступили назад від чоловіка з прискавкою, що непорушно лежав горілиць на підлозі.

— Нікому не виходити, поки не прибуде поліція! — оголосив хтось від дверей.

Там уже стояли два озброєних поліцаї з вуличного патруля, і одразу ж після того оголошення я побачив, як шестеро чоловіків, вишикувавшись один за одним, наче футбольна команда до виходу на поле, рушили до дверей. Серед них були й ті троє, що викинули прискача на вулицю. Серед них був і той один, що застрелив його. Вони пройшли між озброєних поліцаїв, мов миротворці, що поклали край колотнечі. А коли вони зникли за дверима, один з поліцаїв загородив гвинтівкою вихід і гукнув:

— Виходити заборонено! Всім без винятку.

— А чому тих випустили? Навіщо затримувати нас, коли вони пішли?

— То авіамеханіки, їм треба повернутись на аеродром,— пояснив хтось.

— Коли вже хоч один пішов, безглуздо тримати інших.

— Усі повинні чекати службу безпеки. Порядок є порядок.

— Та невже ви не розумієте, що коли хоч хтось пішов, то тримати інших безглуздо?

— Сміх, та й годі,— мовив я до атлетичної дівчини.

— Ні, це не сміх. Це чистий жах.

Ми вже підвелись, і вона обурено дивилася туди, де лежав чоловік з прискавкою. Руки його були широко розкинуті, одна нога підігнулася.

— Я піду допоможу цьому нещасному. Він же поранений. Чому ніхто йому не допоможе, нічого не зробить для нього?

— Я б вам не радив,— сказав я.— Краще триматись осторонь.

— Та це ж просто не по-людському. Я вчилася на медсестру й подам йому першу допомогу.

— Не раджу,— повторив я.— Не підходьте до нього.

— Але чому? — вона розхвилювалася мало не до істерики.

— Тому що він мертвий,— відказав я.

Коли прибула поліція, всіх затримали ще на три години. Насамперед вони почали обнюхувати пістолети у всіх, хто їх мав, сподіваючись в такий спосіб виявити, з котрого недавно стріляли. Але десь на четвертому десятку це їм набридло, та й однаково там годі було щось унюхати, крім духу мокрих шкірянок. Тоді вони сіли до столика біля самого вбитого прискача, що лежав на підлозі, мов сіра воскова лялька, з сірими восковими руками та сірим восковим обличчям, і заходилися перевіряти документи відвідувачів.

З-під роздертої сорочки вбитого видніло голе тіло, а підошви його черевиків були стоптані до дірок. Лежачи там, на підлозі, він здавався зовсім малим і жалюгідним. Щоб підійти до столика, де двоє поліцаїв у цивільному перевіряли документи, доводилось переступати через труп. Супутник атлетичної дівчини так нервував, що ніяк не міг знайти своїх документів. Він мав при собі перепустку, але засунув її десь не туди й, увесь спітнілий, гарячково нишпорив по кишенях, аж поки нарешті знайшов. А потім знову поклав не в ту кишеню і знову мусив шукати. Від усього того він геть упрів, чуприна його розкуйовдилась, обличчя пашіло. Тепер йому пасувала б не тільки студентська краватка, а й шкільний картузик, такий, як ото носять найменші школярі. Кажуть, прикрі події старять людей. А його це вбивство зробило з вигляду років на десять молодшим.

Поки ми чекали, я сказав атлетичній дівчині, що як на мене, то з цього вийде непогане оповідання і колись я його напишу. Таки цікаво було, як оті шестеро вишикувались один за одним і гайнули з бару. Вона обурилась і заперечила, що про таке писати не годиться, бо це зашкодить справі Іспанської Республіки. На це я сказав, що бував в Іспанії і раніш і що в давні часи, ще

за монархії, у Валенсії теж стріляли отак скільки завгодно, а в Андалусії і за сотні років до Республіки різали одне одного великими ножами, так званими навахами, і що коли мені випало побачити цей трагікомічний випадок у Чікоте під час війни, то я можу написати про нього так само, наче б він стався у Нью-Йорку, Чікаго, Кі-Уесті чи Марселі. І політика тут зовсім ні до чого. Та вона й далі вважала, що цього робити не слід. Можливо, й ще багато хто скаже те саме. А от німцеві начебто сподобалась моя ідея, і я віддав йому останню сигарету із пачки «Кемела». Та хоч як воно було, а години через три нас нарешті відпустили.

У «Флоріді» вже трохи непокоїлися за мене, бо в ті дні постійних обстрілів, якщо хтось мав повернутись додому пішки й не з'являвся після пів на восьму, коли зачинялись бари, за нього починали непокоїтись. Я був радий, що врешті повернувся, і, поки ми готували на електричній плитці вечерю, розповів ту історію, і вона справила неабияке враження.

Вночі дощ перестав, і ранок видався гарний — ясний і холодний, як завжди на початку зими. За чверть до першої я штовхнув перед себе обертові двері бару Чікоте і зайшов, щоб хильнути перед обідом трохи джину з тоніком. Відвідувачів о цій порі було зовсім мало, і до мого столика підійшли два офіціанти й бармен. Усі троє всміхалися.

— Знайшли вони вбивцю? — спитав я.

— Ще надто рання година для жартів,— сказав бармен.— Ви ж то бачили, як він стріляв?

— Бачив,— відповів я.

— І я бачив,— сказав він.— Я саме отам стояв.— І показав на столик у кутку.— Він приставив пістолета до самих його грудей і вистрілив.

— Людей ще довго тримали?

— Аж за другу ночі. А *fiambre* забрали тільки сьогодні об одинадцятій.— Бармен по-жаргонному назвав труп словом, яке в меню означає холодне м'ясо.— Та ви ж, певне, ще не знаєте.

— Звісно, що не знає,— докинув один з офіціантів.

— Це незвичайний випадок,— озвався другий офіціант.— *Muy raro* [1].

— А до того й сумний,— сказав бармен і похитав головою.

— Еге ж. Сумний і дивовижний,— підтвердив офіціант.— Дуже сумний.

— Розкажіть мені.

— Таке справді рідко трапляється,— мовив бармен.

— То розповідайте. Ну ж бо.

Бармен довірчо схилився над столиком.

---

[1] Дуже рідкісний *(ісп.)*.

— Річ у тім,— сказав він,— що в пістолеті у нього був одеколон, *aqua de colonia*. Ото бідолаха.

— Виходить, він не мав лихого наміру, розумієте? — докинув офіціант.

— Насправді він просто жартував. І нікому не треба було ображатися,— сказав бармен.— Бідолаха він.

— Розумію,— мовив я.— Йому тільки хотілось, щоб усім було весело.

— Атож,— підтвердив бармен.— І ось таке фатальне непорозуміння.

— А де той його пістолет?

— Поліція забрала. Відіслали його сім'ї.

— Уявляю собі, як ті зрадіють.

— Атож,— сказав бармен.— Звісно. Прискавка в домі ніколи не завадить.

— Хто він був такий?

— Столяр-червонодеревець.

— Одружений?

— Так. Його дружина була сьогодні тут разом з поліцією.

— І що сказала?

— Впала йому на груди й заголосила: «Педро, що вони з тобою зробили, Педро? І хто ж це таке тобі зробив? Ой Педро!»

— А тоді поліції довелося забрати її, бо вона вже зовсім не тямила себе,— додав офіціант.

— Він начебто слабував на груди,— провадив далі бармен.— Але з перших днів пішов воювати. Кажуть, воював у горах Сьєрри, а потім не зміг через хворобу.

— То вчора ввечері просто пішов трохи розвіятись,— мовив я наздогад.

— Ні,— заперечив бармен.— Кажу ж вам, це незвичайний випадок. Справді *muy raro*. Я довідався про все від хлопців з поліції, а вони своє діло добре знають, їм аби тільки час. Вони допитали товаришів із столярні, де він працював. Їх навела туди профспілкова картка, що була у нього в кишені. То от, учора він купив ту прискавку й одеколон, щоб побавитися на чиємусь там весіллі. Він сам розказував про це в столярні. А купив їх у крамниці навпроти нас. На пляшці з одеколоном був ярлик з адресою. Ту пляшку знайшли потім у туалеті. Він заправляв там свою прискавку. Мабуть, просто з крамниці і зайшов сюди, щоб перечекати дощ.

— Я пам'ятаю, як він прийшов,— сказав один з офіціантів.— Тут було весело, всі співали, то й він розвеселився.

— Він таки був веселий,— докинув я.— Аж наче витанцьовував між столиків.

Та бармен мав на це свою безжальну іспанську логіку.

— Погані то веселощі, коли п'ють сухотні,— мовив він.

— Не подобається мені ця історія,— сказав я.

— А знаєте,— знов обізвався бармен,— який усе-таки дивовижний випадок. Він зі своїми веселощами зіткнувся з суворістю війни, як метелик...

— Еге ж, як метелик,— підхопив я.— Чисто як метелик.

— Я не жартую,— сказав бармен.— Ви розумієте? Як метелик з танком.

Він був страшенно задоволений цим порівнянням. Його захоплювала суто іспанська метафізика.

— Випийте чогось коштом бару,— запропонував він.— Ви повинні написати про це оповідання.

Я пригадав собі того чоловіка з прискавкою, його сірі воскові руки, розкинуті на підлозі, і сіре воскове обличчя, і підвернуту ногу — він таки справді трохи скидався на метелика, хоч як подумати, то зовсім мало. Але й на людину майже не скидався. Як на мене, він більше схожий був на підстреленого горобця.

— Джину з хінним тоніком,— замовив я.

— Неодмінно напишіть про це,— не вгавав бармен.— Ось вам джин. Хай щастить.

— Хай,— озвався я.— А знаєте, вчора ввечері одна англійка сказала мені, що про таке писати не годиться. Мовляв, це зашкодить справі Республіки.

— Яка дурниця,— сказав бармен.— Це ж дуже цікаво й важливо: отаке зіткнення веселощів, яких ніхто не зрозумів, з безжальною суворістю, що панує довкола. Кажу вам, це найдивовижніший і найцікавіший випадок, який я бачив останнім часом. Ви повинні написати про нього.

— Гаразд,— мовив я.— Напишу. Діти в нього є?

— Ні,— відповів він.— Я питав поліцаїв. Але ви неодмінно напишіть про це і назвіть оповідання «Метелик і танк».

— Гаразд,— пообіцяв я.— Напишу. От тільки назва мені не зовсім подобається.

— Дуже гарна назва,— заперечив він.— Суто літературна.

— Гаразд,— сказав я.— Хай так і буде: «Метелик і танк».

Я й далі сидів там того ясного веселого ранку; в барі було провітрено й підметено, пахло чистотою, і бармен, мій давній знайомий, дуже тішився з того, що ми разом робимо літературу, а я відсьорбнув джину з тоніком, подивився на закладену мішками з піском вітрину і уявив собі, як дружина вбитого стояла отам на колінах біля нього й голосила: «Ой Педро, *Педро*, і хто ж це таке тобі зробив?» А тоді подумав, що ніяка поліція не змогла б їй цього сказати, навіть коли б знала ім'я того чоловіка, що натиснув курок.

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

На той час ми працювали в поруйнованому снарядами мадрідському будинку, що стояв над парком Касадель-Кампо. Внизу точився бій. Ми бачили, як він розгортався під нами й на схилах пагорбів, відчували його дух, дихали його курявою, а рушничний і автоматний вогонь, то посилюючись, то пригасаючи, зливався у суцільний тріск, наче там роздирали величезне полотно, і в той тріск упліталося бабахкання гармат, вібруючий гук снарядів, пущених з батарей позад нас, а потім глухі вибухи, від яких здіймалися величезні клубки жовтого пилу. Але знімати було надто далеко. Ми пробували присуватися ближче, та вони брали на приціл об'єктиви камер, і роботі наставав кінець.

Найбільшою нашою цінністю була велика кінокамера, і якби її розтрощило, ми лишилися б з порожніми руками. Ми робили цей фільм майже з нічого, бо всі гроші було вкладено в бляшанки з плівкою та камери. Плівку доводилось витрачати якнайощадливіше, а над камерами ми просто-таки трусилися.

Напередодні нас викурили із зручного для зйомки місця, і я мусив відповзати, притискаючи меншу камеру до живота, ховаючи голову між плечі й підтягаючись на ліктях, тим часом як кулі вганялися в цегляну стіну за мною і мене двічі обсипало скалками.

Наші найпотужніші атаки чомусь відбувалися пополудні, коли сонце стояло у фашистів за спиною і світило просто в об'єктиви камер, і вони зблискували, мов геліографи, а марокканці відкривали вогонь по тих зблисках. Вони ще з Ріффа добре знали, що таке геліографи та офіцерські біноклі, і якби вам захотілося, щоб вас поцілили, то досить було піднести до очей бінокль, не затінивши його як належить. А стріляти вони теж були мастаки, і через те в мене цілий день пересихало в роті.

Отож пополудні ми зайняли позицію в тому будинку. Знімати звідти було зручно, і, встановивши камеру на балконі, ми змайстрували над нею щось на зразок дашка, проте, як я вже казав, відстань була надто велика.

Не надто велика, щоб зняти порослий соснами схил пагорба, ставок і обриси кам'яних господарських будівель, що раз у раз зникали в хмарах цегляного пилу, збитих вибухами фугасних снарядів, і не надто велика, щоб зняти викиди чорного диму й землі на гребені пагорба, коли над ним з важким гудінням

ішли бомбардувальники. А от танки за вісімсот чи тисячу ярдів видавалися малими сірими жуками, що копошилися між дерев, випльовуючи ледь помітні вогники, а люди, які наступали за ними, були мов іграшкові солдатики: вони то падали й лежали плиском, то, пригинаючись, бігли вперед, далі знову падали й знову бігли — або ж лишалися лежати нерухомими цятками на схилі пагорба, тим часом як танки посувалися далі. Та все ж ми мали надію відтворити загальну картину бою. У нас було вже досить багато кадрів, знятих зблизька, і ми сподівалися, коли пощастить, примножити їх, і якби нам удалося добре зняти оті раптові викиди землі, хмарки розривів шрапнелі й великі клубки диму та пилу, серед яких раз у раз зблискували жовті спалахи й розквітали білі вінчики від вибухів гранат,— тобто зовнішній образ бою,— ми мали б те, що було нам потрібне.

Коли почало сутеніти, ми знесли сходами велику камеру, зняли її з триноги і, розподіливши вантаж на трьох, поодинці перебігли за простріляваний ріг Пасео-Росалес, під захист кам'яної стайні при старих казармах Монтана. Нас тішило те, що тепер ми мали зручне місце для роботи, але ми обдурювали себе, запевняючи один одного, ніби знімати звідти не так уже й далеко.

— Ходім заглянемо до Чікоте,— сказав я, коли ми піднялися нагору й рушили до готелю «Флоріда».

Та їм треба було лагодити камеру, заправляти нову плівку й пакувати відзняту, отож я пішов до бару сам. В Іспанії майже не випадало побути на самоті, і така переміна була приємна.

Того квітневого надвечір'я, повертаючи в сутінках на Гран-Віа до бару Чікоте, я був задоволений і радісно збуджений. Попрацювали ми тяжко, але начебто не марно. Та невдовзі усе моє піднесення згасло. Тепер, коли я залишився сам і хвилювання роботи минулося, я зрозумів, що ми справді знімали надто далеко і що наступ провалився, це й дурневі було видно. Я знав усе це і раніше, від самого початку, але ми часто тішимо себе марними надіями та облудним оптимізмом. А тепер, пригадуючи, як воно все діялося, я усвідомлював, що то була точнісінько така сама кривава бійня, як колись на Соммі. Народна армія врешті почала наступати. Проте атаки її провадилися так, що могли скінчитися тільки цілковитою поразкою. І коли я склав докупи все, що бачив того дня і що чув раніше, мені стало зовсім погано на душі.

Свідомість того, що наступ провалився, не полишала мене й серед диму та гамору в барі Чікоте і стала ще дошкульніша, коли, проштовхавшись до стойки, я взяв першу склянку. Коли все довкола йде гаразд і тільки тобі кепсько, питво може піднести настрій. Та коли кругом справді погано, а в тебе усе гаразд,

від нього тільки гостріше усвідомлюєш це. Того вечора у Чікоте було так повно, аж доводилось орудувати ліктями, щоб піднести склянку до рота. І тільки-но я добряче потяг з неї, як хтось штурхонув мене так, що із склянки вихлюпнулось трохи віскі з содовою. Я сердито озирнувся, і чоловік, який мене штовхнув, засміявся.

— Здоров, Мармизо,— мовив він.

— Здоров, Цапе.

— Ходім пошукаємо столика,— сказав він.— Ну ти ж і визвірився, коли я стусонув тебе.

— Звідки ти взявся? — спитав я. Його шкіряна куртка була брудна й засмальцьована, очі глибоко запалі, обличчя неголене. При боці в нього висів великий автоматичний кольт, який за мого перебування там мав уже трьох інших власників і до якого всі ми завжди шукали патронів. Чоловік був дуже високий на зріст, на його потемнілому від диму обличчі видніли сліди мастила. Він не знімав з голови шкіряного шолома з масивним, підбитим повстю шкіряним гребенем і таким самим закрайком.— Звідки ти взявся?

— З Каса-дель-Кампо,— сказав, наче проспівав, він, блазнюючи. Колись так викликав пожильців хлопчисько-посильний в одному нью-орлеанському готелі, і ми й досі жартома наслідували проміж себе цю його манеру.

— Онде звільнився столик,— мовив я, помітивши, що двоє солдатів з дівчатами підвелися, збираючись іти.— Ходім сядемо.

Ми сіли за той столик посеред бару, і він підняв свою склянку. Я побачив, що руки в нього у мастилі, а обидва великі пальці графітно-чорні зсередини від кулеметних гашеток. Рука, що тримала склянку, тремтіла.

— Ти поглянь на них.— Він простяг і другу руку. Вона теж тремтіла.— Обидві до пари,— тим самим блазенським виспівом промовив він. Тоді серйозно спитав: — Ти був там сьогодні?

— Ми ж знімаємо фільм.

— Добре виходить?

— Та не дуже.

— А нас бачив?

— Де?

— В атаці перед фермою. О третій двадцять п'ять.

— Еге ж, бачив.

— Сподобалось?

— Аж ніяк.

— От і мені так само,— сказав він.— Слухай, це ж чисте божевілля. Як можна атакувати в лоб такі позиції? Хто це в біса придумав?

— Один сучий син, якого звуть Ларго Кабальєро,— озвався низенький чоловік в окулярах з грубими скельцями, що вже сидів за тим столиком, коли ми підійшли.— Тільки-но йому дали разочок глянути в польовий бінокль, як він став генералом. Сьогоднішня атака — це *його* шедевральна вигадка.

Ми обидва подивилися на нього. Тоді Ел Вегнер, танкіст, поглянув на мене і звів рештки своїх геть обгорілих брів. Низенький чоловік усміхнувся до нас.

— Якщо хто-небудь тут розуміє по-англійському, вас, товаришу, вільно можуть розстріляти,— сказав йому Ел.

— Ні,— відказав той.— Не мене, а Ларго Кабальєро. От його таки треба б розстріляти.

— Слухайте, товаришу,— знов озвався Ел.— Говорили б ви трохи тихіше. А то хтось почує і подумає, що й ми у згоді з вами.

— Я знаю, що кажу,— відповів той коротун в окулярах з грубими скельцями.

Я пильно подивився на нього. Скидалось на те, що він справді знає.

— Усе одно не завжди годиться казати все, що знаєш,— мовив я.— Вип'єте з нами?

— Авжеж,— сказав він.— І говорити з вами можна. Я ж вас знаю. Ви чоловік надійний.

— Та не так щоб *дуже*,— заперечив я.— До того ж ми в барі, серед людей.

— А в барі саме й місце розмовляти про таємні речі. Тут однаково ніхто нічого не почує. Ви з якої частини, товаришу?

— У мене кілька танків за вісім хвилин ходи звідси,— відповів йому Ел.— На сьогодні ми відвоювались, і я маю вільний вечір.

— Чого ж ти не помився? — запитав я.

— Так і думаю зробити,— відказав Ел.— У тебе в номері. Коли підемо звідси. Технічне мило маєш?

— Ні.

— Ні то й ні,— сказав Ел.— У мене в кишені є невеликий шматочок, приберіг для такої нагоди.

Коротун в окулярах з грубими скельцями пильно придивлявся до Ела.

— Ви, товаришу, в партії? — спитав він.

— Авжеж,— відповів Ел.

— Бо я знаю, що ось товариш Генрі — ні,— сказав коротун.

— Тоді я б йому не довіряв,— сказав Ел.— Я сам йому не довіряю.

— Паршивець ти,— мовив я.— Може, ходімо вже?

— Ні,— сказав Ел.— Мені доконче треба ще випити.

— Про товариша Генрі я все знаю,— провадив далі коротун.— Та краще я розповім вам ще дещо про Ларго Кабальєро.

— А чи треба воно нам? — спитав Ел.— Не забувайте, що я в Народній армії. Ви ж не хочете підірвати мій бойовий дух?

— Знаєте, у нього так запаморочилось у голові, що він став наче божевільний. Він тепер і прем'єр-міністр, і військовий міністр, і ніхто йому й слова не скажи. А він же, власне, всього-на-всього чесний профспілковий лідер, щось середнє між покійним Семом Гомперсом і Джоном Л. Льюїсом, та й досі ним був би, коли б не той Аракістайн.

— Не гарячкуйте,— спинив його Ел.— Я за вами не встигаю.

— Так-так, це Аракістайн його винайшов. Той самий Аракістайн, що нині послом у Парижі. Саме він його звеличив. Назвав іспанським Леніним, і цей бідолаха почав із шкури пнутися, щоб виправдати таку честь, а хтось ще взяв та й дав йому глянути в польовий бінокль, отож він і уявив із себе Клаузевіца.

— Ви вже казали про це,— холодно зауважив Ел.— А які підстави?

— Та от, три дні тому він виступав на засіданні кабінету з військових питань. Говорилося якраз про те, про що оце й ми з вами говоримо, і Хесус Ернандес просто задля сміху спитав його, яка різниця між тактикою і стратегією. То знаєте, що відповів старий блазень?

— Ні,— відказав Ел.

Я бачив, що цей новоявлений товариш починає діяти йому на нерви.

— Він сказав: «Тактика — це коли ми атакуємо ворога з фронту, а стратегія — коли обходимо його з флангів». Неабищо, правда?

— Вам би, товаришу, вже додому,— мовив до нього Ел.— А то ваш бойовий дух зовсім занепадає.

— Та ми позбудемось цього Ларго Кабальєро,— не вгавав коротун.— Одразу ж після наступу й позбудемось. Ця остання дурниця буде його кінцем.

— Гаразд, товаришу,— сказав Ел.— Та мені все-таки завтра в атаку.

— Он як, ви знову будете атакувати?

— Слухайте, товаришу. Ви можете плести все, що хочете, бо воно й цікаво послухати, та й я досить бачив, щоб відрізнити зерно від полови. Але ні про що мене не питайте, зрозуміло? Бо вскочите у халепу.

— Та я ж спитав про вас особисто. І в гадці не мав щось вивідати.

— Ми, товаришу, надто мало знаємо один одного, щоб питати про особисте,— сказав Ел.— І чом би вам не пересісти до іншого столика, щоб ми з товаришем Генрі могли побалакати? Мені треба його про дещо спитати.

— *Salud*, товаришу,— мовив коротун, підводячись.— Поговоримо колись іншим разом.

— Атож,— сказав Ел.— Іншим разом.

Ми спостерігали, як він переходить до іншого столика. Він вибачився, солдати біля столика посунулись, даючи йому місце, і ми побачили, що він одразу ж заговорив до них. Усі вони слухали його з видимим інтересом.

— Що ти скажеш про цього недоростка? — спитав Ел.

— Та навіть не знаю.

— Я теж не знаю,— сказав Ел.— Але щодо нашого наступу він усе правильно розважив.— Ел підніс склянку до рота й показав мені руку.— Бачиш? Тепер не тремтить. І я зовсім не п'яний. Ніколи не напиваюся перед атакою.

— Як воно сьогодні було?

— Ти ж бачив. Як було дивитися збоку?

— Жахливо.

— Отож-бо. Саме те слово. Жахливо. Мабуть, він тепер застосовує і стратегію, і тактику воднораз, бо ми атакуємо і в лоб, і з обох флангів. А як там справи у інших?

— Дюран захопив новий іподром. Ми ще дужче затисли їх у коридорі, що виходить до Університетського містечка. Перетнули дорогу на Корунью. А от біля Серро-де-Агілар від учорашнього ранку ніяк не зрушимо з місця. Сьогодні теж нічого не вийшло. Кажуть, Дюран втратив більш як половину своєї бригади. А що у вас?

— Завтра знову спробуємо захопити ту ферму й церковку. Головний об'єкт — церковка, ота, що на гребені горба, вони звуть її скитом. Весь схил порізаний виярками і прострілюється щонайменше з трьох кулеметних позицій. Вони там глибоко окопалися, все як треба. У нас замало артилерії, щоб по-справжньому притиснути їх до землі, і зовсім немає важких гармат, щоб вибити їх звідти. А вони поставили протитанкові в тих трьох будинках та ще батарею біля церкви. Буде нам хіба ж такий погром.

— На коли призначено атаку?

— Не питай. Я не маю права сказати.

— Я до того, що нам треба знімати,— пояснив я.— Гроші з фільму всі підуть на санітарні машини. Ми вже зняли контратаку Дванадцятої бригади біля Аргандського мосту. І атаку тієї ж таки Дванадцятої минулого тижня під Пінгарроном. Там вийшли непогані кадри з танками.

— Від танків там не було ніякої користі,— зауважив Ел.

— Я знаю,— сказав я,— але зняли ми їх дуже добре. То як щодо завтра?

— Вирушайте зранку й чекайте,— сказав він.— Не надто рано.

— Як ти себе почуваєш?

— Стомився як собака,— відповів він.— І голова болить страшенно. А так куди краще. Давай вихилимо ще по одній, а тоді підемо до тебе, і я помиюсь у ванні.

— Мабуть, спершу треба попоїсти.

— Не можу я їсти такий брудний. Коли хочеш, займи місця у «Гран-Віа», а я помиюся і прийду туди.

— Підемо разом.

— Ні. Краще ти займи місця, а я підійду.— Він похилив голову на столик.— Ну й болить же, клята. Це від гуркоту в тих домовинах. Я його вже наче й не чую, а на вуха все одно діє.

— А може, тобі треба поспати?

— Ні. Краще я побуду з тобою, а посплю вже там, коли повернуся. Не хочу двічі прокидатися.

— Тебе що — страхіття мучать?

— Та ні,— відказав він.— Зі мною все гаразд. Слухай, Генку, я не хочу верзти казна-чого, але здається мені, що завтра мене уб'ють.

Я тричі торкнувся пальцями стільниці.

— Кожному так здається. Мені самому скільки разів здавалося.

— Ні,— заперечив він.— Зі мною такого не бувало. Але те, що ми маємо робити завтра,— чистісіньке безглуздя. Я навіть не знаю, чи зможу підняти людей. Якщо вони не схочуть іти, їх нічим не зрушиш. Можна потім розстріляти їх. Але напочатку як не схочуть, то нізащо не підуть. Навіть якщо стрілятимеш їх — однаково не підуть.

— Може, так буде й краще.

— Ні. На завтра нам дали добру піхоту. Ці попруть хоч би там що. Не так, як оті бісові страхополохи першого дня.

— То, може, все ще буде гаразд.

— Ні,— сказав він.— Гаразд не буде. Але я зроблю все, що зможу. Я таки зрушу їх з місця і виведу туди, звідки назад повернути важко, хіба що поодинці. Можливо, на це їх ще вистачить. Я там маю трьох хлопців, на яких цілком можу звіритись. Якщо тільки котрогось із них не виб'є з гри на самому початку.

— Що ж то за хлопці?

— Один — здоровило грек із Чікаго, той куди хочеш попре. Такий уже вродився. А другий — француз, марселець, у нього

ліве плече в гіпсі і дві рани ще не загоїлись, але він відпросився на цей наступ із госпіталю, що в «Палас-Отелі», і його доводиться прив'язувати ременями до сидіння, то я навіть не уявляю собі, як він усе це витримує. Тобто як веде машину, розумієш? Просто серце кров'ю обливається. Раніше він працював на таксі.— Ел замовк.— Щось я розбазікався. Ти зупиняй мене.

— А третій хто? — спитав я.

— Третій? Хіба я казав про трьох?

— Авжеж.

— А, так,— мовив він.— То це ж я сам.

— Ну, а решта як?

— Решта — просто водії-механіки, але ніякі ще не солдати. Вони не можуть збагнути, що тут діється. А до того ж усі бояться смерті. Скільки я вже намагався допомогти їм перебороти цей страх,— провадив він.— Але перед кожною атакою він знов і знов на них насуває. Коли бачиш їх у шоломах біля машини, вони танкісти як танкісти. Сідають у машини — теж танкісти. Та досить їм зачинити за собою люки — і кінець. Немає ніяких танкістів. А підготувати нових і досі не було часу.

— То ти думаєш іти митися?

— Посидьмо ще трохи,— відказав він.— Тут приємно сидіти.

— І чудно, як подумаєш, що в кінці вулиці уже фронт і можна піти туди пішки, а потім повернутися сюди.

— А потім знов туди,— докинув Ел.

— Чи не познайомити тебе з якоюсь дівчиною? У «Флоріді» є дві американки. Газетні кореспондентки. Може, пристанеш до котроїсь?

— Не маю я охоти з ними розбалакувати. Надто стомився.

— То онде за столиком у кутку сидять дві марокканки із Сеути.

Він подивився туди. Дівчата були темношкірі й кудлаті. Одна велика, друга менша, але обидві міцні й жваві на вигляд.

— Ні,— мовив Ел.— Марокканців з мене вистачить завтра, не хочу я ще й цей вечір з ними воловодитись.

— Дівчат тут вистачає,— сказав я.— У «Флоріді» є ще Маноліта. Той її коханець із служби безпеки поїхав до Валенсії, і вона випробовує свою вірність йому з ким завгодно.

— Слухай, Генку, чого це ти мене підбурюєш?

— Просто хочу, щоб ти трохи розважився.

— Я вже вийшов з того віку,— одказав він.— Може, ще по одній?

— Давай ще по одній.

— Я смерті не боюся,— сказав він.— Померти не штука. Шкода тільки помирати марно. А наша атака — дурниця, тож і

смерть буде дурна. Танки я вже добряче опанував. А якби мені час, і танкістів добрих підготував би. От аби тільки танки в нас були швидкіші, то ніякі протитанкові гармати нам не дошкуляли б, як оце тепер, коли нема свободи маневру. Розумієш, Генку, вони зовсім не те, чого ми сподівалися. Згадай-но, як усі мріяли: якби ж то нам танки!

— Під Гвадалахарою вони зробили своє діло.

— Еге ж. Але там були досвідчені танкісти. Справжні солдати. Та й наступали проти італійців.

— То в чому ж усе-таки річ?

— Багато в чому. Законтрактовані найнялися сюди на півроку. Це здебільшого французи. П'ять місяців вони воювали добре, але тепер єдиний їхній клопіт — лишитися живими в останній місяць і податись додому. Ні біса вони вже не варті. От росіяни, що приїхали з танками як інструктори, ті були що треба. Але тепер їх відкликають звідси, нібито в Китай. Новоспечені іспанські танкісти — хто як. Є добрі, є й погані. Щоб підготувати справжнього танкіста, потрібно шість місяців. Я кажу про такого, який усе знав би. Та ще й хист до цього треба мати, щоб усе як слід збагнути й тямити, що робиш. А ми мусили навчити їх за шість тижнів, і той хист вони мають далеко не всі.

— Льотчики з них виходять добрячі.

— Та й танкісти були б добрячі. Але треба, щоб вони мали до цього покликання. Як ото священики. Треба бути вродженим танкістом. А надто тепер, коли понавигадували стільки протитанкової зброї.

У барі вже спустили жалюзі на вікнах і тепер замикали двері. Зайти більше ніхто не міг. Але ми мали ще півгодини, доки зачинять.

— Подобається мені тут,— сказав Ел.— І вже не так гамірно. А пригадуєш, як ми зустрілися в Нью-Орлеані, коли я ще плавав на судні, і пішли випити до бару в «Монте-Леоне», а там був той хлопчисько, схожий на святого Себастьяна, і викликáв пожильців чудним таким голосом, наче співав? Я ще дав йому двадцять п'ять центів, щоб він покликав містера Бевзі Боудура.

— Отак і ти сьогодні проспівав «Каса-дель-Кампо».

— Еге ж,— мовив він.— Мене завжди сміх бере, як про це згадаю.— Тоді провадив далі: — Розумієш, тепер танків уже не бояться. Ніхто. І ми не боїмося. Та все-таки своє діло вони роблять. Справжнє діло. От тільки надто вже легко їх підбити, хай їм чорт. Може, краще було б мені пристати до чогось іншого. Ні, брешу. Бо вони таки роблять своє діло. Але за теперішніх умов до цього треба мати покликання. Добрий танкіст повинен бути нині політично розвиненим.

— Ти добрий танкіст.

— Завтра я волів би бути кимось іншим,— сказав він.— Це я вже розпускаю нюні, але кожен має право трохи поплакатись, якщо це нікому не вадить. А знаєш, я таки люблю танки, тільки ми ще не вміємо їх належно використовувати, бо піхота цього не навчена. Їм дай друзяку танка попереду, щоб прикривав собою їхній наступ. А з цього нема ніякого пуття. Зрештою вони так звикають до танків, що не хочуть без них і кроку ступити. Часом навіть розосередитись не хочуть.

— Я знаю.

— Розумієш, якби ми мали тямущих танкістів, вони б вихоплювались наперед і вели кулеметний вогонь, а потім залишалися б позаду піхоти й лупили вже з гармат, прикриваючи вогнем її атаку. Тим часом інші танки могли б давити ворожі кулеметні точки, як це робить кавалерія. Могли б осідлати траншею і вдарити по ній поздовжнім вогнем. Могли б там, де треба, підкидати вперед піхоту й потім прикривати її наступ.

— А замість цього?

— Замість цього — отаке, як буде завтра. У нас так сміховинно мало артилерії, що танки використовують як рухомі броньовані гармати. А тільки-но ти спинився й став легкою артилерією, ти втрачаєш маневреність, що є запорукою твоєї безпеки, і вони беруть тебе на приціл своїх протитанкових. Ну, а як не це, то ми просто щось на зразок залізних дитячих колясок, що котяться попереду піхоти. От тільки не знаєш останнім часом, чи самі вони поїдуть, чи ті хлопці, що сидять усередині, їх повезуть. А як заліз туди, то ніколи не можеш бути певен, що за тобою хтось іде.

— Скільки вас тепер на бригаду?

— По шість на батальйон. Тридцять на бригаду. У принципі має бути так.

— Може б, ти вже пішов та помився, а тоді подамося вечеряти?

— Гаразд. Тільки не починай опікуватися мною і не уявляй собі, ніби я тривожуся, чи там що, бо нічого такого нема. Просто я втомився і хотів побалакати. І підбадьорювати мене не треба, ми маємо політкомісара, і я знаю, за що воюю, і ні про що не тривожусь. Але таки хотілося б, щоб з нас була більша користь і щоб нами орудували розумніше.

— З чого ти взяв, що я збираюся тебе підбадьорювати?

— Почало скидатися на те.

— Я тільки хотів дізнатися, чи не потрібна тобі дівчина, і припинити твої нюні, нібито тебе мають убити.

— Так от, ніякої дівчини мені сьогодні не треба, а щодо нюнів, то я розпускатиму їх скільки захочу, якщо це не вадитиме іншим. Тобі воно вадить?

— Ходімо помиємся,— сказав я.— І розпускай свої бісові нюні скільки тобі завгодно.

— Як ти гадаєш, хто отой недоросток, що говорив так, наче він страшенно обізнаний?

— Не знаю,— відповів я.— Але спробую довідатись.

— То він нагнав на мене нудьгу,— сказав Ел.— Ну гаразд, ходімо.

Старий лисий офіціант відімкнув двері й випустив нас на вулицю.

— Як іде наступ, товариші? — спитав він, стоячи в дверях.

— Добре, товаришу,— відказав Ел.— Усе йде як слід.

— Дуже радий,— сказав офіціант.— Мій хлопець у Сто сорок п'ятій бригаді. Ви їх часом не бачили?

— Я танкіст,— відповів Ел.— А оцей товариш знімає кіно. Тобі не траплялася Сто сорок п'ята?

— Ні,— сказав я.

— Вони десь на Естремадурській дорозі,— пояснив старий.— Мій хлопець — комісар кулеметної роти. Це мій найменший. Йому двадцять років.

— В якій ви партії, товаришу? — спитав його Ел.

— Ні в якій,— відповів офіціант.— А мій хлопець — комуніст.

— І я комуніст,— сказав Ел.— Наступ, товаришу, ще не набрав розмаху. Це важке діло. У фашистів дуже міцні позиції. Ви тут, у тилу, повинні бути такі ж стійкі, як і ми на фронті. Можливо, ми тепер ще не зрушимо їх з тих позицій, але ми довели, що вже маємо армію, яка може наступати, і ви побачите, на що вона здатна.

— А як на тій Естремадурській дорозі? — спитав старий, і далі тримаючи двері.— Там дуже небезпечно?

— Ні,— відказав Ел.— Там усе гаразд. Вам нема чого за нього тривожитись.

— Хай вас бог благословить,— промовив офіціант.— Хай він боронить вас і береже.

Ми рушили темною вулицею, і Ел сказав:

— Е, в політиці він слабак, хіба ні?

— Він добрий чоловік,— озвався я.— Я вже давно його знаю.

— Чоловік він начебто добрий,— сказав Ел,— але йому треба дозріти політично.

У моїй кімнаті в готелі «Флоріда» було повно людей. Грав патефон, у повітрі плавав тютюновий дим, просто на підлозі точилася гра в кості. Раз у раз хтось із товаришів приходив помитися, і кімната пропахла тютюном, милом, брудною обмундировкою та парою з ванної.

На ліжку сиділа Маноліта — дівчина-іспанка з близько посадженими холодними очима, дуже охайна, підкреслено скромно вдягнена, як того вимагав фальшивий французький шик,— і весело, хоча й з гідністю, розмовляла з англійським газетярем. Якщо не брати до уваги патефона, в кімнаті було не так уже й гамірно.

— Це *ваша* кімната, так? — спитав мене англійський газетяр.

— Записана вона на мене,— відказав я.— Часом я тут ночую.

— А віскі чиє? — спитав він.

— Моє,— озвалася Маноліта.— Ту пляшку вони випили, і я принесла ще одну.

— Молодець, доню,— сказав я.— З мене три пляшки.

— Дві,— сказала вона.— Та була дарована.

На столі, поруч з моєю друкарською машинкою, стояла розкрита до половини велика бляшанка консервованої шинки, рожевої, з білим окрайком, і час від часу котрийсь із гравців підводився, відрізав складаним ножиком шматок і знову повертався до гри. Я теж урізав собі скибку.

— Ти перший на черзі до ванни,— сказав я Елові.

Він розглядався по кімнаті.

— Гарно тут,— мовив він.— А звідки шинка?

— Ми купили її в інтенданта однієї бригади,— пояснила Маноліта.— Смакота, правда ж?

— Хто це «ми»?

— Ось він і я,— сказала вона, киваючи головою на англійського кореспондента.— Правда ж, він симпатичний?

— Маноліта надто добра до мене,— озвався англієць.— Сподіваюсь, ми не дуже вам заважаємо?

— Аж ніяк,— відповів я.— Потім мені, можливо, знадобиться ліжко, але це буде ще не скоро.

— Ми можемо перейти до моєї кімнати,— сказала Маноліта.— Ви справді не сердитеся, Генрі?

— Анітрохи. А хто ці товариші, що грають у кості?

— Не знаю,— відповіла Маноліта.— Вони прийшли помитись, а потім лишилися грати. Усі вони дуже милі. А ви чули, яка в мене біда?

— Ні.

— Страшна біда. Ви ж знали мого нареченого, що служив у поліції і поїхав до Барселони?

— Ну звісно.

Ел пішов до ванної.

— Так от, його вбили в якійсь сутичці, і тепер я не маю нікого, хто б замовив за мене слово у поліції. А він так і не встиг виклопотати мені документи, як обіцяв, і сьогодні я дізналася, що мене хочуть заарештувати.

— За що?

— Бо я не маю документів, і вони кажуть, що я весь час отираюся тут між вас та між військових, отож я не інакше як шпигунка. Коли б мій наречений не знайшов там свою смерть, усе було б гаразд. А ви мені не допоможете?

— Та чого ж,— сказав я.— Якщо у вас усе чисто, нічого вам не буде.

— Я б хотіла для певності пожити тут, у вас.

— А якщо у вас не все чисто, я теж вскочу в халепу, еге?

— То не можна залишитися тут?

— Ні. Але якщо будуть якісь неприємності, подзвоніть мені. Я ніколи не чув, щоб ви розпитували когось про військові справи. Думаю, що у вас усе чисто.

— У мене *справді* все чисто,— сказала вона і, відсунувшись від англійця, нахилилась до мене.— А може, мені пожити в нього, як ви гадаєте? *У нього* все чисто?

— Звідки мені знати? — відказав я.— Я його вперше бачу.

.— Ви сердитесь,— мовила вона.— Не будемо поки що про це думати, хай усім буде весело, і ходім вечеряти.

Я спинився біля гравців.

— Підете з нами вечеряти?

— Ні, товаришу,— не підводячи голови, відказав той, що мав кидати кості.— А до нас не хочете пристати?

— Я хочу їсти.

— Ми ще будемо тут, коли ви повернетесь,— обізвався інший.— Ну ж бо, кидай, я тримаю.

— Якщо знайдете по дорозі якісь гроші, несіть сюди, розіграємо.

Крім Маноліти, я побачив у кімнаті ще одного знайомого. То був угорець із Дванадцятої бригади, він і грав на патефоні. Угорець був сумний, не схожий на інших, веселих угорців.

— *Salud, camarada,*— мовив він.— Дякую вам за гостинність.

— А в кості ви не граєте? — спитав я.

— Я не маю таких грошей,— відказав він.— Вони льотчики, законтрактовані. Найманці... Отримують по тисячі доларів на місяць. Були під Теруелем, а тепер їх перекинули сюди.

— А як вони опинились у мене?

— Один з них знає вас. Але він мусив повернутися на свій аеродром. По нього прислали машину, а гра тоді вже почалася.

— Я радий вас бачити,— сказав я.— Приходьте коли завгодно і почувайте себе як удома.

— Я прийшов послухати нові платівки,— сказав він.— Вам це не заважає?

— Ні. Дуже добре. Ви б випили.

— Краще візьму трохи шинки.

Один з гравців підвівся і відрізав собі шматок шинки.

— Ви не бачили десь тут того Генрі, що мешкає в цій кімнаті? — спитав він мене.

— Це я.

— О, пробачте,— мовив він.— Пограти не хочете?

— Потім,— відказав я.

— Гаразд,— сказав він. А тоді з повним ротом шинки: — Слухай ти, паршивцю. Кидай так, щоб вони від стіни відлітали.

— Тобі від цього легше не буде, товаришу,— озвався той, що мав кидати кості.

З ванної вийшов Ел. Він був увесь чистий, тільки біля очей лишилися брудні плями.

— Ти б витер їх рушником,— сказав я.

— Що?

— Подивися ще раз у дзеркало.

— Воно запітніло від пари,— сказав він.— Та й біс із ним, я почуваю себе чистим.

— А тепер — вечеряти,— мовив я.— Ходімо, Маноліто. Ви знайомі?

Я побачив, як Маноліта зміряла Ела поглядом.

— Добрий вечір,— сказала вона.

— Як на мене, це добра ідея,— озвався англієць.— Повечеряти таки треба. Але де?

— Вони що, в кості грають? — спитав Ел.

— А ти хіба не бачив, коли ми прийшли?

— Ні,— відказав він.— Я бачив тільки шинку.

— Грають у кості.

— Ви собі йдіть вечеряйте,— сказав Ел.— Я залишаюся.

Коли ми виходили, на підлозі їх було шестеро, а Ел Вегнер саме намірявся відрізати собі шинки.

— Ви з яких військ, товаришу? — почув я запитання одного з льотчиків, звернене до Ела.

— Танкіст.

— Кажуть, з танків тепер ніякої користі,— мовив льотчик.

— Багато чого кажуть,— відповів Ел.— Що там у вас? Кості?

— Хочете глянути?

— Ні,— сказав Ел.— Хочу кинути.

Ми — Маноліта, я і довготелесий англієць — спустилися у вестибюль і дізналися, що всі наші вже пішли до ресторану «Гран-Віа». Угорець залишився слухати нові платівки. Я дуже хотів їсти, а годували у «Гран-Віа» препогано. Ті двоє, що робили зі мною фільм, уже повечеряли й пішли лагодити несправну камеру.

Ресторан містився у підвалі, і, щоб потрапити туди, треба було поминути вартового, пройти через кухню, а тоді спуститися

сходами до самого ресторану. Орудували ним явно нечисті на руку люди.

Того вечора там подавали ріденький пшоняний суп, жовтий рис із кониною, а на десерт апельсини. У меню значилася ще одна страва — горошок з ковбасою, що її, як усі казали, неможливо було їсти,— але на той час і вона вже скінчилась. Уся газетна братія сиділа коло одного столу, а за іншими тулилися офіцери з дівчатами із бару Чікоте, службовці цензури, що містилася в будинку телефонної станції по той бік вулиці, і всякі незнайомі люди в цивільному.

Ресторан тримала якась анархо-синдикалістська спілка, і там подавали вина з етикетками королівських погребів, на яких стояли дати, коли їх закладено на зберігання. Більшість вин були такі старі, що відгонили корком або ж і зовсім утратили колір і смак. А що етикеток пити не будеш, то я повернув назад три пляшки, поки нам подали хоч більш-менш пристойне питво. Та й то після деякої перепалки.

Тутешні офіціанти зовсім не розумілися на сортах вин. Просто несли першу-ліпшу пляшку, і доводилось покладатися тільки на щасливий випадок. Вони різнились від офіціантів у Чікоте, як чорне від білого. Були нахабні, розбещені великими чайовими і завжди мали в запасі якісь особливі страви — омарів чи там смажених курчат,— що їх продавали поза меню за неймовірну ціну. Але на той час, як ми прийшли, і цього вже не лишилось, отож ми мусили задовольнитися супом, рисом і апельсинами. Цей ресторан завжди дратував мене, бо всі офіціанти являли собою не що інше, як банду здирників, і попоїсти тут, якщо замовляти поза меню, коштувало не дешевше, ніж у нью-йоркському «Двадцять одному» чи «Колонії».

Ми сиділи біля столу за пляшкою того не дуже поганого вина — пити його було сяк-так можна, але сперечатися за нього аж ніяк не варто,— коли в ресторані з'явився Ел Вегнер. Він роззирнувся по залу, помітив нас і підійшов.

— Що сталося? — запитав я.

— Обдерли мене як липку,— відказав він.

— Швидко встигли.

— То такі хлопці,— сказав він.— Гравці високого класу. Ну, а чим тут годують?

Я підкликав офіціанта.

— Вже надто пізно,— сказав той.— Не можу нічого подати.

— Цей товариш — танкіст,— сказав я.— Він цілий день був у бою і завтра іде в бій, і він ще нічого не їв.

— Я в цьому не винен,— відказав офіціант.— Надто пізно. Нічого вже нема. Чому товариш не харчується у своїй частині? Військових добре постачають.

— Я запросив його повечеряти зі мною.

— Треба було попередити про це. А тепер надто пізно. Ми вже не обслуговуємо.

— Покличте метрдотеля.

Метрдотель сказав, що кухар пішов додому і в кухні уже загасили плиту. І теж пішов собі. Вони злилися на нас за те, що ми повертали вино.

— Біс із ним,— сказав Ел.— Ходімо в якесь інше місце.

— Нема вже такого місця, де можна попоїсти о цій порі. Вони мають що подати. Просто доведеться піти підмазатись до цього метра й дати йому в лапу.

Саме так я й зробив, і похмурий офіціант одразу ж приніс таріль нарізаного холодного м'яса, потім пів-омара під майонезом і салат із сочевиці з латуком. Метрдотель виділив усе це із свого особистого запасу, який він чи то збирався віднести додому, чи то продати запізнілим клієнтам.

— Багато здерли? — спитав Ел.

— Ні,— збрехав я.

— Б'юсь об заклад, що так,— сказав він.— Гаразд, розрахуємось, коли я отримаю платню.

— Скільки ти тепер маєш?

— Та навіть не знаю. Раніше платили по десять песет за день, а тепер дали надбавку як офіцерові. Але нічого ще не платили, а я не питав скільки.

— Товаришу,— покликав я офіціанта. Він підійшов, усе ще невдоволений тим, що метрдотель обслужив Ела без нього.— Зробіть ласку, принесіть нам ще пляшку вина.

— Якого?

— Будь-якого, аби тільки не було надто старе і не втратило кольору.

— Тут воно все однакове.

Я сказав по-іспанському щось на зразок «чорта воно однакове», і офіціант приніс пляшку шато-мутону «Ротшільд» 1906 року, що було настільки ж добре, наскільки поганючий був кларет, що його ми пили перед тим.

— Слухай, оце вино,— мовив Ел.— Що ти там йому сказав, що він таке приніс?

— Нічого. Просто він витяг навмання добру пляшку.

— А взагалі те королівське пійло здебільшого погань.

— Надте старе. Та й клімат для вина тут ні к бісу.

— А онде й наш обізнаний товариш.— Ел кивнув на один з ближчих до нас столів.

Коротун в окулярах з грубими скельцями, який розповідав нам про Ларго Кабальєро, тепер розмовляв з людьми, що їх я знав як справді важних осіб.

— Здається, він неабияка персона,— сказав я.

— Як вони нагорі, то вже й ляпають язиком, що їм заманеться. Але краще б він почекав з цим до післязавтра. Бо тепер для мене весь завтрашній день, вважай, зіпсований.

Я налив йому вина.

— У тому, що він казав, є здоровий глузд,— провадив далі Ел.— Я вже не раз про це думав, але мій обов'язок — робити те, що мені наказано.

— Не бери цього до серця, ходім краще поспиш.

— Ні, я хочу ще пограти, якщо ти позичиш мені тисячу песет,— сказав Ел.— Мені належить куди більше, і я залишу тобі доручення на мою платню.

— Не треба мені ніякого доручення. Віддаси сам, як отримаєш.

— Навряд чи я сам її отримаю,— мовив Ел.— Що, знову розпускаю нюні, еге ж? Та й гра — це богемний звичай, знаю. Але тільки в такій-от грі я можу хоч якийсь час не думати про завтра.

— А як тобі Маноліта? Ти їй сподобався.

— У неї очі, як у змії.

— Вона непогана дівчина. І приязна, і нічого такого за нею нема.

— Не хочу я ніякої дівчини. Я хочу піти туди й знову грати в кості.

У кінці столу Маноліта голосно сміялася з англійця, який сказав щось по-іспанському. Майже всі, хто був з нами за тим столом, уже пішли.

— Допиваймо вино і ходім,— сказав Ел.— А ти сам не хочеш пограти?

— Спочатку подивлюсь, як гратимеш ти,— відказав я і гукнув офіціантові, щоб приніс нам рахунок.

— Куди ви? — спитала через стіл Маноліта.

— До мене в номер.

— Ми прийдемо пізніш,— сказала вона.— Цей англієць такий кумедний.

— Вона вправляється на мені в дотепності,— озвався англієць.— Висміює мої помилки в іспанській мові. Слухайте, хіба «leche» не означає молоко?

— Це тільки одне із значень.

— І щось непристойне також означає?

— Боюся, що так,— сказав я.

— Ну, це справді жахлива мова,— сказав він.— Маноліто, годі забивати мені баки. Годі, чуєте?

— Я не забиваю вам баки,— засміялася Маноліта.— Навіть не знаю, де вони у вас, ті баки. Я просто сміюся з «leche».

— Але ж це справді означає молоко. Онде й Едвін Генрі підтвердив, хіба ви не чули?

Маноліта знову засміялася. Ми встали з-за столу.

— Ну й дурень же він,— сказав Ел.— Мені аж захотілось відбити її в нього, щоб не був такий дурень.

— Хто їх знає, цих англійців,— мовив я. Зауваження було аж надто глибокодумне, і я зрозумів, що пляшок ми замовили забагато.

Надворі вже почало холодніти, і по небу над широкою ущелиною Гран-Віа, що пролягла між двома рядами будинків, пливли освітлені місяцем великі білі хмари. Ми рушили тротуаром, у якому після цілоденного обстрілу зяяли свіжі вирви з рівними краями і кругом ще лежали неприбрані уламки каміння, тоді почали підніматися на пагорб до Пласа-Кальяо, де стояв готель «Флоріда», звернений лицем до протилежного схилу, з якого широка вулиця вела просто до фронту.

Ми пройшли повз двох вартових біля темного під'їзду і затрималися перед дверима, слухаючи, як стрілянина десь у кінці вулиці переросла в суцільний тряскіт, а тоді враз урвалася.

— Якщо так триватиме й далі, мені, мабуть, доведеться йти туди,— мовив Ел, дослухаючись.

— Нічого особливого,— сказав я.— Та й стріляли не там, а лівіше, десь коло Карабанчеля.

— А мені здалося, що прямо внизу, в самому парку.

— Так тут відбивається звук уночі. Завжди вводить в оману.

— Навряд чи вони контратакуватимуть нас цієї ночі,— сказав Ел.— Тепер, коли вони закріпилися на висотах, а ми стоїмо по тій річечці, їм начебто ні до чого залишати свої позиції, щоб спробувати вибити нас звідти.

— По якій річечці?

— Та ти ж знаєш, як вона зветься.

— А-а, по *тій*.

— Еге ж. По тій річечці без весел.

— Ходімо вже. Нема чого слухати. Тут кожної ночі така стрілянина.

Ми пройшли через вестибюль, повз нічного чергового за конторкою, і він підвівся й провів нас до ліфта. Тоді натиснув кнопку, і ліфт спустився вниз. У кабіні був якийсь чоловік у кошлатій білій овечій куртці вовною назовні, з рожевою лисою головою та сердитим рожевим обличчям. У руках і під пахвами він тримав шість пляшок шампанського.

— Якого біса ви спустили ліфт? — спитав він.

— Та ви ж катаєтесь у ньому вже з годину,— сказав нічний черговий.

— Бо не можу нічого з ним вдіяти,— відказав чоловік у кошлатій куртці. Потім спитав мене: — Де Френк?

— Який Френк?

— Ви ж знаєте Френка,— сказав він.— Ідіть допоможіть мені з цим ліфтом.

— Ви п'яний,— сказав я йому.— Вийдіть-но з кабіни і дайте нам піднятися вгору.

— Та й ви були б п'яний,— мовив чоловік у кошлатій білій куртці.— Та й ви були б п'яний, товаришу дорогий друже. Слухайте, де Френк?

— А де він, по-вашому, має бути?

— У кімнаті того Генрі, де грають у кості.

— Їдьмо з нами,— сказав я.— Тільки не чіпайте кнопок. Через те ви щораз і спиняєтесь.

— Я можу літати на чому хочете,— мовив чоловік у кошлатій куртці.— І на цьому бісовому ліфті можу. Хочете, зроблю фігуру?

— Годі вже,— сказав йому Ел.— Ви п'яний. А нам треба грати в кості.

— А хто ти такий? Ось як уріжу зараз пляшкою!

— Ану спробуй,— сказав Ел.— Я тебе швидко вгамую, бісів ти п'янюга, Санта-Клаус липовий.

— Бісів п'янюга, Санта-Клаус липовий,— проказав за ним той лисий чоловік.— Бісів п'янюга і липовий Санта-Клаус. Оце така дяка Республіки!

Ліфт зупинився на моєму поверсі, і ми пішли коридором.

— Візьміть у мене пляшки дві,— сказав лисий чоловік. Тоді спитав: — А ви знаєте, чого я п'яний?

— Ні.

— Ну, то я вам і не скажу. А то б ви здивувалися. Бісів п'янюга і липовий Санта-Клаус. Так-так-так. А ви звідки, товаришу?

— Танкіст.

— А ви, товаришу?

— Знімаю фільм.

— А я бісів п'янюга і липовий Санта-Клаус. Так. Так. Так. Повторюю. Так. Так. Так.

— Ідіть ви із своїм шампанським...— сказав Ел.— П'янюга, липовий Санта-Клаус.

Ми вже стояли перед дверима мого номера. Чоловік у кошлатій білій куртці взяв Ела за рукав великим і вказівним пальцями.

— Ви мене насмішили, товаришу,— мовив він.— Справді насмішили.

Я відчинив двері. У кімнаті було повно тютюнового диму, і гра тривала так само жваво, як і тоді, коли ми йшли, тільки на столі вже не було шинки, а в пляшці — віскі.

— А-а, це Лисий,— мовив один з гравців.

— Здрастуйте, товариші,— сказав Лисий, розкланюючись.— Доброго здоров'я. Доброго здоров'я. Доброго здоров'я.

Гра припинилась, і всі почали закидати його запитаннями.

— Я вже склав рапорт, товариші,— сказав Лисий.— А оце трохи шампанського. І в усій цій історії мене тепер цікавлять хіба що її мальовничі моменти.

— А як сталося, що від тебе повтікали твої ведені?

— Вони в цьому не винні,— відказав Лисий.— Я так захопився тим мо-то-рошним видовищем, що зовсім забув про своїх ведених, і схаменувся аж тоді, коли навколо мене закрутились усі оті «фіати» і я відчув, що в мого вірного лі-та-чочка уже немає хвоста.

— Ет чорт, якби ж ти оце не напився,— мовив один з льотчиків.

— Але я *напився*,— сказав Лисий.— І сподіваюся, що всі ви, панове й товариші, приєднаєтесь до мене, бо я сьогодні страшенно щасливий, хоч один невіглас танкіст і образив мене, назвавши бісовим п'янюгою і липовим Санта-Клаусом.

— Еге ж, шкода, що ти п'яний,— обізвався ще один льотчик.— Ну, а як же ти повернувся на аеродром?

— Не став мені запитань,— з гідністю відказав Лисий.— Я повернувся штабною машиною Дванадцятої бригади. Коли я спустився на своєму вірному па-ра-шутику, спочатку виникла тенденція вважати мене за фашистського злочинця, з причини моєї неспроможності оволодіти ги... ги... шпанською мовою. Та коли я засвідчив свою особу, всі підозри розвіялись, і до мене поставилися з ви-нят-ковою повагою. Ой слухайте, якби ви побачили той «юнкерс», коли він спалахнув! Ото ж на нього я й задивився, коли на мене посипались ті «фіати». Який жаль, що я не можу розказати вам!

— Він сьогодні збив над Харамою тримоторний «юнкерс», а його ведені дали драла, от його й підбили, викинувся з парашутом,— пояснив один з льотчиків.— Та ви повинні його знати, це Лисий Джексон.

— А скільки ти падав, доки розкрив парашут? — спитав Лисого інший льотчик.

— Цілих шість тисяч футів, а коли розкрив, то думав уже, що діафрагмі каюк — так смиконуло. Здавалося, навпіл перегне. Тих «фіатів» було десятка з півтора, і я хотів позбутись їх напевне. А потім довелося поморочитись із стропами, щоб пере-

тягти на свій берег. Тягнув чимдуж, але й гепнувся дай боже. Добре ще, за вітром ішов.

— Френка викликали назад в Алкалу,— сказав один з льотчиків.— А ми тут завелися грати. Нам теж треба повернутися до світанку.

— Я не маю охоти гратися кістьми,— сказав Лисий.— Я маю охоту пити шампанське із склянок з недокурками.

— Зараз я їх помию,— озвався Ел.

— За здоров'я товариша липового Санта-Клауса,— промовив Лисий.— За товариша діда-Клауса.

— Облиште,— сказав Ел. Він позбирав склянки й поніс їх до ванної.

— Він що, танкіст? — спитав один з льотчиків.

— Так. Він тут від самого початку.

— Кажуть, тепер з танків ніякої користі,— зауважив льотчик.

— Ви вже казали йому це,— відповів я.— То, може, годі вже? Він цілий день був у бою.

— Ми теж. Але це правда, що з них нема користі?

— Не так багато. Одначе він своє діло робить добре.

— Я так і подумав. Видно, що хлопець правильний. А скільки їм платять?

— По десять песет за день,— відповів я.— А тепер у нього лейтенантська платня.

— Іспанського лейтенанта?

— Так.

— То він просто дивак якийсь. Чи, може, політично свідомий?

— Так, політично свідомий.

— А, он що,— мовив він.— Тоді зрозуміло. Слухай, Лисий, мабуть, до лиха гидко було викидатися на такій швидкості, та ще й з відбитим хвостом?

— Еге ж, товаришу.

— То як ти себе почував?

— Я весь час думав, товаришу.

— Лисий, а скільки чоловік викинулося з того «юнкерса»?

— Четверо,— відказав Лисий.— Четверо із шістьох. Пілота я поцілив, це напевне: я помітив, коли він перестав стріляти. У них там є ще другий пілот, він і кулеметник, то його я, мабуть, теж підбив. Напевне підбив, бо й він замовк. А може, й задихнувся від жару. Так чи так, а випало їх четверо. Хочете, я детально змалюю вам усю ту картину? Я можу чудово її змалювати.

Він уже сидів на ліжку, тримаючи в руці велику склянку шампанського, і його рожева лисина та рожеве обличчя блищали від поту.

— Чому ніхто не п'є за мене? — спитав Лисий.— Я хочу, щоб усі товариші за мене випили, а тоді я змалюю вам цю картину в усій її страхітливості і красі.

Ми всі випили.

— На чому я спинився? — запитав Лисий.

— На тому, як ти вийшов з готелю «Мак-Алістер»,— сказав один із льотчиків.— В усій своїй страхітливості і красі... Перестань блазнювати, Лисий. Хоч як це дивно, але нам цікаво тебе послухати.

— Я все змалюю,— мовив Лисий.— Та спершу мені треба випити ще шампанського.

Поки ми пили за нього, він спорожнив свою склянку.

— Якщо він і далі так дудлитиме, він засне,— озвався інший льотчик.— Налийте йому півсклянки, не більше.

Лисий вихилив і півсклянки.

— Я все змалюю,— мовив він.— Ось тільки вип'ю ще трохи.

— Слухай, Лисий, годі вже, чуєш? Нам треба знати, як усе було. Ти тепер на кілька днів залишився без машини, а нам завтра літати, і це для нас не тільки цікаве, але й важливе.

— Я склав рапорт,— сказав Лисий.— Можете почитати на аеродромі. Вам дадуть копію.

— Ну ж бо, Лисий, викладай.

— Я все змалюю, не підганяйте,— сказав Лисий. Він покліпав очима, тоді мовив до Ела: — Привіт, товаришу Санта-Клаус. Зараз усе змалюю. Вам залишиться тільки слухати.

І він змалював.

— Усе було дивовижне і прекрасне,— почав Лисий і спорожнив склянку шампанського.

— Коротше, Лисий,— мовив котрийсь льотчик.

— Я зазнав глибоких потрясінь,— провадив Лисий.— Глибочезних потрясінь. Таких, що й дна не видно.

— Їдьмо вже краще на аеродром,— озвався ще один льотчик.— Ця рожева лисина однаково нічого путнього не скаже. Чи, може, ще пограємо?

— Зараз скаже,— мовив інший.— Це він запускає мотор.

— Ви мене ще й критикуєте? — спитав Лисий.— Оце така дяка Республіки?

— Слухай, Санта-Клаусе,— сказав Ел.— Як усе було?

— Це *ви* мене питаєте? — Лисий втупився в нього очима.— *Ви* ставите мені запитання? А чи були ви коли-небудь у бою, товаришу?

— Ні,— відказав Ел.— А брови я спалив, коли голився.

— Не пускайте пари, товаришу,— мовив Лисий.— Я таки змалюю цю дивовижну й прекрасну картину. Я, щоб ви знали, не

тільки льотчик, а й письменник.— І він кивнув головою на підтвердження власної заяви.

— Він пише для «Аргуса» в Мерідіан, штат Міссісіпі,— докинув один з льотчиків.— Без кінця пише. Ніяк не можуть його спинити.

— Я маю письменницький хист,— сказав Лисий.— Свіжий і своєрідний хист до змалювання подій. У мене є вирізка з газети, але я її загубив, то там отак і сказано. Ну, а тепер я приступаю до самого змалювання.

— Катай. То яка там була картина?

— Товариші,— мовив Лисий.— Цього не можна змалювати.— І простяг порожню склянку.

— А що я казав? — обізвався один з льотчиків.— Він і за місяць нічого путнього з себе не видобуде. І ніколи не видобуде.

— Ти,— сказав Лисий,— нікчемне ти створіння. Гаразд, слухай. Вийшов я ото з віражу, глянув униз і бачу — він таки пустив дим, але тягне своїм курсом, щоб перелетіти за гори. Тягне, проте швидко втрачає висоту. Отож я знов заходжу на нього і врізаю ще раз. Тоді ведені ще були при мені, а він завалився на крило й пустив ще вдвічі стільки диму, як перше. Потім люк відчинився, і я бачу — там усередині все палає, наче в домні. От тоді вони й почали викидатися. Я роблю поворот через крило, йду в піке, а тоді беру круто вгору, а сам дивлюся назад і вниз, як вони шугають звідти, з тієї топки, й вільно падають, щоб урятуватись напевне, а тоді парашути розкриваються, наче великі прекрасні квіти, тим часом як літак уже не літак, а суцільне полум'я, ви такого зроду не бачили, і йде все штопором, штопором донизу, а в небі поволі пливуть чотири парашути — краса неймовірна,— і раптом один зайнявся і згорів, і той парашутист почав стрімко падати, а я саме стежив за ним, коли кругом зацвьохкали кулі, і одразу ж налетіли «фіати», кулі, «фіати»...

— Та ти й справді письменник хоч куди,— озвався один з льотчиків.— Тобі б писати для «Повітряних асів». Ну, а тепер, може, розкажеш доладно, що там сталося?

— Так,— відповів Лисий.— Розкажу. Але знаєш, без дурнів, там було на що подивитися. І я ніколи ще не збивав тримоторного «юнкерса», тому мені дуже радісно.

— Нам усім радісно, Лисий. Але розкажи все-таки, як воно насправді було.

— Гаразд,— погодився Лисий.— Ось тільки вип'ю ще трохи, а тоді розкажу.

— Як саме ви на них напали?

— Ми йшли в лівому ешелоні строю, а потім забрали ще ліворуч, і спікірували на них, ведучи вогонь з усіх чотирьох стволів, аж поки зблизилися майже впритул, і тільки тоді відвали-

ли. Крім отого, що загорівся, ми пошкодили ще три. А «фіати» тим часом висіли над нами проти сонця. І вдарили аж тоді, коли я залишився милуватись тим видовищем сам-один.

— То твої ведені таки чкурнули?

— Ні. Я сам винен, бо задивився на виставу, а вони тим часом зникли. Нема ж такого строю, щоб милуватися виставами. Мабуть, вони проскочили далі, а потім приєдналися до свого ешелону. Не знаю. Не питайте мене більше. Я стомився. Ото був на піднесенні, а тепер стомився.

— Скажи краще — сон бере. Ти п'яний як ніч і геть сонний.

— Просто я стомився,— сказав Лисий.— Людина в моєму становищі має право стомитися. А якщо мене бере сон, я маю право бути сонним. Маю я таке право, Санта-Клаусе? — звернувся він до Ела.

— Еге ж,— відказав Ел.— Я вважаю, що маєте. Мене й самого вже сон бере. А грати більш нема охочих?

— Нам треба відвезти його в Алкалу, та й самим уже час повертатися,— озвався один льотчик.— А що? Ви програли?

— Трохи,— сказав Ел.

— Хочете кинути на відіграш?

— Ставлю тисячу,— сказав Ел.

— Тримаю,— сказав льотчик.— Платять вам, здається, не дуже щедро?

— Ні,— відказав Ел.— Не дуже.

Він поклав на підлогу тисячопесетову банкноту, потрусив кості між долонями, аж вони заклацали, перекочуючись, і рвучко метнув їх на підлогу. Випало один і один.

— Кості ще ваші,— мовив льотчик, беручи з підлоги банкноту й дивлячись на Ела.

— Нема чого з ними робити,— відказав Ел і підвівся.

— Може, підкинути в позику? — спитав льотчик.— Він з цікавістю дивився на Ела.

— Гроші мені ні до чого,— відповів Ел.

— Зараз нам хоч убий треба повертатися в Алкалу,— сказав льотчик.— Але десь незабаром зберемося, пограємо ще. Візьмемо з собою Френка й інших наших. Влаштуємо велике грище. Може, вас підвезти?

— Справді. Хочете, підвеземо?

— Ні,— відказав Ел.— Я дійду пішки. Мені недалеко, в кінець вулиці.

— Ну, а ми будемо рушати. Хтось знає нічний пароль?

— Та шофер має знати. Він ще завидна ходив довідувався.

— Вставай, Лисий. П'яна ти морда, бісів сплюх.

— А от і ні,— обізвався Лисий.— Я майбутній ас Народної армії.

— Асові треба збити десятьох. Навіть і з італійцями. А ти, Лисий, збив тільки одного.

— То не італієць,— сказав Лисий.— То був німець. Ех, не бачили ви, як там, у нього всередині, палало. Справжнісіньке пекло, та й годі!

— Тягніть його звідси,— мовив один з льотчиків.— Це він знову почав змальовувати для своєї меридіанської газети. Ну, бувайте. Спасибі вам за притулок.

Вони потиснули нам руки й пішли. Я провів їх до сходів. Ліфт уже не працював, і я дивився, як вони спускаються сходами. Лисого вели попід руки, а він тільки головою кивав. Тепер він справді був зовсім сонний.

Ті двоє, що знімали зі мною фільм, усе ще корпіли в своїй кімнаті над несправною камерою. То була копітка, стомлива для очей робота.

— Як гадаєте, щось вийде? — спитав я.

Вищий на зріст відповів:

— Авжеж. Треба, щоб вийшло. Оце якраз виточую деталь, замість зламаної.

— Що там була за компанія? — спитав другий.— Ми тільки й знаємо, що морочимося з цією бісовою камерою.

— Американські льотчики,— сказав я.— І один мій давній знайомий, він тепер танкіст.

— Добре повеселилися? Шкода, що я не міг прийти.

— Та нібито,— відказав я.— Трохи повеселилися.

— Ідіть лягайте. Завтра всім нам рано вставати. Треба перепочити.

— А вам ще довго длубатись?

— Ет, знов те саме. Ну й кляті ж пружини!

— Не чіпайте його. Як закінчимо, одразу ляжемо спати. О котрій ви по нас зайдете?

— О п'ятій.

— Гаразд. Тільки-но розвидніє.

— На добраніч.

— *Salud.* Поспіть трохи.

— *Salud,*— мовив я.— Завтра треба буде підібратися ближче.

— Еге ж,— відказав він.— Я й сам про це думав. Якомога ближче. Добре, що й ви такої ж думки.

У моїй кімнаті Ел спав у великому кріслі, і світло падало йому на обличчя. Я накрив його ковдрою, але він прокинувся.

— Я вже піду.

— Спи тут. Я накручу будильник і збуджу тебе.

— Будильник може й не задзвонити,— сказав він.— Краще піду зараз. Не хочу спізнитися.

— Шкода, що так невдало вийшло з грою.

— Вони б однаково мене обібрали,— сказав він.— Тим хлопцям тільки дай кості в руки.

— Але ж останнього разу ти сам кидав.

— Вони й тримати мастаки. А взагалі дивні вони люди. Як на мене, зайвого їм не платять. Коли вже йдеш на таке заради грошей, то хоч скільки б за це платили, а все буде мало.

— Хочеш, я проведу тебе?

— Ні,— відказав він, пристібаючи свій великий кольт на грубому брезентовому ремені, що його зняв, коли прийшов після вечері грати.— Ні, тепер зі мною все гаразд. Я віднайшов свою перспективу. Людині завжди треба мати перспективу.

— Я б залюбки прогулявся.

— Не треба. Лягай спи. Я теж, як прийду, ще встигну годин п'ять поспати, доки почнеться.

— Так рано?

— Еге ж. Знімати ще буде темно. То можеш повалятися в ліжку.— Він витяг з кишені шкірянки якийсь конверт і поклав на стіл.— Візьми оце, відішлеш моєму братові в Нью-Йорк. Гаразд? Адреса на звороті конверта.

— Гаразд. Тільки я певен, що не доведеться.

— Еге ж,— мовив він.— Тепер і я не думаю, що доведеться. Але там деякі фотографії і папірці, які їм приємно буде одержати. У нього мила дружина. Хочеш побачити?

Він дістав з кишені фотографію. Вона лежала в його військовому посвідченні.

На фотографії гарна чорнява молода жінка стояла біля човна на березі озера.

— Це в горах Катскілл,— пояснив Ел.— Атож. Мила в нього дружина. Вона єврейка. Отак...— мовив він.— Ну, ти не давай мені знову розпускати нюні. Бувай здоровий, малий. Не журися. Зі мною все гаразд, правду тобі кажу. А от удень, коли вибрався звідти, було справді кепсько.

— Давай я тебе проведу.

— Ні. Тебе можуть затримати, коли йтимеш назад через Пласа-д-Еспанья. Там у декого вночі розладнуються нерви. На добраніч. Зустрінемося завтра ввечері.

— Оце вже інша розмова. Так і треба.

У номері нагорі Манолiта і англієць зчинили неабиякий гамір. Отже, ніхто її не заарештував.

— Авжеж. Так і треба,— сказав Ел.— Та часом три-чотири години йде на те, щоб так настроїтись.

Він уже надів свій шкіряний шолом з масивним, підбитим повстю гребенем, і його обличчя ніби потемніло, а під очима знов стали помітні темні западини.

— Зустрінемося завтра ввечері у Чікоте,— сказав я.

— Атож,— озвався він, не дивлячись мені в очі.— Завтра ввечері у Чікоте.

— О котрій годині?

— Слухай, це вже занадто,— сказав Ел.— Завтра ввечері у Чікоте. Ні до чого призначати якусь певну годину.— І він пішов.

Якби хто не знав його здавна й не бачив тієї місцевості, де йому завтра належало йти в атаку, то міг би подумати, що він чомусь дуже сердитий. Гадаю, що десь глибоко в душі він таки був сердитий, дуже сердитий. Сердитися можна з багатьох причин, зокрема й з тієї, що ти можеш померти марно. Але як на мене, то коли тобі йти в атаку, чи не найкраще бути отаким сердитим.

ЗА УЗГІР'ЯМ

Того спекотного, вітряного й курного дня ми двоє, тяжко навантажені, з пересохлими горлянками й забитими пилюкою носами, повернулися з передової за довге узгір'я над річкою, де розташувалися іспанські резервні частини.

Я сів спиною до зрізу неглибокої траншеї, куди не могла залетіти навіть сліпа куля, і, прихилившись потилицею та плечима до землі, обвів поглядом долину, що розлягалася попереду й нижче від нас. Там стояв танковий резерв, і танки були прикриті гіллям, нарубаним з маслинових дерев. Ліворуч стояли дві штабні машини, обмазані болотом і теж прикриті гіллям, а між ними довга звивиста низка санітарів з ношами тяглася розпадиною вниз, туди, де на рівній низинці біля підгір'я вантажились санітарні машини. Назустріч їм, тією самою розпадиною, бралися нагору в супроводі погоничів обозні мули, нав'ючені мішками з хлібом та барильцями з вином, за ними — вервечка мулів з боєприпасами, а обіч того каравану поволі брели стежиною санітари з порожніми ношами.

Праворуч, під вигином узгір'я, я бачив вхід до печери, де розмістився штаб бригади, та телефонні дроти, що тяглися звідти вгору, через гребінь, під захистом якого ми сиділи.

Виїмкою, що вела до печери, раз у раз під'їжджали й від'їжджали на мотоциклах зв'язкові у шкіряних куртках і шоломах; там, де було надто круто, вони штовхали мотоцикли вгору, а тоді залишали їх збоку від входу й, нахилившись, зникали в печері. Поки я дивився туди, з печери вийшов знайомий мені здоровань-угорець, засунув у шкіряний планшет якісь папери, тоді підійшов до свого мотоцикла і, скерувавши його просто між мулів та санітарів з ношами й перекинувши ногу через сідло, з гуркотом перемахнув на той бік узгір'я, збиваючи колесами вихори куряви.

Далі, за низинкою, де весь час зміняли одна одну санітарні машини, суцільна смуга зеленого листя позначала річку. Серед листя виднів великий будинок під червоним черепичним дахом та сірий кам'яний млин, і між дерев навколо того великого будинку за річкою зблискували спалахи наших гармат. Вони стріляли в наш бік, і спершу видно було два одночасних спалахи, потім чулося хрипке, уривчасте «ба-бах» тридюймівок і, нарешті, дедалі пронизливіше виття снарядів, що летіли просто на нас і проносились над нашими головами. Нам, як завжди, не вистa-

чало артилерії. Там, унизу, було всього чотири батареї, тоді як мало б бути сорок, і стріляло тільки по дві гармати водночас. Атака захлинулася ще перед тим, як ми спустились сюди.

— Ви росіяни? — спитав мене солдат-іспанець.

— Ні, американці,— відказав я.— У вас є вода?

— Є, товаришу.— Він подав мені міх із свинячої шкіри.

Ці резервісти вважалися солдатами тільки на папері та ще тому, що були вдягнені у військову форму. В атаку їх посилати не збирались, і вони розповзлися тут, за передовою, попід гребенем узгір'я,— збивалися купками, їли, пили, гомоніли чи просто сиділи мовчки, чогось чекаючи. Атаку вела одна з Інтернаціональних бригад.

Ми обидва попили. Вода відгонила смолою і паленою свинячою щетиною.

— Краще пити вино,— сказав солдат.— Зараз я принесу.

— Воно так. Але спрагу треба втамовувати водою.

— Немає сильнішої спраги, ніж у бою. Навіть тут, у резерві, мене весь час мучить спрага.

— То страх,— обізвався інший солдат.— Не спрага, а страх.

— Ні,— мовив ще один.— Страх завжди збуджує спрагу, то правда. Але в бою спрагу відчуваєш навіть тоді, коли немає страху.

— У бою завжди є страх,— сказав перший солдат.

— У тебе,— мовив другий.

— Це природна річ,— сказав перший.

— Для тебе.

— Заткни свою брудну пельку,— розсердився перший солдат.— Просто я кажу так, як воно є.

Був ясний квітневий день, але з таким шаленим вітром, що за кожним мулом з тих, які ото брели нагору розпадиною, здіймалася хмара куряви; такі самі хмари зринали з-під ніг кожного з двох санітарів при ношах і враз зливалися в одну; а за санітарними машинами ген унизу тяглися довжелезні пилюжні хвости, і вітер гнав їх геть.

Я був твердо впевнений, що того дня мене вже не вб'є: зранку ми добре попрацювали, і після початку атаки нас двічі мало накрити, але не накрило,— оце і вселило в мене таку впевненість. Перший раз — коли ми пішли за танками і обрали собі місце, звідки збиралися знімати атаку. Та потім мені там раптом не сподобалось, і ми перенесли камери метрів на двісті ліворуч. Уже коли ми йшли звідти, я позначив те місце в найпростіший і найдавніший спосіб, відомий людині, а за десять хвилин точнісінько туди, де я був, гепнув шестидюймовий снаряд, і там не залишилось ані сліду живого. Тільки величезна вирва з рівними краями.

А години через дві один польський офіцер, нещодавно відкликаний з батальйону і приординований до штабу, зголосився показати нам позиції, які щойно захопили поляки, і, вибравшись із-за пагорба, ми попали під такий шалений кулеметний вогонь, що мусили відповзати звідти, орючи носами землю й задихаючись від пилюки; водночас ми зробили сумне відкриття, що того дня поляки взагалі не захопили ніяких позицій, а навпаки, опинилися навіть трохи позаду від рубежу, з якого пішли в атаку.

І тепер, напівлежачи в захистку траншеї, я був геть мокрий від поту, зголоднілий, спраглий і неначе весь спустошений після пережитої небезпеки.

— То ви точно не росіяни? — спитав один із солдатів.— Бо тут сьогодні багато росіян.

— Я знаю. Але ми не росіяни.

— У вас російське обличчя.

— Ні,— відказав я.— Ви помиляєтесь, товаришу. Обличчя в мене таки недоладне, але воно не російське.

— І в нього російське обличчя.— Солдат показав на мого супутника, що порпався з кінокамерою.

— Можливо. Але й він не росіянин. А ви звідки?

— З Естремадури,— гордовито мовив він.

— А в Естремадурі є росіяни? — спитав я.

— Ні,— відказав він ще гордовитіше.— В Естремадурі немає росіян, а в Росії немає естремадурців.

— Які ваші політичні погляди?

— Я ненавиджу всіх іноземців.

— Ну, платформа у вас досить широка.

— Я ненавиджу марокканців, англійців, французів, італійців, німців, північноамериканців і росіян.

— Саме в такому порядку?

— Еге ж...

— Чоловіче добрий, у вас надзвичайно цікаві погляди,— сказав я.— Ви що, фашист?

— Ні. Я естремадурець, і я ненавиджу іноземців.

— Його поглядів майже ніхто не поділяє,— мовив інший солдат.— То ви на нього не дуже зважайте. А от я люблю іноземців. Я сам з Валенсії. Випийте ще кухлик вина, прошу.

Я простяг руку і взяв кухоль, ще відчуваючи в роті присмак міді після першого. Тоді подивився на естремадурця. Він був довготелесий і худий. Обличчя мав виснажене, давно не голене, щоки запалі. Він стояв, сердито випроставшись, з накинутою на плечі вовняною ковдрою.

— Ви б не виставляли голову,— сказав я йому.— Сюди залітає чимало сліпих куль.

— Я не боюся куль і ненавиджу всіх іноземців,— люто відрубав він.

— Боятися куль не треба,— мовив я,— але краще уникати їх, поки ви в резерві. Який сенс, щоб вас поранило, коли можна від цього застерегтися.

— Я нічого не боюся,— сказав естремадурець.

— Вам можна позаздрити, товаришу.

— Він правду каже,— мовив той солдат, що частував мене вином.— Він таки нічого не боїться, навіть *aviones* [1].

— Він ненормальний,— озвався ще один солдат.— Літаків бояться всі. Вони хоч і рідко влучають, але страху наганяють багато.

— Я не знаю страху. І літаків не боюся, і взагалі нічого не боюся,— сказав естремадурець.— А іноземців ненавиджу, всіх до одного.

Тим часом у розпадині з'явився якийсь високий на зріст чоловік в інтербригадівській формі, із скаткою через плече, підв'язаною внизу до пояса; він ішов поруч двох санітарів з ношами й, здавалося, нічого навколо себе не помічав. Голову тримав високо і всім своїм виглядом скидався на сновиду. Він був уже не молодий. Гвинтівки при собі він не мав, і звідти, де я лежав, не схоже було, що він поранений.

Я спостерігав, як він іде собі сам-один геть із бою. Не доходячи до штабних машин, він повернув ліворуч, і, так само неприродно високо тримаючи голову, зайшов за виступ узгір'я, і зник з очей.

Мій супутник, що саме міняв плівку в ручних камерах, навіть не помітив його.

У цей час за гребінь залетів якийсь поодинокий снаряд і вибухнув зовсім недалеко від танкового резерву, зметнувши догори фонтан землі й чорного диму.

Хтось вистромив голову з печери, де був штаб бригади, й одразу ж зник усередині. Я подумав, що непогано було б зайти туди, але потім розважив, що всі вони там зараз розлючені невдалою атакою і краще не потикатись їм на очі. Якби операція розвивалась успішно, вони були б тільки раді, що її знято для фільму. Та при невдачах усі так лютували, що вільно могли відпровадити нас у тил під арешт.

— Ще, гляди, почнуть обстріл,— мовив я.

— А мені байдуже,— заявив естремадурець.

Цей естремадурець уже починав трохи дратувати мене.

— Можна попросити у вас ще вина? — спитав я другого, приязного солдата. У роті в мене й досі було сухо.

---

[1] Літаків *(ісп.)*.

— Авжеж, товаришу. Вина у нас вистачає,— відказав той. Він був присадкуватий, з великими ручиськами і страшенно брудний, а підборіддя його вкривала щетина, майже така сама завдовжки, як і волосся на обстриженій голові.— Гадаєте, вони зараз будуть нас обстрілювати?

— Та взагалі повинні б,— сказав я.— Але в цій війні ніколи нічого не вгадаєш.

— А що негаразд із цією війною? — сердито запитав естремадурець.— Вам що, не подобається ця війна?

— Замовкни! — звелів приязний солдат.— Тут я за старшого, а ці товариші — наші гості.

— Тоді нехай він не гудить нашу війну,— сказав естремадурець.— Нема чого всяким іноземцям приходити сюди й гудити нашу війну.

— З якого ви міста, товаришу? — спитав я естремадурця.

— З Бадахоса,— відповів він.— І родом я з Бадахоса. Ми там добре натерпілись і від англійців, і від французів, а тепер оце від марокканців. І грабували нас, і знущались як хотіли, і жінок наших гвалтували. Те, що коять тепер марокканці, не страшніше від того, що англійці чинили за Веллінгтона. Почитайте історію. Мою прабабку вбили англійці. І ті ж таки англійці спалили будинок, де віддавна жила наша родина.

— Співчуваю вам,— сказав я.— А за що ви ненавидите північноамериканців?

— Вони вбили на Кубі мого батька, що відбував там військову службу.

— Мені дуже жаль. Щиро жаль, повірте. Ну, а росіян за що?

— Бо вони уособлюють тиранію і мені не подобаються їхні обличчя. А у вас обличчя росіянина.

— Мабуть, нам краще піти звідси,— мовив я до свого супутника, що не розумів по-іспанському.— Виявляється, я схожий на росіянина і через це можу втрапити в халепу.

— Я трохи посплю,— відказав він.— Тут затишне місце. А ви менше говоріть, то й не втрапите ні в яку халепу.

— Тут є один товариш, якому я не сподобався. Схоже на те, що він анархіст.

— Ну, то стережіться, щоб він у вас не стрельнув. А я посплю.

Саме тоді з розпадини вийшли двоє у шкірянках — один низенький і кремезний, другий середнього зросту, обидва в цивільних кепках, з пласкими, невиразними обличчями та маузерами в дерев'яних кобурах, що звисали мало не до коліна. Вони попрямували до нас.

Вищий на зріст заговорив до мене по-французькому.

— Ви не бачили, тут не проходив один товариш, француз? —

запитав він.— Із скаткою через плече, років сорока п'яти чи п'ятдесяти. Не бачили такого товариша, що йшов від передової?

— Ні,— відповів я.— Такого товариша я не бачив.

Він на якусь мить затримав на мені погляд, і я помітив, що очі в нього сірувато-жовті й зовсім не кліпають.

— Дякую, товаришу,— сказав він, а тоді швидко заговорив до свого супутника незрозумілою мені мовою. Вони одійшли од нас і почали підніматися на самий вершечок гребеня, звідки видно було всі улоговини...

Я стежив очима за тими двома у шкірянках. Вони вже стояли на гребені, під досить сильним вогнем, і пильно озирали поритий снарядами схил, що спускався звідти до річки.

Раптом один з них побачив того, кого вони шукали, і показав рукою другому. А тоді обидва побігли вниз, один — навпростець, другий — трохи вбік, щоб перетнути дорогу. Перш ніж другий зник з очей за виступом узгір'я, я встиг побачити, як він витяг з кобури пістолет і наставив його перед себе.

— Як вам це подобається? — спитав естремадурець.

З-за гребеня паралельного узгір'я долинуло уривчасте бахкання маузерів. Я налічив більш як десяток пострілів. Як видно, вогонь відкрили з надто далекої відстані. Після всієї тієї стрілянини запала тиша, а потім ляснув ще один, останній постріл.

Естремадурець похмуро глянув на мене, але нічого не сказав. Я подумав, що було б простіше, якби зараз почався обстріл. Та він не починався.

Ті двоє у шкірянках та цивільних кепках з'явилися з-за виступу, ідучи поряд, тоді почали спускатися в розпадину, незграбно згинаючи коліна, як то завжди роблять люди, сходячи вниз крутим схилом. Коли вони вже повертали в розпадину, з-за гребеня, гуркочучи й брязкаючи металом, виїхав танк, і вони відступили убік, щоб дати йому дорогу.

Того дня танки знову не виправдали сподівань, і, повертаючись із бою сюди, під захисток узгір'я, уже з відкритими люками, танкісти у своїх шкіряних шоломах незворушно дивилися просто себе, як ото дивляться футболісти, що їх усунуто з гри за боягузтво.

Двоє у шкірянках стояли обіч нас на узвишші, пропускаючи танк.

— Ну як, знайшли ви того товариша, котрого шукали? — спитав я вищого на зріст по-французькому.

— Так, товаришу. Дякую,— відказав він і зміряв мене пильним поглядом.

— Що він каже? — запитав естремадурець.

— Що вони знайшли товариша, котрого шукали,— відповів я йому.

Естремадурець змовчав.

Ми цілий ранок були там, звідки прийшов той немолодий француз. Були там — серед куряви, диму, гуркоту, крику поранених, смерті, страху смерті, відваги, боягузтва, безумства і згасання невдалої атаки. Там, на тому переораному полі, що його ніхто не міг перейти живий. Там ти падав і лежав ниць, нагрібаючи руками горбочок землі, щоб сховати за ним голову; зариваючись підборіддям у грунт; чекаючи наказу йти на той схил, що на нього ніхто не міг зійти живий.

Ми були разом з тими, що лежали там, чекаючи танків, які так і не прийшли; чекаючи серед навального виття і оглушливих вибухів снарядів; серед виверження металу та землі, що злітала вгору брудними фонтанами; під суцільною запоною тріскотливого й свистючого настильного вогню. Ми знали, що відчували ті люди, отак чекаючи. Вони сягнули вперед так далеко, як тільки могли. І коли надійшов наказ іти далі, ніхто не міг зрушити з місця живий.

Ми були там цілий ранок — там, звідки прийшов той немолодий француз. І я розумів, як могла людина отак зненацька, збагнувши усю безглуздість загибелі в невдалій атаці чи раптом ясно побачивши все, що діється навколо,— так, як ото ясно й тверезо бачиш усе перед смертю,— побачивши його безнадійність, його нісенітність, побачивши, як усе воно є насправді,— як вона могла просто повернути назад і піти геть звідти, що й зробив той француз. Він міг залишити поле бою не з боягузтва, а просто побачивши все надто ясно й збагнувши, що він повинен піти звідти, що іншої ради немає.

Той француз вийшов із бою з великою гідністю, і я міг зрозуміти його як людину. А як солдата його скарали оті двоє, що патрулювали у фронтовій смузі, і смерть, від якої він пішов, спостигла його тоді, коли він був уже за гребенем, куди не сягали кулі й снаряди, і простував униз до річки.

— І оце...— мовив до мене естремадурець, киваючи на фронтовий патруль.

— ...Війна,— сказав я.— А на війні не можна без дисципліни.

— І задля такої дисципліни ми повинні гинути?

— Якщо не буде дисципліни, всі однаково загинуть.

— Дисципліна буває різна,— сказав естремадурець.— Ось ви послухайте. У лютому ми стояли тут, де оце й тепер стоїмо, і фашисти пішли в наступ. Вони вибили нас з тих пагорбів, що їх ви, інтербригадівці, намагалися сьогодні взяти, але не змогли. Ми відступили сюди, за це узгір'я. А тоді прийшли інтербригадівці і зайняли позиції попереду нас.

— Я знаю,— мовив я.

— Але ви не знаєте іншого,— сердито провадив він далі.— Був тут один юнак з моєї провінції, то під час обстрілу він так злякався, що взяв та й прострелив собі руку, аби не залишатися на передовій.

Інші солдати притихли й слухали його. Дехто кивав головою.

— Звичайно таким людям перев'язують рани й одразу ж посилають їх назад на передову,— провадив естремадурець.— І це справедливо.

— Еге ж,— мовив я.— Так має бути.

— Так має бути,— проказав за мною естремадурець.— Але цей хлопець стрельнув так невдало, що геть розтрощив собі кістку, а там пішло зараження крові, і йому відрізали руку.

Кілька солдатів кивнули головою.

— Давай, розповідай усе,— мовив один.

— Та, мабуть, краще про це не говорити,— сказав неголений солдат з обстриженою головою, що назвав себе старшим.

— Ні, я повинен розповісти,— заперечив естремадурець.

Старший знизав плечима.

— Мені воно самому не до вподоби,— сказав він.— Та нехай уже, розповідай. Хоч як на мене, то краще б про це не говорити.

— Той хлопець від самого лютого пробув у госпіталі в долині,— провадив далі естремадурець.— Дехто з нас ходив туди його навідати. Усі казали, що він добрий хлопець і береться робити все, що можна робити з однією рукою. Ніхто його не заарештовував, ніхто нічим не погрожував.

Солдат, що був за старшого, мовчки подав мені ще кухоль вина. Усі слухали дуже уважно, як ото слухають неписьменні люди, коли їм читаєш уголос.

— Учора в кінці дня ми ще не знали, що готується атака. І от учора перед самим заходом сонця, коли ми думали, що сьогодні буде звичайний собі день, його привели сюди з долини оцією розпадиною. Ми саме готували вечерю, коли його привели. Їх було всього четверо. Він сам, той Пако, потім оті двоє у шкірянках та кепках, яких ви щойно бачили, і ще один офіцер з бригади. Ми дивились, як вони четверо піднімаються разом із розпадини, і Пако йшов собі вільно, не зв'язаний і нічого такого.

Ми всі обступили його: «Здоров, Пако. Ну як ти, Пако? Як живеш, друже Пако?» А він каже: «Та все гаразд. Усе добре, от тільки це...— і киває на свою куксу. А потім ще додав: — Я повівся як боягуз і дурень. І дуже шкодую, що таке вчинив. Але я постараюся бути корисним і з однією рукою. Робитиму все, що зможу, задля нашої справи».

— Атож,— докинув котрийсь солдат. Так він і сказав. Я сам чув.

— Отак ми говорили з ним, а він з нами,— розповідав далі естремадурець.— Та коли на позиціях з'являються люди в шкірянках і з пістолетами, це погана ознака, так само як і поява людей з планшетами й біноклями. І все ж таки ми ще думали, що вони привели його просто так, побачитися з нами, і ті, хто не міг піти до нього в госпіталь, були особливо з цього раді. Як я вже казав, надходив час вечеряти, і вечір був ясний і теплий.

— Цей вітер зірвався уже вночі,— пояснив один із солдатів.

— А тоді,— похмуро сказав естремадурець,— один із *тих* спитав офіцера по-іспанському: «Де те місце?» А офіцер уже до нас: «Де цей Пако себе поранив?»

— Я відповів йому,— озвався старший.— І показав те місце. Воно отам, трохи нижче від вас.

— Онде воно,— мовив ще один солдат. Він показав рукою, і я побачив те місце. Його було надто добре видно.

— Потім один із них узяв Пако за руку й повів на те місце, а там і далі тримав його за руку, поки другий говорив до нас по-іспанському. Він робив багато помилок у мові, і ми спершу мало не засміялися, і Пако теж почав усміхатись. Я зрозумів не все, що він казав, але йшлося про те, що Пако належить покарати для прикладу, аби не було більше самопоранень, і що всіх інших, хто таке вчинить, буде покарано так само. А потім, поки перший ще тримав Пако за руку, а Пако стояв дуже засоромлений, що про нього так говорять, бо йому самому вже було соромно й прикро за свій вчинок, той другий витяг пістолета і, не промовивши до Пако ані слова, вистрілив йому в потилицю. Ані слова більше не промовив.

Солдати закивали головами.

— Так воно й було,— підтвердив один.— Ви можете побачити те місце. Він упав обличчям на землю. Те місце добре видно.

Я дуже добре бачив те місце звідти, де сидів.

— І не попередили його, не дали якось приготуватися,— мовив старший.— То було надто жорстоко.

— Ось через це я й ненавиджу всіх іноземців,— сказав естремадурець.— Нам годі сподіватися від них добра. Мені жаль, що ви іноземець. Але винятків для мене немає. Ви їли з нами хліб і пили вино. А тепер ідіть собі.

— Не треба так,— мовив до естремадурця той, що був за старшого.— Ми повинні бути чемні.

— Мабуть, нам таки краще піти,— сказав я.

— Ви не розсердилися? — запитав старший.— А то можете бути в цьому захистку скільки забажаєте. Може, вам хочеться пити? Налити ще вина?

— Дуже вам дякую,— відказав я.— Краще ми вже підемо.

— Ви мене зрозуміли? — спитав естремадурець.

— Я вас зрозумів,— сказав я.

— От і добре,— мовив він і подав мені руку.— Я навіть можу руку вам потиснути. І зичу вам як людині всього найкращого.

— І вам того самого— сказав я.— І як людині, і як іспанцеві.

Я збудив свого оператора, і ми рушили вниз, до штабу бригади. Тепер уже всі танки повернулися з передової, і за їхнім гуркотом ледве було чути власний голос.

— Ви що, увесь цей час говорили?

— Слухав.

— Почули щось цікаве?

— Ще й скільки.

— Що будемо робити тепер?

— Повертатися до Мадріда.

— Треба б побачити генерала.

— Еге ж,— сказав я.— Неодмінно.

Генерал був у стані холодної люті. Вчора він дістав наказ провести раптову атаку силами однієї лише бригади, розпочавши її вдосвіта. На таку операцію потрібна була щонайменше дивізія. Він послав у бій три батальйони, а один залишив у резерві. Тим часом командир французького танкового загону, добряче хильнувши перед атакою для хоробрості, так упився, що втратив здатність командувати. Його мали розстріляти, коли він протверезіє.

Танки вчасно не вийшли і зрештою не спромоглися просунутись уперед; не досягли визначених їм рубежів і два батальйони. Третій виконав своє завдання, але так уклинився у ворожі позиції, що утриматись там не було ніякої надії. Чи не єдиним корисним здобутком тієї атаки були кілька захоплених полонених, але їх передали танкістам, щоб припровадити в тил, а танкісти перестріляли їх. Генерал і так не мав чим похвалитися, а вони ще й полонених постріляли.

— Що можна написати про сьогоднішню операцію? — спитав я.

— Не більше від того, що буде в офіційному повідомленні. У вас там ще є віскі в тій довгій флязі?

— Є.

Він ковтнув із фляги й акуратно облизав губи. Колись він був капітаном угорських гусарів, а згодом, коли вже командував іррегулярним кавалерійським загоном Червоної Армії, захопив у Сибіру поїзд із золотом і утримував його цілу зиму за морозів, що сягали сорока градусів. Ми були добрими приятелями, і він любив віскі, а тепер його вже немає серед живих.

— Негайно вибирайтеся звідси,— сказав він.— Їхати є чим?

— Так.

— Щось зняли?

— Трохи зняли. Танки.

— Танки,— гірко мовив він.— Свині. Боягузи... І стережіться, щоб вас не вбило,— додав він.— Ви ж письменник.

— Я не можу зараз писати.

— Напишете потім. З часом ви зможете про все це написати. Тільки глядіть не загиньте. Головне — не загинути. А тепер їдьте.

Сам він не скористався з власної поради, бо через два місяці його вбило. А найдивовижніше щодо того дня — це як чудово вийшли кадри з танками. На екрані вони йшли з-за узгір'я невідпорною лавою, погойдуючись на гребенях, мов великі кораблі, і з брязкотом сунули вперед, до тієї примарної перемоги, що була тільки на кіноплівці.

Якщо хто й був того дня найближчий до перемоги, то це отой француз, що вийшов із бою, високо тримаючи голову. Та його перемога тривала не довго — тільки до півдороги з того узгір'я. Ми побачили його простертого там, на схилі, як був, із скаткою через плече, коли йшли виїмкою до штабної машини, що мала відвезти нас у Мадрід.

НІХТО НЕ ВМИРАЄ!

Колись той будинок був рожевий, але з часом тиньк облупився і вицвів од вологи; а з веранди нагорі було видно море в кінці вулиці — синє-синє. Край тротуару росли лаври, такі високі, що тінь від них падала аж на веранду, і в тому затінку завжди стояла прохолода. У глибині веранди висіла клітка з дроздом, але зараз птах не співав і навіть не щебетав, бо клітка була накрита: її накрив знятим із себе светром чоловік років двадцяти восьми, худий, смаглявий, з темними колами під очима й давно не голеним обличчям. Він стояв, трохи розтуливши вуста, і дослухався. Хтось намагався відчинити чільні двері, замкнені на замок і взяті на засув.

Дослухаючись, він чув шелест вітру у верховітті лаврів, сигнал таксі, що проїхало вулицею, голоси дітлахів на суміжному пустирищі. Потім почув, як обертається ключ у замку чільних дверей. Він чув, як клацнув, відімкнувшись, замок, але двері тримав засув, і замок клацнув знову. Водночас він почув удар битки по бейсбольному м'ячу і зараз же по тому — лемент дітлахів на пустирищі. Він стояв, облизуючи губи, і дослухався до того, як хтось знову орудував ключем, тепер уже біля задніх дверей.

Енріке — так звали того чоловіка — швидко роззувся і, обережно поставивши черевики на підлогу, нечутно подався в той кінець веранди, звідки видно було задвірок. Біля задніх дверей нікого не було. Він шмигнув назад і крадькома визирнув на вулицю.

Тротуаром попід лаврами пройшов якийсь негр у солом'яному капелюсі з пласким наголовком та вузькими крисами, у сірій вовняній куртці і чорних штанях. Енріке спостерігав далі, та нікого більше не було. Він ще трохи постояв, видивляючись і нашорошивши вуха, а тоді зняв з пташиної клітки светр і надяг на себе. Чатуючи, він аж упрів, і тепер йому було холодно в затінку, на холоднуватому північно-східному вітрі. Під светром у нього була шкіряна кобура на ремені через плече. Шкіра потерлась і від поту взялася білястою осугою. Важкий «кольт-45» намуляв йому гулю під пахвою.

Енріке ліг на брезентове складане ліжко, що стояло під самою стіною. Він і досі дослухався.

Дрізд щебетав і скакав у клітці, і Енріке подивився на нього. Тоді підвівся і відхилив дверцята клітки. Дрозд скоса позирнув

на дверцята і втяг голову в пір'я, а потім випростав шию і задер дзьоба.

— Не бійся,— лагідно мовив Енріке.— Ніхто тебе не обманює.— Він застромив руку в клітку, і дрозд почав битись об дротяні стінки.— Дурник ти,— сказав Енріке і забрав руку з клітки.— Хіба не бачиш — відчинено.

Він ліг долілиць на ліжко й поклав підборіддя на зчеплені руки. Тоді знову нашорошив вуха. Він почув, як дрізд вилетів з клітки й трохи згодом заспівав, уже десь серед гілля лаврів.

«Оце так — залишили птаха в домі, де нібито ніхто не живе,— подумав Енріке.— А через таку дрібницю може бути лихо. Тільки не кивай на інших, ти й сам такий».

Дітлахи на пустирищі й далі грали у бейсбол. Повіяло холодом. Енріке відстебнув кобуру й поклав важкий пістолет поруч себе. А потім заснув.

Коли він прокинувся, надворі вже зовсім споночіло, і крізь рясне листя пробивалося світло ліхтаря на розі. Енріке встав і тихенько пройшов до чільної стіни, а тоді, тримаючись у затінку, визирнув на вулицю. На розі під деревом стояв чоловік у капелюсі з пласким наголовком та вузькими крисами. Якого кольору його одяг, Енріке добачити не міг, але то був, поза всяким сумнівом, негр. Енріке швидко перейшов до задньої стіни, але там скрізь було темно, і тільки на пустирище падало трохи світла з вікон суміжних будинків. У тій темряві могло затаїтися скільки завгодно людей. Він розумів це, але почути нічого не міг, бо через будинок від нього на повну гучність було ввімкнуто радіо.

Раптом завила сирена, і Енріке відчув, як по шкірі на голові хвилею перебіг дрож,— так само раптово, як ото часом прилине до обличчя кров або війне палючим жаром з розчиненої топки,— і так само швидко все минуло. Сирена лунала по радіо — то був звичайний вступ до рекламної передачі, і голос диктора почав переконувати: «Купуйте зубну пасту «Гевіс»! Має стійкий запах, неперевершена, щонайкраща!»

Енріке посміхнувся. А взагалі, час би вже комусь і прийти.

Знову сирена, потім плач немовляти, що його, як запевняє диктор, можна вгамувати лише дитячою музикою «Мальта-Мальта», а потім — автомобільний сигнал, і ось уже голос якогось шофера вимагає етиловий бензин «Зелений хрест»: «Нічого не хочу слухати! Мені потрібен тільки «Зелений хрест», високооктановий, економічний, щонайкращий!»

Ті реклами Енріке знав напам'ять. За п'ятнадцять місяців, поки він був на війні, вони анітрохи не змінилися: мабуть, там крутили все ті самі платівки,— а проте за кожним звуком сирени він відчував отой дрож, і то була така ж звична реакція на не-

безпеку, як і стойка мисливського собаки, коли він зачує перепела.

Раніше було не так. Від небезпеки й страху в нього починало млоїти всередині, і він почував себе геть розбитим, наче хворий на пропасницю, і втрачав здатність зрушити з місця, і саме тоді, коли треба було змусити ноги йти вперед, вони не хотіли йти. Тепер він не той, що був, і здатен робити все, що потрібно робити. Єдине, що залишилося в нього з численних проявів страху, крізь які проходять навіть найвідважніші люди,— це отой дрож. Тепер це його єдина реакція на небезпеку, коли не брати до уваги випоту, що, як він знав, залишиться назавжди й нічого не вадить, а тільки попереджає його.

Стоячи отак у затінку й не спускаючи з очей чоловіка в солом'яному капелюсі, що сидів тепер під деревом на розі, Енріке почув, як на підлогу веранди впав камінець. Він навпомацки пошукав його, але марно. Помацав під ліжком, але й там не знайшов. Та ледве він підвівся з колін, як на веранду впав ще один камінець і, відскочивши від плитчастої підлоги, покотився в куток. Енріке підняв його. То був звичайний собі гладенький голячок, і, поклавши його в кишеню, Енріке зайшов у дім і спустився до задніх дверей.

Він став, притиснувшись до одвірка і тримаючи в руці важкий кольт.

— Перемога,— сказав він півголосом, і уста його гірко скривились, вимовляючи це слово, а босі ноги враз перенесли його до другого одвірка.

— Для тих, хто на неї заслужив,— відповів хтось із-за дверей. Голос був жіночий і проказав відзив швидко й нерозбірливо.

Енріке відсунув засувку і лівою рукою розчинив двері, не опускаючи кольта в правій руці.

У темряві перед ним стояла дівчина з кошиком. Голова її була пов'язана хусткою.

— Здрастуй,— мовив він, зачинив двері й узяв їх на засув. Він чув, як вона дихає в темряві. Тоді забрав у неї кошик і поплескав її по плечу.

— Енріке,— озвалася вона, і він не бачив, як спалахнули її очі й засвітилось обличчя.

— Ходімо нагору,— сказав він.— Хтось стежить за будинком з вулиці. Ти не помітила?

— Ні,— відповіла вона.— Я йшла через пустирище.

— Я покажу його тобі. Ходім на веранду.

Вони піднялися сходами. Енріке ніс кошик, тоді поставив його поруч з ліжком, а сам пройшов до рогу будинку й визирнув на вулицю. Негра в солом'яному капелюсі вже не було.

— Ага,— спокійно мовив Енріке.

— Що «ага»? — спитала дівчина, торкнувщись його руки, і теж визирнула туди.

— Він пішов. Що там у тебе є попоїсти?

— Мені так прикро, що ти просидів тут цілий день самодин,— сказала вона.— Страшенна дурниця, що треба було чекати, доки споночіє. Я цілий день до тебе поривалася.

— Дурниця, що я взагалі тут сиджу. Мене ще вдосвіта висадили з човна і привели сюди. Залишили тільки пароль і ні крихти їжі, та ще й будинок, виявляється, під наглядом. Пароль їсти не будеш. І додумались же привести мене в будинок, за яким чомусь стежать. Це справді по-кубинському. Але за мого часу ми принаймні не сиділи без їжі. Ну, а ти як, Маріє?

Вона міцно поцілувала його в темряві. Він відчув її повні тугі вуста і те, як вона вся затремтіла, пригорнувшись до нього, і раптом його пронизав нестерпний біль у попереку.

— Ой! Обережно!

— Що з тобою?

— Спина.

— Що «спина»? Ти поранений?

— Побачиш,— сказав він.

— Покажи зараз.

— Ні. Потім. Треба швидше їсти й забиратися звідси. А що тут сховано?

— Багато чого. Все, що лишилося після квітневої поразки й що треба зберегти на майбутнє.

— Ну, то далеке майбутнє,— сказав він.— А наші знають, що будинок під наглядом?

— Звісно, що ні.

— А все-таки що тут є?

— Ящики з гвинтівками. Патрони.

— Сьогодні ж треба все вивезти.— Він говорив з повним ротом.— Не один рік доведеться попрацювати, поки воно знову знадобиться.

— Смачна *escabeche*? [1]

— Дуже смачна. Сядь сюди.

— Енріке,— мовила вона, горнучись до нього. Вона поклала руку йому на коліно, а другою гладила його потилицю.— Мій Енріке.

— Тільки обережно,— сказав він, жуючи.— Дуже болить спина.

— Ти радий, що повернувся з війни?

— Я про це не думав,— відказав він.

— Енріке, а як там Чучо?

---

[1] Маринована риба *(ісп.)*.

— Загинув під Лерідою.
— А Феліпе?
— Загинув. Теж під Лерідою.
— Артуро?
— Загинув під Теруелем.
— А Вісенте? — спитала вона тим самим голосом, і вже обидві її руки лежали на його коліні.
— Загинув. В атаці на дорозі під Селадасом.
— Вісенте — мій брат.— Вона відсунулась від нього, забрала руки й, уся напружившись, сиділа сама в темряві.
— Я знаю,— сказав Енріке. Він і далі їв.
— Мій єдиний брат.
— Я думав, що ти знаєш,— сказав Енріке.
— Я не знала, а він мій брат.
— Пробач, Маріє. Мені треба було сказати про це інакше.
— А він справді загинув? Звідки ти знаєш? Може, це помилка?
— Слухай. Живі лишилися Рохеліо, Базіліо, Естебан, Фело і я. Решта загинули.
— Всі загинули?
— Всі,— сказав Енріке.
— Ні, я не можу,— мовила Марія,— не можу повірити.
— Який сенс про це говорити? Їх уже немає.
— Але Вісенте не тільки мій брат. Я б пожертвувала братом. Він був надією нашої партії.
— Атож. Надією нашої партії.
— Чи ж варто було? Там загинули найкращі.
— Так. Варто було.
Вона заплакала. Енріке їв далі.
— Не плач,— сказав він.— Тепер нам треба думати про те, як знайти їм заміну.
— Але ж він мій брат. Зрозумій це — *мій брат*.
— Ми всі брати. Одні загинули, інші ще живуть. Нас відіслали додому, отже, дехто залишиться. А то нікого б не було. І нам треба робити своє діло.
— Але чому вони всі загинули?
— Ми були в ударній частині. Там або ранить, або вбиває. Ми, ті, що лишилися,— поранені.
— А як загинув Вісенте?
— Він перебігав дорогу, і його скосило кулеметною чергою з будинку праворуч. Звідти прострілювали дорогу.
— І ти там був?
— Так. Я вів першу роту. Ми просувалися праворуч від них. Той будинок ми захопили, але не одразу. Там було три кулемети. Два в будинку і один у стайні. Ніяк було підступитися.

Довелося викликати танк і вдарити прямою наводкою у вікно, Щоб вибити останній кулемет. Я втратив вісім чоловік.

— Де це було?

— Під Селадасом.

— Ніколи не чула.

— Воно й не дивно,— сказав Енріке.— Операція була невдала. Про неї ніхто ніколи не знатиме. Отам і загинули Вісенте й Ігнасіо.

— І ти кажеш, що так було потрібно? Що такі люди мають умирати в невдалих операціях у чужій країні?

— Немає чужих країн, Маріє, якщо там говорять по-іспанському. То байдуже, де ти умреш, якщо ти вмираєш за свободу. І що не кажи, а головне — це життя, а не смерть.

— Але ж подумай, скільки їх умерло... далеко від батьківщини... в невдалих операціях.

— Вони йшли не вмирати. Вони йшли боротися. Їхня смерть — то випадковість.

— А невдачі? Мій брат загинув у невдалій операції. І Чучо. І Ігнасіо.

— То поодинокі випадки. Іноді нам доводилось робити неможливе. І ми таки робили чимало такого, що здавалося неможливим. Але часом сусіди не підтримували атаки на нашому фланзі. Часом бракувало артилерії. Або ще давали завдання, що було нам не під силу, як ото під Селадасом. Тоді траплялися невдачі. Але загалом то не була невдача.

Вона мовчала, і він узявся доїдати те, що лишилося.

Вітер у кронах дерев чимдалі дужчав, і на веранді стало холодно. Енріке поскладав тарілки назад у кошик і втер рота серветкою. Тоді ретельно витер пальці і обняв дівчину за плечі. Вона плакала.

— Не плач, Маріє,— сказав він.— Того, що сталося, не вернеш. Нам треба думати, як діяти далі. Попереду багато роботи.

Вона не озивалась, і в світлі, що доходило від ліхтаря на розі, він побачив, що вона дивиться просто перед себе.

— Нам треба покінчити з усякою романтикою. Оцей будинок — один із проявів такої романтики. Треба покінчити з тактикою терору. Годі вже тих авантюр.

Дівчина й далі мовчала, і він дивився на її обличчя, про яке думав усі ті місяці щоразу, коли тільки міг думати про щось інше, крім свого діла.

— Ти наче з книжки читаєш,— сказала вона.— На живу людську мову не схоже.

— Пробач,— сказав він.— Цього навчило мене життя. Це те, що має бути зроблено. І воно для мене важить найбільше.

— А для мене найбільше важать мертві,— сказала вона.

— Мертвим шана. Але це не так важить.

— Знову ти наче з книжки,— сердито мовила вона.— У тебе замість серця книжка.

— Пробач, Маріє. Я думав, ти зрозумієш мене.

— Я розумію тільки те, що вони мертві,— одказала вона.

Він знав, що то неправда. Вона не бачила, як вони вмирали на дощі в маслинових гаях над Харамою, і в спеку у зруйнованих будинках Кіхорни, і на снігу під Теруелем. Та знав він і інше: вона ставить йому за вину те, що він живий, а Вісенте загинув,— і раптом десь у найдальшому вцілілому закутку його колишньої душі, про який він давно забув, спалахнула болісна образа.

— Тут був птах у клітці,— сказав він.— Дрізд.

— Еге ж.

— То я його випустив.

— Он який ти добренький! — мовила вона глузливо.— А я й не знала, що солдати такі м'якосерді.

— Я добрий солдат.

— Вірю. Ти й говориш, як добрий солдат. А яким солдатом був мій брат?

— Чудовим солдатом. Він був веселіший, ніж я. Я не веселий. Це моя вада.

— А він був веселий?

— Завжди. І ми дуже любили його за це.

— А ти не веселий?

— Ні. Я сприймаю все надто серйозно. Це вада.

— Зате самокритики тобі не бракує і говориш так, наче з книжки читаєш.

— Краще б я був веселіший,— мовив він.— Ніяк не можу навчитися.

— Та веселі ж усі загинули.

— Ні,— відказав він.— Он Базіліо веселий.

— То й він загине,— мовила вона.

— Маріє! Як ти можеш? Ти говориш як поразниця.

— А ти наче з книжки читаєш,— сказала вона.— Не чіпай мене. У тебе холодне серце, і я тебе ненавиджу.

У ньому знов спалахнула образа; а він же вважав, що серце його затверділо й що тільки фізичні страждання можуть завдати йому болю. І далі сидячи на ліжку, він нахилився.

— Стягни з мене светра,— сказав він.

— А це ж навіщо?

Він підняв ззаду светр і повернувся до неї спиною.

— Дивись, Маріє. У книжці такого не побачиш.

— Не буду я дивитися,— відказала вона.— Не хочу.

— Дай-но руку.

Він відчув, як її пальці намацали слід наскрізної рани, крізь яку вільно пройшов би бейсбольний м'яч; той жахливий рубець від рани, що в неї хірург, прочищаючи її, застромляв руку в рукавичці; і той рубець перетинав його від одного боку до другого. Він відчув дотик її пальців і аж здригнувся всередині. Потім вона міцно обняла його і цілувала, і вуста її були острівцем у раптовому океані гострого болю, що затопив його сліпучою, нестерпною, навальною, пекучою хвилею і одразу ж відринув. Та вуста були ще тут, усе ще тут — і ось він приголомшений, весь спітнілий, уже сам на ліжку, і Марія плаче й благає:

— Ой Енріке, пробач мені. Пробач. Пробач.

— Пусте,— мовив Енріке.— Нема чого пробачати. Але це було не в книжках.

— Тобі завжди так боляче?

— Завжди, як торкнутись чи рвучко зрушити з місця.

— А як хребет?

— Його лише трохи зачепило. І нирки теж. Осколок зайшов з одного боку і вийшов з другого. А ще є рани нижче і на ногах.

— Енріке, пробач мені.

— Ет, чого там. Погано тільки, що не можу тебе обняти і от що не веселий.

— Ми обнімемося, коли все мине.

— Еге ж.

— Воно скоро мине.

— Еге ж.

— Я піклуватимусь про тебе.

— Ні, це я про тебе піклуватимусь. Нічого страшного нема. От тільки боляче, коли торкнутись чи рвучко зрушити. Мене це не турбує. А тепер нам треба братися до діла. Треба скоріше піти звідси. І сьогодні ж вивезти все, що тут є. Усе це треба переховати в інше місце, за яким ніхто не стежить і де воно добре збережеться. Воно знадобиться нам ще не скоро. Доведеться багато попрацювати, поки ми знову створимо потрібні умови. Треба виховати чимало людей. На той час патрони навряд чи будуть придатні. В нашому кліматі швидко псуються капсулі. А зараз нам треба йти звідси. Я й так зробив дурницю, що затримався тут так довго, а той дурень, який запхав мене сюди, відповість перед комітетом.

— Я маю відвести тебе туди вночі. Вони вважали, що вдень тобі буде тут безпечно.

— Цей будинок — чистісіньке безглуздя.

— Ми скоро підемо звідси.

— Давно б слід було піти.

— Поцілуй мене, Енріке.

— Ми обережно,— мовив він.

І потім — у темряві на ліжку, заплющивши очі, обережно прилаштовуючись і відчуваючи на своїх вустах її вуста, і щастя без болю, і те, що ти вдома й немає болю, дома й живий і немає болю, і що тебе кохають і немає болю, і ота порожнеча, що була в їхньому коханні, уже заповнилась, і вуста їхні злиті в темряві, і вони щасливі, щасливі, у тій гарячій темряві, вони вдома, і немає болю, аж раптом — пронизливе виття сирени, і знову біль, нестерпний біль, і то справжня сирена, а не радіо. Та не одна сирена. Їх дві. І вони наближаються з обох кінців вулиці.

Він повернув голову, тоді підвівся. Подумав: не довго випало побути вдома.

— Виходь через задні двері й на пустирище,— звелів він.— Іди, а я буду відстрілюватися звідси й відверну їхню увагу.

— Ні, йди ти,— заперечила вона.— Прошу тебе. Я сама залишуся й буду відстрілюватись, і тоді вони думатимуть, що ти ще тут.

— Слухай,— мовив він.— Ми підемо обоє. Тут нема чого захищати. Вся ця зброя ні до чого. Краще піти.

— Ні, я залишуся,— сказала вона.— Я захищатиму тебе.

Вона простягла руку до його кобури, але він ляснув її по щоці.

— Ходім. Облиш ці дурниці. Ходім.

Вони спустилися вниз, і він відчував її позаду за собою. Тоді відчинив двері, і обоє вийшли в темряву. Він обернувся і замкнув двері.

— Тікай, Маріє,— сказав він.— Отуди, через пустирище. Ну ж бо!

— Я хочу з тобою.

Він знову ляснув її по щоці.

— Тікай. Потім падай у бур'яни і повзи. Пробач мені, Маріє. Але йди вже. Я подамся в інший бік. Тікай,— сказав він.— Та тікай же, хай тобі чорт!

Вони водночас шаснули у буйні бур'яни. Він пробіг кроків двадцять, а потім, коли поліційні машини спинилися перед будинком, припав до землі й поповз.

Він уперто продирався крізь густий бур'ян, і обличчя йому всипав квітковий пилок, а будяки боляче кололи руки й ноги; і тоді він почув, як ті обходять будинок. Ось уже оточили його.

Він уперто повз далі, напружено думаючи, не зважаючи на біль.

«Чому сирени? Чому немає машини на задвірках? Чому немає ліхтаря чи прожектора на пустирищі? Авжеж, кубинці,—

думав він.— Це ж якими треба бути пихатими дурнями. Мабуть, певні, що в будинку нікого нема. То й приїхали забрати зброю. Але *чому* сирени?»

Він почув, як ламали двері. Гомоніли коло будинку. Потім хтось там двічі свиснув, і він поповз далі.

«От дурні,— подумав він.— Але вони вже, мабуть, знайшли кошик і тарілки. Нікчемні людці. Навіть облаву як слід провести нездатні».

Він уже доповз мало не до протилежного краю пустирища. Тепер йому треба було підвестись і перебігти вулицю, за якою стояли будинки. Поки він повз, біль не дуже дошкуляв йому. Енріке вже навчився пристосовуватись майже до будь-якого руху. Гострого болю завдавали тільки різкі порухи, і тепер він боявся підвестись.

Не виповзаючи з бур'янів, він став на одне коліно, перетерпів напад болю, а тоді викликав ще один такий же напад, підтягаючи друге коліно, перш ніж звестися на ноги.

У ту мить, як він метнувся через вулицю до найближчого будинку, клацнув прожектор і одразу ж упіймав його своїм широким променем. Засліплений яскравим світлом, він розрізняв тільки темряву обабіч тієї білої смуги.

Прожектор світив з поліційної машини, що приїхала тихцем, без сирени, і стала на задньому розі пустирища.

Коли Енріке тонким, чітко окресленим силуетом випростався назустріч прожекторові й сягнув рукою по револьвер, із затемненої машини пролунала автоматна черга. Відчуття було таке, наче б'ють кийком по грудях, та болю завдав тільки перший удар. Решта озвалися немов відголосками.

Він повалився долілиць у бур'ян, і в ту коротку мить, поки він падав, а може, ще в попередню, між спалахом світла й першою кулею, у нього майнула лише одна, остання думка: «Ні, не такі вони дурні. Ще, гляди, й путтям з них буде».

Якби йому вистачило часу ще на одну думку, він, напевно, побажав би, щоб хоч на другому розі з цього краю пустирища не було машини. Але й там стояла машина, і її прожектор уже нишпорив по пустирищу. Широкий промінь просвічував бур'яни, серед яких затаїлася Марія. А в темній машині автоматники вели за ним рифлені стволи своїх безвідмовних потворних «томпсонів».

Під деревом у темряві за тією машиною стояв негр. На ньому був солом'яний капелюх і вовняна куртка. На грудях під сорочкою висіло намисто з амулетів. Він спокійно стояв, спостерігаючи, як працює прожектор.

Тим часом прожектор і далі промацував пустирище, де, розплатавшись і уткнувши підборіддя в землю, лежала дівчина.

Вона не зрушила з місця відтоді, як почула автоматну чергу. Лежала й відчувала, як б'ється об землю її серце.

— Ти бачиш її? — спитав хтось у машині.

— Треба прочесати всі бур'яни,— сказав лейтенант.— *Hola!* [1] — гукнув він до негра, що стояв під деревом.— Біжи-но до будинку й скажи, нехай вони йдуть сюди до нас цепом через пустирище. Ти певен, що їх тільки двоє?

— Тільки двоє,— спокійно відповів негр.— Одного вже нема.

— Катай.

— Слухаюсь, сеньйоре лейтенанте,— сказав негр.

Притримуючи обома руками свій капелюх, він побіг краєм пустирища до будинку, де вже яскраво світилися всі вікна.

Дівчина лежала в бур'янах, зчепивши руки на потилиці.

— Допоможіть мені все це знести,— промовила вона у траву, ні до кого не звертаючись; бо нікого поруч не було. Потім нараз заплакала й знову сказала: — Допоможи мені, Вісенте. Допоможи мені, Феліпе. Допоможи мені, Чучо. Допоможи мені, Артуро. І ти, Енріке, допоможи мені...

Колись вона проказала б молитву, але ті часи минули, а їй так потрібна була підтримка.

— Допоможіть мені мовчати, якщо вони схоплять мене,— провадила вона, уткнувшись ротом у траву.— Допоможи мені мовчати, Енріке. Допоможи мовчати, Вісенте, до самого кінця.

Вона чула, як позад неї посуваються *ті* — немов нагоничі, коли ото полюють зайців. Вони йшли широким стрілецьким цепом, освітлюючи бур'яни електричними ліхтариками.

— О Енріке,— мовила вона,— допоможи мені!

Вона розчепила руки і, забравши їх з потилиці, простягла обабіч себе. «Так буде краще. Якщо я побіжу, вони почнуть стріляти. Так простіше».

Вона поволі звелася на ноги й побігла просто на ту машину. Промінь прожектора освітив її з голови до ніг, і вона бігла, не бачачи нічого, крім його ясно-білого, сліпучого ока. Їй здавалося, що так буде краще.

Позаду неї щось кричали. Але ніхто не стріляв. Тоді хтось ухопив її, і вона впала. Лежала й чула, як той відсапується.

Ще хтось підхопив її під руки й поставив на землю. Потім, тримаючи з обох боків, вони повели її до машини. Вони не чинили ніяких грубощів, але вперто вели її до машини.

— Ні,— мовила вона.— Ні. Ні.

— Це сестра Вісенте Ітурбе,— сказав лейтенант.— Вона може бути корисна.

---

[1] Гей ти! *(Ісп.)*

— Її вже допитували,— озвався інший голос.

— По-справжньому ще не допитували.

— Ні,— сказала вона.— Ні. Ні.— Потім голосніше: — Допоможи мені, Вісенте. Допоможи мені, Енріке.

— Вони вже мертві,— мовив хтось.— Вони тобі не допоможуть. Не будь дурною.

— Неправда,— відказала вона.— Вони мені допоможуть. Вони й мертві допоможуть мені. Так, так. Наші мертві допоможуть мені.

— То подивись на свого Енріке,— сказав лейтенант.— Побачиш, чи він тобі допоможе. Онде він у багажнику.

— Він уже допомагає мені,— промовила дівчина Марія.— Хіба ви не бачите, що він уже допомагає мені? Дякую тобі, Енріке. Дякую, дякую тобі.

— Годі,— мовив лейтенант.— Вона збожеволіла. Четверо нехай залишаються охороняти зброю, ми пришлемо по неї вантажну машину. А цю навіжену повеземо до штабу. Там вона все викладе.

— Ні,— сказала Марія, хапаючи його за рукав.— Хіба ви не бачите, що вони всі мені допомагають?

— Дурниці,— відказав лейтенант.— Ти просто з глузду з'їхала.

— Ніхто не вмирає марно,— сказала Марія.— Тепер вони всі мені допомагають.

— Нехай вони допоможуть тобі через годину,— мовив лейтенант.

— Допоможуть,— сказала Марія.— Будьте певні. Тепер мені допомагає багато людей, дуже багато.

Вона сиділа цілком спокійна, відхилившись на спинку сидіння. Скидалося на те, що вона відчула тепер у собі дивовижну впевненість. Таку саму впевненість, яку відчула колись, п'ятсот із чимось років тому, інша дівчина її літ на базарній площі міста, що зветься Руаном.

Та Марія не думала про це. Ніхто в машині про це не думав. Цих двох дівчат, Жанну і Марію, ніщо не єднало, крім отієї дивовижної впевненості, що несподівано вселилася в них у потрібну хвилину. Проте всім тим поліцаям ставало неспокійно на душі, коли їх погляд падав на Марію, яка дуже прямо сиділа у промінні ліхтаря, що світив їй в обличчя.

Машини рушили. На задньому сидінні першої машини автоматники складали свою зброю у грубі брезентові чохли: відгвинчували приклади й застромляли їх у косі кишені, стволи з руків'ями — всередину, а магазини — у пласкі зовнішні кишені.

З-за рогу будинку вийшов негр у солом'яному капелюсі й

помахав машині. Він сів спереду з водієм, і всі чотири машини повернули на шосе, що вело узбережжям до Гавани.

Сидячи поряд з водієм, негр засунув руку під сорочку й почав перебирати сині камінці намиста. Він сидів мовчки й перебирав ті камінці, мов чотки. Колись він був вантажником у порту, а потім став поліційним агентом і за сьогоднішню роботу мав отримати від гаванської поліції п'ятдесят доларів. П'ятдесят доларів — то в Гавані чималі гроші, як на наш час, але негрові тепер не думалося про гроші. Коли виїхали на освітлену вулицю Малекон, він нишком озирнувся й побачив горде, осяйне обличчя дівчини та її високо піднесену голову.

І негр відчув страх. Він перебіг пальцями по всьому своєму намисту й міцно затиснув його в кулаці. Та воно не допомогло йому позбутися того страху, бо тут він зіткнувся з іншою магією, що була сильніша за всі його амулети.

ВИБРАНА ПУБЛІЦИСТИКА
1937 - 1939

SELECTED JOURNALISM

1937—1939

THE FIRST GLIMPSES OF WAR
SHELLING OF MADRID
A NEW KIND OF WAR
THE CHAUFFEURS OF MADRID
A BRUSH WITH DEATH
THE FALL OF TERUEL
THE FLIGHT OF REFUGEES
BOMBING OF TORTOSA
TORTOSA CALMLY AWAITS ASSAULT
A PROGRAM OF U. S. REALISM
FRESH AIR ON AN INSIDE STORY
THE SPANISH EARTH
ON THE AMERICAN DEAD IN SPAIN

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1980 р.

ПЕРШІ ВРАЖЕННЯ ПРО ВІЙНУ

НАНА, 18 березня 1937

Валенсія (Іспанія). Коли наш військовий літак, що летів з Тулузи, спускався над діловими кварталами Барселони, вулиці міста були безлюдні. Такі ж безлюдні, як і недільного ранку в діловому центрі Нью-Йорка.

Літак м'яко торкнувся бетонної смуги і з ревом вирулив до невеличкого будинку; там ми, промерзлі після перельоту над засніженими Піренеями, гріли руки об чашки кави з молоком. А надворі пересміювалися троє вартових у шкіряних куртках і з пістолетами. Тут ми дізналися, чому Барселона була така безлюдна.

Щойно прилітав тримоторний бомбардувальник у супроводі двох винищувачів і скинув вантаж бомб на місто. Сім чоловік убило, тридцять чотири поранило. Якби ми прилетіли півгодини тому, то потрапили б просто в повітряний бій, у якому винищувачі республіканських ВПС відігнали літаки заколотників. Особисто я не жалкував, бо й наш літак був тримоторний і могла статися помилка.

Ми низько летіли понад узбережжям на південь, до Аліканте, уздовж білих пляжів, над містами з сірими замками, над скелястими мисами, на які набігало море, і не бачили ознак війни. Мчали поїзди, орала поля худоба, в морі гойдалися рибальські човни, заводські труби викидали дим.

Поблизу Таррагони всі пасажири з'юрмилися біля одного борту літака, дивлячись крізь маленькі віконця на перехилене, певно, пошкоджене снарядами транспортне судно, яке прибилося до берега, щоб урятувати вантаж. Воно лежало на мілині й темніло на піску, в прозорій воді, наче кит із димовими трубами, що приплив до берега помирати.

Ми пролетіли над рівними, родючими, темно-зеленими полями Валенсії в білих цятках будинків, над гомінливим портом і над великим, жовтим, розкиданим містом. Перетнули рисові лани, піднялися над пасмом диких гір і звідти побачили наш цивілізований світ таким, яким бачить його орел, і — знову стрімко вниз, аж у вухах заболіло, до яскраво-синього моря та берегової лінії Аліканте з рядами пальм, як в Африці.

Літак полетів далі, на Марокко, а я в старенькому автобусі затрясся з аеропорту до Аліканте. Приїхав я в розпалі свята: юрби людей вирували на вулицях і на чудовій набережній з фініковими пальмами.

Призивали новобранців від двадцяти одного до двадцяти шести років, і вони зі своїми дівчатами та сім'ями святкували свій призов і перемогу над регулярними італійськими частинами на Гвадалахарському фронті. Хлопці йшли по четверо в ряд, узявшись під руки, і співали, кричали, грали на акордеонах та гітарах. Прогулянкові човни в бухті Аліканте були повні парочок, які трималися за руки, востаннє катаючись разом; але на березі, де перед призовними пунктами шикувалися довгі шеренги, панували відчайдушні веселощі.

Понад узбережжям до самої Валенсії ми пробиралися через святкові юрби людей, що нагадували мені більше гуляння та фієсти, аніж війну. Лише одне не давало забути про війну: по набережній кульгали у своїх важких формах з грубого сукна бійці міліції, що видужували після поранення.

Продукти, особливо м'ясо, в Аліканте нормовані, проте далі, в сусідніх містечках, я бачив, що м'ясні крамниці відчинені й м'ясо продається без черг. Наш водій по дорозі назад вирішив купити собі добрий шмат м'яса на біфштекс.

Коли ми вже поночі наближалися до Валенсії, проїжджаючи через квітучі апельсинові гаї, що тяглися не одну милю, густі й сильні навіть на курній дорозі пахощі апельсинового цвіту навіювали вашому напівсонному кореспондентові думки про весілля. Та навіть у напівсні, намагаючись розгледіти вогні за пилюкою, я знав, що не італійське весілля там справляють.

ОБСТРІЛ МАДРІДА

НАНА, 11 квітня 1937

Мадрід. На передовій, за милю з чвертю від міста, із зеленого, порослого сосняком узгір'я навпроти, долинало ніби важке, хрипке гарчання. Батарею заколотників виказувала лише сиза хмарка диму. Лунав різкий, пронизливий звук, наче то розривали сувій шовку. Снаряди летіли в місто досить високо, отож тут, на передньому краї, ніхто на них не зважав.

Але в місті, де в неділю на вулицях було повно людей, снаряди вибухали з сліпучим спалахом, як від короткого замикання, і з оглушливим тріском розбивали на порох граніт. За ранок у Мадріді розірвалося двадцять два снаряди.

Вбило стару жінку, що поверталася з базару додому: вона впала безформною купою чорного одягу, а одну ногу їй відірвало і кинуло до стіни найближчого будинку.

На іншій площі вбило ще трьох: вони лежали серед пилюки й каміння, наче три розшарпані клунки старої одежі, після того як осколки стоп'ятдесятип'ятиміліметрового снаряда порснули від тротуару.

Машина, що їхала вулицею, зненацька зупинилася і звернула вбік, як тільки сяйнув спалах і розлігся вибух; водій відійшов, хитаючись,— волосся його разом зі шкірою злізло на очі. Він сів на тротуарі, затуливши обличчя руками, а кров лиснючою плівкою текла по його підборіддю.

Три снаряди влучили в одну з найвищих будівель. Воно й не дивно, оскільки то добрий орієнтир і засіб зв'язку, але стріляти по людях, що гуляли на вулицях, було всупереч правилам війни.

Після артобстрілу я повернувся на наш спостережний пункт, що містився в зруйнованому будинку; до нього було ходьби хвилин десять. Я звідти третій день стежив за боєм: республіканські війська намагались оточити й відрізати клин заколотників, що увігнався в Мадрід ще в листопаді. Його вістря складала клінічна лікарня Університетського містечка, і якби республіканцям вдалося зімкнути кліщі між дорогами на Тремадуру й Корунью, той клин було б ліквідовано.

Від церкви на пагорбі, зруйнованої артилерійським вогнем на наших очах два дні тому, лишилося тільки три стіни без даху. Два великих будинки трохи нижче й три менших ліворуч від них, де закріпилися заколотники, стримували просування республіканських військ.

Учора я бачив, як республіканці наступали на ті позиції: їхні танки, ніби розумні смертоносні жуки, нищили кулеметні гнізда в густому підліску, а гармати тим часом обстрілювали будинки й окопи заколотників. Ми спостерігали за боєм до сутінок, але піхота так і не піднялася на штурм.

Та сьогодні, коли після чвертьгодинної інтенсивної підготовки всі п'ять будинків зникли у хмарі біло-оранжевої пилюки й диму, піхота пішла в атаку.

Бійці лежали за крейдяною лінією нещодавно виритих окопів. Раптом один із них, низько пригнувшись, побіг назад. За ним — іще шестеро, і я побачив, що один упав. Потім вони повернулися, уже вчотирьох. Зігнувшись, наче в зливу на причалі, бійці нерівним цепом пішли в наступ. Дехто залягав, щоб сховатися від вогню, дехто раптом падав і так лишався лежати як деталь краєвиду — синьою плямою на бурому полі. Та ось піхота зникла в підліску, і вперед рушили танки, ведучи вогонь по вікнах будинків.

Раптом в улоговині, якою проходила дорога, щось запалало жовтим полум'ям і повалив жирний чорний дим. Горіло хвилин

сорок — полум'я то здіймалося, то згасало, то знову здіймалося,— а потім розлігся вибух. Мабуть, то був танк. Я не певен цього, бо не бачив його, але інші танки пройшли те місце, взявши трохи праворуч, і далі обстрілювали будинки та кулеметні гнізда. Солдати поодинці перебігали повз полум'я, а тоді схилом попід будинками й зникали в лісі.

Рушничні постріли й кулеметний вогонь злилися в суцільну тріскотняву, і ми побачили, як угору повзе ще один танк, а за ним рухається ніби якась тінь. У бінокль було видно, що то щільний цеп піхоти. Танк зупинився, нахилився і звернув праворуч, де перед тим, низько пригинаючись, перебігали бійці.

Танк зник серед дерев; усі, хто йшов за ним, були цілі.

А потім знову знялася стрілянина, і поки ми стежили за атакою, зовсім стемніло — в бінокль уже нічого не було видно, крім куряви, що клубочилась над будинками, де вибухали снаряди й сипалась штукатурка. Востаннє ми бачили республіканські війська ярдів за п'ятдесят від будинків, коли ще можна було щось розгледіти. Цей наступ мав відкинути фашистів від Мадріда, але чи вдасться це, покажуть бої сьогодні вночі й завтра.

НЕЗВИЧАЙНА ВІЙНА

НАНА, 14 квітня 1937

Magpig. Вікно номера в готелі відчинене, і, коли лежиш у ліжку, чути стрілянину на передових позиціях за сімнадцять кварталів звідси, яка не вщухає всю ніч. Спершу починають ляскати гвинтівки, а потім приєднується і кулемет. Він більшого калібру, і тому татакання його значно дужче. А тоді наростає завивання міни, знову лунають кулеметні черги. Ти лежиш собі, дослухаєшся до цього, і так приємно простягтися на повен зріст, відчувати, як потроху зігріваються ноги, що ти тут, а не в Університетському містечку або Карабанчелі. А поки ти засинаєш, якийсь чолов'яга надтріснутим голосом співає під вікном, а троє п'яних сперечаються про щось.

Вранці, перш ніж задзвонить будильник, тебе будить оглушливий вибух, ти підходиш до вікна, виглядаєш і бачиш, як, ввібравши голову в плечі, з піднятим коміром чимдуж біжить брукованою площею людина. В повітрі стоїть їдкий запах від снарядів, якого ти сподівався вже ніколи не вдихати, і в халаті та капцях ти збігаєш мармуровими східцями й наштовхуєшся

на поранену в живіт літню жінку, а двоє чоловіків у синіх комбінезонах ведуть її до готелю. Руки жінки схрещені на великому брезклому животі, а крізь пальці тоненькою цівочкою капотить кров.

За двадцять ярдів звідси, на розі,— купа щебеню, шматки вапна, порита земля і вбитий; його пошматований одяг запорошений. На тротуарі глибока вирва, і звідти, з розбитої труби, піднімається газ, і здається, що в ранковому прохолодному повітрі тріпотить тепле марево.

— Скільки вбитих? — запитуєш поліцейського.

— Лише один,— відповідає він.— Снаряд пробив тротуар і вибухнув. А на бруківці могло бути й п'ятдесят.

Інший поліцейський прикриває знівечений безголовий тулуб. Вони посилають по робітника, щоб полагодити газову трубу, а ти повертаєшся в готель снідати. Прибиральниця з почервонілими очима змиває кров з мармурової підлоги в коридорі. Вбитий не ти і не хтось із твоїх знайомих, і всі вкрай зголоднілі після холодної ночі й довгого вчорашнього дня на Гвадалахарському фронті.

— Ви бачили його? — запитує хтось за сніданком.

— Атож,— відповідаєш.

— А ми ж там проходимо десятки разів на день. Саме на розі.

Хтось жартує, що так недовго й зубів позбутися, ще хтось радить так не жартувати. І в кожного типове для війни відчуття: от бачите, не мене. Не мене.

Загиблі на Гвадалахарському фронті італійці це теж не ти, хоч через юнацькі спогади вони майже свої. Ні. Рано-вранці ти виїжджаєш на фронт на миршавому автомобілі з іще миршавішим водієм, і чим ближче до передової, тим помітніший його страх. Та ввечері, інколи вже зовсім пізно, без ввімкнених фар, коли повз тебе гуркочуть вантажні автомашини, ти повертаєшся на ніч у хороший готель, де тебе чекають простирадла на ліжках, де в тебе один з кращих номерів, вікнами на вулицю, за який платиш долар на добу.

Менші номери — вони виходять вікнами у двір, і туди не попадають снаряди — значно дорожчі. Після випадку, коли снаряд вибухнув на тротуарі навпроти готелю, можна було отримати прекрасний торцевий номер з двох кімнат, вдвічі більший за той, який ти займав раніше, і то дешевше ніж за долар на добу. Це не мене вбили. Правда ж? Ні. Не мене. Тепер уже не мене.

Потім у госпіталі Американського товариства допомоги іспанській демократії, що знаходилося за лінією фронту Мората, на Валенсійській дорозі, мені сказали:

— Вас хоче бачити Ревен.

— А я його знаю?

— Навряд,— відповіли мені,— але він хоче зустрітися з вами.

— Де він?

— Нагорі.

У палаті нагорі робили переливання крові якомусь чоловікові з посірілим обличчям, він лежав на ліжку, витягнувши руку й відвернувшись від булькотливої пляшки, і якось байдуже стогнав. Стогнав якось механічно, через однакові проміжки часу, і, здавалося, звуки вириваються не з нього. Губи його не рухалися.

— Хто тут Ревен? — спитав я.

— Це я,— відповів Ревен.

Голос долинав з-під горбка, вкритого товстою сірою ковдрою. Поверх горбка лежали дві схрещені руки, а те, що колись звалося обличчям, тепер була жовта, вкрита струпами поверхня, а очі були перев'язані широким бинтом.

— Хто це? — запитав Ревен. Губ у нього не було, проте він говорив розбірливо і приємним голосом.

— Хемінгуей,— озвався я.— Прийшов провідати вас.

— З обличчям було кепсько,— сказав він.— Обпалило гранатою, шкіра кілька разів сходила, але вже ніби починає гоїтись.

— З вашим обличчям все гаразд,— мовив я.— Видно, що непогано гоїться.

А сам не дивився на його обличчя.

— Що там чути в Америці? — запитав він.— Що вони думають про таких, як ми?

— Ставлення змінилося,— сказав я.— Починають розуміти, що республіканський уряд переможе.

— Ви теж так гадаєте?

— Звичайно,— сказав я.

— Я страшенно радий цьому,— сказав він.— Знаєте, я не зважав би на все це, якби тільки бачив, що діється. Біль — це дрібниця, самі знаєте. Та мене страшенно цікавить все, що робиться, я б узагалі не помічав болю, якби міг стежити за подіями й розбиратися в них. Може б, я ще приніс якусь користь. Знаєте, я зовсім не боявся війни. І добре воював. Мене вже раз поранило, та через два тижні я повернувся в батальйон. Не міг я лишатися осторонь. А потім сталося оце.

Він вклав свою руку в мою. Вона не була схожа на руку робітника. Без мозолів і нігті на довгих чутливих пальцях гладенькі й заокруглені.

— Як воно сталося? — спитав я.

— Одна наша частина почала відступати, й ми пішли на підмогу. І таки допомогли, ми зчепилися з фашистами й побили

їх. Запеклий був бій, та ми побили їх, але хтось шпурнув у мене гранату.

Тримаючи ту руку, слухаючи розповідь, я не вірив жодному його слову. Важко було повірити, що те, що лишилося від нього, було солдатом. Я не знав, як його насправді поранило, та розповідь не переконувала. Саме так кожен хотів би бути пораненим. Та мені хотілося, щоб він думав, ніби я вірю.

— Звідкіля ви? — спитав я.

— З Пітсбурга. Закінчив там університет.

— А чим ви займалися перш ніж прибули сюди?

— Працював у добродійному закладі,— сказав він. Тут я впевнився, що це неправда, та все ж ніяк не міг збагнути, де його так жахливо поранило. На війні, як я переконався, люди часто прибріхують, коли розповідають, як їх поранило. Переконався не одразу, а згодом. Свого часу і я трохи прибріхував! Особливо пізно ввечері. Та він думав, що я вірю йому, і це тішило мене. Ми розмовляли про книжки, він хотів стати письменником, і я розповів йому, що сталося на північ від Гвадалахари, й обіцяв привезти йому дещо з Мадріда, коли знову буду там. Я сказав, що, можливо, пощастить роздобути навіть радіоприймач.

— Мені казали, що Дос Пассос і Сінклер Льюїс теж збираються завітати сюди,— мовив він.

— Так,— сказав я.— І коли вони приїдуть, я приведу їх і познайомлю з вами.

— О, це було б чудово! — сказав він.— Ви навіть не уявляєте, що це значило б для мене.

— Неодмінно приведу їх,— пообіцяв я.

— І скоро вони будуть тут?

— Тільки приїдуть, одразу й приведу їх.

— Гарний ви хлопець, Ернесте,— сказав він.— Ви дозволите мені так звертатися до вас?

М'який виразний голос линув від того обличчя, схожого на горбик, який зорали під дощем, а потім спекли на сонці.

— Та про що мова! — сказав я.— Будь ласка. Послухай, друже, ти скоро видужаєш. І ще послужиш нашій справі. Навіть виступатимеш по радіо.

— Можливо,— відповів він.— А ви ще приїдете?

— Звичайно,— сказав я.— Неодмінно приїду.

— До побачення, Ернесте,— сказав він.

— До побачення,— сказав я йому.

Внизу мені сказали, що він втратив обидва ока, йому знівечено обличчя, та й у нього тяжко поранені ноги й ступні.

— Ще в нього немає й кількох пальців на ногах,— сказав лікар.— Але він цього не знає.

— Може, ніколи й не дізнається.

— Чого ж, звичайно, дізнається,— сказав лікар.— Він видужає.

І це ще не тебе поранило, зате твого співвітчизника. Твого співвітчизника з Пенсільванії, де ми колись воювали під Геттісбергом.

Потім я побачив, що назустріч мені, ходою бойового півня, властивою британському кадровому військовому, яку не змінили ні десять років міліційної служби, ні шина, що підтримувала його руку — іде Джон Кеннінгхем, командир батальйону Ревена. У нього три свіжі кульові рани на лівій руці (я бачив їх, одна гноїлася), а ще одна куля пробила груди і застряла під лопаткою. Він розповів мені, вже військовою лексикою, як вони зупинили відступаючі частини на правому фланзі його батальйону, про бій в окопі, де з одного боку були фашисти, а з другого — республіканці, про те, як вони захопили той окоп, шестеро бійців з одним ручним кулеметом «льюїс» відрізали від їхніх позицій щось із вісімдесят фашистів, розповів, як стійко трималися шестеро його бійців аж до підходу республіканських військ, а тоді перейшли в наступ і вирівняли лінію фронту. Він розповів усе це чітко, переконливо і з відчутною шотландською вимовою. У нього були глибоко посаджені очі, пронизливий орлиний погляд. І вже з його розповіді можна було уявити, який він у бою.

У минулу війну за такий подвиг він отримав би орден — Хрест Вікторії. А в цю війну нагород немає. Рани — єдині відзнаки, за них навіть нашивок не дають.

— І Ревен був там,— сказав він.— А я не знав, що він поранений. Він молодець. Його поранило після мене. Фашисти, що їх ми відрізали, були добре вишколені. І не випустили даремно жодного патрона. Вони принишкли в темряві, поки не розпізнали нас, а тоді відкрили вогонь, залпами. Ось чому в мене чотири кулі в одне й те саме місце.

Ми поговорили ще, і він розповів мені чимало цікавого. Все воно було важливе, але ніщо не могло зрівнятися з тим, що розповів Джек Ревен, службовець доброчинного закладу в Пітсбурзі, без ніякої військової підготовки. І розповідь його виявилася правдою. Це якась нова, дивна війна, де ти взнаєш таке, у що ледь спроможний повірити.

МАДРІДСЬКІ ШОФЕРИ

НАНА, 22 травня 1937

У Мадріді ми мали багато різних шоферів. Першого звали Томас, то був чоловік чотири фути і одинадцять дюймів зросту й скидався на потворного карлика із старечим обличчям з картини Веласкеса, одягненого у синій комбінезон. Спереду в нього бракувало кількох зубів, і він аж палахкотів патріотичними почуттями. І полюбляв шотландське віскі.

Якось я й Томас їхали з Валенсії, і коли помітили Мадрід, що зводився над рівниною за Алькала де Генарес величною білою фортецею, Томас процідив крізь зуби:

— Слава Мадріду, столиці моєї душі!

— І мого серця,— додав я, бо й собі випив кілька чарчин. Ми їхали так довго, що аж змерзли.

— Ура! — вигукнув Томас і, випустивши кермо з рук, почав збуджено плескати мене по спині. Ми саме минали вантажну машину з бійцями і штабну машину.

— Мене напрочуд легко зворушити,— зізнався Томас.

— Мене теж,— відповів я.— Але не забувай про кермо.

— Особливо чимось благородним,— додав Томас.

— Не сумніваюсь, друже,— сказав я.— А все ж пильнуй, куди їдеш.

— О, можете на мене покластися! — вигукнув Томас.

Наступного дня на розбитій дорозі біля Брігуеги ми мусили зупинитися: на багнистій дорозі застряв танк, певно, різко повертався й затримав інших шість, що йшли за ним. Три ворожих літаки помітили їх і вирішили розбомбити. Бомби падали на мокрий схил пагорба над нами, здіймаючи вгору стовпи грязюки й землі. Нас нікого не зачепило, і літаки полетіли собі далі. Я став біля нашої машини й розглядав у польовий бінокль невеличкі «фіати» — вони супроводжували бомбардувальники,— що зблискували під яскравим сонцем. Ми гадали, що вони повернуться, тому якомога швидше поїхали звідти. Але вони не прилітали.

Наступного ранку Томас ніяк не міг завести мотора. І відтоді, як тільки траплялося щось подібне, то хоч би як добре їхала машина напередодні, повертаючись ввечері додому, вранці Томас не міг її завести. Зрештою його прагнення триматися якомога далі від фронту, а водночас його низький зріст, надмірний патріотизм та загальна непридатність почали викликати в нас жаль, і ми відіслали його назад, у Валенсію, написавши у відділ друку, що неабияк вдячні за Томаса, людину найблагородніших

почуттів і найкращих намірів, але чи не могли б вони прислати якогось хоробрішого шофера.

І вони прислали нам його й написали, що це — найхоробріший водій на весь відділ. Не знаю його імені, бо так ніколи й не бачив його. Сід Франклін (бруклінський матадор), який купував нам харчі, готував сніданки, передруковував на друкарській машинці статті, діставав бензин, діставав машини, діставав шоферів і знав Мадрід та всі мадрідські плітки, наче живий диктофон, мабуть, дав дуже детальні вказівки цьому шоферові. Сід заправив машину сорока літрами бензину, а бензин був найважчою проблемою кореспондентів, бо легше було дістати парфуми Шанеля і Моліне чи джин «Болс», ніж його, записав собі прізвище й адресу шофера і наказав йому бути напоготові і їхати, куди б йому не сказали. Саме тоді ми чекали наступу.

Поки ми його не покличемо, він міг робити що завгодно. Мав тільки залишити записку, де його шукати. Нам не хотілося витрачати дорогоцінний бензин, щоб гасати машиною по Мадріду. Ми неабияк раділи, що відтепер маємо власний транспорт.

Шофер повинен був з'явитися до готелю наступного дня о пів на восьму вечора й дізнатися, чи не буде яких розпоряджень. Він не прийшов, і ми подзвонили йому в готель. Виявилося, що він іще вранці чкурнув до Валенсії разом з машиною і сорока літрами бензину. Тепер він сидить у валенсійській в'язниці. Гадаю, йому там непогано.

Потім нам прислали Девіда. То був хлопець-анархіст з невеликого містечка під Толедо. Його мова була така брутальна, що ви б не повірили своїм вухам, якби почули його. Девід перевернув усі мої уявлення про лихослів'я.

Він був страшенно хоробрий і як шофер мав тільки одну ваду: зовсім не вмів водити машину. Є коні, що знають тільки або йти підтюпцем, або мчати, як куля. Девід міг їхати на другій швидкості, не наїжджаючи на перехожих, прокладаючи дорогу лайкою. Міг мчати й на повному газу, вп'явшись у кермо обома руками, охоплений якимсь фаталізмом, проте без сліду розпачу.

Ми вирішували цю проблему, сідаючи, замість Девіда, за кермо. Це йому подобалося, бо давало змогу збагачувати свій словниковий запас, який у нього й так був просто жахливий.

Війна йому подобалась, а стрілянина викликала замилування.

— Погляньте! Ого! Оце так частування для тих, що їх ні згадати, ні вимовити, ні передати,— збуджено говорив він.— Під'їдьмо ще ближче!

Біля Каса-дель-Кампо був перший бій, який йому довелося побачити, і він здався йому святковим фейєрверком. Хмари цегли й пороху, що піднімалися вгору щоразу, коли снаряд урядових гармат влучав у будинок, звідки марокканці вели кулеметний

вогонь, стрекіт автоматів, кулеметів, вибухи скорострільних гармат — все зливалося в оглушливий гуркіт і вкрай збуджувало Девіда.

— Отак! Отак! — приказував він.— Оце війна! Справжнісінька війна!

Йому подобалось і пронизливе виття ворожих снарядів, і гуркіт республіканської батареї, яка через наші голови обстрілювала позиції заколотників.

— Ого! — вигукнув Девід, коли сімдесятип'ятиміліметровий снаряд розірвався на вулиці, неподалік від нас.

— Слухай,— сказав я.— Це небезпечно. Може і вбити.

— Дурниці,— відмахнувся Девід.— Ви тільки послухайте, який невимовний, який непередаваний гуркіт.

А потім я повернувся в готель дописувати статтю, а Девіда ми послали в одне місце неподалік Пласа-Майор по бензин.

Я вже кінчав статтю, коли забіг Девід.

— А йдіть-но погляньте на машину,— сказав він.— Уся в крові. Ото жах! — Він тремтів, обличчя його потемніло і губи сіпалися.

— Що сталося?

— Снаряд поцілив у жінок, що стояли в черзі за продуктами. Сімох убило. Трьох я відвіз у лікарню.

— Молодець.

— Ви не можете уявити,— сказав він.— Який це жах! Я і не знав, що таке може бути.

— Слухай, Девіде,— звернувся я до нього.— Ти хоробрий хлопець. Запам'ятай це. Але цілий день ти був хоробрим, тільки чуючи цей гуркіт. А от ти побачив, що цей гуркіт може наробити. Тепер ти повинен бути хоробрим, чуючи цей гуркіт і знаючи, що він може наробити.

— Авжеж, товаришу,— сказав він.— Але який жах навіть побачити таке!

Девід і справді був хоробрий. Не думаю, щоб після цього випадку його так само захоплював бій, як і того першого дня; але він ніколи не уникав жодного бою. Хоч водити машину так і не навчився. Але він був добрим хлопцем, хоч і користі від нього було мало, і я охоче слухав його жахливі лайки. То було єдине, в чому Девід робив помітні успіхи. Незабаром його забрали в село, де знімався якийсь фільм, і ми якийсь час мали такого нікчемного шофера, що про нього не хочеться й згадувати, а потім нам прислали Іполіто. Розповідь про Іполіто — основне в цьому оповіданні.

Іполіто був не набагато вищий за Томаса, але наче витесаний з граніту. Він ходив перевальцем, міцно ступаючи на всю підошву; у нього був автоматичний пістолет, такий великий, що

звисав мало не до колін. «Salud» він завжди казав з таким наголосом на останньому складі, ніби скликав мисливських собак. Таких вишколених собак, які знають своє діло. Він добре знався на моторах, чудово водив машину, і коли йому казали прийти о шостій ранку, він з'являвся на десять хвилин раніше.

Він брав участь у боях за фортецю Монтана в перші дні війни і ніколи не належав до якоїсь політичної партії. Останні двадцять років він був членом соціалістичного профспілкового об'єднання. Коли я його спитав, у що він вірить, він відповів — у Республіку.

Він був нашим шофером на фронті і в Мадріді під час обстрілу міста дев'ятнадцять днів, жахливого обстрілу, що про нього просто неможливо писати. Весь час він був твердий, як граніт, з якого, здавалося, був витесаний, здоровий, як бик, і точний, як залізничний годинник. Дивлячись на нього, можна було зрозуміти, чому Франко так і не взяв Мадріда, коли він міг це зробити.

Іполіто й інші такі, як він, билися б за кожнісіньку вулицю, за кожнісінький будинок, поки хоча б один із них залишився живий; а решта бійців спалили б місто дощенту. Це непохитні люди, і вони вміють воювати. Як і ті іспанці, що колись підкорили Західний світ. Вони, на противагу анархістам, не полюбляють романтики, не бояться смерті. Тільки ніколи не хизуються цим. А в анархістів, як і в італійців, тільки про це й мови.

Того дня, коли понад триста снарядів було випущено по Мадріду і центр міста перетворився в засіяну битим склом, засипану цеглою й пилюкою запалену бойню, Іполіто поставив машину під захист одного з будинків у вузенькому провулку біля готелю. Місце здавалося надійним і, посидівши, поки не набридло, в моїй кімнаті, де я працював, він сказав, що зійде вниз і сяде в машину. Не минуло й десяти хвилин, як шестидюймовий снаряд влучив точнісінько туди, де стіна готелю сполучалася з тротуаром. Снаряд глибоко зарився в землю й не вибухнув. Якби він розірвався, то від Іполіто й машини не лишилося б і сліду, щоб його зафотографувати, адже вони були футів за п'ятнадцять від місця, де впав снаряд. Я визирнув у вікно, побачив, що все гаразд, і сходами збіг униз.

— Що з тобою? — спитав я, ледве переводячи дух.

— Все гаразд,— відповів він.

— Постав машину далі в провулок.

— Пусте,— сказав він.— Вдруге сюди снаряд не поцілить і за тисячу років. А той не вибухнув.

— Постав машину далі в провулок.

— Та що з вами? — спитав він.— Невже злякались?

— Будь обачним.

— Ідіть і робіть своє,— сказав він.— За мене не турбуйтесь.

Подробиці того дня я пам'ятаю не зовсім добре, бо після дев'ятнадцятиденного обстрілу події одного дня легко змішуються, але о першій годині стрілянина вщухла, і ми вирішили пообідати в готелі «Гран-Віа», кварталів за шість від нас. Я мав намір дістатися туди трохи заплутаним, зате надійним шляхом, використовуючи всі найменші безпечні закутки, але Іполіто спитав:

— Куди ви?

— Поїсти.

— Сідайте в машину.

— Ти збожеволів.

— Сідайте, поїдемо по Гран-Віа. Стрілянина вщухла. Вони теж обідають.

Ми четверо сіли в машину і поїхали по Гран-Віа, всипаній битим склом. На тротуарах безліч глибоких вирв. Деякі будинки були зруйновані, і ми мусили обійти купу щебеню і збитий цегляний карниз, щоб потрапити в готель. Зараз ніде не видно було жодної живої душі, хоч колись ця мадрідська вулиця була така ж багатолюдна, як П'ята авеню і Бродвей разом узяті. Скрізь багато вбитих. З машин теж одна тільки наша.

Іполіто поставив машину в провулку, і ми всі пообідали. Ми ще їли, коли Іполіто підвівся й пішов до машини. Знову почулися вибухи, хоч у ресторані, що містився в підвалі, вони звучали приглушено. І коли ми, пообідавши гороховим супом, тоненькими, як папір, шматочками ковбаси й апельсином, піднялися нагору, вулиця була заповнена димом і хмарами пилюки. Повсюди на тротуарі валялися свіжі шматки вапна. Я глянув за ріг, як там наша машина. Провулок був усипаний щебенем: снаряд щойно пробив стіну якраз над машиною. Я побачив її, вкриту пилюкою і уламками цегли.

— О господи,— сказав я.— Вони вбили Іполіто.

Він лежав, закинувши назад голову, на своєму сидінні. Я наблизився до нього дуже зажурений. Адже я встиг полюбити Іполіто.

А той спокійнісінько спав собі.

— Я гадав, що тебе вбило,— сказав я.

Він розплющив очі і позіхнув, затуливши рукою рот.

— Ще чого! — відповів він.— Я звик трохи поспати після обіду, якщо випаде часина.

— Їдьмо в бар Чікоте,— мовив я.

— А там добра кава?

— Чудова.

— То сідайте,— сказав він.— Їдьмо.

Коли я від'їжджав з Мадріда, то хотів дати йому трохи грошей.

— Від вас я нічого не візьму,— сказав він.

— Візьми,— вмовляв я.— Візьми, ну будь ласка. Щось купиш своїй родині.

— Ні, не візьму,— заперечив він.— А правда ж, ми добре провели час?

Хтось, якщо хоче, може робити ставку на Франко, чи на Муссоліні, чи на Гітлера. Але я ставлю тільки на Іполіто.

ПОРУЧ ІЗ СМЕРТЮ

НАНА, 30 вересня 1937

Magpig. Кажуть, що ту, яка летить у тебе, не почуєш. Щодо кулі, то це так, бо її справді чуєш тоді, коли вона вже пролетіла. Проте ваш кореспондент чув останній снаряд, що влучив у цей готель. Чув, як його випустили на батареї, потім — як він примчав з ревом і свистом, наче поїзд у метро, як вдарився в карниз і засипав кімнату дощем битого скла й уламками штукатурки. І поки скло з дзенькотом сиплеться на підлогу, а ти дослухаєшся, чи не летить ще один снаряд, ти усвідомлюєш, що знову в Мадріді.

Зараз Мадрід спокійний. Бої точаться в Арагоні. А під Мадрідом воюють мало, якщо не брати до уваги мінування, контрмінування, нальотів на окопи, мінометних та снайперських обстрілів в умовах позиційної війни, що жевріє в Карабанчелі, Узері та Університетському містечку.

Обстрілюють ці міста рідко. А бувають дні, коли їх взагалі не обстрілюють, погода стоїть чудова, і на вулиці висипає люд. В крамницях торгують одягом, фотомагазини, ювелірні та антикварні відчинені, кав'ярні й бари переповнені.

Пиво буває рідко, а дістати віскі майже неможливо. Вітрини заставлені іспанськими підробками лікерів, віскі та вермутів. Вживати їх усередину не заборонялось, але чимось під назвою «Мілорд екоссес віскі» я протираю обличчя після гоління. Трохи пече, проте дезинфікує добре. Певно, ця рідина підійшла б легкоатлетам, щоб змащувати ноги, але з нею треба поводитись дуже обережно, щоб навіть краплі її не потрапило на одяг, бо вона роз'їдає вовну.

Люди на вулицях веселяться, а біля кінотеатрів, обкладених мішками з піском, щовечора збираються гурти. Чим ближче до фронту, тим бадьоріший і життєрадісніший у них настрій. А на самому фронті оптимізм дійшов до того, що ваш кореспондент,

хоч і всупереч бажанню, позавчора купався у маленькій нічийній річці на Куенкському фронті.

Річка з крижаною водою та стрімкою течією була перед фашистськими позиціями як на долоні, і від цього мене пробирало ще дужче. Усвідомлення того, при яких обставинах я буду купатися; настільки приголомшило мене, що коли таки увійшов у воду, вона здалася мені навіть приємною. Проте я відчув себе куди затишніше, коли виліз з річки й сховався за деревом.

І саме тоді офіцер республіканської армії, один із учасників нашого оптимістичного купання, став стріляти у водяного вужа і поцілив тільки з третього пострілу. За це йому перепало від іншого не так оптимістично настроєного офіцера, який запитав, чи не домагається той, щоб по нас різонули з кулеметів?

Того дня у вужів ми вже не стріляли, зате я бачив у річці три великі гладкі форелі, кожна не менше чотирьох фунтів. Важкі, гладкі й глибоководні, вони піднялися на поверхню, щоб схопити коників, яких я кинув їм на воду. Форелі залишили за собою на воді глибокі кола, ніби хто жбурнув туди важкого каменя. Ця риба тут трапляється по всій річці: менша тримається на обмілинах, більша ховається в западини та прибережну тінь. За цю річку варто битися, але купатися в ній таки холоднувато.

Коли я відстукував усе це на друкарській машинці, в будинок напроти готелю влучив снаряд. На вулиці розплакався малий хлопчик. Його взяв на руки міліціонер і став заспокоювати. На нашій вулиці нікого не вбило, і люди, що було кинулися врозтіч, почали зупинятися і нервово сміятись. Ті ж, хто не тікав, спогорда поглядають на них, і місто, в якому ми всі перебуваємо, зветься Мадрід.

ВЗЯТТЯ ТЕРУЕЛЯ

НАНА, 23 грудня 1937

Теруельський фронт. Під сильним кулеметним і рушничним вогнем ми залягли на вершині гребеня в цепу республіканської піхоти. Вогонь був такий щільний, що, якби ти підвів голову над кам'янистим грунтом, одна з невидимих куль, що з лагідним шепотом летять після кожної кулеметної черги з сусідньої висоти, розтрощила б тобі череп. Про це ти знаєш, бо на власні очі бачив, як це буває.

Ліворуч від нас почалася атака. Пригнувшись, із багнетами напереваги, бійці спочатку побігли незграбним галопом до підніжжя пагорка, а потім, уже повільніше, почали підійматися

вгору. Двох поранило, і вони відстали. У одного — здивований вираз людини, яку вперше поранило, коли ще не відчуваєш болю і не розумієш, чому втрачаєш сили. Другий знав, що він тяжко поранений. Найбільше мені хотілося зараз мати лопатку, щоб окопатися й сховати голову; але ніде поблизу лопаток не було.

Праворуч від нас височить схожа на бойовий корабель жовта громада — то Мансуето, природна фортеця Теруеля. Республіканська артилерія стріляє через наші голови; постріл — і відразу звук, наче рветься шовк, а тоді раптом фугасні снаряди здіймають чорні гейзери над посмугованими укріпленнями Мансуето.

Того дня ми спустилися Сагунтським шосе через перевал і за дев'ять кілометрів від Теруеля залишили машину. Потім пішки дісталися до шостого кілометра, де проходила лінія фронту. Там пробули недовго, бо з сідловини, де ми зупинилися, майже нічого не було видно. Ми піднялися вище, і там нас обстріляли з кулемета. Нижче по схилу вбило офіцера, і санітари обережно понесли його, уже посірілого, вниз і поклали на ноші. Коли убитих відносять у тил на ношах, то атака ще не почалась.

Хоч вогонь був щільний, але в пошуках кращого місця для спостереження ми перебігли на іншу висоту, поперед передової лінії республіканців. Скоро й там стало незатишно, хоч і видно було все як на долоні. У солдата, що лежав поруч, після кожного пострілу заїдала гвинтівка, і я показав йому, як відкрити затвор ударом каменя. Потім на передовій радісно закричали, і ми побачили, як за сусіднім гребенем фашисти залишають першу лінію окопів.

Вони бігли нагинці, стрибками — не панічно тікали, а відступали, і, щоб прикрити їхній відхід, кулемети у них в тилу перенесли вогонь на наш гребінь. Я знову пожалкував, що не прихопив лопатки, і ми стали дивитися, як республіканці невпинно долають крутий підйом. Так тривало цілий день, і надвечір вони просунулися на шість кілометрів від місця, звідки почалася атака.

Вдень ми спостерігали, як республіканці форсують стрімкі схили Мансуето. Ми бачили, як бійці на бронемашинах атакували ворога, що засів на фермі за сто ярдів від нас: бронемашини під'їхали впритул до будинку і відкрили шалений вогонь по вікнах, щоб бійці могли увірватися всередину з ручними гранатами. Ми лежали під сумнівним захистком трав'янистого пагорбка, а фашисти обстрілювали з восьмидесятиміліметрових мінометів шосе за нами й поле: чути було короткий посвист і відразу — сухий вибух. Одна міна розірвалася серед атакуючих, і один боєць вибіг з диму і почав круто забирати вбік і назад,

потім отямився і побіг доганяти товаришів. Ще один боєць лежав там, де осідав дим від вибуху міни.

Дим того дня не слався по вітру. Після арктичного холоду, п'ятиденного штормового вітру й снігової бурі мов настало бабине літо,— димки розривів здіймаються вгору й повільно осідають. І весь день війська атакували, закріплювалися і знову атакували. Коли ми йшли дорогою, бійці, що сиділи в канаві, прийняли нас за старших штабних офіцерів, бо ніщо так не вирізняє людину на фронті, як цивільний одяг, і гукали нам:

— Гляньте он на тих, що на пагорку! Коли буде наступ? Скажіть, коли він буде?

Ми сиділи за деревами — заспокоювала товщина стовбурів — і дивились, як кулі зрізують похилені нижні гілки. Помітивши, що фашистські літаки повернули в наш бік, ми сховалися у розщілині, але вони розвернулися, зробили коло і скинули бомби на республіканські позиції біля Конкуда. І весь день ми рухалися за республіканськими частинами, що неухильно просувалися вперед. Вгору по схилах, через залізницю, з боєм через тунель, і вище, в обхід Мансуето, потім по шосе униз до повороту біля другого кілометра, і, нарешті, останній підйом на підступах до міста, де проти заходу сонця різко вимальовувалися геометричні обриси будинків і сім церковних шпилів.

У надвечірньому небі панувала республіканська авіація, скрізь снували стрімкі, мов ластівки, винищувачі; і, поки ми стежили в бінокль за їхнім витонченим польотом, сподіваючись побачити повітряний бій, до нас з гуркотом під'їхали два ваговози, і з кузова, відкинувши задній борт, висипали хлопчаки, які поводилися так, наче їх привезли на футбольний матч. Лише побачивши, що в кожного ремінь з шістнадцятьма гранатними підсумками і за спиною по два рюкзаки, я зрозумів, що то підривники.

Капітан сказав:

— Хлопці чудово працюють. Побачите, як вони прориватимуться в місто.

І ось в останніх відблисках сонця і при світлі гарматних спалахів — жовтіших, ніж іскри з тролейбусних дротів, але таких же раптових — ми побачили, як ці хлопчаки розгорнулися за сто ярдів від нас і під щільним прикриттям кулеметно-автоматного вогню прослизнули останнім схилом нагору, до самого міста. Біля стіни вони на мить затрималися, потім — червоно-чорний спалах, гуркіт гранат, і, перемахнувши через стіну, вони увірвалися в місто.

— А не можна було б піти разом з ними? — спитав я полковника.

— Чудово,— відповів той.— Непогана думка.

Ми стали спускатися вниз по шосе, але вже смеркало, і, зустрівши двох офіцерів, що перевіряли розкидані підрозділи, ми вирішили приєднатися до них, бо в темряві нас могли прийняти за чужих, а пароля ми не знали.

Землю оповивав теплий морок, а ми йшли по шосе, що вело вниз, до Теруеля. Ніч дихала спокоєм, і кожний різкий звук здавався недоречним.

На шосе ми натрапили на мертвого офіцера, якого вбило, коли він вів своїх бійців у вирішальну атаку. Рота пішла далі, а він лишився на асфальті, бо на цій фазі бою мертвих не підбирають.

Ми підняли його, ще теплого, з суворим восковим обличчям, поклали на узбіччя, подалі від танків і всього іншого, що могло б потривожити його спокій, і увійшли в місто.

Жителі Теруеля обнімали нас, пригощали вином, питали, чи не зустрічали ми в Барселоні їхнього брата, дядька чи ще якого родича, і все це було дуже приємно. Ми вперше були свідками того, як вітають визволителів, а серед них тільки ми були в цивільному. Цікаво, за кого вони нас приймали? Том Делмер, кореспондент лондонської газети, був схожий на єпископа, Герберт Л. Метьюз із «Нью-Йорк таймс» — на Савонаролу, а я — трохи на Уоллеса Бірі, яким той був років зо три тому. Не дивно, якщо місцеві жителі подумали, що новий лад буде, так би мовити, незвичайним.

Але вони казали, що давно чекають нас, що вони ховалися у льохах і ямах, коли республіканське командування запропонувало їм евакуюватися, бо фашисти не випускали їх з міста. Вони ще сказали, що республіканці обстрілювали тільки військові об'єкти, а не житлові будинки. Це їхні слова — не мої.

Коли я, ще сидячи в машині, прочитав у нью-йоркських газетах, щойно одержаних в Мадріді, про ультиматум генерала Франко — якщо через п'ять днів республіканський уряд не складе зброї, фашисти почнуть останній і вирішальний штурм — було трохи дивно йти вулицями Теруеля, цього важливого опорного пункту заколотників, звідки вони збиралися рушити до моря.

БІЖЕНЦІ

НАНА, 3 квітня 1938

Барселона. Чудового, мало не весняного ранку ми виїхали на фронт. Учора ввечері, коли ми в'їжджали в Барселону, усе здавалося брудним, сірим, імлистим і сумним, а сьогодні стало тепло і сонячно, а рожевий цвіт мигдалю ви-

різнявся на сивих пагорбах і прикрашав сірувато-зелені від пилу оливи.

Уже під самим Реусом, коли ми мчали прямим рівним шосе поміж оливкових гаїв, шофер, що сидів на відкидному сидінні, вигукнув:

— Літаки, літаки! — і, скрегочучи гальмами, наша машина зупинилася під деревом.

— Прямо над нами,— сказав шофер. Ваш кореспондент пірнув у кювет, припав до землі і, глянувши вгору, побачив, як літак знизився, перевернувся через крило, а потім вирівнявся, очевидно, вирішивши, що однієї машини замало, щоб гатити по ній з усіх восьми кулеметів.

Поки ми стежили за ним, пролунали оглушливі вибухи бомб, і Реус, що виднівся на тлі гір за півмилі попереду, зник у цегляно-червонястій хмарі диму. Головна вулиця міста була завалена уламками будинків і залита водою з розбитого водопроводу; ми зупинили машину: хотіли знайти поліцейського, щоб той пристрелив пораненого коня, але хазяїн вважав, що коня ще можна врятувати, і ми поїхали далі, на гірський перевал, через який іде дорога до каталонського містечка Фалсета.

Так почався цей день, але хто поки що знає, як він закінчиться? Невдовзі почали траплятися вози з біженцями. Одним правила стара бабуся: вона махала батогом і ридала. Більше цього дня я не бачив жодної жінки, яка б плакала. За іншим возом ішло восьмеро дітей, одне хлопча налягало на колесо на крутих підйомах. На возах були навалені клунки з постіллю, швейні машинки, ковдри, кухонний посуд, мішки з зерном для коней та мулів; прив'язані до задків возів, тяглися кози й вівці. Паніки не було, просто всі повільно і безперервно рухалися вперед.

Сидячи на товстій підстилці з ковдр, на мулі їхала жінка з червоним немовлям на руках, якому, певне, не було й двох днів. Голова матері похитувалась у такт ході мула, і чорне, як смола, волоссячко дитини посіріло від пилу. Мула вів за вуздечку чоловік, то озираючись назад через плече, то дивлячись на дорогу попереду.

— Коли народилась дитина? — спитав я, коли наша машина порівнялася з ними.

— Учора,— гордовито відповів чоловік.

І ми поїхали далі. Усі, хто йшов чи їхав дорогою, куди б вони не дивилися, поглядали ще й угору, поглядали на небо.

Потім ми побачили бійців. Одні несли гвинтівки за дула, інші були зовсім без зброї. Спочатку вони йшли купками, а далі — посунули цілими підрозділами. Потім пішли ваговози з солдатами, маршові колони, тягачі з гарматами, з танками, з проти-

танковими гарматами й зенітками. І безперервний потік біженців.

Чим далі ми просувалися, тим густішала й набухала людська ріка, аж поки не тільки дорога, а й усі стежки для худоби були забиті біженцями й солдатами. Не було ніякої паніки, люди просто йшли, і в багатьох були бадьорі обличчя. Можливо, це через погоду. Такого чудового дня смішно було навіть думати, що хтось може померти.

Потім почали зустрічатися знайомі обличчя; офіцери й солдати з Нью-Йорка і Чікаго, які розповіли, як фашисти прорвалися і захопили Гандосу, але американці ще ведуть бій за міст через Ебро біля Мори, що це вони прикривають цей відступ, утримуючи переправу й місто.

Несподівано потік військ порідшав, а потім знову почався наплив, аж поки так не забило дорогу, що нам довелося зупинити машину. Сюди вже долинала артилерійська канонада, і було видно річку й місто, де рвалися снаряди. Потім звідкись на дорозі ще й узялася отара овець, і рух геть спинився, і чабани намагалися відігнати їх на узбіччя, щоб пропустити ваговози й танки. Літаки усе ще не з'являлися.

Десь попереду республіканці ще утримували міст, але вже не можна було рухатись проти цього могутнього, закуреного потоку, тож ми розвернулися і знов крізь усе це поїхали назад, на Таррагону й Барселону. Жінка прикрила дитину шаллю і пригорнула до грудей. Запиленої голівки з-під шалі вже не було видно: мати міцно пригортала дитину, похитуючись на спині мула. Її чоловік так само вів мула за собою, але тепер він дивився тільки на дорогу і не відповів, коли ми помахали рукою. Люди весь час поглядали на небо, вже помітно стомлені. Літаки ще не прилетіли, але час ще був, вони просто не поспішали.

БОМБАРДУВАННЯ ТОРТОСИ

НАНА, 15 квітня 1938

Тортоса, Іспанія. Перед нами п'ятнадцять легких бомбардувальників «хейнкель», супроводжувані винищувачами «месершміт», повільно виписували в небі коло за колом, як стерв'ятники, що відчули поживу. Після кожного заходу в одній і тій же точці лунали вибухи. Коли ж літаки тим же незмінним строєм пролітали над голим схилом, кожний третій пікірував і стріляв з кулеметів. Так безперешкодно вони сорок п'ять хвилин обстрілювали й скидали бомби на піхотну роту, що залягла цього жаркого весняного полудня на схилі голого пагорба, утримуючи шосе Барселона — Валенсія.

А над нами у високому безхмарному небі одна за одною з ревом проносилися над Тортосою ескадрильї бомбардувальників. Коли вони скинули свій смертоносний вантаж, маленьке містечко над Ебро зникло у високій хмарі жовтого пилу. За першими літаками йшли інші, пил не встигав осідати і нарешті повиснув жовтою запоною над долиною Ебро. Важкі бомбардувальники «савойя-марчеті» сріблясто зблискували; замість тих, що відбомбилися, прилітали інші.

А «хейнкелі» кружляли й пікірували з методичною монотонністю, з якою тихого вечора проходить шостий день велогонки. А внизу, абияк заліпши за камінням чи просто в заглибинах, піхотна рота намагалася стримати наступ цілої армії.

В опівнічному зведенні республіканський уряд повідомив про бої під Сан-Матео й Ла-Хана, а це означало, що заколотники обійшли або захопили останню надійну оборонну позицію республіканців Ла-Танкада — стрімку скелясту висоту, яка закривала шлях до моря від Морелла до Вінароса.

О четвертій ранку, коли повний місяць освітлював скелясті каталонські пагорби, гострі кипариси й химерні, посічені осколками стовбури платанів, ми вирушили до лінії фронту. На світанку ми проминули зведені ще римлянами стіни Таррагони, а коли сонце почало пригрівати, побачили перші групи біженців.

Далі ми зустріли республіканські війська, від яких почули, що оборону прорвано: дві колони наступають на Вінарос, третя — на Ульдекону, а четверта — з Ласенії через Ла-Галера на Санта-Барбару, звідки лише тринадцять кілометрів до Тортоси. Це з чотирьох напрямків проривалися до моря наваррці й марокканці генерала Аранди, і, як сказали нам, вони вже взяли Каліг і Сан-Хорге, останні два міста на двох шляхах із Сан-Матео до моря.

На першу годину дня шосе було ще вільне, проте все свідчило, що до ночі його переріжуть або почнуть обстрілювати, як тільки частини Аранди підтягнуть артилерію. Тим часом в Улькедоні, де ваш кореспондент розмовляв біля карти з офіцером штабу, вже чути було кулеметну стрілянину.

Штабіст говорив спокійно, точно і дуже ввічливо, а тим часом війська заколотників уже минали Сан-Рафаель,— їх і нас розділяв тільки кряж. Хоробрий і здібний командир, він кидав у бій бронемашини, та в нас була звичайна машина, тож ми вирішили повернутися назад в Сан-Барбару. Те гарненьке містечко було б іще кращим, якби не стовпи диму над Тортосою — її й досі ще бомбардували.

У нас було багато причин, щоб пробиватися через Тортосу до Барселони, а серед них — врятування життя, свобода і

прагнення щастя. Та коли ми приїхали в Тортосу і вартовий сказав, що міст розбомбили і нема як перебратися на той бік, то виявилося: ми так довго думали про це, що страху вже не було, а тільки відчуття: ну от і все.

— Спробуйте проїхати через малий місток, його саме лагодять,— порадив вартовий.

Наш шофер рвонув з місця, протиснувся між ваговозами, обминаючи свіжі воронки, від яких ще гірко пахло паленою землею та амоналом — у такій вирві вмістилося б два грузовики. Ось і місток. Попереду їхав віз, ущерть навантажений мішками із збіжжям, посудом та хатнім добром. Усе те ледве тягнув мул.

— Назад! — крикнув вартовий до селянина, що правив возом, але назад мул не йшов, і віз перегородив дорогу. Тоді ваш кореспондент узявся підштовхувати воза, селянин спереду тягнув мула за вуздечку, віз повільно рушив уперед, а за ним і наша машина. Вузькі ковані залізом колеса воза продавлювали тонкі дошки настилу, щойно прибитого саперами, які намагалися якнайшвидше полагодити хисткий місток.

Вони пиляли й стукотіли молотками спритно й несамовито, як злагоджена команда на судні, що терпить аварію у відкритому морі. Неподалік звисав у річку залізний прогін великого мосту через Ебро, а ще одного не було зовсім. Зусилля сорока восьми бомбардувальників, які скидали, судячи з воронок і руїн, бомби принаймні по триста — чотириста п'ятдесят фунтів, доконали тортоський міст. У місті горіла цистерна з бензином. Їхати містом було так само, як пробиратися по кратерах Місяця. Залізничний міст уцілів і, звичайно, скоро наведуть понтонну переправу, але в тих, хто залишився на західному березі Ебро, попереду тривожна ніч.

ТОРТОСА СПОКІЙНО ЧЕКАЄ ШТУРМУ

НАНА, 18 квітня 1938

Дельта Ебро, Іспанія. У зрошувальній канаві було повно жабенят. Увійдеш у воду — і вони сполохано кидаються врозтіч. За залізничною колією, у викопаних в гравії мілких окопах, заліг цеп молодих бійців, і їхні багнети виднілися над блискучими рейками, що мали скоро поіржавіти. Перед боєм юнаки ніби враз подорослішали — їхні обличчя були зосереджені.

На другому березі ворог щойно захопив плацдарм, і останні бійці перепливли річку, коли вже було підірвано понтонний міст. Ворожа артилерія стріляла з маленького містечка Ампос-

ти, за річкою, і снаряди рвалися на відкритій місцевості та на дорозі, не завдаючи особливої шкоди. Спочатку гуркав і відлунював постріл, потім наростало виття снаряда, наче хто дер тканину, а тоді серед виноградних кущів злітали руді стовпи землі.

Поки гармати лише пристрілювалися, ще без розвідки й коригування, війна доти була ніби безцільна й безпечна, тому ваш кореспондент спокійно пішов собі вздовж залізничної колії шукати місця, звідки можна було б краще бачити дії франкістських солдатів на протилежному березі.

На війні часом чигає така смертельна небезпека, що отак відкрито ходити в певному місці — просто дурість або ж хизування. Але інколи, переважно перед справжнім боєм, може здатися, що вернулося далеке минуле й ти спокійно ходиш, мов по арені перед коридою.

На тортоську дорогу пікірували німецькі літаки і обстрілювали її з кулеметів. Які ж усе-таки німці методичні! Вони сумлінно роблять своє, і коли заповзялися знищити вас, то нікуди ви не дінетесь. Якщо ж літаки мають якусь іншу мету, ви можете бути більш-менш спокійні навіть зблизька: навіть можете дивитись на них, як на левів, що роздирають здобич. Якщо у них є завдання на зворотному шляху обстріляти дорогу, будьте певні — вони це зроблять. А, закінчивши своє, точнісінько як ото банківські службовці після роботи, подадуться додому.

Далі в бік Тортоси, де діяли літаки, видно, гуготіло. А тут, у дельті, артилерійська перестрілка набирала сили й скидалася на розминку бейсболістів, що знічев'я перекидаються м'ячем. Ти неквапом перейшов місцевість, перебігти яку наступного дня може коштувати тобі життя, і попрямував над каналом, паралельним з Ебро, до білої будівлі, що підносилася над усім жовтим містом на тому березі, де фашисти готувалися до атаки.

Всі двері там були позамикані, і тобі не вдалося піднятися на дах, але з утоптаної стежки понад каналом і так видно, як ворожі солдати скрадаються між деревами до високого зеленого берега. Республіканська артилерія пристрілювалась до ворожих позицій у місті, й стовпи вапняного пилу раз у раз злітали над будинками й дзвіницею, де, напевне, містився спостережний пункт. Але поки що особливої небезпеки не відчувалось.

За останні три дні на тому березі, коли наступали війська генерала Аранди, загроза раптом нарватися на його кавалерію, танки чи броньовики була така ж реальна, як і пилюка, що нею дихали, чи дощ, що зрештою прибив її і періщив тобі в обличчя у відкритій автомашині. Та ось дві армії зійшлися, і за Ебро розгориться бій, але тепер, після довгої непевності, те сприймалося ніби із полегкістю.

Знову попід зеленню дерев на тому березі скрадається солдат, потім ще троє. А коли вони зникли, раптово й різко зацокотіли кулемети. І одразу все завмерло: війна стала дійсністю. Юнаки у мілких окопчиках за залізничним насипом були напоготові, і відтепер усе залежало від них. З мого місця видно — вони надійно прикриті й спокійно чекають. Завтра настане їхня черга. Над рейками здіймаються похилені вістря багнетів.

Артилерійський вогонь посилюється. Двічі снаряди влучили в ціль, а коли дим попереду розвіявся і осів на дерева та землю, я нарвав на полі біля стежки, що вела на Тортоський шлях, жмут молодої цибулі. То була перша весняна цибуля, ще м'яка, біла і не дуже гірка на смак. У дельті Ебро земля родюча, і там, де росте цибуля, завтра спалахне бій.

ПРОГРАМА РЕАЛІСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ США

«Кен», 11 серпня 1938

Питання: Що таке війна?

Відповідь: Війна — це акт насильства, мета якого примусити противника виконувати те, що ти хочеш.

Питання: Яка основна мета війни?

Відповідь: Основна мета війни — роззброїти ворога.

Питання: Що необхідно зробити, щоб цього досягти?

Відповідь: По-перше, військова сила ворога повинна бути знищена, тобто її треба довести до такого стану, щоб вона була неспроможна далі вести війну. По-друге, країну треба завоювати. Бо країна — джерело нової військової сили. По-третє, треба зламати волю ворога.

Питання: Чи є ще інші способи нав'язати ворогові свою волю?

Відповідь: Так, є. Це вторгнення, тобто окупація ворожої території не з метою її захоплення, а тільки для того, щоб спустошити її або зібрати контрибуцію.

Питання: Чи може країна, перебуваючи в оборонній позиції, виграти війну?

Відповідь: Так, може. Ця заперечність мети, що лежить в основі чистої оборони, теж є природним засобом подолання ворога під час тривалої боротьби, тобто виснаження його. Отже, якщо заперечний намір, тобто об'єднання всіх засобів тільки для пасивного опору, дає перевагу в боротьбі і якщо ця перевага достатня для того, щоб врівноважити переважаючі ворожі сили, то досить тільки затягти боротьбу, щоб довести на-

пруження ворога до невідповідності з важливістю політичної мети: доведеться від неї відмовитися. Отже, з цього можна бачити, що цей спосіб знищення ворога застосовується саме в тих численних випадках, коли слабший хоче вистояти проти сильнішого.

Фрідріх Великий під час Семирічної війни був не досить сильний для того, щоб перемогти австрійську монархію, а якби він і спробував зробити це в стилі Карла XII, то неодмінно загинув би. Але після того як він успішно запровадив у себе систему економії ресурсів і держави, які воювали проти нього сім років, побачили, що справжні витрати на війну набагато перевищують ті, на які вони розраховували спочатку, вони підписали з ним мир.

Всі ці відповіді дав Клаузевіц [1], а він дуже добре знав свою справу. Читати їх нудно, втомливо, але ж так багато дурниць пишуть, думають і кажуть про війну, що необхідно повернутися до цього старого Ейнштейна воєнної стратегії, щоб знайти прецеденти в минулому, згідно з якими Іспанська республіка веде тепер війну. Якщо ви вивчите ці два розділи Клаузевіца про незламну міць оборони, ви зрозумієте, чому війна в Іспанії ще довго триватиме.

Війна в Іспанії триває вже два роки. В Китаї — рік. Війна в Європі вибухне найпізніше наступного літа.

Вона ледве не почалася двадцять першого травня. А може, почнеться тепер, у серпні. Чи, може, її відсунуть до наступного літа. Але вона обов'язково буде.

То що ж таке війна? Ми кажемо, що війна — убивство, що вона непростима, що нічим не можна виправдати наступальну війну. А що каже Клаузевіц? Він визначає війну, як «продовження політики іншими засобами».

То коли ж почнеться ця нова війна? Можете бути певні, що початок її в найдрібніших деталях розроблено вже тепер. От тільки коли ж вона почнеться?

«Якщо обидві сторони озброїлися для боротьби з якоїсь причини, яка повинна існувати, поки супротивники лишаються озброєними, тобто поки вони не підпишуть миру, то спокій може бути тільки при одній умові: при бажанні виждати більш сприятливого для початку ворожих дій моменту».

Це знову Клаузевіц.

«Державний діяч, який знає, що його зброя готова до дії, і розуміє, що війна неминуча, але вагається вдарити першим,— винний у злочині проти своєї країни».

---

[1] Клаузевіц Карл (1780—1831) — німецький генерал, військовий теоретик і історик. Автор праці «Про війну», з якої взято цей текст.

А це вже сказав фон дер Гольц [1]. І це теж варто прочитати.

Останнім часом містер Невілл Чемберлен і прихильники його політики в нашому державному департаменті все частіше вимагають, щоб ми стали реалістами.

А чому б нам і не бути реалістами? Не такими реалістами, як Чемберлен та його прихильники тимчасових заходів англійської політики, що її буде відкинуто, як тільки англійці озброяться, а реалістами американськими.

Отже, в Європі йдеться до війни. То що ж ми як реалісти збираємося робити?

Насамперед ми хочемо залишитися збоку. Ми нічого не виграємо в європейській війні, крім, може, тимчасового процвітання.

Один із способів залишитися збоку — не продавати зброї жодній з країн, що воюватимуть. Але все одно англійці і хлопці з нашого державного департаменту зроблять усе, щоб втягти нас у війну; тільки це виглядатиме, що ми воюватимемо не з егоїстичних, а з найвищих найблагородніших і найгуманніших почуттів. Друга сторона займеться нами теж; але хто може позмагатися з англійцями в їхній майстерності викликати довіру?

У німців неабиякий талант дратувати народи, ображати нації, знаходячи різні приводи до війни. Гогенцоллерни колись були гидкі, але нацисти будуть ще гірші, і якщо тоді була одна «Лузітанія» [2], то тепер можна буде налічити півдюжини таких випадків. Варвари, які бомбили Герніку і розстрілювали цивільне населення Барселони, навряд чи стримаються, щоб не напасти на «Нормандію» чи «Куїн Мері». Отже, коли почнеться війна, американцям доведеться ризикувати своїми кораблями. Або воювати за «Французьку лінію», чи «лінію Кунарда» [3].

Ні. Якщо ви хочете бути реалістами, то треба вирішити перш за все: воювати нам чи ні. Буде досить причин, щоб втягти нас у війну. І йдеться ж до війни.

Отже, давайте залишимося збоку. Але чому залишатися збоку і терпіти збитки? Якщо ми реалісти, чому б нам не продавати обом сторонам все, що вони схочуть, все, що ми можемо виробити? Але продавати все за готівку. Нічого не продавати в кредит, бо інакше, допомагаючи одній країні перемогти, щоб вона змогла оплатити нам борги, ми змушені будемо знову пройти через увесь цей фарс воєнних боргів.

---

[1] Гольц Кольмар фон дер (1843—1926) — німецький генерал-фельдмаршал.

[2] «Лузітанія» — англійський пасажирський пароплав, потоплений німецьким підводним човном 7.V.1915 р. (загинуло 1134 особи).

[3] Кунард Семюель (1787—1865) — англійський інженер, автор т. зв. «лінії Кунарда» в пароплавстві.

Ідеться до війни в Європі. Чому б нам не погріти на цьому руки, якщо ми реалісти? Але продавати все тільки за готівку, і розрахунки провадити тільки золотом.

А щоб нас не втягли в війну, нам нічого не треба доставляти в воюючі країни на своїх кораблях. Жоден американський корабель не повинен перевозити воєнних вантажів. Хай кожна воююча країна, яка хоче щось купити, посилає до нас свої кораблі, платить готівкою за те, що вона хоче купити, а коли її кораблі буде потоплено, тим краще.

Тоді будемо продавати їм і кораблі, теж за готівку; добрі кораблі, швидко збудовані і з поганими кілями, такі, як ми продавали їм у минулу війну. Все це будемо будувати й продавати за готівку. Готівку братимем при замовленні; корабель буде власністю країни, що його купила, від миті, коли тільки його кіль торкнеться до води.

А коли гестапівці вдадуться до саботажу і спалять верф, ми й тоді не встрянемо у війну. Бачите, наше добро буде застраховане. Чим більше саботажів, тим краще. А коли їхні кораблі будуть потоплені, то ми і їм збудуємо інші; теж за готівку.

То хай європейські джентльмени воюють, а ми, тому що вони платитимуть готівкою, подивимось, на доки їм її вистачить. Чому б не бути нам реалістами? Чи ви, може, вже не хочете грати?

ПРАВДА ПРО ОДИН НЕПРИЄМНИЙ ВИПАДОК

«Кен», 22 вересня 1938

Я зустрівся з цим добродієм у мадрідському готелі «Флоріда» наприкінці квітня минулого року. Було це після обіду, а він приїхав з Валенсії напередодні ввечері. Цілісінький день він сидів у своєму номері й писав статтю. Він був високий, з водянистими очима, і його плескатий лисіючий череп був ретельно прихований зализаними залишками білявого волосся.

— Як вам Мадрід? — запитав я його.

— Тут панує терор,— сказав журналіст.— Усе свідчить про це, куди не поткнись. Скрізь тисячі трупів.

— Коли ви приїхали сюди? — поцікавився я.

— Учора ввечері.

— А де ви бачили трупи?

— Та вони тут скрізь,— мовив він.— А особливо вранці.

— Сьогодні вранці ви кудись виходили?

— Ні.

— І вже бачили трупи?

— Ні,— сказав він.— Але знаю, що вони є.

— А які ще докази терору ви виявили?

— Ет... Вони є,— повторив він.— І ви не заперечуйте цього.

— Але що бачили особисто ви?

— Я не мав коли дивитися на них, але знаю, вони є.

— Знаєте що,— сказав я.— Ви приїхали сюди лише вчора ввечері. Ви навіть не виходили на вулицю і от нам, що живуть і працюють тут, розповідаєте, ніби в місті панує терор.

— Ви не заперечуйте, що так воно і є,— сказав цей знавець.— Сліди терору видно всюди.

— А мені здалося, ніби ви сказали, що самі не бачили ніяких слідів терору.

— Вони тут скрізь,— мовив цей великий чоловік.

Тоді я сказав йому, що нас, газетярів, у Мадріді працює з півдюжини, і найперший наш обов'язок — якщо тут і справді терор, виявляти й викривати його. Що в мене в Сегурідаді є давні друзі, яким можна довіряти, і я знаю, що цього місяця розстріляли всього трьох чоловік за шпигунство. Мене запросили бути присутнім на страті, але я саме був на фронті і потім чотири тижні чекав іншої страти. Що в перші дні повстання були розстріли так званих «неконтрольованих», але вже не один місяць Мадрід — таке ж безпечне місто, так само охороняється добре поліцією і без ніякого терору, як і будь-яка інша європейська столиця. А тих, хто гине від кулі в автомобільній катастрофі, відразу ж забирають у морг — він може це перевірити, як і інші журналісти.

— Не намагайтеся заперечувати, що в місті панує терор,— сказав він.— Ви ж знаєте, що воно так.

Він був кореспондентом однієї солідної газети, яку я поважав, тому я його не вдарив. Та й коли б хто-небудь хоч торкнув пальцем такого типа, це стало б для нього красномовним свідченням терору. До того ж і розмова наша відбувалась у кімнаті жінки — американської журналістки; і ще, здається,— хоча я не певен у цьому,— він був в окулярах.

Американська журналістка залишала Іспанію, і того самого дня він попросив її взяти з собою заклеєний конверт. Під час війни не годиться доручати комусь вивозити за кордон заклеєні конверти, а цей сміливець запевнив дівчину, що в конверті другий примірник його повідомлення з Теруельського фронту, яке вже пройшло цензуру, і що він посилає його в редакцію про всяк випадок, як копію, так, мовляв, буде надійніше.

Наступного дня американка обмовилася мені, що бере з собою цього конверта.

— А він заклеєний? — спитав я.

— Так.

— Тоді краще віддайте мені, я занесу його в цензуру, коли буду поблизу в тому районі. А то ви ще вскочите в халепу.

— Та що може статися, адже то копія репортажу, що вже пройшов цензуру.

— А він вам показував?

— Ні, але так пояснив.

— Ніколи не довіряйте чоловікам, які прилизують волосся на лисину,— сказав я.

— Нацисти дають за його голову двадцять тисяч фунтів стерлінгів,— сказала вона.— Тож ніби з ним усе мусить бути гаразд.

Проте в цензурі виявилося, що то зовсім не копія репортажу з Теруельського фронту, а стаття, в якій говорилося, що в Мадріді лютує терор, що скрізь валяються тисячі трупів і таке інше. Отак! Виходило, що кожен чесний журналіст, який працював у Мадріді,— брехун. І той добродій написав свою статтю у перший же день, як приїхав, навіть не виходячи з готелю. Та найгірше було те, що дівчину, яку він підбив на це, за воєнного часу могли розстріляти як шпигунку, коли б знайшли в неї його писанину. Повідомлення було брехливе, а дівчина, яка йому повірила, мала вивезти його за межі країни.

Того ж вечора я розповів про цей випадок у ресторані на Гран-Віа кільком журналістам, які, не жалкуючи себе і не втручаючись у політику, щодня важили життям, працюючи в Мадріді, і які писали, що відколи уряд взяв місто під свій контроль, терор припинився.

Їх обурив цей чужинець, що з'явився в Мадріді, поробив із них брехунів і мало не підбив на шпигунство одну з найпопулярніших журналісток, яка погодилась вивезти його брехливу статтю.

— Давайте спитаємо в нього, чи справді нацисти дають за його голову двадцять тисяч фунтів стерлінгів,— запропонував хтось.— Його треба покарати за такий вчинок. Його варто розстріляти, і заморожену голову відправити куди слід, знати б тільки, куди.

— Видовище не з приємних, але я б охоче відніс її в своєму рюкзаку,— озвався я.— Двадцять тисяч фунтів готівкою я не бачив ще з 1929 року.

— Ось я запитаю в нього,— промовив один відомий чікагський репортер.

Він підійшов до столика того добродія, дуже спокійно поговорив з ним і повернувся до нас.

Ми тим часом дивилися на добродія. Він сполотнів і скидався на камбалу, яку не встигли продати до одинадцятої ранку, перед закриттям рибного базару.

— Він сказав, що ніякої винагороди за його голову не призначали,— сповістив репортер своїм мелодійним голосом.— Сказав, що то вигадка одного з редакторів його газети.

Ось так, завдяки журналістові, Мадрід уникнув терору.

Якщо цензура не дозволяє репортерові писати правду, той може спробувати обійти цензуру, ризикуючи, що його вишлють з країни, якщо спіймають. Або може поїхати за кордон і там писати свої статті. Але цей заїжджий добродій піддав небезпеці іншу людину, щоб здобути репутацію безстрашного викривача. А найцікавіше, що в Мадріді й справді не було ніякого терору. Але те його не влаштовувало.

Його ж повідомлення мало зацікавити газету хоча б тому, що тій газеті вже давно бракувало правдивої інформації.

ІСПАНСЬКА ЗЕМЛЯ

Частина перша

Ця іспанська земля суха й тверда, і обличчя людей, що обробляють цю землю, тверді й висушені сонцем.

— Ця безплідна земля, якби провести тут воду, могла б давати багаті врожаї.

— Вже п'ятдесят років ми збиралися її поливати, але нам заважали.

— Тепер ми проведемо сюди воду, щоб постачати харчами захисників Мадріда.

Село Фуентедуенья. Тут живе і працює для загального добра тисяча п'ятсот жителів.

Тут чудове зерно, на мішках навіть ставлять печатку профспілки. Та його вистачає тільки для свого села. Зрошення пустельних земель навколо села в десять разів збільшить збір зерна, а також картоплі, вина й цибулі для Мадріда.

Село лежить на перетині річки Тахо з шосе, що сполучає Валенсію з Мадрідом. Заколотники хочуть будь-що перерізати це шосе.

Селяни міркують над тим, як забезпечити водою висушені поля.

Вони виходять у поле, щоб визначити, де треба копати канави.

Частина друга

Ось такі обличчя в людей, що йдуть в атаку. Вони трохи не схожі на всіх інших людей. Люди не можуть грати перед кіноапаратом, коли поруч з ними смерть.

Мешканці Фуентедуеньї чують цей гуркіт і кажуть:

«Наші гармати».

Лінія фронту підходить з півночі до Мадріда.

А це — двері будинків, у яких колись жили люди. Ті, хто лишився живий після бомбардування, використовують їх для укріплення нових окопів.

Якщо ви воюєте, захищаючи свою батьківщину, то війна стає майже буденним явищем. Ви їсте й п'єте, спите й читаєте газети.

Гучномовець Народної армії діє в радіусі двох кілометрів.

Коли ці люди прийшли сюди в окопи три місяці тому, багато хто з них тримав гвинтівку вперше в житті. Дехто навіть не знав, як її перезарядити. Тепер вони навчають новобранців, як розібрати й зібрати свою зброю.

А це — траншеї, що проходили по самому Мадріду, коли ворог захопив був Університетське містечко. Після кількох контратак він все ще тримає Каса-де-Веласкес, палац ліворуч з двома гостроверхими вежами, а також зруйновану клінічну лікарню.

Бородатий чоловік — це командир Мартінес де Арагон. До війни він був адвокатом. Це був хоробрий і досвідчений командир, і загинув він, ідучи в атаку на Каса-дель-Кампо в той самий день, коли знімався цей фільм.

Заколотники намагаються зняти облогу з лікарні.

Хуліан, сільський хлопець з Фуентедуеньї, пише додому: «Тату, я приїду через три дні. Скажи про це матері».

Частина третя

Збираються військові частини. В кожній роті вибирають представників на великий мітинг, щоб відсвяткувати об'єднання всіх загонів Народної міліції в бригади Народної армії, що заново формуються.

Сталевий кулак республіканської Іспанії.

Енріке Лістер — муляр з Галісії. За шість місяців на фронті він з простого солдата став командиром дивізії. Це один з найблискучіших молодих солдатів республіканської армії.

Мітинг на честь об'єднання всіх полків Народної міліції.

Енріке Лістер (іспанською):

— Se prestan a su establesimiento en una milicia unicia estes

regimientos como nuestro glorioso Quinto, precisemente por haber cumplido tan bien eses primeros deberes de un regimiento en la defensiva. Porque, ahora camarades, ha llegado el momento en que tomamos la ofensiva.

Переклад:

— Наші полки, як і славний П'ятий полк, зливаються в єдину Народну армію, бо вони чудово виконали свої бойові обов'язки при захисті. А тепер, товариші, настав час, щоб ми почали наступати.

Карлос — один з перших командирів П'ятого полку. Він говорить про Народну армію, про її боротьбу за іспанську демократію, за уряд, вибраний всім народом. Борючись разом, ми збудуємо нову, могутню Іспанію!

Карлос (іспанською):

— Firmes! No pasarán! Y no han pasado! No pasarán! Y para que España tenga un ejército invencible y potente, para que sobre las ruinas del pasado y de la sangre de les mejores hijos de España se construya una naciôn democratica, libre y pacífica, la España feliz y progresiva! Camarades! el Quinto Regimiento desaparece — Viva nuestra capital! El Madrid invencible! Viva el Ejército Popular! El ejército de la victoria! Adelante! Para una España potente y feliz! Para la victoria! Salud!

Переклад:

— Зміцнюйте шеренги! Вони не пройдуть! Не повинні пройти! І ніколи не пройдуть! Бо Іспанія має свою непереможну, могутню армію, бо на руїнах минулого ціною крові найкращих синів Іспанії буде створена демократична, вільна й мирна країна — щаслива й прогресивна Іспанія! Товариші, П'ятий полк влився в Народну армію і перестав існувати! Хай живе наша столиця, непереможний, неприступний Мадрід! Хай живе Народна армія, армія перемог! Вперед! За могутню й щасливу Іспанію! За перемогу! Salud!

Хосе Діас. До того як стати членом іспанського парламенту, він працював по дванадцять годин на день.

Хосе Діас (іспанською);

— Nuestra milicia tentra un carácter amplio, popular, democratico. Compuesta de miembros de todos partidos anti-fascistas, disfrutará de la cohesión y unidad que son las razones de la victoria. La única rivalidad será por lo que se refiere al heroísmo, espíríta de abnegación, valor!

Переклад:

— Наша Народна армія буде заснована на принципах широкого демократизму. До її складу ввійдуть представники всіх антифашистських партій. Це забезпечить велику згуртованість

і єдність, а це ж — основа перемоги. Вона знатиме одне-єдине суперництво — суперництво в героїчних вчинках, в стремлінні до самопожертви й доблесті.

Густав Реглер. Один з чудових німецьких письменників, що прибув до Іспанії боротися за свої ідеали.

В червні він був тяжко поранений. Реглер говорить про єдність Народної армії. Оборона Мадріда назавжди залишиться прикладом вірності й мужності.

Густав Реглер (німецькою):

— ...einen Gruss für den Genossen des fünften Regimentes. Einen Gruss der Bewunderung und einen Gruss des Gedankens. Einen Gruss der Bewunderung für den Disziplin den ihr hier drauseen rundum Madrid gezeigt habt, für seinen Heroismus und einen Gruss für seinen Toten. Und heute an diesem Tage einen Gruss für den weisen Verzicht den dieses Regiment von Revolutionaren gegenüber der Notwendigkeit gezeigt hat die Volksarmee zu schmieden.

Переклад:

— Вітаю наших друзів з П'ятого полку. Вітаю й передаю їм наші найкращі побажання. Ми захоплені вашою дисципліною, яку ви виявили при обороні Мадріда. Ми завжди пам'ятатимемо вашу героїчну боротьбу, ваших загиблих товаришів. А сьогодні ми дякуємо вам за вашу чудову думку створити Народну армію.

А зараз говорить найвідоміша жінка в Іспанії. Її звуть Пасіонарія. Це не романтична красуня, не якась Кармен. Вона — дружина бідного шахтаря з Астурії. Але її голосом говорить нова жінка Іспанії. Вона говорить про нову іспанську націю. Це нова нація, дисциплінована і хоробра. Це нова нація, викована дисципліною її солдатів, безконечною хоробрістю її жінок.

Пасіонарія (іспанською):

— La semilla del Quinto Regimiento llevando el sentido de disciplino, de organización, de espíritо, de sacrificio fructifica dentro del gran Ejécrito Popular, ejército en que se unen ahora todas las fuerzas de nuestra Republica Española, fuerzas tan diversas como la valentía del miliciano en el choque y la emoción de nuestras agitadoras que al frente del enimigo gritan...»

Переклад:

— П'ятий полк принесе з собою почуття дисципліни, організованості, почуття відваги й самопожертви в нашу велику Народну армію, в ту армію, в якій будуть об'єднані всі кращі сили нашої Республіки, всі кращі почуття нації — і хоробрість наших бійців на полі бою, і пристрасність наших дівчат, які агітуватимуть на фронті.

Потім чути голос,— його передають через гучномовець з фронту.

Хосе Нейва (іспанською):

— Camarades de las Doce Banderas:

Os habla José Neiva. Me conocéis? Me encuentro ya entre mis hermanos del Ejército del Pueblo, donde he recibido un trate excellente. Ese es el trate que se espera en estas filas.

Переклад:

— Товариші з дивізії «Дванадцять прапорів», до вас звертається Хосе Нейва. Чи ви впізнали мене? Зараз я перебуваю серед ваших побратимів з Народної армії, де до мене чудово ставляться. Таке ставлення чекає тут на кожного з вас, якщо ви сюди перейдете.

В підвалах цих зруйнованих будинків залягли ворожі солдати. Це марокканці і цивільна гвардія. Вони не боягузи, інакше вони не витримали б такого безнадійного становища. Але вони професіональні солдати, що воюють проти народу. Вони хочуть волю військових нав'язати волі народу, тому народ ненавидить їх, бо якби не їхня упертість, не постійна допомога Італії та Німеччини, заколот в Іспанії був би ліквідований через шість тижнів після того, як він почався.

Університетське містечко. Чути команду іспанською мовою:

— Dos Metros a la derecha... Fuega!

Тобто:

— Два метри праворуч!.. Вогонь!

А тим часом у парламенті виступає президент республіки.

Президент Манюель Асанья (іспанською):

— Nos atacaron sin contar con el pueblo. Ignoraban la larga lucha que han seguido las masas Españolas en contra la tiranía. Las sorprende su oposición al Faccismo, tanto como su gran auxilio al capital. Hasta en los pueblos mas pequeños en donde en este mismo momento...

Переклад:

— Нас атакували, не рахуючись з волею народу. Ворог забув, що іспанські маси протягом сторіч боролися проти тиранії. Ворог побачив, як народні маси чинять опір фашизму і допомагають нашій столиці. Допомагають навіть в найменших селах...

Мер Фуентедуеньї (іспанською):

— Hay que completar obra a tiempo para la nueva defensa de Madrid. Ya tenemos el aparato que se compró con el dinero que nos sobraba el año pasade y desde luego, la disposición a trabajar. Sólo nos falta el cimento que en poco tiempo estará aqui.

Переклад:

— Нам треба покінчити з цим якомога швидше, щоб допомогти обороні Мадріда. Ми вже маємо машини, які ми купили за гроші, що лишилися з минулого року, і, звичайно, у нас велике бажання працювати. Зараз нам потрібен тільки цемент, але скоро ми його одержимо.

Палац герцога Альби зруйнований бомбардуванням заколотників. Скарби іспанського мистецтва дбайливо зберігаються республіканськими військами.

Цей батальйон іде на відпочинок, і Хуліан, один з його солдатів, теж має триденну відпустку в село.

Лист Хуліана батькові (іспанською):

«Querido papá:

Sin ninguna de la tuyas a que contestar, tomo la pluma para escribirte estas pocas palabras.

Nos estamos aprovechando de unos días de calma para ir a pasarles en el pueble. Yo llegaré a ese de las diez. Díselo a mamá.

Espero que esta carta os encuentre disfrutande de muy buena salud.

Ta abraza tu hijo que te quiere.

Julien»

Переклад:

«Дорогий тату! Довго я не одержував від вас відповіді і тепер хочу написати вам кілька слів.

Нам випадає нагода трохи відпочити, і ми хочемо провести цю відпустку в селі. Прибудемо числа десятого. Скажіть про це матері.

Гадаю, що застану вас всіх у доброму здоров'ї.

Обнімаю, ваш люблячий син.

Хуліан»

Хуліан іде в поле, і чути, як він гукає: «Тату!»

Частина четверта

Мадрід через своє географічне положення — природна фортеця, і з кожним днем це місто стає все більше й більше неприступним.

Цілий день доводиться стояти в черзі, щоб купити щось на обід. Деколи продукти закінчуються ще до того, як дійдеш до дверей продуктової крамниці. Деколи недалеко від черги падає

снаряд, і вдома ждуть-ждуть, а ніхто нічого не приносить на обід.

Не маючи змоги захопити місто, ворог хоче його зруйнувати.

А це людина, яка не має ніякого відношення до війни. Бухгалтер, що, бувало, о восьмій годині ранку йшов на роботу. А тепер йому доводиться їхати не на роботу і не додому.

Уряд закликає все цивільне населення евакуюватися з Мадріда.

— А куди ми підемо? Де будемо жити? Як зароблятимем на прожиття? Я нікуди не поїду. Я надто старий. Але ж нам треба берегти дітей, не випускати їх на вулицю, хіба що тоді, коли їм треба стояти в черзі.

Армія добровольців росте після кожного бомбардування. Кожна марна смерть викликає обурення народу. Люди всіх спеціальностей, всіх професій записуються в республіканську армію.

А тим часом у Валенсії виступає президент республіки...

Хуліан ловить порожню попутну вантажну машину і прибуває додому раніше, аніж сподівався.

Частина п'ята

Хуліан муштрує сільських хлопців вечорами, коли вони повертаються з поля додому.

В Мадріді муштрується майбутній ударний батальйон матадорів, футболістів і спортсменів.

Вони прощаються зі своїми коханими, і це однаково звучить будь-якою мовою. Вона каже, що буде його чекати. Він каже, що повернеться до неї. Він знає: вона буде його чекати. Чекати невідомо чого, під таким обстрілом! Ніхто не знає, чи він взагалі повернеться. «Бережи дитину»,— каже він. «Гаразд»,— відповідає вона, але не знає, чи зможе вберегти. Обоє знають: на цих вантажних машинах люди їдуть тільки на фронт.

Смерть щоранку навідується до цих людей,— її посилають заколотники з отих горбів, що за дві милі звідси.

Запах смерті — їдкий дим від вибухів і хмара перетвореного в пилюку граніту.

Чому ж вони залишилися? Вони залишилися тому, що це їхнє місто, це їхні будинки, тут їхнє місце роботи, тут вони будуть воювати, воювати за право жити по-людському.

Хлопці підбирають осколки снарядів так, як колись збирали вони градинки. Може, наступний снаряд поцілить у них. Адже німці сьогодні збільшили порцію снарядів на кожну батарею.

Раніше смерть приходила тільки до старих та хворих, а тепер вона прийшла до кожного в цьому селі. Високо в небі, переливаючись сріблом, вона йде до всіх тих, хто не втік, хто не сховався.

Ось що наробили три «юнкерси».

Республіканські винищувачі збили одного «юнкерса».

Я теж не вмію читати німецькою мовою.

Оці мертві — вже з іншої країни. Полонені кажуть, що вони мали поїхати на роботу в Абіссінію. Ми не розпитували мертвих, але їхні листи, що ми їх читали, були дуже сумні. Італійці втратили тут, під Бріуегою, убитими, пораненими і тими, що пропали без вісті, більше, ніж за всю війну в Абіссінії.

Частина шоста

Заколотники знову атакують дорогу Мадрід—Валенсія. Вони форсували річку Хараму і намагаються захопити Аргандський міст.

З півночі підтягують війська для контратаки.

Селяни працюють: треба провести воду.

Ворог на дорозі в Валенсію.

Піхота атакує,— тут для фоторепортера працювати дуже важко. Повільно, з тяжкою ношею, спокійно рухається вперед... Бійці ідуть ешелонами, колонами по шестеро. В тій найбільшій самотності, що зветься зближенням з ворогом. І кожний знає, що він тут один, а з ним поруч ще п'ятеро, а спереду — невідомість.

Оце та мить, що до неї готуються весь час на війні. Мить, коли шестеро йдуть спокійно вперед на смерть, йдуть по землі, і кожним своїм кроком доводять: ця земля — наша. Шестеро стануть п'ятьма. Потім четверо стануть трьома, але ці троє зупиняться, обкопаються і не відступлять. Разом з іншими четвірками, трійками чи двійками, які недавно були шестірками. Міст наш.

Дорога врятована.

Іде вода, вона приносить врожай. Цією дорогою його можна буде провезти.

Ми — люди, які ніколи раніш не воювали, ніколи не проходили муштри в армії, люди, яким потрібні тільки робота і хліб, змушені тепер воювати й далі.

Спека й холод

І коли все закінчено — маємо фільм. Бачиш його на екрані, чуєш шуми й музику, чуєш і свій голос, якого раніше ніколи не чув, який тепер каже все, що ти намазюкав у темряві проекційної чи на шматочках паперу в гарячому готельному номері. Але те, що рухається перед тобою на екрані, зовсім не те, що ти пригадуєш.

Перше, що ти пригадуєш,— як тобі було холодно, як рано доводилося прокидатися вранці, який ти був дуже втомлений, що міг будь-якої миті заснути, як важко було дістати бензин і які ми всі завжди були голодні. А яка була непролазна грязюка, який був шофер боягуз. Нічого цього на екрані не видно, хіба що холод — це тоді, коли бачиш пару з ротів солдатів.

Але найкраще я пам'ятаю з цієї холодної частини фільму те, як я завжди носив свіжу цибулю в кишенях куртки і їв її, коли тільки, бувало, зголоднію, викликаючи цим відразу в Йоріса Івенса та Джона Ферно. Незважаючи на будь-який голод, вони не могли їсти сирої іспанської цибулі. Це, мабуть, тому, що вони обидва були голландці. Але вони завжди попивали віскі з великої, пласкої срібної фляги, і вже до четвертої години пополудні фляга завжди була порожня. Найбільшим технічним відкриттям, що ми його зробили в цей час, була сулія, яку ми возили з собою, щоб наповнювати з неї флягу, а нашим найбільшим не технічним відкриттям був Уорнер Гейльбрун.

Після того, як ми познайомилися з Гейльбруном, лікарем з Дванадцятої інтернаціональної бригади, ми завжди мали бензин, його бензин. Нам досить було під'їхати до бригадного госпіталю, а там ми могли добре поїсти і запастись бензином. В нього завжди все було чудово організовано. Він забезпечував нас транспортом. Підвозив аж до передової, і велика частина цього фільму в моїй пам'яті — це крива посмішка, збита набакир шапка і повільний, смішний берлінсько-єврейський акцент Гейльбруна. Коли я, повертаючись вночі звідкись до Мадріда, засинав у машині, Гейльбрун наказував своєму шоферові Луїсу зробити невеликий гак і поїхати в госпіталь Моралеха. Проснувшись, я бачив ворота стародавньої фортеці, і о третій годині ранку нам подавали на кухні гарячі страви. Потім, коли ми всі спали, як убиті, Гейльбрун робив своє діло, робив його так чудово, так старанно, обережно і розумно, хоча завжди вдавав, ніби він нічого не робить.

Багато що з холодної частини фільму пов'язано в моїй свідомості з Гейльбруном, але його нема на екрані: і він, і Луїс тепер поховані у Валенсії.

Густава Реглера можна бачити на екрані. Бачиш його, чуєш

його, як він виступає з промовою, з чудовою промовою, а потім бачиш його знову, але вже не на мітингу, а на передовій під ворожим вогнем — який він дуже спокійний, дуже життєрадісний. Прекрасний офіцер, що роз'яснює бійцям найближчу мету їхнього контрнаступу. Реглер означав для мене великий епізод цього фільму, який я добре пам'ятаю.

Лукач з'являється на екрані тільки на одну мить під час розгортання Дванадцятої бригади вздовж Аргандської дороги. Не видно, як пізно вночі перед Першим травня в Моралеха він награвав пісеньку, тримаючи олівця в губах — мелодія була чиста й ніжна, наче звук флейти. Ви побачите Лукача тільки на одну мить, під час роботи.

Крім холодної частини фільму, я дуже добре пам'ятаю і гарячу його частину. В гарячій частині доводилося бігати з кіноапаратом, обливаючись потом, ховаючись за виступами голих горбів. В носі повно пилюки, пилюка і в волоссі, і в очах, нас мучить величезна спрага, яка буває тільки на полі бою. Тому що в юності тобі довелося бачити війну, ти знав, що Івенс і Ферно загинуть на війні, якщо й далі так будуть ризикувати собою. І перед тобою поставала моральна проблема: в якій мірі ти їх стримуєш на розумній, основаній на досвіді обережності, а в якій мірі це просто обережність мавпи, яка опеклася гарячим супом. Ця частина фільму наскільки я пам'ятаю, була сповнена поту, спраги і пилюки; і, здається, на екрані це теж трохи показано.

А тепер, коли все закінчено, сидиш в кінотеатрі і раптом чується музика, і ти бачиш, як, наче корабель, з брязкотом рухається танк по пилюці, яка так запам'яталася, що знову в роті стає сухо. Змолоду великого значення надавалося смерті. Тепер не надаєш їй ніякого значення. Тільки ненавидиш її за те, що вона забирає багато людей.

І думаєш, все ще погано організовують смерть на війні, от і все. Хотілося б поділитися цією думкою з Гейльбруном, який на це, мабуть, тільки осміхнувся б, або з Лукачем,— він чудово все зрозумів би. Отже, якщо ви не заперечуєте, я більш не піду дивитися «Іспанську землю». І писати про неї теж не буду. Мені це не потрібно. Бо ми ж там були. Але якщо ви там не були, то я гадаю, що вам треба подивитись цей фільм.

ПАМ'ЯТІ АМЕРИКАНЦІВ, ЩО ЗАГИНУЛИ В ІСПАНІЇ

Ця ніч холодна для тих, хто спить в іспанській землі. Сніг пролітає поміж оливкові віти, сіється на корені дерев. Він лягає на могили з невеликими табличками в узголів'ї (там, де був час ставити їх). Оливи стоять зовсім голі на хо-

лодному вітрі, бо їхні нижні гілки було колись обрубано, щоб прикрити ними танки, і мертвим сьогодні холодно спати під невисокими горбками понад річкою Харама. Було холодно, коли вони загинули там у лютому, а відтоді вони вже не помічали, як змінювались пори року.

Минуло два роки з того часу, коли батальйон Лінкольна чотири з половиною місяці утримував висоти вздовж Харами, і перші американці, які полягли там, вже давно стали часткою іспанської землі.

Мертвим холодно спати сьогодні в Іспанії, і їм буде холодно спати всю зиму, поки земля спатиме разом з ними. Та навесні піде дощ, і земля подобрішає знову. З півдня повіє лагідний вітер над могилами. Чорні дерева оживуть і зазеленіють, а яблуні понад річкою Харама вкриються цвітом. Цієї весни мертві відчують, як земля оживає знов.

Бо ті, хто там лишився,— частка землі Іспанії, а земля Іспанії ніколи не вмре. Кожної зими здається, що вона вмерла, але кожної весни вона оживає знов. Мертві, що лежать у ній, житимуть з нею вічно.

Як ніколи не вмре земля, так ніколи не стане рабом той, хто був вільний. Селяни обробляють землю, в якій лежать мертві, і знають, за що ті загинули. Був час для того, щоб вони це зрозуміли, і є вічність, щоб вони це пам'ятали.

Ті, хто загинув, живі в серцях і думках іспанських селян, іспанських робітників, усіх тих простих чесних людей, які вірили в республіканську Іспанію і боролися за неї. І поки ті, хто вмер за неї, живуть в іспанській землі,— а вони житимуть, поки жива земля,— ніяка тиранія не пануватиме в Іспанії.

Фашисти можуть розлізтися по всій країні, пробиваючи собі шлях тоннами іноземної сталі. Вони можуть просуватися вперед, підтримувані зрадниками і боягузами. Вони можуть руйнувати міста і села. Вони можуть прагнути тримати народ у рабстві. Але тримати у рабстві народ неможливо.

Іспанський народ знову повстане, як повставав завжди проти тиранії.

Мертвим не треба вставати. Вони тепер — частка землі, а скорити землю неможливо. Бо земля вічна. Вона переживе усіх тиранів.

Ті, хто пішов у неї з честю,— а ніхто й ніколи не йшов у неї з більшою честю, ніж загиблі в Іспанії,— вже стали безсмертними.

ПІСЛЯМОВА

Із книги
«СМЕРТЬ ПОПОЛУДНІ»

«Смерть пополудні» — за обсягом досить велика книжка, понад десять друкованих аркушів. Видана 1932 року в США; в Радянському Союзі в повному обсязі не виходила. Це не роман, не збірка оповідань, а щось на зразок своєрідного посібника з тавромахії — бою биків — для неіспанців.

Вперше відвідавши Іспанію в 1921 р., Хемінгуей полюбив її на все життя. Знайомство з Іспанією припало на той час, коли молодий письменник шукав сенс буття, осмислював світ, порушений війною, осягав людину в її найсуттєвіших проявах. Корида зацікавила його найбільш як вияв національного іспанського характеру і як можливість «вивчати» людину, що раз у раз стикається зі смертю, вивіряючи нею життя.

Хемінгуей сам вчиться мистецтва тореро, стає другом найвизначніших тодішніх тореадорів — Маери, Бельмонте, матадора-американця Сіднея Франкліна. Частину сезону 1929-го і весь сезон 1930 р. письменник супроводжував Франкліна і його квадрилью у їхніх гастролях. Згодом у автобіографії матадор згадував вироблену ними систему знаків, які Хемінгуей подавав йому під час бою з трибун глядачів. Франклін запевняв, що саме завдяки дружній підтримці Хемінгуея він зажив тієї слави, яку приніс йому цей сезон.

Хемінгуей виявляє в «Смерті пополудні» грунтовні і точні знання із тавромахії, які й самі по собі вже цікаві для читача. Але ще цікавіші роздуми автора про сутність мистецтва. Адже проаналізувавши бій биків як певне мистецтво, що має свої закони, свої злети і періоди занепаду, Хемінгуей вдається до аналогій, поширює узагальнення на інші, звичніші для нас види мистецтв — живопис, скульптуру, літературу. Основою творчості письменник вважає прагнення митця якнайточніше, якнайвідчутніше відтворити правду життя. Найближчі йому ті митці, що зневажають штучну красивість, прагнуть відтворити істину, сутність через її зримі, відчутні ознаки. Навіть тоді, коли ця істина страшна. Особливо близький Хемінгуею великий іспанець Гойя. «Гойя не вірив у костюми, але він вірив у чорне і сіре, в попіл і світло... і в те, що він бачив, почував, чого торкався, тримав у руках, нюхав...»

Промовиста вже сама назва твору: адже під нещадним промінням полуденного іспанського сонця на двобій із смертю виходять тільки справжні матадори, майстри кориди. Вони демонструють високе чисте мистецтво, для якого не потрібне штучне освітлення вечірньої арени.

Хемінгуей прагне донести це високе мистецтво до свого читача. Книжку написано у формі розповіді, роздумів та діалогу автора зі Старою пані. Стара пані — образ вигаданий, це співбесідник, що уособлює американського міщанина, який у пошуках незвичних розваг та екзотичних вражень заполонив повоєнну Європу. Стара пані — персонаж мало симпатичний, але композиційно потрібний: дискусії з нею пожвавлюють, полегшують читання та сприйняття твору.

Книжка має своєрідний коментар: словник спеціальних термінів з тавромахії, серію спеціально дібраних фотографій.

Представлені в перекладі українською мовою уривки з книги дають уявлення про книгу в цілому. Вони містять: розповідь про специфіку кориди, роздуми про долю мистецтва, особливості іспанського характеру тощо.

ПЕРЕМОЖЕЦЬ НІЧОГО НЕ ЗДОБУВАЄ

Збірка вийшла в світ 27 жовтня 1933 року і за своєю тональністю є, мабуть, найпохмурішою, найбезрадіснішою з усіх книжок Хемінгуея. Травмований війною та особистими переживаннями ліричний герой, що присутній в усіх оповіданнях збірки, бачить у житті так багато темного, що світ здається йому безпросвітно похмурим. Це для нього «усе довкола — ніщо, і людина також ніщо».

Коротеньке оповідання «Чиста, ясно освітлена місцинка» за загальним визнанням є одним з найяскравіших творів Хемінгуея того часу. Воно майже безсюжетне і обмежене в часі й просторі, складається фактично з діалогу офіціантів маленького кафе. І, як на стрижень, нанизане на іспанське слово «nada» — «ніщо». «Ніщо» обступає людину зовні, заповнює зсередини, це порожнеча і морок, холод і відчуження. Але навіть у ці важкі для письменника роки, коли навколишній світ уявляється йому як темне, аморфне, всеохоплююче «ніщо», він обстоює необхідність людської гідності й людяності, необхідність чистої, ясно освітленої місцинки для кожної людини.

Епізоди, події, змальовані в цій збірці, сумні, в них ідеться про втрати, про біль, про порожнечу, про безвихідь.

Своєрідним зачином у збірці є перше оповідання «Після шторму». Його напружений ритм, обумовлений ще не затихлим штормом, підкріплюється концентрацією в місці і в часі. Все доведено до повної відповідності характеру героя — сильної, грубої, прямолінійної людини, для якої життя — це щоденна боротьба за своє місце під сонцем: з людьми, зі стихією, з суспільством. Саме з такими героями зустрівся письменник, оселившись у рибальському селищі Кі-Уест.

В цьому оповіданні знову звучить хемінгуеївський лейтмотив — відчуття втрати, виражене назвою збірки: «Переможець нічого не здобуває». Адже герой перший знайшов затонулий пароплав, але йому не дісталося нічого — здобич потрапила в інші руки.

Про втрату, розлад, кінець розповідається в новелі «Переміна». Тема її ніби продовжує те, що було розпочато в попередніх збірках оповіданнями «Канарка для дочки», «Гори як білі слони»: розриви останніх зв'язків між людьми — любовних, родинних, суспільних.

Автор відкрито експериментує в оповіданні «Швейцарії — з повагою». Це своєрідний «триптих». У кожній з трьох його частин — те саме тло, той самий зачин, ті самі обставини, однотипний герой. Відбуваються зміни лише в його поведінці, та, як би він не повівся, самотність — єдине, що йому лишається.

В жодній іншій збірці Хемінгуея немає стільки страшних, жорстоких історій, як у цій. Не лише подив, а й розгубленість викликає в оповідача жорстокість мо-

лодого матадора з оповідання «Кралина» мати», який шкодує дати двадцять доларів за... постійне місце на кладовищі для своєї померлої матері. Контраст між назвою і трагічною сутністю того патологічного випадку, про який ідеться в оповіданні «Щасти вам, панове», передає сумну іронію, з якою автор сприймає граничну невлаштованість світу, де чистий хлопчик калічить себе так безглуздо і через власну наївність, і через холодну байдужість старших. І немає тут ніякої необхідності — тільки лихий і нерозумний випадок.

У збірці «Переможець нічого не здобуває» письменник оповіданнями «Ви такі не будете» та «Батьки і діти» прощався зі своїм улюбленим героєм Ніком Адамсом. Після смерті автора знайшлося ще вісім, досі не відомих, новел про Ніка Адамса. Герой цей був, мабуть, найближчим, найдорожчим двійником письменника.

«Ви такі не будете» — чи не найтрагічніша із згадок про війну. За своєю тональністю новела ця «вписується» в гаму збірки, бо предмет її — покалічена, травмована війною психіка юнака.

І навіть такий, по суті, світлий епізод, який передано в оповіданні «Вайомінзьке вино» — розповіді про дуже добрих, гостинних, щирих людей,— пройнятий гіркотою, забарвлений у темні тони: адже кінцівка його підкреслено сумна — милі Фонтени вже дуже старі, і смерть витає над ними, і гіркотою оповите розставання.

В листі до І. Кашкіна Хемінгуей виклав історію створення новели «Картяр, черниця і радіо». 2 листопада 1930 року він попав у автокатастрофу. Тяжкий перелом правої руки на п'ять місяців позбавив його можливості писати. «Нарешті,— згадував письменник,— нерв відновлюється, і через п'ять місяців я знову можу володіти рукою. Але тим часом не важко впасти в розпач. Потім я згадав ці дні фізичної муки і відчаю, згадав людей у лікарні й усе інше і написав оповідання «Картяр, черниця і радіо»...» (В журнальному варіанті було опубліковане під назвою «Дайте нам рецепт, лікарю» — „Give Us a Prescription, Doctor"). Герой новели письменник Фрейзер — близький автору. Він спостерігає людей, поважає мужність і намагається ні про що не думати. Та в фіналі думки прориваються. Це напрочуд відверті для стриманого лірика суспільно вагомі думки — цілий величезний абзац нанизано на вислів «опіум народу» — і абзац цей свідчить про глибину сприйняття головних процесів, що відбувалися в світі на той час, і разом з тим про певну політичну незрілість авторської позиції.

Можна сміливо поставити знак рівності між письменником і героєм, бо в основному думки їхні тотожні. «Мені байдуже до держави»,— писав Хемінгуей в листі до Кашкіна в 1935 році. А в нотатках на захист свого друга, іспанського художника Луїса Кінтанільї, якого було ув'язнено за участь у народному повстанні 1934 року, Хемінгуей дає основні прикмети революції, якими їх бачить. Це безпосередня дія, насильство, заколот, а не тривалий творчий процес.

Герой оповідання навмисно «виключає» себе з роздумів про життя і переключається на слухання радіо — адже «радіо можна ввімкнути так, щоб ледве було чути». І письменник самою композицією збірки ніби теж переключається на інші, «тихіші», регістри. За цим насиченим громадянськими мотивами оповіданням іде новела «Батьки і діти», що ніби «зводить» всю книжку на знайомі ліричні камерні

інтонації. Дорослий Нік і його маленький син — її герої. Є в цьому оповіданні і ще один «герой» — минуле Ніка, таке близьке самому Хемінгуею. «Він позбувся багатьох спогадів, написавши про них»,— каже письменник про свого героя. Певне, бажання звільнитися від того тягаря, який він відчував після самогубства батька, спонукало Хемінгуея написати це оповідання. Власне, більше письменник ніколи не звертався до образу батька (за винятком спогадів про нього в романі «По кому подзвін»), і не через те, що більше не мав чого сказати, а саме тому, що «ще надто багато людей лишалося живих», і писати про це не можна було.

Автор робить тут спробу знайти хоча б з точки зору дитини зв'язок поколінь. Тужлива й іронічна фінальна нота тепер уже всієї книги — це бажання хлопчика, Нікового сина, поховати усіх близьких в одному місці, щоб можна було не розлучатися з ними, відчути свій зв'язок з дідом, «спиняючись» коло його могили.

В дитячих устах тема смерті звучить не так трагічно, а швидше сумно і водночас дещо гумористично.

ЗЕЛЕНІ УЗГІР'Я АФРИКИ

Взимку 1933—1934 років Хемінгуей з дружиною і з кіуестським приятелем Ч. Томпсоном, спортсменом і мисливцем, провели своє перше сафарі — полювання на великого звіра в Африці. На африканському континенті Хемінгуея приваблювало все — полювання, справжня небезпека, краса самої природи, можливість спілкуватися з близькими до неї людьми. Наслідком цієї поїздки стала книга «Зелені узгір'я Африки», видана 1935 року. Це не роман, не книга нарисів, не документ на зразок дорожнього щоденника,— жанр книги визначити важко. Це розповіді й роздуми, спостереження і описи, з яких складаються і картини африканської природи, і уявлення про саме полювання, і враження про життя місцевих племен, і портрет автора разом з його супутниками. З усього цього вимальовується авторське ставлення до життя, до мистецтва, до сутності майстерності, до покликання митця, до взаємозв'язку мистецтва і життя.

Чесність, правдивість, спостережливість, лаконічне і точне слово допомагають побачити далеку країну і відчути її аромати, стати ніби учасником експедиції, яка приносить таке задоволення мандрівникам. Пережите письменником у країні з незайманою природою допомогло йому по-новому побачити й оцінити власну батьківщину, де через хижацьке користування землею і її багатствами вже в середині нашого століття виявились вичерпаними багато природних ресурсів. Америка, що була колись прекрасним континентом, виснажується тими, хто безжально користується нею, знищуючи все живе і плідне,— про це з болем пише Хемінгуей, завершуючи свою книгу про Африку.

Він показує, як важко і голодно живе її тубільне населення, яка прірва існує між білими колонізаторами Африки і її чорним населенням. Його симпатії на боці тих, хто близький природі,— досить згадати, яким теплом сповнені сторінки про прекрасне плем'я щасливих людей — бігунів-масаїв,— або щиросерде визнання, наскільки чорношкірі провідники й мисливці бувають чистіші й благородніші за своїх білих гостей.

І, нарешті, тут, як і в кожному творі Хемінгуея цієї пори, звучать ті думки, які хвилюють письменника найбільше,— думки про мистецтво, про його співвідношення з життям, про його завдання і про своє в ньому місце. Частину цих думок становлять міркування автора. Тут найщиріші слова про російських майстрів, про великого Толстого, завдяки якому Хемінгуей бачить і відчуває Росію.

Та найбільше розмов про мистецтво — спочатку жартівливих, а потім серйозних, майже болючих — у бесідах з вигаданим персонажем, австрійцем Кандіскі. Цей балакучий і мало симпатичний плантатор, випадково зустрінутий мандрівниками, ніби рідний брат Старої пані із «Смерті пополудні». Однотипними є і його функції в оповіді. Проте його завдання серйозніші, бо завдяки своїй освіченості він спонукає автора висловити думки про роль і призначення мистецтва, про набутки американської літератури, про її історію і сучасний стан. Дуже скупий — особливо в ті роки — на інтерв'ю і розмови з представниками преси Хемінгуей ніби сам собі влаштовує інтерв'ю в цьому діалозі. І виявляється, що він високо оцінює американську реалістичну літературу, зокрема, спадщину Марка Твена і Стівена Крейна, оцінює творчість великих французьких реалістів — Флобера і Стендаля.

Ці інтерв'ю пройняті однією, основною, такою важливою для Хемінгуея думкою — про спрямованість мистецтва на висвітлення істини, правди життя. І від цього набувають символічності навіть уривки, здавалося б, не зв'язані з мистецтвом, з провідною темою книги. Скажімо, пафосом ненависті пронизано абзаци про гієн — про страшних потвор, які живляться падлом.

Сповнені символіки і дуже незвичні для Хемінгуея роздуми про Гольфстрім. Величезний абзац, що фактично складається з одного речення і містить понад 400 слів, є підсумком спостереження людини, яка багато годин провела на Гольфстрімі,— адже течія омиває рідні береги й носить човен до берегів Куби на риболовлю... Гольфстрім поглинає покидьки Гавани, і очищається у своєму одвічному русі, і знов — чистий і прозорий — плине до далеких берегів. І Гольфстрім виростає до символу великого мистецтва, яке відкидає все фальшиве і другорядне і несе в собі справжнє і цінне,— і ще ширше — до символу людської історії.

Здавалось би, в цей період свого життя Хемінгуей понад усе прагне дії, але в ньому відбуваються глибокі внутрішні процеси — митець осмислює нові завдання, готується долати нові рубежі — досягти в прозі четвертого і п'ятого вимірів...

ОПОВІДАННЯ 1936 РОКУ

СТОЛИЦЯ СВІТУ

Оповідання було вперше опубліковане в журналі «Есквайр» у червні 1936 року під назвою «Роги бика» («The Horns of the Bull»). А вже в збірнику «П'ята колона» і перші сорок дев'ять оповідань» Хемінгуей дав йому нову назву, сумно-іронічну — «Столиця світу».

НЕДОВГЕ ЩАСТЯ ФРЕНСІСА МЕКОМБЕРА

Оповідання надруковано вперше в журналі «Есквайр» у вересні 1936 року. Воно ввійшло до збірки «П'ята колона» і перші сорок дев'ять оповідань». Стрижнем новели стає момент психологічного зламу, контрапункт життя героя, що закінчується смертю. Характерно, що, наслідуючи європейських майстрів у докладному психологічному аналізі, Хемінгуей зберігає принципи американського short story, будуючи твір на моментах динамічних, базуючись на дії. І це поєднання збагачує жанр.

СНІГИ КІЛІМАНДЖАРО

Оповідання належить до найсильніших, найдовершеніших творів Хемінгуея. Його було надруковано в «Есквайрі» в серпні 1936 року, а потім вміщено в збірнику «П'ята колона» і перші сорок дев'ять оповідань» (1938). За сюжетом оповідання гранично просте, простір його обмежений полем зору вмираючої людини, реальний час — менш, ніж добою. Композиція — двопланова: реальний час перемежовується спогадами і роздумами Гаррі, які навіть графічно виділяються курсивом. Там, у пам'яті і свідомості героя, і відбувається основна дія, лише завершуючись у африканській дійсності. І ця африканська дійсність своїми реаліями ніби поглиблює зміст, значення життя людини, бо реалії переростають у символи, надають додаткової філософської значущості конкретному. Кружляють грифи, чатують на смерть героя гієни — символ розкладу, ницості, небуття. І обступають людину гори, снігові вершини, куди вона може долетіти лише думкою, очистившись від скверни трагічних помилок.

Факти біографії героя — письменника Гаррі — багато в чому відповідають подіям з життя самого Хемінгуея. Але ототожнення автора і героя було б неправомірним. Пафос оповідання обумовлений у великій мірі силою відштовхування письменника Хемінгуея від долі героя — письменника Гаррі. Автори поставленого в США фільму «Сніги Кіліманджаро», ототожнивши героя оповідання з автором Ернестом Хемінгуеєм, намагалися зобразити в фільмі весь його життєвий шлях. Але вийшов тільки поверховий зліпок, що відбив банальний перебіг подій, завершений happy end'ом — рятівний літак під завісу доставляє героя до осяйних вершин... Цей фільм, знятий у 1952 році режисером Зануком, сам письменник жартома називав «Сніги Занука», не сприймаючи його серйозно.

МАЄШ І НЕ МАЄШ

Роман виріс із трьох оповідань («Один з рейсів»,— «Космополітен», квітень, 1933; «Повернення контрабандиста» — «Есквайр», лютий, 1936; останню, третю частину поспіхом дописано перед від'їздом в Іспанію, лютий, 1937). Саме тоді був дописаний незвичайний для письменника фінал: «Людина сама не може...» Прототипом головного героя Гаррі Моргана певною мірою послужив Джо Рассел — сусіда-рибалка, у якого письменник кілька років фрахтував човен «Аніта» для риболовлі в Гольфстрімі.

Як художнє ціле роман цей значно відрізняється від попередньої великої прози Хемінгуея, а, може, й поступається їй де в чому — скажімо, в композиційній довершеності. Автор відходить у цьому романі і від звичної техніки письма: замість ліричної оповіді, яку веде близький письменникові герой, маємо ліро-епічний твір, кожну частину якого довірено оповідати іншій особі. І серед оповідачів — сам автор у невластивій йому доти ролі іронічного деміурга. І це закономірно. Адже Гаррі Морган — не той герой, якому автор може довірити розповідь. Він сильний, мужній, але світ його обмежений і взаємини із світом спрощені. На відміну від героя попередніх творів письменника, Гаррі Морган не може споглядати суспільство здаля. Силою обставин він вимушений постійно перебувати у стані боротьби із світом, щоб вижити, щоб забезпечити існування — своє і своєї родини. Тому коли в «Фієсті» світ брався як щось таке, що існує само по собі, а в «Прощавай, зброє» автор подає його тільки через сприйняття героя, то в «Маєш і не маєш» світ наявний уже об'єктивно і герой вимушений контактувати з реальністю. Тому в цьому романі ми вперше в творчості письменника зустрічаємось з американською дійсністю 30-х років. Подана вона дуже критично: злиденне життя рибалок Флоріди, трагедія ветеранів війни, яку письменник раніше гнівно висвітлив у статті «Хто вбив ветеранів війни у Флоріді», розбещеність і марність життя багатіїв, фальшивий світ модного курорту... Все побудоване на підкреслених контрастах, і голос автора густо забарвлений іронією і жалем.

Квінтесенцією книги, її ідейним центром стають передсмертні слова героя. Запеклий індивідуаліст, котрий вірить тільки в себе, навчений трагедією власного життя, доходить висновку: «Людина сама не може, Людина сама нічого не може... Хоч би як старалась, людина нічого, нічогісінько, ані біса не може сама одна... Він витратив багато часу на те, щоб сказати це, і витратив усе життя на те, щоб це зрозуміти...»

Вихід роману «Маєш і не маєш» ознаменував не тільки кінець кризового періоду в творчості Хемінгуея, а й показав, що у світосприйманні письменника відбулися докорінні зміни. Замість трагічної самозаглибленості героя, який відкидає вовчі закони суспільства і будь-що намагається зберегти внутрішні моральні цінності, з'являється активна позиція учасника подій, діяльного члена людської спільності. Це особливо відчутним стає в наступні роки — в іспанську епопею письменника.

П'ЯТА КОЛОНА

У липні 1936 року в Іспанії почалася громадянська війна: фашистські генерали підняли військовий заколот проти законного республіканського уряду, в який входили і комуністи. В січні 1937 року Хемінгуей підписує угоду з генеральним директором Північноамериканського газетного агентства і в лютому як військовий кореспондент американських газет відпливає в Париж, а звідти вилітає в Барселону.

Хемінгуей так пояснював мотиви поїздки: «Я бачив, як народжувалась Республіка. Я був у Іспанії, коли король Альфонс утік, і при мені народ створював

свою Конституцію. Це була остання за часом Республіка, що народилася в Європі, і я вірив у неї. Я гадаю, що республіканці могли перемогти в цій війні, і в Іспанії була б тепер справжня Республіка...» Але, як ми знаємо, у 1939 р. Республіку було потоплено в крові народу іспанськими фашистами і їхніми поплічниками з Німеччини та Італії.

За роки громадянської війни Хемінгуей чотири рази приїжджав до Іспанії, бував на фронтах, під артилерійським обстрілом жив у Мадріді, брав участь у боях разом з іспанцями й з бійцями Інтернаціональних бригад. Писав із Іспанії нариси, кореспонденції. Разом з режисером Йорісом Івенсом та оператором Джоном Ферно знімав фільм «Іспанська земля».

Іще влітку 1936 року Хемінгуей задумав п'єсу, оскільки драматичний твір здавався йому найбільш відповідним жанром, щоб викласти свої роздуми про іспанські події. Навесні 1938 року він продовжував іще роботу над нею в Кі-Уесті, під час одного з своїх приїздів у Штати, потім улітку клопотався про її постановку.

У передмові до збірки «П'ята колона» і перші сорок дев'ять оповідань» (1938), де п'єсу було надруковано, Хемінгуей писав: «Цю п'єсу написано восени 1936-го і на початку 1937 року, коли ми чекали наступу...

Щодня нас обстрілювали гармати, встановлені за Леганес і на схилах гори Гарабітас, і, поки я писав свою п'єсу, в готель «Флоріда», де ми жили, влучило понад тридцять снарядів...

Назву п'єси взято із заяви фашистських заколотників, зробленої восени 1936 року, про те, що, крім чотирьох колон, котрі наступають на Мадрід, вони мають п'яту колону, яка перебуває у самому місті і готова атакувати його захисників з тилу...

Це просто п'єса про роботу контррозвідки в Мадріді. Хиби її пояснюються тим, що п'єсу написано під час війни, а якщо в ній є мораль, то вона полягає в тому, що в людей, які працюють в подібних органах, лишається мало часу для особистого життя».

Мораль цієї п'єси можна було б визначити ширше. Перш за все, це антифашистський твір, в якому йдеться про суперечність між почуттям обов'язку, згідно з яким чесна людина повинна боротися за справедливість, і її особистими почуттями, коханням до жінки, прагненням спокою.

ОПОВІДАННЯ ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ В ІСПАНІЇ

Повернувшись з Іспанії, Хемінгуей заявив: «Зараз мені треба писати. Поки триває війна, весь час думаєш, що тебе, може, вб'ють, і ні про що не турбуєшся. Та ось мене не вбили, і, отже, треба працювати... Жити набагато важче і складніше, ніж померти, і писати так само важко, як і завжди... В оповіданнях про війну я намагаюсь показати всі сторони її, підходячи до неї чесно і неквапливо й досліджуючи її з усіх поглядів. Тому не вважайте, що якесь оповідання цілком передає мій погляд, усе це значно складніше. Ми знаємо, що

війна — це зло. Проте іноді необхідно боротися. Та все одно війна — зло, і кожний, хто б заперечував це,— брехун. Але дуже складно і важко писати про неї правдиво...»

СТАРИЙ КОЛО МОСТУ

В березні 1938 року, коли фашисти прорвали фронт на Ебро, Хемінгуей був в Іспанії і став свідком страждань біженців, які залишали Каталонію разом з військами республіканців. Один з епізодів цієї сумної епопеї і описано в новелі «Старий коло мосту», яку в квітні 1938 року було передано телеграфом із Барселони, а 12 травня цього ж року надруковано в журналі «Кен». У тому ж році оповідання вийшло в збірці «П'ята колона» і перші сорок дев'ять оповідань».

ВИКАЗ

Оповідання має в своїй основі справжній випадок. Воно з'явилось в «Есквайрі» в листопаді 1938 року, коли сам письменник був ще в Європі.

МЕТЕЛИК І ТАНК

Надруковано вперше в «Есквайрі» в грудні 1938 року. В основу його покладено реальний випадок, що стався 1937 року в Мадріді і був уперше описаний Хемінгуеєм у п'єсі «П'ята колона» (дія І, сцена 3). У листі до автора Джон Стейнбек назвав це оповідання одним з найкращих оповідань усіх часів.

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

Оповідання було послано із Парижа в жовтні 1938 і надруковано в «Есквайрі» в лютому 1939 року. Воно стримано, але точно відтворює психологічний стан героя і атмосферу напруженого чекання вирішального для людини моменту.

ЗА УЗГІР'ЯМ

Написано під час перебування на Кубі в лютому 1939 року і надруковано в «Космополітені» в жовтні 1939 року, а потім у збірці «Найкращі оповідання», виданій О'Брайєном 1940 року.

Перебуваючи в Іспанії, Хемінгуей зустрічався з генералом Лукачем (Мате Залка), Михайлом Кольцовим, Іллею Еренбургом та іншими письменниками, що брали участь у боротьбі іспанських республіканців. У прикінцевому епізоді оповідання «За узгір'ям» письменник вивів образ Мате Залки.

НІХТО НЕ ВМИРАЄ!

Надруковано в «Космополітені» в березні 1939 року. Оповідання присвячене кубинському революціонеру-інтербригадівцю, якого після повернення з Іспанії вбили кубинські жандарми.

ВИБРАНА ПУБЛІЦИСТИКА 1937—1939 РОКІВ

Репортажі й нариси, вміщені в цьому томі, написано Хемінгуеєм і передано телеграфом до Америки в 1937—1938 роках. Частина з них друкувалася тоді ж в американських журналах («Програма реалістичної політики США» — «Кен», 11 серпня 1938 року; «Правда про один неприємний випадок» — «Кен», 22 вересня 1938 року). Вже після смерті письменника їх було зібрано у книгу «Від власного кореспондента Ернеста Хемінгуея» (Нью-Йорк, 1967).

В Іспанії Хемінгуей був не тільки кореспондентом — уважним і вдумливим спостерігачем,— а й активним учасником громадянської війни, бо боротьбу за Республіку вважав справою свого життя. Він збирав гроші в Штатах на допомогу республіканцям, обладнував санітарні машини на власний кошт, виїжджав на важкі ділянки фронту. В репортажах і описано ті бої й події, факти громадянської війни в Іспанії, які він бачив зблизька, учасником яких був сам.

У фокусі публіцистики Хемінгуея — іспанський народ, його сприйняття війни, його страждання, його мужність, його відданість справі Республіки. Війна давала для нарисів багатий матеріал. Висновок з «Мадрідських шоферів» — «Я ставлю на Іполіто» — спирається не тільки на поодинокий реальний факт (Іполіто був одним з шоферів, що возив кореспондентів на найважчі ділянки фронту і виявився людиною надзвичайно мужньою, сильною, надійною), а й на весь досвід спілкування письменника з іспанським народом.

Та був у цій війні й інший аспект, який і став головною причиною поразки демократії. Це ділова підтримка фашизму чи не всіма провідними державами капіталістичного світу. Саркастично гострий нарис-роздум «Програма реалістичної політики США» і продиктований обуренням письменника характером зовнішньої політики країни, для уряду якої основним і єдиним рушієм є тільки визиск, гроші, збагачення. В передвоєнні роки це означало фактичну підтримку фашизму, сприяння розв'язуванню світової війни. Саме так і розцінював політику США Ернест Хемінгуей.

ІСПАНСЬКА ЗЕМЛЯ

Це дикторський текст до фільму про Іспанію, який на гроші групи письменників, що об'єдналися під назвою «Історики сучасності» і в яку входили Ліліан Хелман, Мак-Ліш і Хемінгуей, було знято Ернестом Хемінгуеєм, голландським режисером комуністом Йорісом Івенсом і оператором Джоном Френо. Вони троє разом виїхали із США до Іспанії і в квітні 1937 року провели зйомки фільму. У травні 1937 року, закінчивши роботу над фільмом, Хемінгуей приїхав у Штати, написав текст до картини і сам його начитав. Щоб

домогтися в американського уряду матеріальної допомоги для Республіки, Хемінгуей доклав багато зусиль. Він розрахував, що демонстрація фільму в Білому домі дасть позитивні наслідки. Та хоча президент і прихильно прийняв фільм, але того обладнання для госпіталів, що було закуплено на зібрані Хемінгуеєм гроші, вивезти не пощастило, оскільки через американський нейтралітет було блоковано всі вантажі, які призначалися для Іспанії.

Дикторський текст було видано окремою книжкою в 1938 р.

ПАМ'ЯТІ АМЕРИКАНЦІВ,
ЩО ЗАГИНУЛИ В ІСПАНІЇ

Цей своєрідний реквієм Хемінгуея, написаний ним на честь співвітчизників, що загинули в битві за Республіку в далекій Іспанії, було надіслано письменником в комуністичний журнал «Нью месіс» і надруковано в ньому в лютому 1939 року. Весь цей випуск щотижневика було присвячено бійцям Інтернаціональної бригади імені Лінкольна, які (3800 чоловік) таємно залишили батьківщину і переважна більшість яких загинули в березні 1938 року на берегах річки Ебро. Це вони, безвісні герої, що поховані в іспанській землі, знайшли безсмертя, бо загинули за свободу народу.

Над цим маленьким за обсягом, але великим за своїм героїчним пафосом текстом Хемінгуей працював п'ять днів. Є також платівка, де записано читання цього тексту письменником.

Тамара ДЕНИСОВА

ЗМІСТ

Із книги
«СМЕРТЬ ПОПОЛУДНІ»
Переклала Людмила Гончар 5

ПЕРЕМОЖЕЦЬ НІЧОГО НЕ ЗДОБУВАЄ
Книга оповідань
Переклав Володимир Митрофанов

Після шторму 27
Чиста, ясно освітлена місцинка 32
Світло життя 36
Щасти вам, панове 42
Переміна 46
Ви такі не будете 50
«Кралина» мати 61
Лист однієї читачки 65

Швейцарії — з повагою

Частина перша
Портрет містера Війлера у Монтре 67

Частина друга
Містер Джонсон заводить розмову у Веве 69

Частина третя
Син члена наукового товариства у Терріте 74

День чекання 79
Про природу мерців 82
Вайомінзьке вино 90
Картяр, черниця і радіо 105
Батьки і діти 121

ЗЕЛЕНІ УЗГІР'Я АФРИКИ
Переклав Петро Соколовський

Частина перша
Полювання та розмови 134

Частина друга
Початок полювання 158

Частина третя
Невдале полювання 223

Частина четверта
Мисливські радощі 244

ОПОВІДАННЯ 1936 РОКУ
Переклав Володимир Митрофанов

Столиця світу 289
Недовге щастя Френсіса Мекомбера 300
Сніги Кіліманджаро 329

МАЄШ І НЕ МАЄШ
Роман
Переклав Мар Пінчевський

Частина перша
Гаррі Морган (Весна) 353

Частина друга
Гаррі Морган (Осінь) 388

Частина третя
Гаррі Морган (Зима) 399

П'ЯТА КОЛОНА
П'єса
Переклав Мар Пінчевський 495

ОПОВІДАННЯ ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ В ІСПАНІЇ
Переклав Володимир Митрофанов

Старий коло мосту 567
Виказ 569
Метелик і танк 580
Ніч перед боєм 588
За узгір'ям 615
Ніхто не вмирає! 626

ВИБРАНА ПУБЛІЦИСТИКА
1937—1939

Перші враження про війну
Переклав Сергій Сингаївський 641

Обстріл Мадріда
Переклав Сергій Сингаївський 642

Незвичайна війна
Переклала Оксана Тараненко 644

Мадрідські шофери
Переклав Іван Лещенко 649

Поруч із смертю
Переклала Леся Маланчук 654

Взяття Теруеля
Переклав Микола Сизоненко 655

Біженці
Переклав Микола Сизоненко 658

Бомбардування Тортоси
Переклав Микола Сизоненко 660

Тортоса спокійно чекає штурму
Переклала Оксана Дяченко 662

Програма реалістичної політики США
Переклав Іван Лещенко 664

Правда про один неприємний випадок
Переклала Леся Маланчук 667

Іспанська земля
Переклав Іван Лещенко 670

Пам'яті американців, що загинули в Іспанії
Переклав Сергій Сингаївський 679

ПІСЛЯМОВА 681

ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙ

СОЧИНЕНИЯ В ЧЕТЫРЕХ ТОМАХ

ТОМ ВТОРОЙ

Из книги
«СМЕРТЬ ПОСЛЕ ПОЛУДНЯ»
ПОБЕДИТЕЛЬ НЕ ПОЛУЧАЕТ НИЧЕГО
РАССКАЗЫ 1936 ГОДА
ЗЕЛЕНЫЕ ХОЛМЫ АФРИКИ
ИМЕТЬ И НЕ ИМЕТЬ
ПЯТАЯ КОЛОННА
РАССКАЗЫ
О ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЕ В ИСПАНИИ
ИЗБРАННАЯ ПУБЛИЦИСТИКА 1937—1939 ГОДОВ

Перевод с английского

Издательство «Дніпро»

(На украинском языке)

Редактори
С. І. Наливайко, О. А. Підвишинська
Художник Ю. Г. Новиков
Художній редактор В. С. Мітченко
Технічний редактор Л. І. Ільченко
Коректори
А. В. Кудрявцева, Н. І. Прохоренко

Інформ. бланк № 993

Здано до складання 31.07.79.
Підписано до друку 01.09.80.
Формат 60×84¹/₁₆. Папір книжно-журнальний.
Гарнітура балтика. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 40,455. Обл.-вид. арк. 44,237.
Тираж 100 000. Зам. 9—1959.
Ціна 4 крб. 60 к.

Видавництво «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР.
252057, Київ-57, вул. Довженка, 3.

Хемінгуей Е.

Х37 Твори в 4-х томах. Том 2. Роман. Оповідання. П'єса.— Перекл. з англ.— К.: Дніпро, 1980.— 694 с. (Передплатне).

До другого тому творів видатного американського письменника Ернеста Хемінгуея ввійшли книги «Зелені узгір'я Африки», «Маєш і не маєш», п'єса «П'ята колона», кілька циклів оповідань та вибрана публіцистика.

Х $\frac{70304—135}{M205(04)—80}$ Передплатне. 4703000000 И(Амер)